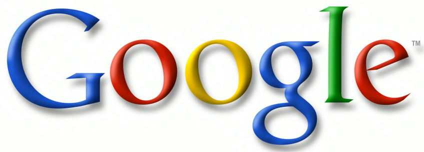
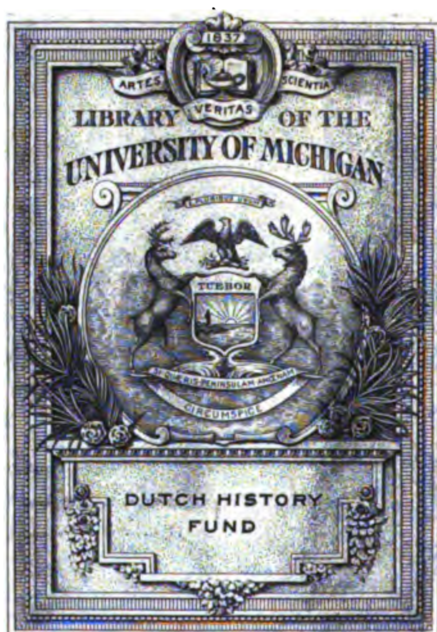
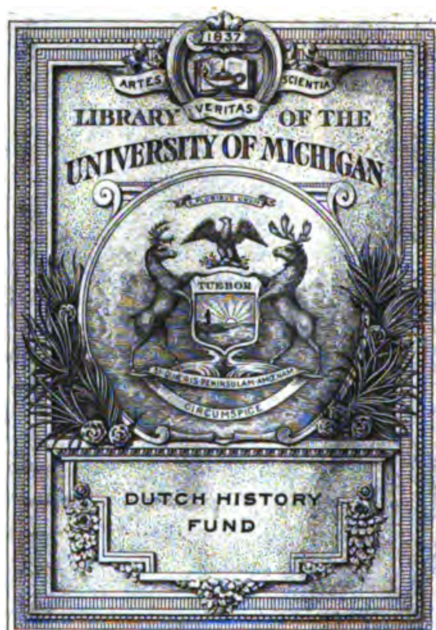

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

LETTER-OEFENINGEN.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

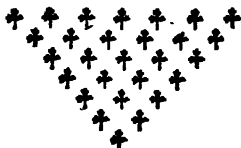
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelyk.

Tweede Deels, Eerste Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
MDCCLXXXVII.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Verhandelingen, raakende den natuurlyken en geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER's *Godgeleerd Genootschap. Zesde Deel. Te Haarlem, by* J. Enschedé en Zoonen, *en* J. van Walré 1786. *Behalven de Voorreden, 368 bladz. in gr. quarto.*

Een vooroordeel, 't welk nog maer al te veel stand houd, dat en de Wysbegeerte en de Openbaring onteert, en tevens, in meer dan één opzigt, van een nadeelig gevolg is voor de beoefening der Waerheid, tegen te gaen, was, naer uitwyzen van 't Programma, het hoofdbedoelde van *Teyler's Godgeleerde Genootschap*, met de opgave van 't volgende Voorstel: *Te betoogen, dat de waare Wysgeerte, uit haaren eigen aart, op geenerleie wyze geschikt is, om het gezag der Openbaaringe te ondermynen, en dat een doorgeoefend Wysgeer, in den sterksten zin, een waar Christen zyn kan.* Men gaf te gelyk te kennen, dat het den Leden van 't Genootschap aengenaem zou wezen, wanneer men, in 't beantwoorden aen dit Voorstel, ook, op de ene of andere wyze, het oog vestigde op *de oorzaaken, waar uit dit haatlyk vooroordeel ontstaa; zo ter waarschouwinge voor de Wysgeeren, als ter kragtiger overtuiginge der ongegrondheid van dat vooroordeel.* —— Uit de over dit onderwerp ingekomen Verhandelingen, heeft men een viertal, boven anderen, waerdig geoordeeld openlyk af te geven. Ieder dezer Verhandelingen is in hare soort zeer wel uitgevoerd; en daer derzelver

Opstellers het stuk op gansch verschillende wyzen beschouwd hebben, zo dient deze verzameling van vier Verhandelingen ten kragtigste, om den nadenkenden Lezer op het overtuigendste te toonen, hoe dit vooroordeel, van onderscheiden zyden beschouwd zynde, volstrekt van alle gegrondheid versteken is, en door alle ware hoogagters der Openbaringe, ten ernstigste, behoort te worden tegengegaen. —— Nadien ene genoegzame ontvouwing van 't beloop dezer Verhandelingen, welken met veel vruchts gelezen kunnen worden, te veel ruimte zou vorderen, zien wy van ons eerst bedoelde deswegens af; en zullen liever den Lezer een opmerklyk voorstel uit de eerste Verhandeling mededeelen, dat ons ene werkzaemheid van een waer Wysgeer ontvouwt, uit welke men kan afnemen, hoe zodanig een, boven anderen, die min gewoon zyn gezet te denken, by uitstek geschikt is, om een welgegrond overtuigd Christen te worden.

„ Een Wysgeer, (dus luid het voorstel,) in welk een vreezelyk licht hy ook beschouwd moge worden, 't zy door den onkundigen of den bygeloovigen, is niets anders dan een mensch, die zyne reden in een hooger trap beschaafd heeft, dan zyne land- en tydgenooten de haare gedaan hebben. Zyn voorwerp is kennis, en deeze tragt hy te verkrygen langs dien weg, welken de ondervinding geleerd heeft, de bekwaamste te zyn, om 'er toe te geraaken. Hierop legt zig in een zekeren trap ieder bewooner; van een beschaafd gewest toe. Zelfs de lannbouwer en de handwerksman leeren redeneeren over de voorwerpen, die tot hunne bezigheid behooren, waarmede zy meest te doen hebben. Een mensch van deftiger opvoeding breidt den kring zyner bespiegelingen verder uit, en gewent zyne gedagten aan de overweeging veeler waarheden, die voor het gemeen niet bevattelyk zyn. Van alle deezen en dergelyken verschilt de Wysgeer in een zekeren trap, maar niet in soort. Hy vorscht de natuur der dingen dieper na, is meer afgetrokken in zyne denkbeelden, netter in zyne onderscheidingen, naauwkeuriger in zyn onderzoek van het voorgestelde, en naauwgezetter in zyne afleidingen en gevolgtrekkingen.

„ Bovenal is het eene van de weezentlyke eigenschappen der Wysgeerte; dat zy een ernstig en standvastig onderzoek der waarheid te wege brengt. Zy laat niets als voorafgaande vastsellingen toe, dan 't geen duidelyk blykbaar is; en houdt geene gevolgtrekkingen voor wettig,

dan

dan die uit de voorste deelen der bewysredenen ten klaarste afgeleid zyn. Om hierin wel te slaagen, zo gaat de Wysgeer niet dan met de uiterste omzigtigheid voort, en onderwerpt, alle zyne redeneeringen aan het streugste onderzoek. Hoe aanneemelyk eene bewysreden zig ook in den eersten opslag moge voordoen, hy is niet voldaan met die algemeene gunstige vertooning. Hy onderzoekt ten naauwkeurigsten de daarin gebezigde uitdrukkingen, en is ten scherpste op zyne hoede tegen alle dubbelzinnigheden in dezelven. Hy stelt de bewysreden zelve zig op zo veelerleie wyzen voor, als zyne schranderheid hem inboezemt, dat ze beschouwd kan worden, en hy gaat dezelve met de uiterste oplettendheid na, onder allerleie soorten van gedaante, die ze met mooglykheid zou kunnen aanneemen. Hy wikt en weegt dezelve, en in haar geheel, en in alle haare deelen. Hy gaat haar onderscheidenlyk na, van het besluit tot de grondstellingen, en van de grondstellingen tot het besluit. Wanneer hy overtuigd is van de waarheid der voorafgaande vaststellingen, dan gaat hy langzaam van stap tot stap voort door de verschillende deelen der verdere uitwerkinge tot op het besluit. Hy moet een klaar doorzigt hebben van het eerste voorstel, eer hy tot een volgend overgaat; en dan gaat hy, met alle oplettendheid, afzonderlyk na, hoe ze onderling verbonden zyn, en van elkander afhangen. Na dus gadegeslagen te hebben, of ieder byzonder voorstel gereedlyk en natuurlyk uit het voorgaande voortvloeit, is hy beter dan alvoorens geschikt, om te oordeelen over het algemeene besluit, dat uit het geheel af te leiden is.

„ Hoe groot ook deeze omzigtigheid zig opdoe, en van hoe veel kragts zy, ter ontdekkinge der dwaalinge, geoordeeld moge worden, de waare Wysgeer is egter met dat alles nog niet voldaan. Hy dringt al verder voort, en gaat deeze vooronderstelde waarheden na in alle haare gevolgen. Hy weet, dat 'er, niettegenstaande alle zyne voorzorg, hier of daar, eenige dubbelzinnigheid in de uitdrukking, of eene kleine misvatting in de eerste voorstellingen, of verdere uitwerking, en gevolgtrekking, plaats zou kunnen hebben, die veelligt zyne oplettendheid ontsnapt zou mogen zyn. Dit beweegt hem, om deeze vooronderstelde waarheid te beproeven, door dezelve te vergelyken, met zodanige welgevestigde waarheden, die 'er het naauwste verband mede hebben. Ontdekt hy hier eenigen tegenstand, of iets onbestaanbaars, dan herhaalt

 hy

hy zynen arbeid, met eene verdubbelde naarſtigheid en oplettendheid, tot dat hy, door eene gelukkiger ſlaagende naſpooring, de verborgen dwaaling ontdekke.

„ Eene hebbelykheid van onderzoek op deeze wyze ingerigt, en op zodanige gronden ſteunende, verſterkt de vermogens der ziele, en geeft haar eene vaardige doordringendheid, tot zulk een trap, dat zy daar door in ſtaat geſteld worde, om, in de meeste omſtandigheden, het geringſte onderſcheid der zaake, met de meeste naauwkeurigheid, te beſpeuren. Dan dit is het eenige voordeel niet, dat men uit eene hebbelykheid van wysgeerige onderzoekingen verkrygt. De vaardigheid in 't verdeelen eener bewysréden, in onderſcheiden voorſtellingen, vermindert grootlyks het moeilyke van zynen taak: en gemerkt een Wysgeer een ſterker doordringenden geest bezit dan andere menſchen, zo vindt hy zig nooit verlegen, uit hoofde van de grootere bekwaamheid, met welke hy zyn werk aanvaart.

„ Hiernevens mag men wel voegen de omzigtigheid, die by uitſtek duidelyk doorſtraalt, in het gedrag van eenen waaren Wysgeer. De gevolgen van gevoelens, vooral dezulken die van de geringſte betekenis ſchynen te zyn, kunnen nooit met de vereischte zekerheid gekend worden, voor dat ze aan een behoorlyk onderzoek bloot geſteld zyn geweest. Zeer veele dwaalingen en onheilen zyn 'er in de waereld ontſtaan, uit de agteloosheid of roekeloosheid van onoplettende of onwysgeerige lieden. Overtuigd zynde van hun mangel aan bekwaamheid, om een behoorelyk onderzoek in 't werk te ſtellen, en aan doordringendheid van geest, om het ter uitvoeringe te brengen; zo zyn ze altoos afkeerig van zig in te wikkelen in eene onderneeming, die met zo veel moeite en arbeid gepaard zou gaan. De gevolgen van een gevoelen moeten handtastelyk zeer gewigtig zyn, eer zy konnen overhellen, om dezelven ernſtig te onderzoeken. Zy vergenoegen zig daarom gemeenlyk met een gevoelen als by toeval aan te te neemen, tot groot nadeel der waarheid, en ter oneere van de menschlyke rede. Doch de waare Wysgeer heeft zulk een tegenzin niet in deezen arbeid. Het onderzoeken is hem zo hebbelyk geworden, dat het hem gemaklyk valle, en vermaakelyk zy. En 't is ook inderdaad niet anders, dan eene aangenaame werking eener geoefende ziele. Uit dien hoofde onderzoekt de Wysgeer natuurlyk alles, wat hem voorkomt, met eene voldoenende oplettend.

tendheid en naauwkeurigheid; terwyl hy ten ernstigste waakt tegen alle zodanige verkeerdheden, waartoe hy, door eene overhaaste bepaaling, zou kunnen vervallen.

„Een ieder, die de waarheid der Godlyke Openbaaringe erkent, moet hier terstond opmerken, dat dezelve zeer veel voordeels erlangt van zulk eene voorbereidende oefening. De waarheid heeft nooit iets te dugten van het onderzoek van een leevendigen en doordringenden geest; die te werkzaam is om te berusten in de uiterlyke vertooning der dingen; te omzigtig om zig op een onvolkomen *onderzoek* te verlaaten; en te sterk gesteld op eene *juiste* onderscheiding, om zig te laaten misleiden door drogredenen, en vernuftige kunstgreepen. Zodanige zielsvermogens zyn alleen vreezelyk voor allerlei soort van bedrog, dat nimmer de stevigheid en sterkte der waarheid verkrygen kan. Deszelfs zwakke deelen loopen steeds gevaar van ondekt te worden, door een naauwkeurig onderzoek; en het niet zamenhangende der valschheid, mitsgaders de ongerymdheden, onafscheidelyk van derzelver natuure, kunnen, hoe vernuftig zy ook omzwagteld zyn, het niet ontgaan, dat zy, vroeger of laater, ten toon gesteld worden, door de poogingen eener ziele, welke eene hebbelyke oefening werkzaam en kragtig gemaakt heeft."

De gelykenis der wyze en dwaaze Maagden uit Matth. XXV. 1—13. *verklaard en toegepast door* P. CURTENIUS, *Leeraar in de Kerk en School te Amsteldam. Te Amsteldam, by* J. Wesing Wz., 1786. *Behalven het Voorwerk*, 282 *bladz. in gr. octavo.*

In een viertal Leerredenen ontvouwt de Hoogleeraer *Curtenius* de opmerkelyke gelykenis der wyze en dwaze Maegden, Matth. XXV. 1—12, waer nevens hy ten laetste eene vyfde Leerreden over het 13de vers voegt, ter verklaringe en aendrang der kostelyke lesse van onzen grootsten Leermeester, om, uit aenmerking van de onzekerheid des tyds, *wanneer* hy *komen* zal, steeds op onze hoede te zyn, op dat de Heere, als hy *komt*, ons *wakende* vinde. Zyn Hoogeerwaerde vorscht met veel naeuwkeurigheid den letterlyken zin, en de geestlyke betekenis der byzonderheden, in de gelykenis voorgedragen, oordeelkundig na; brengt het daeromtrent ontvouwde ge-

moedlyk ter betrachtinge over, en besluit de beschouwing van dit alles, met een nadruklyk opwekkend voorstel ter Christelyke waekzaemheid. Tot een stael der uitvoeringe diene 's Mans volgende aenmerking, ter billykinge van het gedrag der wyze maegden, in 't afslaen van 't verzoek der dwaze maegden, om olie te mogen hebben uit hare vaten, zeggende: *geenszins, op dat 'er misschien voor ons en voor u niet genoeg zy:* 't welk, in den eersten opslag, aenleiding geeft tot ene tegenbedenking, welke de Hoogleeraer aldus voorstelt en beantwoord.

,, Maar hoe? Is 't dan niet der *wyzen* aard, en is 't niet zelvs hunne verplichting, altoos bereid te zyn, om, zoo veel in hun is, de zwakken op te beuren, en mede te deelen, 't gene tot onderlinge stichting dienen kan? Zegt niet het beste deel der Bruidkerk van de *kleine zuster, zoo zy een muur is, wy zullen een paleis van zilver op haar bouwen; en zoo zy een deur is*, die ligt bewoogen wordt, *wy zullen ze rondom bezetten met cedere planken.* Hoogl. VIII. 9. Vordert ook niet de *gemeenschap der Heiligen*, dat alle en elk geloovige zich moeten schuldig weeten, zyne gaven ten nutte en tot zaligheid der andere ledematen gewilliglyk en met vreugde aan te leggen?" En was 't niet te wenschen, dat alle belyders gelyk mogten staan in dezelvde voorrechten? *Of meent* men, *dat de Schrivt te vergeevsch zegt, de geest, die in ons woont, heeft die lust tot nydigheid?* Jac. IV. 5. Nu dan, betaamde het de *wyze* wel alles in te houden voor de gene, die iets noodig hadden, daar de groote Meester zelve bevolen heeft: *geevt den genen, die iets van u bidt, en keert u niet af van den genen, die van u leenen wil.* Matth. V. 42. Dit schynt hard in het eerste opzien, en niet overeenkomstig met de liefde des naasten. Maar wat dieper beschouwd zynde, zal 't blyken, dat dit inderdaad een wys antwoord was. Want (1) voor eerst, als de Heiland eens zeide, *leent zonder iets weder te hopen.* Luc. VI. 35, verstaat hy dat alleen van tydlyke goederen, waaruit de gene, die overvloed hebben, de behoevten van hunnen evenmensch moeten zoeken te vervullen; maar hy bedoelt daarmede geenszins eenig geestlyk goed, waarvan de overwyzing of overdragt onmogelyk is (2). Ten anderen deeden de *dwaaze* niet wel, dat zy by schepzelen zochten, 't welk een gave Gods is. 't Was God alleen, welke van den *Geest*, die op Moses was, zoo veel heeft konnen *afzonderen*, hoewel Moses dan nog daar by geen gebrek leedt,

leedt, om Israëls oudsten *den last des volks* te helpen *dragen*. Num. XI. 16, 17. Joannes de Dooper zeide desgelyks: *een mensch kan geen ding aannemen, zoo 't hem uit den Hemel niet gegeven zy.* Joan. III. 27. En derhalven 't was ydel, de gaven des Geestes (*) te verzoeken van dezulken, die het niet in hunne magt hadden dezelve te geeven. (3) Ja, schoon men wel bescheiden en toegeveud zyn mag, ten aanzien van zaaken, die de onze zyn, men mag echter nooit *vrede* houden ten koste van de *waarheid*, dewyl men dus beschikking zoude maaken over het gene ons niet toekomt. Ziet Spr. XXIII. 23. Zach. VIII. 16, 19. —— Dat derhalven de *wyze* niet konden besluiten om iets af te langen van hunne geestlyke *olie*, dat kwam niet uit eenen korzelen aard, of uit gebrek van medelyden, maar voornaamlyk uit misnoegen, over eene zoo verregaande *dwaasheid*, waar door men, met ter zydestelling van God en Christus, de eer der genade meer aan de Werktuigen scheen te willen opdraagen.

„ Daar by komt nog, dat elk moet *houden het geen hy heeft, op dat niemand zyne kroone neeme*, Openb. II. 25. III. 11. En daarop ziet dit byvoegzel: *op dat 'er misschien voor ons en voor u niet genoeg zy.*

„ De geloovigen hebben *genoeg* tot het geestlyk bestaan, maar niet te veel. Zelvs die het meeste bezitten hebben niets over, maar zyn nog daaglyks verpligt, den Heere te bidden om vermeerdering van genade; want eene allerdoordringendste lievde tot *den waaren Bruidegom*, een allervuurigst verlangen naar zyne gemeenschap, eene onbepaalde volvaardigheid om alles daar voor veil te hebben, en eene onvermoeide naarstigheid is 'er noodig, om Jesus met denzelfden yver tot den einde toe te blyven opwachten. 't Was 'er dus zoo verre van daan, dat zy iets van hunne geestlyke gaven zouden kunnen oversteeken, dat zelvs de allerheiligste genoeg te doen hebben, om hun eigen licht te bewaaren. Ja 't geene hun is toegedeeld, hebben zy overnoodig voor zichzelven, en konden 'er in 't geheel niets van ontbeeren, zouden zy *opwassen*, gelyk de pligt is van alle, die zich Christenen noemen, *in de genade en kennis van onzen Heere en Zaligmaker Jesu Christi.* 2 Petr. III. 18. zouden zy *uitgaan en toeneemen als mestkalveren*, Mal. IV. 2, *zouden zy voortgaan van kracht tot kracht*, om eens *Gode* wel-

be-

(*) De *Olie* naemlyk is hier, volgens onzen Uitlegger, ene afbeelding van den Heiligen Geest en zyne gaven.

behaaglyk *voor* hem te verschynen in het Hemelsche *Zion*, Ps. LXXXIV. 8. 't Konde hun uit dien hoofde niet ten quaade geduid worden, dat zy daarvan geen afstand wilden doen ten behoeve der *dwaaze*: want, hadden zy minder, t zoude voor hunzelven niet eens *genoeg* zyn geweest, om *Jesus*, zoo als het behoorde, met hun gansche hart, en uit *geheel* hunne *kracht*, te omhelzen: of hadden zy al iets meer verkregen, ook daarvan mogt niets afgaan, dewyl zy alles, wat zy hebben, en nog ongelyk meer boven dien, met al wat hun kon worden toegedaan, geheel verpligt waren, om het alleen aan den dienst van hunnen Heer op te offeren. Ja 't zoude een zotte lievde geweest zyn, noch met eenigen schyn van billykheid te vorderen, zichzelven, indien zy al konden, te berooven, en ligt door dat middel te weeg te brengen, dat 'er *t'eeniger tyd voor niemand genoeg zy*. Gelyk dan de *wyze maagden* haar verstand daarin getoond hebben, dat zy de *olie* hadden *medegenomen in haare vaten*, zoo was 't nu ook nog wederom een versche blyk van haare *wysheid*, dat zy niet goed vonden aan anderen iets over te doen, waarmede toch dezelve niet konden worden geholpen, en het geen zy zelve volstrekt tot haar eigen gebruik van nooden hadden."

Leerredenen door W. D. GROMMÉ, *Predikant te Abbekerk en Lambertschaeg. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1786. *Behalven het voorberigt.* 216 *bladz. In gr. octavo.*

De Christelyke Standvastigheid in de Leere des Geloofs, tot afscheid van de Christelyke Synodus van Noordholland, voorgesteld en aangedrongen, door W. D. GROMMÉ, *als boven. In gr. octavo* 43 *bladz.*

De hier eerstgenoemde verzameling van Leerredenen behelst zes Predicatien, waervan de vier eersten uitgesprooken zyn op de Bedendagen, in de jaren 1786, 1785, 1784 en 1782, met betrekking tot de toenmalige omstandigheden. Ze hebben ten onderwerp, (1) De Alliantie. *Gen* XXI. 32, 33. (2.) Het veiligst Vertrouwen. *Ps.* XLVI. 2, 3, (3.) De Godvruchtige Patriot. *Ps.* LX. 3, 4. En (4.) De Vader, landlievende Bidder. *Dan.* IX. 16, 17. Ieder dezer Biddags-Predicatien is zeer wel geschikt naer de tydsomstandigheden, en zyn Eerwaerde legt het 'er inzonderheid op toe, om de overwegingen van 's Lands toe-

toestand tot Godsdienstige overdenkingen te wenden. Met dat oogmerk tracht hy zyne Toehoorders op te wekken, om niet slechts in 't middelyke te berusten, maar dit ter harte neemende, tevens en vooral den geest te verheffen tot den Albestierder, en de aendacht recht ernstig te vestigen, op de wegen die God met Nederland inslaet, op 's Volks strafschuldigheid, en deszelfs verplichting tot ene hartgrondige verandering van gedrag; ten einde zy, als ware Patriotten, de Vaderlandsliefde door den Godsdienst mogen heiligen. —— Op deze vier volgt ene Leerreden, welke ten onderwerpe heeft de Cristelyke Liefde, of de opwekking van Paulus aen de Christenen te Epheze, *Eph.* V. 2. Na ene beknopte opheldering van 's Apostels voorstel, schetst de Eerwaerde *Grommé*, het character van enen in de liefde wandelenden Christen; en wyst ons verder aen enige voorbehoedzels, die men omtrent de betrachting der liefde in agt heeft te nemen; daerbenevens maelt hy de liefde van Christus t'onswaerds in derzelver uitmuntendheid; en toont ten laetste, hoe zeer de liefde van Christus ons tot de liefde des Naesten verplichte, en in hoe verre die ons tot een regel van navolging verstrekke. —— Hierby komt voorts nog ene Bevestigings-Leerreden, waerin zyne Eerwaerde, naer aenleiding van 2 *Tim.* III. 10, den rechtgeaerten Euangeliedienaer aftekent, of het uitmuntend voorbeeld van Paulus, in zyn Euangeliedienst, den Leeraren voorstelt, 't welk hy met gepaste aenspraken, ten besluite, vergezeld doet gaen.

Wyders heeft de Eerwaerde *Grommé* nog ene Leerreden afzonderlyk afgegeven, door hem, ten afscheid van 't laetstgehouden Noordhollandsche Synodus te Enkhuizen uitgesproken; waer in zyn Eerwaerde de vermaning en heilwensch van Paulus aen die van Thessalonica, 2 *Thess.* II. 15—17, ontvouwt, en de daer in vervatte waerheden ontwikkelt; doende voorts zyne Leerreden, naer de tydsomstandigheden, met wel ingerichte dankzeggingen, zegenwenschen en heilbeden, afloopen. —— Men vind in alle deze Leerredenen bestendig ene geregelde manier van voorstellen, ene duidelyke ontvouwing van kundigheden, en een ernstigen aendrang ter Godsdienstige plichtsbetrachtinge; zo dat ze een eigenaertigen invloed kunnen hebben, ten nutte van Kerk- en Burgerstaet.

De Gronden mijner Geloofsbelijdenis, opengelegd voor mijne Kinderen. Door Mr. HIERONIJMUS VAN ALPHEN. *Te Utrecht by* de Wed. J. van Terveen en Zoon, *en* G. van den Brink, Janzs. 1786. *Behalven het Voorberigt*, 240 *bladz. in gr. octavo.*

In dit geschrift levert de Heer en Mr. *van Alphen* ene geregelde doorloopende ontvouwing, van het Godgeleerde Samenstel der Gereformeerde Kerke, welke hy ten dienste zyner Kinderen vervaerdigd, en voorts ten algemenen gebruike openlyk afgegeven heeft. Na ene voorafgaende Inleiding, in welke hy zyne Kinderen tegen de onverschilligheid en het ongeloof waerschouwt, is dit Geschrift verdeeld in negen afdeelingen; onder welken hy de voornaemste waerheden betrekt, die hy, nu eens by wyze van gemeenzame gesprekken, en dan, by manier van verhandelingen of brieven, voordraegt, in zodanig ene achtervolgende orde, dat het geheel een aeneengeschakeld verslag behelze van het Gereformeerde Samenstel.

De eerste Afdeeling gaet over *den Persoon van Jesus*, waer omtrent inzonderheid drie zaken in overweging komen. (1) Dat Jesus 'er waerlyk geweest is. (2) Dat hy een mensch geweest is, welke nimmer zyns gelyken gehad heeft. (3) Dat hy in nadruk de Zone Gods is. Het derde, hier aengeduid, is het onderwerp der tweede Afdeelinge, behelzende ene beschouwing van *de Godheid van Jesus Christus*, mitsgaders van *de vereniging der twee natuuren*. En hier aen volgt dan, in de derde Afdeeling, ene overweging der Leere nopens *den Heiligen Geest*, vergezeld van eenige algemene aenmerkingen over *de Heilige Drieëenheid*. Het onderwerp der vierde Afdeelinge is de *Openbaring*, omtrent welke de voornaemste byzonderheden, die deswegen in agt te nemen zyn, hier gade geslagen worden. In de vyfde Afdeeling word de oplettendheid gevestigd op Jesus, als *den waren Messias, den Zaligmaker*, na ene voorafgaende beschouwing van *het zedelyk bederf des Menschdoms*, en de Leer *der toerekeninge*. Dit onderwerp word in de zesde Afdeeling nog nader overwogen, door ene verdere beschouwing van Jesus *als een volkomen Zaligmaker*, by welke gelegenheid nagegaen word, *de waerdy van den Natuurlyken Godsdienst; de verkiezing als een gevolg van Gods onafhanglykheid en wyze van bestaan*; benevens *de Leer der Verzoeninge* en

de

de Zedelyke Herstellinge. Zulks leid onzen Autheur, in de zevende Afdeeling, ter voorstellinge van het *Geloof*, als *het middel ter vereeniginge met Christus*; en dit doet hem voorts het oog slaen op *Jesus* als *den tweeden Adam*, met de heilryke gevolgen hier van, te weeten; *de verzekering der Geloovigen van hunnen Genades staet*, *hunne opstandige en eeuwige heerlykheid*, in tegenoverstelling van *het allerrampzaligste lot der Godloozen*. Wyders handelt hy nog, in de volgende Afdeeling, van *den openbaaren Godsdienst*, *deszelfs plegtigheden*, *Doop en Avondmael*, en 't geen verder omtrent *het Kerklyke bestier* opmerking vordert. Eindelyk voegt hy, in de laetste Afdeeling, hierby nog een vyftal van Brieven, behelzende algemene aanmerkingen over de *Christlyke Zedekunde*; de *beoefening der Godgeleerdheid*, en de *voordeelen van een Godsdienstig leven.*

Overeenkomstig met het eerste bedoelde van den Heer Mr. *van Alphen*, ten nutte zyner Kinderen, behelst dit Geschrift ene zeer goede handleiding, waervan Ouders en Opzieners der Jeugd, in Godsdienstige Huisgezinnen der Leere onzer Nederlandsche Kerke toegedaen, zich met vrucht zullen kunnen bedienen, ter nadere onderrichtinge hunner kweekelingen, die zich, na voorafgaende belydenis, tot het Heilige Avondmael willen begeven. Kundige Catechizeermeesters, die enigzins gewoon zyn regelmatig te denken, zullen ook weldoen met dit beloop en deze manier van onderwys na te gaen; om daeruit te leeren, hoe de zodanigen, die voor ene soortgelyke onderrichting vatbaer zyn, beter, dan langs den gemeen betreden weg, tot een verstandig begrip der Kerkleere gebragt kunnen worden.

Ophelderingen der Heilige Schrift, getrokken uit de Nieuwe Oostersche Uitlegkundige Bibliotheek van J. D. MICHAELIS, *door* Y. VAN HAMELSVELD. *I. Stuk. Te Leyden by* W. H. Gryp, 1786. *Behalven het Voorbericht*, 62 *bladz. in gr. octavo.*

Met het te voorschyn komen der *Nieuwe Oostersche en Uitlegkundige Bibliotheek* van den Hoogleeraer *Michaelis* heeft de Eerwaerde *van Hamelsveld* het raedzaem geoordeeld, by derzelver Nederduitsche vertaling, een anderen weg in te slaen, dan hy, by de overzetting van des-

deszelfs vroegere Bibliotheek, gehouden heeft. Zyn Eerw., naemlyk, vertaelde dezelve geheel; maer thans heeft hy besloten, uit deze *Nieuwe Bibliotheek*, alleen zodanige Stukken, of ook wel enige Byzonderheden, over te nemen, die voor den Nederduitschen Lezer van wezenlyk belang geoordeeld kunnen worden, of voor Godgeleerden en andere Beminnaren van Bybeloefening algemeen gewigtig zyn. Intusschen is zyn oogmerk, ten gevalle der Liefhebberen, echter nog telkens, in zyn Voorbericht, ene korte opgave van alle de Artikelen, in de Hoogduitsche uitgave vervat, mede te deelen. Achtervolgens dat Plan is dit eerste Stuk uitgevoerd; en men heeft reden om te verwachten, dat dit Plan, beter dan de voorige handelwyze, de goedkeuring der Nederduitsche Lezers zal wegdraagen; daer men dus in een kort bestek by een vergaderd vind, het geen in dat geleerd Tydschrift bovenal merkwaerdig voorkomt; het welk in veele byzonderheden zyne nuttigheid kan hebben. By het doorbladeren van dit Stukje zal de Lezer deswegens voldoening vinden; doch het geen best geschikt zou zyn tot eene algemeene leerzame proeve in dezen, is te breedvoerig om hier te plaetzen: te weten, ene verzameling van aentekeningen over *het Weder van Palestina*, die opmerking vorderen, en welken, zo als wy met den Hoogleeraer hoopen, tot nog meerder volkomenheid gebragt zullen worden.

Eerste Iets voor de Predikanten van Noordholland; met betrekking tot het voorgevallene op de twee laatste Synodens van Noordholland, in de zaak van den Rooster en aankleeve van dien. Te Hoorn, by L. Vermande, 1786. *In gr. octavo, 23 bladz.*

De Uitgevers van het Request der Buitenpredikanten der E. Classis van Amsterdam, nopens den hier opgemelden Rooster, gaven diestyds in hun Voorbericht te kennen, dat zy een *Portefuille* bezaten, 't welk tamelyk voorzien is van echte Stukjes en *Anecdotes* tot deze zaek behorende; (*) en thans, met de afgifte van dit *Eerste Iets*, melden ze, dat de inhoud van hun *Portefuille* nog aenmerkelyk vermeerderd is. By dezen deelen ze uit het zelve me-

(*) Zie *Nieuwe Alg. Letteroef.* I. Deel, bl. 509.

mede, in de eerste plaetze, een zogenaemd Gedichtje, zynde een *Inval, na dat de Gecommitteerden der Alkmaarsche Clasfis de Noordhollandsche Synode waren uitgegaan.* Wyders een nader *Request der Alkmaarsche Clasfis aan de Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland en Westvriesland*, met twee daerby behoorende Bylagen; en eindelyk een *Extract uit de Resolutien der opgemelde Heeren Staaten*, by gelegenheid van het *Rapport op de ingeleverde Doleantien.* Het een en 't ander staet, naer 't ons voorkomt, nader opgehelderd te worden, door een *Tweede Iets*, dat men voorheeft vervolgens gemeen te maaken. —— Men stelt zich in deze verzameling voor, ene huichelende Hierarchie te bestryden; „en zyn", is de tael der Uitgevers, „ en zyn onze kragten hier toe „ te klein, onze vermogens te gering, ons geduld is groot, „ onze moed bedaard, maar tevens bestendig. —— Hoe „ min gaarne wy lofspreuken op ons zelven toepasfen, „ naar waarheid mag men van ons in dit geval zeggen: „ *posfunt, quia posse videntur.*"

Inleiding tot de Pathologye, of Beschouwing van het Menschelyk Ligchaam, in den Zieken staat. Derde Deel. Door J. MACQUET. *Med. Doct. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1786. *in gr. 8vo.* 532 *bl.*

In dit *Deel* handelt de Schryver over de volgende Onderwerpen. „ Over de beschadigende vermogens; de „ schadelyke kragten van den dampkring; de nadeelen „ uit spys en drank; het ontydig gebruik der Geneesmiddelen; de venynige krachten; de afdwaalingen in de „ dierlyke beweegingen; schadelykheden uit byzondere „ postuuren en beweegingen; bovenmatige oefeningen der „ Ziele; schadelyke kragt der ontroerde hartstogten; overmaat in slaapen en waaken; ongeregelde ontlasting en „ inhouding; over den steen; over de wormen; zaaken, „ die, van buiten het Ligchaam aangebragt, schaaden; zaaden der ziekte: verscheidenheid der ziekelyke oorzaaken, en eindelyk over de helpende kragten der natuur." De Heer *Macquet* schynt de gaave niet wel te bezitten om zyne denkbeelden duidelyk en in eene geregelde orde voor te draagen, gelyk de Leezer niet alleen uit de bovenstaande rangschikking der onderwerpen, maar ook byzonder uit de behandeling derzelven, duidelyk kan opmaaken.

ken. ——— Ook hebben wy by het doorbladeren verscheiden ſtellingen ontmoet, die wy niet liefst voor onze rekening zouden willen neemen.

Wy willen zeer gaarne gelooven, dat het oogmerk des Schryvers geen ander is, dan zyne verkreegen kundigheden, ten nutte van zyne Konstgenooten, mede te deelen; dan wy vreezen, dat, daar zyne Inleiding reeds zo wydloopig is geworden, hy niet veele Leezers zal vinden, en dus zyn oogmerk in deezen niet bereiken.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem, XXII Deel. Te Haarlem by J. van Walré, 1786. *Behalven het Voorwerk, 479 bladz. In. gr. 8vo.*

Twee Prysverhandelingen maaken den aanvang der by eengezamelde Stukken in dit Deel. Ze ſtrekken ter beantwoordinge van de vraag der Maatſchappye: „ Welke „ zyn de Gronden en Kenmerken van de *Analogie?* En „ hoe betaamt het eenen Wysgeer zich daar van te be„ dienen, by het onderzoek der *Phyſiſche* en *Moreele* „ Waarheden?" De Hoogleeraar *F. de Castillon* gaat dit voorſtel onderſcheidenlyk na: hy ontvouwt, in de eerſte plaatze, de gronden en kentekenen der Analogie, met aanwyzinge der gevolgen, die 'er uit af te leiden zyn. Verder toont hy aan, hoe men, in 't gebruiken der Analogie, bovenal twee voorbehoedzels in agt behoort te neemen: (1). Men moet de *gelykenis* niet vermengen met de Anlogie. En (2) men moet uit hoofde van eene of meer eenzelvigheden, (die de gronden der Analogie zyn,) niet beſluiten op eene zaak, die in 't geheel niet, of ſlegts ten deele, tot deeze eenzelvigheid behoort. Dit gade geſlaagen zynde, kan men, gelyk hy hierop ten laatſte toont een zeer voordeelig gebruik van de Analogie maaken; 't welk hy inzonderheid onder de vier volgende hoofden betrekt. (1) Door middel der Zintuigen, eerst zyn eigen oordeel, en daarna dat der anderen, in de zaaken, die het verſtand aangaan, te volmaaken. (2.) Eene byzondere waarheid algemeen te maaken. (3). De waarheid of valschheid van een Voorſtel tastbaar te betoogen, het geen men op geen andere wyze ſtrenglyk zoude konnen bewyzen. En (4.) de ontdekking van nieuwe Waarheden. De Hoogleeraar ſtaaft ieder deezer gebruiken, met het by-

bybrengen van Natuur- en Zedekundige Voorbeelden, die aan al het voorgestelde veel lichts byzetten. ——— In eene hieraan volgende Verhandeling ontvouwt de Hoogleeraar *J. Pap de Fagaras* dit zelfde onderwerp omslagtiger, doch even daardoor min duidelyk; intusschen levert hy een aantal van bedenkingen deswegens, die by de voorgaanden opmerking verdienen. Na eene uitvoerige verklaaring van 't geen men, zyns oordeels, omtrent de Analogie en derzelver gebruik heeft gade te slaan, legt hy 't 'er op toe, om aan te wyzen, welke Wetten men behoort waar te neemen, wanneer men de Analogie, met alle haare waare vereischten, wil toepassen op het ontdekken en betoogen van Natuur- en Zedekundige Waarheden; het welk hy, in een aantal van voorbeelden, eerst in 't Natuurlyke en vervolgens in 't Zedelyke, openlegt. ——— Zie hier zyne opgave van de vereischten der Analogie, dienende om waarheden te vinden, welke hy de zaamgestelde noemt, in onderscheiding van de eenvoudige, die op eenvoudige en naauwkeurig bepaalde Waarneemingen gebouwd is.

„Zy moet op vaste, wel bepaalde, en niet op twyfelagtige waarneemingen steunen. En zy moet op zulke toegepast worden, die, zonder sprong der Natuur, of zelv' van onze denkbeelden, dezelve kunnen toelaaten, wyl de Natuur van geen sprongen houd. Ook moeten derzelver paalen niet roekeloos buiten den kring der menschelyke kundigheden gezet worden; en, om een gelykenis te gissen, of te hulp geroepen te worden, moeten de waarheden ons onmiddelyk of middelyk tot dezelve schynen te leiden, of 'er moeten zekere juiste middelen zyn, om de Analogie, die wy vermoeden, dat 'er tusschen beiden koomt, te staaven, indien zulks geschieden kan. Men moet, niet alleen de gelykheid, maar ook het verschil der zaaken, in het oog houden, en de eigenschappen, hier toe betrekkelyk, nagaan; opdat vooral de betrekkelyke eigenschappen, die uit onze bepaalde wyze van kennen gebooren worden, van de volstrekte kunnen onderscheiden worden. Men moet aantoonen, waar de uitwerkingen ingewikkeld zyn. ——— En men moet vastStellen, dat de verschynzelen, die tegen de Analogie schynen te stryden, of met dezelve niet overeenkomen, hun bestaan verschuldigd zyn aan de zamenvermenging en werkingen der verschillende oorzaaken, of die ongetwyfeld van dezelve niet afhangen. Men moet de Wet der veranderingen ontdekken

ken en de de uitwerkingen, die afhangen van zekere oorzaaken, die aan verandering onderworpen zyn, en de verscheidenheden der Verschynzelen moeten tot dezelve gebragt worden of, indien dit niet geschieden kan, ten minsten die, ter welker opzigte men de overeenkomst der uitwerkingen waarneemt, en die moeten onderscheiden worden van anderen, in welken men verschil waarneemt. ——— De omstandigheden, die voornaamentlyk ter zaake doen, moeten van de andere zorgvuldig afgescheiden worden; en vooral moeten de werkingen der oorzaaken, onafhangelyk, zo veel mogelyk is, van de waarneemingen voorgesteld, en dan met dezelve vergeleeken worden. ——— De omstandigheden, die niet tot de zaak doen, en 'er echter niet konnen van afgescheiden worden, moet men bepaalen, en tevens vastStellen, in hoe verre de werkingen der oorzaaken, door zamenvoeging, veranderen. En wanneer men verscheiden uitwerkingen tot verscheiden oorzaaken brengt, moet men, zo dikwils als het mogelyk is, op derzelver hoeveelheid agt geeven."

Benevens deeze Prysverhandelingen deelt men ons hier mede een Onderzoek van den Eerwaarden *L. Meyer*, nopens het zedelyk lot der Kinderen na dit leeven. Zyn Eerwaarde heeft goedgevonden, dit stuk, dat op zich zelve een duidelyk gunstig voorkomen heeft, doch door deeze en geene Godgeleerde Leerstellingen als in duisternissen omzwagteld is, zo uitvoerig behandeld, dat men waarlyk vry wat gedulds noodig hebbe, om alles in behoorlyke opmerking te neemen. Vooraf gaat hy na, de verschillende gedagten der Christen-Godgeleerden deswegens, van de vroegste dagen af tot op den tegenwoordigen tyd, vervolgens ontvouwt hy ons het gevoelen, dat hem het waarschynlykst voorkomt, met aanwyzing der gronden, op welken het, zyns oordeels, gevestigd kan worden: en ten laatste, de gevoelens van anderen met bescheidenheid beoordeeld hebbende, lost hy de zwaarigheden op, die tegen zyne denkwyze in deezen bygebragt zouden kunnen worden. ——— Het gevoelen, waarvoor zyn Eerwaarde zich meest genegen verklaart, is dat van hun, die gunstige gedagten voeden, nopens het toekomend zalig lot der vroeggestorven kinderen, die, in den tyd hunner onnoozelheid, voor het verkreegen gebruik der Rede, overleeden zyn: en dat wel, zonder onderscheid uit hoedanige Ouderen, 't zy geloovige of ongeloovige, zy voortgesprooten zyn. De Eerwaarde *Meyer* doet, in de behan-

deling van dit Onderwerp nog wel byzonder zien, dat dit gevoelen geenszins aanloopt tegen, maar zeer wel overeenkomt, met het aangenomen Leerstelzel der Nederlandsche Kerke; dat ten trooste kan strekken voor zodanige Ouderen, welken, uit een ongegronden waan daaromtrent, wel eens ongelukkig mistroostige gedagten gevoed mogen hebben.

Wyders behelst dit Deel, buiten de Meteorologische Waarneemingen op Zwaanenburg, voor de jaaren 1782, 1783 en 1784, nog een Berigt van den Heer *D. de Gorter, Iz.* wegens het *Vogelgras*, een nadeelig onkruid voor het Graan; en verder de Beschryving, en nevensgaande afbeelding, van een *Navel- en Buikbreukband* door *A. de Busson*; die meldt, dat hy, reeds tweemaalen, den gelukkigen uitslag van dit door hem uitgedacht Werktuig ondervonden heeft, in gevallen, daar de anders hier toe gebruikelyke Werktuigen niet voldoende waren.

De aloude Staat en Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, door E. M. ENGELBERTS. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1786. *In gr.* 8*vo.* 415 *bladz.*

Nadat de kundige en opmerkzaame *Engelberts*, in het Eerste Deel van dit keurig uitgevoerde Werk, welks aart en inrichting wy voorheen reeds hebben opgegeven(*) ons den ouden Staat der Batavieren, nopens hunne komst hier te lande, gestalte, kleeding, onderscheiden rangen, wooningen, huiszelyke bezigheden der vrouwen, mitsgaders de bedryven en tydkorting der mannen, ontvouwd heeft, gaat hy in dit Deel over om hen in hunnen Landbouw en Veefokkery, Scheepvaart en Koophandel af te schetzen, waarna hy deeze onze gastvrye Voorouders aan hunne tafel en disch, daar de boordevolle Berkemeijer rond gaat, bezoekt, voorts hen laat trouwen, en aantoont hoe de vrouwen zich omtrent haare mannen, de mannen omtrent hunne vrouwen, en deeze beiden zich in de Opvoeding van hunne kinderen, gedragen, waaruit wy leeren kunnen, hoe deeze onze Voorouders alles aanwendden, om van hunne kinderen zo wel als van zich zelven, kloeke, nuttige, gezonde en schoone menschen te vormen, en ze vooral door het verduuren van alle de ongemakken des oor-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* VII. D. bl. 26.

oorlogs, tot dappere verdedigers van Vaderland en Vryheid op te voeden, het welk zy als de voornaamste bestemming van den mensch aanmerkten. Deezen taak afgehandeld hebbende, gaat hy over tot een nader onderzoek van hunne Schryfkunst, Dichtkunde, Muziek, de gezangen der Barden, hunne Geneeskunde, Natuurkennis, Kunsten en Handwerken, waarna hy eindelyk dit Deel besluit met eene breedvoerige ontvouwing van hunnen Regeeringsvorm en zo hooggeroemde Krygsoefeningen.

In de beschouwing van alle deeze onderwerpen mag de Schryver zich met recht beroemen niets verzuimd te hebben, het geen kon gezegd worden van een beroemd oorspronglyk volk, het welk verdiende meer by ons bekend te worden, al hadden wy geen meer betrekking op het zelve dan andere volken; zodat, uit dien hoofde, niemand, die dit in aanmerking neemt, hem beschuldigen kan, van zich te diep in de overweeging van zommige zaaken te hebben ingelaaten, het geen hy vooral gedaan heeft wanneer de onderwerpen nog naauwlyks aangeroerd waren, gelyk de Letterkunde, —— of in dit tydperk van het uiterst gewigt waren, gelyk de Regeeringsvorm en Krygsoefeningen der Batavieren, waarachter natuurlyk eenige bedenkingen tusschen vertrouwde vrienden over de Volksreegering en de Nationaale Wapening vallen moesten.

Schoon het zeer moeijelyk valt uit de aangenaame verscheidenheid van zaaken, die hier voorkomen, en van welken de voornaamste voor ons kort bestek te omslagtig vallen, eene keuze te doen, zullen wy echter, tot een Staaltje van 's Schryvers voordragt, bybrengen het geen hy omtrent de *Gezangen der Barden* meldt, te meer daar dit aanleiding verschaft om den leezer eenige fraai vertaalde Stukken uit den Dichter OSSIAN mede te deelen.

„Het spyt my, (*zegt Frederik*) dat Vader my niet iets van de oude Gedichten of Gezangen der *Barden* kan mededeelen, dan zou ik ten hoogsten voldaan zyn.

E. Men zou in dezelven niet alleen den aart der Gedichten kunnen zien, maar veele gedenkwaardige gebeurtenissen ontdekken, schoon naar den styl der Dichteren wat opgesierd, welke ons nu geheel onbekend zyn. TACITUS zegt, onder anderen, in het slot van zyn tweede jaarboek van ARMINIUS, het beroemde legerhoofd der *Cherusccn*: —— „Hy, die in de tydschriften der Grieken, welke alleen het hunne bewonderen, geheel onbekend, en by de *Romeinen* weinig beroemd is, dewyl wy de oude din-

dingen verheffen, en ons aan het onlangs gebeurde weinig laaten gelegen leggen, hy wordt nog bezongen by de *Barbaarsche* volken." Behalven ARMINIUS, op wien de *Duitschers* nog met recht in hunne gedichten boogen, zyn 'er zeer veelen, van welken wy niets weeten, of alleen geringe of eenzydige berichten van de *Romeinsche* Geschiedschryvers ontfangen hebben. Ik herinner my by deeze uwe angstvallige Nieuwsgierigheid, dat CICERO zich ergens beklaagt, dat de Gedichten der oude *Latynen*, welke hun ook tot jaarboeken verstrekten, waren verlooren gegaan; daar hy nog zo veele eeuwen nader by leefde, hoe veel minder zou het te verwonderen zyn, zo 'er niets tot ons gekomen was. ——— Evenwel zyn 'er in die afgelegen hoeken van Europa, die het minst voor de aanvallen en overstroomingen der vreemde volken blootstonden, nog eenige gedenkstukken opgespoord. Men vindt dus oude Dichtstukken uit *Deenemarken*, *Noorwegen*, en *Ysland*, in de Schriften van SAXO GRAMMATICUS, BARTHOLINUS, en anderen. Maar veel beter zullen u de Gezangen behaagen, welke voor ruim vyfentwintig jaaren in het Noorder gedeelte van *Schotland* ontdekt, en voor 't eerst uit de Wallische of *Iersche* taal in het *Engelsch* vertaald, en in 't jaar 1760 tot eene proeve uitgegeeven zyn, door Mr. MACPHERSON.

FR. Laat my toch iets naders van dit geval weeten myn Vader!

E. Zeer gaarn'! ik zal u het bericht mededeelen, het geen deeze ontdekking te aanmerkelyker maakt, en te gelyk meer geloofwaardigheid byzet. Dezelve is geschied by gelegenheid, dat men deeze *Hooglanders*, welke dus ver onvermengd, volgens hunne oude gebruiken, in hunne gebergten geleefd, en zich op eene eigen byzondere wyze gekleed hadden, zogt te beschaaven, en meer overeenkomstig met de hedendaagsche zeden te vormen. Men hoorde eenigen deezer volken somwylen een soort van verzen opzeggen, welke allen, die hunne taal verstonden, in verrukking bragten. Men ging hierop aan 't naspooren, en vond eenige Stukken, welke de Heer MACPHERSON in het *Engelsch* overzette, en met zo veele goedkeuring van zyne landgenooten ontvangen wierden, dat eenige aanzienlyke en kundige mannen met MACPHERSON eene reis ondernamen om nog meer ontdekkingen van dien aart te doen, het geen hun ook gelukt is. Deeze Gezangen zyn meerendeels oorsprongklyk van OSSIAN, teffens een

beroemd Oorlogsheld en Dichter, een zoon van FINGAL, van wien nog verscheide Overleveringen tot op deezen dag bewaard worden onder de *Hooglanders*, die by uitstek op het voorouderlyke gesteld zyn. In het oorspronkelyke treft men een eenvoudige maat aan, welke zeer aangenaam en zagt is. De rymklanken zyn niet altoos gebruikt; de *Cadence* en lengte der regels verschillen, naarmate het best met den zin uitkomt. Volgens den bekenden *Hugo Blair*, Hoogleeraar in de Fraaije Letteren te *Edinburg*, zyn tederheid en verhevenheid twee hoofdeigenschappen van de Gedichten van OSSIAN. Zy vertoonen niets van het lugtige en vrolyk schersende; een plegtige en ernstige welvoegelykheid breidt zich geheel over dezelve uit. Veelligt is OSSIAN de eenige Dichter die nimmer tot het ligtvaardige en berispelyke nederzonk. —— Hy treed altoos in de hooge gewesten van het grootsche en *pathetische*. Hy zet zyn toon in den beginne, en behoudt hem tot aan het einde. Geene versiering wordt 'er ingevlochten, die niet volkomen instemt met de algemeene *Melodie*. De voorvallen, welke hy bezingt, zyn alle ernstig en gewigtig. De Tooneelen hebben doorgaans veel van het woeste en *romaneske*. —— Wy treffen in OSSIAN geene verbeeldingskracht aan, die met zich zelven scherst, en lustige kleinigheden opsiert, om de verbeelding te vermaaken. Zyne Poezy verdient veel meer, dan die van een ander Schryver, de Poezy des harten genaamd te worden. Zyn hart is doordrongen van edele gevoelens; van verheven en tedere hartstogten; een hart dat gloeit en de *Fantasie* aanneemt, —— dat vol is, en overvloeit. Om alles in één woord met den Heer FRITH te zeggen. —— „Ik ken geen uitmuntender Dichter dan OSSIAN. Men tast in zyne gedichten altyd de Natuur zelve; maar die oorspronkelyke, die edele Natuur, die de ziel onwederstaanbaar aan zich kluistert, en door haare woeste grootheid boven den kring van tyden en menschen verheft. Waar OSSIAN treurt, treurt overal alles met hem. Waar OSSIAN Vaderlandsche grootheid bezingt, ziet overal elk waare Helden voor zyne oogen, en de geringste van zyne toonen wordt volmaakt door den eigen toon van elk gevoelig hart, dat hem leest, beantwoord. Hy heft aan, en geen menschelyke ziel, die niet met hem instemt". —— Zie daar wel het Kenmerk van egte Dichterlyke *genie*.

FR. Twee getuigenissen van zulke bevoegde Rechters doen myne nieuwsgierigheid hoe langer hoe meer ontbranden.

E. Ik zou u een Vertaaling van een brok uit deeze Gezangen, door dezelfde vriendelyke hand van onzen treflyken Dichter medegedeeld, kunnen laaten zien; maar ik moet u van te vooren erinneren, dat OSSIAN een *Schot*, of, gelyk men toen zeide, een *Caledonier*, en van laater tyden was, namelyk van de derde of het begin der vierde eeuw onzer jaartelling.

FR. Hy was echter zeker van een *Celtischen* oorsprong, een *Bard*?

E. Ja dat was hy. Ik zal u dan niet langer ophouden. Hier is het *Stukje.* —— Om hetzelve wel te verstaan, moet gy weeten, Frederik! dat de verschyning van geesten, volgens de begrippen van dien tyd, een vreheven gedeelte van de gedichten van OSSIAN uitmaaken. In den slag van CAROS verkondigt FRENMOR aan OSCAR, den zoon van OSSIAN, met wien de Stam van FINGAL onderging, deszelfs vast aannaderenden dood.

„ OSCAR begaf zich langzaam van den heuvel naar beneden. De Schrikbeelden des nachts waarden voor zyne treden over den grond. Hy hoorde het matte gemurmel eener afgelegene beek. In honderdjaarige eiken bruischt slegts de wind. Treurig roodachtig verschool zich de halve maan beneden achter den heuvel. Gebroken stemmen treffen uit de velden zyn oor. Daar trok de jongeling het Staal.

„ Geesten der geenen, die my opkweekten, (zo klonk zyn uitroep) die de krygsbedryven van 't voorgeslacht voor de beheerschers der aarde te rug riept, komt en geeft my bericht van de daaden der toekomenheid; den inhoud van uw vertrouwlyk gesprek, als gy het gedrag uwes zoons in het veld der Sterken, uit uwe holen, aanschouwt." ——

„ FRENMOR hoorde de stemme des dapperen zoons. Van zynen heuvel zweefde hy tot hem. Wolken droegen hem opwaards in de gedaante van lucht. Zyn kleed was nevel van *Lano*, den volkeren een bode des doods. De kling scheen een verdwynende streep van groene dampen. Zyn verdonkerd gelaat bleef onkenbaar. Zweevend naderde hy den Held, zuchtte driemaal, en driemaal verhief zich het luid gebrul van den nachtwind in den omtrek. Veel sprak hy tot OSCAR, maar zyne gesprekken kwamen verward tot ons, onverstaanbaar en donker als de gebeurtenissen van verschoove jaaren, eer zich de schemering des gezangs verhief! Nu ver-

„ dween hy langzaam als nevel, wanneer hem de treffen-
„ de zonnestraal op de heuvelen verteert.

„ Toen ontdekten wy aan mynen zoon den eersten
„ kommer, ô Dochter van OSCAR: Hem was de onder-
„ gang van zyn geslacht verkondigd, en diepe nadenken-
„ heid misverwde telkens zyn aangezicht. Zo bewandelt
„ een wolkje het gelaat der zon, echter schouwt zy weer
„ van achter de donkerheid op *Conaas* groenende bergen."

FR. Dit is in de daad verheven!

E. In het tedere en aandoenlyke munten deeze Gezangen niet minder uit.

FR. ô Mogt ik daar ook een staaltje van hooren! Heeft Vader niet nog iets aan de hand?

E. Het zou dan de proeve eener Vertaaling moeten zyn van de Liederen van *Selma*, die ook onder de Gedichten van OSSIAN worden gevonden, maar als een beurtgezang van eenige *Barden* voorkomen, welke, volgens eene gewoonte in het Noorden van *Schotland* en *Ierland*, op eenen plechtigen dag, daartoe van den Koning of hun Opperhoofd bestemd, jaarlyks hunne Gezangen ophieven, waarvan de beste bewaard, en aan de geheugenis aanbevolen wierden; men magze by de wedstryden vergelyken, die men ook in de *Grieksche* en *Latynsche* Herderszangen aantreft. De eerste, dien OSSIAN invoert, is eene Dichteres, waaruit wy kunnen opmaaken, dat de schoone Sexe ook onder de *Barden* gerekend wierd, wanneer de Natuur haar de vereischte hoedanigheden geschonken had.

1 „ In haare schoonheid trad MINONA vooraan met neder-
„ geslage en traanende oogen, Heur hair vloog langzaam,
„ op den adem des winds, welke by buijen van den heu-
„ vel afruischt. De zielen der Helden waren treurig, als
„ zy haare zoetluidende stemme verhief. —— Dikwils
„ hadden zy SALGARS graf gezien, de sombere wooning
„ van de wit geboezemde COLMA. COLMA alleen op den
„ heuvel verlaaten, met al haar zangvermogen! ——
„ SALGAR beloofde tot haar te zullen komen; maar de
„ nacht overviel haar van rondsom. Hoort COLMA's stem,
„ daar zy alleen op den heuvel gezeten is.

COLMA.

„ Het is nacht; ik ben alleen, verlaaten op den storm-
„ heuvel, —— in het gebergte hoort men den wind; de
„ bergstroom stort van de rotzen af. Geene hutte bergt
„ my voor den regen, verlaaten op den windrigen heuvel...
„ ô Maan! kom van achter uwe wolken te voorschyn;
„ ver-

„ verhef u, ô Nachtgefterrte! dat een eenige lichtftraal „ my leide tot de plaats waar myn Liefste van de jacht „ alleen uitrust! zyn boog ongefpannen aan zyne zyde, „ zyne honden hygende rondsom hem. Maar hier moet „ ik alleen zitten by den rots van den bekroosden ftroom. „ ——— De ftroom en de wind bruisfchen luid, maar „ de ftem mynes Geliefden hoor ik niet! —Waarom toeft „ myn SALGAR; waarom houdt de Heer des heuvels zyn „ woord niet? Hier is de rots, hier is de boom, en hier „ het ruisfchend water! Gy beloofde my met den nacht „ hier te zyn. *Ach!* waarheen is myn SALGAR gegaan? „ met u zal ik vlieden van mynen vader; met u van my„ nen hoogmoedigen broeder. Lang hebben onze ftam„ men in vyandfchap geleefd, maar wy zyn geene vyan„ den, ô SALGAR!

„ Houdt u een weinig in, ô wind! zyt een weinig „ ftil, ô gy ftroom! myne ftemme worde rondsom ge„ hoord; ——— laat myn zwerver my hooren! ô SAL„ GAR! het is COLMA, die roept. ——— Hier is de boom „ en de rots; SALGAR, ——— myn lief, hier ben ik! „ ——— waarom vertoeft gy te komen? ——— Zie de „ ftille maan komt te voorfchyn; de vloed glinftert in het „ dal! ——— de hellende fteenklompen van den heuvel „ zyn graauw; hem zie ik niet op den kruin; ——— „ zyne honden loopen niet voor hem uit; zy kondigen „ zyne naderende komfte niet! ——— Hier moet ik al„ leen zitten....

„ Wie zyn zy, die daar nevens my uit op de heide lig„ gen? Is het niet myne Liefste en myn Broeder.... „ fpreekt maar myne Vrienden! ——— Zy antwoorden „ COLMA niet; ——— fpreekt maar, ik ben alleen! ——— „ — Myne ziel wordt gepynigd door vrees!..... Ach! „ ——— zy zyn dood! hunne zwaarden zyn rood van „ den tweeftryd. ——— Ach myn broeder, myn broe„ der! waarom hebt gy mynen SALGAR gedood? waarom „ hebt gy, ô SALGAR! mynen broeder nedergelegd? Gy „ waart my beiden dierbaar! wat zal ik zeggen tot uwen „ lof? Gy waart fchoon op den heuvel in het midden „ van duizenden! Hy was verfchriklyk in den ftryd. ——— „ Spreekt nu, hoort myne ftemme; hooret my, gy Zoo„ nen myner liefde! ——— Zy zwygen, zwygen voor „ eeuwig, ftil! Koud, koud zyn hunne borften van ftof! „ ——— Ach fpreekt van den rots des heuvels; ——— „ uit den ftormenden afgrond; ——— fpreekt, gy geesten

„ der dooden; ſpreekt vry, ik zal niet ſchrikken! waar „ heen zyn zy gegaan om te rusten? In welk een hol des „ heuvels zal ik de geesten der Verſcheidenen vinden? —— „ Geen zagte ſtem glydt op den adem des winds! geen „ antwoord, half verlooren in den ſtorm!"

„ Ik zit in myne ſmerte! in myne traanen verwacht ik „ den morgen! Gy, vrienden der dooden, maakt het graf „ gereed! maar ſluit het niet voor dat COLMA komt. „ —— Myn leven vliegt voort gelyk een droom: waar- „ om zou ik te rug blyven? Hier wil ik rusten by my- „ ne Vrienden, by den ſtroom van den geluidmaakenden „ rots. —— Wanneer de nagt op den heuvel neder- „ daalt; wanneer de ruiſchende winden zich verheffen, „ zal myne geest op hunnen adem zweeven en den dood „ myner Vrienden beklaagen. De Jaager zal my uit zyne „ hutte verneemen, hy zal vreezen, maar myne ſtemme „ zal hy beminnen: want myne ſtemme zal aan myne „ Vrienden gevallen: —— aangenaam waren zy aan „ COLMA!"

FR. Dit doet my aan, Vader! —— te recht mogt de Heer FEITH zeggen: wanneer OSSIAN treurt, treurt alles met hem; maar ik ondervinde ook, dat myn ziel aan zyne Gedichten als gekluisterd wordt.

Schets van een groot Tafereel, of Bydragen tot de Historie der Vereenigde Nederlandſche Provincien, en byzonder tot die van Willem den V, Stadhouder, Capitein- en Admiraal-Generaal van die Provinciën, mitsgaders Kapitein en Admiraal-Generaal der Unie, zedert het jaar 1776, *tot op deezen dag, door den Schryver der XXX Artikelen, of nieuwe Bedenkingen over de mislukking der Expeditie naar Brest. Eerſte en tweede Stuk. In Holland den* 4 *September* 1786. *Behalven de Voorafſpraak*, 466 *bladz. In gr.* 8vo.

De Beſchouwing van alle die rampen, welke ons Vaderland ſedert veele jaaren gefolterd hebben, en vooral van derzelver ſchrikbaarenden aanwas ſedert den jaare 1776, hebben den Schryver van dit werk, (dat oorſpronglyk in de Franſche taal geſchreven ſchynt) aangeſpoord om de waare oorzaaken van deeze rampen naar te vorſchen, en derzelver uitwerkſels in een groot Tafereel af te maalen, en der Waereld mede te deelen. Dan daar, aan den eenen kant, dit een werk van langen adem was, welks

welks aanbelang en uitgebreidheid nog eenige jaaren arbeids vorderde, en het welk boven dien door den dood of andere toevallen, waaraan het menfchelyk leven onderhevig is, zou kunnen worden afgebroken, en daar aan de andere zyde onze rampfpoeden door noodlottige onlusten van tyd tot tyd zodanig aangroeiden, dat de Schryver de noodzaakelykheid gevoelde, om zo wel de oorzaaken als de Bewerkers van zo veele rampen ten fpoedigften bekend te maaken, heeft hy het befluit genomen, om, zonder eenige vertraaging, de *Schets* van zyn *Tafereel*, dat is de verkorting van het voorfchreven werk, ten voorfchyn te brengen, waarvan de beide *Stukken*, die thans het licht zien, byzonderlyk een verflag behelzen van 't geen hy ons, federt den jaare 1776 tot op het einde van 1781, is voorgevallen, en wel vooreerst, met betrekking tot den Staat, waarin het beftuur onzer Provincien in 't byzonder, en dat van ons Gemeenebest in 't algemeen, geduurende dat tydvak, zich bevonden hebben; ——— ten tweeden met betrekking van onze eerfte verfchillen met Engeland; —— ten derden met betrekking tot de hinderpaalen, door de Engelschgezinde party aan de herftelling onzer Zeemacht gefteld; —— en laatftelyk, ten vierden, met betrekking tot het noodlottig beftuur dier Zeemacht, en tot de fchandelyke bedryveloosheid onzer Schepen, geduurende het eerfte jaar des oorlogs, dien wy tegen Engeland te voeren hadden.

Schoon wy niet kunnen zeggen in dit Werk, 't welk grootendeels uit de publieke gefchriften en nieuwspapieren van dien tyd is famengetrokken, veel nieuws ontdekt te hebben, heeft het zelve echter zyne verdienften, daar het een net aaneengefchakeld, en op een onderhoudende wyze voorgedraagen, verhaal behelst van zaaken, die niet dan Stukswyze verftrooid hier en daar in publieke gefchriften, van welken fommigen zelfs in weinige handen zyn, gevonden worden.

Voor het Werk zelve is een zeer breedvoerige Vooraffpraak geplaatst aan zyne doorluchtige Hoogheid den Heer Stadhouder *Willem den V*, in welke voorredén de Schryver, na vooraf opgegeeven te hebben, de uitwerkfelen, die onze Voorvaderen op het oog hadden, met de zich achtervolgende verheffingen van verfcheiden Vorften uit den Huize van Oranje tot die Eminente waardigheden, welke zy bekleed hebben, aantoont, dat deeze onze voorouderen uit het gebeurde met Prins *Maurits*, en het geen ver-

vervolgens onder *Willem den II* geschiedde, ondervonden hebben, hoe gevaarlyk het was den Stadhouderen een al te uitgestrekt, of een niet genoegzaam bepaald, vermogen te vergunnen, en dat deeze ondervinding hen tevens had doen zien, wat 'er noodzaakelyk zou moeten verricht worden, indien men immer overging ter herstelling eener waardigheid, die in verscheide opzigten zo nuttig, maar tevens zo gevaarlyk, is, als zy niet beslooten wordt binnen de paalen, welke de voorzichtigheid daaraan op de allerstiptste en plegtigste wyze moest voorschryven; —— dan dat verscheidene nootlottige omstandigheden, gevoegd by de macht en Kunstgreepen der aanhangers van Willem den III, de beide Provinciën van Holland en Zeeland gedwongen hebben, om deeze waardigheid, benevens die van Capitein Generaal, in den persoon van dien Vorst te herstellen, op eene Commissie, die even onbepaald was, als die zyne voorgangeren gehad hadden: —— voorts, dat sommige der misbruiken, onder het Stadhouderschap van Willem den III, in de onderscheidene gedeelten van den Staat ingesloopen, na zynen dood, geduurende een tydvak van vyfenveertig jaaren, waarin men deeze waardigheid, uit vreeze dat derzelver herstelling de Vryheid der Natie ten eenigen dage den doodsteek zou geeven, onvervuld liet, bleeven voort duuren; en dat zich hier by misbruiken van een verschillenden aart, gelyk de Schryver breedvoerig opgeeft, gevoegd hebben, welke de droevigste gevolgen na zich sleepten; —— dat eindelyk omstreeks den jaare 1740, eenige braave Regenten naar een gepast hulpmiddel uitzagen om ons ellendig Vaderland uit den laagen Staat van vernedering en verval, waarin het, door de handelwyze van eenige Regenten, welke dien naam onwaardig waren, gebragt was, weder op te beuren; welk hulpmiddel eigenlyk in de hervorming van dat geene, het welk zo wel de algemeene Constitutie, als die der byzondere Provinciën en Steden gebreklyks hadden, en in de uitroeijing der daarin geslopene misbruiken bestaan moest, —— dan, dat, schoon zulk eene noodwendige hervorming op zich zelven niet onmogelyk was, dezelve echter, by gebrek van een edelmoedige belangeloosheid en edelen yver, toen geen plaats had, zo dat de zaaken hunnen ouden gang bleeven gaan, en van erger tot erger liepen, terwyl de Party, die naar eene herstelling van het Stadhouderschap, in de volle uitgestrektheid van het gezag, waarvan de Stadhouders voormaals bezitters geweest waren, haakte,

te, middelerwyl niets verzuimde, om dat herstel, by de eerst voorkomende gelegenheid, die zich dan ook schielyk opdeed, te bekomen.

Na dit alles breedvoeriger gedetailleerd te hebben, gaat hy over om te doen zien, by welke aanleiding en op wat wyze het Stadhouderschap weder is ingevoerd, welks herstelling (gelyk hy zich woordelyk uitdrukt) minder de uitwerking was van noodzaakelykheid en voorzichtigheid, dan het werk van eigenbaat en heerschzucht, van list en verleiding, van verblindheid en geweld, en hy toont uit de omstandigheden van die tyden aan, dat de Nederlanders, even gelyk zy te vooren, na hunne halzen onder het juk van Willem den III te hebben opgebeurd, van Charybdis op Scylla vervallen waren, zy thans door deeze omwenteling weder van Scylla op Charybdis vervielen, hierop schetst hy op een vryen en scherpen toon het character van Willem den IV, en zyne aanhangelingen, benevens den loop der zaaken onder de regeering van deezen Vorst, die in den jaare 1757 overleed, „ zonder, gelyk de Schryver zich uitdrukt, dat goed, of liever die wonderwerken gedaan te heben, die de Bewerkers zyner verheffing hadden beloofd, en welke de blinde ligtgeloovigheid 'er van verwachtte." Daar nu, onmiddelyk na den dood van Willem den IV, de Princes, zyne Gemaalin, in hoedanigheid van Gouvernante, in de oefening van alle die charges en waardigheden getreden is, met welke haar Gemaal was bekleed geweest, en de Hertog, Lodewyk van Brunswyk, ten onzen ongelukke, in den jaare 1750 in dienst der Republiek getreden, het algemeen Opperbevel over de Troupes, geduurende de minderjaarigheid van den tegenwoordigen Stadhouder, had, is het zeer natuurlyk, dat de Schryver, alvorens hy zyne Hoogheid deszelfs gehouden gedrag onder het oog brengt, vooraf het Karacter en de handelwyze der twee evengemelde Personagies, kortelyk afschetst, waarop hy zich, met betrekking tot den laatsten, te weeten, den Hertog van Brunswyk, zich in deeze nadruklyke woorden uitlaat: „ Zie daar, Doorluchtige Vorst, hoe 'er wezens worden gevonden, welke, door de schandelykheid hunner bedryven, den naam, die zy voeren, bezwalken, terwyl anderen dienzelfden naam door den glans hunner deugden doen uitblinken. Het was in den jongst verloopen winter, dat een Prins, uit den huize van Brunswyk, door menschliefde bezield, zich onverschrokken aan de golven eener onstuimige en overvlietende rivier bloot gaf, ter

hulp

hulp van zyne Natuurgenooten; dan, helaas! hy wierd door de wateren verzwolgen, alvorens den anderen oever bereikt te hebben! Gantsch Europa beweende het noodlot van dien edelmoedigen Prins, ter naauwer nood den bloem zynes ouderdoms genaakende; zyne nagedachtenis zal even lang geëerbiedigd worden, als 'er braave en aandoenelyke Zielen het ondermaansche bewoonen. —— En zyne gryze Oom, in zich alle ondeugden van een verdraaiden geest en verdorven hart vereenigende, maakte vierendertig jaaren lang het ongeluk uit eener vrye Natie, aan welke hy ten laatsten een voorwerp van verfoeijing wierd!.... De voorzienigheid haalde eenen jongen Vorst uit deeze waereld, wiens deugden de menschheid vereerden, terwyl zy nog de dagen rekt van eenen grysaard onwaardig een aanweezen bezeten te hebben!.... Misschien wil zy ons vertroosten door het Schouwspel, dat hy vertoont, met zyne schande van schuilhoek tot schuilhoek over te draagen."

Dan alles wat de Schryver tot hier en verder in deeze Voorafspraak zyne Hoogheid voorstelt, zal zich mogelyk meer aanbeveelen door den vryen en nadruklyken toon, op welken het wordt voorgedraagen, dan door de zaaken zelve, die, althans in onze dagen, reeds zo dikwerf, en by herhaaling, zyn voorgesteld; echter komt er een zeer aanmerkelyke Anecdote in voor wegens den berugten *Manzon*, Schryver van het bekende Nieuwspapier, genaamd, *Courier du Bas-Rhyn*, die wy niet kunnen nalaaten, zo uit hoofde van derzelver nieuwheid, als om dat zy ons het verachtlyk karakter van deezen *Sarcastieken* Schryver, en tevens de sonderlinge wyze, waarop de Antipatriotsche party hem in haare belangens heeft getrokken, doet kennen, onzen leezers mede te deelen.

Het is bekend dat deeze *Manzon*, geduurende de eerste acht maanden van den Engelschen oorlog, de zaaken, die 'er by ons omgingen, in hun waar oogpunt beschouwde, en 'er over oordeelde, zo als zulks behoorde; doch het is niet even bekend op welke wyze deeze man eensklaps de onvertzaagste verdediger van de Antipatriotsche party wierd, zonder dat het toen die cabaal een enkelde Stuiver kostte. Deeze zaak gebeurde echter, en zie hier het raadzel opgelost. ———

„ In het begin van 't jaar 1781, (zegt de Schryver) gebruikte deeze Schurk, die in zyn leven nooit eenigen schroom had over de middelen, die hem geld konden verschaf-

schaffen, de list, om aan den Secretaris van den Hertog van Brunswyk eenen brief te schryven, in welken hy, met vermomden Styl en hand, voorgaf, een Boekverkooper te zyn, die van een Hollandsch particulier, mits passeerende eene Obligatie van 400 ducaaten, een zeer hevig manuscript tegen den Hertog en andere eerwaardige persoonen magtig geworden was, en waaruit hy gemeend had een groot voordeel te trekken; doch, na zes bladen te hebben afgedrukt, hadden de hevigheid van het werk, en de wroegingen van zyn geweeten, hem aangespoord, de onderneeming te laaten vaaren; en om nu te verhoeden van daar door geruineerd te worden, verzogt hy den Hertog, om hem aan het Postcomtoir te Nymegen te bezorgen de 400 ducaaten, die hy zich verplicht had te betaalen, en beloovende vervolgens het (pretense) geschrift te zullen verbranden", enz. Zo als men alles kan zien in den brief zelfs, die de Schryver aan het einde van zyn tweede Stuk heeft doen drukken volgens een authentieke Copie, getrokken uit de Secretarie van het Hof van Justicie van Gelderland.

„ Daar nu zulke gaauwediefskunstjes al te dikwils gebeuren, om 'er zich door te laaten bedotten, en dat 400 ducaaten zo gemakkelyk niet worden weggegeeven, liet myn Heer de Hertog door het voornoemde Hof een begin maaken met de nodigè naspooringen te doen, om den Aucteur van dien brief uit te vinden, en het leed niet lang of men vernam dat Sinjeur *Manzon* de man was." Dit kan men insgelyks zien uit de Authentieke Stukken der Proceduures, ten deezen opzichte gehouden, die de Schryver ook aan het einde van dit deel heeft laaten drukken.

„ Een ander als deeze schelm (zegt de Schryver) zou zyne vermetelheid duur bekogt hebben, een enkel woord van den Hertog aan het Pruissisch Ministerie geschreven, of enkel aan den Magistraat van Cleef, zou genoeg zyn geweest om hem te verpletteren. Maar, in plaats van hem te vervolgen, en de Straf te doen ondergaan, die hy verdiende, was men in den Haag over die ontdekking zeer in zyn schik, men gaf in Gelderland ordre om de Proceduure te staaken, en men was blyde, om, ten pryze van een edelmoedig pardon, een pen meer te kunnen winnen ter verdeediging der Cabaal."

Bei-

Reize naar de Oost-Indiën en China, in de jaaren 1774—1781, op last des Konings van Frankryk gedaan, door den Heer SONNERAT, *Commissaris der Zeezaaken, gepensioneerd Natuurkundigen van den Koning, Correspondent van zyner Majesteits Natuurkundig Kabinet, en van de Koninglyke Academie der Weetenschappen te Parys, Lid van die te Lyons, enz. Uit het Fransch vertaald, door* J. DE PASTEUR. *Tweede Deel. Te Leyden, by* A. *en* J. Honkoop, 1786. *In gr. octavo,* 283 *bladz.*

Toen wy onlangs het Eerste Deel van dit aangenaam en nuttig Werkje aankondigden (*), hebben wy onze Leezers niet alleen bekend gemaakt met den Reiziger zelven; maar tevens een verslag gegeeven van den aanleg en algemeenen Inhoud van het Werk, met bygevoegde belofte van, by de Uitgave van het Tweede Deel, eenige byzonderheden uit het zelve te zullen mededeelen; en het is thans, dat wy, na alvoorens een schetze van dit Deel te hebben opgegeeven, hieraan voldoen zullen.

Na het Karacter der Indiaanen in het voorig gedeelte van dit Werk afgemaald te hebben, gaat de Schryver in het derde Boek, waarmede dit Deel een aanvang neemt, over, tot eene byzondere beschryving van hunnen Godsdienst, en wel vooreerst van deszelfs Leerstukken, welker overeenkomst met die van alle Volkeren van Asia, met die der Chaldeeërs, der Egyptenaaren, der Pheniciers, der Grieken en der Romeinen, een genoegzaam bewys oplevert, dat alle die Godsdiensten, in schyn verschillende, eenen zelfden oorsprong gehad hebben. De beschouwing van de leerstukken der Indiaanen leidt hem vervolgens tot derzelver Offerhanden en Godsdienstige oefeningen, die beide zeer eenvoudig zyn, en van welken de eerste in niet anders dan ryst, wierook, vrugten, zuivel, graanen en bloemen, en de laatste in vasten, bidden, boetdoeningen, en vooral in duizendmaal 's daags, als het mogelyk is, den naam van den God, dien zy aanbidden, uit te spreeken, bestaan. —— Hierop gaat hy over tot de heilige Boeken der Indiaanen, en vervolgens tot hunne Tempelen, gedenkstukken die de oudheid, den rykdom, het geduld en de bygeloovigheid van het volk bewyzen dat dezelve ge-stichten

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 253—257.

ſticht heeft. Voorts tot hunne Feesten, en wel vooreerst van het Feest van *Tirounal*, of het *Wagenfeest*, zynde de inwyding van den tempel; dus het zelve geenen bepaalden dag heeft, maar tien dagen duurt, wanneer men in de beroemdſte Tempels, gelyk die van *Chalembron*, *Cheringam*, *Jagrenat*, enz. van alle de gedeelten van Indien te ſamen vloeit, vervolgens de Feesten van elke maand en andere byzondere Feesten, die niet tot de jaarlykſche behooren. Deezen taak afgehandeld hebbende, gaat de Schryver over tot de Indiſche Monnikken, onder welken men nog heden heethoofdige dweepers vindt, die in de moeijelykſte opofferingen en de geſtrengſte godsdienst-oefeningen hun vermaak vinden, en welker eigenlyk Karacter is, dat zy een groot deel hoogmoed bezitten, vol van eigenliefde zyn, en zich heiligen waanen. Hierop volgt de beſchouwing der algemeene pligten, welke de Heilige Boeken allen Indiaanen, zonder uitzondering van *Caste* of Stamme, opleggen, waaruit blykt dat de Zedenleer der Indiërs zuiver is, en dat zy dezelfde deugden hebben als wy; ook vinden wy hier natuurlyk bygevoegd hunne denkbeelden van de zielsverhuizing, van een Paradys, als de belooning van hen, die de negen *Broumas* vereeren, en een Hel, als de ſtraffe der boozen, die zich niet bekommerd hebben de grootheid van God te beſchouwen. —— Voorts ſpreekt hy van den Ganges, die in Indiën in heiligen eerbied gehouden, en door de Heidenen geloofd wordt uit de voeten van Brouma onmidlyk ontſprongen te zyn; waarop hy ons een omſtandige beſchryving geeft van de ſtelzels der Indiaanen omtrent de ſchepping der waereld, derzelver duuring en verſchillende ouderdommen, en, nadat hy by deeze gelegenheid geſproken heeft van de algemeene verdeeling van den tyd met deszelfs betrekking tot alle wezens, van den Schepper af tot den mensch toe, gaat hy over tot de gewoone en burgerlyke verdeeling van den tyd by de Indiaanen, te weeten van eeuwen, jaaren, maanden en dagen en derzelver vermeenden gelukkigen of ongelukkigen invloed op hunne daaden en handelingen, waarop hy eindelyk dit gedeelte van zyn werk beſluit met de *Geloofsartikelen der Bramaanen*, die wy onzen Leezers zullen mededeelen, omdat men daaruit zien kan, dat de bygeloovige gebruiken van het ligtgeloovig en dweepzuchtig volk, verre van de Wysbegeerte der Bramaanen, welker zedekunde zeer zuiver is, verwyderd zyn.

GELOOFSARTIKELEN DER BRAMAANEN.

,, Het Opperst Wezen, dat wy CHIREN, en dat andere
,, VICHENOU noemen, is het eenigst, dat wy voor den
,, Almachtigen erkennen; het is het beginzel der vyf ele-
,, menten, der werkingen en beweegingen, die de oorzaa-
,, ken van het leven en den tyd zyn: met onze zielen
,, vermengd, geeft het ons het aanwezen, dus is de
,, zelfstandigheid der ziel en haare kennis niet anders
,, dan God zelf. Hy heeft alles geschapen, behoudt
,, alles door zyne goedertierenheid, en moet aan het einde
,, alles verdelgen. Hy is de God der goden, God de al-
,, machtige; hy alleen is de hoogste Heer, dit verzekeren
,, de *Vedams*, de *Tagamons*, de *Chastrons* en de *Pou-*
,, *ranoms*. Alle mindere godheden zyn niet meer dan
,, schepselen; Hy heeft verscheidene reizen de geheele
,, waereld verdelgd, en dezelve op nieuw herschapen;
,, Hy is een onmeetlyk wezen, en hy verspreidt zich, ge-
,, lyk een licht, alomme; Hy is eeuwig, van niemand
,, geboren. Hy is alles, en zal altyd bestaan. Hy al-
,, leen kent zich zelven, en is allen anderen onbegrypelyk.
,, De goden zelve bevatten zyne wezenheid niet, het is
,, zyne hoogste zelfstandigheid, die de zon en de maan
,, haar licht geeft. Die God alleen heeft het heelal door
,, zyne voortbrengende macht geschapen, behoudt alles
,, door zyne onderhoudende macht, en verdelgt alles
,, door zyne vernietigende macht, zodat hy het is, wel-
,, ken men onder den naam der drie goden, die men *Tri-*
,, *mourti* noemt, afbeeldt. Hy heeft de Goden, de men-
,, schen en dieren voortgebragt, alleen om zyn goedheid
,, kenbaar te maaken. Dan schynt hy nog gevoel noch
,, eenige merkbaare hoedanigheid te bezitten, dan weder,
,, gelyk het vuur, dat in het hout en de steenen, in
,, het water en de lucht zit, bevindt zich God in het
,, binnenste van alle dingen; zyne wysheid, zyne macht
,, en zyne uitzichten zyn een onmeetelyke en onbegrens-
,, de Zee gelyk, welke niemand in staat is over te trek-
,, ken of te peilen; schoon het hem niet eigen is een
,, lighaam te hebben noch van eene groote uitgestrekt-
,, heid, noch als het kleinste stofdeeltje, neemt hy ech-
,, ter somwylen een gedaante aan, ten einde hun, welken
,, hy geschapen heeft, en die in de duisternis gedom-
,, peld lagen, licht te doen genieten; en ondanks de ver-
,, schillende menschlyke gedaantens, welke hy aangeno-

,, men

„ men heeft, is hy vatbaar noch voor vermaak, noch „ voor pyn; hy is door zyne natuur vry van alle afwis„ selingen. Daar zyn geen andere goden dan hy; nie„ mand kan de beguichelingen, welke hy over de waereld „ verspreidt, ontdekken of onderscheiden, of ontwyken; „ hy vervult het heelal door zyne onmeetelykheid, hy „ is het beginzel van alles, zonder een begin gehad te „ hebben.

„ God, die oneindig kleiner is dan een stofdeeltje, is on„ eindig grooter dan het heelal: deeze onafhangklyke God, „ deeze vrye God, deeze God, die alles is, bestondt al„ toos *alleen*, zonder eigenschap, zonder werking, zonder „ *hoedanigheid*; zonder plaats of tyd onderworpen te zyn, „ zodat hy onveranderlyk is. Dit eenig en eenvormig „ Wezen heeft geene wezenlyke verknochtheid met de „ *stof*, even als de straalen van de Maan, in het water „ terug gekaatst, met het water dat zich beroert, in be„ weeging schynen, zonder dat 'er iets wezenlyks met „ betrekking tot de Maan plaats heeft: Ziet daar het beeld „ van dat wezen met alles wat stof en eigenschap, lyden „ of werken is; deeze vereeniging is ook gelyk aan de „ droomen, die dingen doen zien en aanraaken die niet „ zyn. God openbaart zich in verscheiden lichamen, gelyk „ in verscheiden zielen, even als de Zon, die alleen is, „ zyn beeld in verscheiden vaten met water vertoont; het „ is op zyn bevel, dat de wind waait, dat de zon ver„ licht, dat het vuur verwarmt, dat de regen valt; in 't „ kort hy is de volmaaktheid, het begin, het einde, en „ de glorie van die hem aanbidden.

„ Wat de goden belangt, welke wy vermenigvuldigd „ hebben, en onder zo veele afbeeldingen aanbidden, „ men heeft hen dus afgebeeld alleen voor de onkundige „ en zwakke verstanden, welker grove godsdienstigheid „ iets stoffelyks en tastbaar behoefde. Zy zouden de goed„ heid en grootheid van 't Opperwezen niet hebben kun„ nen bevatten zonder alle de vertooningen die hen op „ God doen denken, als zy zyne eigenschappen zien, van „ welken men, om zo te spreeken, zo veele verschillen„ de goden gemaakt heeft. Doch zy, daarentegen, die „ dien God begrypen kunnen, hebben geene afgoden van „ doen, want de beelden, tot welke wy onze aanbiddin„ gen richten, zyn eigenlyk niet anders dan gelykenissen „ van zyn wezen, in zo verre dat hy verscheiden reizen „ in de waereld gekomen is onder gedaanten, welke wy

„ vereeren ter nagedachtenis van zyne godlyke verscheyningen, en van het goed dat zy ons toegebragt hebben.
„ Wy gelooven ook dat de planten en dieren waarlyk „ eene ziel hebben als wy, en om die reden dat alle levende dieren geëerbiedigd moeten worden; dat zy, die „ dezelve opofferen, eene groote misdaad begaan.
„ Wy vereeren de heiligheid van verschillende plaatzen „ en rivieren, omdat God ons beloofd heeft zyne gunsten „ uit te storten over de geene, die dezelve bewoonen „ zouden.
„ De onderscheidingen van onze geslachten zyn op hunnen oorsprong gegrond: wy beschouwen de *Bramaanen* „ als de voornaamste, omdat zy uit het aangezicht van „ BROUMA gesprooten zyn; de *Tschattiren* als de tweede „ in rang, omdat zy uit zyne schouderen zyn voortgekomen; de *Waschiers* als de derde, omdat zy uit zyn „ buik afstammen; en de *Suttiren* hebben den vierden „ rang, omdat zy uit zyne voeten herkomstig zyn. Mogelyk zyn deeze afstammingen niet anders dan zinnebeeldige figuuren van de waarheid, maar wy gelooven, dat „ zy zeer wezenlyk plaats hebben. Dit is ons geloof. Het is „ niet volmaakt, omdat wy niet weeten, hoe God beter te „ kunnen behaagen; maar de overvloed en grootheid zyner „ goedertierenheid vervult het geen aan onzen eerdienst „ ontbreekt; wy weeten slegts dat wy God moeten vreezen en dienen; hierin komen wy allen overeen; ondanks het verschil onzer secten stemmen wy allen in, „ en belyden eenpariglyk, dat zy, die het goede doen, „ volgens hunne goede werken beloond worden, maar „ dat zy, die kwaad doen, om hunne euveldaaden gestraft „ worden; Gods goedertierenheid bindt zyne gerechtigheid „ niet, en zyne gerechtigheid schaadt zyne goedertierenheid niet, maar het geheim van zyn bestier is ondoorgrondelyk. Wie kan de diepte zyns gerichte afmeeten? „ wy aanbidden zyne onbegryplykheid."

Het volgende gedeelte van dit Werk, waarmede dit Deel besloten wordt, behelst eenige weetenswaardige byzonderheden en aanmerkingen over de *Chineezen*, de staatsomwentelingen, sedert eene eeuw in de Koningryken *Pegu* en *Ava* voorgevallen, en eindelyk over den grond, de voortbrengzelen en bevolking van *Madagaskar*, de middelen om in dat land handel te dryven, de goede en kwaade gesteldheid van de lucht, en de daar uit voorspruitende ziekten.

Reis-

Reisbeschryvingen voor de Jeugd, door J. H. CAMPE. *Eerste Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam*, by de Wed. J. Döll, 1786. *Behalven het Voorberigt*, 272. *bladz. in octavo.*

Met dit deel begint de Heer *Campe* de uitvoering van een Plan, het welk hy zich voorgesteld heeft, en waarvan wy voor eenigen tyd gewag gemaakt hebben. (*) Om naamlyk, ten nutte der leergraage jeugd, „ eene verzameling van reisbeschry„ vingen te vervaardigen, waarby niet meerder denkbeelden „ van aardrykskunde, waereldkunde, geschiedkunde en andere „ wetenschappen, ondersteld worden, dan men by jonge lieden, „ die myne voorige werken geleezen, en daarby het gewoon „ onderwys der Schoolen genooten hebben, onderstellen kan." Ter proeve hiervan verleent ons dit Stukje de eerste reis ter ontdekkinge in het Noorden, door *Jacob Heemskerk* en *Willem Barendsz*; waar nevens gevoegd is, een berigt der merkwaardige gevallen van vier Russische Matroozen op Spitsbergen; en verder een verslag der eerste reistogt langs Afrika, met het omzeilen van de Kaap de goede hoop, naar Oostindie, volvoerd door *Vasca de Gama*. De Heer *Campe* bepaalt zig, in 't geeven van een aaneengeschakeld reisverhaal, inzonderheid tot het geen der Jeugd een leerzaam vermaak kan geeven; doorvlegt zyn verslag met het ontvouwen van nutte kundigheden, en neemt uit het voorgevallen meermaals aanleiding, tot het mededeelen van leerzaame onderrigtingen —— Tot een voorbeeld hiervan dienen zyne opmerkingen. by gelegenheid van het bekende geval, toen men, by de overwintering op Nova Zembla, een gedeelte van de zonneschyf boven den gezigteinder zag, veertien dagen vroeger, dan dezelve zig in dat gewest, volgens de Sterrekundige rekening van den kundigen *Willem Barendsz.*, kon vertoonen; 't welk *Barendsz.* die waarneeming in twyfel deed trekken; welker echtheid nogtans eerlang bevestigd werd, toen, na verloop van drie dagen, by een helderen hemel, de geheele zon, ontegenspreeklyk, voor hun gezigt, boven den gezigteinder stond.

„ *Barendsz.* (zegt onze Schryver, dit verhaald hebbende,) stondt verwonderd; hy rekende andermaal, en vond op nieuws, dat de zon ongelyk had, met thans reeds te voorschyn te komen, dewyl zy, naar den gewoonen loop der natuur, in dat gewest, waarin zy zich toen bevonden, eerst veertien dagen daarna voor de eerstemaal wederom moest zichtbaar worden. Hy overtuigde zyne reisgenooten van de egtheid van zyne uitrekening, en het geheele gezelschap stond, even als hy, verwonderd. Hunne oogen getuigden, dat de zon in de daad voor hen stond, en de sterrekundige rekening toonde hen de onmogelykheid der zaak. Wien

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 542.

Wien zouden zy nu gelooven? Hun verstand of hunne oogen?

„ Bygeloovige menschen zouden dit raadselachtig verschynsel veel spoediger opgelost hebben. Dit is een *Wonder*, zouden zy geroepen hebben. God heeft, om ons te begunstigen, den loop der natuur veranderd, en zyne zon geboden, om haaren gang te verhaasten, op dat zy vroeger voor ons zichtbaar konde worden, dan zulks natuurlykerwys moest geschieden. Hier ziet gy nu, gy ongeloovigen, die alles, wat in onze dagen aan den hemel en op de aarde geschiedt, uit natuurlyke oorzaaken wilt verklaaren, dat God ook nog hedendaags ten beste der geloovigen wonderen verricht; en dat het godloos is, uit uwe wysbegeerte, sterrekunde en natuurkunde te willen verklaaren 't geen de hand van God zelve onmiddelyk heeft gedaan! —

„ Stelt nu eens, dat gy, myne goede jonge Vrienden! zelven daarby waart tegenwoordig geweest; dat gy de zon met uwe eigene oogen gezien, en de egtheid van de uitrekening van den eerlyken *Barendsz.* met uw eigen verstand erkend had; wat zoudt gy 'er wel van gezegd hebben? My dunkt, ik kan het in uwe oogen leezen, dat gy daarby in groote verlegenheid zoudt geraakt zyn. Ik zal u oprechtelyk zeggen, wat ik daarby zou gedacht hebben.

„ Ik weet niet, zou ik by my zelven gezegd hebben, of „ myn verstand of myne zinnen my misleiden: maar dit weet „ ik met zekerheid, dat ik geen grond heb om te gelooven, „ dat de groote en wyze Schepper de orde van zyne waereld „ om mynent wil zal veranderen. Wat toch ben ik, arme worm, „ of wat zyn honderd andere van myne medewormen op aarde, „ wanneer wy ons vergelyken met de onmeetelykheid van het „ Geheelal, en met de onnoemelyke menigte van andere Schepselen in andere waereldlichaamen? —— wat zyn wy, dat „ wy ons zouden verbeelden, als of God, om een hand vol „ zodanige wormen, de beste orde van zyn groot Heelal stooren, en wonderen verrichten zoude, welke niets bedoelen „ 't welk groot en algemeen weldaadig is, maar welke alleenlyk zouden geschieden, om eenige weinige Schepselen te begunstigen? Wanneer ik iets, 't welk ik niet weet te verklaaren, voor een wonder houden zal, zou ik eerst eene „ zeer groote en verhevene bedoeling, welke de Schepper daarby „ zou kunnen hebben, klaar moeten kunnen ontdekken. Maar „ dewyl dit nu het geval hier niet is, zal ik het onbegrypelyke „ van dit voorval liever als een gevolg van myne onkunde, dan „ als eene bovennatuurlyke werking, beschouwen. 't Geen ik „ niet in staat ben te begrypen, kunnen *andere* menschen, die „ geleerder en schranderer zyn dan ik, my mogelyk uitleggen. „ Deezen zal ik by gelegenheid hierover raadpleegen, en, tot dien „ tyd toe, de geheele zaak onbeslist laaten." Het is waarschynelyk dat *Barendsz.* ook zo dacht, want ik vind in zyn dagboek niet, dat hy de zaak voor een wonder heeft gehouden. Hy tekenkenen-

houde dezelve echter met alle zorgvuldigheid op, om eerlang, zo 't den hemel behaagde om hem weder naar Holland te rug te brengen, het oordeel der Sterrekundigen daar over te hooren. En dit was ook zeer verstandig; want zonder deeze zyne omzigtigheid zou de geheele zaak mogelyk wel onbekend, en dus ook zonder onderzoek gebleven zyn; en wanneer de een of de ander van ons eens zulk een geval mogt beleeven, zouden wy het zelve nog niet weeten te verklaaren.

„ Maar kan men het dan thans verklaaren?" Zekerlyk, lieve Leezers! en, zo gy wilt, kunt gy — het spreekt van zelve, in 't klein — het zelfde wonder in uwe kamer naarbootzen. „ ô schielyk!" *Niet zo driftig*, kinderen! anders mogt uwe proefneeming ongelukkig afloopen. Neemt dan eens een theekopje, of legt 'er een klein stuk gelds in. Gaat 'er vervolgens zo verre af staan, dat gy zo omtrent tot in het midden van het theekopje, maar niet tot op den bodem van het zelve, waar het stuk geld ligt, zien kunt? Is 't niet zo, dat gy nu van het geld niets ziet. Maar geduld! Laat een ander nu het theekopje vol water gieten, maar blyft gy op uwe plaats staan: en — ô wonder! eensklaps ziet gy tot op den bodem van het theekopje, en ziet tevens het geld, 't welk gy te vooren niet kost zien. Hoe toch mag dit toegaan?

„ Die geenen onder u, welke reeds van de natuurkunde iets geleerd hebben, weeten hier van de reden; (*) den overigen kan ik hier alleenlyk als by voorraad zeggen, dat dit wonderbaar verschynsel ontstaat uit het breeken der lichtstraalen, waarvan zy in 't vervolg meer zullen hooren, wanneer men hen ook met de thans genoemde aangenaame weetenschap zal trachten bekend te maaken. Zo dikwerf, naamelyk, als de lichtstraalen uit eene dunne stof in eene digtere overgaan, als, by voorbeeld, uit de lucht in 't water, dan worden zy gebrooken, dat is, zy neemen een anderen loop, of gaan eene anderen gang. Maar geschiedt dit, dan vertoonen zich de van hen verlichte voorwerpen in eene andere plaats, dan die, waar zy indedaad zyn. Hier, by voorbeeld, ziet men het stuk geld in het midden van het theekopje, schoon het eigenlyk op den bodem van het zelve ligt. Nu behoeft men slechts te weeten, dat de lucht, welke onze aarde onmiddelyk omringt, veel digter is, dan de hooger hemellucht; dan begrypt men ligtelyk, dat de zonnestraalen, wanneer zy uit de fyner bovenlucht in de digter benedenlucht van onzen dampkring overgaan, insgelyks gebrooken worden, en dat wy by gevolg de zon, zo wel by haaren op- als ondergang, altyd iets hooger aan den hemel moeten zien, dan zy telkens in de daad staat. Zo dikwerf als wy dus de zon des morgens zien

[(*) Men zie de natuurkundige verklaaring van dit verschynzel, in *R. Smith Gezigtkunde*, I. D. bl. 176.]

zien opgaan, is zy dit nog zelve niet, maar slechts haar beeld, het welk wy in den dampkring zien: even gelyk wy thans het stuk geld in 't water zien op een plaats, alwaar het in de daad ook niet is. Het zelfde geschiedt ook des avonds by den ondergang der zon: want ook dan is zy in de daad reeds onder den gezichteinder weggezonken, wanneer wy haar beeld nog klaar en duidelyk aan den hemel zien schitteren.

„ Begrypt gy nu, van waar het kwam, dat men op *Nova Zembla* de zon veertien dagen vroeger weder zag, dan zulks volgens de sterrekundige berekening van *Barendsz.* had moeten geschieden? De sterrekundige man had recht, want hy rekende de *werkelyke standplaats* der zon uit; maar de oogen van zyne medeschepelingen hadden ook recht, want zy zagen het *beeld* van de zon, het welk van de wezenlyke zon niet kan onderscheiden worden. En waar blyft nu het wonderbaare in dit verschynzel?

„ Op dezelfde wyze verdwynen de zotheden van de verdichtselen der feeën en spooken, zo dra men dezelven met het oog van eene opgeklaarde reden beschouwt."

Grondbeginzelen der Zedekunde in aangenaame Verhaalen van C. G. SALTZMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Döll. 1786. *In octavo, 543. bladz.*

De Verhaalen, in dit tweede Deel byeengebragt, zyn van een gelyksoortigen aart, als die van het eerste Deel, (*) en zo kunnen dus, nevens de voorigen, ten nutte der Jeugd gebruikt worden. De Heer SALTSMANN poogt gemeenlyk, door leerzaame Verhaalen, het betragten der Deugd en het vermyden der Ondeugd in te boezemen, waarvan uit veelen het volgende voorbeeld van dankbaare Ouderliefde tot een staal kan verstrekken.

„ De Heer van R..., een Pruisisch Officier had een tyd lang te Ulm in Swaaben op werving gelegen. Hy moest echter wederom naar zyn Regiment gaan. — Den avond voor zyn vertrek diende zich een jongeling, die 'er wel uit zag en een fraai voorkomen hadt, by hem aan, en begeerde aangenomen te worden. Hy had volkomen de gedaante van een welopgevoed jongman; maar alle zyne leden beefden, toen hy voor den Officier tradt.

„ De Officier schreef zulks toe aan eene jeugdige beschroomdheid; en vroeg, waar hy voor bevreesd was? „ Dat gy my „niet aanneemt," was zyn antwoord; en terwyl hy dit zeide, rolde hem eene traan langs de wangen. Neen, zekerlyk niet, zeide de Officier; gy zyt my veeleer by uitstek welkom: hoe kunt

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII. D. bl. 316.

kunt gy daarvoor vreezen! „ Om dat het handgeld, 't welk ik „ genoodzaakt ben te vraagen, u waarschynlyk te hoog voorkomen zal." Hoe veel eischt gy dan, vroeg de Officier. „ Geene „ laage hebzucht," antwoordde de Jongeling, „ maar eene „ drukkende behoefte noodzaakt my om honderd guldens te „ vraagen; en ik ben de ongelukkigste mensch in de wereld, „ indien gy weigert my zo veel te geeven." Honderd guldens, antwoordde de Officier, zyn zekerlyk veel, maar ik heb behaagen in u; ik geloof dat gy u van uwen pligt zult kwyten, en ik zal u niets aftrekken. Hier zyn honderd guldens. Morgen vertrekken wy. En zo betaalde hy hem de honderd guldens.

„ De Jongeling was verrukt van blydschap. Hy verzocht hier op den Officier, dat hy hem wilde vergunnen, naar huis te gaan om alvoorens nog zekeren heiligen pligt te vervullen, en beloofde binnen den tyd van één uur weêrom te komen. Deeze vertrouwde op zyn eerlyk gezicht, en liet hem gaan. Maar, dewyl hy geloofde in zyn geheel gedrag iets buitengewoons en geheims ontdekt te hebben, spoorde zyne nieuwsgierigheid hem aan, om hem van verre te volgen. En nu zag hy hem regelregt naar de stads gevangenis loopen, alwaar hy op de deur klopte en binnen gelaaten wierd.

„ De Officier verdubbelde zyne schreden, en hoorde, aan de deur van de gevangenis komende, den jongeling met den cipier spreeken. „ Hier," hoorde hy hem zeggen, „ is het geld, waarom „ myn vader in de gevangenis zit! Ik zal het by u neêrleggen; „ en breng my nu schielyk by hem, om hem van zyne „ boeijens te bevryden." De cipier deed het geen hy begeerde. De Officier bleef nog eenen tyd lang staan, om hem tyd te gunnen, voor zynen Vader alleen te verschynen; maar hy volgde hem spoedig. — Welk een gezicht! Hy ziet den jongeling in de armen van zynen vader, eenen eerwaardigen grysaard, die hem vast aan zyn hart drukt, en hem met traanen besproeit, zonder één woord te spreeken. Dus verliepen eenige minuuten, eer dat de Officier van hen bemerkt wierd.

„ Aangedaan by dit tafereel, ging dees nader by hen, en zeide tegen den Ouden: wees gerust; ik zal u van zulk eenen braaven zoon niet berooven: Laat my deel neemen in de verdienste van zyne handelwyze. Hy is vry; en het geld berouwt my niet, waarvan hy zulk een edelmoedig gebruik gemaakt heeft. Vader en Zoon vielen neêr voor zyne voeten. De Zoon weigerde, in den beginne, de hem aangeboodene vryheid aan te neemen. Hy verzocht den Officier hem mede te neemen, en zeide dat zyn Vader hem nu niet meer noodig had, en dat hy zulk een gulhartig Heer niet gaarne te leur stelde. Maar de edelmoedige Officier drong 'er op aan, dat hy zou blyven; leidde hen beiden uit de gevangenis, en nam by zyn vertrek de blyde bewustheid mede, van twee ongelukkigen, die beiden het zo weinig verdienden, gelukkig gemaakt te hebben.

 Eeni-

Eenige Bijdragen voor Genie en Menschengevoel. Eerste Stukje. Te Utrecht, bij G. T. van Paddenburg, en Zoon, 1786. *In gr. octavo* 143 *bladz.*

Uit het doorbladeren van dit Stukje hebben wy afgenomen, dat men voornéemens is, onder deezen Tytel, een Werkje te vervaardigen, waarin men etlyke Geschriften by een zal verzamelen, die deeze en geene onderwerpen, op eene geestryke wyze, vernuftig behandelen. Het meerendeel, althans van 't geen ons in dit Stukje voorkomt, is van dien aart; het levert, naar 't ons toeschynt, en oorspronglyke en vertaalde Stukjes, die in Proza of in Rym en op Maat gesteld zyn, en welken een Mengelwerk in handen geeven, dat eene verscheidenheid behelst, waarin Leezers van verschillenden smaak, de een in 't een, en de ander in 't ander, hun genoegen zullen vinden. — Zie hier, tot eene proeve, de volgende bedenkingen over *de Vriendschap.*

„ Van de Vriendschap zegt de een, dat ze overal is; en een ander dat ze nergends is; en 't komt 'er maar op aan, wie van beiden 't ergst geloogen heeft.

„ Als gij Pieter Paulus hoort prijzen, dan zult ge ondervinden, dat Paulus Pieter weêr prijzen zal, en dat heeten ze dan vrienden. En dikwils is tusschen hen verders niets te doen, als dat de een den anderen den rug krabbelt, om dat hij hem weêr zou krabbelen; en zo houden ze elkander bij beurten voor den gek. Want 't is hier, gelijk in veele andere gevallen: Een ieder is zijn eigen vriend, en niet die des anderen. Dit ben ik gewoon Flierhouts-vriendschappen te noemen. Als ge eenen jongen Fliertak beschouwt, zoo ziet hij 'er goed gestamd, en grondvast, uit, maar snijdt hem af, dan is hij inwendig hol, en 'er is zoo een drooge Zwamagtige stof in.

„ Het gaat hier zeker zelden heel zuiver in 't Werk, en vaak loopt 'er wel iets menschelijks meê onder; maar tog moet de eerste wet der vriendschap zijn; dat de een des anders vriend zij.

„ En de tweede is, dat ge 't van harte zijt, en goed en kwaad met hem deelt, zoo als 't voorkomt. De delicatesse, als men dit of dat verdriet alleen dragen, en zijn vriend verschoonen wil, is meest verkeerde tederheid; want juist daarom is hij uw vriend, om dat hij mede in 't spel koomen, en 't uwe schouders ligt maken zou.

„ Ten derden, laat uw vriend u niet tweemaal bidden. Maar, als 'er nood is, en hij helpen kan, dan moet ge ook geen doek voor den mond houden; maar gaa heen, en vraag fris uit de borst zijn hulp, even als of 't zoo wezen moest, en in 't geheel niet anders zijn kan.

„ Heeft uw vriend iets in zich, dat niet deugd, zoo moet ge 't hem

't hem niet verbergen, en 't kwaad goed heeten; maar voor den derden man moet ge 't verbergen en ontschuldigen.

„ Maak iemand niet schielyk tot uwen vriend; maar is hy 't eens, zoo moet hij 't u, met al zijn feilen, tegen den derden man zijn.

„ Zoo wat zinnelijkheid en partijdigheid voor eenen vriend schijnt méé tot de vriendschap in deze waereld te behooren. Want wilde ge alleen de waarlijk eer- en beminnenswaardige eigenschappen in hem vereeren en beminnen, waarvoor waart ge dan zijn vriend? Dat moet elk wild vreemd onpartijdig mensch wel doen. Neen, ge moet uw vriend met al, wat aan hem is, in uwen arm, en in uwe bescherming nemen; het *granum salis* verstaat zich van zelfs; en dat, uit iets edels, niets onedels worden moet.

„ Daar is een ligbamelijke vriendschap; volgends deze worden ook twee Paarden, die een tydlang by een staan, vrienden, en kunnen de een den ander niet missen. Ook zijn 'er behalven deze nog menigerlij soorten en aanleidingen. Maar eigentlijke vriendschap kan niet zonder *vereéniging* bestaan; en, waar die is, daar vormt ze zich gaarne en van zelfs. Zoo zijn lieden, die te zamen schipbreuk lijden, en die aan woeste eilanden geworpen worden, vrienden. Namentlijk het zelfde gevoel van nood in allen, dezelfde hoop en wensch naar hulp vereenigde ze: en dat blijft dikwils zoo hun gansche leven door. — Eenerlij gevoel, eenerlij wensch, eenerlij hoop vereenigt, en hoe inniger dit gevoel, deze wensch en deze hoop zijn, des te inniger en edeler is ook de vriendschap, die 'er uit voordkomt.

„ Maar, denkt gij, op die wijze moesten wel alle de menschen op aarde de innigste vrienden zijn! Ja, waarlijk! en het is mijn schuld niet, dat ze 't niet zijn.

„ *Postscript.* Daar zijn eenige vriendschappen, die in den Hemel besloten zijn en op aarde voltrokken worden."

Asmus.

Avondtydkortingen van het Kasteel, of Zedelyke Verhaalen ten dienste van de Jeugd. Door Mevrouwe DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald. II Deelen. In 's Gravenhage by* J. van Cleef, 1786. *Behalven de Voorreden* 848 *bladz. In gr.* 8vo.

Onder deezen tytel heeft Mevrouwe *de Genlis* een leerzaam Boek voor de Jeugd uitgegeeven, op de vooronderstelde geschiedenis, dat de Marquis *de Clemire* na 't Leger trok, en dat, by die gelegenheid, zyne Vrouw en Schoonmoeder, met zyne drie Kinderen, benevens verdere Huisgenooten, Parys verlieten, om een meer afgezonderd leeven te leiden op een Kasteel, in

een afgelegen oord, daar een harer Landgoederen was. Geduurende de winterfche avonden, beftond de uitfpanning op het Kasteel, in 't verhaalen van voorvallen aan de Jeugd, die derzelver opmerkzaamheid konden trekken, 't welk aanleiding tot deezen tytel gegeeven heeft. De daarin medegedeelde Verhaalen zyn inzonderheid gefchikt voor Kinderen van tien a twaalf jaaren, van welken men onderftellen mag, dat zy voor een redeneerend onderwys vatbaar zyn. Mevrouwe *de Genlis* heeft deezen trap van vatbaarheid zeer wel waargenomen, en de door haar voorgeftelde verhaalen dienen alleszins, om de zeden der Jeugd behoorlyk te vormen, en aan dezelve nuttige kundigheden in te boezemen. Dit een en ander wordt nog geftadig meer bevorderd, door onderlinge gefprekken, waartoe de verhaalen, of andere bykomende omftandigheden, veelvuldig de gelegenheid verleenen, en waarvan hier op eene zeer gepaste wyze een leerzaam gebruik gemaakt wordt: welke fchikking en uitvoering dit Gefchrift ten hoogfte nuttig doet zyn; zelfs in zo verre, dat het, meerendeels, ook in een verder gevorderden leeftyd, van veelen met vermaak en nut geleezen kunne worden. —— Het mededeelen van een verhaal uit het zelve zou hier te veel plaats beflaan; maar men vestige, tot eene proeve der leerwyze, het oog op het volgende gefprek, waartoe een vooraf gaand verhaal aanleiding gaf. —— Mevrouw *de Clemire* het loflyk gedrag van eene uitfteekende Kamenier, *Marianne* geheeten, (doch aan welke de overleedene Mevrouw geen beftaan had kunnen bezorgen,) verhaald hebbende, had tevens gezegd; dat haar, na verloop van eenigen tyd, een Legaat van tweehonderd en zestig Livres 's jaars ten deel viel; 't welk een haarer bloedverwanten, door haare Deugd getroffen, haar nagelaaten had. Dit zag de moeder aan als eene foort van belooning der Deugd van *Marianne*; en hier uit ontftond haar volgend gefprek met haare Dogter *Carolina* en haaren Zoon *Cæfar*.

„ Heden, Mama! (zei Caroline, op een verdrietigen toon,) twee honderd en zestig Livres was dat de geheele belooning voor Marianne? —— Maar, (hernam Mevrouw de Clemire,) bedenk eens, Caroline, dat twee honderd en zestig Livres, voor iemand van den ftaat van Marianne, en dan de lust tot werken, dien zy altoos zeer yverig behield, haar in eene Stad als Charleville ryker maakte, dan eene Dame is, die, met een huisgezin met Kinderen, aan 't Hof vyf en twintig duizend Livres 's jaars inkomen heeft. En in 't algemeen geeft het geen waar geluk, wanneer men door al te veel geld boven onzen ftaat verheeven wordt. —— En waarom niet? (vroeg Cæfar.) —— Onderftel eens, dat Morel, uw Lakei, morgen twee Millioen uit de Lotery trok! —— Wel nu Mama! Morel zou dan zeer gelukkig zyn; hy heeft het beste hart, en kon met dit geld veel goed doen. —— Zo ik al eens onderftel, dat dit geval hem niet

niet geheel veranderde, en hem, in plaats van nederig, weldaadig en goed, trotsch, waanwys en dwaas maakte, zou hy dan nog niet zeer te beklaagen zyn! Morel kan leezen en schryven; heeft de beste grondbeginselen, en hy is in zynen stand geacht en bemind; maar welk eene vertooning zou hy toch kunnen maaken in de groote waereld? Aan welke beschimpingen was hy daar niet bloot gesteld? Hoe zou hy toch de eer van zynen staat kunnen ophouden? Wat zou toch zyn onderhoud in eenen meer beschaafden kring, wat zyne houding en voorkomen kunnen zyn? Hy zou willen trouwen, en dan zeker geen Boerinnetje of Burgerdogter kunnen neemen; hy zou dan eene voor het oog wel opgevoede Dame moeten verkiezen, die hem niet zou trouwen, dan om zyn geld, dus niet uit achting; en zy zelve zou hoogst verachtelyk moeten zyn, en hem dus het leven bitter maaken; zo dat gy ziet, Kinderen, dat Morel, met honderd duizend Livres inkomen, zo ongelukkig als bespottelyk zou zyn. Daarentegen, zo gy eens onderstelde, dat hy uit de Lotery slegts twaalfduizend Guldens trok; dan zou hy een schoon stukje Land kunnen koopen, een aartig Vrouwtje van zyn staat trouwen, die wel zuinig en werkzaam was, en hem daarby nog vyf of zesduizend Guldens aanbragt; bemind en geacht van zyne Vrouw; met ruimte en gemak leevende; geëerd by de Hoevenaars, zyne nabuuren, om dat hy goed en liefdaadig is, en meer weet, dan doorgaans luiden van zyn staat; zie daar Morel den gelukkigsten Man van de waereld! —— Dat is waar; maar wanneer Morel met twee Millioenen echter in zyn vorigen staat wilde blyven, zo hy dan niet in eene Stad ging woonen, maar op het Land bleef, en zig met eene kleine Hoeve, en eene lieve, bekwaame, huishoudende Vrouw vergenoegde; en zo hy dan verder zynen grooten schat enkel aan liefdedaaden besteedde; dan zou men hem niet bespotten, en hy zou gelukkig zyn! —— Morel is een zeer braaf Man, maar in dit geval zoud gy hem tot een Wysgeer, tot een Held, verheffen; en ik geloof, dat hy noch het een noch het ander is. Daarby, om uwe onderstelling mogelyk te maaken, zoud gy ook moeten gelooven, dat zyne Vrouw even zo heldhaftig zou zyn, als hy zelve, en zyne Kinderen gebooren Wysgeeren. Zonder deeze onderstelling, zou die goede Vrouw wel eens zeer misnoegd zyn, dat haar waarde Man niet ten minsten zestig duizend Livres Jaarlyksche renten oplag; de Kinderen zullen weldra van het gevoelen hunner Moeder zyn; en dan zou de arme Morel in zyn huis niet dan klagten en verwytingen hooren. —— Nu wat zwaarigheid? laat hy dan niet trouwen! —— En zo hy dit echter gaarne deed. Maar genoomen, hy trouwde niet; dan zou hy ook geene Kinderen hebben, en van welk een genoegen berooft gy hem dan niet? — Ach, lieve Mama, geef hem eene goede Moeder, en hem zal niets ontbreeken. — Allerlief-

ste Jongen!.... Maar, dit nu ook al eens toegestaan; gy ziet, ik neem alles aan, wat gy begeert. Ik stel dan eens, dat hy niet zulk eene braave, goede, tedere, verstandige Moeder gezeegend was; dat hy zig met deeze geliefde Moeder op een klein Landgoed begaf; dat hy voor zyn gebruik niet meer dan twaalf of vyftien honderd Livres hield, en dat hy het overige aan de noodlydenden gaf, dan zie ik nog duizenden van verdrietelykheeden voor hem te gemoet. —— Welken zyn die dan? —— Morel heeft geen kennis van menschen, noch van bestier van zaaken; looze vleijende schurken zullen zig meester van zyn vertrouwen maaken, onder voorwendsel van hem te onderrigten, en zyn welmeenende yver tot het waare doeleinde te bestieren. Morel, door hen misleid, bedroogen, bestoolen en arm gemaakt, zal, terwyl hy het goede wilde verrigten, niet anders dan listige schurken, luijaards en booswigten verrykt hebben. —— Maar, zo hy, in plaats van aan die, nu niet dan aan braave lieden zyn vertrouwen gaf? —— Ongelukkig maaken de braaven het minder gedeelte der menschen uit, en dus zyn die zeer zeldzaam te vinden. Oordeelt nu zelfs eens, hoe veele onwaarschynlykheeden en zelfs ongerymdheeden men niet zou moeten aanneemen, om te onderstellen, dat het mogelyk zou kunnen zyn, dat Morel gelukkig was met honderd duizend Livres, zo het lot hem die morgen schonk. —— Dat is waar, ook voel ik nu duidelyk, dat het niet genoeg is, om goed te doen, dat men alleen goed is, maar dat men ook te gelyk wys en voorzigtig moet zyn. Ook begryp ik nu klaar, het geen Mama daar zo even zeide; dat het geen voorrecht is, om boven zyn staat verheeven te worden. Dat is, wel te verstaan, voor menschen van dien staat, als Morel en de deugdzaame Marianne; voor menschen eigenlyk, wier opvoeding voor een meer verheevenen staat is ingerigt; want met deugden, oeffening en kundigheeden, als mede de zo noodzaakelyke waereld- en menschen-kennis, is men in staat, om in alle standen met eer te leeven en waarlyk gelukkig te zyn; ten minsten men zal zig dan altoos als in zynen eigenen oorspronkelyken kring bevinden, en de aangenbomen staat kan nooit boven den man zelfs ryzen. —— Het is dan wel een overheerlyk voorrecht, wanneer men eene goede opvoeding heeft mogen genieten. —— Voorzeeker! zy maakt ons tot alles geschikt; zy geeft ons duizend hulpmiddelen in den tegenspoed; zy bewaart ons voor de belachelyke trotschheid, welke zo dikmaals den geest van den voorspoedigen dwaas vermeestert, of zy leert voor 't minste dezelve te verbergen; zy herstelt den afstand der onderscheidene rangen; zy verschaft middelen, om ons te doen beminnen, en de bekwaamheeden, om de menschen te kunnen inneemen, en door eene vriendelyke toegevendheid voor te komen; zy maakt ons de eenzaamheid aangenaam, en stelt ons in staat om met luister in de groote waereld te verschynen;

in een woord, zy beschaaft de reden, zy vormt het hart, en ontwikkelt het verstand. Oordeelt nu zelf eens, Kinderen, welk eene dankbaarheid een welopgevoed mensch verschuldigd is aan alle die geenen, welken tot zyne opvoeding medegewerkt hebben! —— Ja, dat is zeeker, maar inzonderheid aan zyn Vader en Moeder. —— Ongetwyffeld; en wanneer men, gelyk gy, myne Kinderen, te regt voelt, wat men hen verschuldigd is, dan zal men ook insgelyks de meesters en toezienders, aan wien zy een gedeelte van hunne magt hebben overgegeeven, regt eeren en lief hebben."

GESSNER'S *Werken. Met Plaaten. Drie Deelen. Te Amsterdam, bij* J. Allart, 1786. *In octavo*, 826 *bladz.*

Men heeft met deeze uitgave de geestryke Schriften van *Gesner*, netjes gedrukt, in een klein formaat, by een verzameld, dat voor veele Leezers zyn gemak en gevalligheid heeft. 's Mans Schriften zyn, door de byzondere uitgaven van deeze en geene Stukken, die zynen naam by alle lieden van smaak alomme beroemd gemaakt hebben, t' over bekend, om gezet stil te staan, op eene melding van derzelver treffenden inhoud en hartinneemende uitvoering, waardoor het aangenaame en leerryke by uitstek aan elkanderen verknocht is. Uit dien hoofde zou het ook niet noodig zyn, 'er een byzonder staal uit mede te deelen; dan daar we niet wel konden nalaaten van deeze aanpryzenswaardige uitgave gewag te maaken; kon 't ook naauwlyks missen, of een of ander Stukje moest ons, onder 't doorbladeren deezer afgifte, uitlokken, om 't hier nog eene plaats te geeven, of 't ook van nuttigheid mogte zyn. Van dien aart was, onder veele andere, zyne volgende Idylle, die ons de kuische *Dafne*, en den tot inkeer gebragten wellustigen *Nicias*, zo natuurlyk afmaalt. Dus luidt dezelve.

„ Dafne was schoon en arm, vroom opgevoed van eene moeder, die haar vroeg ontviel. Zij was thans de dienstmaagd van Mikon. Hij bouwde het landgoed van eenen rijken burger uit Mitylene, en Dafne weidde zijne kudde. Zij ging eens, met stille tranen, naar het graf van hare moeder, goot eene schaal vol water uit, en hing kransen aan de takken der heesters, die zij over het graf geplant hadde. Toen zat zij bij het graf neder, en zij weende, en sprak: ô dierbaar aandenken, aan uwe deugd, en aan uwe godvrees, mijne geliefde moeder! Gij, gij hebt mijne onnozelheid gered! Zou ik ooit uwe vermaningen vergeten, die gij mij met eenen vergenoegden lach gegeven hebt, toen gij aan mijnen boezem nederzonkt en stierft? Zou ik ooit vergeten hoe deugdzaam gij waart; dan, o dan mogen de goede Goden mij vergeten, dan moge ik in ellende sterven; en uwe heilige schim moge mij ontvlieden. Gij, geliefde, gij hebt mijne on-

schuld

schuld gered! Alles, ach alles wil ik aan uwe schaduw verhalen; want ik verlatene heb toch anders niemand, aan wien ik met een oprecht vertrouwen mijn hart kan open leggen. Nicias, de heer van Miken, wiens kudde ik weide, kwam op zijn landgoed, om de herfstvreugd bij te wonen. Hij zag mij, behandelde mij vriendelijk, prees mijne kudde en mijne zorge voor dezelve, zeide dat ik een goed meisje was, en gaf mij geschenken. Goden! ik eenvoudig meisje, wat weten wij toch hier op het land. Ik dagt, onze heer is zeer goed. De Goden mogen hem daar voor zegenen; ik zal tot hun voor hem bidden, dat is alles wat ik kan. De rijken zijn gelukkig, zij zijn van de Goden bemind, maar zij verdienen het ook, wanneer zij zoo goedig zijn als hij is. Zoo dagt ik, en ik deed het, wanneer hij zijne hand in de mijne sloot, en ik bloosde en durfde niet opzien, toen hij eenen gouden ring aan mijnen vinger stak. „ Zie, op dit „ steentje, dit kind met vleugelen, dat zal u gelukkig maken." Zoo sprak hij, en hij streelde mij over de blozende wangen. „ Is hij niet zoo goedig jegens mij, als een Vader! ô hoe kan ik „ zoo veel goedertierenheid, van eenen zoo rijken en magtigen „ heer, verdienen"! Zoo dacht ik onnozel kind, maar ach! ik was bedrogen. Hij vond mij dezen morgen, in den hof, toen vatte hij mij vriendelijk onder de kin. „ Breng mij," zeide hij, „ versche bloemen, op dat ik mij met haren geur verkwikken „ mag, ginds in het myrthenweesje." Met blijdschap en ijver zogt ik de schoonste, en ik liep met vrolijken haast naar het weesje. „ Gij zijt ligt als een Zefir, en schooner dan de Godin „ der bloemen." Zoo sprak hij, en — Goden, Goden! nog beef ik, door alle mijne beenderen, hij rukte mij op zijnen schoot, drukte mij aan zijnen boezem, en allerlei verlokkende beloften, en alles wat de liefde bekoorlijks hebben kan, vloeide uit zijne lippen. Ik weende, ik beefde, en ach! ik zou zeker onder de verzoeking bezweken hebben; en nu, ach! ongelukkig, niet meer een onschuldig kind geweest zijn. Maar ik dacht, „ indien uwe vrome moeder u ooit eenige onkuische omhelzingen „ had zien dulden!" Ik dacht het, ik sidderde te rug, en liep weg! Nu kom ik, geliefde! ik kom weenen op uw graf. Ach! dat ik, jong kind, u zoo vroeg verliezen moest! Ik ben een zwakke plant, die den stok verloor, waaraan ik mij ophield. Deze schale vol waters giet ik uit voor uwe eerwaardige schim. Neem deze kransen, neem deze tranen! Mogten, ô mogten zij tot uwe beenderen doordringen. En hoor, hoor geliefde moeder! Ach aan uwe assche, die hier onder de betraande bloemtjes rust, aan uwe heilige schim herhaal ik deze gelofte: deugd en onschuld, en de vrees der Goden, zullen het geluk mijnes levens wezen. Laat mij maar arm, vrolijk en wel te vrede wezen, en niets doen, dat gij niet, met eenen vriendelijken lach, zoudt hebben goedgekeurd; dan zal ik, gelijk gij eens waart, van Goden en menschen bemind worden, om dat ik deugdzaam, oprecht en dienst-

dienstvaardig ben; en zal ik eens lachend en met vreugdetraanen op de wangen ſterven, gelijk gij geſtorven zyt.

„En nu ging zij henen. Vrolijke aandoeningen van deugd doorſtroomden haar, en blonken uit hare betraande oogen. Zij was ſchoon gelijk een lentedag; op welken een zagte regen valt, en evenwel de zon ſchijnt; vrolijk wilde zij tot haar werk wederkeeren: maar Nicias kwam haar op haren weg te gemoete. „Meisje," zoo ſprak hij, en tranen rolden langs zijne wangen: „ Ik heb u op het graf van uwe moeder beluisterd.
„ Vrees niet; deugdzaam meisje! Dank zij de Goden, dank
„ uwe deugd, gij hebt mij tegen het wanbedrijf behoed, dat ik
„ uwe onnozelheid verleid zou hebben. Vergeef mij, kuisch
„ meisje, vergeef mij, en vrees van mij geene nieuwe misdaad.
„ Ook mijne deugd zegenpraalt. Wees braaf, en deugdzaam,
„ maar wees ook gelukkig. Gindſche boomrijke velden, en de
„ helft van de kudde, die gij gehoed hebt, zijn de uwen. Dat een
„ waardige echtgenoot, deugdzaam als gij, het geluk uwes le-
„ vens zij! Ween niet, deugdzaam meisje, neem het geſchenk,
„ dat mijn oprecht hart u geeft, en laat mij verder voor uw ge-
„ luk zorgen; anders zal het mij mijn geheele leven kwellen,
„ dat ik uwe deugd beledigde. Vergeet, vergeet mijne misdaad;
„ gij hebt mij, als eene goede Godheid, van het verderf gered."

Orestes en Hermione of de kracht der edele en zuivere Liefde, in veertien Boeken, door JOHAN JACOB DUSCH. *Uit het Hoogduitsch. Verrykt met eene Voorreden van Mr.* RHYNVIS FEYTH. *Te Amſteldam, by* Willem van Vliet, 1786. *Behalven het Voorwerk 458 bladz. In gr. 8vo.*

De beroemde *Dusch* heeft in dit fraai Stuk eene nieuwe proeve gegeeven van zyne uitmuntende Schryfwyze: dezelve is zyner pen volkomen waardig, — en de Vertaaling is zo fraai, als men 'er maar zeldzaam uit het Hoogduitsch eene in 't Nederduitsch ziet verſchynen: daarenboven bericht de Heer Mr. *R. Feyth* het algemeen van eene byzonderheid, aangaande de Overzetting deezes boeks, die wy ons verſchuldigd achten aan het publiek ook door ons Maandwerk mede te deelen. De Heer C. *Groeneveld*, bekend door zyne Vertaaling van den Meſſias van *Klopſtok*, hadt even voor zynen dood de Vertaaling van dit Werk ondernomen, doch ſlechts tien bladzyden van het zelve vertaald hebbende, rukte hem een onverwachte dood uit dit leeven; eene vrouw en vier kleine kinderen agterlaatende, juist niet in de gunſtigſte omſtandigheden. De Boekverkooper *van Vliet*, dit zyn de eige woorden van den Heer *Feyth*, is inmiddels edel-
„ moedig genoeg geweest, om dit werkje door eene zeer be-
„ kwaame hand verder te laten vertaalen, en zich omtrent de
„ weduwe *Groeneveld* te gedragen, even, en meer, dan of haar
„ Man

„ Man het daadlyk geheel vertaald had; zich billyk vleijende, „ dat het niet missen kon, of elk gevoelig hart zou, in een Land, „ zo bekend door deszelfs liefdaadigheid, zeker een enkel exem- „ plaar van een Werk koopen, 't welk, behalven zyne inwendi- „ ge waarde, met zulk een, der menschheid verheffend, doel- „ wit uitgegeven werd, en ik heb met wellust myne hand wil- „ len leenen, om dit aan het Publiek bekend te maaken."

OLINTES, *Treurspel. Door* P. J. KASTELEYN. *Te Amst. by* W. Holtrop, 1786. *In 8vo*, 94 *bl.*

Olintes, Veldheer van *Aladyn*, Koning van *Jerusalem*, hadt het heilige zwaard van *Mahomet* in de handen der Christenen, die *Jerusalem* onder Hertog *Godefroy* belegerden, overgeleverd; zyne minnares *Sofronia* geeft haar aan als hadt zy dezen roof gepleegd, ter voorkoming van het plengen van al het Christenbloed in *Salem*, 't geen *Aladyn* gezwooren hadt indien hem de daader van die misdaad niet bekend werdt. *Clorinde*, een *Persische* Prinses, en groote heldin, die *Aladyn* in de belegering bystaat, en verliefd is op *Olintes*, vondt *Olintes* in ketens, om den gemelden roof, en zoekt hem te verlossen; doch zyne liefde voor *Sofronia* ontdekkende, verandert haare min in woede tegen *Olintes*: welke egter door *Sofronia's* grootmoedigheid zodanig vernietigd wordt, dat zy ter redster ftrekt van dit paar, en zich, uit hoopeloosheid van haar min jegens *Olintes*, doorgrieft. Dit Treurspel doet, zo uit hoofde van deszelfs schikking als Poëzy, den Heer *Kasteleyn* eere aan.

Myne Dichtoefeningen. Door DIRK KUIPERS. *Te Leyden, by* W. H. Gryp, 1786. *In gr. 8vo.* 122 *bl.*

De Heer *Kuipers* geeft, in deeze Dichtstukken, spreekende bewyzen van eene geschiktheid tot de beoefening der Dichtkunst. — Alle zyne versen zyn van eenen zagten toon, en kunnen tot eene aangenaame afwisseling verstrekken van de daaglyks het licht ziende Oorlogszangen. Tot een klein proefje strekke:

OP EEN DRINKPOCAAL.

Waarop de Vriendschap gesneden was,

De Vriendschap, die by drinken leeft,
Is louter valsch of los,
Daar zy by 't Glas heur schynsel geeft,
Is ze ook als Glas zo bros.

NIEUWE

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

De Bijbel, door beknopte Uitbreidingen en ophelderende Aanmerkingen verklaerd, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Th. et Ph. Dr. Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch. aan het Illustre Athenæum, en Predikant in de Gemeente te Amsterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen. Twaelfde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1786. *Behalven het Voorwerk, 396 bladz. in gr. 8vo.*

Met dit twaelfde Deel loopt de ontvouwing der Dichtkundige Boeken van den Bybel ten einde; als behelzende, na ene voorbereidende Verhandeling, ene doorloopende verklaring van Salomo's *Spreuken*, deszelfs *Prediker* en *Hooglied*; waerin de Hoogleeraer *Klinkenberg* zynen Bybelarbeid met de hem gewoone opmerkzaemheid voortzet, van welken de Bybeloefenaer des bestendig een leerzaem gebruik kan maken. Tot een nieuw voorbeeld hiervan strekken 's Mans niet ongegronde bedenkingen, over zodanige plaetzen, welken in het boek *Prediker* voorkomen, die men niet wel anders dan als aenstootelyk kan beschouwen; en welken men, gelyk zyn Hoogeerwaerde zich uitdrukt, „ met de beginselen van zeden en „ Godsvrucht niet een over kan brengen, zonder den tekst „ geweld aen te doen". Men heeft ze, naemlyk, zyns oordeels, te beschouwen, als ene voordragt van 's Vorsten overdenkingen, geduurende zynen zondenval; toen hy, van tyd tot tyd al verder afwykende, zich in verkeerde overleggingen toegaf, en onbetamelyke dingen ter hand nam; 't welk al mede gestrekt heeft, om hem te leeren, hoe alles ydelheid zy. Wanneer men des *Predikers* voorstellingen van dien aert uit dat gezichtspunt beschouwt, laten ze zich gereder, dan op eenigen anderen grond, verklaren; en de Hoogleeraer stelt ons dezelven telkens in dat licht voor; waer over men, uit zyne volgende opheldering van Pred. 11: 12 —— 21, enigermate kan oordeelen.

„(a) 12. Daar na wendde ick mij, om te sien wijsheijt, oock onsinnigheden ende dwaesheijt: verg. Kap. 1: 17 (*). Na dat ik, eenigen tijd, zoo veel van de vermaken dezes levens genooten had, als behoudens de wijsheid en godsvrucht geschieden kon, begon ik van het rechte spoor der deugd langzamerhand af te wijken. Hiertoe werd ik vervoerd door de verleiding der vreemde wijven: ik liet wel voor als nog den Godsdienst niet geheel varen: maer, ik nam tevens dwaze en gansch onbetamelijke dingen bij de hand. Toen heb ik de ijdelheid der ondermaensche dingen, in nadruk, kunnen ontwaer wor-

(a) Pred. I: 17, ende 7: 23.

(*) Dit voorstel Kap. I: 17, welks opheldering wy, ten rechten verstande van des Hoogleeraers gevoelen in dezen, niet oneigen geacht hebben, hier te plaatzen, luid in zyne uitbreiding aldus:

„ Ende ick begaf mijn herte, in het begin van mijne Koninglijke regeering, ik lag 'er mij met alle mijne vermogens op toe, om wijsheit ende wetenschap te weten; om in de kennis toe te nemen; ook heb ik naderhand, toen mijn hart door de verleiding der vreemde vrouwen verijdeld was, de proev genomen van onsinnigheden ende dwaasheijt: ik heb dwaze en gansch onbetamelijke dingen bij de hand gehad: maer, ick ben gewaer geworden, dat ook dit een quelling des geestes is, eene ijdele afmatting van de ziel, welke geen waer genoegen verschaffen kan."

Naer des Hoogleeraers gedachten spreekt de Prediker van 't eerste, Kap. 2: 1—11; en maekt vervolgens vers 12 een aenvang van 't melden zyner ondervinding en denkwyze, geduurende den tyd van zyn afval; 't welk voortloopt tot Kap. 4: 16. —— Hieraen volgt een uitstap, behelzende ene aeneenschakeling van zedelyke lessen, Kap 4: 17 - 7: 14 —— En nae dezen uitstap keert de Prediker weder tot zyn hoofdonderwerp, stellende eerst nog voor ene zyner overdenkingen in de dagen zyner ydelheid, vers 15 - 22: en gevende verder een verslag zyner denkwyze en waernemingen, toen hy uit zynen zondenslaap ontwaekte: 't welk van Kap. 7: 23, met invlechtinge veler zedelyke lessen, voortloopt tot Kap. 11: 6: waerop de Prediker zyn boek besluit, met te leeren, hoe men wel zal sterven, en daertoe by tyds op zyn einde behoort te merken. Kap. 11: 7 — 12: 8. —— Wyders behelst Kap. 12: 9-14. een aanhangsel, het welk in later tyd, onzeker door wien, mogelyk door Koning *Hiskias*, by dit Boek gevoegd is.

worden; en die ijdelheid is ten allen tijde dezelvde: want hoe [*soude*] een mensche, die den Koningh nakomen sal [*doen*]? of wat zal iemand die na mij komt ondervinden? juist het zelvde. De gesteldheid der zaken, gelijk ik reeds heb opgemerkt, Kap. 1: 4—11, verandert niet, 't gene dat alrede gedaen is, zal ook in het vervolg geschieden, en in de toekomende tijden zullen de stervelingen geen meerder voordeel hebben van hunne pogingen, dan tegenwoordig.

13. Doe begon ik wel van den weg der wijsheid en der deugd af te wijken; maer, ik was nog niet geheel aen de dwaesheid overgegeven, zeer duidelijk sagh en bemerkte ick, dat de wijsheijt zo veel uijtnementheijt heeft boven de dwaesheijt, gelijck het licht uitnementheijt heeft boven de duijsternisse.

14. De oogen des wijsen zijn in sijn hooft, hy ziet voor uit, hij bemerkt de gevaren welke hem dreigen, en is omzichtig om dezelve te vermijden; maer de sot gaet op zijnen weg zorgeloos en onbedacht voort, zonder het nakend gevaer op te merken, hij wandelt als het ware in de duijsternisse: deze opmerking had mij moeten bewegen, om tot den weg der wijsheid en der deugd, welken ik zoo ongelukkig verlaten had, weder te keeren; maer ik raekte ongevoelig al verder verdwaeld. De waerneming dat wijzen en dwazen aen dezelvde lotgevallen in dit leven onderworpen zijn, bracht mij tot zeer onbetamelijke gedachten: *doe bemerckte ick oock, dat eenerleij geval hen allen bejegent*, dat beide, wijzen en dwazen, aen dezelvde rampspoeden van dit leven, en ten laetsten aen den dood, onderworpen zijn.

15. Dies seijde ick in mijn herte en bij mij zelven, Gelijk 't den dwasen bejegent, sal 't oock mij selve bejegenen: hoe zeer mijne wijsheid mij bij blijft, verg. vs. 9. en of schoon ik mij aen de lessen der wijsheid en der deugd houde, kan ik geene voorrechten boven den dwaes verwachten: waerom hebbe ick dan doe meer nae wijsheijt gestaan? wat voordeel zal ik dan van de wijsheid hebben, en waerom zal ik mij daerop langer toeleggen en mijnen geest kwellen? doe sprack ick in mijn herte, dat oock 't selve ijdelheijt was, doe verviel ik

op die dwaze gedachten, dat zelvs de wijsheid en Godsvrucht geen voordeel kan aenbrengen. Eenmael aen de dwaesheid een weinig bot gevierd hebbende, en mij gewend hebbende de uitkomst der dingen onder de zon, en geduurende dit leven, te beschouwen, verloor ik ongevoelig het volgend leven uit het oog; ik besloot zeer onbedachtzaem, uit de rampspoeden dezes levens, en het algemeene lot der stervelijkheid, aen welke beide wijzen en dwazen onderworpen zijn, dat de wijsheid en Godsvrucht geene voordeelen hebben, boven de dwaesheid en de ondeugd. Dit was de naeste stap tot mijne verdere afwijking.

16. Want mijne aendacht alleen, binnen de enge grenzen van dit kortstondig leven, bepalende, dacht ik bij mij zelven: daer en sal in eeuwigheijt niet meer gedachtenisse van eenen wijsen, dan van eenen dwaes zijn: het duurt niet lang na den dood van eenen wijzen, of 'er wordt even zo min met achting van hem gesproken als van eenen dwaes: aengesien 't gene dat nu is, en zelvs nu genoemd wordt, dat wort in de toekomende dagen altemael vergeten; ende hoe sterft de wijse met de sot?

17. Daerom hatede ick dit leven, ik kreeg 'er verdriet en weerzien in, ik begon te morren tegen de wegen der Voorzienigheid, in plaets van mijnen Schepper gerechtigheid toe te wijzen, want dit werck docht mij quaet, dat onder de sonne geschiet: het beloop der waereldsche zaken mishaegde mij; en ik oordeelde, dat de waerneming van dergelijke lotgevallen, beide van wijzen en dwazen, niet met eene alles bestierende Voorzienigheid bestaenbaer ware: want, dit was mijn ongelukkig besluit, het is al ijdelheijt, ende quellinge des geestes, een wijze heeft even zoo weinig voordeel van zijne wijsheid, als een dwaes van zijne dwaesheid, en een deugdzame heeft geen meerder nut van zijne nauwgezetheid, dan een godloze van zijne losbandigheid. Tot welke Godonteerde gedachten kan men komen, wanneer men eenmael aen de dwaesheid toegeeft, en zich in de strikken der zonden laet verwarren!

18. Ick hatede toen oock al mijn arbeijt, dien ick bearbeijdt hadde onder de sonne, in plaets van eenig vermaek te hebben, van de paleizen, welke ik gebouwd,

van

van de lusthoven, welke ik aengelegd, van de schatten, welke ik verzameld had, kreeg ik 'er eenen afkeer van. Het berouwde mij, dat ik al dien arbeid gearbeid hadde, om dat ik 'er niet dan een kortstondig gebruik van hebben konde; vermids ik alleen het oog gevestigd had op dit aerdsche leven, scheen het mij een onverdraeglyk ding, dat ik al dien arbeid, en welligt binnen korten, soude moeten achterlaten aen eenen mensche, die na mij wesen zal.

19. Want wie weet, of hij wijs sal zijn, ofte dwaes? en hoe dwaes hij ook wezen moge, evenwel sal hij heerschen over al mijnen arbeijt, dien ick bearbeijdt hebbe, ende dien ick wijslick beleijt hebbe onder de sonne: Dat is oock ijdelheijt.

20. Daerom keerde ick mij omme, om mijn herte te doen wanhopen over al dien arbeijt, dien ick bearbeijdt hebbe onder de sonne. Het bleev nog niet bij den afkeer; maer ik dwaelde allengskens verder en verder af: ik verviel tot wanhopige gedachten, en begon mij te verbeelden, dat 'er, in alle de goederen van dit leven, geen vermaek of genoegen in het geheel te vinden ware; ik werd geheel verdrietig, droevgeestig en wanhopig.

21. Want daer is een mensche, of hoewel 'er een mensch zij, wiens arbeijt in wijsheijt, ende in wetenschap, ende in geschickelickheijt is: of schoon een mensch 'er zich, met alle mogelijke wijsheid en voorzichtigheid, op toelegge, om zijnen voorspoed op eene eerlijke wijze te bevorderen; nochtans sal hij de vruchten van al dien arbeid, binnen korten, verlaten moeten, en overgeven tot sijn deel, aen eenen mensche, die daer aen niet gearbeijdt en heeft; Dit is oock ijdelheijt, ende dit beschouwde ik als een groot quaet, het welk mij wanhopig maekte, en deed besluiten om allen mijnen arbeid te staken".

Leerredenen over de gewigtigste gebeurtenissen, uit het leeven van JESUS CHRISTUS, *gewoonlijk genoemd* Evangeliën, *door* JOHANNES TISSEL, *Leeraar der Luthersche Gemeente te Dordrecht. Eerste Deel. Te Dordrecht by* F. Wanner. 1786. *Behalven het Voorwerk, 343 bladz. in gr. octavo.*

Ter oorzake der bekende gewoonte van het jaerlyksche prediken der *Euangelien*, in de Luthersche Gemeente, is 't niet vreemd, dat vele Leden dezer Kerkgezinte, by die gelegenheid, de ene of andere Leerreden, over het onderwerp, dat staet verhandeld te worden, of verhandeld is, ter hunner stichtinge lezen. Dit nu heeft den Eerwaerden *Tissel* opgewekt, een jaergang (zo als men 't noemt) zyner Leerredenen over de Evangelien door den druk gemeen te maken; vermits 'er tot nog, geene zodanige volledige verzameling, in onze tale, voor handen was; althans gene, naer den tegenwoordigen schryf- en spreektrant ingericht. Hy heeft zich in dezelve voornaemlyk 'er op toegelegd, „ om zijne hoorders op „ den weg te leiden tot het zo nodig verstand der H. „ Schrift; om duidelijk te worden voor enen gemengden „ hoop van menschen; en belangrijke prakticale onder„ werpen aan hunnen geest te vertegenwoordigen." —— Op het doorbladeren dezer Leerredenen, vinden wy t'over reden, om te betuigen, dat zyn Eerwaerde, in 't een en 't ander opzicht, zo wel aen zyn bedoelde voldaen heeft, dat, niet alleen de Leden zyner Gemeente, maer ook die van andere Kerkgezinten, welken niet te sterk party trekken, zich met ene leerzame stichting van zynen nuttigen arbeid zullen kunnen bedienen.

Het thans afgegeven Deel behelst tien Leerredenen, waer van de eerste gaet over *de kortheid en de moeilijkheid van 't menschlijk leven*, naer luid van Ps. XC. 10: hoedanig een soort van onderwerpen zyn Eerwaerde, in de plaets van de geschiedenis der *besnydinge van Jezus*, gewoonlyk op Nieuwjaersdag behandelt. De volgende Leerredenen schikt zyn Eerwaerde, by ene beknopte opheldering van den zaeklyken inhoud der Euangelieteksten, ter overweginge van leerryke onderwerpen, die hem de tekst aen de hand geeft. Te weten: *Gods wijsheid in de verschijning der Wijzen uit het Oosten.* Matth. II. 1 - 12. *Jesus jeugd en de grondbeginselen ener Christelyke Kinder-*

derlugt. Luk. II. 41——52. *De Gezelligheid*. Joh. II. 1—11. *Jesus heerlijkheid in de genezing van twee kranken*. Matth. VIII. 1——13. *Gods heerlijkheid op de wateren der Zee*. Matth. VIII. 23——27. *Gods volmaaktheden bij de toelating van het kwade*. Matth. XIII. 24——30. *De Nijd*. Matth. XX. 1——16. *Hoedanig de hindernissen voor de kragt van het Godlijk Woord zijn uit den weg te ruimen?* Luk. VIII. 4——15. En eindelyk, *Hoe men het lijden van den Verlosser tot zijne stigtinge te beschouwen hebbe?* Luk. XVIII. 31——43. —— Zie hier het beloop van 's Mans leerzame bedenkingen over de *Gezelligheid*, ter welker beschouwinge hy zich bepaelt, na ene kortbondige overweging van het merkenswaerdige in de Euangeliegeschiedenis, Joh. II. 1——11..

De verschyning van Jezus op de Bruiloft te Cana in Galilea, en 's Heilands gedrag aldaer, geeft den Leeraer aenleiding tot het tegengaen der gedachten van dwaze geestdryvers, die ongerymdlyk wanen, „ dat gezelschappen by te wonen, of aardsche vreugden te smaken, „ een kenmerk zy van ongodsdienstigheid of godlooheid." Hiertegen toont zyn Eerwaerde, het betamelyke en het geoorloofde van den trek tot gezelligheid, tot onderlinge verkering; uit overweging van 's menschen natuur, —— het belang of het voordeel der maetschappy, —— en de stem van den Godsdienst. —— Op het afhandelen hiervan wekt hy zyne Toehoorders op ter behoedzaemheid in dezen, en brengt hun ten dien einde de lessen van de wysheid en den Godsdienst, ten dezen opzichte, onder 't oog; welken hy onder drie hoofdlessen byeen brengt, waer van wy de eerste les geheel zullen overnemen.

„ 1. Stelt u, by uwe verkering steeds vaste en waardige oogmerken voor. —— 't Is niet te zeggen, hoe vele oogmerken van den stervling mislukken, of hoe velen hunner bedrijven hun rampzalig worden; alleen daarom, om dat men ze onbezonnen begint, of 'er zig in 't geheel gene bepaalde oogmerken bij voorstelt. Wat goeds toch kunt gij in alle die gezelschappen verwagten, waar gij heen gaat, zonder eenig bepaald en waardig oogmerk? Beslist het daarom eens vooral, wat gij met uwe verkering bedoeld. De samenkomsten zyn bestemd, om door vriendschap en deelneming u eene gepaste uitspanning te geven in uwe bezigheden. En daar gij redelijke wezens zijt, wat kan betamelijker zijn, dan de bijeenkomsten

binnen te ſtappen, met het oogmerk, om daar een waardig voedzel te vinden voor 't verſtand, voor 't hart en voor den trek tot vermaak. Daar de reden, de Godsdienst en het zelfbelang dit maakt tot de ware einden der verkering; hoe dwaas is 't dan niet, of kwade oogmerken, of in 't geheel gene bepaalde oogmerken bij uwe ſamenkomsten te bedoelen? Rampzalige gezelſchappen, daar men niets doet, dan zig onderling den tijd te doden; daar men, juist, om dat men 'er zonder doel, zonder waardige oogmerken verſchijnt, geen wezenlijk vermaak geniet, 't hart ledig laat, of laat ik liever zeggen, gelijk ik behoor, het vernederd en bederfd. Smaakt daarom de verkering, wanneer uwe kragten rust en ontſpanning vorderen: ——— Koomt daar met het edel doel, om u onderling op te ſcherpen, en door menschkunde uwen geest te verrijken. ——— Koomt daar, om, in 't midden van uw vermaak, uwe harten te openen tot het aankweken van alle de zagte aandoeningen van Godsdienst en vriendſchap. ——— Geen trotschheid noch eigenzinnigheid vernietige immer 't vermaak van eenen broederlijken omgang. En ſchat alle die bijeenkomſten voor verlooren, ja voor ſchadelijk, daar men niets heeft zoeken toe te brengen, of ter verbetering van 't verſtand, of ter veredeling van 't hart; daar men geen wezenlijk vermaak, geen ware vriendſchap ſmaakte, alleen om dat men 'er ligtzinnig inkwam, zonder dat men iets deugdzaams, iets waardigs bedoelde."

2. Des Leeraers tweede les betreft de keuze der Vrienden, met welken men gemeenzaem verkeert. Men behoort dezelven te ſchatten, niet naer hun uiterlyk vertoon, maer naer hunne inwendige waerde, naer de deugdzaemheid, naer het godvruchtige hunner gevoelens. Snoode ſpotters met God of de menſchen zyn te ſchuwen; zo ook openbare zondaren, en zelfs ligtzinnige harten. Een vertrouwlyke omgang, ene gemeenzame verkering met dezulken, is te vermyden. En roepen ons plicht en Godsdienst zomtyds om met hun te verkeren, men zy dan op zyne hoede tegen alle verleiding, en pooge zyn gedrag, door beſcheidenheid, menschliefde en Godsvrucht, zo in te richten, dat het geſchikt moge zyn, om invloed te kunnen hebben op hunne harten.

3. Hier aen hecht hy eindelyk ene derde les, behelzende ene waerſchuwing tegen de meest gewoone zonden in de verkering, waeronder hy wel voornaemlyk de volgen-

gende betrekt. —— Den geest van liefdeloosheid en achterklap; —— de verregaende eigenliefde en kinderagtige ftryd om rang en eer; —— het achterdochtige, het geveinsde, dat zo vele famenkomflen gedwongen doet worden, en 'er natuurlyk al het genoegen uit verbant; —— mitsgaders eindelyk den geest van overdaed en verfpilling, benevens dien van dertelheid en onkuisheid, die in zo velen der gewoone famenkomften ongelukkig is ingeflopen.

Laetftelyk befluit zyn Eerwaerde deze Leerrede met een korten aendrang zyner voorgedragen Lesfen, by welker waerneming, „ onze gezelfchappen", gelyk hy zich uitdrukt, „ veel, onbedenklijk veel, in 't genoeglijke en in 't nuttige zouden aanwinnen: daar wij zekerlijk veel zouden winnen voor onze deugd, voor onze rust en voor ons vermaak, zo wij ernftig befloóten, om de lesfen van den Godsdienst, in 't ftuk der verkeringe, beftendig ter harte te nemen".

J. C. LAVATER, *Gebeden. Naar den zesden druk vertaald. Te Leiden by* W. Gryp, 1786. *Behalven de Voorreden, 124 bladz. in octavo.*

Ene verzameling van Gebeden, welke met gemoedlyke ftichting gebruikt kan worden van alle de zodanigen, die ene handleiding van Voorfchriften behoeven, of 'er een wezenlyk nut uit kunnen trekken. De Eerwaerde *Lavater* heeft dezelven zodanig ingericht, dat ze dienen ter bevorderinge van 't beoefenend Christendom; en door Christenen van verfchillende Gezindheden, en onderfcheiden ftand, gevoeglyk gebeden kunnen worden. In de Gebeden, voor ieder dag der weeke, heeft hy bovenal in agt genomen, dat ze telkens ene zedelyke overdenking tot hun byzonder onderwerp hebben; waer van het volgende Gebed, op *Zaturdag avond*, zynde inzonderheid betrekkelyk tot de *kortheid van het leven*, ten voorbeelde kan ftrekken. Het luid aldus:

„ Vader der Barmhartigheid! Schepper aller Wezens! Onderhouder en Verzorger aller fchepzelen! onvermoeid zyt Gy in goedertierenheid, onvermoeid in wel te doen! O! eeuwig en oneindig God, Vriend en Liefhebber der menfchen!

„ Hoe behoore ik U te danken voor al het goede dat

Gy my, geduurende deeze gantſche week, van het eerſte tot het laatſte oogenblik, beweezen hebt! Waar zal ik die gevoelens van dankbaarheid ontleenen, die Uwe groote onverdiende goedheid waardig is? Waar de woorden, met welke ik Uwen Lof naar behooren zou kunnen vermelden.

„ Ik kan niets anders zeggen, dan: Gy zyt myn Vader! Gy zyt de Liefde! Maar ik ben onwaardig en veel te gering, alle de barmhartigheid en trouwe, die Gy my bewyst; ja ik ben niet waardig; dat ik U Vader noeme!

„ Maar echter zal en mag ik U als mynen Vader aanbidden! Ik mag en zal, door JESUS CHRISTUS, Uw kind en een Erfgenaam van Uwe Hemelſche en eeuwige goederen wezen, die beter en voortreflyker zyn, dan alles, wat ooit op aarde ſchoon gezien, gevoeld of gedacht mag worden!

„ O! hoe veel goed hebt Gy my, myn God, alle de dagen deezer week beweezen! Gy hebt my onderhouden; Gy hebt my gevoed; Gy hebt my klederen en woning geſchonken; duizenderhande onheilen, die my hadden kunnen treffen, en die ik door myne veelvuldige zonden verdiend had, heeft Uwe trouwe Vaderlyke hand van my afgewend. Voor veele Zonden en gevaarlyke verzoekingen hebt Gy my bewaard: Gy hebt my veel onderricht, verſterking en troost uit Uw Woord laaten trekken. Gy hebt my veele goede gedachten en gevoelens ingeboezemd. Gy hebt mynen arbeid en verrichtingen gezegend, en my Uwe goedertierenheid op menigvuldige wyzen laaten ondervinden. Dit alles behoorde my billyk tot de hartelykſte dankbaarheid op te wekken, en my beſchaamd te maaken, indien ik my aan de geringſte opzettelyke ondankbaarheid ſchuldig kende!

„ Doch nu behoorde my ook die vraag ter harte te gaan, hoe ik deeze week heb doorgebracht? of ik nu, op het einde derzelve, veel beter, vroomer, en werkzaamer in het Christendom, zaliger in mynen God ben, dan in derzelver begin? Of ik der Christelyke volmaaktheid ook zo veel nader ben, als ik nu in dezelve nader gekomen ben aan het einde van myn leeven op aarde! Of ik in deeze nu ten einde ſpoedende week minder kwaads en meerder goeds gedaan heb, dan in de voorige? Of ik de gebreken, over welke ik op het einde der voorgaande week berouw gehad heb, of had behooren te hebben, in deeze week niet weder begaan heb?

„ Hee-

„ Heere, myn God, ik bid U om den geest des rechten ernst, dat die my deeze week niet laat besluiten, zonder dat ik beter en U meer behaaglyk zy! Mogten my toch alle zonden, die ik, geduurende deeze zeven dagen, begaan heb, weder in de gedachten komen, eer ik slaape; deeze zonden, en alle de weldaaden, die ik U, als Christen en als mensch, te danken heb; op dat ik, recht nedrig, beschaamd en verootmoedigd, my weder van Uwe barmhartigheid en genade verzekeren kon!

„ Geef ook, o barmhartig God, mynen Huisgenooten, en veelen anderen menschen, deeze zelfde neigingen, in het harte, op dat zy niet roekeloos in zondige zorgeloosheid slaapen gaan, en hunne zonden en Uwe weldaaden vergeeten!

„ Ach! misschien is dit de laatste week, dat ik myn Avondgebed voor u uitstorte, o myn God, dien ik thans nog in het geloof aanbidde.

„ Ach! dat deeze Gedachte, die zo ligt kan bewaarheid worden, niets verschrikkelyks voor my had! Ach! dat ik met vreugde aan het aanschouwen van Uw Aangezigt mogt denken! Dat CHRISTUS myn leven, en het sterven myn gewin was! Dat ik eene geruste en gelaatene begeerte in my ondervond, om ontbonden te worden, en met u, myn Heiland, te zyn!

„ Ach! Heere, Heere, dat toch éénmaal de zonden deezer wereld in myn hart gedood wierden! Dat my toch het onzigtbaare en eeuwige van dag tot dag gewigtiger en begeerlyker wierd! De eene week gaat na de andere voorby, gelyk de eene dag na den anderen, maar ik, ik blyve; myne ziel blyft en vergaat niet! De tyd word steeds korter; de eeuwigheid steeds nader en grooter voor my! Ach! doe my toch alle ligtvaardigheid en alle zondenmin, met deeze week, afleggen, en morgen heiliger ontwaaken, dan ooit, op dat ik eindelyk eenmaal myne Heiligmaaking voleindigen moge. AMEN."

Verhandeling van den Heidelbergschen Catechismus, door HERMANNUS FERRÉ, *in leeven Bedienaar van het H. Euangelium te Dreischor, en* C. BRINKMAN, *als nog Kerkleeraar te Dirksland. Zondag* XXXIX *tot* LII. IV Deel. *Te Utrecht, by* G. v. d. Brink Jansz. *en de Wed.* S. de Waal en Zoon. 1786. *In gr. octavo,* 505 *bladz.*

Met de afgifte van dit vierde Deel, word deeze Verhandeling van den Heidelbergschen Catechismus voltooid; welke, in derzelver uitvoering, zeer wel voldaen heeft aen 't verlangen der genen, die, niettegenstaende vele andere geschriften over denzelven, nog verlangden naer een Geschrift, „ 't geen zich wat nader by de uitdrukkingen „ van den Catechismus hieldt, 't geen tevens de woor„ den en de zaken wat oordeelkundiger behandelde; en „ 't geen leevendig en krachtig in het toepassend deel „ mogt zyn." Tot dus ver zag dit Werk het licht, als de pennevrucht van *twee Godgeleerden*; maer, overeenkomstig met de belofte reeds by den aenvang gedaen, geeft men nu, by de voltrekking, te kennen, wie deszelfs Opstellers zyn. —— De Leerredenen zelve, naemlyk, zyn van den Eerwaerde *Ferré*, by wiens overlyden 'er velen op aen stonden, dat dezelven door den druk gemeen gemaekt zouden worden. En ter dier gelegenheid heeft zyn Vriend, de Eerwaerde *Brinkman*, zich laten overhalen, om die Leerredenen te beschaven en met zyne aenmerkingen te verryken. Ook heeft zyn Eerwaerde nu 'er ene Voorreden bygevoegd, die aen 't hoofd van 't Werk geplaetst kan worden; en de Uitgeevers hebben zorg gedragen, om volledige Tytels voor ieder der vier Deelen te laten drukken; welken, benevens de Voorreden, aen 't einde van dit Deel geplaetst zyn; waermede dit Werk zyn volle beslag heeft.

Brief van de E. Clasfis van Dokkum, *aan de vyf Eerw. Clasfen deezer Provincie; raakende den Brief van- en het voorgevallene op de Christelyke Synodus van Vriesland, in den jaare* 1785 *te Harlingen gehouden. Met de noodige Bylaagen. Te Leeuwarden by* J. v. d. Haar, 1786. *In Folio,* 28 *bladz.*

In dezen Brief brengt de Eerw. Clasfis van *Dokkum* te berde, hare klagte tegen de handelwyze en het gedrag van

van opgemelde Christelyke Synodus, ten opzichte van twee harer Gedeputeerden tot dezelve, welker Commisfie men aldaar *illegaal* verklaerd heeft: waer tegen deze Clasfis tracht te doen zien, „ dat de *uitfpraak* der Synodus, „ zoo wel als de *wyze van Procedeeren* in deezen gehou„ den, is *ongegrond*, *informeel* en *wederregtelyk*." —— Verder maekt 'er de Clasfis, by die gelegenheid haer werk van, om aen te toonen, dat 'er nog verfcheiden andere onregelmatigheden in deze Synode voorgevallen zyn, die aenloopen tegen de vastgeftelde Wetten; welker afwyking of overtreding, naer 't oordeel der Clasfis, hier te fterker berisping vordert, om dat de Clasfis van *Dokkum*, in een Synodalen brief, het niet in agt nemen der Wetten ten laste gelegd word; en men haer vermaent, „ niet al„ leen yverige Voorftanders, maar vooral ook yverige „ onderhouders en betrachters van de Wet te zyn."

Verhandeling over de Oogziekten. Door J. J. PLENCK, *Doctor in de Heelkunde, Hoogl. der Ontleed- Heel- en Verloskunde, enz. Uit het Latyn vertaald, en met Aantekeningen vermeerderd, door* M. PRUYS, *M. D. Te Rotterdam, by* J. Pols *en* J. Krap, Az. 1787. *In gr. 8vo. Behalven het Voorwerk* 276 *bl.*

De Schriften van den Hoogleeraar PLENCK zyn by onze Land- en Kunstgenooten reeds zo bekend, dat wy het noodeloos oordeelen de verdienften en fchryftrant van deezen voor de bevordering der Heelkunde, zo onvermoeiden, Schryver nader bekend te maaken. —— Zeker is het, dat de Heer *Plenck* niet behoort onder dat foort van Schryvers welke door nieuwe waarheden onze Kunst zal verryken: echter hebben tog zyne Schriften haare nuttigheid, en draagen kenmerken eener groote beleezenheid.

De Verhandeling, die wy thans voor ons hebben, mag ook daarvan ten voorbeelde ftrekken. —— Alles wat een *Bartisch*, *Saint Yves*, *Mauchart*, *Boerhaave*, *Petit*, *Daviel*, *Sauvages*, en andere beroemde Mannen, over de verfchillende Oogziekten en derzelver geneezing gezegd hebben, vind de Leezer hier in het kort by een verzameld, en met aanmerkingen en ophelderingen verrykt. De Heer *Pruis* heeft ons de Nederduitfche Vertaaling bezorgd, en dezelve met Aanmerkingen vermeerderd en tevens ook verbeterd.

Va-

Vaderlandsch Woordenboek, *door* J. KOK. *Vyftiende Deel.* FAA. FRA. *Met Kaarten*, *Plaaten en Pourtraiten. Te Amsterdam*, *by* J. Allart, 1786. *In gr.* 8vo. 329 *bladz.*

Dit Vyftiende Deel van het bekende Vaderlandsche Woordenboek, dat by aanhoudenheid den lof blyft verdienen, dien wy meermaalen aan hetzelve hebben toegekend, bevat weder een aanmerkelyken voorraad van weetenswaardige zaaken, 't zy levensbeschryvingen en geslachtafelen van beroemde Mannen, die tot ons Vaderland betrekking hebben, als een FILIPS den II, een FRANCOIS den I, de FAGELS, de FABRIUSSEN, de FORRESTEN en anderen, 't zy zodanige merkwaardige Aantekeningen, die de Oudheden of natuurlyke gesteldheid van ons Vaderland ophelderen, en toelichten.

Daar wy met ons bestek moeten te raade gaan, zullen wy tot een staaltje uit deezen ruimen voorraad een uittreksel geeven van het geen de kundige en werkzaame Schryver wegens de Stad *Franeker* heeft aangetekend.

„FRANEKER, in het Latyn *Franequera*, is de derde der stemmende Steden van *Friesland*, gelegen in 't kwartier *Westergoo*, aan de trekvaart, tusschen *Leeuwarden* en *Harlingen*, drie groote uuren gaans van de eerste en twee kleine van de laatstgenoemde Stad. Over den naamsoorsprong en betekenisse worden veelerlei gissingen gevormd, welke geen grond van eenige zekerheid hebben, en daarom geene aanmerking verdienen.

„De Stad is niet groot, hebbende omtrent een half uur gaans in haar begrip, maar luchtig en zindelyk gebouwd. Zy heeft in haaren omtrek weinig of geene gelykheid met eene der zogenaamde regelmaatige Figuuren, maar vertoont veel meer een vermenging van een *eirond* met een *vierkant*. In den aanvang haarer Stichting, die aan den jaare 1191 wordt toegeschreven, bestond zy eeniglyk in twee ryen huizen, met een watergracht en een dubbele straat in 't midden; oostwaards aanloopende op de hoofdkerk, rondom welke mede sommige huizen waren gebouwd; en was besloten binnen eene watergragt, die nog in wezen, en, zedert de verdere uitzetting, ééne haarer binnengrachten geworden is. Zy is van een enkelen *aardenwal* omgeeven, zonder van eenige Vestingwerken voorzien te zyn, uitgezonderd één *Bolwerk* aan den zuidoostelyken hoek der Stad; en eene *halve Maan* of *Ravelyn*, 't welk daar ge-

geplaatst is om de Noorderpoort te dekken. 'Die *wal*, rytlyk met boomen beplant, verstrekt tot een vermaakelyke wandelplaats; des te meer, dewyl men daar allerwegen een ruim gezicht heeft over de vruchtbaare Velden, die de Stad omringen, en op een menigte *Torens* der omliggende Dorpen; zo verre, dat men zegt, den *wal* rondom wandelende, by helder weer, meer dan 150 Torens onderscheiden te kunnen tellen.

„Franeker heeft drie Poorten: I de *Ooster* of *Dykster Poort*, door welke men uitgaat naar *Leeuwaarden*, gelyk ook een eindwegs benoorden deeze Poort, *de Grift* door welke men naar gemelde Hoofdstad vaart, uit de Stad voortkomt door eenen verwulfden Brug, onder de Stads wal, die de *Leeuwaarder Pyp* genoemd wordt. De tweede is de *Wester* of *Harlinger Poort*, buiten welke men ryd en vaart, naar Harlingen. De derde wordt genaamd de *Noorderpoort*. Behalven deeze is 'er een Waterpoort, de *Doinjumer Pyp* genoemd, door welke men vaart naar 't Dorp *Doinjum*. Vooraf heeft zy drie byna recht doorgaande *Straaten* ter wederzyde der binnengrachten, met welke de Stad doorsneden, en, in verscheiden wyken, als kleine Eilanden afgedeeld is, die op de uitgangen van alle de dwarsstraaten door bruggen aan elkander verknocht zyn.

„Daar by is zy tamelyk volkryk, vervattende 3671 inwooners, in den jaare 1748. Deeze dryven veel Koophandel in *Koorn* en in *Wolle*. Behalven dat ook, in de nabuurschap deezer Stad, verscheiden *Steen-* en *Pannenbakkeryen* gevonden worden, inzonderheid van blaauwe verglaasde pannen, waaraan sommige der inwooneren een goede kostwinning hebben. De Hoofdkerk, en thans de eenige, die by de *Nederlandsche Hervormde Gemeente* gebruikt wordt, was in de Roomsche tyden toegewyd aan *St. Maarten*. Zy staat op een ruim met boomen beplant Kerkhof, benoorden de groote Markt, by na in het middendeel der Stad, en mag voor een der fraayste kerken van geheel Friesland doorgaan. De *Dienst* wordt, door *twee Leeraaren*, in dezelve waargenomen. Ook is aldaar een *Waalsche* Gemeente, die door *éénen Predikant* bediend wordt. De Gemeente der *Mennonieten* word bediend door één Predikant.

„Eertyds bevonden zich, binnen deeze Stad, meer andere *Geestelyke Gebouwen*; daaronder ook een Klooster der zogenaamde *Kruisheeren*. Doch dit Klooster is in 't jaar 1585 tot een Academie aangelegd. „Het

„Het voornaam werktuig, ter bevordering deezer goede zaak is geweest Graaf WILLEM LODEWYK VAN NASSAU DILLENBURG, die's tyds Stadhouder van Friesland, wordende de aanleiding daartoe allereerst gegeeven door de Leeraaren der Kerken deezer Provincie, die in den jaare 1584 aan 's Lands Staaten, die's tyds binnen deeze Stad vergaderd, zekere Remonstrantie overleverden; waarin zy onder anderen verzochten, dat ten dienste der jeugd, ten einde die met minder kosten, dan buiten 's lands, tot allerlei fraaije wetenschappen, aan te voeren, een *Seminarium* (*Kweekschool*) mogte worden opgericht, en eenige geleerde *Professoren* aangesteld. In welk verzoek 's Lands Staaten niet alleen terstond bewilligden, maar, in den volgende jaare 1585, met advys van Hooggemelden Stadhouder het besluit namen, om een volkomen Academie of Universiteit daarvan te maaken; aan welke, in 't jaar 1586 even die zelfde vryheden werden verleend, welken de Heeren Staaten van *Holland*, aan hunne *Universiteit* te Leiden, tien jaaren vroeger opgerecht, hadden toegestaan. De Geestelyke Goederen, inzonderheid van 't gemelde Klooster, die, zedert de afschaffing van 't Pausdam, in 's Lands Kist vervallen waren, werden terzelver tyd ter goedmaaking van de daartoe te besteedde Kosten aangelegd. En ten einde geen jongelingen van een sober bestaan, van het voordeel deezer Hooge School te doen versteken zyn, is 'er ook, op 's Lands Kosten, eene opene Tafel aangelegd van zestig Studenten, die daar, sommigen voor een zeer geringen prys, en andere de vrye kost hebben. Daar toe is een byzonder huis gesticht, 't welk aan de voorstraat staat, en 's Lands Oeconomie of Beurse genoemd wordt. Met dit voorrecht worden geene anderen begunstigd, dan die tot 't Leeraarambt worden aangevoerd, en wel eeniglyk, de inboorlingen en *Alumni*, of Voedsterlingen deezer Provincie, zyn, gelyk dezelve ook ten dienste deezer Provincie zich bepaaldelyk verbinden moeten.

„Deeze Academie staat onder het opzigt van vier Heeren Curatoren; drie uit de Grietenyen en een uit de Steden, aan welken ook een Secretaris is toegevoegd. Verscheiden geleerde mannen hebben van tyd tot tyd het Hoogleeraarambt op deeze Hooge School met roem bekleed, onder welken, door hunne uitgegeevene Schriften, inzonderheid vermaard geweest zyn; WILH. AMESIUS, JOH. COCCEJUS, CHRIST. SCHOTANUS, CAMP. VITRINGA, ADR. METIUS,

GEORG.

GEORG. PASOR, en meer anderen. Het getal der hedendaagsche Professoren is tot XIV bepaald; vier in de H. Godgeleerdheid; twee in de Rechten; twee in de Geneeskunde; en zes in de Natuur- en Wiskunde, beneven de Taalen, Geschiedkunde enz. De Kerk van 't geweezen Kruisheeren Klooster, waarin de Promotiën geschieden, staat in 't westelyk gedeelte der Stad; en van het Kloostergebouw zyn drie vertrekken, tot *Auditoria* (Gehoorplaatsen,) vervaardigd, in welke de Professoren hunne openbaare lessen geeven, beneven een vergaderplaats van den Academischen Senaat, waarin de afbeeldsels der in de Professie deezer Academie overleden Professoren hangen. Ook is daar by een voortreflyke Bibliotheek en een Anatomiekamer. Daar achter ziet men den *Hortus Medicus*, en een *Laboratorium* voor de *Chymie*.

„Noordwestwaards van de St. Maartens Kerk ontmoet men het Raadhuis, een oud gebouw, dat zich sierlyk voordoet, pronkende met een hoogen fraaijen spitsen Toren. Ook is de Stad met een goed Burger-Weeshuis voorzien, staande in 't zuidoostelyk gedeelte, na by den Tolbrug. Dit Huis, voornamelyk gesticht door GER. AGRICOLA, Prior der geweezen Abtdy *Klaarkamp*, is van genoegzaame ruimte en vermogen, om XL Kinderen te bergen en te onderhouden. Ook is 'er een Stadswaag enz.

„Binnen Franeker ziet men nog veele *Stinzen* of oude steenen huizen. De meesten staan langs de Hoogstraat en op de Markt. Veelen derzelver zyn gebouwd geduurende de binnenlandsche beroerten der *Vetkoopers* en *Schieringers*, toen deeze Stad zonderling begon te bloeijen, voornamelyk door de Graven van Holland, uit het huis van Beijeren, die, zedert dat zy deeze Provincie onder hun bedwang hadden gebragt, dezelve met eenige voorrechten begonden te begunstigen; daaronder ook 't halsrecht, 't welk anderszins aan geen eene Stad deezes Landschaps was toegestaan. Daardoor werden veele Edelen deezer Provincie gelokt, om zich in Franeker neer te zetten, die aldaar veel gezag oefenden; weshalven die Stad al vroeg de zetel der Edelen plagt genoemd te worden. Deeze Edelen hebben die zelve Stinzen aangelegd, welken hunne naamen ontfangen en tot heden behouden hebben, naar de geslachten zelve, door welken zy gesticht, bezeten en bewoond geweest zyn.

„De eigenaars deezer huizen waren allen van den *Schieringschen Adel*; vermits Franeker, de eenige Stad van Fries-

land bewesten de Lauwers, die hunne party was toegedaan, daar door de gemeene toevlucht werd der Edellieden van dien aanhang. Ter deezer oorzaake heeft die Stad ook veel moeite uitgestaan van de *Vetkoopers*, inzonderheid van de Groningers, welke door die van Bolswerd, die mede in 't zogenoemde Groninger verbond stonden, geholpen werden. Dit geschiedde inzonderheid in den Jaare 1495.

Toen in 't jaar 1498 de Hertog ALBRECHT VAN SAXEN door de *Schieringers*, tegen de *Vetkoopers*, te hulp geroepen was, werd hy, binnen deeze Stad, plechtiglyk als Erfpotestaat ingehuldigd; waar hy ook bestendiglyk zynen zetel hield: gelyk ook naderhand deszelfs zoons en opvolgers, de Hertogen HENDRIK en GEORGE VAN SAXEN, die alle hunne hofhouding hadden, op 't Sjaardemahuis, in 't westeinde der Stad staande, met eene wyde gragt omringd. Daarom is dit huis, na dien tyd, het slot van Franeker genoemd geweest, doch wegens bouwvalligheid voor eenige jaaren geheel afgebrooken. Die getrouwe aankleeving der Franekers aan de Saxische Regeering reeds in den aanvang, en ook daarna in een tyd, toen het gantsche Land tegen dezelve opstondt, heeft uitgewerkt, dat zy met veele voorrechten door die Hertogen zyn begunstigd geworden; als vrydom van alle accynzen, hoe ook genaamd; als mede den vryen uitvoer hunner bieren, by vierde deelen van een ton, ten behoeve der landlieden, waardoor de aftrek hunner bieren zeer mogte bevorderd worden. Zelfs had Hertog ALBRECHT, in wiens tyd de Grieteny het *Bilt*, 't eerst bedykt wierd, aan de Stad Franeker den eigendom van 200 morgen lands, in deeze streek, naby 't dorp *Jacobs parochie*, geschonken, en men meent, dat, byaldien zy daarom hadden willen aanhouden, hun 't geheele *Bilt* zoû gegeeven zyn. Hier by kwam een ander voorrecht, behelzende, dat geene omliggende Dorpen of Kloosters het recht van *Waage* hadden, noch eenige koopmanschappen noch ambachten mogten oefenen, blyvende dezelve eeniglyk aan de Stad gehecht. De Giftbrief des Hertogs van *Saxen*, hier toe behoorende, was van den 12 July van het jaar 1504 Daar by had en behield die Stad, even gelyk *Leeuwaarden*, het recht, om, onafhangelyk van den Hertog en van deszelfs Gouverneur, haare eigen regeering te stellen en te beëedigen. Daarby zegt men, dat de omleggende Grietenyen *Franckeradeel*, *Barradeel*, *Baar-*

Baarderadeel, *Menaldumadeel* en *Hennaardenadeel*, alle hunne Rechtsdagen binnen deeze Stad hadden, gelyk de eerstgemelde nog heden blyft behouden, en dat deeze eerstgemelde van daar den naam van Frankeradeel bekomen hebbe; des te meer, dewyl de Oldeman van Franeker in der tyd, te gelyk derzelver Grietman was, des deeze Grieteny, in zekeren opzichte, aan die Stad onderhoorig mogt geächt worden. De vergaderingen der Leden deezer Grieteny worden binnen deeze Stad gehouden 's Donderdags, wanneer ook aldaar de weekelyksche Marktdag is. Dit een en ander, gevoegd by de voordeelen, welke de Hertoglyke Hofhouding aan deeze Stad toebragt, kon niet nalaaten dezelve binnen korten tyd zeer te doen aanwassen en bloeijen. En men meent dat sommigen der hier voorgenoemde Adelyke Gestichten, gedaurende de Saxische Regeering, binnen Franeker aangelegd zyn. Maar even daardoor was zy tevens het voorwerp van afgunst voor andere Friesche Steden. In den jaare 1500 werd zy, om geene andere oorzaake, dan dat Hertog HENDRIK VAN SAXEN binnen haare muuren zyne Hofhouding had, door andere Friezen, aan wien deszelfs strenge Regeering langs hoe heer mishaagde, belegerd: doch deszelfs vader Hertog ALBRECHT met zyne Saxen tot ontzet zeer schielyk opdaagende, werden de Friesen geslagen en 't beleg opgebrooken. Men verhaalt, dat de Friesen, ten einde de vermeerdering der toevloeijende Saxen en andere vreemdelingen in hun land voortekomen, geduurende deeze belegering, eene soortgelyke list in 't werk stelden, als eertyds de *Gileaditen*, ten einde de *Ephraimiten*, hunne vyanden, te ontdekken, door de uitspraake van het woord *Schiboleth*, waarvan zie *Recht.* XII. 4, 6, dat zy namelyk die, welke als vreemdelingen by hen verdacht waren, sommige Friesche woorden deeden uitspreeken, en dat ze allen, die, in de uitspraake deezer woorden, de Friesche tongval niet konden volgen, zonder genade in 't water wierpen, en verdronken; welk verdrinken, in dien ouden tyd, de gemeene doodstraffe onder de *Friesen* was.

Daar na heeft Franeker veel deel gehad in alle de onlusten, die onder de *Bourgondische* en *Spaansche* Regeering, wegens den Godsdienst, in deeze Landen gereezen zyn; waarin de Spaansche Gouverneur KASPAR ROBLES zeer bemoeid geweest is, welke geduurd hebben tot den jaare 1578, als GEORGE DE LALAIN, Graaf van Rennenberg,

eerst benoemde Gouverneur van Friesland, in naam der Staaten, aldaar, gelyk in de andere Friesche Steden, de Regeering deed veranderen, door de burgery, die op trommelslag in de St. Maartenskerk gedaagd wierden, om 32 mannen te noemen, uit welke de Stadhouder het behoorlyk getal der Regenten verkiezen zou. Door dit middel werden de Spaanschgezinden uitgezet, en geene andere, dan die de zyde der Staaten waren toegedaan, in derzelver plaats gesteld.

De Stads Regeering, en de wyze van derzelver bestelling, is door een byzonder Reglement van Prins WILLEM FREDERIK van *Nassau*, die 's tyds Stadhouder deezer Provincie, en der Gedeputeerde Staaten, in den jaare 1657, vastgesteld. Ingevolge dit Reglement, werden alle jaaren den laatsten December uit de XXX Vroedschappen, die voor al hun leven deezen post bekleedden, twee Burgemeesters benoemd, in de plaats van twee afgaande, om, beneven de vier anderen, drie jaaren te regeeren; staande die keure aan vyf Electeurs, alle Leden der Vroedschap, door 't trekken van vyf zwarte uit de vierentwintig zilvere boonen, tot die verkiezing bevoegd. Dan hierin is daarna eenige verandering gemaakt, bestaande de Regeering nu uit vier Burgemeesters, van welken jaarlyks, uit een dubbeldtal van Vroedschappen, door de Electeurs gemaakt, twee door den Prins Erfstadhouder worden aangesteld, aan welken een Secretaris is toegevoegd. Behalven de IV Burgemeesters, blyven derhalven nu XXVI Vroedschappen.

Echte Anecdoten van Peter den Grooten, uit den mond van aanzienlyke Persoonen, te Moscou en te Petersburg, vernomen, en der vergetelheid ontrukt, door J. VAN STAHLIN. *Eerste Deel. Uit het Hoogduitsch.* Non collecta libris, sed pene accepta per aures. *Te Amsterdam by* J. Yntema, 1787. *in gr. octavo*, 251 *bladz.*

Indien 'er ooit een Vorst geleefd heeft, die met recht den naam van *den Grooten* verdiende, was het de roemryke stichter des Russischen Gebieds, de onsterfelyke Czaar PETER, een Vorst die een geheel woest volk uit het stof opgebeurd, en tot dien staat van beschaafdheid gebragt heeft, dat het thans de eerste plaats onder de beschaafde volken van Europa met recht bekleeden mag.

Uit

Uit dien hoofde was het te wenschen, dat een man van vernuft en welspreekenheid zich verledigde om het karacter van deezen Vorst naar waarde af te schilderen, en tot dit einde zou men geen beter bouwstoffe kunnen vinden, dan de hier even aangekondigde Verzameling van Anecdoten, die ons een juist denkbeeld geeven van de verheven vermogens en edelen inborst van deezen waarlyk grooten Vorst, en tevens het vermaak verschaffen van een aangenaam en nuttig onderhoud, daar zy ons den beroemden Czaar zo wel in zyn huizelyk leven als in zyn staatsbezigheden, op eene geestige en dikwils naïve manier afschetzen, en aan welker Echtheid men niet twyfelen kan, daar zy uit den mond van geloofwaardige oog- en oorgetuigen, welke een dagelykschen en gemeenzaamen omgang met den Czaar gehad hebben, zyn opgetekend; welker naamen onder deeze verzamelde Anecdoten zorgvuldig zyn aangetekend, en welker byzondere omstandigheden, men, volgens toezegging van den Uitgeever, by de uitgaave van een tweede Deeltje, dat dit eerste eerlang volgen zal, nader zal opgetekend vinden, met aanwyzing, wanneer en op welke wyze zy gemeenzaamen omgang met Czaar Peter gehad hebben, en by welke gelegenheid zy de opgegeeven Anecdoten bygewoond of gehoord hebben.

Schoon het moeijelyk valle uit deeze fraaije Verzameling eene keuze te doen, daar men slegts het boek behoeft op te slaan om iets merkwaardigs aan te treffen, dat den leeslust opwekt en zodanig aan den gang houdt, dat men het naauwlyks van zich verkrygen kan om dit Werkje uit de hand te leggen, zullen wy echter ons tot het een of ander moetende bepaalen, de twee volgende Anecdoten, als staalen opgeeven, van welken ons de eerste de verwonderlyke liefde van den Czaar voor zyn Ryk en Vaderland, en de tweede zyn zucht en smaak voor goede Schilderyen aan den dag legt.

De verwonderlyke Liefde van den Czaar, voor zyn Ryk en Vaderland.

„ Dat deeze groote Monarch zyn Ryk geheel hervormd, en, door het oprechten van een reguliere Armee en een machtige vloot, de bezorging van een beter opvoeding voor de jeugd, en het aanleggen van veele, voor het land en den buitenlandschen handel, voordeelige Fabrieken,

 Kun-

Kunsten en Weetenschappen, het zelve in een zichtbaaren bloei gebragt, zich by de nabuurige ryken geducht, en zyn vermogen door de gantsche waereld heeft doen gelden, is een zaak die even zó bekend is als zyn verdriet en hartzeer, dat hy aan zynen Zoon Alexis Petrowitz beleefde, die hem in alle zyne heilzaame oogmerken wederstreefde, en wien hy derhalven, als onbekwaam tot den troon, genoodzaakt was de opvolging openlyk te ontzeggen. Hy sloot dus, alleen uit liefde tot zyn Vaderland, deezen zynen eigen Zoon van den troon uit, om voor te komen, dat, door deszelfs bestiering, dit nieuwe, magtige en pragtige Gebouw van den Staat zynes Ryks, niet op eenmaal weder instorten, en deszelfs verlichte inwooners in de voorige duisternis der onkunde vervallen mogten. Eene nog verbaazender proeve van zyne vuurige liefde voor het Vaderland, tot wiens beste deeze waare Vader des Vaderlands alles, ja zich zelfs, gewoon was op te offeren, blykt uit een in zyn Cabinet nog berustende eigenhandigen brief aan den regeerenden Senaat te Petersburg, in 't leger by de rivier Prut, den ..... 1711 gedateerd, toen hy zich met zyn armee, op een ongelukkige wyze, door 100,1000 Turken ingeslooten, en van allen toevoer van proviant vond afgesneeden. In zulke gevaarlyke en geheel wanhoopige omstandigheden, waar uit hy zich op geenerlei wyze, dan, als 't ware, door tusschenkomst van een byzonder wonderwerk, redden konde, was hy alleen om het Vaderland, het minst om zich zelven, bekommerd, niet tegenstaande hy het dreigende gevaar klaar voor oogen zag, of, om by de Turken gevangen te raaken, of te sneuvelen.

Zo ras de onverschrokken Held het oogenblik van dit zo onvermydelyk gevaar bemerkte, en zich zelfs met zyn gantsche Armee verlooren achtte, zette hy zich zeer bedaard in zyn tent neder, schreef een brief, verzegelde denzelven, liet een zyner getrouwste Officieren ontbieden, en vroeg hem, of hy kans zag door de Turksche Armee te komen, en een depeche naar Petersburg te brengen? De Officier, wien alle wegen en sluiphoeken in deeze landstreeken bekend waren, verzekerde den Czaar, dat hy dit werk volkomen op zich nam, en zyn Majesteit 'er zich volstrekt op verlaaten konde, dat hy behouden te Petersburg belanden zou. In het vertrouwen op zulk een verzekering, gaf hem de Czaar een eigenhandigen brief, met het Opschrift aan den regeerenden Senaat te Peterburg,

kust-

kusste hem voor het voorhoofd, en zeide hem verder niets dan: God geleide u!

„De Officier kwam, op den negenden dag zyner reize, gelukkig te Petersburg aan, en overhandigde den brief in den vollen Senaat. Dan hoe getroffen waren de vergaderde Senatoren, wanneer zy, met geslooten deuren, den eigenhandigen brief van den Czaar lazen, en van den volgenden inhoud bevonden. „ Ik geef u hier nevens „ berigt, dat ik met myn gantsche Armee, buiten myn „ schuld of toedoen, alleen door het bekomen van val- „ sche berigten, door een viermaal sterkere magt der „ Turken zodanig ben ingeslooten, en van allen toevoer „ van levensmiddelen afgesneeden, dat ik, zonder een „ byzondere Godlyke hulp, niet dan onze volkomen ne- „ derlaage, of dat ik by de Turken gevangen geraake, „ voorzien kan. Indien dit laatste geval mogt gebeuren, „ zo moet gy my niet voor den Czaar, uwen Heer, hou- „ den, en niets volbrengen van eenige bevelen, of „ schoon ze ook eigenhandig getekend waren, die u van „ my mogten toegezonden worden, tot dat ik weder „ zelfs in persoon by u zal zyn. Dan zo ik mogt sneu- „ velen, en u het bericht van myn dood met zekerheid „ bevestigd wordt, moet gy den waardigsten onder u „ tot myn Opvolger verkiezen."

„ Het origineel van deezen Brief berust nog in het Cabinet van PETER *den Grooten*, aan het Keizerlyk Hof te Petersburg, onder veele andere eigenhandige schriften van den Monarch, waar hem de opzichter van dit Kabinet, de Prins Michaelowitz Tchtscherbatoff, aan verscheidene hooge Staatspersonen heeft laaten zien.

De Prins *Michaela Michaelowitz Tchtscherbatoff*, *Kamerheer en Wapenmeester*, by den regeerenden Senaat.

Hy is een groot liefhebber van goede Schilderyen.

„ Toen de Czaar, in den jaare 1716 en 1717, voor de tweede maal, was gaan reizen, vertoonde hy in 't openbaar zyne liefhebbery en goeden smaak voor Schilderyen. Te Amsterdam bezogt hy de beroemdste Schilders, en zag hen, met een byzonder vergenoegen, dikwils uuren lang, aan het een of ander stuk werken, sprak met hen over de voortbrengzels van hunne kunst, en

vormde zich zelven een fynen smaak in de kennis der Schilderyen. In 't byzonder vond hy zeer veel behaagen in de stukken van de Vlaamsche en Brabandsche schoole, en deed een grooten voorraad van de stukken der voornaamste meesters uit deeze schoole op. RUBENS, VAN DYK, REMBRAND, JAN STEEN, VAN DER WERF, LINGELBACH, BERGHEM, MIERIS, WOUWERMAN, BREUGEL, OSTADE, JAN VAN HUYZUM, enz. hield hy voor zyne lievelingen; doch voor alles gaf hy de Hollandsche Scheeps- en Zeestukken den voorkeur. Inzonderheid had hy veel achting voor de stukken van ADAM SILO, die eerst zelfs een Scheeps-Kapitein geweest, (*) en vervolgens zich zeer

(*) „Het volgende bericht, wegens deezen *Adam Silo*, is ons door een zyner bekendste en nog leevende Vrienden medegedeeld.

„ ADAM ZILO, of SILO, is, gelyk ik zeker weet, nooit een „ Scheeps-Kapitein geweest; doch hy had reeds vroeg veel lief„ hebbery voor den Scheepsbouw, waar in hy vervolgens zulke „ vorderingen maakte, dat hem, ten tyde van Czaar PETER, „ het Bouwmeesterschap op 's Lands-Werf alhier is aangeboden, „ voor welk ambt hy echter, als een vryman willende blyven, „ bedankt heeft. Ik heb hem dikmaals hooren verhaalen, dat „ zyn eerste Kostwinning het Gouddraadtrekken was, en dat hem „ deeze weetenschap, toen hy omtrent twintig jaaren oud „ was, aanleiding gaf tot het uitvinden van het trekken, van „ looden of tinnen Pypen voor Distcleerslangen, Fonteinen enz. „ ja dat hy zelfs de Pypen voor de Waterwerken, op *Marli* „ en *Fontainebleau*, getrokken had, welke Pypen nog in ge„ bruik zyn. Ook heeft hy vervolgens de Snyroeden voor de „ Fluweelweevers uitgevonden, met welk geheim hy, ruim „ 90 jaaren oud, gestorven is. De vader van den laatst over„ leden Heer *Tol* heeft hem, in myne tegenwoordigheid, dui„ zend guldens geboden, om dit geheim voor hem aan iemand „ te leeren, doch hy was toen reeds te oud om dit werk „ weder te onderneemen. In zyn vroege jeugd was hy een „ goed Muzikant, en maakte zyn eigen Viool, die naderhand „ voor een Cremoonsche, op de verkooping van *Jan Pietersz.* „ *Zomer*, verkogt is. Door zyne zucht voor den Scheepsbouw, „ geraakte hy aan 't Scheepstekenen, onder een der oudste „ Baazen op 's Lands werf, dien hy binnen kort niet alleen „ verre overtrof, maar zelfs nieuwe en vaste gronden van „ deeze weetenschap, volgens de Mathesis, uitvond, waardoor „ hy de beste gedaanten voor 't Laaden, Zeilen en Manœu-

„ vree-

zeer gelukkig op het schilderen van voortreffelyke Zee- en Scheepsstukken toegelegd, en boven alle andere Zee- Schil-

„ vreeren aan de Schepen wist te geeven; en aan te too-
„ nen, waar de Masten in de onderscheiden soorten van Sche-
„ pen geplaatst, en hoe dik en hoog dezelve naar evenredig-
„ heid zyn moeten. Vervolgens kreeg hy kennis aan de
„ voornaamste Zeeschilders van zyn tyd, ging dagelyks met
„ dezelven om, zag de kunst van hen af, wisselde zyn voor-
„ gaande kostwinning van gouddraad- en tinnen-pypen trek-
„ ken, snyroeden maaken enz. voor 't Penceel, en wierd een
„ Schilder. In deezen staat was hy, toen Czaar PETER ons
„ land kwam bezoeken, en kennis met hem maakte. Hy
„ woonde in dien tyd op de Baangragt, boven zekeren Bode,
„ *Gelissen* genaamd, tusschen het Leidsche plein en de Leid-
„ schegragt, in 't midden. Hier heeft de Czaar hem dikwerf
„ bezogt, en ik heb meermaalen in den zelfden stoel gezeten,
„ in welken de Czaar gewoon was te zitten, wanneer hy de
„ kunst van Scheepstekenen van hem leerde; gelyk naderhand
„ *Sila* ook nog vyf jonge Russen, voor zyn Majesteits reke-
„ ning, heeft onderweezen, van welken hy voor ieder hon-
„ derd Ducaaten kreeg. Ook heeft hy, voor den Czaar, veele
„ Scheepsstukken in olieverf geschilderd, die zyn Majesteit in
„ groote achting hield, en ook uitmuntend waren in de Ge-
„ daante, Zeilagie enz. der Schepen; maar zyn water en luch-
„ ten hebben de vereischte kleur en het natuurlyk beloop niet.
„ De luchten zyn meest zwaarmoedig, de wolken dik, het
„ blaauw vuil. 't Water niet natuurlyk volgens de waare gol-
„ ving en dun vlietende strooming, over derzelver rollende
„ groepen, die men zo goed niet verbeeld vindt als by *L. Bak-
„ huizen* en *W. van de Velde*. Ook heeft hy fraai in het wasch
„ naar 't leven geboetseerd. Onder anderen den onlangs over-
„ leeden Heer *Jacobus van de Walle*, die een zyner gemeen-
„ zaame vrienden was. Eenige jaaren voor zyn dood, begaf
„ hy zich aan het Glas- en Spiegelslypen, en maakte goede
„ Verrekykers en Spiegel-Telescoopen, volgens de Gregoriaan-
„ sche en Newtoniaansche stelling. Eindelyk is dit zonderling
„ mensch ook Autheur op eigen naam geweest, en heeft twee
„ Brieven uitgegeeven, tegen zeker ontwerp van wylen onzen
„ Admiraal *Schryver*, waar in men de gewigtigste trekken van
„ 's mans satiriek vernuft aantreft. Hy is tweemaalen gepor-
„ traiteerd, eens door *C. Troost*, als Schilder en eens door
„ *G. v. der Myn*, als Schilder en Scheepsbouwer, welke laat-
„ ste in olieverw, naar hem in zyn ouderdom van 90 jaaren,
„ voor myn rekening, geschilderd is, die hem van myn veer-
„ tien jaaren af gekend, en tot zyn dood met hem heb omge-

E 5 „ gaan.

Schilders, het mast- en touwwerk uitvoerig en juist wist te treffen. Van hier vond PETER *de Groote* ten deezen opzichte zyne ſtukken voor zeer leerzaam, en had het voorportaal van zyn Slaapvertrek, en het Zomerhof te Petersburg, met ſtukken van deezen meester behangen. Zelfs op zyn lusthof te Peterhof, waar de Czaar in het paleis zyner gemalinne, *Monplaiſir*, de eerſte Schildergalery van louter Nederlandſche ſtukken had aangelegd, zag men de Zee- en Scheepsſtukken van SILO de beste plaats beſlaan. Te Amſterdam zat PETER *de Groote* op de openbaare Verkoopplaats van Schilderyen, onder de menigte liefhebbers en koopers, naast den Schilder XSEL, een Zwitzer, die Historiën en Stillevens ſchilderde, en een zeer ervaren kenner van Schilderyen, in 't byzonder van de Nederlandſche, en derzelver Meesters, was. Daar kogt de Monarch zelfs een menigte Schilderyen van zyne geliefkoosde Schilders, met welke hy gedeeltelyk de zo even gemelde Schilderyengalery te Peterhof aanleide, en die hy gedeeltelyk in zyne voorkamers liet ophangen. Om deezen aanzienlyken voorraad van zelfs aangekogte Schilderyen in goeden ſtand te houden en te vermeerderen, nam hy den zo even gemelden Schilder XSEL in zynen dienst, die den Czaar ook naar Petersburg volgde, en daar zelfs menig een ſchoon ſtuk van zogenaamde Stillevens; b. v. een Doodshoofd met een uitgebluschte en nog dampende lamp, ſtil liggende Muziek-inſtrumenten, enz. vervaardigde; en vervolgens, als Schilder van de Academie der Weetenſchappen, in hoogen ouderdom, in 't jaar 1743, ſtierf."

De Schilder XSEL.

„ gaan. Voor ruim vier jaaren, leefde zyn laatſte leerling in
„ den Scheepsbouw nog, wiens naam was *Pieter Swaanenburg*,
„ een voornaam Scheepstimmerman, woonende achter de Oos-
„ terkerk, op de Werf het Wapen van Amſterdam.'

„ De Heer WAGENAAR zegt in de *Beſchryving van Amſterdam, onder de voornaamſte Perſonaadien*, „ dat *Adam Silo* in
„ 't jaar 1670 ter wereld gekomen, en in den ouderdom van
„ meer dan tagtig jaar overleden is."

Na

Natuur- en Aardrijkskundige Beschrijving der Vriendlijke Eilanden in de groote Zuidzee. Volgens de nieuwste ontdekkingen. Door FR. L. WALTHER. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam bij* M. de Bruyn 1787. *Behalven het Voorberigt* 288 *bladz. in gr. octavo.*

In de groote Zuidzee ligt, op de Zuidlyke breedte van 19 en 22 Graaden, op de Westlyke lengte van Ferro van 155 en 157 Graaden, een aantal van grootere en kleinere Eilanden, die onze Hollandsche zeevaarenden, in de voorgaande eeuw, reeds min of meer ontdekt hebben: by welke gelegenheid *Abel Jansz. Tasman* drie van de voornaamsten deezer Eilanden, in 't jaar 1643, met de naamen *Amsterdam*, (*) *Rotterdam* en *Middelburg* benoemde; terwyl het vriendlyke gedrag der bewoonderen hem aan deeze Eilanden in 't algemeen den naam van de *Vriendlyke Eilanden* deed geeven. Zints dien tyd maakte men egter geen verder opzetlyk werk van deeze ontdekking; tot

(*) Ten aanzien van dit Eiland *Amsterdam* meldt men ons eene byzonderheid, die wy niet wel kunnen nalaaten hier te plaatzen. —— „ Het midden van dit eiland, (zegt de Schryver,) ligt nagenoeg op de zuiderbreedte van 21 Gr. 11 Min. en 157 Gr. westlijke lengte van het eiland Ferro; en wijl de stad *Amsterdam*, waarnaar het eiland genoemd is, een weinig meer dan 22 Gr. 11 Min. oostlijk van Ferro ligt, zo blijkt het, dat het eiland *Amsterdam* 179 Gr. 41 Min. westlijk van de stad van dien naam gelegen is; waaruit volgt, ('t welk tessens bijzonder merkwaardig is,) dat het eiland *Amsterdam* op den aardbol genoegzaam recht onder de stad van dien naam ligt, en de bewooners van dat eiland de *antipodes*, de tegenvoeters, van die van de meergemelde stad zijn. Dus ligt het eiland *Amsterdam* op een zo grooten afstand van de stad van dien naam, als op den aardbodem mogelijk is; naamlijk op den afstand van bijna een halven cirkel, of 180 Gr., dat is, (een Graad op 20 uuren gaans gerekend,) van 3600 uuren. En wijl dus het verschil in den tijd, tusschen de beide genoemde plaatsen, nagenoeg twaalf uuren is, zoo volgt, dat, wanneer het te Amsterdam middag is, het op het eiland van dien naam middernacht is; en wanneer het in de eerstgenoemde plaats zes uuren des ochtends is, het op het gemelde eiland zes uur des avonds is, en zoo verder, altijd in volkomen tegenstelling van elkander, ten aanzien van dag en nacht."

tot dat de Franschen en Engelschen, zedert eenige jaaren, 'er zig op toeleiden, om de vroegere ontdekkingen in de groote Zuidzee voort te zetten, en verder uit te breiden. In de berigten deezer nuttige Reistogten nu, ontmoet men, buiten eene menigte van andere der Zeevaart- en Aardrykskunde dienstige opmerkingen, ook een naauwkeurig verslag van 't merkwaardigste, dat deeze *Vriendlyke Eilanden* betreft; waar van de mededeeling haare gevalligheid en leerzaam nut heeft. —— De Heer *Walther*, in 't nabuurige Duitschland, dit bezeffende, en tevens gadeslaande, dat veelen zyner Landgenooten hiervan versteeken bleeven, doordien deeze berigten, in buitenlandsche taalen opgesteld, in kostbaare reisbeschryvingen te zoeken, niet dan met veel moeite met elkander te vergelyken waren, heeft zynen Landgenooten hierin wel te gemoet willen komen. Hy heeft zig daartoe den arbeid getroost, die 'er aan vast was; om uit alle de bronnen, die hem voor handen waren, dat geene te ontleenen, 't welk hem in staat kon stellen, tot het vervaardigen van eene beknopte natuur- en aardrykskundige beschryving deezer Eilanden: welke men, hier mede, ook den Nederlanderen in onze Moedertaal aanbiedt. Weetgierigen en oefengraagen vinden hier deswegens in een kort bestek by een verzameld, 't geen in veele schriften, raakende deeze Eilanden, vermeld wordt; en de Heer *Walther* heeft dit alles met zo veel geschiktheid te zamen verknogt, 'er ook hier en daar zulke natuur- en staatkundige aanmerkingen ingevlogten, dat men t'over reden hebbe, om den arbeid van dien Heer, en de vertolking van dit zyn Geschrift, danklyk te erkennen. Het zelve behelst, in de eerste plaatse, eene algemeene beschryving der Vriendlyke Eilanden, zo ten aanzien van derzelver gesteldheid en voortbrengzelen, als ten opzigte van derzelver Inwooneren, met aantekening van 't merkwaardigste, 't geen men daaromtrent waargenomen heeft. En hieraan volgt voorts eene afzonderlyke beschryving van die Eilanden, van welke men eenige byzondere berigten verkreegen heeft, terwyl 'er om en aan dezelve nog eene groote menigte gevonden wordt, van welke men tot nog geene gezette waarneemingen deelagtig is geworden. —— Zie hier, tot een staal der medegedeelde beschryvingen, het berigt nopens de gesteldheid van het eiland *Rotterdam*, door de inboorelingen *Anatnokna* geheeten,

ten, het welk boven veele anderen een fchoon voorkomen heeft.

„Dit eiland ligt op de zuider breedte van twintig graaden, zeventien minuten, en de lengte van honderd en zes en vijftig graaden, drie en twintig minuten, ten westen van het eiland Ferro: Het houdt niet volkomen vijftien zeemijlen of uuren gaans in zijn omtrek, maar is zeer volkrijk. Onder alle de menigvuldige omliggende eilanden (*), welke over 't geheel fterk bewoond, en aan planten en gewasfen uitneemend vruchtbaar zijn, fchijnt dit het aanzienlykfte te weezen. Het beftaat uit eene koraalrots, die met eene bedding van zeer vette aarde, welke allerhande planten in menigte voortbrengt, bedekt is.

„ Wegens gebrek aan tijd konden de heeren FORSTER den heuvel, midden op het eiland liggende, niet behoorlijk onderzoeken; anders zou het zekerlijk der moeite waardig geweest zijn, na te fpooren, of hij niet veelligt van een anderen oorfprong zij, dan het overige des lands; en of hij, alhoewel thans met heesters en ftruiken begroeid, niet veelligt aan de werking van eenen vuurfpuwenden berg, zijne geheele verrijzenis te danken hebbe; terwijl de rest des eilands uit koraalrotfen beftaat (†).

„ Dat

(*) Men telt, rondsom het eiland *Rotterdam*, niet minder dan 39 eilandjes.

(†) Dit hebben deeze Vriendlyke Eilanden, en zo ook veele andere in de Zuidzee, met elkanderen gemeen, zo als de Heer *Wauther* in zyne algemeene befchryving opmerkt. „ De grond is veelal eene vaste koraalrots, gevormd door wormen, die hunne koraalboomen, uit den bodem der zee, tot eene aanmerkelijke hoogte opwerken, welke ten laatfte eilanden worden: hoedanigen men nergens overvloediger vindt, dan in den oceaan, onder de heete luchtftreek. —— Zij bouwen, tot op een geringen afftand van de oppervlakte der zee, een rif als uit kleine rotfen beftaande, en fchijnen hierin door een bloot inftinct geleid te worden: want vermits de wind, in dit deel des oceaans, meerendeels uit eene en dezelfde ftreek waait, zo is het kreitsvormig maakfel hunner koraalrotfen het beste, om aan het geweld des winds een vasten muur tegen te ftellen: wijl het, om zoo te fpreeken, een meir van het overige der zee afzondert, alwaar geen hevige waterbeweeging plaats heeft, en het koraaldier dus eene ftiller woonplaats vindt. De baaren fpoelen van tijd tot tijd allerhande mosfelen, zeegras, zand, koraalftukken, fom-

„ Dat de bewooners van dit eiland, door middel van een grooten vijver, overvloed van versch water hebben, is een groot voordeel, en zij zijn in dit ſtuk veel gelukkiger dan de bewooners van 't eiland *Amſterdam*, of *Tongatabu*, zo als zij zelven het noemen. Deeze eilanders ſchijnen het ook zelven te gevoelen, wat voor een ſchatbaare zaak goed drinkwater zij; want zij bragten geheele kalabasſen vol daarvan, als goede handelingsartikels, aan het ſchip.

„ De boomgaarden, in menigte hier aangelegd, maaken, dat het geheele eiland volkomen naar een grooten tuin gelijkt. De plantaadjen zijn hier niet, gelyk op het eiland Tongatabu of Amſterdam, aan alle zijden, maar alleenlijk naar den kant van den openbaaren of heerenweg met ſchuttingen ingeſlooten, en hebben bij gevolg het uitzigt ongelijk vrijer en ruimer. De binnenſte ſtreeken des eilands zijn, door verſcheide groene heuvels, met haagen omgeeven en ſtruiken beplant, op eene aangenaame wijze verfraaid; doch buiten die beſtaat de grond overal uit eene effen vlakte. Men treft hier wegen aan, die over grasrijke weilanden loopen, en ten deele aan weerskanten met hooge boomen beplant, en ten deele met bloeiende, lommerrijke en welriekende gewasſen overwelfd zijn. — Boomgaarden en heigronden wisſelen ter rechter- en ter linkerzijde op eene verruklijke wijze af. Men vindt hier de ſchoonſte uitzigten, en de grootſte verſcheidenheid van aangenaame en welriekende bloemen.

„ Niet verre van den noordhoek des eilands, ſlechts weinige ſchreden van den oever der zee, ligt een groot zout meir, welk omtrent een Engelſche mijl in de breedte, en drie mijlen in de lengte heeft, ook rondom met een bekoorlijken oever bezoomd is. 't Geen deeze groote waterkom nog ſchilderagtiger maakt, zijn drie kleine eilandjes, met bosſchen begroeid, in 't midden van dit meir gelegen. Daarenboven is het meir met wilde eendvogels genoegzaam bedekt, en aan deszelfs bosch- en lommerrijke oevers houdt zich eene menigte papegaaien, waterhoenders en kleine vo-

ge-

ſomtijds ligte zwarte veenaarde, gelijk ook de vuiligheid van visſchen en vogelen, en de overblijfſelen van verrotte plantgewasſen aan." Hierby zullen ook, volgens den Heer *Walther*, op deeze Eilanden, meermaals nieuwe verſchynzels en omkeeringen veroorzaakt zyn, door brandende bergen, waarvan de puimſteen en bazalt, hier en daar voorkomende, ten getuigen verſtrekken.

gelen op. Men ziet 'er uitgeſtrekte laanen van broodvruchtboomen op voortreflijke groene weilanden. Planten, met uitgebreide ranken, welke op veele plaatſen als het dichtſte lommer een groen gewelf over de voetpaden gemaakt hadden, droegen ten deele ſchoone welriekende bloemen. Gints en weer maakten bekoorlijke heuvels, en beurtling eene groep huizen of boomen, ook op veele plaatſen een klein landmeir, te ſamen genomen, ongemeen prachtige en bevallige uitzigten, die, door den uitwendigen welſtand der inwooneren, overal zigtbaar, nog meer verheeven en bezield werden. Bij de huizen liepen hoenders en zwijnen rond. Pompelmoezen waren 'er zo menigvuldig, dat men ze genoegzaam niet inzamelde, niettegenſtaande onder elken boom bijkans een aanmerkelijk getal, wegens groote rijpheid afgevallen, op den grond lag. De hutten waren doorgaans met yamswortelen als opgepropt. Kortom, werwaard men het oog wendde, vond men ſpooren van overvloed, voor welk bekoorlijk gezigt, kommer en zorg moesten vlieden. Met dit getuigenis der heeren FORSTER, die zich hier ſlechts een paar dagen ophielden, ſtemmen de berichten van den heer ELLIS, en den naamloozen Brit, wiens dagboek de heer GEORGE FORSTER heeft overgezet, die, verſcheiden weeken lang, op dit en de nabijgeleegen eilanden vertoefde, volkomen overeen.

„ De heer ELLIS zegt nog, dit eiland had geene goede haven, doch de grond was, uitgenomen aan het ſtrand, daar hij zandig is, ongemeen vruchtbaar. Hij voegt 'er bij, dat het eiland maatig verheven, en met boomen van verſcheiden ſoort rijklijk begroeid was; doch dat 't over 't algemeen maar weinig goed water had, weshalve de inwooners al het water, dat zij tot het kooken van nooden hadden, uit het binnenſte des eilands haalen moesten. De waterplaats der Britten lag een klein endweegs van het ſtrand, en was niets anders dan een ſtilſtaande waterpoel, in welken de inwooners zich baadden. Het was dik, moerasſig en vol ſlik, en daarom niet ſmaaklijk: dan zij beſpeurden echter geene andere nadeelige gevolgen daarvan.

„ Ras vergaten de Britten hier de gevaaren en moeilijkheden hunner zeevaart, en genooten de aangenaamheden deezer gelukkige eilanden onbeſchroomd; welker plantgewasſen de lucht op een taamlijk verre uitgeſtrektheid met den verkwikkenden geur vervulden. — De plantaadjen verſchaften hun het verruklijkst gezigt, welk uit

uit het heerlijkst mengſel van verſcheiden bloesſems met het friſche groen der bladen, en de inneemende afwisſeling van kleine boschrijke heuvels met grasrijke beemden en vruchtbaare dalen, ontſtond. In de geheele natuur kan men voor het oog niets aangenaamers, en voor de zintuigen niets vleienders en verkwikkenders, bedenken.

Theorie der aangenaame aandoeningen van den Heer J. L. F. DE POUILLY. *Naar den vyfden druk uit het Fransch vertaald, door* E. BEKKER, Wed. WOLFF. *In 's Gravenhage by* J. van Cleef, 1786. *Behalven het Voorwerk* 113 *bladz. in gr.* 8vo.

Nademaal ons geluk, zo niet geheel, althans grootlyks afhangt van onze genoeglyke aandoeningen, zo is het wel der moeite waardig, met alle oplettenheid te overweegen, wat wy van derzelver aart, werkingen en gevolgen kunnen opſpeuren, en te gelyk na te gaan, wat wy daaromtrent in agt hebben te neemen, ter bevorderinge van ons eigen geluk, en dat van onzen Evenmensch. Zulks heeft den Heer *de Pouilly* bewoogen, om dit onderwerp opzetlyk te behandelen; en zyne deswegens voorgedraagen Theorie is tot hiertoe ten uiterſte nuttig; daar zyn Ed. dit ſtuk, op eene geregelde wyze, met een welwikkend oordeel, ten bondigſte duidelyk ontvouwt. Na een beknopt verſlag van de zekerheid en het belang van de leer der aandoeningen, brengt hy ons onder het oog, hoe onze werkzaamheden van lichaam en geest, als ze ons niet vermoeien, en dus verzwakken, geſchikt zyn om ons aangenaame indrukken te verleenen; als mede dat de beweegingen van ons hart, wanneer haat noch angst ons dryft, ons tot vermaak ſtrekken. Hieraan hegt hy eene beſchouwing van de aandoeningen der ſchoonheid des Lichaams, des Verſtands en der Ziele; mitsgaders van het aangenaame dat 'er ligt in zulke hoedanigheden, die ons van onze volkomenheid verzekeren; en wyders ſlaat hy gade de modificatien der hersſenen, die de aangenaame aandoeningen voorafgaan of verzellen. Dit doet hem verder overweegen den invloed en de betrekking, die de wetten der aandoeningen op onze aanweezigheid hebben, en vervolgens onderzoeken, wat de reden zy, dat, daar de Wetten der aandoeningen voor alle menſchen dezelfde zyn, 'er zulk een groot onderſcheid van verkiezingen en ſmaaken gevonden wordt? Uit dit alles leidt hy af, hoe kragtig wy hier door overtuigd worden, dat de wetten der aandoeningen het werk zyn van een wys, magtig en weldaadig Weezen. Dit vertoont zig nog duidelyker, in zyne volgende overdenkingen, daar hy ons de geneugten ontvouwt, welke aan de betragting onzer pligten, jegens God, ons zelven, en den Naasten, verknogt zyn; toonende tevens, by manier van zamentrek-

king

king van dit alles, de grootheid van 't geluk, 't welk de Deugd vergezelt. Zulks geeft hem ten laatsten aanleiding, om te doen zien, in welken levensstand men allergelukkigst is, en hoe de Zedelyke Wysbegeerte den Mensch, door een duidelyk onderwys, waarvoor ieder welgeschikt hart vatbaar is, ten wezenlyken gelukstande opvoert. ——— Eene aandachtige overdenking, van 't geen de Heer *de Pouilly* in dit alles leert, is uit eigen aart geschikt, om den Leezer aan te moedigen tot een naarstig gebruik van alle zyne vermogens, waarmede de Schepper hem zo weldaadig begiftigd heeft, om hem, zelfs hier in den tyd, een genoeglyk leeven te doen genieten, en bekwaam te maaken, voor een volkomen gelukkig leeven, in de eindelooze eeuwigheid; des wy de oplettende leezing van dit stukje een ieder aanpryzen. Intusschen neeme men, als ter voorproeve, zyne volgende oplossing van een verschynzel, in 't stuk der aandoeningen, 't welk veelen in den eersten opslag natuurlyk vreemd moet voorkomen: dat, naamlyk, daar de Wetten der Aandoeningen voor alle menschen dezelfde zyn, 'er egter zulk een groot onderscheid van verkiezingen en smaaken gevonden wordt.

„ Men komt, zegt de Heer *de Pouilly*, hierdoor dikwils in verzoeking, om te denken, dat die Wetten voor de Laplanders en Africaanen niet dezelfde zyn kunnen; noch voor hen, die door een zeeëngte of een keten van bergen gescheiden worden. Wat zeg ik? voor Leden van het zelfde Huisgezin; voor Menschen, met elkander gebooren en opgevoed, zyn de bronnen van vermaak zo onderscheiden, dat juist dat geen, 't welk die verkiest, geen geringe straffe voor den anderen zoude uitmaaken.

„ Het groot onderscheid der *Organen* is wel de voornaame oorzaak van dit vreemde verschynzel. Daarom ziet ook een fyn, keurig ooggestel, veelliever het paarsch dan het hoogroode; en NEWTON bewees, dat deeze kleur gehecht is aan de flaauwste lichtstraalen: maar het hoogroode behaagt veel meer aan een sterker, meer gesloten, vaster oogstelzel.

„ Geluiden, die een kiesch volk ruw voorkoomen, zyn zo niet voor minbeschaafde lieden. PETRARCHA spreekt van iemand, voor wien 't geschreeuw der Kikvörschen aangenaamer was, dan het gezang der Nachtegaalen. De gehoorvezelen van deezen man zullen waarschynelyk te vast in een gewerkt zyn geweest, om door zulke krytende geluiden vermoeid te kunnen worden.

„ De Natuur heeft mogelyk nog meer onderscheid gemaakt in de vorming der harsfens, dan in de werktuigen der gewaarwording. Welk een verschil tusschen de opvliegende vuurigheid van een Indiaansch, en het yskoude van een Samojeedsch hoofd! op zulke Menschen kunnen dezelfde voorwerpen niet dezelfde indrukken voortbrengen. Hierom moet de Declama-

tie, indien zy de bewooners van het Zuiden zal voldoen, voor hun veel meer vuurs hebben, dan voor ons, Noordsche volken, vermids zy evenredig zyn moet aan veel levendiger gewaarwording.

„ De engheid en uitgebreidheid der kundigheden brengen tot het grillige der smaaken, insgelyks, zeer veel toe.

„ Sommigen zyn alleen getroffen door het aangenaame, 't welk wezenlyk in een voorwerp berust; anderen geeven zich over aan de indrukken, die het afweezig zyn van eenige schoonheden in hun veroorzaakt.

„ De Egyptenaars zagen in hunne bouwkunde niets met zo veel verwondering als het groote. De Gotthen eischten verscheidenheid. Groote Architecten hebben noch het groote noch het veelvuldige verwaarloosd, maar beiden weeten te verbinden met elkander, en met een edele evenredigheid.

„ Zo is het ook in de Toonkunde; hier vordert men stoute geleerde compositien, daar wil men alleen juiste navolgingen der Natuur. Groote Muziekkunstenaars hebben aan beide deeze eischen voldaan. Zy weeten de weerbarstige Dissonanten tot eene schoone welluidendheid te dwingen. Hun groot oogmerk is, echter, aandoeningen op te wekken; overtuigd, dat zy het volmaakte der kunst niet bereikt hebben, indien zy het hart niet overweldigen, terwyl zy de zinnen streelen.

„ Gelukkig het Volk, daar men Menschen ziet optreeden, bekwaam om alle deeze onderscheiden schoonheden te bevatten, en in een waare proportie te verzamelen. Het is waarlyk of een karige hand, geduurende den loop van geheele eeuwen, slegts nu en dan eens eene genie schenkt. Hunne werken, die de vruchten zyn van eenen kieschen smaak, geeven op hun beurt eenen goeden smaak aan een geheel Volk. Aan die werken worden alle andere beproefd. Dan gebeurt het, dat een werk, 't welk ons weleer behaagd heeft, ophoudt ons in verwondering te brengen. Want het betere is de groote vyand van het goede. —— Geef laauw water aan twee menschen, laat de eene koud en de andere warm zyn; dan zal dat zelfde water koud zyn voor den eenen, en heet voor den anderen; en evenwel zyn de wetten der gewaarwording voor beide dezelfde; maar de maat, die zy stellen, is zo onderscheiden, dat de uitkomst dus en niet anders zyn moet.

„ De schoone Kunsten waren in Europa in de dertiende eeuw, geheel vernietigd. Toen besloot de Floryntynsche Raad, om, met veele onkosten, voornaame Griekschc Schilders te laaten overkomen. Toen ook waren hunne Werken Meesterstukken. CIMANTUË werd hun Discipel, en verzamelde alle de gebrekkige overblyfzels, die 'er van de Werken van PARRHASIUS en APPELLES te vinden waren. Welhaast overtrof hy zyne Meesters; ja overscheen hun ten eenemaale. Wy zien uit de

Ge-

Geschriften van DANTE, hoe men toen ter tyd waande, dat hy het toppunt der Schilderkunst bereikt had. Maar GIÖTTO toonde wel rasch, hoe veel verder men het in de kunst boven zynen Meester brengen konde; zyne Werken wierden ook voor volmaakt gehouden. MICHEL ANGELO en RAFAËL hebben CIMANTUË en GIÖTTO oneindig overtroffen. Hebben wy evenwel aan deeze twee Meesters deeze groote Schilders niet te danken?

„ Laaten wy de Chineesche en Indiaansche Schilders niet verachten: moogelyk stonden wy nu nog verstomd voor tafereelen, niet zo goed als de hunne, indien een gelukkig saamenloop van zaaken niet te gelyktydig de Florentynsche Regenten hadde daargesteld, die in staat waren tot het vormen van zulk een grootsch ontwerp; en Kunstenaars, bekwaam om voordeel te doen met de hulp, die men hun beloofde.

„ Eene lompe vertooning, van de eene of andere in den Bybel verhaalde daad, bekoorde onze Voorouders, die toen niets beter kenden. En toen zeker stond het den Chineesen vry, hen, om hunnen laagen smaak, uit te lachen; en zy zouden op hun beurt verdiend hebben uitgejouwt te worden, door de verwonderaars van LOPEZ DE VEGA en SHAKESPEAR. Maar, terwyl de Chinees, Spanjaart en de Engelschman zich verwondert over grootsche Tooneelgevoelens, wel verbonden bedryven, sterk uitgedrukte driften, zo zullen zy, die met de Werken van SOPHOCLES, CORNEILLE en RACINE bekent zyn, naauwlyks ooit, dan met Weerzin, zulke gebrekkige Tooneelstukken zien, waarin de schoonste byzondere gedeeltens, door de grootste onregelmatigheid, bedorven zyn.

„ Het hart is, zonder de verlichting des verstands, ook wel in staat, om den smaak te doen verschillen. De Nyd, die treurige Minnares der dooden, haat de levendigen, en vernedert de Kunstenaars voor het oog van beiden. Of is men al de medestreever zyner Land- en Tydgenooten niet; dan vindt men behaagen in hun op het toppunt der volmaaktheid te plaatzen, terwyl men zich vleit eenige dier lauwrieren, die men uitdeelt, voor zich zelf te behouden.

„ De eerzucht beslist ook dikwils over het lot der Kunstenaars. De Romeinen achtten geene Kunsten, dan die hen leerden hun Vaderland te overweldigen, of nabuurige Provincien te vermeesteren; zy vonden iets beuzelagtigs, iets laags in de Standbeelden en Schilderyen, waar voor een Griek in verrukking weg viel! Zo groot is de magt der driften, die onze ziel vervullen; zy verleelyken alles, wat niet met haar voorwerp instemt.

„ Het gebeurt ook wel, dat Godsdienstige beginzels invloed hebben op den smaak. De volmaaktste Standbeelden zyn voor de waare Muselmannen niets dan afgryslyke Afgoden."

Volledig Leerstelsel van Opvoeding, ontworpen door eenige beroemde Geleerden in Duitschland, en uitgegeeven door J. H. CAMPE, *tweeden Deels eerste Stuk. Te Amsterdam by de* Erven P. Meijer *en* G. Warnars, *en* de Wed. J. Döll, 1786. *In octavo* 288 *bladz.*

Leesboek voor Kinderen. Met Plaaten. Eersten Deels tweede Stuk. Te Amsterdam, als boven. In octavo.

Van het oogmerk en de inrigting deezes *Leerstelsels*, mitsgaders van het daar by afgegeeven *Leesboek*, hebben wy al voor eenigen tyd gewag gemaakt (*); en de bovengenoemde Stukjes bevestigen, door de manier van uitvoering, het gunstige berigt, dat wy nopens dit ontwerp diestyds medegedeeld hebben. Het thans gemeen gemaakte Stukje van het *Leerstelsel* behelst eene Verhandeling van den Heer *Campe*, over *de eerste vorming der zielen van jonge Kinderen, in het eerste en tweede jaar der Kindsheid.* ——— Na eene voorafgaande gepaste aanspraak aan regtgeaarte Moeders, over het gewigt van dit onderwerp, den weg langs welken hy haar leiden wil, en de bezadigde oplettendheid, welke hy, met betrekking tot zyne onderrichtingen, van haar afvordert, schikt hy zyne eerste afdeeling ter ontvouwinge der algemeene grondbeginselen van de opvoeding der Ziele. In deeze draagt hy eerst voor, eenige bespiegelingen wegens de natuur van der jonge menschen Ziel; en vervolgens hegt hy hier aan eene overweeging van dat geene, waartoe de menschlyke Ziel hier op Aarde geschikt is; en van de menigvuldige hinderpaalen, welken haar daar by in den weg liggen. Met de ontvouwinge hier van een vasten grondslag gelegd hebbende, gaat hy in de tweede afdeeling over, tot de oplossing van de voorige algemeene grondbeginselen in byzondere lessen; welken hy tot drie hoofdsoorten brengt. 1. Lessen betrekkelyk tot de vorming van jonge Kinderzielen, door lichaamlyke indrukselen. 2. Door zedelyke invloeden: en 3. die in agt te neemen zyn, ter bevorderinge van haare eigene werkzaamheid, en door zodanige oefeningen van haare zinlyke werktuigen en van haare ontluikende zielsvermoogens, welken aan het bedoelde oogmerk beantwoorden. ——— Op het ontvouwen deezer welberedeneerde Lessen, in welken de voornaamste omstandigheden, die in de twee eerste jaaren der Kindsheid opmerking vorderen, gade geslaagen zyn, brengt de Heer *Campe* zyne Verhandeling met de volgende aanspraak aan de Moeders, ten einde.

„ En nu geloof ik aan het doel genaderd te zyn, 't welk ik my had voorgesteld. Uwe zaak is het nu, gy Moeders! om van elken goeden raad, welken gy hier geleezen hebt, met alle moge-

(*) Zie boven, *Eerste Deel*, bladz. 131.

gelyke zorgvuldigheid gebruik te maaken. Want aan u, en niet aan uwe egtgenooten, heeft de Voorzienigheid dit eerste werk der opvoeding byzonder en eigenlyk opgedraagen. Uwe mannen moeten hierby slechts uwe raadgeevers, uwe helpers zyn, en dan eerst in uwe plaats treeden, wanneer het kind voor de tweede opvoeding en voor het vaderlyk onderwys, is ryp geworden. Ik oordeel dus, dat ik dit opstel niet beter kan sluiten, dan wanneer ik u met de woorden van denzelfden man, dien ik in deeze Verhandeling zo dikwerf en zo gaarne voor my liet spreeken, nog eenige gronden onder 't oog breng, welken deezen uwen gewigtigsten en heiligsten pligt nog klaarblykelyker voor u maaken zullen."

„ „ De eerste opvoeding, zegt ROUSSEAU, doet het meeste, en deeze eerste opvoeding komt ontegenzeggelyk de Moeders toe. Want behalven, dat deeze meer dan de mannen in staat zyn om 'er op te letten, en 'er ook meer invloed op hebben, raakt haar het gevolg daarvan ook dies te meer; dewyl byna de meeste weduwen zich aan de willekeur van haare kinderen zien overgelaaten, en dewyl dan deeze kinderen haar de uitwerking, van de wyze hoe zy opgevoed zyn, in het goede en in het kwaade, zeer sterk laaten ondervinden.

„ „ Wil men ieder een tot zyne eerste pligten doen wederkeeren, men moet met de Moeders een begin maaken; en men zal met verbaasdheid de verandering zien, welke men daardoor in de menschelyke maatschappy zal voortbrengen. Alles welt van tyd tot tyd op uit deeze eerste bron des verderfs; alle zedelyke orde wordt daardoor het onderst boven gekeerd; de natuurlyke inborst wordt in aller harten gesmoord; de innerlyke gesteldheid van het huis verliest haare levendigheid; het zielroerende tooneel van een aangroeijend huisgezin kan de mannen niet meer bekooren, en aan vreemden geene achting meer inboezemen; men eert de Moeders minder, welker kinderen men niet ziet; de huisgezinnen hebben geen vast verblyf meer: de gewoonte bevestigt niet meer de banden van bloedverwantschap; daar zyn geene Vaders, noch Moeders, noch Kinderen, noch Broeders en Zusters meer; allen kennen elkander naauwlyks, hoe zouden ze elkanderen dan kunnen beminnen? Wannneer het huis slechts eene treurige eenzaame plaats is, moet men zyn vermaak buiten het zelve zoeken.

„ „ Maar, wanneer de Moeders slechts willen goedvinden, om zelve haare kinderen wederom te zoogen (indien geene zwakheid, haar de beoefening van den moederlyken pligt onmogelyk maakt,) dezelven zelf op te passen, zich het meest met hen bezig te houden, dan zullen de zeden van zelven verbeteren; de natuurlyke gewaarwordingen van zelve in alle harten wederom ontwaaken; de staat wederom bevolkt worden. Dit eerste stuk, dit stuk alleen zal alles wederom vereenigen. De be-

bekoorelykheid van het huiſelyke leeven is het beste tegengift tegen de ſlechte zeden. Het geraas van de kinderen, het welk men voor lastig houdt, wordt aangenaam; dit maakt het voor Vader en Moeder noodzaakelyker, om elkanderen te beminnen, dit ſtrengelt den huwelyksband ſterker in een. Is het huisgezin levendig en vlug, dan zyn de huiſelyke zorgen de aangenaamſte bezigheid voor de vrouw, en de bevalligſte tydkorting voor den man. —— Op die wyze zou, uit de verbetering van dit enkel misbruik, welhaast eene algemeene verbetering ontſtaan, de natuur zou alle haare rechten wederom ontvangen. *Men laate de Vrouwen ſlechts eerst wederom Moeders worden, de Mannen zullen welhaast wederom Vaders en Egtgenooten zyn.*"

„ En laat ons, eer wy dit zullen beleefd hebben, geen algemeene en klaarblykelyke uitwerkingen verwachten van het verbeterde Leerſtelſel der Opvoeding."

Wat wyders het, volgens het Plan, hier nevens afgegeeven *Leesboek voor Kinderen* betreft, het zelve behelst eene groote verſcheidenheid van geſchiedenisſen, fabelen, opwekkende bedenkingen en leerzaame onderrigtingen, welker leezing den Kinderen op eene gevallige wyze nuttig kan zyn, en hunne leerzugt verder opwakkeren.

Plegtige Redevoering op den honderd en vijftigſten Verjaardag der Utrechtſche Academie, gedaan den 31 *Mey* 1786. *Door* SEBALD RAU. *Te Utrecht by* A. van Paddenburg 1786. *In gr. octavo* 40 *bladz.*

Naauwkeurige Beſchryving en Verhaal der Plegtigheden enz. by bovengemelde honderd-vyftigſte Verjaring. Door C. DE VRIES, *Doopsgezind Leeraar. Als boven. Behalven de bygevoegde Naamlysten en Feestzangen,* 96 *bladz. in gr. octavo.*

By de plegtige Redenvoering van den Hoogleeraar *Rau*, (van welke wy onlangs gewag gemaakt hebben,) (*) in het Nederduitsch overgebragt, heeft men ook door den druk gemeen gemaakt een naauwkeurig verſlag van al het plegtige, ſtaatlyke en vrolyke, dat tot luister der heuchlyke honderd-vyftigſte Verjaaring der Utrechtſche Academie geſtrekt heeft. De Eerwaarde *de Vries* heeft dit te beter met de vereischte juistheid kunnen uitvoeren; nadien men hem, gelyk hy dankbaar erkent, de behulpzaame hand gebooden heeft, in 't verleenen van de noodige be-

(*) Zie boven, *Eerſte Deel*, bl. 492.

berigten, nopens het geen 'er, buiten het openbaare, waar van hy oor- en ooggetuigen was, binnenskamers, in de Vergaderplaatzen der feestvierende Heeren, plaats gehad hebbe, en voorgevallen zy. Men vindt hier, uit dien hoofde, een aaneengefchakeld verhaal van al het merkwaardige op dien plegtigen dag, met eene nevensgaande verklaaring van het bedoelde zinnebeeldige, en 't geen verder nog eenige opheldering mogt vorderen. — Voor aan dit Verhaal is gevoegd een beknopt verflag van de oprigting en vroegeren ftaat, als mede van den tegenwoordigen toeftand, dier Academie. —— En op het einde van dit Gefchrift heeft men nog laaten volgen, eene lyst der Profesforen, mitsgaders wie hunner in den tyd Rectoren geweest zyn, overgenomen uit het *Byvoegzel*, op de voorgemelde Latynfche Redenvoering van den Hoogleeraar *Rau* (†); waarby nog komt een Alphabetifche Naamlyst der Heeren Studenten, die zig aan deeze Academie, by de viering van dit Feest, bevonden, met aanwyzing der Faculteit waarin zy ftudeerden. Ten laatfte vinden wy 'er nog geplaatst een vyftal van Feestzangen, uit welks eerften wy niet wel kunnen nalaaten over te neemen, de vier volgende Coupletten, die ons den aanvang en het in ftand houden der Academie, op eene zeer gepaste wyze, uitdrukken.

Toen Deugd het wanbegrip verdreeven
Uit Bato's tuin gezuivert zag,
Kreeg 't Zaad der wysheid kragt tot leeven,
Ontkernd, daar 't zonder voedzel lag:
't Ontfing, bevochtigt, groei en wacten
De noeste By begon te leezen
Van 't voedzaam zoet der wetenfchap:
't Misvormde fpoor van Kunst en taalen
Werd glad gevloerd in Tempelzaalen;
De GODSDIENST *zat op de eere-trap.*

Men zag de wrakke puinen flechten
Der neergeftorte onwetenheid;
En aan 't gebouw der Roomfche RECHTEN
Een meesterlyke hand geleid.

Ge-

(†) „Deeze Lysten beginnen met het jaar 1736, en loopen voort tot 1786; dienende dus tot een vervolg op foortgelyke Lysten, te vinden agter de Latynfche Oratie van den Hoogleeraar *Drakenborch* op het Eeuwfeest 1736; gelyk mede, in het Nederduitsch vertaald, agter de Befchryving dier Eeuwfeestviering; gaande van de opregting der Academie, tot op het jaar 1736."

GENEESKUNST *vestte zich een zetel,*
Ten spyt, van die, door waan vermetel,
Zich roemde de eer der Kunst te zyn.
De WYSBEGEERTE *onttoog het duister*
Ontdeed zich van den Schoolschen Kluister,
Gesmeed voor het bekrompen brein.

't Bataafsch Gewest zag School en Tempel
Der Wysheid en der Deugd gesticht:
Daar 't wanbegrip stond op den drempel
Der doodsche cel, beroofd van licht.
By 't uchtend rood dier gulden dagen,
Die 't merk van 's Hemels gunsten draagen,
Rees Utrechts Hoge School om hoog;
En zints den loop van zo veel jaaren
Blonk, schoon door nevlen van gevaaren,
Haar Zonlicht in Europa's oog.

Dat nu de dankbre toonen vloeien,
Daar 't oeffenschool in glorie-stand,
Zints HONDERD-VYFTIG JAAR *bleef groeien,*
Tot cieraad van het Vaderland!
Zoms deeden wel de ramporkaanen
Het Zonlicht der geleerdheid taanen,
En stormden op het Stichts Atheen:
Geen nood! —— de God der wysheid waakte
En dreef, wanneer het onweer kraakte,
De donderwolken voor zig heen.

Geschenk voor de Jeugd: Vierde Deels Tweede Stukje. Te Amsterdam by J. Allart 1786. *In octavo 116 bladz.*

Naar de inrigting van dit aangenaam leerryk Geschrift voor de Jeugd, is dit Stukje weder geschikt voor het *Mengelwerk*, en 't behelst ingevolge hiervan eene reeks van verhaalen, fabels en dichtstukjes, die hunne gevalligheid voor de Jeugd hebben, en meerendeels, of regelrecht of van ter zyde, dienen, om de Jeugd van het kwaade af te schrikken en ten goede op te wekken. Tusschen deeze soort van geschriften vindt men ook anderen geplaatst, die wat gezetter opmerking vorderen; als daar is eene voor de Kinderen verstaanbaare uitbreiding van het On-

Onze Vader; eene verklaaring van eenige Vaderlandsche spreekwoorden; en eene opheldering van de Nederduitsche benaamingen van de Maanden van het jaar, met eene aanduiding, dat men in Nederduitsche Schriften die benaamingen, in stede van de zo gebruikelyke Latynsche naamen der Maanden, meer in zwang behoorde te brengen. Met het eene en 't andere is de arbeid der Eerwaarde Heeren Opstelleren van dit Werkje zeer geschikt, om den lees- en leerlust der Jeugd gestadig aan te kweeken, en op den duur op te wakkeren. —— Zie hier uit het zelve een waarschuwend verhaal, tegen de gevaarlyke Speelzugt, 't welk veelen van ryper jaaren ook wel onder 't oog gebragt mag worden.

„ Zeker Officier in Franschen dienst, die, door zijne verdiensten, tot den rang van Kolonel opgeklommen was, zag, met smerte, dat de Officiers van zijn Regiment zich aan spel en ledigheid overgaven. Hij vroeg hen eens ten eeten, en vertelde hun deze historij.

„ *Ik* was nog zeer jong, toen mijne Ouders mij een plaats van Lieutenant koften. De lust, dien ik getoond had voor de letteroefeningen, deed hen hopen, dat ik mij met denzelfden ijver, in het geene mij tot mijnen post noodig was, zou laten onderrechten, en dus mijn fortuin maken. Ik gedroeg mij ook, geduurende eenige maanden, zeer wel. Maar welhaast haalde het droevig voorbeeld van mijne medgezellen, en hunne verleiding mij over, om in hunne speelpartijen deel te nemen, en de drift tot spelen werd mij zo geheel en al meester, dat alles, wat mij van het spel te rugge hield, mij ondraaglijk werd. Naauwlijks kon ik mij eenige uuren aan het spel onttrekken om te slapen. In het midden van den diepsten slaap, zag ik in den droom hoopen van goud en zilver; alle de kaarten lagen voor mijne oogen, en het geraas der dobbelsteenen vervulde onophoudelijk mijne ooren. Het eten werd mijn straf en ik verslond met haast mijne spijze, om zoo veel te eer weder aan de speeltafel te weezen. Ook was het geluk mij zeer gunstig, zoo dat ik groote sommen bij een vergaderde.

„ Ik werd ongevoelig voor de aantreklijkheid van alle andere voorwerpen onvatbaar; onvatbaar voor de aandoening van vriendschap. Ik was nergens wel te vrede, dan alleen in 't gezelschap der genen, die voorhadden om mij te berooven. De gedachte aan mijne Ouders was mij onaangenaam, en zoo ik ooit nog eens aan God dacht —— helaas! ik durf het naauwlijks zeggen, —— het was alleen om hem te lasteren.

„ Deze waren de waardige bezigheden van mijn leven, drie jaren lang. Ik kan 'er thans niet meer aan denken, zonder mij, over zulk een schandelijk gedrag, voor God en menschen te verfoeijen. Maar hoe durf ik u vertellen eene buitenspoorigheid, die nog veel verschriklijker is, en die nimmer is uit te

wis-

wisschen, zelfs niet, na dat ik, zedert 20 jaren lang, eerlijk en onbesproken in de wereld geleefd hebbe. Oordeelt, mijne Heeren, wat belang ik 'er in moet stellen, om u mijn voorbeeld van nut te doen wezen, uit de smerte, die ik mijzelven, door deze vernederende belijdenis, veroorzaak.

„ Ik werd eens afgezonden om rekruten te werven, in eene stad, op de grenzen. Ik had dit werk aan mijnen Sergeant overgelaten, om op mijn gemak mijne heerschende drift tot het spel te kunnen voldoen. Twee dagen naderhand bragt hij mij 20 uitgezogte kerels, om aan dezelve hun handgelt te betalen. Ongelukkig had ik even te voren verloren, niet alleen alles wat ik bezat, maar zelfs het geld, dat mij mijne compagnie tot de werving had toevertrouwd. Gij kunt denken, hoe groot mijne benaauwdheid wezen moest. Ik zond terstond een bode, tot één van mijne medgezellen, die in het guarnizoen gebleven was. Ik beleed hem mijne misdaad, en ik bad hem, dat hij mij 50 louizen leenen wilde.

„ Hoe" antwoordde hij mij, „ zou ik eene somme gelds „ leenen ——— aan een speler? neen, mijn Heer! indien ik „ de keuze heb, wat ik verliezen wil, of mijn geld, of de „ de vriendschap van een man, die zich zelven onteert, dan „ behoud ik mijn geld."

„ Op het lezen van dien verschriklijken brief, viel ik in eene flaauwte, en ik kan mij nog herinneren alle de verschriklijke denkbeelden, die mij allen als in één oogenblik kwamen bestormen: van den eenen kant de droefheid en de verontwaardiging van mijn vader; de oneer die ik mijne familie aandeed; de schande van aan het hoofd van mijn Regiment weggejaagd te worden: ——— en van de andere zijde, het schitterend uitzicht op de posten van eer en aanzien, tot welke ik mij door een beter gedrag zou hebben kunnen verheffen. Ik kreeg eindelijk het gebruik mijner vermogens weder, maar alleen om te denken, hoe ik mij door een nieuw schelmstuk zou bevrijden van de schande, waarin een vorig mij gedompeld had. Ik was reeds gereed om dit afgrijslijk voornemen uit te voeren, toen ik denzelfden officier aan mijn deur zag verschijnen, wiens antwoord mij zo zeer benaauwd had.

„ In de eerste bewegingen van mijne woede, viel ik op hem aan, om hem het leven te benemen. Hij ontwapende mij zonder moeite, en omhelsde mij, „ Ik heb u een weinig hard op „ uwen brief geantwoord," zeide hij, „ om u voor een oogen- „ blik de verschriklijke omstandigheden te laten gevoelen, waar- „ in uwe dwaasheid u geworpen heeft. Ik zie dat gij daardoor „ getroffen zijt. Mijn geld, mijn bloed, alles wat ik bezitte, „ is tot uwen dienst. Zie daar", en hy wierp zijn beurs op tafel, „ neem 'er uit wat gij van nooden hebt, voor uwe rekru- „ ten. De rest kunt gij gebruiken om te spelen, wanneer gij

„ spe-

„ ftelen wilt." Nooit, nooit, zeide ik, hem tederlijk aan mijn hart drukkende.

„ Ik heb getrouwelijk mijn woord gehouden. Ik onthield mij, van dien dag af, van alle kostbare uitspanningen, om het geld, dat mij mijn edelmoedige vriend geleend had, wederom uit te fparen. Ik befteedde alle ledige oogenblikken, tot nuttige oefening. Mijne naarftigheid, in het waarnemen van mijne plichten, trok de opmerking van mijne meerderen tot zich, en deze gelukkige verandering is de oorzaak, dat ik de eere hebbe, thans een Opperofficier te wezen."

Staat- en Regeeringskundige Boom, fchetzende de algemeene Staat- en Regeeringsvorm der Vereenigde Nederlanden; met eene nevensgaande Verklaaring van denzelven. Te Amfterdam, by J. Kok Pietersz. 1786. *Ieder op één blad in plano.*

Om den minkundigen Landzaat, met weinig omflag, een geregeld denkbeeld van de algemeene Staats- en Regeeringsvorm der Vereenigde Nederlanden in te boezemen, is men bedagt geweest, op de Afbeelding van een Boom, welke, in deszelfs wortelen, ftam en takken, ons de voornaamfte deelen van die Regeeringsvorm, met aanwyzing van derzelver onderling verband, voor oogen ftelt. Deeze Afbeelding doet men vergezeld gaan van eene verklaaring, welke, by de opheldering der Plaat, een beknopt berigt geeft, van de werking en het bedoelde der aangeweezene Leden van ons Staatslichaam, ter bevorderinge van deszelfs algemeene welzyn. —— De vinding is niet onaartig, en de uitvoering verdient goedkeuring; te meer, daar dezelve weezenlyk kan ftrekken, om veelen, op eene gereede manier, een klaarder denkbeeld van onze Staat- en Regeeringsvorm te verleenen, dan de Natie over 't geheel gewoonlyk wel bezit.

Vryheid Blyheid: Vaderlandsch Dichtftuk, door ELIZABETH BEKKER, *Wed.* WOLFF. *In 's Hage, by* J. van Cleef, 1786. 46 *bl. in gr. 8vo.*

De Dichteres van dit Stuk wordt, door haare Zanggodín, uit haare lusteloozc droefgeestigheid, over 't verlies des waardigen Vaderlandfchen Dichter, BELLAMY, opgewekt en aangefpoord, om deel te neemen in de tegenwoordige omftandigheden des Vaderlands, (te weeten, in de maand September 1786.) 't geen ten gevolge heeft, dat zy een mannelyken Vryheidszang aanheft, die

die haare bekende Dichtpen, en haar Vaderlandsch hart, eeraandoet, daar zy zelfs omtrent de Zeeuwen betuigt:

Wat aarſelt gy, trekt aan, ô eertyds dappre Zeeuwen.
Vleit elk zich dan met hooſſche gunst?
Wat laat ge u langer door de loosheid overhaalen?
Hoort gy de ſtem der vryheid niet?
Komt ook niet eene Zeeuw ter haarer hulp gevloogen?
Hoe dus van 's Vaders deugd ontaart?....
O Holland! waar ik ook op uwen grond gebooren?
Maar 'k voel dat ik dat waardig ben :
De roem myns Vaderlands gaat allen roem te boven ——
Niets eedler dan de vrye mensch.

Gedichtjes voor myn Dochtertje, *door* D. KUYPERS. *Eerſte Proeve*, *Te Leyden by* W. H. Gryp, 1786. *In 8vo.* 16 *bladz.*

Niet geheel van eigenaartigheid ontbloote Versjes; maar die echter voor kinderen, in 't algemeen, wat te hoog zyn. — In het Stukje *de Wandeling*, heeft ons byzonder de naam van *lieve Heertje*, hoe zeer door JAN LUYKEN gewettigd, geſtooten; immers, hoe zou het den Heer KUYPERS zelf treffen, als men eens ſprak van het Scheppertje van Hemel en van Aarde, en hoe weinig zou dit verſchillen met te ſchryven:

Dan zing ik lieve Heertje!
Hoe groot zyn uwe Werken.

Diminutiva zyn, zo wy niet geheel mis hebben, by alle groote voorwerpen in ernſtige zaaken, altoos te onpas; en hoe zeer dan (ſchoon zelfs in den mond van een kind,) omtrent het Grootſte Voorwerp.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFFENINGEN.

Bijbel der Natuur, uit het Hoogduitsch overgezet, en met aanvullende Toegiften en Aanmerkingen voorzien, door L. MEIJER, *Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem, en Predikant in Twyzel en Kooten. Derde Deels Eerste Stuk. Te Amsterdam bij* M. de Bruyn, 1786. *In gr. octavo, 664 bladz.*

Het Boek *Leviticus*, ene reeks van Wetten behelzende, die in verscheiden opzichten merkwaerdig zyn, geeft den Opstelleren van dit Geschrift overvloedige stoffe aen de hand, die de leerzame opheldering der Natuurkennisse vorderen. Verscheiden byzonderheden, betrekkelyk tot den Offerdienst, tot de Spyswetten der Israëliten, tot de optelling en benaming der reine en onreine dieren, komen hier in overweging; de wetten nopens de Kraemvrouwen, de Melaetschen en verder op de reinheid van Israël slaende, worden vervolgens nagespeurd. Voorts wordt ons opgehelderd het verbod, wegens den dienst der bokken of der duivelen, het bloed eeten, mitsgaders het vermengen van verschillend vee, zaad en kleedstoffen, als ook de wet van onderlinge oefening der rechtvaerdigheid. Wyders verklaert men ons de wet nopens de gebreken der Priesteren, en wegens de verwerpelyke offerdieren; waer by verder overwoogen wordt het offeren der Eerstelingen, het Loofhuttenfeest en het Sabbathjaar. Ten laetsten vorderen hier nog opmerking eenige Joodsche Koopwetten en eenige Straffen der ongehoorzaamheid. Bybeloefenaers vinden in dit alles een ruimen voorraed voor hunnen weetlust, waerdoor ze hunne kundigheden mogen vermeerderen, of ter nadere overdenkinge aengespoord kunnen worden. —— In 't bepalen onzer keuze, om ene byzonderheid, uit de veelvuldige alhier behandelde onderwerpen over te nemen, is onze aendacht byzonder gevallen op de overeenbrenging der Wet, *Lev.* III. 16, 17. *Alle vet zal des* HEEREN *zijn: Geen vet nochte geen*

bloet en sult ghy eten : met *Deut.* XXXII. 14; daer, tot een bewys van Gods weldadigheid aen Israël geroemd word, dat hy hun *boter van koeyen, en melck van kleyn vee, met het* vette *der lammeren, en der rammen en der bocken* gegeven heeft.

„ De Jooden, zegt de Hoogleeraar *Scheuchzer*, hebben hier omtrent veelerlei bedenkingen voor den dag gebragt, onder welken dit zich nog best laat hooren, dat God hun alleenlijk zou verboden hebben het vet, welk in den onderbuik gevonden word en om de nieren is; dewijl dit tot de offeranden bepaald was. Maar zulk vet zou hun niet, om te gebruiken, verboden zijn, het geene onder en tusschen het vleesch zit, en, zonder dat men het vleesch in stukken snijdt, niet zichtbaar is. Het is ook niet weinig vet, het geene op de huid zit, of onder en tusschen de spieren gevonden word, en met het vleesch zoo doorgroeid is, dat zelf de bekwaamste Ontleedkundige moeite hebbe, om het van het vleesch en de spieren af te scheiden. Het is overzulks ook kwaalijk te begrijpen, hoe de Jooden van al het vet, wen zij vleesch gebruikten, of in hunne spijzen, zich zouden hebben kunnen onthouden. Maar men heeft nog eenen naderen weg, om deeze zwaarigheid te ontknoopen. Want God heeft duidelijk aangeweezen, welk een vet Hij tot zijne offeranden eischt: om dus voor te komen, dat men dit verbod niet als algemeen, en op allerlei vet betreklijk aanmerke. Wij vinden die nadere bepaaling *Lev.* IV. 8, 9: het is namelijk: *het vet, dat de ingewanden bedekt, ende al het vet, dat aan het ingewand is; daartoe de twee nieren, ende het vet dat daaraan is, dat aan de weekdarmen is, ende het net over de lever met de nieren: dat zal hij* (de Priester) *afnemen.* Veellicht zouden hier de Joodsche slachters ook eenig licht kunnen geven, hoedanig en welk het vet is, het geene hun, naar hunne wet, geoorloofd is te gebruiken."

Hier benevens tekent de Eerwaerde *Donat* aen, hoe het meerendeel der Bybeluitleggeren daar henen wil, dat men dit verbod niet algemeen of onbepaeld te verstaen hebbe: en de Heer *Michaelis* heeft, zyns oordeels, hier over het naeuwkeurigst gehandeld, in zyn *Mosaïsch Regt* IV D. §. 206., en in zyne *Anmerkungen zur Deutschen Uberzetzung des A. T.* III *Theil, p.* 114: wiens verklaring hy aldus opgeeft.

„ Door

„ Door het vet moet men niet verſtaan het geene tusſchen het vleesch hier en daar is doorgegroeid, of het geene bij een welgevoederd dier op het vleesch zich aanzet; want deeze wet zoude bijna onmogelijk geweest zijn, om te onderhouden. Maar alleenlijk die vette ſtukken, die *Moſes* zelve, bij gelegenheid van zijne offerwetten, en zijne aanwijzing van het geene op den altaar verbrand moest worden, als zoodanig heeft opgenoemd. Naamelijk 1.) *het vet, waarin het ingewand beſloten is, (het net* of *omentum.)* 2.) *Al het vet, het welk aan het ingewand zit, (het plukvet* of *meſenterium.)* 3.) *Het nierbed.* 4.) *De vette ſtaart* van zekere ſoort van ſchaapen, die doorgaans van 15 tot 50 pond weegt. Dit vet moest alleenlijk op den altaar komen. En dit ging zo verre, dat de Israëllers van rund- ſchaap- of geiten vet, zelf wanneer deeze dieren niet ten offer gebragt wierden, zoo weinig als van het bloed gebruiken mogten: om hier door zich te herinneren, dat dit vet tot den altaar behoorde en diende, om hunne zonden te verzoenen.

„ Nergens, dus vaart de Hr. *Mich.* voort, heeft Moſes gezegd, wat men met deeze ſtukken vets doen moest, indien men in zijn eigen huis vee ſlachtte, en dezelve dus niet als een offer op den altaar kon verbranden: het is daarom waarſchijnlijk, dat dit door een oud gebruik bekend geweest zal zijn, en bijgevolg dat dit gebod, om deeze vetſtukken niet tot ſpijze te gebruiken, geenzins eene geheel nieuwe inſtelling was. Alleenlijk in dat eene geval, wanneer een dier niet door het ſlachtmes ſtierf, en bijgevolg onrein was, gaf hij den Israëlieten uitdruklijk vrijheid, om deszelfs vet, tot allerlei gebruiken, die zij maar wilden, uitgezonderd tot ſpijze, te bezigen. *Lev.* VII. 24. Of dit nu ook ten aanziene der vette ſtukken van zoodaanige runderen, ſchaapen en bokken, die men 's binnens huis ſlachtte, en niet op den altaar bragt, vrij geſtaan hebbe, kan ik niet zeggen.

„ Vreemd kan het, zegt de Hr. *Mich.* wijders iemand voorkomen, dat deeze vette ſtukken, die in de ſpijze wezenlijk van zoo veel gebruiks zijn, in 't bijzonder dat het nierenvet, het welk de meesten onder ons voor eene lekkernij houden, en door Moſes zelven dus word aangezien, Deut. XXXII. 14. volſtrekt niet tot ſpijze mogten gebruikt worden. ——— Maar zou dit niet aanleiding kunnen geeven, om te denken, dat dit verbod, nopens het vet, zich niet verder dan tot de geofferd

wordende dieren hebbe uitgeſtrekt? Want hier word niet van de brandofferen, maar van de vreugde- ofte zoogenaamde dankofferen gehandeld; en van deezen wierd ſlechts het vet op den altaar verbrand, een klein bepaald gedeelte was het verval voor den Priester, en al het overige wierd tot offermaaltijden gebruikt, en van den offeraar met deszelfs gasten genuttigd. In zulke gastmaalen beſtond gedeeltelijk het feestvieren der Hebreen. Ook leezen wij Lev. VII. 25. *Al wie het vet van een vee eeten zal, van het welke men den Heere een vuuroffer zal geofferd hebben, die zal uitgeroeid worden uit zijn volk.* Nu was 'er wel voorheen gezegd: *Geen vet van os, of ſchaap, of geit zult gij eeten*, vs. 23. Dan wanneer daarop vs. 24 volgt: *Maar het vet van een dood aas, ende het vet van het verſcheurde mag tot allerlei werk gebezigd worden; dog gij zult dat volſtrekt niet eeten.* Zou men daar uit niet mogen beſluiten, dat zij, buiten dat geval, het eeten mogten, en dat, volgens den inhoud van het 25ſte vers, alleen het vet der offerdieren verboden was?

„ De Heer *Michaëlis* meent, dat de Israëllers in hunne keuken geen nierenvet tot kooken en bakken gebruiken mogten; maar dat ze zoo veel te meer tot het gebruik van de olie, en overzulks ook tot het aankweeken van olijfboomen, waren genoodzaakt geweest. En dit gebruik der boomolie kan voornaamlijk in de woeſtijne plaats gehad hebben. Hij is ook van mening, dat de Israëllers in de woeſtijne volſtrekt geen rund- ſchaapen- of geitenvee durfden ſlachten, 't en ware het ten offer gebragt wierde: en dus zouden alle hunne maaltijden, op welken zij vleesch van deeze drie ſoorten van dieren gegeeten hadden, offermaaltijden geweest zijn. En hier van zou het oogmerk geweest zijn, om den heimelijken afgodsdienst te beletten, en hun de gelegenheid af te ſnijden, om runderen, ſchaapen of geiten aan eenigen afgod te offeren. Hij poogt dit ook uit de leefwijze der zuidelijke natien te bewijzen, bij welke het vleescheeten geen dagelijkſche gewoonte, gelijk onder ons, is: dies zouden de Israëllers in de woeſtijne zeer zelden ſlechts vleesch gegeeten hebben; naardemaal anders hunne kudden wel haast zouden zijn verteerd geworden. Hij meent overzulks, dat die wet, toen ze in Paleſtina woonden, ondragelijk geweest, en hierom vervolgens ook afgeſchaft zou geworden zijn.

„ Maar

„ Maar het komt mij voor, dat zij wel meermaalen vleesch zullen gegeeten hebben, dan bij hunne offermaaltijden, dewijl ze wel eens zoo zeer met heete lust na vleesch bevangen waren. Ik moet ook betuigen van alle deeze opgenoemde bijzonderheden niets te vinden in de Schriftuur. En alles word hier, mijns oordeels, meer verstaanbaar en duidelijk, wanneer men dit verbod alleenlijk bepaalt tot het vet der offerdieren. Dan behoeft men ook niet verlegen te zijn met al het vet van zoo veel duizend dieren, die 'er in Kanaän overal tot een huislijk gebruik geslacht wierden. Men leest ook nergens, dat het tot des Heeren altaar gebragt wierd, zelf die vetstukken niet; en zou dit ook wel, bij zoo grooten afstand van veele inwooneren des lands van de plaats des altaars, hebben kunnen geschieden? Men kan ook niet zeggen, waar ze, of dat ze het elders zouden gelaten hebben. Het schijnt mij dus en met de Godlijke beloften *Deut.* XXXII. 14. en met *Neh.* VIII. 10. meest overeen te komen, wanneer men stelt, dat ze, onder zekere omstandigheden en bepaalingen, ook van het vet mogten nuttigen.

„ Ook dit gevoelen is van de geleerde Schrijvers der *Algemeene Historie* omhelsd, die zich III D. bl. 309. in de Aanmerking daarover duidelijk uitlaaten. Bij dit alles, zeggen zij, staan wij nog zeer in twijffel, of het verbod, nopens het vet, zich wel verder dan tot de offerdieren, uitgestrekt hebbe. —— Die een volstrekt en altoosduurend verbod aangaande het eeten van het vet bepleiten, brengen deeze reden voor hun gevoelen: dat God daardoor de offeranden aanzienlijker zou hebben willen maaken, — dat Hij zich daardoor als den Opperheer van alle dingen had willen openbaaren, —— dat Hij zijn volk, zeer graag na het vet eeten, daardoor had willen noodzaaken, om hunne begeerte te beteugelen, —— en dat Hij ze daardoor van de Heidenen had willen onderscheiden. —— Zommige geeven ook natuurlijke oorzaaken aan, dat het vet ongezond en zwaar te verteeren is; dat echter bij een arbeidzaam leven, en voor gezonde lieden, gelijk de ervarenheid leeraart, weinig te beduiden heeft. De Heer *Michaëlis* heeft in zijn *Mosaïsch Recht*, l. c. ook nog andere oorzaaken aangehaald.

„ Op dergelijke gronden [vervolgt de Eerwaerde *Meijer* in ene hierbij gevoegde aentekening,] " en wegens het verband van het verbod nopens het eeten van het vet, met dat, waarin hun het bloedeeten ontzegd is; en vooral

 om

om dat dit verbod vs. 17. als altoosduurend, zoo lang naamelijk hun burgerstaat in wezen was, voor hunne geslachten ofte nakomelingen, in alle hunne wooningen, nader beschreven word, vind ik in de *Bijbelverklaaring der Heeren* KLINKENBERG en NAHUIS, bl. 27, 28. dit verbod nopens het vet eeten als algemeen voorgesteld. Even gelijk, om zoodanige reden, het reukwerk en de heilige zalfolie niet mogt nagemaakt, en tot algemeen gebruik genomen worden. En waarschijnlijk zou het vet, dewijl het gezegd word *des Heeren te zijn*, verbrand zijn; gelijk men met de overblijfselen van de dankofferen en het paaschlam ook doen moest."

Tempelgezicht van den Propheet Zacharia, in eenige Schriftmaatige Verhandelingen opgehelderd, door J. W. VAN SLYPE, *Bedienaar des H. Euangeliums te Zwolle. Tweede Deel. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1786. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 354 *bladz. in gr. octavo.*

Naer het inzien van den Eerwaerden *van Slype* vertoont ons het Tempelgezicht, voorgesteld *Zacharia* III, gelyk we, by 't gewag maken van 't eerste Deel dezes Werks, gemeld hebben, (*) "deels Judas hooge schaduw „ Priester, bezig in de ootmoedige verrichtinge van het „ tempelwerk der voorbeeldige verzoeninge, vs. 1—7. „ En deels tekent het ons af Josuaas doorluchtig tegen„ beeld, den eeuwigen Hoogepriester, die eens zyne „ eigen ziel zou stellen tot een schuldoffer, ter wegnemin„ ge van alle de ongerechtigheden zyner Uitverkoorenen, „ vs. 8—10." Op de afhandeling van het eerste lid, in 't voorige Deel, volgt nu, in het tegenwoordige, de ontvouwing van het tweede; waerin hy op het door hem gelegde Plan voortgaet, en zyne denkbeelden, wegens den inhoud van dit laetste voorstel, met ene geleidlyke voordragt der zake den Lezer oordeelkundig onder 't oog brengt. Zyn Eerwaerde beschouwt hier Josua, "als on„ derwezen in den weg der verzoening; als heen gewezen „ naer den eenigen grondslag zyner zaligheid; *en* als

„ on-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 351.

„ onderwezen in de heilryke vruchten van 's Mesfias Borg-
„ lyden." Hiertoe fchikt hy drie Verhandelingen.

„ De eerfte vertoont het waardig voorwerp van Jofuaas
„ geloofs - uitzicht en verwachtinge. vs. 8.

„ De tweede ontdekt den lydenden Immanuel, waarop
„ Jofua, als op den eenigen grond zyner zaligheid, word
„ gewezen. vs. 9.

„ En de derde fpreidt de heerlyke vruchten van 's Mes-
„ fias geestelyk Koningryk ten toon, waarop alle volken
„ der aarde zouden genodigd worden, om in dit Godsryk
„ aan te zitten, en verzadigd te worden met het goede
„ van Gods huis, onder het bly genot der vreugde van
„ het geestelyk Loofhuttenfeest. vs. 10." ——— Ter nadere opehelderinge en bevestiginge van dit laetfte, hecht de Eerwaerde *van Slype* hier aen nog ene vierde Verhandeling.

„ *Deze* tekent de ryksheerlykheid van den Mesfias,
„ door de vervulling deezer heilryke Godfpraak, verhoogd
„ ten top van luister en heerfchappy over de bewooners
„ der waereld, na dat de volheid der heidenen, by den
„ afloop der Euangelie - ftrydeeuwen zal zyn ingegaan,
„ en geheel Israël van ongerechtigheid zal verlost zyn,
„ met byvoeging van de gronden van zekerheid, genoomen
„ uit Pfalm 138. vs. 8. *Gy zult niet laaten vaaren de*
„ *werken uwer handen.*" ——— Ter dier gelegenheid verklaert hy den algemenen inhoud van dat Zangftuk, en wel byzonder den aert der voorftellinge vs. 8: met aenwyzing der gronden van de zekerheid der verwachtinge, dat God het werk der Euangelie predikinge ter gewenschter uitkomfte zal voortzetten. En dit doet hem, ter meerder verfterkinge dier verwachtinge, het oog flaen op de reeds behaelde zegenpràel der Euangelie-noodiginge in de afgeloopene eeuwen, met een vast vertrouwen op de verdere vervulling der Godlyke beloften in latere dagen. ——— Dus ftrekt deze Verhandeling, om, naer 's Mans bedoelde,
„ na eerfte verklaring van het heilig geloofsvertrouwen der
„ *onder den wynftok en vygenboom* zittende kerk, te
„ toonen, in hoe verre reeds in de afgerolde eeuw-
„ kringen de evangelienoodiging haar doel bereikt hebbe,
„ ter bevestiging, dat God zyn werk gedenkt, hoe alle
„ vyands magt niets vermogt heeft, en alle vuile beden-
„ kingen van het vleeschlyk vernuft, zoekende de evan-
„ gelienoodiging, tot zulke veruitziende eindens, vrucht-
„ loos te ftellen, verydeld zyn, ter befchaaminge van

„ alle de vyanden der kerke; als mede hoe de kerk haar
„ wyd en zyds uitbreid, verwachtende, op gronden van
„ bybel-ontdekking en goddelyke beloften, dat, hoe
„ zeer de kerk nog in diepe wegen van verdrukking
„ komen moet, God haar uit alles wys en heilig redden
„ zal; moetende haare verdrukking ſtrekken, om haaren
„ *Naasten* op de noodiging tot *onder den wynſtok en den*
„ *vygenboom* te doen ingaan, tot dat die heerlyke kerk-
„ ſtaat zal aanbreeken, die alle de Feestvierers, ter ver-
„ vulling van deze geloofsverwachting, zal doen betuigen:
„ *Hy heeft niet laaten varen het werk zyner handen.*
„ Neen! *De Heere is by ons Heerlyk.*"

Laetſtelyk beſluit zyn Eerwaerde dit tweede Deel, even als het eerſte, met een beſtierend onderricht uit de verhandelde waerheden afgeleid; ſtrekkende om den Lezer te doen opmerken, hoe hy van dit alles het rechte gebruik hebbe te maken, ter bevestiginge van het geloof, ter verſterkinge der hoope, en ter bevorderinge van een Godzaligen wandel, in ene geloovige gehoorzaemheid aen Jezus Christus.

Aanleiding ter bevordering der Huisſelyke Gelukzaligheid, door HENDRIK MATTHIAS AUGUSTUS CRAMER, *Predikant te Quedlingburg. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam, by* G. W. van Egmond, 1786. *Behalven de Voorreden, 344 bladz. in gr. octavo.*

Het groote gewigt en 't uitgebreide belang der Huislyke Gelukzaligheid heeft den Eerwaerden *Cramer* genoopt, zyne gedachten byzonder op dit onderwerp te vestigen; en zyne aenmerkingen deswegens, onder enige hoofden, in ene geregelde orde te brengen. Hy vangt zyne leerzame lesſen nopens dit onderwerp aen, met ene algemene beſpiegeling over het huislyke leven, en de ontvouwing van enige hinderpalen van de huislyke gelukzaligheid. Daerop laet hy volgen ene voordragt der wederkerige plichten van Echtgenooten, van Ouders en Kinderen, van Heren en Vrouwen benevens derzelver Dienstboden. Verder komen in overweging de huislyke eendracht of vrede; de voortreflykheid der vroomheid in 't huislyke leven; de huislyke aendacht of Godsdienst; en de groote nadeelen, welke de verachting en onver-

schilligheid jegens den Godsdienst in 't huislyke leven veroorzaken. Wyders handelt zyn Eerwaerde nog over edlyke byzonderheden, welker in agtneming grootlyks kan strekken, ter bevorderinge der huislyke gelukzaligheid; te weten: de Naerstigheid in den arbeid en Werkzaemheid; de huislyke Geregeldheid; de Verkwisting en Uitgaven; de Spaerzaemheid; de Matigheid; mitsgaders de Vergenoegdheid en Tevredenheid. —— De Eerwaerde *Cramer* beredeneert deze onderwerpen zeer onderscheidenlyk en overtuigend, met inmenging van verscheide characters en spraekverbeeldingen, die de behandeling dezer stukken meermaels verlevendigen: welke ook in verscheiden gevallen te treffender is, daer hy zyne onderwerpen, niet slechts Burgerlyk, maer te gelyk Godsdienstig, en met een Christelyk oog beschouwt. Velen, die reeds ene gevestigde huishouding hebben, en maer al te dikwerf over 't gemis van 't zo hoog geroemde huislyke geluk klagen, zullen hier veelligt opmerkingen in ontmoeten, die op hunne byzondere omstandigheden toepasselyk zyn, en waervan ze een nuttig gebruik kunnen maken, zo ze waerlyk van harte gezind zyn, om dien weg in te slaen, welke tot hun geluk aenleidelyk is. Bovenal zal de huwbare jeugd, door ene bedaerde overweging der alhier verleende lessen, een goeden grondslag leggen, tot het welinrichten van een huisgezin, dat geschikt is om waerlyk in de Huislyke Gelukzaligheid te deelen. Het gemis van kundigheden en overdenkingen van dien aert, by 't aengaen van 't Huwelyk, is ongetwyfeld gene geringe oorzaek van 't gemis van dat geluk, 't welk anders den Huwelyken Staet natuurlyk vergezellen moet; en men heeft waerlyk reden, om, met onzen Schryver, over een vry algemeen gebrek in de Opvoeding ten dezen opzichte te klagen, waerover hy zich in zyn Voorbericht in dezer voege uitlaet.

„ Dat 'er zeer veel minder huisselyk geluk onder de Christenen plaats heeft, dan 'er naar de hoedanigheid en verlichting van de tegenwoordige tyden —— nog meer, dan 'er by de waarneeming van de heiligste geboden des Christendoms kon plaats hebben, daarvan ligt de oorzaak, gelyk het my toeschynt, wel *mede* daarin, dat men by de *opvoeding*, voornaamelyk in toeneemende jaaren, tot dus verre hoofdzaakelyk slechts daarop heeft gezien, om den jongen mensch voor te bereiden tot zyne aanstaande openlyke betrekkingen tot de burgerlyke maatschappy;

 maar

maar dat men niet met even zo veel ernst heeft zorg gedraagen, om zyne opvoeding ook ter voorbereiding tot een gelukkig huisselyk leven te maaken; het welk evenwel, naar myn oordeel, even zo noodzaakelyk was. Hoe menigéén heeft reeds veele jaaren in den huisselyken staat geleefd; zonder zyne betrekkingen en pligten verder te kennen, dan zo verre zyne tegenwoordige omstandigheden, en gedeeltelyk ook zeer onaangenaame ondervindingen hem de oogen hebben geopend? Duizenden mistasten hier dan in de keuze van de middelen, om hunne welvaart te bevorderen, wandelen langen tyd, zelfs wel geduurende hun geheel leven, in de duisternis, en ondervinden alle de lastigheden van het huisselyk leven, zonder de geneugten van het zelve ooit te smaaken. ——— Ik laat het over aan het overleg van kundige Ouders, en Opvoeders, of het niet wel raadzaam zyn zou, om *de opvoeding van beide sekssen* meer opzettelyker en zorgvuldiger tot eene voorbereiding tot het toekomende huisselyk leven te maaken, en hoe men de zaak eigenlyk zou moeten aanleggen."

Lykreden op het afsterven van FREDERIK *den* II, *Koning van Pruissen enz. enz. overleeden op Sans-Souci den* 17 *Augustus* 1786. *Uitgesproken in der Gereformeerden Kerk te Emmerik, den* 24 *September* 1786. *Door* JOHANNES STYL, *Leeraar der Doopsgezinden te Emmerik. Te Amsterdam, by* P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1786. *In gr. octavo,* 29 *bladz.*

By de staetlyke nagedachtenis aen den overleden Koning van Pruissen, heeft de Eerwaerde *Styl*, (volgens den last van den Souverain den Leeraren in 't Pruissische Gebied opgelegd,) ene Lykreden over dien Vorst uitgesproken, welke ten bepaelden Tekst had Gods tael tot David 1 Chron. XVII. 8: *ick hebbe u eenen name gemaeckt, gelijck de name is der Grooten, die op der aerde zijn.* Zyn Eerwaerde merkt omtrent deze woorden, en derzelver toepassing, niet ongeschikt het volgende aen.

„ Geen drom van lofuitingen, geen ydele woordenzwier was te dier tyd in staat om iemand boven dien Godsheld te verheffen. Deeze Goddelyke uitspraak was het kragtigst bewys voor 's Konings uitmuntende grootheid. —— Indien

wy

wy egter van de tyden der Israëliten tot op den tegenwoordigen of jongst voorleedenen tydkring afdaalen, zouden wy dan niet, zonder den roem van Koning David in eenige opzigten te krenken, deeze Godſpraak ter gedagtenis van den onverwelkbaaren roem onzes Overleedenen Konings kunnen uitgalmen? Ja zouden wy, daar wy, in den leevenskring van Frederik den II, geenen grooteren Vorst of Koning gekend hebben, niet met dankbaarheid deeze uitſpraak des Almagtigen over Koning David, op onzen Overleedenen Monarch, mogen toepasſen?"

De gegrondheid dier toepasſinge toont hy vervolgens, door een treffend Tafereel van dezen Vorst te malen, in zyne onderſcheiden ſtanden en betrekkingen: in alle welken hy waerlyk Groot genoemd mogt worden; gelyk onze Redenaer in dit zyn voorſtel beknoptlyk, met eene manlyke tael, zynen Toehoorderen nadrukkelyk herinnert: welk voorſtel hy, zeer gepast, in dezer voege beſluit.

„ Eindelyk: onze Monarch was, van den bloei zyner jeugd, tot den ſtaat zyner grysheid, en het einde zyner regeeringe, zig zelf in beleid, doorzigt en ſchranderheid, altoos gelyk, en hield niet eerder op de Groote Frederik te zyn, dan toen zyne onſterflyke ziel van het ſtoflyk lighaam ſcheidde. ——— Deszelfs Naam bleef egter! ———

Als de Naam der Grooten die op aarde zyn."

Voorts doet zyn Eerwaerde deze zyne Lykreden afloopen, met ene opwekkende vermaning, die zeer juist gevoegd is, naer de tyds omſtandigheden, vermengende in dezelve ene welvoegende aenbeveling van den tegenwoordigen Vorst, daer hy hem omſchryft, als "den deugdzaamen, den Godsdienſtigen, den welmeenenden en braaven Frederik Wilhelm: onder wiens regeering, (*vervolgt hy*) wy geene ongegronde hoop hebben, eenen langduurigen vrede en gelukkige tyden te zullen beleeven, wyl de loflyke geaartheid van zynen vreedzaamen en menschlievenden Vader, en 's Moeders Godvrugtige, opregte en weldaadige inborst, in deezen Vorst, ſchynen door te ſtraalen."

JOHAN PETER FRANK, M. D., *Geheimraad en Lyfarts des Bisschops van Spiers, Lid van de Academie der Wetenschappen te Mentz. Samenstel eener Geneeskundige Staatsregeling. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd, door* H. A. Bake, *Stads M. D. te Woerden. I Deels, 1 stuk. Te Leiden, by* F. de Does, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 314 *bladz. in gr. octavo.*

Wat men ook tot hier toe over de *Geneeskundige Staatsregeling* geschreeven mag hebben, zo is het nogthans zeker dat de geleerde FRANK het eerst dit onderwerp opzettelyk behandeld, en in eene systematische orde heeft voorgedraagen. De algemeene graagte waarmede dit Werk in Duitschland en elders is aangenoomen (doordien reeds een tweede druk daarvan is uitgekoomen) — de goedkeuring welke hetzelve by alle deskundigen heeft weggedraagen, ontheffen ons reeds van de moeite, in eene nadere aanpryzing uit te weiden; te meer nog, daar men, in de *Geneeskundige Bibliotheek* (eene onlangs in ons Land uitgekoomen zeer oordeelkundig Tydschrift) eene zeer zaakelyke Recensie van dit eerste Deel gegeven, en waarin men de verdiensten des Schryvers op haaren waaren prys gesteld heeft.

Wy vergenoegen ons, dierhalven, om onzen Leezer eene korte schets van dit eerste Deel, mede te deelen. —— Naer eene zeer gepaste Inleiding, die alle kenmerken van echte Geleerdheid draagt, beschouwt de oordeelkundige Schryver den veelvermogenden invloed die de drift ter Voortteeling op onze gezondheid heeft; het nadeel, het welk de Maatschappy in het algemeen, en elk van deszelfs leden in het byzonder, het zy hy in den Geestlyken, in den Waereldlyken stand, of in de betrekking eens Krygsmans geplaatst is, door de onthouding van het werk der voortteeling lydt. Deeze gevolgen die zig zekerlyk over de geheele samenleeving verspreiden en welkers nadeel tot de volgende geslagten doordringt, worden door den Schryver met de natuurlykste en treffendste kleuren regt meesterlyk afgeschetst.

Niet slechts de geheele verwaarloozing van deeze ingeschaapen drift, maar ook deszelfs verkeerde bestuuring in de Huwelyken tusschen te jonge, te oude of ongezonde per-

persoonen, heeft voor den staat, in elk dier gehuwden, eene allernoodzaaklykste uitwerking. Zal dierhalven de Voortteeling der Samenleeving ten meesten nutte verstrekken: zullen de daaruit voortvloeijende onheilen afgeweerd worden, het is de plicht der Overheden de gewichtige zaak te behartigen, en door wyze wetten en voorschriften deeze zo natuurlyke en tot welzyn der maatschappye ingeschaapen driften te bevorderen en te regelen: men weere al wat de vruchtbaarheid hinderlyk zyn kan in beide de *Kunnen*, en draage voor de Zwangere, Baarende en Kraamvrouwen, en voor derzelver dierbaare panden, eene Vaderlyke zorge.

Zie daar de Inhoud van het eerste Deel, waarvan wy het eerste Stukje voor ons hebben. Om meer dan eene reden wenschen wy, dat dit Werk, niet slegts door Geneeskundigen, maar ook door Regenten en al wat eenigen Invloed op het Bestier der Maatschappye heeft, moge geleezen, en de daarin medegedeelde Voorschriften mogen behartigd worden. De geleerde *Bake* aan wiens yver voor de bevordering van waare kennisse, wy deeze Vertaaling te danken hebben, en die zyne verdiensten Eere aandoet, hoopen wy, dat deezen op zich genoomen Taak zal volvoeren.

Inleiding tot de Kennis der Natuurlyke Wysbegeerte, of Eenvoudige Onderrigting van de Grondregels der Proefondervindelyke Natuurkunde, in gemeenzame Gesprekken voorgedragen; door J. ESDRÉ *A. L. M. Ph. Dr. en Lid van het Utrechtsche Provinciale Genoodschap van Konsten en Wetenschappen. Vyfde Deel. Met nodige Afbeeldingen. Te Leiden, by* F. de Does Pz. 1786. *In gr. octavo* 397 *bladz.*

Met dit Deel maakt de Heer *Esdré* een aanvang van het ontvouwen van de *Leer der Vloeistoffen*, en bepaalt zig in het zelve, na, in eene voorafgaande Inleiding, een verslag van den algemeenen inhoud en de hoofdonderwerpen dier Leere gegeeven te hebben, tot het nagaan van dat gedeelte, het welk men de *Waterweegkunde* noemt: " welke „ ons de Vloeistoffen in derzelver weeging of persing leert „ kennen; dat is, in zo verre eene Vloeistof eene stoflyke „ zelfstandigheid is, welke zwaarte heeft, en uit dien

„ hoofde eene persſende kracht uitoeffend, het zy onder„ ling op elkander, het zy op lichamen waar op zy „ ſtaat, leund of wederhouden word." In de behandeling van dit onderwerp ſtelt hy zig de volgende orde voor.

„ In de *eerſte* plaats zullen wy onderzoeken, wat men te verſtaan hebbe, door een *Vloeibaar lichaam*, of eene *Vloeiſtoffe;* waarin het onderſcheid van dit ſoort van lichaam, met de eigenlyk genoemde *vaste lichamen*, gelegen is; dat is, wat eigenlyk de hoedanigheid van *Vloei-* of *Vlietbaarheid* (*Fluiditas*) *zy.* ——— Na een juist denkbeeld van een Vloeiſtof, zo veel my doenlyk is, gegeven te hebben, zal ik dan overgaan,

In de *tweede* plaats, om een Vloeibaar lichaam in deszelfs werkzamen ſtaat ter overweeging te neemen; dat is, voor zo verre het zelve eene zwaarte hebbende, daar door een persſend Vermogen, of eene Persſing veroorzaakt. Deze Persſing zal ik u leeren kennen, niet alleen zo als dezelve onderling door de deeltjes van een zelvde, maar ook van ongelykſoortige Vloeiſtoffen, uitgeoeffend word. Voorts dan

3. De Persſing onderzoeken, welke een Vloeiſtof doet tegens lichamen, die dezelve wederhouden of inſluiten: ik meen de Persſing op de Bodem en tegens de Wanden der Vaten, Kommen of Gooten.

4. Het persſend Vermogen van eene Vloeiſtof op lichamen, welke daar in gedompeld worden. Het onderzoek hier van zal ons dan gelegenheid verſchaffen, om

5. Eindelyk een zeer gemakkelyke wyze te ontdekken, om, volgens Waterweegkonſtige Regelen, de ſoort onderſcheidende zwaarte der lichamen te konnen bepalen."

De Heer *Esdré* behandelt deeze ſtukken ten uiterſte naauwkeurig, met eene duidelyke ontvouwing van de byzondere gevallen, die daaromtrent in aanmerking komen, welke hy door nevensgaande proefneemingen en onderrigtingen bevestigt en opheldert; toonende te gelyk hoe de alhier verklaarde kundigheden, in veelerleie opzichten, ook in het dagelykſche gebruik te ſtade komen. Een of ander voorbeeld van die natuur zouden wy hier gaarne overneemen, dan het ſchikt zig niet wel, aangezien wy, ten rechten verſtande, daartoe eenige byzondere Figuuren zouden behoeven. Om egter, naar gewoonte, nog iets uit

uit dit ſtuk mede te deelen, zullen wy den Leezer onder 't oog brengen, het hoofdzaaklyke van 't geen ons hier gemeld wordt, wegens de oorzaak van de *Vlietbaarheid* der Vloeiſtoffen, en wel ter wederlegginge van 't gevoelen, dat die *Vlietbaarheid* ſlegts eene toevallige hoedanigheid der Vloeiſtoffen zoude zyn.

De Leermeester naamlyk, dit onderwerp behandelende, onderrigt zynen Leerling, wegens het vermogen der indringende Vuurdeeltjes, om de Lichaamen uit te zetten, of in uitgebreidheid te doen toeneemen; en ſlaat wel byzonder gade, dat zelfs anders vaste Lichaamen, door middel van Vuur, vlietbaar gemaakt kunnen worden; terwyl Vloeiſtoffen min vlietbaar worden, naar maate dat derzelver Vuurdeelen van langzaamerhand verminderen, in zo verre, dat ze eindelyk alle haare Vlietbaarheid verliezen; gaande zelfs het Water over tot Ys, tot een vasten Klomp, na dat het tot een genoegzaamen trap van koude verkoeld is geworden. Na deeze algemeene opmerking vervolgt het geſprek aldus.

„ MEESTER. Al het bygebragte betrekkelyk de Vloeiſtoffen in overweeging neemende, willen ſommige Wysgeeren daar uit de oorzaak van de Vlietbaarheid afgeleid hebben, ſtellende dezelve in de natuurlyke hoeveelheid Vuurdeelen, die alle Vloeiſtoffen (zo lang zy in den ſtaat van Vlietbaarheid zyn) in zich behelzen, maar dezelve verliezende, ook van ſtaat veranderen; van Vloeibaar Vast worden.

LEERLING. Dit gevoelen ſchynt my toe op gronden te ſteunen.

M. Ja toch! ——— Zo de inhoud der Vuurdeeltjes al niet de eenigſte; is zy ten minſte een der voornaamſte reden der Vlietbaarheid, en zulks om het reeds bygebragte. ——— Maar hoe zeer ik genegen ben dit gevoelen voor gegrond te erkennen, kan ik aan den anderen kant aan ſommige Natuurkundigen niet toegeven, in het ſtellen, dat de *Vlietbaarheid* aan Water, Oly, en meer andere Vloeiſtoffen, niet dan eene toevallige hoedanigheid zoude zyn; of liever gezegd, dat men de Vastheid voor den Natuurlyken of eigen ſtaat dier ſtoffelyke Zelfſtandigheden te houden hebbe. ——— Ingevolge dit gevoelen moet het *Ys* de oorſpronglyke en natuurlyke ſtaat zyn van dat geen 't welk wy *Water* noemen, en zo voort met andere.

L. Wel

L. Wel dan besluit ik hieruit, dat geen Vloeistof zich in haaren natuurlyken of oorspronglyken staat aan ons vertoont.

M. Juist zo. —— En zulks kan ik geenszins toestemmen: —— in tegendeel ben ik van gedachten, dat de *Vloeibaarheid* de oorspronglyke en natuurlyke staat is van Water, Oly, Syroop, Kwik enz., en dat die van *Vastheid* of *Ys* veeleer als eene toevallige hoedanigheid dier Zelfstandigheden te houden is. —— De reden welke my hier toe noopt is de volgende. —— Alle Lichamen in dien staat, waarin zy zich aan ons vertoonen, hebben eene zekere natuurlyke hoeveelheid Vuurdeelen, welke, tot derzelver oorspronglyke samenstelling, even zo onafscheidelyk behooren, als andere natuurlyke of stoflyke deelen. —— Dus heeft ook een Klomp Water, Oly, Kwik, en andere Vloeistof, ieder naar hunnen aart, eene natuurlyke hoeveelheid Vuurdeelen; welke, zo lang ze in den Klomp huisvesten, dezelve een vloeibaar lichaam doen zyn. —— Doch zo dra deze Vuurdeelen op de eene of andere wyze den Klomp ontnomen worden, zal laatstgenoemde niet meer eene Vloeibaare Zelfstandigheid zyn, en gevolglyk zich niet meer in deszelfs vorigen staat vertoonen: —— de Vloeistof word dan een vast Lichaam, word Ys. —— By aldien men zulks ontkent, komt my voor met even zo veel recht, als dan ook, te konnen stellen, dat de vastheid der Metaalen, van Wasch, Glasklompen enz., eene toevallige, maar geenzins de oorspronglyke, of natuurlyke eigen staat dier Lichamen is; nademaal het alleen aan gebrek van genoegzame ingedrongen Vuurdeelen toe te schryven is, dat die lichamen zich als vaste Klompen vertoonen, daar ze anderzins, tot een behoorlyken trap verhit zynde, alle in eenen Vloeibaren staat zich bevinden. —— Ik zeg dit met even zo veel recht te konnen stellen, als andere Wysgeeren beweeren willen, dat de Vloeibaarheid niet natuurlyk eigen is, aan Water, Oly, Kwik enz. maar liever de staat van Ys of Vastheid.

Zo vreemd nu als het luid, te stellen, dat de Metaalen en andere smeltbare Lichamen geen vaste Klompen zouden zyn, even zo ongerymt komt my derhalven voor, te willen beweeren, dat de Vloeibaarheid niet natuurlyk eigen zoude zyn aan Water en andere Vloeibare stoffen.

De

De ſtaat van vastheid, in welken men de Vloeiſtoffen by eene felle koude bevind, is aan dezelve niet natuurlyk eigen; —— zo dra ze in Ys veranderen, zyn ze andere Lichamen dan zy te vooren waren; en zulks niet alleen uit hoofde van gebrek van een genoegzaame hoeveelheid van Vuur, maar ook (gelyk wy zulks naderhand zullen zien) worden zeer waarſchynlyk by de bevriezing een aantal Vriesdeeltjes tusſchen de deelen van de Vloeiſtof ingedrongen, noodzaakende dus den Klomp eene zekere vastheid aan te neemen.

Uit al het dus verre bygebragte, meen ik dan te konnen ſtellen, dat de *Vlietbaarheid* een natuurlyke, en oorſpronglyke hoedanigheid is van alle die Lichamen, welke zich als *Vloeibaare* vertoonen. —— Voorts, dat de oorzaak van de Vlietbaarheid hunner deeltjes toe te ſchryven is, ten deele aan de inwendige bevatte Vuurdeeltjes, welker hoeveelheid, voor dit of dat vloeibaar Lichaam, ik niet zal onderneemen te bepaalen.

L. Ik heb uwe reden met genoegen aangehoord; dezelve komen my waarſchynlyker voor, dan het gemelde gevoelen ſommiger Wysgeeren. Als men de veelheid der Lichamen in de Natuur naarſpeurt, hoe duidelyk blykt het niet, dat ze door den Wyzen Schepper in verſchillende ſtaaten geſteld zyn; als in den ſtaat van *Vastheid*, van *Vloeibaarheid*, enz. —— Die verſchillende geſteldheden, onder welke men de Lichamen aantreft, mag men gewis houden voor den natuurlyken ſtand, in welken het den Schepper behaagt, die ſtoffen ten nutte van het Schepzel op den Aardbodem daar te ſtellen. —— Indien het Ys de oorſpronglyke (door den Schepper verordineerde) ſtand van Water, Oly, enz. was, hoe zou zulks ſtrooken met het behoud van het Schepzel? —— Waar zouden de Planten hun Vocht, —— waar de Dieren hun Drank konnen vinden; —— of hoe zouden de Visſchen konnen leven? —— Deze overdenking noopt my verder uwe gedachten aan te neemen; zy ſchynen my toe meer met den aart der zaaken in te ſtemmen.

Maar eer ge voortgaat, zy my gegunt te vraagen, aan welke oorzaak gy de *Vlietbaarheid* nog zoudt toeſchryven: want, zo ik meen wel verſtaan te hebben, merkte gy de inwendige Vuurdeelen ſlegts *ten deele* aan, als eene der oorzaaken.

M. Te recht hebt gy zulks opgemerkt. —— De Vliesbaarheid aan één enkelde oorzaak toe te schryven, schynt my niet genoegzaam te zyn: in tegendeel wil ik, eenstemmig met den vermaarden Wysgeer MUSSCHENBROEK, zulks aan veelerlei beweegredenen toeeigenen: by voorb. aan de *rondheid* en *gladheid* der deelen; aan derzelver *fynheid* en *ligtheid*, en mogelyk nog aan veel meer andere oorzaaken; welker onderzoek ik van te weinig aanbelang acht, om my verder daar mede in te wikkelen."

Tafereel der Algemeene Geschiedenissen van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd, naar 't Fransch van den Heer A. M. CERISIER. *Tiende Deel. Te Utrecht, by* B. Wild. *In gr. octavo*, 638 *bladz.*

Met dit tiende Deel ontvangen wy het slot deezer Naavolginge van het Fransche Werk, 't geen uit even zo veele Deelen bestaat. Het behelst twee Boeken, het zes en zeven en dertigste. Het eerstgemelde behelst als Hoofdzaaken, —— *'t Viervoudig Verbond tusschen Frankryk, Engeland, de Vereenigde Nederlanden en Oostenryk, tegen Spanje.* —— *De Actie-handel en Oprigting der Oostindische Maatschappye.* —— *Buiten gewoone Vergadering en Voortgang van het Stadhouderschap.* —— *De Verbintenis tegen het Verbond tusschen Oostenryk en Spanje.* —— *De Byeenkomst te Soissons en derzelver gevolgen.* —— *'t Weener-Verdrag.* —— *Voorzorgen ten veste van den Koophandel.* —— *Zaaken, de inwendige gesteltenis der Vereenigde Gewesten byzonder betreffende, in dit Tydperk.* —— *'t Gedrag der Staaten, by de Verkiezing van* AUGUSTUS DEN III *tot Koning van Poolen.* —— *De Oorlog tusschen Spanje en Groot-Brittanje.* —— *Oostindische Onlusten.* —— Het Tweede Boek stelt ons voor oogen, *den Oorlog, wegens de Opvolging van Keizer* CAREL DEN VI. —— *De Verheffing van* W. C. H. FRISO *tot Erfstadhouder*, &c. —— *De laatste Veldtocht en Akensche Vredehandeling.* —— *Veranderingen, door de Verheffing van* WILLEM DEN IV *te wege gebragt.* —— *Algemeene Aanmerkingen, over het Staatsweezen, den Koophandel, de Zeevaart, de Kunsten, Weetenschappen en Zeden, waar het Staatsbestuur, de*

Land-

Land- en Zeemagt, *de Staat der Geldmiddelen*, *der Handwerken*, *Koophandel en Zeevaart*, als mede *die der Kunsten en Weetenschappen en der Kerke*, *ontvouwd wordt*, *met de Characterschetzen van verscheide Dichters*, *Taalbeschaavers*, *Wysgeeren*, *enz.*

Tot een staal, uit de veelvuldige, hier, op een vryen trant, beschreeven Staatsbyzonderheden, verkiezen wy 't een en ander over te neemen uit de Afdeeling, die ten Opschrift voert, *Veranderingen door de Verheffing van* WILLEM DEN IV *te wege gebragt.* „ Wanneer", zegt de Schryver, " het Staatsbestuur der *Veréénigde Gewesten*, onvoorzigtig, deel nam in den Oorlog, door den *Akenschen Vrede* geeindigd, was het niet genoeg bedagt op de gevolgen, welken zulks onvermydelyk moest hebben op het inwendig Stelzel des Gemeenebests. Deeze verandering was niet natuurlyk, en men moest tot het voortbrengen dier Staatsomwentelingen de zeldzaamste raderen doen werken. „ Het gebeurde, in de Jaaren MDCCXLVII „ en MDCCXLVIII, is tot nog toe voor den welmee„ nendsten en opregtsten Geschiedschryver een volkomen „ raadzel, en het is geenzins mogelyk om de weezenly„ ke dryfveer der omwentelinge van ons Gemeenebest in „ die tyden aan het algemeen te ontdekken. Dit blyft „ bewaard voor de Naakomelingschap. De raderen van „ het werktuig, 't welk men ten dien tyde in 't werk „ heeft weeten te stellen, zyn reeds lange verbrooken, „ en men zal nog lange gisfen na deszelfs volkomen za„ menstelling (*)." Wy zullen, derhalven, niet veel meer kunnen doen dan de berigten opgeeven van den toedragt der zaaken, nogthans, van tyd tot tyd 'er in vlegtende zodanige ophelderingen, welke meer verlichte dagen verschaffen.

Veelvuldig en hoogklinkend waren de beschuldigingen door de driftigste *Stadhoudersgezinden* aan de *Aristocraaten* van de Regeering, voor het Jaar MDCCXLVIII, ten laste gelegd. Wy zullen ze verkort opgeeven, met betuiging dat 'er in veele opzigten maar te veel waarheids in gevonden wordt; schoon de algemeenheid der beschuldigingen zelve genoegzaam is om elk te doen opmerken, dat Partydigheid den mond opent, en, 't geen zeker tot maar *al te veelen* behoorde, aan *allen* ten laste legt.

„ De

(*) *Courier van Europa* II. D. N. 7. bl. 25.

„ De Gemeente , geheel ontbloot van allen invloed op
„ hunne *Representanten* , hing, zeide men, enkel af van
„ de willekeur van een klein getal haarer Medeburgeren,
„ die hunne regten, of liever derzelver overschot, onder
„ elkander verdeelende, de kunst bezaten om haare klag-
„ ten te leur te stellen, of de magt om die te smooren;
„ de Collegien der Finantien gaven geene rekenschap aan
„ hunne begunstigers; de gemeene inkomsten strekten
„ enkel tot onderhouding van de pragt eeniger Familien,
„ en de Staat was ontbloot van middelen in de aller-
„ dringendste noodzaaklykheid. —— Door dien de
„ Hoofden der Regeering niemand dan hunne Bloedver-
„ wanten in dezelve toelieten, waren alle de Ampten
„ van Vertrouwen, van Aanzien en van Voordeel, tot
„ eenige weinige Geslachten bepaald. —— De Legers
„ en Vlooten stonden onder het bevel van Kinderen,
„ die, verzekerd van straffloosheid, uit hoofde van 't
„ gezag hunner Naastbestaanden, van hunne weezenlyke
„ plichten een kinderspel maakten. De Tuighuizen wer-
„ den verwaarloosd, de Vestingen waren ontbloot van
„ Bezetting, en vervielen tot puinhoopen, de Landtroe-
„ pen zwak en zonder Krygstugt; het grootst getal van
„ mindere Bedieningen, uit welken men zo veele voor-
„ deelen voor de Republiek zou hebben kunnen trekken,
„ door die te begeeven aan lieden, die hun leeven ge-
„ waagd, en hunne jeugd gesleeten hadden in den Land-
„ of Zeedienst, en door een beroep aanzienlyk te maa-
„ ken, dat van dag tot dag onaangenaamer, en, egter,
„ noodzaaklyker wordt, werd opgedraagen aan lieden,
„ die geene andere verdiensten hadden, dan dat zy een
„ tyd lang den laagsten Huisdienst by eenen Magistraat
„ hadden waargenomen, of in het bevorderen van on-
„ geoorlofde vermaaken waren behulpzaam geweest; ja,
„ die zelfs, ten behoeve van eenen Regent, hunne eer
„ hadden opgeofferd, om die van de eene of andere
„ jonge Dogter te redden. Met één woord, men kon op
„ geene verbetering hoopen: dewyl het de zaak der pu-
„ blike Amptenaaren was, de ingesloopene misbruiken te
„ handhaaven (*)."

Wat

(*) Wij hebben deeze schets, zeker een allerzwartste schildery, overgenomen uit de *Grondwettige Herstelling van Nederlands Staatsweezen* I D. bl. 180. Hy beroept zich op den *Cou-*

Wat hier van ook zyn moge, dit gaat vast, dat het *Aristocratisch Bestuur*, het welk met den dood van WILLEM DEN III in het Jaar MDCCII eenen aanvang hadt genomen, en steeds voortgeduurd tot aan het Jaar MDCCXLVII, voor den vrygebooren Burger niet min ondraagbaar geworden was, dan de Graaflyke en Stadhouderlyke Regeeringen voorheen geweest waren. Het Volk, door geene Burgerwetten behoorlyk bestuurd zynde, was die Regeeringe moede geworden, het haakte na verandering; de Aanzienlykften zagen met een stilzwygend en heimelyk genoegen aan, dat de toenmaalige *Aristocratische Familie Regeering* te onder wierd gebragt. Men dagt, dat uit de algemeene gisting dier tyden eene gewenschte omwenteling zou opdaagen; doch men bedroog zich deerlyk. De Burgerschaar was te diep in slaap gewiegd, en de *Aristocratie* hadt zich te zeer op haaren gevloekten throon verheeven, dan dat uit het een en ander de verheffing des Prinsen van *Oranje* niet moest gebooren worden. De Heerschzugt hadt een zo weeligen grond aangetroffen in hun, die niets meer waren dan Vertegenwoordigers van het Volk, dat het zeer bereidvaardig de hand leende, om het Stadhouderschap, met meer Voorregten dan ooit omgeeven, weder in te voeren, en die *Aristocraten* aan den Stoel van een zogenaamd *Eminent Hoofd* vast te kluisteren, terwyl veelen der aanzienlykste Staatsleden, by deszelfs vastelling, aan zich en hunne geslachten de aanmerkelykste en duurzaamste voordeelen beloofden.

De *Aristocraten* van den slegtsten Stempel, die zich nimmer met een welmeenend inzigt, of uit waare Vaderlandliefde, de zaak des Vaderlands aantrokken; maar alleen uit eigenbaat en zelfbelang deeze zyde koozen en hielden, zo lang dezelve eer en voordeel schonk, wendden het over eenen anderen boeg; denkende by die verwisseling altoos eene gunstige gelegenheid te zullen vinden, om zich in het bewind der algemeene zaaken te dringen, en alle de voordeelen der Regee-rin-

Courier van Europa I D. bl. 191. *Het gedrag der Stadhouders-gezinden verdeedigd*, en *Verhandeling over den alouden en tegenwoordigen Staat* enz *Verdeediging der Stadhouderlyke Regeering* II Verv. op de Inl.

ringe, aan zich en hunne Geslachten, over te brengen (*).

„ Elk Burger", (luidde de taal van een der Godspraaken van de misnoegde Party) "moet zich verzekerd
„ houden, dat het algemeen belang nooit ter harte ge-
„ nomen is door de Regeering. Regenten, schuldig aan
„ het toegeeven van zulk eene verkeerdheid, waren geen
„ Vaders, geen Beschermers der Burgeren. Zy hadden
„ hun regt op de plaats, welke zy bekleedden, ver-
„ looren: het Volk tradt weder in zyne Regten en
„ de Stadhouder moest hun Overheden geeven meer
„ het Volks vertrouwen waardig. —— Zo de geenen,
„ die op 't kussen zyn gesteld, door hunne slegte be-
„ heering, hun regt en gezag verliezen, keert het zelve
„ weder tot de Maatschappy, en het Volk heeft regt
„ om zich de Opperheerschappy aan te maatigen, en de
„ Wetgeevende Magt te gebruiken, of wel eene nieuwe
„ Regeeringwyze op te rechten, en het Hoog Gezag,
„ waar van het als dan meester is, in andere handen te
„ stellen, zo als het dat goedvindt. Het eenigst doelwit
„ van eene Maatschappye, niets anders zynde, dan de
„ welvaart van ieder Lid in 't byzonder, kan geen
„ Lid van het Volk afzien van het Regt, om over
„ zyne Regeerders agt te geeven, om zich tegen hun
„ aan te kanten, dezelve af, en anderen in de plaats
„ te zetten, wanneer men bespeurt, dat de Maat-
„ schappy onder hunne Regeering te gronde gaat. Dit
„ Regt, uit een pligt, van den Schepper aller dingen
„ op ons gelegd, voortvloeiende, is daar door tevens
„ een pligt, daar wy niet van kunnen afzien, zonder
„ tegen den wil des Allerhoogsten te zondigen. Het
„ is dan klaar, waar en waaragtig, dat, wanneer eenig
„ Volk zynen Burgerstaat ziet vervallen, verzwakken
„ van buiten, en blootgesteld aan de uiterste gevaaren,
„ alle kentekenen van eene ongelukkige bezorging, waar
„ op elk een min of meer geknakt, eindelyk eene
„ geheele ondergang moet volgen; dat, zeg ik, als dan
„ dat Volk het Regt heeft, om tegen zyne Overheden
„ op te staan, en, als oorspronglyke en regtmaatige Heer-
„ schers, voor zich zelven zodaanige schikkingen te

„ maa-

(*) Zie de *Courier van Europa* I D. bl. 229. II D. bl. 3. verv. 75.

„ maken, als het zal vinden te behooren. Dit zo zyn„ de, in het algemeen voor alle foorten van Regeerin„ gen, is dit des te meer verpligtende in Burgerftaaten, „ daar de Inwoonders van 't Land, zo grooten als klei„ nen, zo ryken als armen, zo Regeerders als Onder„ daanen, gelyklyk, aan die algemeene Wet nog door „ eenen Eed zich verbonden hebben, gelyk dit hier te „ Lande plaats heeft: want wy zweeren geene On„ bepaalde gehoorzaamheid, maar wel het Land houw „ en getrouw te zullen blyven, de Wetten, Privilegien „ enz. te handhaaven, alle welke uitdrukkingen als zo „ veele kenmerken zyn van de toevoorzigt onzer Voorva„ deren, om de Grondwet van het Zamenleeven tot de „ Grondwet van hun Gemeenebest te houden (†).

„ Schoon WILLEM DE IV, zegt onze Gefchiedfchryver in eene andere Afdeeling, ten Opfchrift voerende. *Algemeene Aanmerkingen over het Staatsweezen*, enz., in de weinige jaaren zyns onrustigen Stadhouderfchaps, zom-

(†) Het *Gedrag der Stadhouders Gezinden verdeedigd*. De Opftellers van de *Grondwettige Herftelling van Neerlands Staatsweezen*, deeze woorden met betrekking tot het Volksregt aangehaald hebbende, voegen 'er met veel gronds by. „ Zo „ fpreekt deeze Schryver op het gezag niet alleen van buiten„ landfche en hedendaagfche Regtgeleerden; maar ook volgens „ de Leer van onze eigen Staats-Rechts Geleerden, op wel„ ker getuigenis hy zich plegtig beroept. Deeze woorden van „ den *Advokaat* E. LUSAC zullen genoegzaam zyn om de „ Leerftelling van zekeren REINIER VRYAART te wederleggen, „ die zyne eerloosheid zo hoog doet ftygen, dat hy met zo „ veel veragting voor de Natie, als kwaade trouw voor de „ Waarheid, de idée van een Oorfpronglyk *Contract*, van „ eene Volks-vertegenwoordiging, eene idée, zo waar, zo „ edel, zo bekwaam om het goed vertrouwen en de eendragt „ tusfchen hun die regeeren, en hun die geregeerd worden, „ te bewaaren, durft aanranden. Maar wat kan men verwag„ ten van Schryvers, die van Grondbeginzelen veranderen, „ naar dat de omftandigheden zulks vereifchen, aan welken „ het onverfchillig is, of zy voor- of tegenfpreeken, en die „ het Volk en zyne Geheiligde Regten op eene laage en laffe „ wyze vleijen, of onbefchaamd aanvallen, naar maate 't zelve „ genegen of ongenegen fchynt te zyn, om hunne byzon„ dere oogmerken te helpen onderfteunen. Bladzyde 139 en „ 40."

zomtyds het oor leende aan voorslagen en de hand in het uitvoeren van ontwerpen, die met het Stelzel der Gemeenebestsregeering weinig strookten, schynt zulks, voor geen gering gedeelte aan den vreemden invloed, en de kunstenaaryen van Staatzugtige Onderbewindslieden, die even als de klimop, zich niet kunnen opheffen, zonder zich om een hooggestamden boom te slingeren, te moeten worden toegeschreeven. —— Ten tyde zyner Verheffinge, bevondt zich, (gelyk wy boven gezien hebben,) in 't Gemeenebest eene menigte van aanzienlyke Burgers, die de haatlykste *Familie Aristocratie* vloekten. —— In de Landgewesten was een groot getal Edelen, die meer uitstaken door de hoogheid van hun Afkomst, dan door den glans hunner Middelen; zy haakten na eene Regeeringsvorm, waar in een met Magt bekleedde Stadhouder hun, uit dien luisterloozen Stand, kon opbeuren, in eer en aanzien verheffen, en met een gouden regen overstorten. —— Het Volk, in 't algemeen, konde de Regeeringspersoonen niet dan uit hunne gezagsbetooningen, geenzins altoos met de vereischte omzigtigheid te werk gesteld, schreef de rampen des Oorlogs, waar in men zich onvoorzigtig hadt laaten inwikkelen, op hunne rekening aan, en geloofde, dat een Prins, uit den *Huize van Oranje*, den ouden roem en voorspoed aan den Lande zou wedergeeven. Alle deeze oorzaaken wrogten zeer mede tot de Staatsomwenteling; en WILLEM DE IV hadt naauwlyks iets meer te doen, dan zich over te geeven aan den stroom, die hem voerde ter plaatze, waar de Zetel der Eere en des Gezags hem wagtte. Het Gemeenebest zag toen een verschynzel, nooit, zints de eerste Grondvesting, boven de zelfs gezigteinder opgaan; de Stadhouder Capitein-Admiraal Generaalschappen en de Voorzitterschappen der aanzienlykste Maatschappyen op één Hoofd vereenigd. Indien deeze omwenteling de verdeeldheden, welke de onderscheide Stadhouderschappen natuurlyk moesten veroorzaaken, aan den eenen kant deeden verdwynen, zy deedt, aan den anderen kant, eene regtmaatige vreeze gebooren worden, dat ze, aan éénen verleend, in Dwinglandy zou kunnen veraarten."

Eene vrees maar al te wel gegrond, en waaromtrént men de taal wel mag naadenken van den Raadpensionaris SLINGELANDT, die, in den Jaare MDCCXVII schreef, „Eén Prins, die reeds Stadhouder is van twee Provin„cien, geeft voorwaar eene groote zwaarigheid, om dat „het

„ het, in voorige tyden, veel gecontribueerd heeft tot
„ behoud van de Vryheid, of van het Regt van de Staa-
„ ten en van de Privilegien van het Land, dat alle Pro-
„ vincien niet onder één en denzelfden Stadhouder wa-
„ ren; maar dat de Voorſtanders van de Vryheid eenig-
„ zins zouden contra balanceeren het gezag van den eenen
„ Stadhouder door dat van den anderen."

Naa de afgifte van dit Deel, wordt ons ter hand geſteld een *Algemeen Register*: tot groot gemak der Bezitteren van dit Werk, 't geen voldoet aan het Plan, 't welk de Naavolger in de Voorreden des eerſten Deels heeft opgegeeven. Wy hebben, by eene voorgaande gelegenheid, opgemerkt, dat de Naavolger in de laatſte Deelen zeer verre van den *Franſchen Schryver* afwykt, dit is ook zyn geval in het tegenwoordige: dan wie het laatſte Deel des Franſchen Werks, en bovenal het Slot, geleezen heeft, zal zich over die afwyking niet bevreemden. Jammer dat 'er zo veele en zo groote Drukfeilen in dit Werk zyn ingeſloopen.

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, Veertiende Deels tweede ſtuk, bevattende het vervolg der Beſchryvinge van Friesland. Te Amſterdam, Leyden, Dort en Harlingen, by P. Schouten, J. de Groot &c. 1786. *In gr. octavo,* 741 *bladz.*

Na dat de Schryvers ons by den aanvang van dit deel eene beknopte beſchryving van Ameland en Schiermonnikoog gegeeven hebben, gaan zy over ter beſchouwing van het tweede, en te gelyk het Westelykſte, gedeelte van de Provintie Friesland, dat, in tegenſtelling met het Oostwaards gelegene Oostergo, *Westergo* genaamd wordt. De aart der Landeryen van deeze ſtreek welks ligging en grenzing aan de nabuurige Zuiderzee en de Wadden nader omſchreven wordt, is niet zo verſcheiden als in Oostergo, naardien men in geheel Westergo geen heidvelden en weinig Veenen vindt, ja zelfs geen zandgronden op de oppervlakte des Aardryks, alleen uitgezonderd den heuvel, 't roode Klif; over 't algemeen beſtaat het uit vruchtbaar Kleiland, 't welk zelfs in de laagſte oorden, door inpoldering, tot voordeelig weidland kan worden gemaakt. De eerſte der ne-

negen Grietenyen, uit welke Westergo bestaat, is *Menaldumadeel*; de landeryen deezer Grieteny bestaan meerendeels uit zeer vruchtbaare Kleigronden, die tot de Graan- en Aardappelteelt zeer geschikt zyn, vooral, die langs den ouden Zeedyk liggen, van Marsum af tot aan Wier, en in den omtrek van Bergum, Engelum, Menaldum en Dronryp, terwyl de laager landen ook meerendeels zeer goed en geschikt zyn tot beste Weid- en Hooilanden. Deeze Grieteny heeft twaalf Dorpen en een Klooster; als vooreerst *Menaldum*, by verkorting *Menaam*, een Dorp, dat oud, en groot van omtrek is, en met zyne landeryen, die uit zeer schoone Bouw- en Weidlanden bestaan, en geheel tot aan het Kerkhof van Beetgum, en voorts tusschen Berlikum, Schingen, Dronryp en Marssum loopt. 2. *Berlikum*, doorgaans Belkum of Belkom, een schoon Dorp, welks buurt de grootste is der geheele Grieteny en twee- en veertig stemmen bevat. 3. *Wier*, een klein Dorp, zo van buurt als landeryen, behoorende daaronder maar tien stemmende plaatzen. 4. *Beetgum*, weleer Badegum genaamd, zo SCHOTANUS wil, omdat de Zee tot aan het Kerkhof spoelde, en men zich in 't zeewater rondom baden kon. 5. *Englum*, ten zuidoosten van Beetgum gelegen, en ook niet verre van den ouden Zeedyk, waarop de rydweg van dit Dorpje uitkomt, is klein en heeft maar twaalf stemdraagende plaatzen, die, even als Beetgum, uit zeer vruchtbaare landeryen bestaan, en meest tot Bouwakkers, Aardappelteelt, en Weidlanden dienen. 6. *Marssum*, een maatig groot en vermaakelyk Dorp, even als Beetgum, aan den meergemelden ouden Zeedyk, en dus wel ter reed gelegen. 7. *Deinum*, een aangenaam Dorp aan de Leeuwaarder trekvaart, tweehonderd roeden ten westen van Ritzumazyl gelegen, dat met een schoone groote Kerk en Kloktooren van een byzonder maakfel, en rondsom voorzien is met huizen, die byna geheel besloten liggen in een Dyk, het St. Jans pad geheeten; zynde deeze Dyk weleer dus aangelegd om te dienen, tot de procesfie ter eere van St. Jan, den Patroon van dit Dorp. 8. *Boxum*, een Dorp van een matigen omtrek en zes- en twintig stemmende plaatsen, heeft by de kerk een stompen kloktooren en een tamelyke buurt. 9. *Blessum*, liggende, ongeveer, driehonderd konings roeden ten westen van den ouden Zeedyk of Borndyk, en, ongeveer, ook zo veel zuidwaards van de Leeuwaarder trekvaart, is niet groot, doch vermakelyk wegens het geboom-

te.

te. 10. *Dronryp*, een schoon, groot en vermakelyk Dorp, zeer wel gelegen ter vaart en ter reed, beide van en naar Leeuwaarden en Franeker. 11. *Schingen*, zo men meent, van Dronryp afgescheurd, wegens 't oude en eertyds hevige geschil over 't voorgaan ten offer, en dus Schingen, by verkortinge, geheeten voor Scheidingen. 12. *Slappeterp*, 't kleinste Dorp der Grieteny, als hebbende maar zeven stemmen; door dit Dorp loopt een rydweg, dien men kan gebruiken van en naar Peins of Berlikum, terwyl 'er ook een Schipvaart is, die in de Schingervaart uitkomt. By deeze voornoemde Dorpen, die hier omstandig beschreven worden, komt eindelyk het Klooster Aanjum of Anighem, van welks stichtinge reeds in het eerste Deel gesproken is. Men telt in deeze Grieteny, die, den Hoogwelgeb. Heer J. G. W. K. D. Baron thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg, en tot Secretaris Mr. J. MEBIUS heeft, tien Hervormde Kerkgemeenten, twee Doopsgezinde Gemeenten, en eene van Roomsch Katholyken.

De tweede Grieteny van Westergo, tot welkers beschryving de Schryvers vervolgens overgaan, is *Franekeradeel*, aldus genaamd naar de Stad Franeker, die midden in dezelve ligt. De landeryen zyn hier, over 't geheel, goed, doch merkelyk onderscheiden. De Dorpen deezer Grieteny, die elf in getal zyn, hebben door veele wegen en vaarten goede gemeenschap met elkanderen, en ook een behoorlyke waterloozing. Het eerste is *Tjum* of *Tzum*, eertyds Tzumma genoemd. Dit Dorp is zeer uitgestrekt, en bevat wel zes- en vyftig stemdraagende plaatsen, en daaronder veele staaten en verscheiden uitbuurten, als Barrum, Faldum, Tritzum, Laakwerd, enz. 2. *Dongjum*, Doenjum of Doedingahem, gelyk het weleer gespeld werd, ligt omtrent vyfhonderd koningsroeden ten Noorden naar Franeker, en bevat in zynen omtrek vyftien stemmende plaatsen; doch de buurt by de kerk is zeer gering. 3. *Achlum*, een Dorp van groote uitgestrektheid, dat wel acht- en dertig stemmende plaatsen telt, gedeeltelyk verspreid en gedeeltelyk als verstrooide buurtjes, by byzondere naamen bekend, als Gelterp, Sopsum, Ludum, enz. 4. *Midlum*, weleer ook Midlama genoemd, is een Dorp van geen kleinen omtrek, hoewel zeer gering van buurt, bevattende twintig stemdraagende plaatsen. 5. *Herbajum*, aan denzelfden rydweg gelegen, niet verre van Franeker, een klein Dorp, dat alleen vyftien stemdraagende plaatsen bevat. 6. *Schalsum*, even als Dongjum en Herbajum,

jum, aan de gerechtigheid van Franeker grenzende, op welke Stad dit Dorp een fraai uitzicht heeft. 7. *Hitzum*, een klein Dorp, hebbende twaalf ſtemmen, tusſchen Achlum en Herbajum gelegen. 8. *Bour*, of *Buur*, by ouds Buurſtra, het kleinſte Dorp der Grieteny, dat alleen negen ſtemdraagende plaatſen bevat. 9. *Ried*, dus genoemd naar 't water, dat ten Noorden des Dorps naar Berlikum loopt, welks buurt niet groot is, doch verre die van Dongjum en Bour overtreft. 10. *Peins*, by ouds *Peinſeragae*, dat ten Zuiden van Ried gelegen is, en zeventien ſtemdraagende plaatſen bevat, en ten 11. *Sweins*, by ouds Sweinſeragae, dat verder Zuidwaards, niet verre van den trekweg naar Leeuwaarden gelegen is, waaraan dit Dorp grenst met eene brug over de vaart, Kingmatille genaamd, en eene daartoe behoorende buurt, by welke ook de Cingel eindigt van de aanzienlyke State *Kingma*, weleer *Kinjum*, die, volgens WINSEMIUS, galg en rad voerde. Dit deel, het welk thans tot zynen Grietman den Hr. en Mr. J. C. BERGSMA, en tot Secretaris den Hr. en Mr. J. DEKETH, heeft, bevat zeven Hervormde Gemeenten, doch Doopsgezinde of Roomsch Katholieke Gemeenten worden in deeze Grieteny niet gevonden.

Nadat de Schryvers deezen taak hebben afgehandeld, gaan zy over tot een breedvoerige en naauwkeurige Beſchryving van *Franeker*, de derde in rang onder de ſtemmende ſteden van Friesland, in Westergo gelegen, drie en een tweede uur gaans van Leeuwaarden, en anderhalf uur van Harlingen, by welke beſchryving men zich byzonder heeft toegelegd, ter ontwikkeling van alles, wat Frieslands Hooge Schoole eenigzins betreft, na welker beſchouwing wy geleid worden tot Westergo's derde Grieteny, *Barradeel* genaamd, zynde een lange ſtreek lands, ongeveer Noordoost en Zuidoost loopende ter lengte van ruim vierduizend en vyfhonderd koningsroeden, doch alleen ter breedte van eenduizend en tweehonderd gelyke roeden. In 't oostelyke deel liggen van deeze Grieteny 1. het Dorp *Minnertsga*, weleer Minderskerk genoemd, dat het grootſte deezer Grieteny is. 2. *Firdgum*, een zeer klein Dorp, 't welk echter tien ſtemmen heeft. 3. *Tjummarum*, dat echt- en dertig ſtemmen bevat, en in grootte naast aan Minnertsga komt. 4. *Oosterbierum*, een Dorp van matigen omtrek, dat even ten Oosten van den Slagtedyk gelegen is, en vyf- en twintig ſtemdraagende plaatſen bevat. 5. *Sixbierum*, een aanzienlyk en vermogend

gend Dorp, dat zes- en dertig ſtemmen telt, en behalven de groote welbebouwde en beſtraate binnenbuurt nog twee uitbuurten bevat. 6. *Pietersbierum*, of liever Petersbierum en eertyds Barra, dat zeven- en twintig ſtemmende plaatſen heeft, klein van kerkbuurt is, en zich westwaards uitſtrekt tot aan Roptazyl. 7. *Wynaam*, of Wynaldum, een maatig groot Dorp, bezuiden de Ried gelegen, en daar door van de Bierumen afgeſcheiden. 8. *Almenum*, Zuid- en Noordwaards langs den Zeedyk gelegen, en in zyne landeryen de Stad Harlingen inſluitende; en eindelyk 9. Het Klooster *Lidlum*, dat als een negende dorp der Grieteny medeſtemt en negen ſtemmen heeft. Dit Klooster was eertyds zeer aanzienlyk, en had een byzondere vaart naar Zee, die by Koehool uitkwam; doch in laater tyd werd de haven verſtopt, en 'er ſcheurden op die plaats, door 't geweld des zeewaters, binnen den Dyk, twee diepe Poelen of Wielen, die nog in wezen zyn. — Weleer waren onder Barradeel nog twee Dorpen, die reeds voor eenige eeuwen, door 't geweld der Noordzee, vernield zyn, met naame Westerbierum en Dykshorne. Deeze Grieteny, van welke thans Jonker J. B. VAN ECHTEN Grietman, en de Heer REIN SMIT Secretaris is, bevat in zynen omtrek zeven Hervormde Gemeenten; doch Doopsgezinde en Roomsch Katholieke Gemeenten zyn 'er geene in deeze Grieteny.

Ten beſluite van dit Deel, geeven ons de Schryvers een breedvoerige affchetzing van de Stad Harlingen, die in rang de zesde der Frieſche Steden is, en op den Noordwestkant der Provincie aan de Zuiderzee, anderhalf uur gaans ten Westen van Franeker, ligt, en welker ligging, geſchiedenisſen, openbaare gebouwen, regeeringsvorm, enz. hier zeer breed ontwikkeld en omſchreven worden: doch waaromtrent wy ons, wegens de bepaaldheid van ons beſtek, niet kunnen inlaaten.

Aantekeningen van MR. WILLEM SCHORER *over de Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid van* HUGO DE GROOT, *door den Aanteekenaar aanmerkelyk vermeerderd en uit het Latyn Vertaald, door* Mr. J. F. AUSTEN, *practiseerend Advocaat te Middelburg. In Zeeland. Tweede Stuk. Te Middelburg, by* P. Gillissen en Zoon, 1786. *In quarto*, 184 *bladz.*

Onder alle de Werken, die over de Hollandsche Rechtsgeleerdheid geschreeven zyn, is 'er geene, dat met zo veel naauwkeurigheid, en als wy ons zo mogen uitdrukken, Geometrische juistheid, behandeld is, als de Inleiding van onzen onsterfelyken Vaderlander, den grooten *Huig de Groot*, wiens letterkundige verdiensten in deeze onze ligtzinnige eeuw, by gebrek van genoegzaame kundigheid, niet naar waarde geschat worden, schoon echter dit zyn Werk, na verloop van meer dan een eeuw, nog heden tot een richtsnoer van onze rechtbanken strekt. Dan daar het zelve op eene min of meer Systematieke wyze is ingericht, kan men met geen redelykheid verwachten dat alle juridicque questien hier ontwikkeld en uitgepluist te vinden. Deezen taak heeft de Heer SCHORER, een man van veel beleezenheid, op zich genomen, en zyne *Adversaria* of *Compilatien*, die hy, naar het ons toeschynt, van tyd tot tyd uit rechtsgeleerde Schryvers getrokken heeft, hier en daar, by wyze van aantekeningen in de Latynsche taal onder den text van het Nederduitsche Werk van *de Groot* geplaatst; een wyze die zeer zonderling is, daar juist deeze aantekeningen, grootendeels alleen van dienst waren voor zodanige practizyns, die de Latynsche Schryvers, by gebrek van taalkennis, niet kunnen raadpleegen, by voorbeeld Sollicitteurs en anderen, terwyl men van de meeste Advocaaten onderstellen moet, dat zy met de beste Rechtsgeleerde Schryvers, uit welker Latynsche Schriften de Heer *Schorer* zyne aantekeningen grootendeels gecompileerd heeft, gemeenzaam genoeg bekend zyn, en dus, tot deeze bronnen zelfs toegang hebbende, uit 's mans Compilatien hunne Kundigheden niet behoeven te putten; men schynt dit ook gevoeld te hebben, en, om dit gebrek te vergoeden, en deeze aanteekeningen, voor onkundige Practizyns, gebruikbaar te maaken, heeft de Heer AUSTEN dezelve in het Nederduitsch vertaald, schoon deeze Uitgave

ve thans weder een nieuw gebrek heeft, namelyk dat zy nooten zonder text behelst, en dus met dit ongemak vergezeld gaat, dat men telkens by dezelve het werk van *de Groot* in de hand moet neemen.

Van de menigvuldige Aantekeningen, die ons hier voorkomen, zullen wy, om den leezer een denkbeeld van 's mans behandeling te geeven, die geene kiezen welke de Heer *Schorer* over het *Bergloon* der op ſtrand geworpen goederen heeft opgegeeven. „ In vroegere tyden, zegt hy, verlooren de Eigenaars niet alleen het geſtrand goed, maar zelf de Schipbreukelingen hunne vryheid. Van welke roofzucht, en onrechtvaardigheid zich oudtyds bedienden de Koningen van Denemarken, de Hertogen van Holſtein, de Graaven van Oldenburg en Embden, en de Frieſche Eilanders, welke geheel en alleen van de Vischvangst en Zeevonden leefden; zodat het derhalven geen wonder is, dat Keizer FREDERIK DE II, reeds voor het midden der twaalfde eeuw, verſcheidene Steden en perſoonen van het onnatuurlyk Strandrecht vry verklaard heeft, MEERMAN *Geſchiedenis van Graaf* WILLEM, II. B. bl. 229. Over dit ſtuk heeft onze Schryver reeds ter loops gehandeld in het II. B. II. Deel §. 36. Met het hoogſte recht derhalven zegt BARBEIRAC in zyn *Discours ſur les benefices des loix* pag. II, gedrukt te Amſteldam, en, in zyne aanteekeningen op den laatſten druk van het werk van PUFENDORF *de Offic. Hom. et Civ.* bl. 478, dat de ſtrandmeesters ombarmhartiger zyn dan zee en winden; zelfs ſchaamen zich de Bedienaars des Goddelyken Woords op ſommige plaatſen niet, om aanhoudende gebeden tot God op te zenden, dat hy den Grondheer door deeze ongelukken wil verryken. En deeze verfoeijelyke daad tracht THOMASIUS verſchoonlyk te maaken, zo als by BARBEIRAC *ſur* PUFEND. *Droit de la Nature et Gens* word aangeteekend, *Liv.* IV. *Ch.* XIII. § 5. n. 2. Waarby gevoegd kunnen worden DE GROOT *de Jure Belli ac Pacis*, L. II c. VII. § 1 n. 8 *Selden. Mare clauſum*, L. I. cap. XXV. aan het einde. VOLTAIRE *Esſais ſur l'Histoire generale*, *Tom.* I *pag.* 18. Doch de Geestelyken hebben te recht de zulken met den ban bedreigd, die zich met deeze verongelukte goederen bevoordeelden. Cap. III. X *de rapt.*

„ Dit ſchandelyk gebruik ſteunde op deezen grond, dat de goederen der ſchipbreukelingen, als zynde ter behoudenis van Schip en leven buiten boord geworpen, gerea-

reekend wierden door den Eigenaar te zyn verlaaten, zo dat dezelve, als niemand in eigendom toebehoorende, door elk ander mogten worden aangeslagen; doch dit is zeer verkeerd, ten ware men konde bewyzen, dat, volgens het recht der Natuur, de goederen niet langer iemands eigen zyn, dan dezelven by hem in de daad bezeten worden: het welk de President BYNKERSHOEK echter met nadruk wil staaven *de dominio maris*, *Cap*. I. Dan dit zyn gevoelen is reeds, ten jaare 1704, door TITIUS wederlegd, *Academ. Disput. de dominio rerum in rebus occupatis ultra possessionem durante*. Doe hier by BARBEIRAC Aanteekeningen op PUFENDORF *Droit de la Nature & de Gens*, L. IV. Ch. VI. § 1. n. 1.

„ Hier uit volgt derhalven, dat ieder een, die zich met gestrande goederen verrykt, *naar beschreven rechten* dievery begaat, BARBEIRAC *sur* PUFENDORF *droit de la Nature & des Gens*, Liv. IV. Ch. VI. § 12 n. 12. VINNIUS *ad Instituta* de R. D. II 47 n. 2. Voeg hier by den Raadsheer HEEMSKERK *Batavische Arcad*. bl. 295, alwaar hy, dit stuk behandelende, zegt, dat KAREL DE V, en deszelfs zoon PHILIP deezen Strandroof door hunne *Bevelschriften* beteugeld hebben. Op deezen grond heeft mede de *Hooge Raad*, ten jaare 1599, de Bewooners van het Eiland *Ter Schelling* die eenige op strand geworpene Graanen naar huis gevoerd hadden, verwezen, om, volgens bezwooren opgave van den Reeder, de waarde derzelven te betaalen. NEOSTAD. *Decis. Suprem. Curiæ* XLIV, het welk insgelyks alzoo te ZUTPHEN den 7. *Jan*. 1757, is verstaan. SCHOMAKER *Consultatien en Adv*. V. Deel, Consf. 2 XI. n. 21 en 22.

„ Dit echter is niet onredelyk, dat de op strand geworpene goederen door de Graafelykheid worden aangeslagen, wanneer de Eigenaar by naauwkeurige navorschinge niet te vinden is, BRUNNEMAN, *ad Leg*. 8. n. 2 ff. *de Leg. Rhod*. (L. XIV. T. II) en Gravinne MARIA heeft den 14den Maart 1477 te Gent, aan de Hollanders en Zeeuwen, by het zogenaamd groot Privilegie, vergund, het geborgen goed te rug te mogen eischen, mits daarvoor aan de Burgers een redelyk loon betaalende. *Groot Placaat*. II Deel bl. 1213. *Vaderl. Historie* IV Deel XIV Boek bl. 169, waartoe naderhand by bevelschrift aan PHILIP den II een jaar en zes weken is bepaald, geduurende welken tyd de Eigenaars op de geredde goederen tegen betaalinge der gevallene kosten, recht hebben, VINNIUS *ad In-*

Institut. de R. D. §. 47. n. *ult.* VAN ZURK *Codex Batavus* op het woord *Zeevang* of *Vonden.* § 7. bl. 1234 en in het breede BOEL over LOENIUS *Cap.* XCIV, waarby gevoegd kunnen worden de *Observatien over* H. DE GROOT, II. Deel. Obſ. XXIX, bl. 84, en *Prof.* A. KLUIT, *Inwydingsreden*, Leyden, 1779. Bylage IX. bl. 102. Dit vondt reeds van ouds in Zeeland plaats, *Keure van Zeeland*, Kap. IV. Art. XIII. en is nog onlangs den 14 Juny, 1751, by de *Staaten deezer Provincie* nader bekrachtigd geworden, waarby is bepaald, dat de Eigenaars zich binnen dien tyd moeten aangeeven, op ſtraffe of pœne, dat, by ontſtentenis van dien, de goederen aan den Graaf, of deszelfs Gemachtigden, zullen vervallen, by welk *Placaat hunne Edelmogenden Art.* XIV. en XXVI, uitdrukkelyk gelasten, dat de Officieren en anderen, die eenig opzicht over de zeedriften en geſtrande goederen hebben, niet zullen vermogen, eenig gedeelte derzelven voor zich te behouden, ingevalle de Eigenaars hunne goederen met goed bewys opeisſchen, onder welk voorgeeven het ook zoude mogen zyn. In Saxen komen twee derden aan de Magiſtraat, het overige derde den geenen toe, die hetzelve heeft gered of gevonden, wanneer, namelyk, na voorgaande bekendmaakinge zich niemand binnen den bepaalden tyd aangeeft en zyn eigendom bewyst. CARPZOVIUS, *Jurisprud. for.* p. III. *Conſtit.* XXXI. *Def.* XVIII.

„Het Bergloon wordt in de volgende §. 7. door onzen Schryver bepaald, waartoe GROENEWEGEN aldaar in zyne Aanteekeningen eenige *Placaaten* bybrengt. Ten deezen opzichte wordt in het laatſte Placaat der Staaten van Zeeland Art. XX, onderſcheid gemaakt, of de verongelukte goederen gered zyn binnen of wel buiten de tonnen. In het eerſte geval genieten de Scheepsgezellen, die het goed geborgen hebben, de helft, in het laatſte een derde van de waarde, behoudens echter de Staaten of derzelver Gecommitteerde Raaden, het recht, om hieromtrent, na verſcheidenheid, te werk te gaan.

„Insgelyks hebben de Staaten van Friesland, om het rooven der zeedriften te beteugelen, den 12 Maart, 1722, bepaald, dat iedereen, die iets van zulke goederen vindt, verplicht is binnen vierëntwintig uuren tyds daarvan aan den Rechter, onder wiens grondgebied die goederen gevonden zyn, (behalven van het wrakhout, het geene de Officiers toekomt) kennisse te geeven, die dan ook moet zorgen, dat die goederen, by zo verre dezelven in be-

derfelyke waaren beſtaan, in beſchryvinge genomen, en binnen acht of veertien dagen, ten minſte ſchade van den Eigenaar, openlyk verkogt worden; terwyl de andere goederen, een jaar lang, ten voordeele van den Eigenaar in bewaaringe moeten blyven, om zich binnen dien tyd daarop te kunnen bekend maaken, wanneer hy dezelven kan te rug bekomen, mits daarvoor betaalende aan de Grietslieden, ter vergoedinge der gemaakte kosten, tien ten honderd, en na aftrek van dien aan de bergers voor hunne zorg en moeite een derde van de waarde. *Statuten van Friesland*, IV. Boek, Tit. VIII. Art. II.

„Een ſoortgelyk Placaat hebben de Staaten van Gelderland, den 12 April, 1726, uitgegeeven. SCHRASSERT, *Cod. Gelro Zutph. van Bergh- en Visloon*, en wat hieromtrent by andere Rechters zy, kan men vinden by LOCCENIUS, *de jure maritimo*, *Lib.* I. *Cap.* VII. §. 10."

Vaderlandsch Kabinet van Koophandel, Zeevaart, Landbouw, Fabrijken enz. behelzende eene Verzameling van Verhandelingen, de uitbreiding en verbetering der gemelde Vaderlandſche Welvaartbronnen ten doel hebbende. Eerſte en Tweede Stuk. Uitgegeeven door G. BRENDER à BRANDIS. *Leermeester in de Wis- en Sterrekunde; Examinator van alle Stads Maaten en Gewigten, en Wijnroeijer te Amſterdam, Lid van verſcheiden Maatſchappijen. Met Plaaten. Te Amſteldam, by* A. Fokke Simonsz. 1786. *Behalven het Voorwerk*, 375 *bladz. In gr. octavo.*

By het openen van dit Kabinet is men voorneemens, uit het zelve af te leveren eene reeks van Verhandelingen betrekkelyk tot de bovengemelde onderwerpen, die ten deele komen uit de handen der Leden van de loflyke Maatſchappy *Felix Meritis*, uit het Departement van Koophandel enz.; en ten deele ook door andere des kundigen hier toe aangeboden zyn. — In een Land als het onze, dat uit de handhaaving deezer Takken van Welvaard, zynen bloei verwagt, kunnen wel uitgevoerde Stukken van dien aart by uitſtek nuttig weezen; en de proeven, welke ons by de eerſte en tweede opening van dit Kabinet in handen gegeeven worden, verleenen ons een vry goeden grond, om 'er by voortgang merklyk nuts van te verwagten. Niet oneigen vangt men dit Geſchrift aan met eene Verhandeling over den invloed der Natuur op den Koophandel, de Zeevaart, Land- en Akkerbouw, Fabrijken, Trafyken enz.: en daar veelen onzer Vaderlandſche Fabrijken in een kwynenden ſtaat zyn, ſlaat een ander Schryver zeer gepast het oog op dezelve, met oogmerk om de oorzaaken van dit verval na te gaan;

en

en eenige hulpmiddelen ter herftellinge aan te wyzen. Hier by komt eene Verhandeling over de voortkweeking van Tarw en Rogge, waarin 't voornaamfte, dat tot de zaaijing, inoogfting en koophandel van Tarw en Rogge in aanmerking komt; en ook wel byzonder overwoogen wordt, op hoe veelerleie wyzen dit Graan veelvuldig, zo door Onkruid en Ongedierte als anderszins, op het Veld, op de Zolders en in Schepen, aan het bederf bloot gefteld zy. Wyders wordt dit eerfte Stuk beflooten met eene Verhandeling over de Vaderlandfche Munten, welke ons verfcheide oudheidkundige aanmerkingen, en overweegingen die het hedendaagfche betreffen, nopens dit onderwerp, aanbiedt: waarby gevoegd is eene Geldrekening, welke inzonderheid aan jonge Comtoirbedienden te ftade kan komen, door hun eene beknopte rekenwyze omtrent verfchillende fpecien onder 't oog te brengen, die ze zig met weinig moeite eigen kunnen maaken. ——— Het tweede Stuk heeft aan het hoofd eene Verhandeling over den *Mercurius* der Ouden, in welke derzelver Opfteller nagaat, hoe deeze, (thans in het *Mythologifche* meest bekend, als de *God der Kooplieden*,) van een Egyptifchen zinnebeeldigen oorfprong zy; hoe de Grieken en Romeinen, en, in navolging der laatften, ook onze Voorvaders, toen ze de Afgoden eerden, hem befchouwd hebben: by welke gelegenheid hierin verfcheiden oudheidkundige ophelderingen nopens dit onderwerp voorkomen. Eene volgende Verhandeling heeft ten onderwerp de Pragt, waardoor onze Schryver verftaat, „ al het fchoone overtollige, het welk men der behoef„ tigheden des levens, boven de middenmaat, toevoegt." Hieromtrent nu gaat hy na, in hoe verre die voor een Koophandeldryvend land voordeelig, en in hoe verre dezelve nadeelig zy. Eene voortgaande befchouwing doet hem wyders de bronnen der Pragt en het bederf der zeden in ons Vaderland aantreffen, in de ontaarting der oude Hollandfche inborst, in de opvoeding, waaruit alle de deugden en ondeugden eener Natie ontfpringen: dan hy hegt 'er, ter opbeuringe, aan, eene voordragt van het tegenwoordige blyde vooruitzigt, dat ons, in de herftelling onzer oude opregte zeden, reeds begint toe te lachen; het welk wy wenfchen dat verder van eene heilzaame uitwerking zyn zal. De Schryver der voorgemelde Verhandeling over de Tarw en Rogge, geeft ons hier wyders eene foortgelyke ontvouwing van 't geen het Spelt, de drierleie foorten van Garst en het Mout betreft. Hierby komt eene vergelyking van den Koophandel en de Fabrijken der Engelfchen met die der Nederlanderen, waaruit blykt dat de eerstgenoemden veel vooruit hebben boven de laatstgemelden, en dat het den Nederlanderen bezwaarlyk valt, hunnen Koophandel en Fabrijken tot zodanig een bloei te brengen. Die zelfde hand geeft ons wyders nog een verflag van den Slaavenhandel, met nevensgaande aanmer-

kingen over het deerniswaardige lot, waaraan die ongelukkigen maar al te veel blootgesteld zyn. Laatstlyk levert dit tweede Stuk nog eene regelmaatige beschryving van de Tabaksteelt omtrent Amerongen Ter dier gelegenheid tekent de Schryver in 't slot nog aan, dat, by de laatste inzameling der Tabaksplanten, iets dergelyks plaats heeft, als 'er, onder onze Landlieden, by het t'huisbrengen van 't laatste Graan of Hooi, gebruiklyk is.

„ Wanneer het beste goed, zegt hij, geplukt wordt, dan „ laat men een der beste en grootste Planten staan, tot dat de „ inzameling over is. Daarna verzoekt men de jonge Lieden „ uit de Buurt, om deze Plant mede te helpen afplukken, het „ welk met veel vrolijkheid geschiedt. Deze Tabakplant, die, „ in dit geval, altoos de *Rijstenbrij-plant* genoemd wordt, „ versiert men daarna, met waaijers van verguld papier, ge„ verwde eierschaalen, klatergoud enz. en plaatst een hoepel „ in dezelve, zo dat zij zich gelijk een kroon vertoont, en „ een schoon gezigt, voor den Planter, en zijne medehelpers, „ oplevert. Zij blijft ook, om die reden, in het gewoon ver„ trek hangen, tot eene andere Plant, het volgende Jaar, haa„ re plaatse vervangt. Na de versiering maakt de Planter zich „ met de genoodigden vrolijk; en onthaalt hen, niet alleen op „ Rijstenbrij, maar ook op een Ham, een Salaadjen, goed Va„ derlandsch Bier enz: doch tegenwoordig smaakt hen de Wyn „ ook reeds beter, welke 'er dus ook al op Tafel komt."

Prysverhandelingen, uitgegeeven door het Tael- en Dichtlievend Genootschap, ten spreuke voerende: Kunst wordt door Arbeid verkreegen. *Tweede Deel. Te Leyden, voor het Genootschap. 1786. in gr. octavo, buiten het Voorbericht, 226 bladz.*

Gaf de Heer Mr. RHYNVIS FEYTH, in zyne Verhandeling over het Heldendicht, in het *Eerste Deel*, van de Prysverhandelingen van dit Genootschap, over Theoretische Stoffen, eene proeve van bekwaamheid, in de behandeling van zyn onderwerp. Niet minder geeft de Heer BRENDER à BRANDIS, in zo veele opzigten en zo veele takken van Studie, de achting zyner Landgenooten zeer waardig, in deezen bundel, blyk van zyne geoefendheid in het vak van de Theorie der schoone Kunsten. Het LIERDICHT is het voorwerp zyner beschouwing. Naa eene schoone Inleiding, behandelt hy de Stoffe in het algemeen: en verdeelt het LIERDICHT in verscheidene soorten, dan gaat hy in zyne Verhandeling voort met de *Ode* byzonder te beschouwen; en geeft eenige bedenkingen aan de hand, over de Dichterlyke verrukking. De *Hymnen*, de *Heldenöden*, de *Dithyramben*, de *Klaagzang*, de *Wysgeerige Ode*, de *Cantate*, de *Serenade*, de *Gods-*

Godsdienstigheid, het *Zedelyk Lied*, het *Vaderlandsch Lied*, het *Minne Lied*, het *Gezelschaps Lied*, de *Romanse* en de *Herderszang*, worden door hem zeer naauwkeurig nagegaan, alle in afzonderlyke Hoofdstukken, —— en eindelyk fluit hy zyne Verhandeling met eene overweeging van de *Versmaat*.

Wy kunnen niet nalaaten, uit zyne Verhandeling, een gedeelte over te neemen, waar hy byzonder over de *Hymnen* spreekt. Naa derzelver aart te hebben aangeweezen, toont hy aan, dat de Christelyke Godsdienst zo geschikt is, als eenige, tot *Hymnen* of Lofzangen aan het Opperweezen, en gaat op deezen trant voort.

„ 'Er vloeit uit deeze redeneering eene gewigtige vraag, raakende de Hervormde Kerk in Nederland, namelyk: Waarom men ook in die Kerk geene Gezangen heeft, welke *Hymnen* van het Nieuwe Testament kunnen genoemd worden? De Psalmen van DAVID zyn aandoenlyk, uitmuntend en welluidend, maar ik vraage met KLOPSTOCK; „ zou DAVID, wanneer „ hy een Christen of Dichter van het Nieuwe Testament geweest „ ware, zo geschreeven hebben?"

„ Men kan hierop niet, dan ontkennender wyze, antwoorden, en het blykt ook genoegzaam, daar onze Kers-, Paaschen Pinxterfeesten geheel geen verband van stoffe met de Joodsche Feesten hebben, waarom men eenige versen, in de Psalmen van DAVID voorkomende, toepasselyk moet maaken; en daar deze dikmaals Prophetiën behelzen, worden zy weleens te verheven voor den eenvoudigen Zanger. Men behoeft alleen de aanwyzing van eenige Psalmen, die, by byzondere gelegenheden, kunnen gezonden worden, na te slaan, en de daarin aangeweezen Psalmen te onderzoeken, om overtuigd te worden, dat DAVID, als Christen, by zommige van deeze gelegenheden, zekerlyk anders zou gezongen hebben.

„ Het is eene bewezen waarheid, dat het veel zwaarigheid in zich heeft, wanneer men iets nieuws poogt in te voeren by de Godsdienstplegtigheden; het beste en edelaartigste oogmerk wordt weleens uit een verkeerd gezichtspunt beschouwd en gedwarsboomd. Wy hebben, in plaats van eene bedroefde oude, zo als men die van DATHEEN moest noemen, eene fraaije nieuwe Psalmberyming zien invoeren; maar ook nog daar by vry wat ontevredenheid onder de burgeren van sommige plaatzen ontdekt. Niet zonder recht, baart dit voorbeeld van tegenstreeving, van zulk een voornaam en noodzaaklyk werk, tot eer van den Godsdienst, en met toestemming van 's Lands Staaten ondernomen, vry wat schrik, om iets verder ter verbetering van het Godsdienstig gezang te onderneemen."

Agter de Verhandeling van den Heer BRENDER à BRANDIS, volgt eene van den Heer DIRK ERKELENS, wien de Zilveren Eerprys is toegeweezen. Hoeveel goeds die Verhandeling ook be-

vatten moge, het algemeen zal de beoordeeling der Leydsche Kunstrechters ongetwyfeld wettigen, in den Heer BRANDIS den Gouden Eerprys toe te wyzen.

Wy hoopen, dat het Genootschap haare verwachting beantwoord zien zal, in de behandeling van de Theorische Stoffen, op dien voet, als de Heeren BRANDIS en ERKELENS, in deezen bundel, tot eer van ons Vaderland, gedaan hebben.

De Vrugt van Ledige Uuren, door A. SOEK. *Te Leyden by* P. Pluygers, 1786. *In gr. octavo. Buiten het Voorwerk, 88 bladz.*

De Heer A. SOEK, van elders, door kleine en losse Stukjes, als Dichter bekend, geeft in dit Bundeltje blyken van zyn Dichtvermogen. Het eene Dichtstuk is fraaijer dan het andere, doch de gantsche Verzameling verdient, met recht, den naam van goed. Het Vers, getyteld, *Eenzaame Gedachten*, vinden wy by uitsteekenheid verheven. Oordeelt uit dit weinige!

Wat kruipt daer uit de aerde?... versterkt u myne oogen!
Gevoelt o myn zinnen! aenschouwt deezen worm!
Zo ben ik uit de aerde, myn moeder, gerezen,
En zo keer ik weder tot wemelend stof,
Wat ben ik dan meerder in 't oog van myn Schepper?
Veel min dan die worm is in 't oog van den mensch!
Den mensch! o dit ben ik — een mensch door Gods handen
Zo heerlyk geschapen — geworden uit NIET —
Begaeft met een wezen, zoo eeuwig als de Englen —
Aenvangelyk eeuwig — zoo eindloos als God.

Welk eene heerlyke opklimming van gedachten?

Myne Offeranden, aan Apollo en Hymen. Eerste Stukje. Te Dordrecht, by A. Blussé en Zoon, 1786. *In gr. 8vo.* 118 *bl.*

„Nadat, vangt de Heer B. FREMERY, die zich aan het einde „van het Voorbericht, als de Schryver van dit Werkje ken„nen doet, dat Voorbericht aan, nadat ROMEO my den weg, die „tot de fraeiste der Kunsten leidt, ontsloten, en my ter zang„bane ingetroond heeft, waeg ik andermael, op het gladde veld „der Wetenschappen te verschynen, en Apollo, den Vader der „Dichtkunste, nevens Hymen, den Voorlichter van minnende „gelieven, offers myner poëzy te rooken." Door deeze openlyke offeranden, onderwerpt de Dichter zyne offers aan de vry-

moedige beoordeeling van het algemeen, en dus ook aan de onze. De naauwkeurige oplettenheid, zo in de taalkunde als in het kunstmaatige van de Poëzy, verdienen onze hoogste goedkeuring, en de navolging van veelen onzer aankomende Vernuften; maar... en het deert ons den Heer FREMERY, een zo arbeidzaam en Kunstkundig Beminnaar der Poëzy, uit liefde tot de Kunst, eene onaangenaame waarheid, onzes achtens, te moeten zeggen. Men kan, door eene beangste waarneeming van kunstregelen, door eene gedwongene en gezochte kunstkeurigheid, in betreklyk schoone, zoetvloeijende en fraaiklinkende Verssen, de Poëzy haar vermogen, van het hart te treffen, beneemen. By een Minnedicht, moet, in een daartoe geschikte luim, ons hart eene streelende gewaarwording gevoelen, zal het Minnedicht den naam van fraai draagen: als iemand in eene goede luim, met een maatig verstand en een gevoelig hart by het zelve zo koel blyft, als by het leezen van een Verhandeling over de Delfstoffen, dan bezwykt het Minnedicht op den toets. En van dit gebrek kunnen wy den Dichter FREMERY geheel niet vry verklaaren. Wy zullen ons denkbeeld hier over, door een voorbeeld, zoeken te ontwikkelen. In de *Ferdinand* en *Constantia*, van den Heer Mr. FEYTH, hebben wy over 't algemeen geen behaagen geschept, hoe veel wezenlyk schoons wy op veele plaatzen in dat zelfde Boek gevonden hebben: eene der plaatzen die ons zo geweldig schokte, dat het ons deerde, dat het vernuft van den Heer FEYTH op zulke yslykheden werkte, was die, waar een minnaar een minnaares, in een bosch, by een yslyk onweder opzocht, haar door den blikzem getroffen vondt, en door een volgenden blikzemslag op haar lyk stierf: deeze plaats nu, hoe overgedreeven sterk ook, trof, zo als dezelve daar stondt, het eerste oogenblik ons hart met een hevigen schok, en de Heer FEYTH deedt dus, in het afgetrokkene, 't geen hy doen moest, als Kunstenaar die zulk eene Stoffe bearbeidt, en, om een proef te neemen, herleeze elk, die over de gegrondheid of ongegrondheid onzer oordeelvelling in deezen vonnissen wil, dat gedeelte van dien Roman (*), en vergelyke het zelve met de volgende vier coupletten, die wy uit het stuk, dat thans voor ons ligt, overneemen; het zelve heet *de Orkaen, Velddicht*, en de vier eerste coupletten geeven de zuivere liefde tusschen Mylon en Nise, te kennen, en dan volgen deeze:

Wreed, rampzalig, yslyk noodlot....
't Morgenuur stondt aan te lichten,
Dat de ontstoken huwlyks fakkel
Voor die Lieve Twee zou branden.

Die

(*) *Ferdinand* en *Constantia*, I D. bl. 49 en 50.

De avond, voor dien blyden uchtend,
Zag hen achtloos veldwaars treden:
Met ineengekleefde handen
Doolden zy al mymrend hene.

Snel voelt Nise een koude trilling!
Tranen bersten haer uit de oogen.
Eenklaps geeft haer ziel zich over
Aen verborgen angst en weedom.
Mylon! sprak het Meisje, Mylon!
Och! wat is my bang!... ik sidder!...
'k Zucht!... wy zyn zo wel veréénigd...
Zoude ik van u scheiden moeten?....

Boven hun bestorven hoofden
Schoolden dikke wolken samen,
Wolken, die den storm en 't sterflot
In haer' zwarten buik besloten...
't Is gedaen!... 't wordt ylings donker!...
Alles kraekt door 't woên der winden!
't Schittert in de lucht van bliksems!
Allerwegen ratlen donders.

Nise, bleek van schrik, zygt rillend,
Spraekloos, neêr in Mylons armen....
Brandend schiet een blaeuwe bliksem
Lynregt op hun kruinen neder!
Hunne ineêngesmolten zielen
Vliegen uit verzengde boezems!
En die naeuwe samenklemming
Is hun jongst gevoel van liefde!

Welk een verschil heeft 'er tusschen dat van den Heer FEYTH en van den Heer FREMERY plaats. ——— By het eerste gevoelt men eene trilling, als of men die ongelukkige gebeurtenis voor zich ziet, maar by het laatste blyft ons hart ongetroffen, ——— en beide de onderwerpen staan genoegzaam gelyk, in aakligheid. Om dan eenvoudig ons denkbeeld op te geeven: Het hapert den Heer FREMERY geenzins aan kundigheden, het werktuiglyke van de Dichtkunst betreffende, maar aan die keurige uitdrukking

van

van de kunst, geschikt voor het menschelyk gevoel, 't geen hemelschbreedte verschilt van het hedendaagsch, en by ons zo dikwerf verworpen, *Sentimenteele*. Wy gelooven, dat de Heer FREMERY, misschien, dat waarlyk aangenaam gevoel meer opwekken zou, indien Z. Ed. minder acht gaf of de bekleedzelen, dan op het waare wezen, der Dichtkunst.

Voorbeelden van Wysheid en Deugd, uit de Geschiedenissen, met vermaaningen voor Kinderen. Door JACOB FREDERIK FEDDERSEN, *Predikant te Maagdeburg. Te Amsterdam by* M. de Bruyn 1786. *Behalven de Voorreden* 219 *bladz. in octavo.*

Uit voorige Schriften hebben wy den Eerwaarden *Feddersen* reeds leeren kennen, als een ernstig Schryver, die 't 'er op toelegt, om der Jeugd goede leefregels in te prenten, door haar dezelven in zodanig eene manier voor te dragen, dat ze, naar derzelver vatbaarheid ingerigt, geschikt zyn, om den vereischten invloed te hebben. Van dien zelfden aart is ook dit Geschrift, waarin hy der Jeugd uitmuntende voorbeelden van een verstandig gedrag en deugdzaamen wandel voor oogen stelt, met neven-gaande lessen en aanmoedigingen, om zich van haaren plicht te kwyten. Zo geeft hy, by voorbeeld, eenige staalen van broederliefde, waar van wy, om de kortheid in agt te neemen, 'er slegts één zullen bybrengen.

„ *Proculejus* verwierf zich, door zijne broederliefde, eenen onsterflijken naam. Want, zijn vader gestorven zijnde, deelde hij de erfenis met zijne broeders *Murena* en *Scipio* in gelijke deelen. Deeze beide waren zo ongelukkig, dat zij hun gantsch vermogen in den burgerkrijg verloren. Om nu zijnen broederen, zo veel mogelijk, hunne armoede en nood te verligten, zo deelde hy, andermaal, zijn gantsch vermogen met hun." —— Aan dit en eenige andere voorbeelden van Broederliefde hegt hy voorts de volgende vermaaning.

„ Uit deeze voorbeelden van braave en liefderijke broeders wil ik u, mijne kinderen, eenige lessen afleiden, die zeer nodig zijn weten. Onthoudt ze daarom toch, en neemt ze altijd waar in de verkeering met uwe broederen en zusteren, dan zullen God en uwe Ouders een groot welgevallen in u hebben.

„ Hebt uwe broeders en zusters van gantscher harte lief! Dankt God daarvoor dat Hij u dezelve geschonken heeft, en bidt hem, dat gij ze behouden moogt. Zij zijn voor u zeker een groote weldaad, gij hebt aan hun in uw gantsche leven, — als zij ook, naar Gods wil, braave zusters en broeders zijn, — trouwe en standvastige vrienden. Zij maaken u den tijd, der jeugd aangenaam, leeven met u, zijn met u vrolijk, hel-

pen u bij uwe kleine bezigheden, en zijn uwe daaglijksche speelmakkers.

„ Gij, Broeders en Zusters, leeft met elkanderen in eensgezindheid en vertrouwlijkheid. Zijt geern bij elkander in gezelschap Erkent het geern voor andere menschen, dat gij elkanderen hartelijk lief heb; laat dit bijzonder in het vriendelijk gedrag van den eenen jegens den anderen blijken.

„ Weest jegens elkander dienstvaardig; leeft elkanderen geerne ten gevalle. Helpt elkanderen, wanneer de een valt, of iets verloren heeft, dat gij het met hem weder opzoekt; of als hij met zijn speelwerk niet te regt kan komen, geeft hem geern antwoord en raad, wanneer hij u om iets vraagt, dat gij beter verstaat. Gelooft mij, mijne kinders, als gij u zelven niet reeds vroeg gewent, om eensgezind en vriendelijk met elkanderen om te gaan, elkanderen ten gevalle te leven, en behulpzaam te zijn; dan zult gij zulks in ouder jaaren zeker niet doen. Daarvan daan komt het, helaas! dat zo vele groot gewordene broeders en zusters met elkander in onmin en vijandschap leven. Zij leven in hunne kindsheid met elkanderen, en deeden nooit iets ten gevalle van elkanderen; maar plaagden en farden elkanderen wel; verbraken, bedorven en vernielden weder, wat anderen tot hun vermaak vereerd gekregen, of voor zich zelven gemaakt hadden.

„ Doch merkt hier bij tevens deeze les op. *In kwade zaken moet geen broeder of zuster den anderen helpen.* Bij voorbeeld: een kind had kwaad gedaan, en wilde het door leugens voor zijne ouders en meesters verbergen, en bad zijne broeders of zusters, om met hem te liegen, dan mogen zij dit niet doen; — of het wilde een ander kind slaan, en bad hen, om hem bij te staan, op dat hij het te eerder meester mogt worden, dan mogen zij dit niet doen; — of het wilde ergens overklimmen, of iets breken, vrugten en andere zaken nemen, en het bad hen, om hem daarin te helpen; dan mogen zij dit niet doen. Zij maken zich, als zij het doen, deelgenooten aan eens anders zonden."

„ Het gebeurt dikwils in de wereld, dat een broeder of zuster arm en ongelukkig word, terwijl het den anderen wel gaat. Leert thans reeds, dat het regt en prijslijk is, wanneer de rijke en gelukkige den armen en ongelukkigen bijstaat, zo als *Proculejus* deed."

Ka-

Karel van Karelsberg, of Tafereel van de Menschelyke Ellende; door C. G. SALTZMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. IIIde en IVde Deel. Te Amsterdam, by de Weduwe* J. Doll, 1786. *In 8vo. 441 bl.*

De fraaije inhoud van deeze Deelen verpligt ons, daar van met denzelfden lof te gewaagen, als van de voorigen: en hoe zeer wy hier en daar ons verheugd hebben, over de betere schikkingen, die omtrent zeer veele zaaken, hier te Lande, by die van Duitschland vergeleeken, plaats vinden; hebben wy by nog meerdere ons bedroefd, dat 'er eene zo waarachtige gelykvormigheid plaats hadt in veele verkeerdheden, die wy, als by erfenis, van onbeschaafder voorouders hebben overgenomen. Deeze verkeerdheden daar laatende, zullende wy, uit het vierde Deeltje, iets omtrent de Mode mededeelen. *Karelsberg* is dan in gezelschap van eene aanzienlyke Dame, die hem ongemeen veel jonger toeschynt, dan zy in de daad was; uit hoofde van het blankertzel: en hier uit spruit het volgende gesprek voort, met haaren man, de Hoofdschout der Stad.

,, H. Wy hebben hier in *Kolchis*, (de toenmaalige verblyfplaats van *Karelsberg*,) de mode, dat wy niets zo laaten, gelyk de lieve Natuur het ons geeft. De Paarden kappen wy de staarten af; de Nachtegaalen sluiten wy op, in kouwen; de Boomen snoeijen wy tot kogels en piramiden, en dewyl nu de vrouw, in de zichtbaare waereld, zonder twyfel het schoonste is, heeft de mode ook alle haare schranderheid besteed, om haare konst geheel aan de Vrouw te besteeden. Althans aan myne Vrouw heeft de mode een meesterstuk gedaan, en is zo gelukkig geweest van de Natuur ten eenenmaal te verdrukken. Gelyk de Schelpen, welke lang in de aarde leggen, allengs vergaan en veranderen in de steenachtige stoffe, welke het naast by dezelve ligt, is myne Vrouw, zo als zy uit de handen der Natuur kwam, allengs verdweenen, en door de mode herschapen.

,, Hoe moet ik dit begrypen? (vraagt *Karelsberg*.)

,, (Het antwoord is.) Hoe gy dit moet begrypen? dat zal ik u terstond zeggen. De Natuur maakte myne Vrouw vier voet hoog, en de mode voegde 'er nog, door de hulp van het hairkapsel en de hooge hielen, éénen voet by. De Natuur liet haar hair groeijen, de Mode nam dit door het kappen weg, en gaf haar valsch hair. De Natuur schonk haar recht fraai kastanjebruin hair, de Mode verfde het zelve wit. De Natuur gaf haar het vermogen, om de kleur van haar gelaat te veranderen, en ik denk nog met veel vermaak aan den wellust, welken ik te vooren ondervond, wanneer ik het bevalligste blos zich over haare wangen zag verspreiden, zo dikwerf ik haar streelde; de Mode heeft haar van dit vermogen beroofd: men moge haar

schim-

schimpen, of vleijen, of dubbelzinnigheden voorpraaten, zy zal haare kleur niet veranderen. De Natuur gaf myne Vrouw zog in de borsten de Mode heeft ze opgedroogd. De Natuur vormde myne Vrouw rank als een Pynboom, de Mode heeft haar de gedaante van een S gegeeven. De Natuur gaf haar heupen, welke volkomen geëvenredigd waren aan het gestel des lichaams, de Mode heeft 'er poches aan gemaakt, en haar zulk eene gedaante gegeeven, dat men haar eerder voor alles, dan voor eene menschlyke gedaante, houden zou. (Op deeze wyze gaat die Heer voort, tot dat *Karelsberg* vraagt:) Hebt gy ook Kinderen? De Natuur (is het antwoord) heeft my eenigen gegeeven, maar de Mode heeft ze my weder ontnomen.

„ *Karelsberg.* Hoe was dit mogelyk?

„ H. De Natuur had myne Vrouw een lichaam gegeeven, het welk zeer geschikt was tot kinderbaaren; maar de Mode heeft het zodanig zamen geregen, dat 'er geen kind plaats meer in had: wanneer dan de kinderen ter waereld kwamen, waren zy zwak, de moeder had geen voedzel in de borsten, en toen ik voor een derzelven eene Min had, wierd het door dezelve met de venusziekte besmet. Nu zyn ze allen dood.

Ach dat de Mode alleen zodanig in Duitschland den boventoon boven de Natuur had.

De Geschiedenis van *Karelsberg* zelven kruipt voort; *Karelsber* krygt, in dit Deel, van zyne moeder toestemming tot het huwelyk met *Henriëtte.*

De Vertaaling mogt hier en daar wel wat beter zyn; zy draagt de merktekens van eene te woordelyke naauwkeurigheid in het overbrengen. Het Nederduitsch Taaleïgen is op veele plaatzen verwaarloosd.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oude Voorspellingen aengaande den Messias, en deszelven Openbaaringe, opgehelderd en toegepast, op den Heere JESUS *en zyn Euangelium, in eenige Leerredenen, door* JOANNES STINSTRA, *rustend Leeraar der Doopsgezinden te Harlingen. Derde en laatste Deel. Te Harlingen by* V. van der Plaats, 1786. *Behalven de Voorreden, enige Byvoegzels en Bladwyzers over 't geheele Werk,* 465 *bladz. In gr.* 8vo.

Hier mede voltrekt de Eerwaerde *Stinstra* zynen ondernomen arbeid, ter ophelderinge der oude Voorspellingen, die, zynes oordeels, rechtstreeks en in den letterlyken zin op den Messias doelen. By de voorheen ontvouwde komen nu, in dit derde en laetste Deel, nog in overweging: *Hoz.* I. 10 — 12. *Micha* V. 2. *Joël* II. 28 — 32. *Jer.* XXIII. 5, 6. XXXI. 31 — 34. XXX. 21, 22. *Ezech.* XXXIV. 23 — 25. XLVII. 1 - 12. *Dan.* II. 44, 45. VII. 13, 14. IX. 24 — 27. *Hagg.* II. 7 — 10. *Zach.* III. 8 — 10. IX. 9, 10. *Mal.* III. 1 — 4; met welker verklaring ook tevens aen zommige andere, daer mede instemmende, Godspraken enig licht bygezet word. In de manier van uitvoering houd zyn Eerwaerde zich op den zelfden voet, waermede hy dit Werk aengevangen heeft, en waervan wy, met de afgifte des eersten Deels, een genoegzaem verslag gegeven hebben. (*) Uit dien hoofde blyft 's Mans arbeid bestendig de overweging waerdig van alle dezulken, die zich op de nadere onderzoeking van het Prophetisch Woord toeleggen: en ze zullen, onder 't nagaen zyner bedenkingen, 'er te meerder toe genoopt worden, daer ze ook in dit Deel meermaels zullen ontdekken, dat zyn Eerwaerde, gelyk we voorheen reeds opgemerkt hebben, met een vrymoedigen tred zyn eigen weg, naer 't geleide van een welwikkend oordeel, volgt: het

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 89.

het welk hem dan ook wel eens den gewoonen of betreeden weg geheel doet verlaten. —— Tot een byzonder stael hiervan verstrekke zyne verklaring van *den steen*, *met zeven oogen*, *gelegd voor het aengezicht van Jozua*, naer de voorstelling der Godsprake *Zach.* III. 9. De oplettende *Stinstra*, gene voldoening voor zichzelven vindende, in de verklaring der uitleggeren, die hy heeft kunnen nazien, draegt daerop zyn eigen gevoelen, zonder omwegen, aldus voor.

„Alle die in de Joodsche Oudheden, die in den Bijbel zelf eenigzins bedreeven zijn, weeten, dat in het Heilige der heiligen van Moses Tabernakel, en naderhand in Salomons Tempel (*a*), eene kist of laade is geplaatst geweest, die de *arke des Verbonds* doorgaans genoemd wordt, gemaakt van het kostelijkste hout, en met goud dik overtrokken, waarop een dekzel lag van gelijken maakzel, den naam van het verzoendekzel draagende, overschaduwd van gouden Cherubs of Engelen; en dat deeze als het heiligst en hoogwaardigst stuk van het geheel huis des Heeren wierd aangemerkt, als de zetel van Gods zigtbaare tegenwoordigheid en heerlijkheid zelve. Een iegelijk, welke in die zelve Oudheden eenigzins bedreeven is, weet ook, dat deeze arke des Verbonds met haar toestel, gelijk ook de zigtbaare blijk van Gods majesteit, op en over dezelve, ontbroken heeft in het Heilige der Heiligen van den tweeden Tempel, welke ten tijde van Zacharias door Zerubbabel gebouwd wierd. Maar dat in derzelver plaatze een *steen* gelegd is, welke boven den grond uitstak (*b*). En op deezen steen, denke ik zonder twijffel, dat hier gezien wordt. Deeze was immers een steen, die in den eigenlijken zin gezegd kon worden *voor het aangezigt van Josua* den Hoogenpriester bijzonderlijk gelegd te zijn; nademaal hij en zijne opvolgers jaarlijks op den grooten verzoendag, tegen over den zelven staande,

(*a*) Exod. XXV. 10 enz. 1 Kon. VIII. 6.

(*b*) Zie het boek *Joma* in de *Mishna* C. V. § 2. in de uitgave van Surenh. P. II. p. 233 Reland. Antiq. Hebr. P. 1. C. 9. §. 28. Buxtorf. Lex. Chald. Rabb. Thalm. p. 2541.
Indien mijne gedagte gegrond zij, kan men uit deeze plaatze des Propheeten dan besluiten, dat Zerubbabel dien steen in het Heiligdom niet eigenwillig, maar op bevel des Heeren zelven, gelegd heeft.

de, gelijk eertijds vóor de arke des verbonds, het bloed des offerboks ſprengen, en het wierook zwaaijen moesten. Deeze ſteen was dan in den tweeden tempel een voornaam ſtuk (*c*); en men mag het ten uiterſten onwaarſchijnelijk agten, dat bij de bouwing van dien tempel in de Schriften van dien tijd, welke over die ſtigtinge handelen, van denzelven geheel geen gewag gemaakt zou zijn. Het koomt mij derhalven inderdaad vreemd voor, dat geen der Uitleggeren hier om deezen ſteen gedagt heeft, inzonderheid van zulken, die gewoon zijn zo veel werks te maaken van alle de bijzonderheden van den Joodſchen Tempel. —— Ondertusſchen, hoe aanmerkelijk een ſtuk deeze ſteen ook zijn mogt in deezen, dezelve kon lang in heerlijkheid en pragt niet haalen bij de Arke des Verbonds in den Ouden Tempel. Waarſchijnlijk was het dan, dat de Israelieten over dit onderſcheid ook bedroefd waren, gelijk bij Haggai over de vermindering der heerlijkheid van deezen tempel in het algemeen. En gelijk die Propheet dezelve vertroostede met de toezegginge van nog grooter heerlijkheid, door de verſchijninge van Christus in deezen tweeden Tempel: Zo was het ook zeer gepast, dat Zacharias, of de Heere zelve, aan Joſua en zijne Vrienden, dat groot en allerwenſchelijkst heil voorſtelde, en wel zo zinnebeeldig, dat deszelfs oorſprong als aan deezen ſteen verknogt was. Hiertoe brenge ik die betuiging, dat op *dien eenen ſteen zeven oogen zijn* zouden, en dat de Heere zelve *zijn graveerſel zou graveeren*. Over die *zeven oogen* hebben ook de uitleggers allerleie opvattingen verzonnen. Dog voor zo verre het Hebreeuwſche woord zo wel *fonteinen*, *ſpringbronnen*, als *oogen* betekent; en het geen door *graveerſel graveeren* is overgezet, eigenlijk zegt *openingen openen*; en dit bijzonderlijk ook gebruikt wordt van het opwellen en voortvlieten des waters uit een bron (†): zo zoude ik dit gezeg liever dus vertaalen. *In dien eenen ſteen zullen zeven wellen zijn, en ik zelve zal zijnen ſtroom openinge geeven*, zegt de *Heer*

(*c*) Welk een hoog denkbeeld de Jooden daarvan maakten, kan men zien bij Is. de Bartenora, Maimonides en Sheringham over de aangehaalde plaatze van het *Joma*.

(†) [De hier en elders voorkomende taelkundige aentekeningen hebben wij, om plaets te beſparen, agterwege gelaten, oordeelende tevens dat des kundigen dezelven in het Werk wel zouden naſpooren.]

Heer der heirschaaren (*d*). Vreemd kan niemand het vinden, dat een fontein verbeeld wordt uit eenen steen te ontspringen, die weet, hoe Moses in de woestijne de Steenrotze geslagen heeft (*e*), dat daaruit water voortkwam genoeg voor het gantsche volk. Het is waar, hier stelt ons het zinnebeeld een gelegden steen voor, niet eene rotze, die in het aardrijk zelf als gegroeid was. Dog dit geeft dies te treffender de wonderdadige werking van den Heere der heirschaaren te kennen. Gelijk *zeven welen* den overvloed afbeelden der genade en zegeningen, welke uit dit heiligdom zouden voortvloeijen. Wanneer men hier mede nu vergelijkt de schilderij van Ezechiël, in het XLVII[te] hoofdstuk zijner voorspellingen, van een vlietend water, het welk uit het heiligdom voortkwam, en al verder loopende tot hoe langer hoe wijder en dieper stroom aangroeide; zal men bijna niet kunnen twijffelen, of hier ter plaatze is het oogmerk der Godspraake ook geweest, dat uit dit heiligdom, schoon zo veel minder luisterrijk, de bedeeling van de geestlijke, de heilrijkste zegeningen van de Euangelische genade haaren eersten oorsprong zouden neemen: Dat ze derhalven dit heiligdom, schoon de Arke des Verbonds ontbeerende, hierom niet minder te waardeeren hadden. Dit wordt bij ons dies te aanneemelijker, als wij agt geeven op eene diergelijke zinnebeeldige voorspellinge van dezelve geestlijke heilgoederen aan het begin van het XIII[de] hoofdstuk deezen zelven boeks (*f*). *Ten dien dage zal 'er eene fontein geopend zijn voor het huis van David, en voor de inwooners van Jeruſalem; tegen de zonde, en tegen alle onreinheid.* En gelijk daar, zo volgt dan ook hier in onzen text, op de meldinge van de *fonteinen* uit den steen *ontspringende* en *geopend*, zeer gepastlijk, *en ik zal de ongeregtigheid deezes lands in eenen dag wegneemen*; in *eenen* dag, dat is, in eenen *eenigen*, doorluchtigen, uitsteekenden, weergaeloozen dag, of tijd, den tijd van 's Heeren dood, opstandinge, hemelvaart en zendinge van den H. Geest; doorlugtige gebeurtenissen, die onmiddelijk op elkander gevolgd zijn, en door middel van welke Gods genade verzekerd, en dus de ongeregtigheid niet

(*d*) Deeze gedagte vinde ik, niet tegenstaande het voorgemelde, dat ook de Heer Camp. Vitringa de Oude, voor mij gehad heeft. Zie zijne Obs. Sacr. L. 1. C. 15 p. 193 enz.

(*e*) Exod. XVII. (*f*) Vergelijk ook Zach. XIV. 8.

niet alleen van dat land, maar van de geheele aarde, van alle landen, en volkeren, die zig bekeeren, en deeze genade aanneemen, is weggenomen.

„Dog ik kan van deezen Steen des heiligdoms niet afscheiden, zonder kortlijk nog te letten op twee andere plaatzen des volgenden IV^den hoofdſtuks, waarin insgelijks van een *ſteen* geſproken wordt, en welke van andere uitleggers ook met onzen text worden vergeleeken; om te bevroeden, of daar ook niet gezien worde op deezen zelven Steen, welken ik tot opbelderinge van onzen text hebbe aangebragt. —— In het 7de vers, roept de Engel, die aan Zacharias verſchijnt, ten aanhooren van deezen uit: *Wie zijt gij, o groote berg? voor het aangezigt van Zerubbabel zult gij worden tot een vlak veld*; welk zinnebeeld te kennen geeft, dat de hoogſte magt zijner wederſtreevers zou vernederd worden, dat zij hem niet zouden kunnen verhinderen van den opbouw des tempels te voltooijen (*g*). *Want hij zal den hoofdſteen voortbrengen*; het welk men zou kunnen neemen voor het gebouw ten top toe, tot den hoogſten ſteen des gevels op te trekken. Dog met geen minder regt kan men door *hoofdſteen*, den voornaamſten, den voortreffelijkſten ſteen, den hoogſten in waardij en aanzien verſtaan. En dan zou die een zijn met deezen, welke in het heilige der heiligen, in de plaatze van de arke des verbonds, gelegd moest worden. Het is ook wel te denken, dat dezelve van Zerubbabel zelven, na de volbouwinge des Tempels, met veel plegtigheid derwaards heen gebragt is; en, gelijk 'er volgt, *met toeroepingen*, met eene openbaare blijdſchap en gejuich (*h*) van *genade, genade, zij denzelven*, zij aan deezen ſteen eigen, en koome volgens de verbeeldinge, welke wij in onzen text opgehelderd hebben, met herhaalde opwellingen, met golvende ſtroomen, door het herhaald *genade* fraaijlijk verbeeld, uit denzelven voortvloeijen; en dus *ontvange* men *uit deszelfs volheid genade voor genade* (*i*). —— Tot deezen zelven ſteen, kan des Propheeten betuigingen in het 10de vers deszelven hoofdſtuks ook bekwaamlijk behooren, wanneer wij maar de Overzetting verbeteren, en de ſchikkingen der woorden in dezelve te regt brengen. Onze Nederduitſche overzetting heeft daar niet de minſte blijk van een *ſteen*: Maar het

(*g*) Zie Ezra VI. 12. (*h*) Ezra III. 11. enz. (*i*) Joan I. 10.

het geen daar voorkoomt van een *tinnen gewigt*, het welk men *ziende in de hand van Zerubbabel* zig *verblijden* zoude; daar staat in den grondtext *een steen van tin*, zo als men dit woord gemeenlijk opneemt: Dog het geen men veel gevoeglijker uit de Oostersche spraake kan vertaalen door *afgezonderd*, of het welk *in de plaatze van* een ander stuk *gesteld* is. Deeze betekenissen passen ten vollen bij den steen van het heilige der heiligen, als zijnde dit een volstrekt *afgezonderd* vertrek, alleen openstaande voor den jaarlijkschen toegang van den hoogenpriester, en zullende die steen zelve *in de plaatze* van de arke des verbonds gesteld worden. Welke laatste zin bij mij nog voor den waarschijnlijksten wordt gehouden. *Bronnen*, of *waterwellen.*, stelle ik in de volgende betuiginge van dat vers ook voor *oogen*, gelijk in onzen text. En het woord *doortrekken*, dat van dezelve gebruikt wordt, is te zagt; het moest ten minsten *doorloopen* geweest zijn; en, volgens de oorspronglijke eigenschap des woords, schijnt het genomen te worden van stroomen, die door hunnen snellen loop tegen de oevers slaan en kletsen. Na welke bijzondere aanmerkingen ik het geheele vers dan in deezen voege vertaale en uitbreide. „ *Want wie veragt den dag der* „ *kleinigheden?* wie is 'er die geringe gedagten heeft van „ den tegenwoordigen tijd, waarin onze tempel met min„ der luister praalt dan eertijds? wie zijn ze die denzel„ ven weinig rekenen of zig daarover bedroeven? *Dog zij* „ *zullen zig verblijden*, *als zij zien den plaats vervullen*„ *den Steen in de hand van Zerubbabel*, wanneer dee„ ze denzelven zal voortbrengen om in het Heiligdom te „ plaatzen. *Die zeven zijn de fonteinen des Heeren*; zij „ zullen zig verblijden, voor zo verre zij aan mijne God„ spraak gelooven, dat in dien eenen steen zeven bron„ wellen door de beschikkinge des Heeren ontspringen „ zullen, en de wateren des heils voortbrengen; *die de* „ *gantsche aarde* als stroomen *doorsnellen zullen.*"

De Eerwaerde *Stinstra* heeft, wyders, voor dit derde Deel, eene Voorreden geplaetst, waer in hy de zekerheid der Godlyke Voorweetenschap, ook in toekomende geheurelyke dingen, behoudens 's Menschen Vryheid, tracht aen te toonen; en tevens eenige ophelderingen aen de hand geeft, wegens Gods mededeeling van kundigheden nopens het toekomende aen de Propheeten, en den trap der wezenlyke kennisse, welke zy daer door van dat toekomende verkregen.

De

De Leere der Ellende, Verlossinge en Dankbaarheid in 't Paradys geopenbaard, en door de Aards-Vaderen geloofd; ontvouwd, door wylen Juffr. CORNELIA BROEDELET. *Te Utrecht by* A. van Paddenburg, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 486 *bladz. in gr.* 8vo.

Het oogmerk van wylen Juffrouw *Broedelet*, in dit Geschrift, was, na te spooren, hoe de kundigheden, welken ons het Euangelie ontvouwt, nopens de zaligmaking des Zondaers door een Middelaer, reeds in het Paradys voorgedragen, vervolgens door alle tyden heen, zo voor als na de Zondvloed en vervolgens onder de Wettische bedeeling, levendig gehouden, en door de Geloovigen erkend zyn geworden: 't welk in dit stuk gebragt word tot op den dood van Vader Jacob. Zy heeft dit onderwerp met veel oplettendheid, naer hare denkwyze, behandeld, en ene gemoedlyke stichting getracht te wege te brengen; 't welk haer arbeid welgevallig zal maken in de oogen van velen, die zich met hare denkwyze kunnen verenigen. ——— Dan 'er zullen ook veelen gevonden worden, die oordeelen dat zy het stuk wat sterk getrokken heeft. Men vind Christenen, die te laag denken van de Godsdienstige kundigheden zelfs der voornaemsten, onder de bedeeling des Ouden Verbonds; maer men vind 'er ook aen de andere zyde, die de Schriften van dien tyd lezen, met kundigheden, welke zy uit de Euangelieleer ontleend hebben, en dezelven dan naer die kundigheden verklaren; waer door zy ligtlyk gevaer loopen van den Aertsvaderen kundigheden toe te schryven, die bykans de kundigheden der Christenen onder 't Euangelie evenaren; 't welk dan ook wel eens aenleiding geeft, tot ene vergezogte verklaring van deze en gene Godspraken. En hiervan is Juffrouw *Broedelet*, (hoe achtenswaerdig zy ook anders geweest zy,) naer ons inzien niet vry te spreken. Men oordeele deswegens uit hare opmerking op een gedeelte der Godspraek van vader Jacob Gen. XLIX. 11b: *hij wascht zijn kleet in den wijn, ende zijnen mantel in wijn-druijven-bloedt.*

„ Door dit kleed, (zegt zy,) moet men verstaan de menschelyke natuur van den Messias, welke hy als een kleed zou aandoen, met zyne Goddelyke Natuur vereenigen, en in welke de volheid der Godheid lichaamelyk

zou woonen. Kol. 2: 9. Dit kleed zyner menfchelyke Natuur was bevlekt, niet door eigen fchuld, want hy was heilig, onnozel, onbefmet, Heb. 7. Maar door de toegerekende fchulden zyner uitverkoorenen; want dien, die geene zonden gekend heeft, heeft hy (namelyk God) zonden voor ons gemaakt. 2 Kor. 5: 21. Hiervan zoude hy zyne menfchelyke natuur zuiveren en afwasfchen door den wyn, daar door verftaande zyn bloedig lyden, gelyk de wyn ten teken van zyn bloed in 't H. Avondmaal wordt voorgefteld. Door dit bloed, dat hem door zyn ziels- en lichaamslyden zou uitgeperst worden, zou hy de toegerekende fchulden, die op hem lagen, afwasfchen en wegneemen, en zo heiligde hy zichzelven; maar dit zou ook ten nutte zyn van zyne uitverkorenen, op dat die geheiligd mogten zyn in waarheid. Joann. 17. Daarom wordt 'er ook by gedaan, en zynen mantel in wyn-druiven-bloed. Door deezen mantel, in onderfcheiding van zyn kleed, word te kennen gegeeven de uitverkoorene gelovigen, dewelke met den Heere Christus worden vereenigd, en al het geene hy gedaan en geleden heeft, ook hun wordt toegerekend, hebbende alzo gemeenfchap met hem, gelyk een mantel gemeenfchap heeft met den genen, dien dezelve omhangen is: nogthans onderfcheiden van het kleed zyner menschheid, die hem 't naast eigen was, en tot eenen Perfoon vereenigd; maar echter als een ruimer bovenkleed, dat tot zyn geestelyk lichaam behoorde, en dewelke hem zyn tot heerlykheid en fieraad. Zie Jer. 11. en Jes. 62. 3. En gelyk een man in zynen mantel zich roert, wandelt, werkt en lydt, alzo zou Christus zyne gemeente aandoen; dat hy in haar tegenwoordig, krachtig werkzaam zou zyn, en zo is hy in hun, en zy zyn met hem. Gelyk de Hogepriester, het voorbeeld van Christus, in zyne kleederen, en met den Mantel des Ephods omhangen, het heilig Priesterwerk deed en zyn dienstwerk verrigtte, welk werk dan ook al het volk werd toegerekend. En gelyk de Hogepriester met deeze kleederen bekleed zynde, en met den Mantel des Ephods omhangen, niet alleen gezalfd werd met de H. zalfolie, de gaaven des Geestes, maar ook befprengd met het bloed des zondoffers, om hem en zyne kleederen te heiligen, waarin hy en zyne kleederen als afgewasfchen en heilig werden aangemerkt: zo zou ook Christus niet alleen door zyn bloedig lyden zich zelven heiligen van de fchulden, die op hem lagen, maar ook zynen Mantel, de gemeinte

Gods;

Gods; met welke hy vereenigd het Priesterwerk zou verrichten, en dus dit kleed met hem geheiligd worden: waarom hy zelf in zyn Hogepriesterlyk gebed zeide, Joh. 17: 19: Ik heilige my zelven voor hun, op dat ook zy geheiligd mogen zyn in waarheid. En dit wordt te kennen gegeeven, als Jakob zegt, dat hy zynen Mantel wascht in wyn-druiven-bloed. Zynde zyn lichaams, en voornaamlyk zyn Ziels lyden, 't geen met den dood eindigde; en gelyk het bloed der offerdieren uitzypelde uit het offerbeest, zo stortte hy zyn bloed uit, en het vlood uit zyne zyde, na dat hy den Geest gegeeven had, wanneer zyne zyde met een speer doorsteken werd; en zo wordt hier, daar te voren van wyn gesproken was, nu gezegd wijn druiven-bloed, om te kennen te geeven. 1.) Dat de toespeling is op rooden wyn, ter aanduiding van zyn bloed. 2.) Ook om uit te drukken de persing van den Heere Jezus in zyn lyden en bloedvergieting, gelyk de wyn uit de bezien geperst wort; welk hy te gemoete ziende zeide: Hoe word ik geperst, tot dat het volbragt zy, Luk. 12: 50. Waardoor de kracht zyner heilverdiensten, en de gaaven des Geestes, die by edelen wyn vergeleeken worden Jes. 55: 1. voortkomen." —— Een ieder, die wat bezadigd denkt, kan niet wel twyffelen, of hy vind hier veel, daer Vader Jacob vermoedelyk nimmer aen gedacht zal hebben.

Leerreden over 1 Kon. VIII. 29, 30, *ter gedachtenis der Inwijing van de Kerk te Schildwolda, dooor* ARIUS ADRIANI, *Predikant aldaar, uitgesproken den* 15 *van Wijnmaand*, 1786. *Te Groningen bij* L. Huisingh, 1787. *In gr.* 8*vo.* 38 *bladz.*

Het aendenken aen de stichting van het Kerkgebouw te Schildwolda, voor honderd jaren, en deszelfs in standhouding tot op den tegenwoordigen dag, heeft den Eerwaerden *Adriani* genoopt, zyne gedachten daer op verder te vestigen, en de oplettendheid zyner Toehoorders daer by inzonderheid te bepalen. Ter dier gelegenheid ontvouwt hy der Gemeente beknoptlyk de Inwying van 's Heren Tempel te Jerusalem, met ene nevensgaende verklaring van den hoofdzaeklyken inhoud van 's Vorsten gebed in die omstandigheden, volgens 1 Kon. VIII. 29, 30 Naer het beloop van dit voorgestelde schikt hy ver-

volgens het toepaslyke gedeelte zyner Leerreden. „ Deed „ Salomo, zegt hy, *voor eerst*, eene redevoering, waarin „ hij van Israëls lotgevallen in 't gemeen, en van de tem„ pelbouwing in 't byzonder, handelt, dit geeft ons aan„ leiding, in navolging van hem, om over de lotgevallen „ der kerke in ons vaderland, en op deze plaatze, iets te „ zeggen. *Ten tweden*, looft, dankt en offert hij den „ Here, en volgt het volk hem hierin na; wij zullen u „ tot zekere pligten, bij deze gelegenheid, en vervolgens, „ te betrachten, tot dankbaarheid, moeten opwekken. „ *Ten derden*, bidt hij om een zegen, wij zullen, een „ bepaald gebruik van onzen text makende, al zegenende „ en biddende besluiten." Zyn Eerwaerde, dezen leiddraed volgende, schikt zyne Redevoering, in 't een 't ander opzicht, zeer gepast naer de tydsomstandigheden. ——— Naer zyne opgave hebben de volgende Leeraers, zedert de hervorming, het Euangelie te Schildwolda bediend.

1611. heeft *Theodorus Folkeri*, hier eerst het zuivere Euangelie beginnen te prediken, en wierd opgevolgd

1637. door *Everhardus Jacobi*, en deze

1662. door *Copius Meijer*, die, de oude Kerk vervallen zynde, het nieuwe Gesticht ingewyd heeft op den 12ten October 1686: wien verder opgevolgd zyn

1687. *Franciscus Gomarus.*
1705. *Adolphus Molanus.*
1719. *Eppo Hendrik Vinckers.* (*)
1755. *Hermannus Diephuis.*
1768. *Hero Geres Heres.*
1783. *Arius Adriani.*

(*) Deze overleed in het jaer 1748, doch het liep, door een onzaligen twist over de beroepinge, aan, tot het jaar 1755, dat deze Gemeente herderloos bleef.

Aan-

Aanmerkingen van G. BONNET, *op het tweede Stuk des Briefs van den Wel Ed. Zeer Gel. Heer* P. VAN HEMERT, *over de Rede, en haar gezag in den Godsdienst. Briefswyze aan zyn Wel Ed. medegedeeld. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1786. *In gr. octavo,* 114 *bladz.*

Na ene optelling der byzonderheden, in 't genoemde Geschrift van den Heer *van Hemert* behandeld, maekt de Hoogleeraer *Bonnet* ene schifting van dezelven, als behoorende deels wel tot het hoofdverschil, maer zynde ook deels daertoe niet betrekkelyk, en onder deze zodanigen, die eerst *naderhand* te overwegen zyn, als mede zulken die wel achterwege hadden *kunnen*, en ook zommigen die het hadden *behooren* te blyven. —— De Hoogleeraer bepaelt zich in dezen zynen Brief voornaemlyk tot de eerstbedoelden; echter laet hy zich, na 't afhandelen van 't geen tot het hoofdverschil behoort, ook nog kortlyk uit over enige der andere byzonderheden, welken hy, zynes oordeels, niet wel geheel met stilzwygen voorby kon gaen. —— Het zy men de ene of andere party in dit geschil trekke, men zal, op het doorbladeren van dezen Brief, gereedlyk moeten erkennen, dat de Hoogleeraer zich beter by zyn Stuk bepale, en gewoonlyk met meerder opmerkzame nauwkeurigheid uitdrukke, dan de Heer *van Hemert*; dien hy ook daer toe tragt te brengen: 't welk gewislyk de enige weg is, om dit verschilstuk met vrugt te behandelen. Ter bereikinge hiervan doet zyn Hoog Eerwaerde, met het afloopen van dit Geschrift, na enige bedenkingen over de, zyns agtens, vereischte schryfwyze, den volgenden voorslag; welken wy niet ondienstig oordeelen hier geheel over te neemen.

„ In hoope dat UW Ed. dit] [bovenaengeduide] in 't vervolg zal onder 't oog houden, wil ik, ten gevalle onzer Lezeren, den staat des geschils, dat wy allereerst hebben af te handelen, onderscheidenlyk opgeeven.

„ Uwe stelling is deeze: *de onderwerpelyke rede, het menschelyk verstand, is niet bedorven.* Voor deeze stelling hebt Ge, naar myne gemaakte aanmerkingen, geen een deugdelyk bewys, 't zy uit de ondervinding, 't zy uit de H. Schrift, bygebragt.

„ De tegenstelling, die Gy bestrydt, is: *de onderwerpelyke rede, het menschelyk verstand, is bedorven.* Om die te wederleggen, brengt Ge, eerst, verscheidene bezwaaren tegen

de

dezelve in; en tragt, vervolgens, aan te toonen, dat de bewyzen voor dezelve, uit de ondervinding, uit de dwalingen van het menschdom, uit den invloed dien de zonde heeft om het verstand te bederven, (doch welk laatste bewys ik niet gebruik,) en uit de H. Schrift ontleend, van geen de minste kragt zyn om die tegenstelling te wettigen.

„ Wat nu deeze tegenstelling betreft, *het menschelyk verstand is bedorven*, die heb ik, overeenkomstig de leer van onze Kerk, nader bepaald, en aangetoond, hoe wy die *niet* en *al* verstaan. *Niet*, als of de mensch, in den tegenwoordigen staat, volstrekt onbekwaam was, om waarheden en pligten te *kennen*; waarheden als zeker, pligten als betaamlyk, op goede gronden te *beoordeelen*. —— Maar, in zo ver hy, hoe kundig ook in de leere der Zaligheid, echter niet in staat is, de geopenbaarde waarheden, welke betrekking hebben op zyne eeuwige belangen, *regt* te kennen, met dat gevolg, dat hy, als een redelyk schepzel, niet kan nalaaten, overeenkomstig dezelve, ter bevordering van zyn waar geluk werkzaam te zyn.

„ Ingevolge deeze noodige bepaaling, heb ik aangetoond, dat de *bezwaaren*, van UW Ed., tegen de leer onzer Kerke, aangaande het zedelyk bederf des menschelyken verstands, ingebragt, van geen gewigt zyn: —— en dat de *bewyzen* voor ons gevoelen, uit de ondervinding, uit de dwaalingen van het menschdom, en uit de Godlyke openbaaring, ontleend, doch van U afgekeurd, derzelver kragt behouden.

„ Het geen derhalven UW Ed. nu te doen staat, is, aan te toonen, „ dat 'er deugdelyke bewyzen voor uw gevoe-
„ len zyn; —— dat de bezwaaren, tegens ons gevoelen
„ ingebragt, ongeacht myne gemaakte aanmerkingen, haare
„ kracht behouden: —— eindelyk, dat, het geen wy
„ voor ons gevoelen, (uit de ondervinding, uit de dwaa-
„ lingen van het menschdom, en uit de H. Schrift,) aan-
„ voeren, niet bewyst het geen beweezen moet worden.
„ Derhalven, dat de onderwerpelyke rede, *met opzicht*
„ *tot des menschen waar geluk, en de regte kennis der ge-*
„ *openbaarde waarheden, welke daarop eene naauwe be-*
„ *trekking hebben*, niet kan gezegd worden, zedelyk be-
„ dorven te zyn."

„ Gelyk ik hier op uw antwoord verwagt, zo moet ik UW Ed. vooraf berigten, dat ik voorneemens ben, in myn wederantwoord alleen te onderzoeken, of uit het geen door UW Ed., over dit onderwerp, nader wordt medegedeeld,

wet-

wettiglyk dit besluit kan worden opgemaakt: *de onderwerpelyke rede is, met opzicht tot 's menschen waar geluk, en de regte kennis der geopenbaarde waarheden, welke daarop eene naauwe betrekking hebben*, NIET *bedorven*. Alle andere byzonderheden, die tot de hoofdzaak niet behooren, zal ik, of niet in aanmerking neemen, of, wanneer ik het noodig achte, afzonderlyk met U behandelen."

Het laetste gedeelte van dezen voorslag ziet op een voorheen gemeld vereischte; om, naemlyk, „ al zulke bezwaaren, die niet tot de hoofdzaak doen, afzonderlyk te behandelen." De Hoogleeraer zag gaerne, dat het wezenlyke van het geschil altoos op zichzelve behandeld wierd; en dat dan byzonderheden van geringer belang, (doch hoe minder in getale hoe liever,) by manier van aenhangzels, daer achter aen gevoegd mogten worden.

Chemische Oefeningen. Door P. J. KASTELEIJN, *Apotheker en Chimist te* [A]*msterdam. Lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* A. J. van Toll, 1786. *in gr. 8vo.*

De Inhoud van dit *Tweede Deel*, bestaande uit vyf Stukjes, is niet minder belangryk voor de Beminnaars der Scheikunde in 't algemeen, als voor de Apothekers, Fabrikanten en Trafikanten in 't byzonder, dan die van het *Eerste Deel*. — Was 'er ooit een middel om Scheikundige Kennis algemeen te maaken, en den lust tot de beoefening deezer zo algemeen nuttige Weetenschap onder onze Landgenooten aan te wakkeren; het is zekerlyk dat, 't welk de Heer KASTELEIJN daartoe heeft verkoozen; en indien wy uit de graagte, waarmede dit Werk algemeen is aangenoomen, mogen besluiten, dan is het zeker, dat onze kundige Schryver reeds voor een groot gedeelte zyn oogmerk bereikt heeft. ——— De menigvuldigheid der onderwerpen, in dit Deel voorkomende, verbied ons daarvan aan onzen Leezer een uittrekzel mede te deelen, terwyl eene bloote optelling daarvan eenigsints verveelende zoude zyn, te meer, daar wy geen oogenblik kunnen twyfelen, of zy, die eenig belang in de bevordering der Schei- en Natuurkunde stellen, zullen reeds genoegzaam met het Werk zelven bekend zyn. ——— De verdiensten des Schryvers zyn daarenboven zo algemeen bekend, dat het nood-

noodloos zoude zyn, iets ter aanpryzing, van deezen zynen geleerden en in de uitvoering zo moeijelyken, arbeid, by te voegen.

Wy hoopen, dat de Heer KASTELEIJN, in zyne edelmoedige bedoelingen, ten algemeenen nutte zal volharden, en zynen geleerden arbeid vervolgen.

Positiones Physicæ, quas, annuo labore, in scholis privatis explicat, experimentis illustrat, et auditorum suorum meditationi proponit J. H. VAN SWINDEN; antehac in Academia Franequerana Phil. Log. et Metaph.; nunc vero in Ill. Amst. Athen. Phil. Phys. Math. et Astron. Prof. Variarum Academiarum Socius. Tomi secundi pars prior. Harder. Gelr. apud *J. van Kasteel*, 1786. Absque præcedd. 254. pp. in octavo. maj. f.

Van het beloop deezes Werks, en de wyze der uitvoeringe, die den Hoogleeraar *van Swinden* ter eere strekt, hebben we onlangs in 't breede gewaagd (*); en, overeenkomstig met de toen voorgestelde orde, is dit eerste gedeelte van het tweede Stuk geschikt, ter behandelinge van de *Hydrostatica* of *Waterweegkunde*. De Hoogleeraar behandelt deezen tak der Natuurkunde in de wyduitgestrektste betekenis des woords *Hydrostatica*, welke men gewoonlyk *Waterweegkunde* noemt, doch die zich uitstrekt over Vloei- of Vlietstoffen van allerleien aart; het zy ze als *Water* onder de niet Veerkragtigen, of als *Lugt* onder de Veerkragtigen, geteld worden.

Zulks doet hem, na eene voorafgaande beschouwing der Vloeistoffen in 't algemeen, en derzelver onderscheiding in Niet- of Al Veerkragtige, in de eerste plaatze handelen over het evenwigt en de persing der Vloeistoffen, die geene Veerkragt bezitten. Hieromtrent komt in aanmerking de persing der Vloeistoffen in 't algemeen, en derzelver werking naar alle kanten, wanneer ze ergens in beslooten zyn; mitsgaders het evenwigt der Vloeistoffen op zigzelven beschouwd; en wyders de werking dier persinge op vaste lichaamen, welken in de Vloeistoffen geheel ingedompeld zyn, of min of meer op derzelver oppervlakte dryven; en eindelyk de persing van ongelykslagtige Vloei-

(*) Zie *Nieuwe Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 324.

Vloeistoffen, of zulken die van eene verschillende zwaarte zyn, onderling op elkander. —— By de overweeging der persinge of min of meer ingedompelde lichaamen, voegt de Hoogleeraar eene ontvouwing van 't nafpooren der verschillende digtheid of soortlyke zwaarte van onderscheiden Vloeistoffen en Vaste Lichaamen, door middel van Vogtmeeters en de Waterweegkunstige Balans. —— Hiermede afgehandeld hebbende het geen tot de Niet-Veerkragtige Vloeistoffen behoort, gaat hy in de tweede plaats over, ter beschouwinge van het evenwigt en de persing der Veerkragtige Vloeistoffen; waaromtrent hy zig tot de werking der Lugt in dit geval bepaalt, nadien tog alle Veerkragtige Vloeistoffen, met de Lugt, hier aan dezelfde algemeene wetten onderworpen zyn. In de behandeling van dit onderwerp vestigt hy eerst het oog op de werking der veerkragtige Vloeistoffen, die van derzelver zwaarte of gewigt afhangen; by welke gelegenheid hy een verslag geeft van de verschillende soorten van Barometers. Vervolgens ontvouwt hy ons de werking der veerkragtige vloeistoffen, die van derzelver veerkragt afhangen: 't welk hem tevens een berigt doet verleenen van die werktuigen, in welken de veerkragt der Lugt, of ook wel de persing der Lugt, byzonder haar vermogen uitoefenen: als daar zyn de Lugtpompen, de Windroers, Vogtmeeters die als Barometers werken, Ventilators of Lugtzuiveraars en Waterduikelaars-Klokken. Wyders handelt de Hoogleeraar over de werking der Hette op veerkragtige vloeistoffen, mitsgaders den hoogen trap, tot welken de Lugt verdund of verdikt kan worden; verklaarende te gelyk verscheiden verschynzelen hier uit ontstaande, byzonder in zodanige bewerkingen en werktuigen, waar in men zig van stoom of damp bedient, onder welken de zogenaamde stoom-of vuurmachine, tot het oppompen van water gebruikelyk, bovenal in aanmerking komt. Hier aan hegt hy voorts eene overweeging van een klomp van veerkragtige vloeistoffe, als mede van de digtheid en hoogte der beddingen, waar uit dezelve is zamengesteld; en zyne bespiegeling deswegens brengt hy vervolgens over tot de daadlyke meeting van de hoogten der Bergen op den Aardbodem, door middel van den Barometer; en zo ook tot het nafpooren van de digtheid der lugt, en de hoogte van den Dampkring. Ten laatste handelt de Hoogleeraar nog van 't dryven van lichaamen in eene veerkragtige vloeistoffe, of het opklimmen en nederdaalen der Lugtbollen in de Lugt,

waar-

waaromtrent hy de voornaamste byzonderheden beknoptlyk nagaat. Voorts zyn 'er aan 't einde van dit Stuk nog geplaatst eenige Tafels, wegens de vergelyking der Barometers op verschillende Schaaltekeningen, en de meeting der hoogten door middel van dezelven. ——— De beoefenaars der Natuurkunde zullen, op het nagaan der naauwkeurige uitvoering van dit alles, op nieuw reden vinden, om den arbeid van den Hoogleeraar *van Swinden* danklyk te erkennen, en van harte na de verdere voltooijing van dit Werk te verlangen.

De Geest der Wetten, door den Heere DE MONTESQUIEU. *Uit het Fransch vertaald, door Mr.* DIRK HOLA VAN NOOTEN, *Raad in de Vroedschap en Oud-Schepen der Stad Schoonhoven, Lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Met Wysgeerige en Staatkundige Aanmerkingen, zo van eenen Onbekenden als van den Vertaaler. Vierden Deels eerste en tweede Stuk. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1786. *In gr. 8vo., 536 bladz.*

In dit vierde Deel gaat de oordeelkundige MONTESQUIEU over ter beschouwing van het zoberoemde *Leenrecht*, waaraan hy de twee laatste boeken van dit zyn onsterfelyk Werk besteed heeft. En gelyk men overal de ontwyfelbaarste bewyzen van 's Mans diepe geleerdheid en schrander oordeel gevonden heeft, is ook de manier, op welke deeze twee boeken geschreeven zyn, boven allen lof, en zal aan de liefhebbers van Oudheden niet alleen eene nieuwe verwondering verwekken, maar dezelve tevens verbaasd doen staan over het nieuwe licht, 't welk zy hier op eene zo gemaklyke wyze, over deeze in zich zelve duistere Stof, verspreid zullen vinden.

,, Het Leenrecht is, gelyk de kundige Vertaaler wel aanmerkt, geenzins zynen oorsprong aan de Romeinen verschuldigd, hoe zeer de beroemde Hollandsche Schryver over het Leenrecht, Mr. *Pr. Bort*, dit heeft trachten te bewyzen. Met alle reden leidt de geleerde Schryver hetzelve uit de Oudheden van Germanie af. Dit recht heeft zeer langen tyd enkel op gewoonte berust, zonder in beschrevene wetten vervat te zyn. ——— Evenwel, men maakte in die tyden, in zwaarwigtige gevallen, veeltyds gebruik van de Advyzen van Rechtsgeleerden, onder den naam

naam van *Responsa prudentum*, *Responsa Sapientum*. Ten tyde van Keizer Frederik den eersten begonnen twee zeer beroemde Milaansche Rechtsgeleerden, met naame *Obertus de Orto* of *Horto*, en *Gerardus Capagistus*, bygenaamd *Niger (de zwarte)* over het Leenrecht te schryven, en dit had ten gevolge, dat, onder de regeering van dien zelfden Keizer, uit de instellingen van de Keizers, uit de evengenoemde Schriften van *Obertus de Orto* en *Gerardus Capagistus*, en uit de byeenverſamelde Advyzen van Regtsgeleerden, een soort van samenstel van het Leenrecht in de waereld kwam, in het welk door den Professor in de rechten *Hugo*, of *Hugolinus*, eenen van de allerberoemdste Rechtsgeleerden van zynen tyd te Bononie openbaar onderwys gegeeven wierd.

„Ten tyde van Keizer *Fredericus den tweeden* wierdt dit samenstel van Leenrechten in twee boeken verdeeld, en onder den tytel van de *tiende Collatie* in het *corpus Juris* by de *Novellen* van *Justinianus*, welke uit *negen collatien* bestaan, gevoegd. Hierin badiende hy zich voornamelyk van den raad en hulp van eenen anderen, niet minder beroemden rechtsgeleerden, *Hugolinus*, bygenaamd *de Presbyteris*. Zie *Mascovius de jure Feud.* cap. 1.

„De Groote *Jacobus Cujacius*, een man van onvergelykelyke verdiensten, heeft by deeze twee boeken eene menigte stukken bygevoegd, en eindelyk dezelve op nieuw in vyf boeken verdeeld, en met zyne allerheerlykste aanmerkingen verrykt. Dezelve zyn te vinden in de schoone uitgaave van alle de werken van deezen grooten man, welke door de zorg en yver van *Liborius Ranius*, eenen Napolitaanschen Rechtsgeleerden, in het jaar 1758, te Napels in elf Deelen in folio is in de waereld gekomen, *in het 2. Deel* pag. 1178 *tot aan het Einde*.

„Deeze boeken over het Leenrecht, bekend onder den naam van *Consuetudines Feudorum*, (onder welken naam zy thans in het *Corpus juris* zyn te vinden) behelzen dus het oude *Longobardische* leenrecht, of *jus feudale Longobardicum*, en dit recht word nog in Duitschland algemeen gebruikt voor een *jus subsidiarum*, of voor een recht, waartoe men, wanneer de Landwetten over de Leenen zwygen, zynen toevlucht neemt.

„Wy hebben eene ontelbaare menigte van Schryvers over het Leenrecht by alle volkeren, waar het zelve bekend is, welke alle op te noemen een oneindig werk zou zyn.

Men kan dezelve meest allen vinden by *Struvius* in zyn *bibliotheca juris*. Onder de voornaamsten is buiten twyfel het aangehaalde werk van *Cujacius*. Ook heeft de beroemde Professor *Johannes Voet* in zynen *Commentarius ad Pandectas* agter het 38ste boek tom. 2. pag. 609 eene uitmuntende *digestio de feudis* medegedeeld. Om een kort klaar en grondig denkbeeld van het geheele Leenrecht te hebben, kan men zich bedienen van het werkje van *Johannes Jacobus Mascovius* de *jure feudorum imperio Romano-Germanico, in 8vo*, 't welk in het jaar, 1763 voor de derde maal te Leipzich gedrukt is, waarby men tevens behoort te leezen *principia juris publici imperii Romano-Germanici, in 8vo*, van denzelfden Schryver, 't welk in het jaar 1769 voor de vyfde maal te Leipzich gedrukt is. En wat ons Vaderlandsch Leenrecht aangaat, hierover kan men, behalven in de werken van *Petrus Gudelinus*, *Fredericus Sande*, en *Cornelius Neostadius*, op eene allergrondigste wyze onderricht bekomen in het doorwrochte werk van Mr. *Pr. Bort, het Hollandsche Leenrecht*."

In het tweede Stuk van dit vierde Deel, waarmede deeze nieuwe Nederlandsche uitgave van *Montesquieu* besloten wordt, vinden wy, by wyze van Aanhangzel, voor eerst: *een Verdeediging van den Geest der Wetten, waarby ook eenige ophelderingen gevoegd zyn*; voorts 2) *Ophelderingen van den Geest der Wetten*. 3) *Welmeenende dankbetuiging aan een menschlievend man*: (een stuk, 't welk aan den Heer *de Voltaire* wordt toegeschreven) 4) *Lysimachus*. 5) *Lofreden op den Heer Præsident* DE MONTESQUIEU, *door den Heer* D'ALEMBERT. 6) *Lofreden op denzelven*, *door den Heer de* MAUPERTUIS, 7) *Korte schets van den Geest der Wetten door den Heere* D' ALEMBERT, *en eindelyk* 8) *Aanspraak van den Heer Præsident de* MONTESQUIEU *aan de Fransche Academie, toen hy tot lid van dezelve aangenomen wierd*. Alle welke stukken eene aandachtige leezing overwaardig zyn.

Hu-

Historie der Waereld, door J. F. MARTINET, *Meester der vrye Konsten, Doctor in de Wysbegeerte, Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen der Wetenschappyen te Haarlem en Vlissingen, en Predikant te Zutphen. Met Plaaten. Zevende Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1786. *In gr. 8vo.* 516 *bladz.*

Nadat de vernuftige en werkzaame MARTINET, in het voorige Deel (*), den draad der Geschiedenis, by de Historie van Frankryk, had afgebroken, vat hy denzelven thans weder op met de beschouwing der overige Ryken van Europa, en wel vooreerst van Groot-Brittannie, waaromtrent hy ons doet zien, dat hetzelve langen tyd vry woest, oorlogzugtig en ontembaar was; dat het veele schokken ondergaan heeft door Staats- en Godsdienstsveranderingen; dat het door de oude Bygeloovigheden en buitenspoorigheden zeer veel geleden heeft, eer het tot den tegenwoordigen trap van verlichting en rust kwam; dat het, groot en machtig zynde, geene geringe rol gespeeld heeft op Europaas tooneel, en daar nog geen klein aanzien blyft behouden. In de Geschiedenis van dit Land, heeft hy tevens al het merkwaardige ingevlochten, het geen van *Ierland* kan gezegd worden, doch, volgens zyn Plan, slegts met een enkel woord. De Historie van Schotland is veel gewigtiger, en uit dien hoofde heeft de Schryver zich in deszelfs lotgevallen en geschiedenissen breeder uitgelaaten; waarop hy eenige byzonderheden van Groot-Brittannie laat volgen, om een geregelder denkbeeld van deszelfs hedendaagschen staat te kunnen maaken, by welke gelegenheid hy ons een geestige Schetze mededeelt van het Karakter der Engelschen, die wy niet kunnen nalaaten, als een staal van 's Mans denk- en schryfwyze, hier in te vlechten. „ De Engelschen," zegt hy, „ zyn van eene groote, welgevormde en sterke lichhaamsgesteldheid, tot het zwaare overhellende, waartoe lucht en levenswyze veel medewerken. In 't algemeen is alles in dit Ryk veel zwaarer dan by de Overzeesche Nabuuren. Men kan dat opmerken in hunne Paarden, Ossen, Koeijen en Schaapen. Daar men dus zo wel geschikt is als genegen blyft tot geweldige lichhaamsoefeningen, zal men ook uit dien hoofde

(*) Zie *N. Alg. Lett.* I. D. bl. 498.

de daar meer, dan elders, hevig ryden, geweldig jaagen, snelle wedloopen en verwoed vechten, ontmoeten. Dewyl elk zich veel op de Vryheid laat voorstaan, en de Schryvers elken dag de Natie op weinig kostende nieuwspapieren, van allerlei inhoud, onthaalen, oordeelt men het gezond verstand daar gemeener te weezen dan by andere Volken. Deeze vryheid is de bron van die mannelyke redevoeringen, die soms in het Parlement gehoord worden, hoewel 'er, ook dikwils, veel onbeschaafdheids, onbetaamelyke beledigingen, laffe en kwalykgeplaatste kwinkslagen in voorkomen, ten minsten meer bewysredenen dan trekken van welspreekendheid. Dan, aan deeze vryheid moet men ook toekennen de schaamtelooze behandelingen, die de Koning en zyn Gezin soms moeten uitstaan, zelfs van geringen. Dan, behandelen de Engelschen hunnen Koning zo laag en schandelyk, geen wonder, dat zy de Vreemdelingen gelyke ruuwheid aandoen, en de verouderde Nationaale ongeregeldheden behouden. Rangen in acht te neemen is toch hier weinig bekend. De Aanzienlyken verlaagen zich soms ongemeen, en dit maakt hen bemind. Maar de geringe stelt zich ook vaak volkomen gelyk met de Grooten, en deezen moeten zulks verdraagen. Dan, deeze vryheid verwekt daarentegen een edele liefde voor 't Vaderland, een kloeken yver voor 't algemeen belang. Jammer is het, dat deeze drift veel gepaard gaat met eene trotsche verachting van andere Volken, die zy met den nek aanzien, vooral de Franschen, hunne oude natuurlyke vyanden. En het is niet vreemd, dat menschen, die oordeelen, al te mogen zeggen, het geen zy denken, en te doen, 't welk zy willen, veelal eigenzinnig, buitengewoon, zonderling en spoorloos zyn, zo in hunne woorden als in hunne daaden. Deeze versmaading van andere Natiën meenen, sommigen, moeten toegeschreven worden aan eene misleiding, waartoe 't gemeene volk ongevoelig gebragt wordt door zyne dagelyksche Schryvertjes, die onophoudelyk andere Landen en Natiën beschimpen. Dit is de beste verdeediging, die 'er van gegeeven kan worden, hoewel ze niet schynt te voldoen. De Drukpers is 'er vry, en dus wordt 'er al gezegd, wat men maar wil. Niemand wordt 'er ontzien; dan, hierdoor acht men ook het bekladden te minder, 't geen 'er zeer in zwang gaat. —— De Weelde is in alle rangen van Lieden zeer gemeen, waarvan hunne ongemeene rykdommen, by de Zeevaart en den Handel gewonnen, de oorzaak zyn. Veelen

ach-

achten geen geld, en de schatten worden de bronnen van verwaandheid, verkwisting en bedorven zeden. Anderen weeten beter gebruik van hunne sommen te maaken; en, is iemand waarlyk ongelukkig buiten zyne schuld, magtige ondersteuningen ontbreeken niet. Edelmoedigheid en weldaadigheid (deezen lof verdienen de Engelschen) zyn soms byna zonder voorbeeld. Moet 'er een nuttige Inrichting gemaakt, een Gasthuis gesticht, een ongelukkig Koopman geholpen, een eerlyk doch behoeftig Huisgezin ondersteund, de schuld van eenen armen Kunstenaar betaald, of eene Weduwe en Weezen bygestaan worden, aanstonds zyn de handen open, en de rykste giften worden tot die einden gegeeven. Een Vreemdeling wint niet gemaklyk eene vertrouwlyke vriendschap. De beste weg daartoe is, dat hy de taal des lands spreeke; dan, verkrygt hy eens de gunst, hy kan 'er te beter staat op maaken. Een Uitlander, die zich in het Ryk nederzet, is echter van alle ambten uitgesloten, volgens de wet, ten tyde van George den I gemaakt, toen het Ryk van Duitschers overstroomde, die deezen nieuwen Koning gevolgd waren. —— 't Gemeene Volk is ruuw, trotsch, ongeduldig, veeltyds onbeschoft en onverdraaglyk; maar de Grooten, wel opgevoed zynde, zyn edelmoedig, weldaadig, openhartig, deftig, dapper, vol waardigheid. Allen, van welken rang, zyn geweldig in hunne driften, en hunne gramschap bykans woedend. Gelukkig, indien dit lang stand hield by de aanvallen in den kryg; maar men heeft dikwils gezien, dat de Schotten hen daarin overtroffen, en minder van zwigten wisten. Men wraakt in de Natie de woestheid, die zich vertoont in hunne liefde voor bloedige vermaaken, gelyk in de haanengevechten, in die van allerlei dieren met elkanderen; ook in het vloeken en zweeren, waaraan zy zeer verslaafd zyn. —— Een diepdenkend vernuft kan men veelen niet ontzeggen, dan het is by hen gemeen, tot zwaargeestigheid, gelyk ik zeide, over te hellen. Anders worden allerleie vermaaken ongemeen van hen bemind. Ondanks hnnnen haat tegen de Franschen, beminnen en volgen zy echter allervaardigst de kleeding, 't optooisel en de waaren deezer Natie. Zulke tegenstrydigheden ontmoet men hier meer. Eén paar handschoenen, vroeger gemaakt voor, en gedraagen door, eene Hertogin, dan voor de Koningin, deedt de laatste weldra besluiten, den Gemaal der eerste te vernederen, hem als Veldheer te verstooten, en vrede met den

vyand te maaken ten nadeele haarer bondgenooten. De Vrouwen zyn niet levendig, maar hellen meer tot de zedigheid of blooheid. Onder haar, en byzonder onder de Landmeisjes, die alleraanvalligst opgetooid, Zondags, te paard naar de kerk ryden, vindt men veele schoonheden. Veelen der Aanzienlyken, zo getrouwden als ongehuwden, beminnen de geleerdheid en leezen dagelyks zeer veel. In weinige landen treft men meer kundige Vrouwen aan. Mevrouw Montague gaf aan de Westelyke Waereld kennis van de inënting der Kinderziekte te Constantinopolen, tot eeuwige schande van een half millioen reizende Heeren. —— Onder veele Ieren en zogenoemde Bergschotten, houdt nog de onbeschaafdheid stand; doch de andere Schotten zyn beleefd, krygshaftig en moedig."

Na vervolgens over de Engelsche Taal, Wetten, Gezindheden, Geleerden, Kunstenaars, enz. kortelyk gesprooken te hebben, gaat hy over tot de Historie van Denemarken, welks Oorsprong, vroege en laate Koningen, Bestier en Magt des Ryks, Karakter des Volks, Taal, Godsdienst, Wetenschappen, Handel, Handwerken, Landbouw, enz. op een beknopte en aangenaame wyze voorgesteld worden. Hierop met een enkel woord van Ysland gewag gemaakt hebbende, wendt hy zich naar een anderen Oord, en doet ons een Ryk beschouwen, dat in de laatste tyden groote Koningen heeft voortgebragt, zelfs een eerwaardig Karakter bezit, en uitmuntende Geleerden kan optellen; wy meenen de Zweeden; na de Geschiedenis van dit Volk te hebben voorgedragen, laat hy hierop volgen het nog overschietende Russische Ryk; en hiermede de Noordsche landen afgehandeld hebbende, wendt hy zich naar de onaangeroerde Middellanden van Europa, en wel vooreerst ter beschouwing van de Geschiedenis en toestand van Poolen; vervolgens overgaande tot de Historie van Pruissen; en by deeze gelegenheid zich in de nabuurschap van Duitschland bevindende, was het eigenaartig, hetzelve thans te beschouwen. Om echter van Duitschlands Historie een geregeld denkbeeld te geeven, houdt hy de volgende orde: Namelyk, dat hy eerst den ouden Staat des Ryks schetst, daarna deszelfs tegenwoordige verdeeling in Kreitzen; vervolgens de Landen, die het Oostenrryksche Huis thans bezit, nevens eenige aangrenzende Landschappen, nu staande onder het gebied der Turken; (van welken de Schryver, in de Historie van Asia, niet kon spreeken, omdat ze tot Europa niet behooren) en eindelyk het

Ka-

Karakter van Duitschlands tegenwoordige Inwooneren afteekent. En deeze zaak afgehandeld hebbende, besluit hy eindelyk dit deel met de Historie van Zwitserland. — Alle deeze stukken zyn in die losse manier en bevalligen styl verhandeld, welke den Heer MARTINET zo byzonder eigen zyn.

Geschiedenis van Karel den Grooten, voorafgegaan door eenige aanmerkingen over den eersten Stam der Fransche Koningen, en gevolgd door eenige Aanmerkingen over den tweeden Stam, door den Heere GAILLARD, *Lid van de Fransche Academie, en van de Academie der Opschriften en Fraaye Letteren. Uit het Fransch vertaald. Derde en Vierde Deel. In 's Hage by* J. van Cleef, 1786. *In gr.* 8vo. 331 *en* 263 *bladz.*

De Kundige Schryver van dit Werk deelt ons, by den aanvang van het Derde Deel zyner Geschiedenis, welker aart en beloop wy by eene voorige gelegenheid breeder geschetst hebben, een bericht mede zo van de herstelling van het Wester-Keizerryk, als van de zaaken van het Oostersche of Grieksche Keizerryk, en andere Europa betreffende zaaken, op het einde der regeering van Karel den Grooten; waarop hy de Geschiedenis laat volgen van de Kerk, de Wetgeeving, de Letterkunde, Zeeden en gewoonten onder de regeering van deezen Vorst, wiens dood eindelyk omstandig beschreeven wordt. En hier mede zyn taak afgehandeld hebbende, heeft hy, by wyze van Aanhangzel, eenige Vraagstukken betreffende Karel den Grooten voorgesteld, als voor eerst: *Is het waar, dat dit Vorst, zulk een liefhebber van de Wetenschappen, die dezelven met zo veel luister beschermde, en met zo veel smaak beoefende, zelfs niet schryven kon?* omtrent welk vraagstuk onze Schryver verklaart van het gevoelen te zyn van den Abt *Le Beuf*, dat namelyk Karel de Groote de gemaklykheid niet had om los en vaardig te schryven, dat hy zich daar vruchteloos moeite toe gaf, maar er niet in konde slaagen, het geen hem met den natuurlyken zin der woorden van EGINARD het best schynt te strooken, en in deszelfs uitdrukkingen niets vinden kan, het geen hem zou verplichten, om 'er die sterke gevolgtrekking uit af te leiden, dat Karel de Groote in 't geheel niet schryven kon eene gevolgtrekking op verscheidene ande-

re plaatsen door EGINARD zelven tegengesproken; inzonderheid vindt hy 'er niets in 't geen hem zoude wettigen, om het eenstemmig getuigenis der Geschiedenis omtrent de ongemeene kundigheden van Karel den Grooten in twyfel te trekken. Het tweede vraagstuk is: *Moet men Karel den Grooten aanmerken als den Stichter van de Universiteit te Parys?* waaromtrent hy ons de gedachten van den Heer DU BOULAY, die dit vraagstuk met een verbaazenden omslag van geleerdheid behandeld heeft, geschieden oordeelkundig voordraagt, uit welke voordragt van zaaken het allergemakkelykst is, die geenen, die de Instelling der Universiteit in de twaalfde eeuwe plaatzen, overeen te brengen met dezulken, die beweeren dat Karel de Groote de Stichter der Universiteit geweest is. „ De vereeniging, zegt hy, der verschillende meesters tot één lichbaam had ongetwyfeld niet eerder plaats dan in de twaalfde eeuw; maar de openbaare lesgeevingen deezer meesters zyn, zedert den tyd van Karel den Grooten, onafgebroken voortgezet; het is dus deeze Vorst, aan wien wy de onschatbaare weldaad van het openlyk onderwys te danken hebben; hem alleen komt ten minsten de roem toe van hetzelve hersteld en op een vasten duurzaamen voet gevestigd te hebben. Laat ons hierby nog in aanmerking neemen, dat de regeeringloosheid en verwarring, by het eindigen van den tweeden Stam, veel grooter geweest zynde dan by het eindigen van den eersten, het geen gering uitwerkzel van den invloed eenes grooten mans geweest is, dat de Letteroefeningen, die by het eindigen van den eersten Stam geheel te niet raakten, zich in stand bebben kunnen houden, te midden in den woesten baijerd van den tweeden Stam." Het derde vraagstuk is: *Moet Karel de Groote gehouden worden voor den Insteller van de Pairs en het Pairschap?* De Schryver geeft ons een omstandig bericht van de zes tydperken van het Pairschap in Frankryk, en uit deezen voordracht van deszelfs geschiedenis blykt het ten duidelykste, dat Karel de Groote geheel geen aandeel gehad heeft noch in deszelfs instelling noch in de verscheidene omwentelingen welke hetzelve ondergaan heeft; en dat men hem alleen daarom de eere deezer inrichting gegeeven heeft, omdat men altoos gewichtige zaaken gaarne aan een doorluchtigen naam en een luisterryk tydperk toeschryft. Het laatste vraagstuk is: *Of Karel de Groote de inrichting der Nationaale Vergaderingen veranderd hebbe?* en na een

oor-

oordeelkundig onderzoek blykt het dat Karel de Groote aan de form deezer Vergaderingen byna geene veranderingen, en dezelven mogelyk alleen menigvuldiger en talryker gemaakt heeft.

In het vierde Deel, gaat de Schryver over ter beschouwing der verdichte Geschiedenis van Karel den Grooten, en haare betrekkingen tot de waare Geschiedenis; trouwens, men zou, gelyk hy wel aanmerkt, Karel den Grooten niet ten vollen doen kennen, wanneer men zich alleen bepaalde tot het geen de Opstellers der Kronyken en verdere Schryveren, welke men als Geschiedkundige kan aanmerken, van hem zeggen. De Verdichtselen zyn een allerwezenlykst gedeelte der Geschiedenis van deezen Monarch, en men mag vryelyk zeggen, dat zy in zo verre strikt met de waarheid overeenstemmen, als zy met sterke kleuren schilderen, de meerderheid van deezen Vorst boven alle anderen, den overmeesterenden indruk, die zyne glorie op de verbeelding maakte, en de geestdryvende vervoering, welke hy, zo aan Romanschryvers en Dichters als aan Helden en Staatsmannen wist in te boezemen. —— Na eenige voorafgaande aanmerkingen over de oude Romans, wegens de doolende Ridderschap, gaat de Schryver, de verdichte Geschiedenis van Karel den Grooten regelmaatig na, zonder zich te verbinden aan de betreklyke Oudheid der Schryvers en Werken, die ons de voornaamste trekken daarvan opleveren, en slegts op den kant worden aangehaald. Inzonderheid legt hy zich toe, om de weinige waarheid op te spooren en uit te schiften, welke in deezen modderpoel van verdichtselen begraaven ligt, de eerste stoffe daartoe verschaft heeft, of ten minsten het voorwendzel der Schryvers geweest is. Het is toch altoos belangryk, en mogelyk ook tevens nuttig, na te gaan, hoe de verdichtselen gesmeed worden, uit eene eerste grondstoffe van waarheid. —— De verdichte Geschiedenis van Karel den Grooten begint reeds vroeger dan zyne geboorte, en men ziet uit dit Werk, met vermaak, hoe de levendige verbeeldingskragt der Roman-Schryvers niet minder werkzaam geweest is, in de zamenstelling der wonderbaarlyke gevallen van zyne Moeder, dan in die van hem zelven; en gelyk zy, met vergrooting, gewag maaken van de schoonheid, gestalte, dapperheid, heldendaaden, met één woord, van alle de voordeelen, die Karel de Groote bezat; zo kon het ook niet wel anders zyn, of men moet een dergelyke vergrooting aantreffen in hunne verhaalen, wegens zyne ge-

negenheden en minnaryen, waarvan ons de Schryver aanmerkelyke voorbeelden opgeeft, en hierop een verhaal laat volgen, van alle de tegenspoeden, welke de Roman-Schryvers en Dichters Karel den Grooten doen overkomen, nevens eenige byzonderheden, wegens zynen onwaardigen Zoon Charlot, den vermaarden Ridder Ogier den Deen, den Verraader Ganelon, den Toveraar Maugis, den slag van Roncevaux, en het uitëinde van Roeland, en eindelyk deezen taak afdoet, met de beschouwing der verdichte Geschiedenis van Karel den Grooten, met betrekking tot de zaaken van Aquitaniën; waarop hy dit algemeen besluit laat volgen, dat, „offchoon de Spaansche en Italiaansche Dichters en Roman-Schryvers niet zeer gunstig zyn, omtrent Karel den Grooten; offchoon zy hem een groot aantal onrechtvaardigheden en geweldenaryën, te laste leggen; offchoon zy een byzonder vermaak scheppen, en hem geduurig in verdrietlyke, en zomtyds zelfs in belachlyke, omstandigheden te plaatzen; men echter duidelyk ziet, dat de alöm beroemde naam van Karel den Grooten hen, als het ware tegen dank, in bedwang houdt, dat de kracht der waarheid hen wegsleept, en dat hunne pen weigerachtig is, om hunnen kwaaden wil in te volgen; zo dat zy gedwongen worden, om hem als waarlyk groot af te schilderen, zelfs dan, wanneer zy hem in een vernederend daglicht trachten te plaatzen. Zo zy al den luister zyner roemryke bedryven poogen te bezwalken, zo doet echter de luister zyner kroon, hofhouding en volksvergaderingen, hunne oogen schemeren; zo zy in hunne vercieringen, naar welgevallen over den Ridderlyken roem beschikkende, aan Karel den Grooten slegts een zeer middelmaatig gedeelte van dien toekennen; zo zy al van dien Vorst, op verre na, geenzins den meest geduchten, en den meest gelukkigen der Ridders maaken, zien zy zich echter genoodzaakt, om hem als den meest vermogenden, den meest geëerbiedigden onder alle Vorsten der aarde voor te draagen; hy is altoos, zelfs in hunne Schriften de *Koningen der Koningen*, en de *Vader van het Heeläl*, het is altoos aan zyn Hof, het is altoos onder zyne oogen, dat de Ridders en Helden Krygsroem poogen te behaalen; het zy in daadelyke Veldslagen, het zy in Kampgevechten, het zy in Steekspeelen, (Krygshaftige Speeloefeningen, die ten tyde van deezen Vorst, nog geen plaats hadden, maar die reeds in zwang waren, ten tyde der Roman-Schryvers, het geen

voor

voor deeze lieden altoos voldoende was, om te onderstellen, dat zulke gebruiken, van ouds, bestendig hadden plaats gehad;) het is aan het Hof van Karel den Grooten, dat men de algemeene verzamelplaats vindt van die OLIVIERS, die ROELANDS, die REYNOUDS, die ROGIERS, die OGIERS, die de eeuwige eer der Ridderschap uitmaaken; het is ook aan zyn Hof, het is in zyne Legervelden, of aan het hoofd der benden, die hem bestryden moesten, dat men geduurig ontmoet die MANDRICARTS, die RODOMONTS, die GRADASSES, die FERRAGUSSEN, die SACRIPANTS, fiere mededingers der Christen Ridders, en die ten hunnen opzichte zyn, 't geen de HECTORS, de SARPEDONS, de MEMNONS, waren ten opzichte der Grieksche Helden, van het beleg van Troije: ook vindt men in de BRADAMANTES en de MARFISES, de PENTHESILEAS, en de CAMILLAS der Oudheid. Karel de Groote is altoos het middelpunt van alles; het is altoos voor of tegen hem, dat alle deeze Helden en Heldinnen stryden; het is hy, het zyn zyne roemryke daaden, het is de groote rol, die hy in Europa gespeeld heeft; het is de instelling der Ridderschap, die hy heeft ingevoerd, die aanleiding gaven tot het opstellen dier Romans zelven.

„De niet minder aanzienlyke rol, dien AARON RACHID, zyn Vriend, en in stuk van roem zyn Mededinger, in Asia gehad heeft, is van een gelyke uitwerking geweest. Die Caliph is, in de Arabische en Persiaansche Romans, gelyk Karel de Groote in onze oude Romans, de hoofdpersonagie, en zyn leven wordt daar te boek gesteld met verdichte trekken, die dan eens de opgecierde, dan eens de verminkte, waarheid ten grondslage hebben. In 't algemeen doen deeze Vertellingen AARON RACHID voorkomen, als een hoogmoedig en geweldig Vorst, maar werkzaam, waakzaam, altoos bezig gehouden door de zorg voor de welvaart zyner Staaten; des nachts, wanneer zyne Onderdaanen gerustelyk sliepen, voor hunne belangen waakende, en in eigen persoon, heimlyk en vermomd, de ronde door zyne Hoofdstad doende, om op te spooren, of 'er niet eenige verborgene ongeregeldheden gepleegd wierden, die verdienden gestraft te worden; alles zelfs met eigene oogen willende zien, aan allen recht doende, de dwaalingen, waarin hy zou kunnen gevallen zyn, en het kwaad, dat hy uit overhaasting zou kunnen gedaan hebben, door zyne billykheid edelmoedig en rykelyk vergoedende; voor het overige medelydend omtrent ongelukkigen,

gen, weldaadig en in alles groot en Vorstelyk. Het is ten naasten by met die zelfde trekken, dat hy in de Geschiedenis, zo ten goeden als ten kwaaden, wordt afgeschilderd.

„Wat zyn vermogen betreft, de Arabische en Persiaansche vertellingen stellen hem voor als den Opperheer van een aantal Koningen, die alleen by zyne vergunning regeeren, die hy door een enkelen wenk in het niet stort, die hy door een enkele regel schrifts noodzaakt, om van den troon af te klimmen en den scepter over te geeven aan die opvolgers, welke hy verkooren heeft.

„Maar AARON RACHID heeft altoos zynen Visier GIAFAR BARCEMIDE, die in zynen roem geen gering aandeel heeft, die hem dikwils voor grove misslagen bewaart, en die hem uitmuntende lessen en onderrichtingen geeft; doch het zou zeer bezwaarlyk zyn den staatsdienaar van Karel den Grooten te noemen; het was deeze Vorst van wien men inzonderheid zeggen kon.

Et qui, seul, sans Ministre, a l'exemple des Dieux,
Regles tout par soi-mene et voi tout par ses jeux.

(dat is:)

En die, geheel alleen, den last torscht van 't gebied;
Geen hulp van dienaars heeft van noden;
Maar, op het voorbeeld van de Goden,
Zelfs alles regelt, 't al door eigene oogen ziet.

Catechismus der Weetenschappen, schoone Kunsten en Fraaije Letteren, uit verscheiden beroemde Schryveren, en inzonderheid volgens de Schets van den beroemden BARON VAN BIELFELD, *samengesteld. Met Plaaten. Vierde stuk. Te Amsterdam by* A. Fokke, Simonsz. 1786. *In gr. 8vo.*

Ingevolge het gelegde Plan, behelst dit Vierde Deel weder eene handleiding ter onderrigtinge, nopens het algemeene beloop veeler Weetenschappen, Kunsten en de beoefening der Fraaije Letteren. De onderwyzende en troostende Godgeleerdheid bekleeden hier de eerste plaats; vervolgens wordt de weetenschap des Kerkbestiers en het Kerk-

Kerklyk Regt, ontvouwt; hierop gaat men over ter nafpooringe van het Koop- Wisfel- en Zeeregt, mitsgaders van het Krygsrecht; wyders verleent men ons een doorloopend verflag van de leer der Geneesmiddelen, of der *Materia Medica*, en tevens van de Kruidkunde, welker behandeling opgehelderd wordt door eene nevensgaande Plaat, behelzende eene afbeelding van de deelen der Planten, die tot de vrugtmaaking behooren, en te gelyk eene aanwyzing van den rang en de benaaming der Planten, volgens hunne Helmftylen. Hierby komt voorts in overweeging het Regt der Natuur en dat der Volken; benevens de Bouwkunde, welke laatfte insgelyks vergezeld gaat van eene Plaat, met de daar by gevoegde onderigting wegens de voornaamfte vyf Bouworden. Laatstlyk vestigt men de oplettendheid nog op de Kunst van Opzeggen of het *Delameeren*, en de Danskunst. Ieder deezer takken van oefening worden, op eene dergelyke wyze als in de voorige ftukken gehandeld is, beknoptlyk leerzaam voorgedraagen; en veelal geeft ons de Opfteller een kort verflag van de opkomst en voortgang deezer oefeningen: waarvan zyn volgend berigt, betreffende de Kruidkunde, in deezen ten voorbeelde kan ftrekken.

„ De voed- en geneeskragt der kruiden, dus wordt *Ernestus* fpreekende ingevoerd, wierdt den menfchen, die in den aanvang des waerelds hun leeven meest al op het veld doorbragten, al vroeg bekend, en fpoorde hen tevens tot het onderzoek der planten en bloemen (*Phytantologia*), boven dat van alle andere dingen, voornaamelyk aan; en de Kruidkunde kwam welhaast in zo groot eene achting, dat men den uitvinderen van zommige kruiden Goddelyke eer bewees: gelyk dan *Bacchus* den Wyngaard, *Mercurius* het kruid *moly* en het *wintergroen*, na hem *Mercurialis* genoemd, gezegd worden uitgevonden te hebben: voorts was de God *Apollo* onder de Heidenen mede beroemd, om dat hy een groot aantal kruiden uitgevonden heeft. De kruiden, welke by de Grieken voor algemeen geneezende, *Panacea* van πᾶν *alles* en ἀκεῖσθαι *geneezen*, gehouden wierden, heeft men, na het gevoelen deezer fchrandere Natie, aan *Esculapius* en *Hercules* te danken. De *Nymphæa* of *Zeepluimen*, by DODONÆUS *Plompen* genoemd, zyn haaren naam aan eene *Nymphe* of Watergodinne verfchuldigd. *Chiron* het Menschpaard, en *Achilles* zyn voedfterling, hebben mede veele planten uitgevonden, als onder anderen het *Panaceum Chironum*, en het Duizend-

zendblad (*Achillea*), met welk kruid *Thelephus*, na de taal van *Homerus*, geneezen is, welke *Thelephus* het Muurpeper (*Thelephium*) gevonden heeft. De wyste Vorst onder de Hebreen, *Salomo*, heeft reeds zyne in de kruiden verkreegene kennis, van den *Cederboom* tot aan den *Hysſoop*, te boek gesteld, gelyk blykt uit 1 Kon. IV. 33; maar dit werk, dat zeekerlyk een geheel zamenstel van *Natuurlyke Historie* geweest zal zyn, is niet tot ons gekomen; alhoewel zommigen op goede gronden meenen, dat het geen *Salomo* van de Kruidkunde te boek gesteld heeft, enkel in Lofzangen bestaan hebbe. De geleerde *des Landes* drukt zig, in het eerste deel van zyne *Histoire Critique de la Philosophie*, hierover, in deezervoege uit. „ 'Er is nog eene „ byzonderheid die ik niet behoore over te slaan, en deeze „ is, dat de oudste Werken in de Kruidkunde niet dan gewyde Lofzangen geweest zyn, waarin men de kragten „ en geneezende eigenschappen der Kruiden verhaalde. „ Deeze lofzangen wierden op eene plegtige wyze, zo „ wel aan den disch als by de offeranden, gezongen, vol- „ gens het getuigenis van PLUTARCHUS *in Sympos. Lib.* „ VIII. Zy waren bovenal zeer gemeen onder de Persiaanen „ en onder de Chaldeen, waarover men leezen kan HYDE „ *de Relig. Persarum*; en men kan met veel waarschyn- „ lykheid onderstellen, dat de wyze *Salomo* ook op dee- „ ze wyze alle de boomen en planten bezongen hebbe. „ De Jooden, alhoewel een afgezonderd volk zynde, na- „ men zeer gemakkelyk de geestneiging en de gebruiken „ van hunne nabuuren aan. De natuur zelve geleidt de „ menschen tot de navolging, en tragt, door een zo kort „ en beslissend middel, het eene volk tot het andere te „ doen naderen." ——

„ Verscheidene voornaame mannen van de oudheid zyn voorts nog beroemd, door zig byzonder op de Kruidkunde te hebben toegelegd; als zyn *Gentius*, Koning van *Illyriën*, de vinder van de Gentiaanbloem; *Lysimachus*, Koning van *Macedonien*, die van de *Lysimachus* of Wederik; *Artemisia* de Huisvrouw van *Mausolus*, Koning van *Cariën*, die van de *Artemisia* of Byvoet; *Attalus* Koning van *Pergamus*; *Juba*, Koning van *Mauritanien* enz. Maar boven allen is onder de Kruidkundige Vorsten beroemd *Mithridates*, Koning van *Pontus*, die de kragt van het kruid *ſcordium* of waterlook gevonden heeft, en door zyn geneeskundig mengzel na hem *Mithridaticum* of *Mithridaat* geheeten, door de geheele waereld van ouds bekend

kend is geweest. De beroemdste Geneeskundigen der oudheid, als waren *Hippocrates*, *Galenus*, *Avicenna*, *Averroes* enz., die de kruiden na het Alphabeth hunner naamen beschreeven, waren mede alle kruidkundigen en bereidden zelve de Medicynen, die zy hunne lyders voorschreeven; wyl 'er ten dien tyde nog geene byzondere Kruidmengers bekend waren. *Aristoteles* heeft voor zynen Leerling *Alexander* ook twee boeken van de kruiden zaamgesteld, die mede niet meer voor handen zyn: van zyn Leerling *Theophrastus*, die elke plant stukswys en verdeeld beschreef, zyn nog tien boeken van de planten voor handen, en voegt men daar nog by de vyf boeken van *Dioscorides*, welke in de eerste Eeuw naa *Christi* geboorte het licht zagen, en het geen *Plinius* de oude, in zyne Natuurlyke Historie, van de kruiden gewaagt, dan heeft men reeds alles gezegd, wat men van de geschiedenis der Kruidkunde by de Ouden, tot op de vyftiende Eeuw, zeggen kan; want tot op deezen tyd duurde de nagt in deeze weetenschap, behalven dat eenige Arabieren, als waren *Avicenna*, *Averroes*, *Paracelsus*, enz. gelyk wy reeds gezegd hebben, de Kruidkunde, om dat zy die in hunne Geneeskunst niet ontbeeren konden, beoefenden.

Petrus. „ In laatere tyden is zeekerlyk de Kruidkunde algemeen en sterker beoefend.

Ernestus. „ De eerste Schryver, welke in dit vak, naa de herstelling der geleerdheid, aanmerking verdient, was *Petrus Schöffer*, die zynen Duitschen Gezondheids Tuin (*Hortus Sanitatis*) in 1485, met de afbeeldingen van 435 planten vercierd, in het licht gaf, welke figuuren hy, op zyne Reizen naar *Palestina*, door eenen Schilder, die met hem reisde, hadt doen afmaalen. In het jaar 1530 gaf *Otto Brunsfels*, te Straatsburg, zyn Kruidboek (*Herbarius*), mede met plaaten, in het licht, en daar door wierdt de lust tot de Kruidkunde algemeen opgewekt. Men lag Kruidhoven aan, en las over deeze Weetenschap de Ouden, zo verre die gekomen waren; men verzamelde Kruidboeken, egter zonder orde of rangschikking waar te neemen, tot dat *Andraeas Caesalpinus* de planten na hunne vrugtmaaking (*Fructuatio*) verdeelde. *Casp. Bauhinus* gaf eene naamlyst van hunne benaamingen in het licht; *Aug. Quirin. Rivinus* bouwde zyne verdeeling op de regelmaatigheid en het getal der bloembladen; en *Joseph Pitton de Tournefort* grondde zyn stelzel op de gestalte der bloemen. In den

den Jaare 1618 gaf de Nederlandsche Geneesheer en beroemde Kruidkundige *Rembrand Dodoens* (*Rembertus Dodonæus*) zyn Kruidboek in het licht, in het zelve de rangschikking van *Dioscorides* volgende, en de kruiden, planten en bloemen, na hunne gelykheid in gedaante en kragten verdeelende. Deeze rangschikking hieldt zo lang stand, tot dat in 1737, de beroemde *Carolus Linnæus* zyn stelzel van mannelyke en vrouwelyke Planten gemeen maakte, en daar na de rangschikking in de Kruidkunde bepaalde. Zedert dien tyd zyn de Kruidkundige Boeken zodanig in getal aangewassen, dat men 'er thans reeds over de drieduizend telt, zo die over de Geschiedenis der Planten (*Historia Plantarum*) in 't gemeen, als over de Kruiden van elk byzonder Land, of enkele planten, en over nieuw ontdekte Gewassen, geschreeven zyn.

Leonard. „ Zyn 'er nog wel Kruidkundigen, die met de nieuwe Rangschikking van *Linnæus* niet te vrede zyn?

Ernestus. „ 'Er zyn nog weinigen, die de verdeeling van *Paracelsus* volgen, maar zy is zo byzonder, dat men dezelve zonder eenig bygeloof niet omhelzen kan.

Karel. „ Op welk eene wyze verdeelde *Paracelsus* de Kruiden dan? Vader!

Ernestus. „ *Paracelsus*, *Porto*, *Crollius*, en anderen, meenden eene soort van zamenstemming en overeenkomst der teekening en beelding der Planten, met die van de leden van 's menschelyken lichaams, te ontdekken; maar deeze overeenkomsten en gelykenissen zyn al te wild en al te onzeeker; zy berusten veelal minder in de natuur, dan in het hoofd van den waarneemer, die de Visionarissen nabootst, die, by het ondergaan der zonne, veldslagen, moorenhoofden, tulbanden en duizend diergelyke herzenschimmen, in de lucht meenen te zien. Op dit eerste schyngezigt hebben zy vervolgens een tweede gebouwd, en hebben zig ingebeeld, dat, gelyk men de ziel en het innerlyke van den mensch, door zyne taal, gebaarden, wezenstrekken, en evenredigheden in deszelfs leden kan kennen, men ook alzo de verborgene kragten der planten en hunne uitwerkzelen op het menschelyk lighaam, door de overeenkomst van hunne tekening en uiterlyke gedaante, konde doorgronden. Zy steunden op deeze *Plantgedaantekunde* (*Phytophysiognomia*,) en noemde dezelve de *Planttekening* (*Signatura Plantarum*;) zy schiftten daarnaa hunne Planten in zulke, welke de teekening van eenige deelen des menschelyken lichaams scheenen

nen te draagen; in andere, die naar eenige lighaamelyke gebreken zweemden; en weder in andere, welke eene volkome gelykenis naar de beleedigende stoffe in de ziekte hadden, enz. enz.

Kornelis. „ En zyn 'er waarlyk nog Geleerden, die dit gedroomde stelzel van *Paracelsus* volgen?

Ernestus. „ ô Ja. 'Er zyn nog genoeg aanhangers van dit belachelyke stelzel. Zy noemen de bekwaame lieden, die eene redenlyker leerwyze uitgevonden hebben of opvolgen, enkel Naamschryvers (*Nomenclatores*,) die de Planten niet dan alleen by naamen kennen. Maar deeze antwoorden hen, (1.) dat men de weetenschappen niet verwarren moet, en dat de kennis van de kragten der Planten tot de *Artzenykunde* (*Materia Medica*) behoort. (2.) Dat het geheele stelzel der *Planttekening* op onvasten grond gevestigd is; dat de tekenen, die zy in de Planten aanwyzen, nooit aan de kragten, die zy 'er van belooven, voldoen; en dat de oude geschillen, over de zuiverende, aantrekkende en versterkende Kruiden, de allerdwaasste herzenschimmen zyn."

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur-Zedekundig- en Konst-Woordenboek. Door* J. A. DE CHALMOT. *Tweede Deel, Eerste Stuk; zynde het Negende Deel van het Woordenboek. Verrykt met Kunstplaaten. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam by* J. Yntema, 1786. *In groot quarto*, 380 *bladz.*

In het doorbladeren van dit Stuk vinden wy dezelfde opmerkzaamheid in agt genomen, die wy in de voorige Stukken gade geslaagen hebben, 't welk ons toont, dat men niet verflauwt, maar yverig volhardt in dit Vervolg ten hoogste nuttig te maaken. De beleezen *Chalmot* brengt hier, uit eene menigte van geleerde en vernuftige Schriften, eene reeks van opmerkingen over een groot aantal van onderwerpen by een, die men op geschikte Artykelen gereedlyk kan nagaan. Zo verleent hy ons, by voorbeeld, op het Artykel *Compas* of *Compasnaalde*, de volgende onderrigting van den bedreeven Natuurkundigen *P. van Muschenbroek*, wegens de, naar 's Mans eigen ondervinding, beste manier van het bereiden der *Compasnaalden*.

„ Men kan, (leert hy ons,) de *Compasnaalden* stryken, of op de Poolen van eenen blooten Zeilsteen, of op de voeten van eenen gewapenden Steen. Veele Compasmaakers gebruiken den Pool van een blooten Steen, wanneer die met zyne

Poolen eenigzints puntagtig aanloopt. Men legt den Steen met zyn eenen Pool om hoog, en plaatst 'er het eene ende van de *Naalde* op, op een plaats omtrent midden in tuſſchen het dopje en de punt; men trekt de *Naalde*, nu op den Pool liggende, langzaam voort naar het punt toe, die wel ſterk tegen den Steen aandrukkende, zo dat men voele, dat zy 'er als aankleeft; wanneer men aan het uiterſte punt gekomen is, blyft men ze zes of agt duimen van den Steen af als voorttrekken; daarna haar weder opligtende, brengt men ze op de voorige plaats op den Pool van den Steen, en men ſtrykt ze daar weder over gelyk de eerſte maal: dit doet men tot 20 of 30 reizen toe. Daarna keert men de *Naalde* om, en men ſtrykt haare onderſte zyde op denzelfden Pool, even eens als men de bovenſte zyde gedaan heeft: dan keert men den Zeilſteen om, op dat de andere Pool boven ligge, waarop men plaatst het ander end der *Naalde*, mede in het midden tuſſchen het dopje en 't uiterſte punt, en trekt de *Naalde* naar het punt toe over den Pool, doende even veel ſtreeken, en even eens over deezen Pool, als over den eerſten geſchied is. Op deeze manier kan men op een kragtigen ſteen aan de *Compasnaalden*, hoe lang zy ook zyn mogten, een braave kragt mededeelen, welke kragt voor *Zeecompasjen* groot genoeg is.

„ Doch op een gewapenden Steen ſtrykende, zal men aan de *Naalde* ſterker kragt kunnen mededeelen: men kan de *Naalden* ſtryken of op de voeten, of tegen de voeten aan van buiten. Op de voeten kan men het doen op driederlei manier, of in dezelve regte lyn in welke de twee voeten liggen, of in een lyn loodrecht liggende op die, welke door de twee voeten heen gaat; of in twee lynen binnenwaards met malkanderen een V of ſcherpen hoek uitmaakende; het is evenveel welke manier men verkiest, ſchoon voor lange *Naalden* de laatſte de beste bevonden is, door den braaven Meester JACOB LOMMERS. Men moet altyd zorg draagen, dat de *Naalde* maar eenen voet van den Zeilſteen te gelyk raake, en dus maar de kragt van één Pool kryge op éénen tyd: de *Naalde* moet over den voet der wapeninge even eens geſtreeken worden, als ik gezegd heb, dat op den blooten Steen geſchiedt: niet anders moet zy ook geſtreeken worden buiten tegens den voet aan, en men zal dus de wapening minder bederven, en niet minder kragten in de *Naalde* brengen. De ſchrandere Konſtenaar, JACOB DYKGRAAF, heeft my nog een andere manier medegedeeld, waarop men dan de *Naalde* de grootſte kragt geeft, die tot nog gedaan is. Hy plaatst de *Naalde* op een vlakke plank, waar in een klein holletje is, om het dopje der *Naalde* in te leggen; dan neemt hy twee ſterke en mild gewapende Zeilſteenen, plaatzende den eenen met zyn Noordervoet op de *Naalde* by het dopje,

en

en den anderen met zyn Zuidervoet aan de andere zyde van het dopje: en wryft deeze twee Steenen te gelyk van malkanderen af over de *Naalde*, tot dat zy te gelyk over de twee uiterste punten heen zyn; hy zet 'er deeze Steenen wederom eveneens op als te vooren, en herhaalt de streeken: daarna keert hy de *Naalde* om, en wryft die wederom met dezelfde Poolen der beide Steenen, als te vooren: waardoor de *Naalde* aan beide haare enden te gelyk kragt ontvangt, en op alle de deelen van haar geheel Lighaam, en dus zo beweegelyk wordt als mogelyk schynt te zyn."

Om hier by nog een staal van een anderen aart te voegen, waaruit blykt, dat de opmerkzaame *Chalmot* ook een gepast gebruik weet te maaken van vernuftige Schriften; zie hier het geen hy ons onder 't Artykel *Concert* voordraagt.

„ Men verstaat (zegt hy) door 't woord *Concert* eene verzameling van Instrumenten, welke gezamentlyk en ten zelvden tyde eenig Muzykstuk speelen; of wel een Zangstuk, 't welk door verscheidene stemmen wordt uitgevoerd. Ook wordt het woord *Concert* gebezigd, om de Vergadering zelve te betekenen, daar men gewoon is Muzyk te houden; mede nog voor het Muzykstuk dat 'er wordt gespeeld. Men gebruikt genoegzaam het woord *Concert* niet, dan om een Gezelschap van ten minsten vier of vyf Muzikanten te betekenen, die stukken uitvoeren, welke verscheidene Partyen bevatten.

„ Iemand die groote *Concerten* dat wil zeggen, daar een aantal toehoorders zich bevinden, bygewoond heeft, zal het schildery niet onnatuurlyk vinden, 't welk wy, uit den geestigen *Denker* overgenomen, hier eene plaats geeven. Het *Concert* (zegt hy) was brillant geweest, Heeren en Dames van het eerste fatsoen, hadden 't zelve met hunne tegenwoordigheid vereerd. Als een Liefhebber van de Muzyk had ik my redelyk, naar genoegen geaiverteerd; doch veel grooter zou myn genoegen geweest zyn, indien myne stigting, vergeef my dat woord, niet merkelyk gestoord ware door vry veel voorwerpen van onaandagtigheid. Heeren en Dames zonder zielen, of ten minsten zonder zielen, geschikt om vatbaar te wezen voor 't verrukkend en hemelsch vermaak, 't welk die edele Kunst den Liefhebberen schenkt, maakten geen klein aantal van het Gezelschap uit. —— Wat hadden 'er die Schepzels te doen? Lokte hun de Muzyk? Neen. Dan immers zouden zy 'er na geluisterd hebben. Niets minder deeden veelen. De oude Heer L*** viel in een zagten slaap, na een uurtje luisterens; dit zou voor welgeveste en diepe aandagt hebben kunnen doorgaan; maar de gnorrende snorkende toon, dien hy, tot verveelens, sloeg, wees uit, dat het slaapen hem ernst ware. Dan een oud Heer was het eenigzins te vergeeven, dat hy een uiltje ving, schoon het beter in 't hoekje van den haard in zyn huis

 zou.

zou gevoegd, en hy daardoor tot geen voorwerp van spottерny gestrekt hebben, van jonge Heeren en Dames, die, hem belagchende over zyne onvoeglyke houding in een Gezelschap van deezen aart, zig egter, op eene andere wyze, niet min strydig met de natuur van dusdaanig eene Byeenkomst, aanstelden.

„ De jonge en bevallige D*** vervoegde zich terstond by de beminnelyke P***, en ik ben verzekerd, dat zy den geheelen avond geen vierendeel uurs geluisterd hebben, na de heerlykste stukken, welke zy immers konden hooren: hun gesnap was onophoudelyk tot verveeling van allen, die zich omtrent hen bevonden. Een regtschaapen Liefhebber, ongelukkig by dit rammelend paar gezeeten, sloeg de donkerste blikken van ongenoegen en verontwaardiging op, en vondt zich genoodzaakt eene andere plaats te neemen, die op verre na zo goed niet was, behalven dat hy 'er zich ontslaagen zag van de lastige beuzelpraat.

„ Men mogt, door van plaats te verwisselen, deeze Muzykverhinderende Gelieven, (want ik merkte naderhand dat zy zulks waren,) ontwyken, daar zweefde een andere kwelgeest, voor wien niemand veilig was. De galante jonge Heer van *** liep van de eene tot de andere jonge Dame, om elk iets galants te zeggen, tot stoorenis van alle, die 'er omtrent zaten. Terwyl een uitgeleezen stuk van een der beste *Italiaansche* Meesters aller aandagt trok, en D*** met P*** hun gesnap deed staaken, was de zwervende aandagt verstoorder bezig met eene jonge Dame, niet ver van my gezeeten, te onderhouden over de Charmante keurigheid van haaren opschik, en boezemde, over elk deel haarer kleeding, eene lofspraak uit; zy scheen tot luisteren na het stuk genegen, maar hy wist door eene vleijende verheffing en vergoding haarer Bekoorlykheden, haar geheel in te neemen en af te trekken.

„ De Heer M** met zyne Huisvrouwe dienden om het getal der Personaadjen te vermeerderen: doch, zo veel ik kon zien, hadden zy aan de Muzyk niets ter wereld; zy toonden geen aandagt; op 't verrukkend speelen bleeven zy even bedaard, en de Heer zag dikwils op zyn Horologie, ten blyke dat de tyd hem lang viel.

„ Tot myne groote verwondering vond ik 'er mede den Heer K***, dien ik meermaalen met gansch geen lof van de Muzyk had hooren spreeken. By eene tusschenpoozing nam ik de gelegenheid waar, om hem myne verwondering te betuigen, en te vraagen of hy een Bekeereling tot de kunst ware? —— Hy antwoordde neen; maar dat de welvoegelykheid eischte zich dus te gelaaten: want een fatzoenlyk Heer woont *Concerten* by, en ze helpen hem eenen en anderen avond door den winter.

„ Eene opregte belydenis, in de daad, en ik kon niet nalaaten te denken, als ik den geheelen kring over zag, dat niet wei-

weinigen zich in zyn geval bevonden: maar welk eene dwaasheid welstaan- en fatsoenshalven zich te kwellen! Dat iemand geen smaak, geen bekoorelykheid in de Muzyk vindt, is hem niet ten kwaade te duiden, hy is daarin grootendeels lydelyk, het hangt van zyne gesteltenis af; maar dat hy, in weerwil van zodanig eene gesteltenis, zich vervoegd op plaatzen, die alleen door Liefhebbers behooren betreden te worden, kan zo ligt geene verschooning verwerven. De onaandoenlyk- en onaandachtigheid der zodanigen is zeer hinderlyk aan alle Liefhebbers, en zy worden haatlyk, wanneer zy, gelyk de straks bygebragte voorbeelden toonen, door een geduurig gesnap, geloop, gelach enz. de doorslaandste blyken geeven, dat ze zich op eene verkeerde plaats bevinden. Om hun zelvs wil, om den wil van anderen, behoorden zy verstandiger te handelen, en, vermaak bedoelende, te gaan, waar 't zelve naar hunne vatbaarheid en smaak geschikt is."

Laat ons by dit geestige, ten besluite, ook nog iets deftigs voegen, waaromtrent het Artykel *Deftigheid* ons verscheiden aanmerkingen verleent, die wy egter, om niet te uitvoerig te worden, niet allen kunnen overneemen: wy bepaalen ons dus tot de volgende aanmerking over derzelver noodzaaklykheid.

„ De *Deftigheid* (*morum gravitas*) is dat ernstig wezen, 't welk een Mensch die gewoon is voor zichzelven eerbied te hebben, en niet de uiterlyke waardigheid van zyn perzoon, maar van zyn zedelyk bestaan op behoorlyken prys weet te schatten, over deszelvs daaden, gesprekken en houdingen verspreidt. Zy is de grondslag van alle goede zeden, en onafscheidelyk aan de deugd verknogt. Op het bloedig Slagveld is zy de uitwerking van beproefde zugt na waaren Roem; in de Pleitzaal van eene oprechtheid die boven alle omkooping is; en in den Tempel het gevolg van zuivere Godvrucht; zy is op het bevallig gelaat der schoone Sexe het kenmerk van eerbaarheid en reine onschuld; en drukt, op het voorhoofd van den Staatsdienaar het zegel dier onveranderlyke trouw, waarmede hy steeds voor 't algemeene welzyn waakt. —— De *Deftigheid* eener Natie is het veiligst bolwerk voor de publyke Deugd: hierom begint de ondeugd, om by een Volk veld te winnen, gemeenlyk met de eerste belachelyk te maaken, en haar dat ernstig voorkomen te ontneemen, 't welk eerbied inboezemd, ten einde de laatste met minder moeite over hoop te werpen. Alles wat de ongebondenheid eener Sexe uitdenken kan, om de kuisheid der andere te verleiden, word ook dikwils door een heerschzugtig Vorst te baat genomen, ten einde de vroome eerlykheid zyner Onderdaanen te bederven. Bereikt hy in zo verre zyn oogmerk, dat hy van de behandeling der zaaken, doch inzonderheid van de zeden, dat ernstige wegneemen kan, 't welk daarvan het wezenlykste sieraad is, dan verliezen alle Deugden,

van dat rampzalig oogenblik af aan, het veilig fchild, dat haar tot hier toe voor de aanvallen der boosheid befchermde. De Vaderlandsch- en Vryheidsliefde word als een gevolg daarvan meer en meer uitgeblust, de dwingelandy neemt de overhand, en de Vorst heerscht met een onbepaald geweld. De gedwongen *Deftigheid*, die men vervolgens aanneemt, gelykt als dan een Masker, 't welk den Mensch, die uit zichzelven reeds mismaakt genoeg geworden is, volkomen belachelyk maakt. ——— Een Koning, die de publyke Tractaten op eenen fchertzenden toon behandelt, zondigt even zeer tegen de *Deftigheid*, als een Geestlyke, die op een boertigen trant over den Godsdienst redekavelt, en al wie de *Deftigheid* met woorden of daaden beleedigt, kwetst daardoor de goede zeden, en fpot niet minder met zich zelven, dan met de Maatfchappy. ——— Wanneer een Volk, hoe gering of onnozel ook zynde, in waarheid *deftig* is, zal het daarom nooit belachelyk fchynen, dan alleen in de oogen van een beuzelachtig Volk, welk laatfte daartegen nimmer deugdzaam zyn kan."

Journaal van de Reize naar Groenland, gedaan door Commandeur MAARTEN MOOY, *met het Schip* Frankendaal. *Gedrukt voor rekening van den Commandeur, en te bekomen te Amfterdam, by* D. Weege, 1787. *In quarto 72 bladz.*

Een Dagregister eener Groenlandfche reize, merkwaardig door een dreigend gevaar, en de gelukkige ontkoming van het zelve. Commandeur *Mooy* geeft een naauwkeurig verflag van zyne uitreis, komst in het los-ys, vervolgens aan de Velden, en voorts van zyn wedervaaren in de bezetting, welker aanvang hy tekent, zedert 10 Juny 1786, en uit welke hy niet ontkwam voor den 2 November. Geduurende dien tyd, van ruim vyf maanden bevond hy zig dagelyks, grootendeels zonder gegrond uitzigt op redding, min of meer in gevaar van zyn Schip te verliezen, en verder aan eene reeks van onheilen bloot gefteld te zyn. In een foortgelyk lot met hem bevonden zig nog vier andere Schepen; twee Engelfchen, benevens een Zeeuwfche Snauw en een Deenfche Pink; waarvan de twee Engelfchen voor de perfing van 't Ys hebben moeten bezwyken; doch welke twee laatstgenoemden, met het Schip van Commandeur *Mooy*, gelukkig los geraakt, in Zee gekomen, en voorts behouden gearriveerd zyn. Toen Commandeur *Mooy* het Ysgevaar ontkomen was, bevond hy zig op nieuw aan een ander gevaar blootgefteld, doordien zyn Schip bovenmaate lek was, het welk hem, onder ftormagtig weer, van 28 November tot 30 December, wanneer hy, eindelyk, behouden te Bergen in Noorwegen

gen binnen kwam, voor zinken deed dugten. Hier herstelde hy het Schip zo goed als de omstandigheden gehengden; vertrok uit Bergen, den 25 January 1787; had het geluk van, door aanhoudend pompen, het Schip met ééne Pomp meerendeels lens te houden; en het zelve op den 28 February voor Amsterdam te brengen. ——— Onder het verbaal van dit alles kan hy niet nalaaten, by herhaaling, met dankbaaren harte te melden, de goedgunstige voorzorge van den Heer Directeur der Reederye, den Ed. Heer *Jan Gildemeester Jansz.*, als die het Schip zo wel en ryklyk gevictualieerd had, dat het Scheepsvolk, geduurende al dien tyd, ten deezen opzigte, geen gebrek geleeden had, en zy zelfs in staat geweest waren, om hunnen behoeftige lotgezellen het noodige in eene goede maate mede te deelen: het welk den Heer Directeur grootlyks tot lof verstrekt, en anderen aanmoedigt, om tog niet te spaarzaam te zyn, in 't victualieeren der Schepen. Ook gewaagt hy, met den hoogsten lof, de heusche vriendlykheid van den Wel. Ed. Heer *Jan Hendrik Tasmer*, Hollandschen Consul en Agent te Bergen; als die hem, staande zyn verblyf aldaar, met raad en daad, ten minzaamste behandeld en alleszins geholpen heeft.

Spectatoriaale Schouburg. Vyftiende Deel. Te Amsterdam, by d'Erven P. Meijer en G. Warnars, 1787. *In octavo 262 bladz.*

Dit Deel behelst weder een drietal van wel uitgevoerde leerzaame Tooneelstukken. Het eerste getyteld, *Desormes en Klementine*, brengt ons onder 't oog, hoe een door en door eerlyk Man, by een zamenloop van omstandigheden, onder de hoogste verdenking van een slinksch gedrag kan geraaken, en egter volmaakt onschuldig zyn; terwyl 't ons tevens doet zien, hoe omzigtig men behoort te zyn, in 't beoordeelen van beschuldigende verdenkingen tegen iemand, van wiens eerlykheid wy anders op goede gronden verzekerd zyn. Te gelyk behelst dit Stuk eene sterk waarschuwende les tegen de heillooze speelzugt, die den jongen Heer *Valville*, (om eene schuld van eer te betaalen,) een diefstal doet begaan, welke voorts den Intendant *Desormes* te last gelegd wordt; doch waarvan hy vervolgens gezuiverd wordt door de vernederende bekentenis, die de jonge Heer van zynen schandelyken diefstal doet. ——— Op dit Stuk volgt *Karel en Louize*, of *de dubbelde Echtverbintenis*, welke toont hoe onvoorzigtig het zy, eene Echtverbintenis aan te gaan wanneer men zich al vroeger, als een Man van Eer, aan eene andere verbonden heeft, die men, zonder vasten grond te hebben, waant al lange overleeden te zyn. Dit is 't geval van *Karel*, die te laat ontdekt, dat zyne dierbeminde *Louize* nog leeft,

na dat hy aan *Hermina* verbonden is: 't welk, in de eerste verwarring gevaarlyke gevolgen heeft, die egter nog ten beste van *Karel* en *Louize* afloopen, door 't slegte gedrag, en de daarop gevolgde ontvlugting van *Hermina*. —— Het derde of laatste Tooneelspel, *de verbeterde Zoon*, boezemt den Ouderen oplettendheid in, op de regeling van 't gedrag hunner Kinderen. De jonge Heer *Charles de Beaufond* is een verwaande Knaap, die zyne minderen met eene trotsche baldaadigheid behandelt, en op wien zyn braave Gouverneur de *Abt Flacourt*, in afweezigheid des Vaders, te minder invloed heeft, omdat Mevrouw *de Beaufond* hem, door eene overdreevene Moederlyke liefde, met te veel tederheid en verschooning behandelt. Zy ziet in hem eene edelaartige fierheid, die veel goeds belooft, hy is leevendig, en begaat daardoor wel eens jeugdige losheden; maar hy heeft geest, een goed hart enz. Vergeefsch tragt de Gouverneur haar te doen zien, dat de Moederlyke liefde haar verblindt; ydel wendt hy alle poogingen aan, om haar dit door daadlyke bewyzen onder 't oog te brengen; eene laffe uitvlugt, een glimlach, eene tedere betuiging van de sterkste genegenheid voor haar, door den Jongeling voortgebragt, heeft ongelyk meer invloeds dan de manlyke taal van den Gouverneur, die ook door den losbandigen Knaap in den wind geslaagen wordt. De Heer *de Beaufond*, t'huis gekomen zynde, ontdekt dit verkeerd gedrag van zyn Zoon, en bezeft, met den Gouverneur, dat de Moederlyke tederhartigheid hier grootlyks schuld aan heeft: dit doet hen t' zamen raadpleegen over 't beste middel, ter verbeteringe van dien Jongeling. Eene toevallige gebeurtenis begunstigt hun oogmerk. *Marretje* de Minne komt met haaren Zoon *Klaas*, den zoogbroeder van den jongen Heer; zy word door Myn Heer en Mevrouw vriendelyk ontvangen; maar de jonge Heer behandelt zynen Zoogbroeder zeer smaadlyk, en geeft hem zelfs een slag aan den kop, om dat deeze hem *Broer* noemde. Dit toeval opent eenigermaate de oogen van Mevrouw, en maakt haar geschikter dan te vooren, om agt te geeven op de gesprekken van haaren Man, over dit onderwerp. Hy stelt haar voor *Marretje* over te haalen, om voor te wenden, dat zy hen bedroogen heeft; en *Charles* te overreeden, dat hy het kind van zyne Zoogmoeder, en *Klaas* hun waare Zoon, is; dat hy ingevolge van dien van stand verwisselen, en tot de Boeren-huishouding van Marretje moet overgaan. Op 's Moeders toestemming wordt dit werkstellig gemaakt; en 't gevolg hier van is, dat de jonge Heer, gelyk de Vader gehoopt had, tot inkeer komt, en ten plegtigste belooft zig naar de regels der menschliefde en deugd te zullen gedraagen; des de daadlyke uitvoering van standverwisseling, daar de Heer *de Beaufond* anders, voor eenigen tyd, op aangedrongen zou hebben, geen stand grype.

De

De Vriend der Vrouwen. Naar het Fransch. In 's Gravenhage, by W Klis, 1786. *In octavo,* 225 *bladz.*

Ten einde de Vrouwen haare weezenlyke waardy te leeren opmerken, en haar langs dien weg te noopen om zich overeenkomstig daar mede te gedraagen, heeft deeze Vriend der Vrouwen een geschrift opgesteld, waar in hy haar onder het oog brengt, wat haarer waardig of onwaardig zy, en hoe ze haare voortreffelykheid op het luisterrykste ten toon kunnen stellen. Hiertoe schetst hy eerst den staat der Vrouwen in de Maatschappy, en handelt voorts, over de Letteroefeningen, die den Vrouwen betaamen, over derzelver bezigheden, vermaaken, weelde, opschik, character en humeur; verder deelt hy den Vrouwen leerzaame Lessen mede over de Liefde en Galanterie, mitsgaders het Huwelyk en de Opvoeding der Kinderen, waaraan hy ten laatste nog hegt een Tafereel van de Deugden der Vrouwen, het welk haar met treffende voorbeelden onder 't oog brengt, hoe uitsteekend bekwaam en lofwaardig zy zig kunnen maaken, wanneer zy 't 'er in ernst op toeleggen. —— Men mag dit Geschrift met regt een nuttig Handboek voor de Vrouwlyke Kunne noemen, als waardoor zy allezins opgeleid worden, om zig voor laagheden te hoeden, en haare weezenlyke voortreffelykheid invloed te doen hebben, op de Maatschappy in 't algemeen, en 't Manlyke Geslacht in 't byzonder; 't welk de Schryver bedoelt in alle deeze zyne onderrigtende raadgeevingen, welker voornaamsten inhoud hy ten slot dus zamentrekt.

„ Ik heb, zegt hy, genoeg gedaan, zoo ik aan onze schoonen hebbe kunnen toonen, dat haar rol zich niet bepaalen liet om wat heen en weêr te wandelen, groote verkwistingen te doen, eene bevallige houding te verkrygen, en om ten loon haarer smarten slechts eenige geestelooze complimenten te ontvangen. Zoo wel als wy met een verstand en een hart begaafd, moeten zy 'er zich op toeleggen, om het een te verlichten, en het ander te bestieren.

„ Het verstand heeft, om zich te volmaaken, slechts eene maatige en aangenaame letteroefening noodig, die zelfs in den rang der vermaaken gesteld kan worden.

„ De Vrouwen worden gebooren met eene geestvaardigheid, die haar gedrag onverantwoordlyk maakt, wanneer zy weigeren, om deeze nieuwe bekoorlykheid te voegen by die, welke zy reeds bezitten.

„ Ten opzigte van het hart, hoewel dat het verstand niet altoos raadpleegt, en zelfs dikwils de wet aan het zelve voorschryft, is het echter eene gelukkige gesteldheid om zyn hart te verbeteren, zyn verstand te vooren met nuttige aanmerkingen gevoed te hebben. Weet een Vrouw nu daarby te voegen

een zeker soort van hebbelyke werkzaamheid, die haare verbeeldingskragt belet te wyd uit te stappen, dan onttrekt zy zich aan het gedruisch der hartstochten, die schier altoos de weekheid en bedryfloosheid koomen stooren.

„ Daar is alles te winnen by een geregelde bezigheid, die de vermaaken meer levendigheid en onschuld byzet. De vermaaken bieden zich by meenigte aan die persoonen aan, die zich in staat stellen om ze te smaaken, en het is waarlyk de dwaasheid niet, die ze ons doet genieten. Al die weelde, waarop de Vrouwen zoo afgodisch gesteld zyn, is slechts een bedrieglyke schyn van geluk: valsche vernuften kunnen zich vergenoegen met gelukkig te schynen; waarlyk gezonde verstanden zoeken het te zyn.

„ Men is het wel dra, en zonder zoo veel onmaatige kosten, wanneer men op de buitenspoorigheden der gewoonte, der mode, niet gezet is. Een Vrouw van een goed verstand, die zich slechts door het geen waarlyk verdienstelyk is, zoekt te doen bemerken, is onafhankelyk van al die beuzelingen, die aan laager geesten een even belagchelyke vreugd of droefheid veroorzaaken: niet bloot gesteld aan de luimen van goed en kwaad humeur, die de vriendschap verbysteren, behoudt zy eene zachte en doorgaande vrolykheid, die haare bevalligheden meer verhoogt, dan de uitgezochtste optooisels.

„ Het is waar, dat 'er geen maatregels zyn, die de liefde den ingang tot een hart weigeren kunnen; maar 'er is een kiesche liefde, veel geschikter om de ziel te volmaaken, dan om die te bederven: deeze liefde is een soort van proeftyd, die tot het huwelyk aanleiding geeft. Wyl het huwelyk het lot van geheel ons leeven beslissen moet, kan de Sexe haare aandagt niet genoeg vestigen, om onder de Mans, die hun hof by haar maaken, den braaven Man, die het geluk van eene Vrouw kan uitmaaken, te onderscheiden van den zot, die haar slechts verlaagen kan.

„ Eens onder dit beminnelyk juk gebragt, moet eene Vrouw al haare middelen om te behaagen te werk stellen aan een Man, die in haar een liefde, zoo teder als de zyne is, moet ontdekken, zy moet met hem een waakend oog houden op een kroost, wiens opvoeding gevoelige vermaaken aan een welgestelde ziel oplevert, en slechts voor eene coquette of beuzelachtige Vrouw eene smart is. Eene Vrouw leeft dan in vrede met zichzelve, en wordt bemind van al wat rondom haar is: zy heeft niets van de vergiftigde pylen des lasters te duchten; een goede naam is de schaduw der deugd, en volgt op dezelve bestendig.

„ Zie daar de trappen, die tot het geluk leiden. Het leeven is geen klugtspel, noch een geduurige opvolging van ydele vertooningen; het moet gemengd zyn uit bezigheden en vermaaken, geschikt naar de verschillende leevensjaaren. Door het

goed

goed gebruik, dat men van het zelve maakt, verkrygt men deeze gelukkige gesteldheid van ziel, die men het geluk noemt, en die sommige Vrouwen vruchteloos zoeken in blinkende equipages, glansryke edelgesteentens, en te midden van alle die onstuimige of misdaadige vermaaken, die slechts geschikt zyn, om het zelve van ons te verwyderen. Dat alles vervult de plaats van het geluk niet meer, dan al de bedriegeryen van het toilot de schoonheid vergoeden, daar dezelve natuurlyk ontbreekt.

„ Daar is eene beminnelyke wysbegeerte, ontdaan van de rimpels der gestrengheid, en die pligt en vermaak met elkander weet te vereenigen: deeze voegt beter aan de Sexe, dan de hoogmoedige verwaandheid onzer sterke geesten. Door haar onderricht, wil men de zaaken neemen, zoo als zy zyn, niet zoo als de grilligheid die ons doet verbeelden. Men verwydert deeze geheime woelingen, die onze zintuigen opmerkbaare schokken toebrengen, en zoo veel te gevaarlyker voor de Vrouwen zyn, naar maate zy tederder zintuigen bezitten. Deeze gematigdheid des harten is naauw verbonden met het waar geluk en maakt de kern der wysheid uit. Daartoe de Vrouwen weder te brengen, is een zeker middel om de Mans derwaarts te leiden; want 'er is tusschen de beide Sexen eene zoo wederkeerige gemeenzaamheid, dat, het zy welke van beide Sexen zich of aan de rede of aan de dwaasheid toewydt, de andere binnen weinig tyds den zelfden gang gaat. Het zou voor de schoone Sexe wel heerlyk zyn, om, daar zy van alle tyden in het bezit is van onze verkeering te verlevendigen en te verfraaien, daarenboven nog het genoegen te hebben, om die te hervormen. Men spoore dezelve daartoe ten sterkste aan, en wy zouden het geene vernedering rekenen, aan de Vrouwen onze wederkeering tot de deugd schuldig te zyn."

De Heeren van Waldheim. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Rotterdam, *by* D. Vis, 1786. 286 *bladz. in* gr. 8*vo.*

De Heer *Walther Fr. van Waldheim* is volkomen een kind der Natuur, die een zeer groot contrast maakt by zyne Adelyke Familie, en by al de Persoonen van Hoogen Rang die hem omringen: in dit Deel komt hy voor als een Overste van een Regiment, die, door streeken van eene baatzuchtige familie, van den dienst afkeerig gemaakt wordt. Het character van den Heer *van Waldheim*, en alle de in dit deel voorkomende, zyn zo volkomen menschencharacters, dat dit Voortbrengzel van den Duitschen Grond aanpryzing by onze Landgenooten verdient.

De Hoogduitsche Spraakmeester van Prof. J. C. GOTTSCHED, *met het Nederduitsch verrijkt door* E. ZEIJDELAAR; *en voorts met zeer veele bijvoegzels vermeerderd door* A. A. VAN MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordrecht. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* W. Holtrop, 1786. *Behalven het Voorwerk,* 597 *bladz. in 8vo.*

Van het nut deezer onderrigtinge in de Hoogduitsche spraak, naar de leiding van den Hoogleeraar *Gottsched*, door den Heer *Zeydelaar* in 't Nederduitsch overgebragt, hebben wy, by de uitgave van dit Geschrift, in 't jaar 1772, reeds melding gemaakt. (*) En 't geen we diestyds ter aanpryzinge van deezen Spraakmeester gezegd hebben, heeft nog veel meer plaats, by deeze vernieuwde afgifte, zo als dezelve thans het licht ziet, onder het opzigt van den Eerwaarden *Moerbeek*. Men vond het naamlyk, daar de voorige uitgave geheel vertierd was, geraaden deezen Spraakmeester op nieuw te voorschyn te doen komen; en opgemerkt zynde dat zyne onderwyzing in verscheiden byzonderheden nog al merkelyk verbeterd kon worden, heeft men den Eerwaarden *Moerbeek*, zo van wegens zyne Geboorte, als uit hoofde zyner oefenzugt voor de Hoogduitsche Taal, by uitstek zeer geschikt voor eene taak van die natuur, overgehaald om dien arbeid op zig te neemen. Deeze Taalkundige heeft 'er veel overtolligs uit ter zyde gesteld, en 'er integendeel verscheiden nieuwe opmerkingen ingevoegd, die den Leerling der Hoogduitsche Spraake dienstig zyn: ook heeft hy de geheele schikking in eene voor den Leerling geleidelyker orde gebragt, en hem een beter en gemaklyker weg aangeweezen tot het regte verstaan en gebruik van de werkwoorden in derzelver onderscheiden tydvoegingen; waarby hier en daar, door 't geheele beloop deezer onderwyzinge, verscheiden ophelderende aanmerkingen komen, die zyn Eerwaarde, ter meerdere onderrigtinge, by een verzameld, en ter vereischter plaatze te pas gebragt heeft, uit zyne aantekeningen, sedert veele jaaren herwaards, op de Hoogduitsche uitspraak en leerwyze, voor zyn eigen gebruik, te boek gesteld. —— Uit hoofde van dit alles, is deeze Spraakmeester, in veelerleie opzigten, nog merkelyk verbeterd, en kan dus den geenen, die zig op 't wel verstaan der Hoogduitsche taale toeliggen, zeer nuttig zyn.

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef.* I D. bl. 47.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Onderwys in de Leerstukken der Godgeleerdheid, in 't Latyn beschreeven, en met veelvuldige Aanmerkingen verrykt, in vyf Deelen, door wylen den Hoog Eerw. den Hoog Gel. Heere J. F. BUDDEUS, *in zyn Hoog Eerw. leven Leeraar en gewoon Hoogl. in de Godgel. op de Hooge Schoole te Jena; thans, onder opzigt en met eene voorafgaande Voorreden van den Wel. Eerw. zeer Gel. Heere* J. M. BOON, *Leeraar der Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse te Rotterdam. In 't Nederduitsch vertaald, door* J. F. H. HILDEBRAND, *Lid derzelve Gemeente. Eerste Deel. Te Rotterdam, by* C. van der Dries, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 139 *bladz. in gr. 8vo.*

Uit de Voorreden van den Eerwaerden *Boon* ziet men duidelyk, dat de nieuwe denkwyze veler Lutherfche Leeraren zyn Eerwaerden zeer tegen de borst is, en dat zulks hem byzonder aengezet heeft om de Vertaling van dit Werk te begunstigen; ten einde de vroegere denkwyzen veler Leeraren dezer Gezindheid, vooral onder de Leden der Gemeente, te verlevendigen. Wy laten het verschil over die onderscheiden denkwyze aen zyne plaets, als oordeelende het onze zaek niet ons daerin in te wikkelen: maer 't komt ons voor, dat zyn Eerw. een weg inslaet, welke juist niet geschikt is, om dit zyn oogmerk te bereiken. De geweezen Hoogleeraer *Buddeus* staet wel bekend als een groot Godgeleerde onder de Lutherschen in zynen tyd, en elk, die zyne doorwrogte Schriften doorbladerd heeft, noemt zynen naem met eerbied; maar dit zyn Werk is te omslagtig voor verre de meeste Leden der Kerke; en ook naer ons inzien beter geschikt voor het onderwys op de Hooge Schoolen, dan ten algemenen gebruike; waerby nog komt de verschillende manier van voordragt in die dagen, en in den tegenwoordigen tyd, welke, gelyk bekend is, geen geringen invloed op den Lezer heeft. —— Het werk bestaet uit vyf Deelen,

len, en het thans afgegeeven behelst het eerste Hoofdstuk van het eerste Deel, handelende over den Godsdienst en de Godgeleerdheid. Zyn Hoog Eerwaerde gaet in het zelve na, de voornaemste byzonderheden, welke daeromtrent in opmerking komen, en wel naer die onderscheidingen, welken in de Schoolen gebruikelyk zyn. Tot een voorbeeld hiervan strekke zyne ontvouwing van het *voorwerp*, het *onderwerp* en het *oogmerk* der Godgeleerdheid, waeromtrent hy het volgende aen de hand geeft.

„ *Het voorwerp der Godgeleerheid is en de stoffe zelve, en de hoedanigheid.*

„ De Godgeleerdheid handelt over Goddelyke Zaken, zo als ze ons uit de Openbaring of de Heilige Schrift bekend zyn. En deeze Goddelyke Zaken, of 't geen ons van Gods Wezen en Eigenschappen, en van zyne Goddelyke Werken en Wille bekend is, noemt men gewoonlyk het *Stoffelyk* Voorwerp van de Godgeleerdheid, gelyk als het *Zakelyk* Voorwerp in tegendeel in de Goddelyke Openbaring zelve gelegen is.

„ *Het onderwerp der Godgeleerdheid is de mensch als Zondaar.*

„ De Kennis van de Goddelyke Zaken word hier beschouwd, zo als zy den zondigen Mensch ter Zaligheid noodzakelyk is. En dus komt teffens de overwegiug van den Mensch zelven in aanmerking, die in de Order des Heils, en voor de bekeering beschouwd, ontbloot van Genade Krachten, en ten eenen maale dood, niets tot zyne Zaligheid kan toebrengen, *Eph.* II. 1. *Col.* II. 13. nogthans door Gods Genade en Goedertierenheid, zo hy slechts de aangebodene Middelen recht gebruikt, en den Heiligen Geest niet wederstreeft, tot het Geloof en een Geestelyk Leven kan worden opgewekt. Maar dan is het den Mensch, door de Krachten der Genade bekwaam gemaakt, en door die Genade van den Almachtigen God geholpen, niet geweigerd, iets tot bewaringe en vermeerderinge van zyn Geloof toe te brengen. 1 *Cor.* XV. 10. *Tit.* II. 14, 2 *Pet.* I. 3. 5 *enz.*

„ *Het oogmerk der Godgeleerdheid.*

„ Het laatste, en wel het *Zakelyk* doelwit van de Godgeleerdheid, 't welk den zondigen Mensch, begeerig, zynen rampzaligen staat te ontworstelen, is voorgesteld, is het hoogste geluk, of de Zaligheid, in de bezittinge en genietinge van God, als het hoogste Goed, bestaande, welke in dit Leven wel begonnen, maar in het toekomende tot Volmaaktheid gebragt word. 1 *Joh* III. 2, 3. * Het is dan hier uit klaar, dat het *Hoofdoogmerk* der Godgeleerdheid God zelf, ** gelyk het middel daar toe het Geloof in Christus is, waardoor wy de Waare en Eeuwige Zaligheid verkrygen, *Joh.* XII. 16. XX. 31. *** Doch dit is van het *uitwendig Oogmerk* te verstaan, naardien het *inwendig* daarin bestaat, dat hy, die zich op de Godgeleerdheid toelegt, bekwaam gemaakt worde, om zyne Zaligheid en die van anderen te bevorderen, 2 *Tim.* III. 17. * "

Zyn Hoogeerwaerde verklaert ieder deezer Voorstellen nader met verscheiden daerby gevoegde aenmerkingen; dan derzelver geheele opgave zou hier te veel plaets vorderen, waerom wy, die van de twee vorigen, agterwege latende, alleenlyk zullen opgeven, 't geen hy, naer de orde der geplaetste aenwyzings tekenen, ter verdere verklaringe van 't laetste Voorstel heeft bygebragt, dat in 't volgende bestaet.

„ * Dat dit het laatste Oogmerk van de Godgeleerdheid zy, leert ons Johannes in de *aangehaalde Plaats* voortreffelyk. Want hy spreekt van eene Gelukzaligheid, welke wy na dit Leven zullen deelachtig worden: *het is nog niet verscheenen wat wy zyn zullen.* De Gelukzaligheid zelve nu stelt hy daarin, dat wy God zullen gelyk zyn. En daar nu God zeker de Allergelukzaligste is, zo moet hy ook de Hoogste Gelukzaligheid zyn voor hen, die Hem gelyk zyn. Bestaat dan alle Gelukzaligheid in de bezitting van een zeker Goed, zo besluit men te recht dat de Gelukzaligheid der Menschen in de Genietinge en Bezittinge van God, als het hoogste Goed, ook gelegen zy. En daar dit niet anders, dan uit het zien of aanschouwen van God kan voortvloeien, voegt hy 'er by: *Wy zullen Hem zien, gelyk Hy is.* Maar 't geen hierop volgt: *een iegelyk die zulke hoope tot Hem heeft die reinige zich zelven*, ziet op het Middel, 't welk is het Geloof, nademaal de harten der Menschen door 't Geloof gereinigd worden. *Act.* XV. 9. Zie ook *Joh.* XV. 2.

** Want God alleen is het Hoogste Goed van alle Men-

 schen,

schen, in wiens genietinge ook de hoogste Gelukzaligheid bestaat. En dit begrypt ook eenigzins de reden zelve; maar veel klaarder leert het ons de Heilige Schrift.

*** Want 'er is geen andere Weg tot Zaligheid, dan door Christus, dien ons God tot een *Genadenstoel* heeft voorgesteld, *Rom*. III. 15. Zie ook *Act*. IV 12. Daar ondertusschen de beoeffening van een Heilig Leven niet van het geloof gescheiden kan worden, 1 *Joh*. IV. 7 *Gal*. V. 6. 2 *Tim*. II. 19, zo is het klaarblykelyk, dat dit insgelyks tot het Middel, ter verkryging der Zaligheid, moet gerekend worden. Men moet nogthans het onderscheid tusschen *tot het middel te behooren*, en het *Middel te zyn*, voornamentlyk, een zodanig, dat als een Oorzaak voorkomt, hier voorzichtig in aanmerking neemen. Want schoon de Heiligheid des Levens tot het Middel behoort, niemand nogthans, ten zy hy de Heilige Schrift uitdrukkelyk wil tegenspreeken, zal beweren, dat zy het Middel, of in eenigen opzichte de Oorzaak, van de Zaligheid zy. Daar nu de Beoeffening van een Heilig Leven de herstelling van het Goddelyk Evenbeeld met zich voert, spreeken zy ons geenzins tegen, die de herstelling van het Goddelyk Evenbeeld als het naaste doelwit der Godgeleerdheid aanmerken; ten minsten zy kunnen ligtelyk te vrede worden gesteld; want zy spreeken van zodanige menschen, die door het Waar Geloof met God reeds verzoend zyn.

* *Uitwendig* wordt namentlyk dat doelwit genoemd, 't geen niet in de magt van den Werker staat. Zodanig is het Geloof en de Zaligheid van andere menschen. Want dit oogmerk kan niet altoos bereikt worden, ter oorzaake van de verscheidene hinderpaalen, die zy zich zelven van tyd tot tyd in den weg leggen. Want 'er zyn, helaas! zeer veelen, die den Heiligen Geest wederstreeven: *Act*. VII. 51 en den raad Gods van hunne Zaligheid tot hun verderf verachten, *Luc*. VII. 30. Maar *inwendig* noemd men dat doelwit, 't welk altoos, indien de middelen slechts naar behooren en ernstelyk gebruikt worden, kan worden verkreegen, schoon 't insgelyks door 's menschen schuld dikwerf niet verkreegen word. Dit doelwit bestaat daarin, dat de mensch Gods *volkomen* worde, *tot alle goed werk geschikt* volgens 2 *Tim*. III. 17 Het is noodzakelyk dat zy, die zich op Goddelyke zaken toeleggen, en eerlang het Leeraarampt in de Kerk begeeren waar te nemen, zich beide deeze doeleinden zodanig voorstellen, dat zy, ter bereiking van dezelven, alle krachten hunner zielen en van hun verstand inspannen. Maar wie zich in het verhandelen der Godgeleerdheid een ander oogmerk hebben vastgesteld, maken zich niet slechts aan eene grove misdaad schuldig, dewyl zy met een ongodsdienstig gemoed Goddelyke zaken behandelen,

maar

maar zy wyken ook terstond, zelf in 't begin, van 't rechte spoor. Op die wyze zyn voornamentlyk zy zeer slecht beraden, die, of uit eerzucht, of om tydelyke voordeelen te verwerven, tot deeze heilige dingen toetreeden. Want dat dit strafwaardig zy, bespeurt men daaruit, vermits de eerzucht met het Waar Geloof niet bestaan kan, naar de Taal van den Verlosser: *hoe kunt gy gelooven, gy, die eere van elkanderen neemt; en de Eere, die van God alleen is, zoekt gy niet? Joh.* V. 44. Boven dat kan het streven na eere en tydelyke voordeelen geenzins bestaan met de verloochening van zichzelven, daar nogthans de Verlosser zelf heeft gewild, dat dit het kenmerk zy van zyne Jongeren, *Matth.* XVI. 24. *Luc.* XIV. 26 Van daar betuigt Paulus, dat hy, door de zelfverloochening, het Euangelie zy deelachtig geworden, allen hierdoor een voorbeeld ter navolginge nalaatende. 1 *Cor.* IX. 23 En eindelyk kan ons de Heilsörder dit alles leeren, die daarin bestaat, dat wy langs den weg van Kruis ter Zaligheid zouden streeven: Want, *wy moeten door veele droeffenissen in het Ryk Gods ingaan*, *Act.* XIV. 22 Hierom vordert de Heiland van zyne Jongeren, dat zy zyn Kruis op zich nemen, *Matth.* XVI 24 en *Luc.* XIV. 27 Paulus bevestigd dit door het Voorbeeld van den Verlosser zelven, *Phil.* II 5 enz zie ook *Rom.* VIII. 17. Ja deeze Apostel toont ons het waare kenmerk der valsche Apostelen, dat zy het Kruis van Christus vlieden. *Phil.* III. 19 Dat de Godgeleerdheid niet uit eerzucht of om tydelyk voordeel moet betracht worden, leren wy ook daaruit, dat zy doorgaans de Godgeleerdheid der *reizenden* genaamd word: daarintegendeel de Godgeleerdheid van menschen, die reeds in hun Vaderland zyn aangeland, of der *Heerlykheid*, tot het toekomend leven behoort. Maar wie weet niet, dat Reizigers met veele ongemakken moeten worstelen, en datzy op niets anders zich hebben toe te leggen, dan hoe zy hun doelwit bereiken mogen; zie *Phil.* III 16. Van hoe veel belang het zy, om zich het doel en oogmerk recht te hebben voorgesteld, bespeurt men genoegzaam uit 's Verlossers woorden, *Matth.* VI 22, 23"

De kracht der Waarheid, zeer aanmerkelijk gebleeken in de overtuiging en bekeering van den Eerwaardigen Heer THOMAS SCOTT, *Predikant te* Weston Underwood *en* Ravenstone, *in Engeland, aan wien eenigen der belangrijkste Brieven van* NEWTON, *in zyne* Cardiphonia *gericht zijn geweest. Uit het Engelsch vertaald door* M. VAN WERKHOVEN, *en uitgegeeven met eene Voorrede, door* C. BREM. *Te Amsterdam, bij* M. de Bruyn, 1786. *Behalven de Voorrede*, 173 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Geschrift geeft de Eerwaerde *Scott*, eerst, een verslag van zyne denkwyze en gemoedsgesteldheid, voor en by het begin zyner veranderinge; en vervolgens geeft hy een verhael van zyne verandering, met melding der wyze op welke, en de middelen waerdoor, dezelve eindelyk werd uitgewerkt. Volgens dit bericht, was zyn gedrag voorhenen verre van Godsdienstig, en zyne Godgeleerde denkwyze grootlyks gegrond op Arminiaensche beginzels; maer in 't vervolg van tyd is hy overgehaeld tot een gezet Godvruchtig gedrag, by de omhelzing der Calvinistische gronden, zo als ze gewoonlyk onder de zogenaemde Methodisten begrepen worden. Tot deze verandering is hy trapswyze gekomen, onder 't gebruiken der middelen van onderzoek, en 't opzenden van ernstige smeekbeden tot den God der Wysheid, die hem, (zo als hy vast vertrouwt,) door zynen Heiligen Geest langs dezen weg geleid heeft. ——— Men vind in het gansche beloop een Schryver, wiens welmenendheid men niet wel in twyfel kan trekken, en die in zyne daedlyke verbetering van wandel agtenswaerdig is. Dan wat aengaet zyne gunstige gedachten over ene byzondere leiding van den Heiligen Geest, in het bepalen zyner Godgeleerde denkwyze, de gegrondheid hiervan is niet wel te bemerken: zyne trapswyze voortgaende verandering van denken, in dit opzicht, zo als hy dezelve verhaelt, laet zich zeer wel natuurlyk verklaren, en noodzaekt ons niet om op iets bovennatuurlyks te denken: ook heeft men, naer 't ons voorkomt, zyne spreekwyzen desaengaende niet in den sterksten zin te nemen, daer hy verre is, van zich ene onfeilbaerheid aen te matigen.

By dit verhael voegt zyn Eerwaerde wyders nog enige aenmerkingen, tot het zelve betrekkelyk, die deels ter opheldering, deels ter billykinge van het zelve verstrekken.

ken. Hy brengt den Lezer onder het oog, (1.) hoe hy, op dien tyd, toen deze verandering begon, menschlyker wyze, zo ongeschikt was, als iemand ter Waereld, om dat Leerstelzel te omhelzen. (2.) Dat deze verandering in zyne gevoelens zeer langzaem en trapswyze geschiedde. (3.) Dat hy, gelyk hy in zyne godsdienstbegrippen, vrywillig, en uit overtuiging zynes gemoeds, veranderde, hy zulks ook deed, zonder enig onderwys van iemand der genen, wier gevoelens hy thans omhelst. Verder wil hy (4.) dat wy zullen opmerken, welken invloed het lezen en overdenken der heilige Schrift, als mede (5.) het Gebed, in deze verandering, gehad heeft. Hier benevens legt hy 't 'er (6.) op toe, om aen te toonen, dat 'er in zyn verhael niets voorkomt, 't welk met reden als *Enthusiasmus*, of Dwepery, veroordeeld kan worden. En laetstlyk (7.) klaegt hy over het nadeel dat de aenhang der Methodisten ondergaet, door velen, die denzelven beschuldigen en veroordeelen, zonder ooit behoorelyk onderzocht te hebben, of recht te weten, welken eigenlyk hunne gevoelens zyn: 't welk hem dezulken doet noopen, om die gevoelens, eer ze dezelven wraken, onpartydig te onderzoeken: vermanende wyders allen, „om de Waarheid van het Evangelij, in GODS hei„lig Woord vervat, onder ernstige gebeden, na te spoo„ren, met dien ijver en die belangneeming, als zij zoe„ken zouden naar eenen verborgen schat."

Bespiegelende Christen, *door* F. E. SCHMITZ, *Predikant te Finkum en Hijum. Te Utrecht*, *by* A. van Paddenburg, 1786. *In octavo*, 73 *bladz.*

Niet het ten toon spreiden van geleerdheid, maar stichtelyk te zyn, is het oogmerk van den Eerwaerden *Schmitz*, zo als hy zich in zyne Voorreden uitdrukt; en aen dit oogmerk beantwoord deze zyne bespiegelende Christen, die verscheiden onderwerpen, ter opwekkinge van Christelyke gemoederen, stichtelyk voordraegt. Zie hier, ter proeve, zyne bespiegeling van *het Vertrouwen op God in Christus.*

„Een Christen kan op God door den gelove in Jezus vertrouwen, gevende alles aan Hem over, want God is zyn Vader, die het wel met hem zal maken, al gaan de gevaaren nog zoo hoog. God immers is getrouw en

waarachtig, Hy weet van geene verandering, by Hem is zelfs geen schaduw van omkeering. Hoe veilig kan dan een Christen zyne hope en verwagting, zyn hartgrondig vertrouwen op Hem stellen! Dit immers weet hy, dat hy God heeft, en als in zyne gunste staat, hierom komt hem alles over van eenen liefderyken Vader, wiens wysheid en goedertierenheid onbeperkt is. —— Hy weet dat dit leven als een tranendal is, en de Hemel zyn Vaderland: dit toch weet hy door Goddelyke openbaring, dit is de belofte van dat getrouw Opperwezen. —— Hierom kan hy zonder gevaar op dezen God vertrouwen. ——

„Maar kan hy veilig op God in Christus vertrouwen, niet minder is dit ook zyn pligt. God immers wil gekent, gedient en geëerbiedigt worden in zyne wysheid, in zyne macht en oneindige goedertierenheid; en hoe geschied dit beter van eenen Christen, dan door een vertrouwen op God in Christus? Want is hy dan in tegenheden, zoo eerbiedigt hy de wyze beschikking van zynen hemelschen Vader, door eene Christelyke en nederige onderwerping aan zynen wille. —— Hierdoor verheerlykt hy ook zynen God in zyne onbegrensde Almacht, waardoor Hy hulpe kan schenken, boven ja tegen den dood. Hierom zwygt hy Gode, ja verheugt zich in bezoekingen, beschouwende dezelve als Vaderlyke kastydingen. —— Wel verre dan van met God zynen maaker, ja Vader, te twisten, verheugt hy zich in de rampen, zeggende, uwe wille geschiede, ô Vader, en niet de myne, alzoo is toch het welbehagen voor U! —— Door dit vertrouwen op God eerbiedigt hy Hem in zyne Goedertierenheid; op deze houd hy steeds met nedrigheid en een vast gelove zyn oog, en dat met lydzaamheid, geduld, een kinderlyke vrees, in eene regte liefde Gods, en een betragting van waare ongeveinsde Godzaligheid: dit alles leert hy meer en meer uit dat waarachtig vertrouwen op God in Christus. —— Zie dan Christen, hoe waarlyk gy kunt en moet vertrouwen op uwen God!"

Gods-

Godsdienstig Onderwys voor jonge Kinderen. *Tweede Druk.* *Te Amsterdam*, *by* J. Yntema, 1786. *In octavo*, 77 *bladz.*

In dit *Godsdienstig* Onderwys is de vatbaerheid der Kinderen uitstekend wel in agt genomen, en tevens naeuwkeurig gade geslagen, hoedanige kundigheden men der Jeugd bovenal hebbe in te scherpen, op ene zo geleidelyke en klare manier, dat het niet wel kunne feilen van invloed op het hart te hebben. Uit dien hoofde is dit Stukje met regt te tellen, onder die soort van beste Schriften, van welken men zich met veel vruchts kan bedienen, om den Kinderen ene hun wezenlyk nutte Godsdienstleer in te boezemen. En hiertoe kan het in ene te wydere uitgestrektheid nuttig zyn, vermids deszelfs Opsteller zich benaerstigd heeft, om de verschillende denkwyzen van onderscheiden Christengezindheden te vermyden, en zyn Onderwys, het welk grootlyks het betrachtende bedoelt, zo in te richten, dat het allen te stade kunne komen. Het bestaet uit vyf Afdeelingen. De eerste gaet wel inzonderheid over de plichten, die de Kinderen aen hunne Ouderen verschuldigd zyn. De tweede is geschikt om hen op te leiden tot de kennis van God, en de betrachting der plichten, jegens dien algemenen Vader des Menschdoms, welken daeruit voortvloeien. De derde Afdeeling ontvouwt de plichten jegens den Naesten, die de Menschen, als Leden van een en 't zelfde groote Huisgezin, jegens elkander ter harte hebben te nemen. De vierde is wel byzonder ingericht tot het voordragen der plichten, welken ieder Mensch omtrent zichzelven heeft gade te slaen, ten einde zyn eigen geluk, en dat van 't geheele Huisgezin, te bevorderen. En in de vyfde of laetste Afdeeling word den Kinderen onder 't oog gebragt wat zy boven al hunne gemoederen onuitwischbaer behooren in te prenten, om de dus ver ontvouwde plichten bestendig te behartigen; mitsgaders hoe ze, hier in nalatig geweest zynde, door een waer berouw gedreven, zich hebben te benaerstigen, om hun gedrag vervolgens beter in te richten; waerop de Onderwyzer hen verder brengt tot ene algemene kennis der Euangelieleer; welker voordragt hy, (dat hier te gelyk tot ene proeve zyner maniere van voorstellen kan dienen,) indezervoege laet afloopen.

„ V. Ziet gy dan nu dat de goede God dit alles gedaan, en zynen Zoon heeft gezonden om de menschen tot het goede te vermaanen?

„ A. Dat zie ik, en dit is waarlyk eene groote goedheid van God, voor welke wy hem behooren te danken.

„ V. Heeft dan God niet aan de menschen gedaan gelyk een Vader doet aan zyne Kinderen die hy lief heeft?

„ A. Ja; de goede God heeft als een liefhebbend Vader ons vermaand; daarom moeten wy Hem ook als onzen Hemelschen Vader liefhebben en gehoorzaamen.

„ V. Maar moeten wy ook niet daarop bedagt zyn, dat wy ons beteren, als wy kwaad gedaan hebben?

„ A. Dat moeten wy zekerlyk, anders zouden wy aan de vermaaning van onze Heere Jezus Christus niet gehoorzaam zyn.

„ V. Kunnen wy dit ook niet nog te beter doen, dewyl wy nu zeker weeten, dat de goede God ons onze zonden wil vergeeven?

„ A. Dat is waar, dewyl de Heere Jezus ons dit uit Gods naam verklaard heeft.

„ V. Maar zyt gy niet begeerig, nog meer te leeren van 't geen de Heere Jezus tot de menschen gesproken heeft?

„ A. ó Ja, want ik weet nog weinig van deeze dingen, en geloof toch dat ik nodig heb die te weeten.

„ V. Zal het dan niet goed zyn, dat gy vlytig leest in de H. Schriften, op dat wy in 't vervolg daarover spreeken?

„ A. Dat wil ik doen, en ik wensch niets meer, dan om nog nader van deeze dingen onderrigt te worden." (*)

„ (*) Elk Leeraar, of Huisvader, kan, tot dat oogmerk, van zodanig een Leerboek, of Onderwys, gebruik maaken, als hy verkiest."

Aan-

Aanmerkingen op een Stukje, ten titel draagende, Predikatie over de bewyzen voor de Leer der Heilige Drieëënheid door A. STERK, *Leeraar in de Luthersche Gemeente te Amsterdam* (*), *gemaakt door* J. M. BOON, *Leeraar in de Luthersche Gemeente te Rotterdam. Te Rotterdam, by* C. van der Dries, 1787. *In gr. octavo* 58 *bladz.*

Regtsgeding tegen den Godgeleerden W. WHISTON, *over Berrooving en Ontkenning der Heilige Drieëënheid voor den Opperpriester de Reden. Uit het Engelsch vertaald. Te Ravestein, by* J. de Mook, 1786. *In gr. octavo* 80 *bladz.*

Twee Geschriften over de Leer der Drieëënheid, welke in 't eerste voorgestaen, en in 't laetste tegengesproken word; des de beoefenaers van dit Godgeleerde verschilstuk, die nog by zich zelven in twyfel staen, hoe daer over te denken, in deze twee Geschriften het voor en tegen hebben, en wel ter wederzyde op een sterken trant. De Eerwaerde *Boon* heeft het tegen de zodanigen, die beweren, dat men de bewyzen voor dit Leerstuk niet hebbe te zoeken, in de Schriften des Ouden Testaments, en tragt te toonen, dat ze daerin ten overvloede te vinden zyn. De Opsteller van het *Regtsgeding* legt het 'er inzonderheid op toe, om veler Godgeleerden verklaringen van dit Leerstuk in een belachlyk licht te stellen. Uit de Nareden der Uitgevers moeten wy verwachten, dat 'er omtrent dit laetste Stukje nog enige nadere bedenkingen het licht zullen zien, dewyl ze deswegens het volgende te kennen geven.

„ Toen wy het MSS., waarnaar dit Werkje is gedrukt geworden, met den vereischten aandacht geleezen hadden, en te rade geworden waren het ter perse te leggen, meenden wy het zelve met eenige wederleggende aanteekeningen onder de bladzyden te begeleiden; dan voorziende dat onze aanmerkingen onder de hand welligt van gedaante zouden kunnen veranderen, is het ons meer voegzaam toegescheenen daarvan op eene andere wyze gebruik te maaken. ——

„ Hoe zeer met den ons onbekenden Heer Briefschryver en

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 538.

en de Voorrede des Vertaalers, (aen 't hoofd van dit Stukje geplaetst,) in het algemeen instemmende, dat de schriften des Nieuwen Verbonds geene onredelyke en onaanneemelyke Waarheden bevatten, zal het echter in 't vervolg blyken, dat wy zulks niet overal gedaan hebben. „De Leezer leeze intusschen onbevooroordeeld over de bedoelingen en de harten der Uitgeeveren, tot dat hem daarvan nader zal gebleeken weezen."

Verhandeling over de Ziekte en Ontaarding der Watervaten en Klieren, gewoonlyk Struma, *of* Scrophula, *genoemd. Naar het Engelsch, van den Heere* THOMAS WHITE, *Heelmeester te London. Door* E. J. THOMASSEN á THUESSINK, *A. L. M. Philos. en Med. Doctor in 's Hage, Extraord. 's Lands Med. Doctor, Medelid van verscheide Geleerde Genootschappen. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1787. *Buiten het Voorwerk*, 113 *bl. In gr.* 8vo.

Alles, wat de beste Schryvers over den Aart, de Oorzaaken en de Geneeswyze van deeze Ziekte des Kliergestels hebben te boek gesteld, heeft de Heer WHITE hier in een kort bestek by een verzameld, en met eigen Waarneemingen verrykt. —— Daarenboven is de wyze, op welke de Schryver zyn onderwerp behandelt zo bevattelyk, en de zaaken, daar in voorkomende, zo duidelyk voorgesteld, dat zy door min geoefenden zeer gemakkelyk kunnen nagegaan worden. De Heer THUESSINK, heeft dus verdienstlyk gehandeld in de Vertaaling van dit nuttig Werkje op zig te neemen; te meer daar hy het met eene Voorreden verrykt heeft die aan het onderwerp zelve veel licht geeft, en waarin zyn Wel Ed. de oorzaaken, en den loop deezer Ziekte met betrekking tot ons Land, duidelyk aangetoond, en met Waarneemingen gestaafd heeft. —— Het is onbetwistbaar zeker, dat deeze Ziekte in Engeland zeer algemeen bekend is, en met regt als een Lands Ziekte moet aangemerkt worden; maar het is ook niet minder zeker, dat deeze zelfde Ziekte in ons Land minder zeldzaam is, dan men gewoonlyk denkt, en hierom zal zig ook niemand behoeven te verwonderen, wanneer men slegts de oorzaaken deezer Ziekte een weinig naagaat, en daarby de Natuurlyke Historie van ons Land, en de gewoone Leevenswyze van deszelfs Inwoonderen, in overweeging neemt —— en met die van Enge-

geland vergelykt. ——— Doch hier omtrent wyzen wy onzen Leezer tot de Voorreden van den Heer *Vertaaler.*

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de Geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten. Ten Vervolge van WAGENAAR'*s Vaderlandsche Historie. Eerste Deel. Te Amst. by* J. Allart. *Behalven de Voorrede, enz. 342 bladz. In gr. 8vo.*

'T Heeft niet weinig in, zich uit te geeven voor den Opvolger en Voortzetter des Werks van een beroemd Man —— van een Man als WAGENAAR, die, door zyne *Vaderlandsche Historie*, wat de nyd ook zomtyds moge schrollen, eenen Onsterflyken Naam verworven heeft. Een ongenoemde Schryver, den aanvang van wiens Arbeid wy hier voor ons hebben, durft zulks bestaan. „ Hy ondernam", gelyk hy zich uitdrukt „ den grooten WAGENAAR te volgen ——— van verre te volgen, wel weetende dat hy zynen zo eenvoudigen klaaren en geheel kunstloozen styl, (zo niet de kunst hier de kunst bedekte,) in geenen deele bezat. Gemaakt tog zou het weezen, en de gedrongenheid allerwegen doorstraalen, indien iemand het ondername, en het hem eenigzins gelukte, dien Schryftrant op de hielen te volgen, en zyn eigen te laaten vaaren. ——— Mannen, op wier oordeel de Schryver verklaart of te durven, een gedeelte des Werks gezien hebbende, keurden het, zo hy eenigzins ten oogmerke had WAGENAARS voetstappen te drukken, op verscheide plaatzen te vuurig, en schoon hy bekennen moest zyn vuur menigmaalen gemaatigt en veele plaatzen der loopende penne in 't eerste opstellen ontloopen, doorgeschrapt te hebben, was 'er ruim genoeg ingebleeven om den altoos gemaatigden en bedaarden WAGENAAR eenigermaate op zyde te blyven."

De Schryver verdeedigt zich deswegen, door eene opgave van het Tydperk, welk zyne *Vaderlandsche Historie* aanvanglyk zal beschryven; zyne Land- Tyd- en Lotgenooten, aan welke hy eene Voorafspraak inrigt, te gemoete

te voerende. „ Kon koelheid ons deel blyven op het be-
„ schouwen en nagaan van de Lotgevallen, welke wy
„ hebben moeten beleeven? Hoe zeer wy ons de wet van
„ Onzydigheid, als eene eerste pligt voorschreeven, zou het
„ eene gantsch wraakbaare koele Onverschilligheid, van On-
„ zydigheid zo hemelsbreed onderscheiden, geweest heb-
„ ben, de Lotgevallen hartstochteloos te boek te stellen.
„ Immers, ik schryf dit niet om de oude wonden, by
„ voorraad, open te krabben, daar ze, onder het leezen,
„ zeker meermaalen zullen bloeden; doch roer het aan
„ om myne Schryfwyze te billyken. Wiens ziel, niet ge-
„ geheel van Vaderlandliefde ledig, kon nalaaten met ver-
„ ontwaardiging en grievende smert vervuld te worden,
„ als hy, naa dat onze Zeevaard zo geweldig geplaagd,
„ naa dat onze Vlag en het grondgebied van den Staat,
„ in vollen Vrede, meermaalen geschonden waren, ons
„ Vaderland, door eenen onregtvaardigen en bondbreuki-
„ gen Oorlog overvallen zag; toen de verdeediging van
„ het aangevogte Vaderland zo flaauw en slegt behartigd
„ werd, dat de vermetele en trotsche vyand onverhin-
„ derd en ongewroken voortging, om, heerschappy voe-
„ rende op den vryen en breeden Oceäan, ons denzelven
„ te benaauwd te maaken, en de verregaandste mishande-
„ lingen aandeedt, zonder dat wy ons te weer stelden,
„ om dien hoon af te weeren, de schoonste gelegenhe-
„ den daar toe verzuimden, en, onze Schepen, in de
„ Zeegaaten bedryfloos liggende, de balddaadige Vyand
„ met onze Koopvaardyvaarders, en Volkplantingen,
„ naar welgevallen, omsprong? Terwyl 'er in den Lande
„ gevonden werden, laag genoeg van ziel, om het
„ haatlykst onrecht, ons aangedaan, te vergoelyken, en
„ de handen te kussen, die de kluisters onzer Vryheid
„ boven onze hoofden deeden rammelen, en medewrogten
„ om ze ons om de hals te klinken, zo dat wy by den
„ Buitenlander een Byspreuke des Verwyts, en eene Aan-
„ fluiting der Volken wierden. —— Kon, van den an-
„ deren kant, onze Schryfwyze onaangevuurd blyven,
„ als wy, te midden van den haatlyken drom ontaarten
„ en ondankbaaren, rechtschapen Vaderlanders zagen te
„ voorschyn treeden, die, by veele gelegenheden, zich
„ over het slegt Bestuur van zaaken beklaagden, en de
„ verwaarloosde, of lafhartig en ten onrecht weggeschon-
„ kene voorregten durfden herroepen, en op een Grond-
„ wettige Herstelling aandringen? Als wy de agtbaare

„ Volk-

„ Volkstem zich meer en meer hoorden verheffen tegen „ zulk een onverantwoordelyk verderf van het schoonste „ Gemeenebest? ——— eene agtbaare Volkstem, die al „ de Wereld deedt blyken, dat men de Onheilen van „ veelerlei aart, ten ondergang van den Lande geschikt, „ niet aan een verongelykt en vertrapt Volk, maar aan „ eenen verderflyken, om niet zeggen een verraadly-„ ken toeleg van kwalyk gezinden door de slegtste inzig-„ ten gedreven, te wyten had."

„ Heeft de Heer WAGENAAR," vervolgt de Schryver, „ zyn onschatbaar Werk de *Vaderlandsche Historie* op „ 't laatst, gelyk getuigd word, *met grooten wanlust* „ *voortgezet, daar zyne pen de beteugeling voelde, die* „ *noodzaaklyk moest volgen uit de Onwenteling, welke hy* „ *beschreef*, wy hebben met lust gearbeid, in het ver-„ trouwen van dagen te beleeven, door TACITUS, *tyden* „ *van zeldsaam geluk geheeten, waar in het vry staat* „ *te gevoelen wat men wil, en te zeggen wat men gevoelt.* „ Mishaagt deeze Vryheid sommigen, worden eeni-„ gen daar door afgeschrikt van dit Werk te leezen, „ veroordeelen anderen 't zelve te deezer oorzaake, „ het smert ons. ——— Dan, wy hebben hun niet „ kunnen, niet mogen, ten wille weezen, daar wy, met „ LUCIANUS, *liever zodanige Leezers mishaagden door* „ *de Waarheid te verhaalen, dan hunne goedkeuring ver-* „ *werven door Leugens te boeken*, en de voornaamste wet „ eens Geschiedschryvers, volgens CICERO, in agt namen, „ *van niets te durven zeggen dat valsch is*; wy zullen, „ misschien, by anderen, die geheel vuur zyn, en gewoon „ bykans geene andere dan daar door ingegeeven Schrif-„ ten te leezen, te koel voorkomen. Wy kennen de uit-„ werkzelen van Partyschappen, in de tyden door ons be-„ handeld, zo zeer als immer woelende; wy weeten hoe „ deeze vooringenomenheid baaren, (om niet te spreeken „ van laage huurlingen, en alles nederflantsende Brood-„ schryvers,) welke dikwyls Persoonen en Daaden in zulk „ een valsch en ongetrouw licht plaatzen, *dat Liefhebbers* „ *van heusche Onpartydigheid, die het om de waarheid* „ *te doen is*, *gelyk de Schryver van* de Characterkunde „ der Vaderlandsche Geschiedenisse zich uitdrukt, *het niet* „ *verdraagen kunnen, en alle reden hebben, om de Be-* „ *rigten van wederzyden te wantrouwen, en geen derzel-* „ *ven aan te neemen dan naa ze in de schaale der wik-* „ *kende Oordeelkunde opgewoogen te hebben.* Men dui-

„ de-

„ de het ons niet euvel, dat wy deezer lesse steeds in-
„ dachtig waren. Schamperheden te zeggen, en op een te
„ stapelen is een kleine, en, onzes inziens, eene veragtly-
„ ke kunst, billyke verontwaardiging, by gepaste gele-
„ genheden te laaten blyken, regtmaatig.

Schoon de Aanspraak, waar uit wy dit gedeelte afschreeven, genoeg ontdekt welke Vaderlandsgezinde gevoelens de zich bedekt houdende Schryver koestert, geeft hy in 't Slot nog te kennen, dat hy de Staatkundige Belydenis van den Eerwaardigen E. M. ENGELBERTS onderschryft; en hier op nederkomende: *Men weete met weinig woorden dat de Schryver (deezer Vaderlandsche Historie) zo min een al te grooten invloed van het* Stadhouderlyk bewind, *waardoor het gevaarlyk word voor de* Vryheid *en* Onafhanglykheid *van het Gemeenebest, als een* Aristocratische eigengoeddunkelyke Regeering van eenige Familien, *waar by de* Regten der Burgeren niet winnen, *kan goedkeuren; maar niets meer verlangt dan dat het Schip van Staat, tusschen deeze beide uiterften, naa het uitstaan van zo veele stormen, eindelyk in eene stille en veilige Haven gebragt worde, eer het, by eene voortduurende verdeeldheid tusschen de Scheepsbevelhebbers en Stuurlieden, geheel verzeild raake, en een prooy van Vorstlyke Vrybuiters worde!*

Stelde deeze Aanspraak des Schryvers ons in staat, om dus verre hem te doen kennen, en aan te wyzen hoe hy de voetstappen van WAGENAAR, naar zyne opgave, betreeden heeft. Dezelve geeft ons ook aan de hand eenige byzonderheden, wegens zyne schryfwyze, welke wy meermaalen by den aanvang eens uitgebreiden Werks, hoedanig het tegenwoordige zich laat aanzien, opgaven. Hier komt, in de eerste plaats, de opgave der bronnen waaruit hy geput heeft, en derzelver aanhaaling. Onder anderen betuigt hy „ het bevreemde den Leezer niet, aan den
„ voet veeler bladzyden, de *Nieuwe Nederlandsche Jaar-*
„ *boeken* gemeld te vinden: want, daar wy, naa ook vee-
„ le andere Schriften geraadpleegd te hebben, doorgaans
„ de bedoelde gevallen, hier te Lande, daar desgelyks
„ opgetekend, aantroffen, oordeelden wy het beter, zo
„ anderen niets byzonders opleverden, het by die Aan-
„ haaling te laaten berusten, dan een aantal by een te
„ voegen, die geen gewigt aan de zaak konden byzet-
„ ten: te meer oordeelden wy dit de beste handelwyze,
„ om dat de *Jaarboeken* een Werk uitmaaken, 't geen

„ eene algemeene hoogagting, om niet te zeggen *gezag*
„ verworven heeft, en het zelve, als zodanig, in de
„ meeste tegenwoordige Schriften, onzen Staat betreffen-
„ de, wordt aangehaald, en de Souverain 'er soms zich
„ op beroept. ——— Deeze *Jaarboeken* zyn ook de Ver-
„ zamelplaats van Staatsstukken en Oorspronglyke Beschei-
„ den, welke wy by lange na altoos niet geheel konden,
„ of, overeenkomstig met den aart onzes Werks, mog-
„ ten uitschryven. Wy moesten 'er zo veel uit ontlee-
„ nen als ter opheldering der gevallen diende; en heb-
„ ben ze meermaalen, wanneer wy ze van dien stempel
„ vonden, dat een groot gedeelte, of eenige afzonderly-
„ ke brokken, woordlyk verdienden gemeld te worden,
„ afgeschreeven, en dan onzer penne wel eens geen zui-
„ ver *Nederduitsch* laaten ontrollen. 't Kwam naamlyk,
„ by zommige gelegenheden aan op 't woord, dat, in 't
„ *Onduitsch* uitgedrukt, niet altoos door een *Duitsch*
„ woord, juist van diezelfde betekenis en kragt kon ver-
„ vangen worden; dit door omschryven te verhelpen, dagt
„ ons noodloos, en het veelgewaagde smeeden van nieu-
„ we woorden oordeelden wy gemaakt. De op zuiver
„ *Nederduitsch* gestelde Leezer houde ons dit ten goede,
„ wy hoopen, dat hy, anders, over geene verwaarloozing
„ van Taal zal te klaagen hebben: en ook die kleine
„ wanstalten gunstig over 't hoofd zien, in zodaanige
„ gedeeltens van ons Werk, waar in wy Aanspraaken en
„ Vertoogen van waardige Vaderlanders, en anderen,
„ meest met hunne eigene woorden, nederstellen. Aan-
„ spraaken en Vertoogen, dikwyls meer de taal van 't Hart
„ dan die der kunst, en waar in wy ons schaars, dan
„ ter opkortinge, eenige verandering veroorloofden, dee-
„ ze in onzen eigen styl en taal te brengen, zou het *eigen-
„ aartige* ——— wat zeg ik? —— het *waare* —— weg-
„ genomen hebben. Gebrek aan oorspronglyke Beschei-
„ den stelde Oude Geschiedschryvers vaak in de onmoge-
„ lykheid om de Persoonen, door hun spreekende inge-
„ voerd, de eigen woorden in den mond te leggen; zy
„ moesten Aanspraaken vormen, en, zo veel mogelyk,
„ met de Characters en omstandigheden overeen brengen.
„ ——— Wy hebben de stukken in handen, en ze maa-
„ ken, ter sneede bygebragt, onzes inziens, de treffend-
„ ste gedeeltens der geschiedenisse uit: wy voelen daar-
„ by het meeste, en het verhaal blyft voor kwyning be-
„ waard. Dat deeze aanmerking, is het anders noodig,

„ diene om ons tegen het verwyt van Onkundigen, die „ niet gaarne veele *aangestipte* plaatzen in eene Geschie- „ denis ontmoeten, te dekken.

„ De ontdekkende tyd heeft, over veele Voorvallen, „ duister in de Jaaren toen ze gebeurden, een licht ver- „ spreid, van 't welk wy ons, by het te boek stellen in „ die dagen, niet mogten bedienen; dewyl eenige in- „ zigten en bedoelingen vervolgens eerst ontwikkeld, toen „ grootendeels, of geheel, onbekend waren; en andere, „ misschien, eerst naderhand gevormd, of verder dan in „ den beginne voortgezet zyn. Hadt men veele deezer, „ kunstig vernist, en derzelver waare gedaante, by tyds „ gekend, andere en sterkere maatregelen dan nu, waren „ gewis, tot verydeling, genomen. —— De herinnering „ hier van zal op ontelbaare plaatzen onzer *Vaderland-* „ *sche Historie* noodig weezen; ten einde men geen voor- „ baarig ongunstig oordeel stryke, over de verrigtingen „ van veele verdienstelyke Staatsmannen.

„ In den loop onzes Werks oordeelden wy met geen „ stilzwygen te mogen voorby gaan de veelvuldige Stich- „ tingen, Maatschappyen en Genootschappen van naam, „ die, staande dit tydperk, opkwamen, ingerigt om nutte „ Kunsten, Fraaije Weetenschappen, en wat meer den „ Vaderlande heilzaam is, of tot Cieraad eener beschaaf- „ de Maatschappy strekt, te bevorderen en aan te kwee- „ ken. —— De Bladzyden, met die narigten vervuld, „ zullen onzen Tyd, by de Nakomelingschap, ontheffen „ van de blaam, onzen Landzaat, te meermaalen door „ den patydigen Buitenlander aangewreeven, en door „ den op alles wat Buitenlandsch is, of 'er na smaakt, „ averechts gestelden inbooreling, te dikwyls volmondig „ toegejuicht, dat de *Nederlander* noch Kunstmin voed, „ noch Weetenschappen kweekt."

„ Zomtyds, wy bekennen het gaarne, zal de Leezer „ *Kleinigheden* vermeld vinden: wy hebben ze vermyd, „ waar wy meenden ze te kunnen en te moeten voorby „ gaan: maar niet geschroomd dezelve, op den voorgang „ der beste Geschiedschryveren, te boeken, als wy ze „ dienstig vonden, om den toedragt eener gebeurtenisse „ van aanbelang, waar op zy invloed hadden, te beschry- „ ven, of als zy ons 's Volks Gezindheid leerden ken- „ nen. Gedachtig aan de taal van den grooten HOOFT, „ op het Tydsbestek door ons ondernomen te beschry- „ ven, zeer toepasselyk. *Naardien men hier te Lande*

„ de

„ *de magtigſte veranderingen, by aanſtichting, of immers by dapper toedoen, des Gemeenen Mans, heeft zien invoeren, en ook hedendaagsch niet de minſte kunst der Steedſche Regeeringe, in het handelen en gerusthouden der Menigte beſtaat, zo kan het geenzins onleerlyk ſchynen, den opgang, loop en afloop van dergelyke beroerten, en teffens de middelen, misſlagen, en verzuimenisſen waar door zy geſtuit of geſtild, gewakkerd of onverhinderd gebleeven zyn, beſcheidelyk voor oogen te ſtellen.*

„ Eene nauwgezette Tydorde door zommige Geſchiedboekers, op het voetſpoor van THUCYDIDES, gevolgd, hebben wy gemeend niet te moeten aankleeven; maar liever, op de wyze van den Vader der Geſchiedboekeren HERODOTUS, zaaken van een en dezelfde natuur, als de Tydperken niet te wyd van elkander liepen, by ééngevoegd, en van het anders broklige, zo veel mogelyk, een geheel gemaakt. Schoon wy, zomtyds, daar de Gebeurtenisſen niet binnen één jaar, onze in 't oog gehoudene Hoofdafdeeling, afliepen, den nedergelegden draad, in een ander weder hebben moeten opvatten; dan wy hebben het altoos gedaan op de minst hortende wyze."

Zo veel ontdekt ons de Schryver van zichzelven, en van zyn Arbeid. Terwyl hy, in eene *Inleiding*, zich over het ſchryven der Geſchiedenisſe zyns eigen Tyds verantwoord. Dit eerſte Deel, 't welk met een verſlag van de *Noord-Amerikaanſche Onlusten*, dat gedenkwaardig Tydperk in de Geſchiedenisſe, eenen aanvang neemt, loopt van den jaare 1775 tot 1778. Jaaren van voorbereiding tot gewigtiger gebeurtenisſen, wanneer de zaaken allengskens belangryker worden, en die eene uitvoerige beſchryving zullen vorderen. —— Wy kunnen, zo veel van het Oogmerk en den Aanleg gezegd hebbende, ons, voor tegenwoordig niet inlaaten tot het geeven van eene Proeve; de volgende Deelen zullen ons gewis daar toe gelegenheid aanbieden. —— Over 't algemeen moeten wy zeggen, dat de Schryver aan zyn opgegeeven plan voldoende beantwoord; en, ſchoon gemelde WAGENAAR de beste aaneengeſchakelde Geſchiedenis van dit Tydvak aanvanglyk oplevert: zo dat hy de verzogte aanmoediging zyner Land- en Tydgenooten verdient, en boven al zal waardig weezen, wanneer hy, tot de aangelegene jaaren

gevorderd, getrouw blyft aan de wetten, die hy zich zelven schynt voorgeschreeven te hebben.

Eene op den Tytel zelve in 't oogloopende zwaarigheid tegen de benaaming van *Vervolg* op WAGENAARS *Vaderlandsche Historie* vinden wy weggenomen door een Berigt van den Uitgeever, die den Leezer, omtrent het ontvallende Tydvak van den jaare 1751 tot 1775 verwittigt, dat hy, om die wyde gaaping niet te laaten, en het Werk met den Tytel volkomen te doen overeenstemmen, zich by den Schryver vervoegd heeft, met aanzoek om dezelve te vullen, en hem niet vreemd vondt van den voorslag, om, onder het bewerken der Geschiedenisse van het thans loopend Tydperk, ook het tusschenvallend Tydvak te bearbeiden en dus een Geheel te maaken; 't welk zeer gevoegelyk geschieden kan, door de Deelen te laaten vervolgen tot het tegenwoordig *Tydperk*, 't welk eene gansch andere gedaante der dingen oplevert.

Wy zien het een en ander, met verlangen, te gemoete; want, hoewel men, wat de Groote Gebeurtenissen betreft, in een Tydkring door ons beleefd, niet veel nieuws kan verwagten, daar de vaardige Drukpers dezelve terstond onder 't oog brengt, is het niet ongevallig, en heeft het zyne zeer weezenlyke nuttigheid, die Gevallen eenigzins in een voegelyk verband te beschouwen, met derzelver Oorzaaken en Uitwerkzelen, voor zo verre die op te speuren zyn, door eenen Gelyktydigen Schryver. Twee Portraiten, een van den onvergelykelyken WASHINGTON, en een van den Volksvriend JOH. DERK VAN DER CAPELLEN, vercieren, behalven de Tytelplaat en een niet onbevallig zeegezigtje, verbeeldende het neemen der *Engelsche* Paketboot, het tegenwoordig Deel.

Engeland, door J. W. VAN ARCHENHOLTZ, *uit het Hoogduitsch vertaald door* J. C. PELLETIER, *Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. Sluitman van der Meer, 1786. *In gr. 8vo. 277 bladz.*

De vernuftige Schryver van dit in Duitschland zo geächte Werk levert ons hier het geheel zyner Aanmerkingen, die hy op zyne reizen gemaakt heeft, en van welke hy te vooren reeds eenige Fragmenten in zyn Journaal van Literatuur en Volkenkennis had bekend gemaakt. Hy heeft zelfs, in drie onderscheidene tydperken, zes jaaren

ren in Engeland doorgebragt, en wel het grootste Deel van 1769 tot 1779, zo dat zyne opmerkingen geenzins door eenige reisbeschryving bestuurd zyn, en hy de waarneemingen van anderen ten geleide van zyn oordeel niet nodig gehad heeft, daar de zyne grootendeels het gevolg waren van zelfs beschouwde zaaken; om welke reden hy van Italiën en Engeland, doch byzonder van Engeland, zo veele voorbeelden aanvoert, om zyne leezers in staat te stellen de gegrondheid zyner, op ervarenis gebouwde, verhaalen, zelfs te toetzen. Opmerkzaam omtrent alles, wat voor een reiziger maar eenigzins van belang kan zyn, en tot dit oogmerk niet onbereid, was de mensch in zyne menigvuldige betrekkingen en gezichtpunten het hoofdonderwerp zyner betrachtingen. Hy was bestendig werkzaam om het karakteristieke uit te vinden, en, in gevolge van deeze, niet ten eenemaal mislukte onderneeminge, verschynen hier zo veele nieuwe en zonderlinge zaaken, die menigvuldige aanmerkingen moesten doen gebooren worden.

Ten voorbeelde hiervan strekke het volgende dat de Schryver wegens de Vryheid der Drukpers, en daaruit voortspruitende verlichtheid der Engelschen heeft aangetekend.

„Men bespeurt in Engeland by den gemeenen man meer kundigheden en oordeel, dan ergens in eenig ander land. De oorzaak daarvan is geene andere dan de vrye wyze, waarmede alles, wat voorvalt, mondeling of schriftelyk beoordeeld wordt. Men staat dikwils verwonderd het geringste volk van de wetten, het eigendomsrecht, van voorrechten enz. zeer vernuftig te hooren redeneeren. Een andere goede uitwerking der Drukpers zyn de Nieuwstydingen; deeze Tydingen, die in 1780, alleen in Londen, 's weekelyks drieenzestig stuks gedrukt wierden, behelzen zo wel zotterny en onzin als voortreflyke zaaken, die hoogst waardig zyn geleezen en onthouden te worden. Doorgaans zyn het redeneeringen van staatsmannen, over omstandigheden, die de gantsche Natie interesseeren, waarvan zich het oesterwyf ook niet uitgesloten denkt te zyn; waarom men ook zo dikwils dit soort van menschen aantreft, die Tydingen leezen, en over de openlyke omstandigheden hunne bedenkingen maaken. Het belangryke deezer bladen wordt door een tallooze menigte, meestendeels luimige aankondigingen, vermeerderd, die in alle mogelyke gestalten verschynen, en dikwils van de zon-

derlingste gevolgen zyn. Ik heb, (by voorbeeld) eene vrouw gekend, welke haar man, die zy bedrogen had, ontlopen was; zonder deeze tydingen was deeze berouwhebbende en in vertwyfeling leevende vrouw verlooren, en de schande haarer man zeker en duurzaam geweest, op deeze wyze echter wierd alles zeer spoedig en stil in orde gebragt. De man gaf voor, dat zyn vrouw buitenlands was gereisd; middelerwyl liet hy in de Tydingen een brief, aan haar geschreeven, drukken, zonder zyn naam of woonplaats te noemen; intusschen wist hy zich toch aan zyn vrouw zeer kennelyk te maaken, die hy volkomen vergevinge van al het gebeurde beloofde. Zy las deeze tyding, en antwoordde door dit zelve middel, maakte bedingen, en in drie dagen was zy zonder eenige opspraak by hem. Voor zulke brieven, en voor alles in het gemeen, dat niet het publiek, maar byzondere zaaken, ten voorwerp heeft, wordt naar gelang der grootte van de bekendmaaking betaald; waarby men, in de drukkery, hoe genaamd, naar geen naam, woonplaats, noch naar andere dingen, vraagt. Zulke invoegingen echter, wier onderwerp de openlyke aangelegenheden of het algemeen raakende voorvallen betreffen, worden zonder betaalinge ingelast, en gemeenlyk van de straat, door eene opening, in de binnenshuis geplaatste brievenkas gestooken, zo dat de opsteller des briefs geheel onbekend blyft; wil hy zich nochtans aan den drukker aangeeven, zo staat deeze onder verplichting van eede om zynen naam geheim te houden; eene omstandigheid, die met de uiterste naauwgezetheid in acht genomen wordt, vermids niet alleen de zwaare straffe des meineeds, maar ook het verlies hunner voordeelige Kostwinning, en veelligt ook de verwoesting hunner huizen door het gepeupel, de gevolgen daarvan zouden kunnen zyn. De drukkers moeten intusschen voor alles verantwoorden, dat maar op een soort van paskwil kan worden uitgelegd. In dit geval moet de beledigde het op een pleitgeding laaten aankomen. Betreft de zaak den Koning of het Parlement, dan is de Advocaat Generaal klaager; is het gezegde nogtans niet laag noch lasterlyk, maar enkel op eene vrye wyze uitgedrukt en eenigermaate gegrond, zo kan de aangeklaagde ook verzekerd zyn van den grootsten Rechtsgeleerden des Ryks te zullen verdeedigd worden.

„ Woodfal, drukker van de *Public Advertiser*, de beste Tyding in *Londen*, had Ao. 1770 voor het gerecht, over den

den brief van den beroemden JUNIUS, die, met eene groote vrymoedigheid, waarheden en eene wegrukkende welſpreekendheid paarde, een harde kamp. Gantsch Engeland nam deel in deeze zaak, en de beroemdſte Redenaars verſchee en hier voor 't gerecht. Het kwam hier niet alleen aan op de verdeediging eens menſchen, maar op de voorrechten van ieder Engelschman, om zyne gedachten vrymoedig, over de publieke aangelegenheden, mondeling en ſchriftelyk te zeggen. WOODFAL wierd vrygeſproken, en het pleit geëindigd, zonder dat de welſpreekende Schryver bekend wierd, wiens naam tot op deezen tegenwoordigen tyd een oordoordringelyk geheim gebleven is. De drukker alleen weet die, want deeze brief was niet van dien aart, om heimelyk in de brievenkas geſtoken te worden. Veele Kunstrechters houden hem voor het ſierlykſte voortbrengzel in het Engelsch Proſa. Eenige daar in voorkomende byzondere redeneerwyzen en wendingen hebben het vermoeden veroorzaakt, dat niemand dan de beroemde BURKE deeze vermomde JUNIUS zy.

„Dikwils echter is ook de kaak of een gevangenisſtraffe het lot dezer drukkers, waarvan zy zich nogthans, door aangeevinge des Schryvers, redden kunnen. Van dit middel bedienen zy zich toch nimmer, ten zy dan dat de Schryver hier in bewilligt. De Predikant HOME te *Bentford*, by *Richmond*, was zo grootmoedig dat, in 1778, te doen. Deeze zonderlinge man, die als mensch, patriot en redenaar vereerenswaardig is, en als een van de ſtichters der beroemde maatſchappy ter in ſtandhouding der Engelſche rechten, de dankbaarheid zyner medeburgers verdient, had, in eene Tyding, den Americaanſchen oorlog als een moordbedryf afgeſchilderd, en de Hofparty, die dezelve begunſtigde, als moordenaars behandeld. De drukker wierd gedagvaard, en daar hy, op uitdrukkelyk bevel van den Predikant, hem als Schryver aangaf, vrygeſproken: HOME daarentegen in een eenjaarige gevangenis verweezen. Had hem zyne ſtand niet verſchoond, niets zou hem van de kaak hebben kunnen bevryden; eene ſtraffe, die, van wegens de ſlegte handeling van het gemeen gepeupel, dikwils ſchriklyk is, maar ook ſomwylen geheel zonder ſchande, ja zelfs zeer tot eere, verſtrekt. Zo zag ik een drukker aan de kaak ſtaan, wien het tallooze volk, in plaatſe van hem te mishandelen, een beſtendig *vivat* toejuichte; hem wierden ververſchingen toegebragt, en in den mond gevoerd, vermits hy zyne handen

niet gebruiken konde; de kaak was met bloemen beſtrooid, en van voornaame lieden omringd, die zich met hem onderhielden. In 't kort, dezelve verſtrekte hem tot een triumfwagen, en hoe onbekwaam de plaats ook ſchynen mogte, kon hy tog dit uur onder de aangenaamſte zyns levens tellen.

„In 't jaar 1779 wierden 'er van de *Public Advertiſer*, in den winter, dagelyks 12000 ſtuks gedrukt, in den zomer echter maar 8000. Van den *Dailly Advertiſer* daarentegen, die niets dan *Advertisſementen* inhoudt, dagelyks 20,000. Dit handwerk is ongemeen voordeelig, en onderhoudt in Londen alleen eene groote menigte menſchen; zelfs zodanig dat veele lieden hier hun brood by verdienen, in een eigenlyk gezegden lediggang. Deeze worden Paragraafſchryvers genoemd, wyl zy kleine nieuwigheden van elken dag, Anecdoten, enz. in Koffiehuizen en uit plaizierpartyen inzamelen, en in Paragraafen ter nederſtellen; naardat deeze nu lang of kort, gewichtig of echt zyn, worden zy betaald. De Parlementsredevoeringen worden door vaardige Schryvers opgeteekend, een ſoort van menſchen, welke men in dit land vindt. Wanneer zy in hunne kunst ervaren zyn, ontgaat hen geen woord des Redenaars, hoe ſchielyk hy ook immer ſpreeken mag; dit ſchryven geſchied door teekens, die niet alleen woorden maar ook geheele phraſen behelzen.

„ De drift der Engelſchen, om daaglyks veele deezer Tydingen te leezen en daarover te ſpreeken, is mogelyk meer dan iets anders de oorzaak van hunne ernsthaftige gemoedsneiging en hunner ongezelligheid. 't Is vaak moeielyk een Engelschman tot ſpreeken te brengen: alle vraagen beantwoordt hy met ja en met neen, komt echter de ſtaatkunde op 't tapyt, dan opent hy zyn mond, en wordt ſpraakzaam, vermids deeze ſtoffe in zyn karakter geweeven is. Het gaat de vreemdelingen by een lang verblyf in Engeland even zo. Dezelfde oorzaak heeft dezelfde uitwerking. Ik heb menſchen gekend, die, by hunne aankomst in Engeland, alle Staatkundige onderwerpen verveelde, en die nogtans in eenigen tyd Enthuſiastiſche politieken wierden. Niets is ligter op te losſen. Als een inwooner eenes vryen ſtaats, en als een denkend wezen, neemt men, in de openlyke zaaken van aangelegenheid, deel; dikwils is men perſoonlyk, middelyk of onmiddelyk, daarby geinterresſeerd; men leert de karakters der in ſtaatszaaken betrokken perſoonen kennen; men

maakt personeele kennis met hen; alle gezelschappen weergalmen van staatkunde; men ziet en hoort onophoudelyk van openlyke byeenkomsten, plechtige ommegangen met verzoekschriften, oploop van volk, en van zonderbaare maatregelen ter bereiking van een zeker doeleinde; men zegt zyne meening over alle deeze voorvallen als men zulks wil, in dagelyksche blaadjes week- en maandschriften, waarby men zeker is van duizenden geleezen te worden; dit alles verhoogt het belang op eene ongelooflyke wyze, en maakt het leezen van Nieuwstydingen in Engeland tot eene waare hartstocht.

„Daar het nergens dan hier de gewoonte is met de gantsche natie, door openlyke bladen, te spreeken, zo kunnen andere volken de voortreflykheid van dit middel naar de uitwerkingen beoordeelen. Ik heb 'er boven, (zegt de Schryver) door het verhaal, ten opzichte der Emigranten, een uitsteekend voorbeeld van gegeeven, daar alle afkondigingen van den Kanzel, en door trommelslag, niet het honderdste deel der werking zouden gehad hebben, die hier een eenige Brief deed, welken een ieder las. Hierdoor werd deeze groote Stad op eenmaal naauwkeurig van het voorval onderricht, men behoefde geen bloot gerucht te gelooven, dat vervalscht was, en dat een verstandig man weinig acht. Hoe dikmaals heeft men door dit middel het Patriottismus des volks aangevuurd en wyze maatregelen van allerleiën aart bevorderd? Daar ondertusschen van eene goede zaak het misbruik vaak onafscheidelyk is, zo is dit hierby ook ongelooflyk: zonder hier een' uitzinnigen *Gordon* by te brengen, die in 1780 door deeze tydingen het gepeupel ter zyner bystand te samen, en Londen in het grootste gevaar, bragt, zo zyn 'er boeven, die, door valsche *Advertissementen*, het gemeen op duizenderlei wyze bedriegen, en dikwils, trotsch alle waarschouwingen, ligtgeloovigen vinden. Dan eens kondigen zy aan, dat zy kapitaalen uit te zetten hebben, dan weder dat zy die op goede hypotheequen zelfs wenschten te beleenen. Hierdoor komen zy met lieden te samen, die geld in voorraad hebben, of zulks nodig hebben, en niet zelden gelukken hunne streeken om menschen te bedriegen. Anderen zetten zeer aandoenelyke verhaalen in de Tydingen, van den ongelukkigen toestand eener weduwe, met veele kinderen, of de ellende eenes van honger stervenden gryzaärt, wier naamen, zo als zy zeggen, van wegen hunner bloedverwanten, niet ge-

noemd kunnen worden, maar wel de plaats aangeduid, waar de almoesfen heen te zenden zyn. Daaglyks leest men *Advertisfementen*, waar groote fommen aangeboden worden aan zulke perfoonen, die invloed genoeg by voorname hebben, om voordeelige posten te verfchaffen, waarby het diepfte ftilzwygen wordt beloofd. Menig Schryver beöordeelt zyn werk zelfs in openlyke blaadjes; en vellen, onder verfierde naamen, hun oordeel daarover, dat zy den volgenden dag onder hun eigen naam aantasten, door deeze Spiegelgevechten verkrygen zy aanzien, worden bekend, en bereiken dikwils hun doel.

„ Openbaare Nimfen neemen het masker der deugd aan, en wenfchen, in de Tydingen, mannen van een goed karakter te huwen; zy kondigen gemeenlyk aan, dat zy jong, welgemaakt en van een aanzienlyk vermogen zyn, en daarom by de mannen maar een klein Kapitaal, of een goede bediening, verlangen. Lieden van buiten de Provincie en andere onervaren Perfoonen vallen dikwils in deezen ftrik. Zy vinden een bevallig meisje met de zachte mine der onfchuld, dat haare vervolgingen van bloedverwanten en voogden zeer aandoenlyk weet te fchilderen, waarby de gemaklykheid, om haar vermogen in bezit te neemen, niet vergeeten wordt. Dit werkt, de man flaat toe, en ziet zich echter, maar te fpade, bedrogen. Ook mansperfoonen bieden, in zulk een incognito-handeling, hunne hand aan, maar met dit onderfcheid, dat zy geen vermogen opgeeven, noch hunne welgemaaktheid roemen, maar des te meer hun verftand, hunne infchikkelyke gemoedsaart, hunne oplettendheid; in 't kort hunnen goeden wille, om de aanftaande echtgenoote gelukkig te maaken. Doch dit werkt echter zelden zo goed als het eerfte. Veeltyds fchertzen vrolyke lieden met aankondigingen. Zy begeeren, onder verfcheiden adresfen, mannen en vrouwen; brengen de zich aanmeldende perfoonen te faamen, en fpeelen ook zelfs de rollen van Huwelykzoekers, waaruit dan de kluchtigfte gevallen ontftaan.

„ Niemand echter weet zich de tydingen beter ten nutte te maaken, dan de Actiefpeelers, die daarin, volgens hunne oogmerken, niet alleen oorlog, vreede en verbonden fmeeden, maar daarenboven voorvallen verfinnen, en die met alle omftandigheden, en een fchyn van waarheid, voordraagen. Hier door gaan verbaazende geldfommen gewonnen en verlooren.

„ De

„ De Regeering heeft zich deezen tak van bestaan ten nutte weeten te maaken, en trekt 'er jaarlyks 100,000 pond sterlings van. De stempel van ieder Tyding kost een halve Engelsche penning, en op elk *Advertissement* zyn twee schellingen belasting gesteld."

Reize naar de Oost-Indiën en China, in de Jaaren 1774—1781, *op last des Konings van Frankryk, gedaan door den Heer* SONNERAT, *Commissaris der Zeezaaken, gepensioneerd Natuurkundigen van den Koning, Korrespondent van zyner Majesteits Natuurkundig Kabinet, en van de Koninglyke Academie der Weetenschappen te Parys, Lid van die te Lyons, enz. Uit het Fransch vertaald door* J. D. PASTEUR. *Derde Deel. Te Leyden, by* A. *en* J. Honkoop, 1786. *In gr.* 8*vo.* 252 *bladz.*

Dit derde en laatste Deeltje (*) van SONNERAT's Reizen, 't welk in 't byzonder aanmerkelyk is, wegens de beschryving der nieuw ontdekte voorwerpen, zo wel in het Ryk der Viervoetige Dieren en Vogelen, als, in dat der Planten, geeft ons tevens, in eenige aanmerkingen, een beknopt denkbeeld van Isle de France, Bourbon, de Kaap de Goede Hoop, Ceylon, Malacca, de Maldivische, Philippynsche en Moluksche Eilanden.

Tot een staaltje, zullen wy hier mededeelen, het geen hy ons van *Isle de France* opgeeft. „ In voorige tyden, (zegt hy,) wierd het door de Hollanders bewoond, zy wilden 'er zelfs eene Volkplanting stichten; doch, naardien de voordeelen de onkosten niet konden goedmaaken, waren zy verplicht, dat Eiland te verlaaten. De Heer *de la Bourdonnais*, Gouverneur van de Maatschappy op het Eiland Bourbon, meende een land in bezit te moeten neemen, dat door zyne nabyheid dienstig voor zyn Gouvernement kon zyn. Gevolglyk zond hy inwooners om het te bevolken, en men maakte 'er in 't vervolg het Hoofdcomptoir van; maar hoe veel moeite men zich ook gegeeven hebbe, de grond, altyd onvruchtbaar, levert het bestaan van den Planter niet op; zyn voedsel moet hem jaarlyks van de vreemde Natiën toegevoerd worden: de haven, alwaar men eene stapelplaats voor Indie maaken kan, is het eenigst voordeel, dat men van deeze bezitting trekken kan;

(*) Zie van de voorige Deelen *N. Alg. Lett.* I. D. bl. 253 en II. D. bl. 30.

kan; men ziet 'er echter geene bedelaars, om dat men slechts daar tweederlei standen kent, dien van Meesters, en dien van Slaaf. Deszelfs bewooners beginnen zich op den Landbouw toe te leggen. Men vindt 'er aanmerkelyke Koffy- en Suiker-Plantagiën; men teelt 'er ook Indigo, welke de Americaansche te boven gaat; maar de Plant, in dat Eiland, al te droog staande, zal derzelver teeling wel dra verwaarloosd worden, om dat zy de vereischte kosten niet opbrengt; men heeft niet nagelaaten, verschillende zoorten van die Plant van Madagaskar, van de Kust van Coromandel, van Agra, van Bengale, van China, van America, op Isle de France te brengen, om die daar te naturaliseeren; maar de uitslag heeft daaraan niet beantwoord, het schynt, dat zy allen ontaart zyn, en dat de Amerikaansche soort de beste niet was, vermids deeze in alle de proeven, welke men met dezelve genomen heeft, niet meer, dan de helft, heeft opgeleverd van het geen men daarvan in de nieuwe waereld trekt.

„ De Heer de *Cossigni*, een der yverigste Planters in dat Land, heeft zeer gewigtige ontdekkingen, omtrent dat onderwerp, gedaan, welke in zyne Verhandeling over de Indigoteelt vervat zyn; een Werk, dat de Regeering te *Isle de France* heeft doen drukken.

„ De Speceryen geeven een gegronder hoop; de Heeren de *Tremignon* en de *Coëtivi* bragten dezelve aldaar in de Jaaren 1769 en 1771. Deeze twee tochten wierden gedaan door den Heer *Poivre*, Intendant van *Isle de France* en Bourbon, die deeze twee Volkplantingen zoekende te verryken, niets verzuimde, om haar deezen nieuwen Tak van Koophandel te bezorgen.

„ Men heeft tot heden toe gewild, dat de Speceryen, op *Isle de France* gegroeid, hunne eigenschappen gedeeltelyk verliezen zouden, maar zy, die dit voorgegeeven hebben, zyn bekend voor lieden, die den roem des Heeren *Poivre*, welke hy, geduurende zyn bestier, behaald heeft, wangunstig zyn. Deeze Intendant, heeft in de Volkplanting, vyanden gehad, en heeft 'er nog, om dat hy, die nuttig is, den nyd altyd ten doel staat, en het slagtoffer der ondankbaarheid is. De Speceryen komen op *Isle de France* zeer wel voort; de Kruidnagelen Boomen, van zaad geteeld, staan heden met Nagelen bezet, die, voor die, welke ons de Hollanders verkoopen, niet behoeven te wyken, en de Franschen zullen hen in 't kort niet alleen kunnen missen, maar zelfs van die Speceryen aan an-

de-

deze Natiën kunnen verkoopen. De Muskaaten-Boomen zyn zo wel niet geslaagd, om dat die onder de Boomen van tweeërlei Sexe behooren, en men deeze hunne hoedanigheid niet kende; zo dat 'er slegts weinige Wyfjesboomen onder het getal der geenen, die men aangebragt heeft, gevonden zyn, het welk oorzaak geweest is, dat zy zich zo ras niet hebben kunnen vermenigvuldigen als de Nagelen Boomen. Deeze gelukkige poogingen zyn wel waardig, dat zy alle de oplettendheid der Colonisten bezig houden; maar het is te vreezen, dat de Europeaanen, die naar dat Eiland oversteeken, ben van het een ontwerp op het ander zullen doen vallen, door hun hunne Systematieke grillen mede te deelen, en dat zy de Koffy zullen laaten vaaren, om Katoen te planten, welke zy vervolgens wederom zullen uitroeijen, om Suikerriet, Korenmais of Maniok te teelen. Een der grootste hinderpaalen voor de vorderingen van den Landbouw is ook dit, dat geen Europeaan, daar naar toe, overgaat, met inzicht, om 'er een doorgaand verblyf te houden; men gaat daar voor drie of vier jaaren, geduurende welken tyd men zich tracht te verryken, door het weinig geld, dat men mede gebragt heeft, op de Schepen te waagen die, op Madagaskar of Mozambique, Slaaven gaan koopen, een handel, die gewoonlyk veel voordeel aanbrengt, gelyk meest de zulken, die de Natuur onteeren.

„De Inwooner besteedt zyne overwinst nooit tot verbetering der Landen; de Slaaven werken slap; wat kan men van een ellendigen verwagten, die men door geweld van sweepslagen dwingt, de interest, van het geen hy gekost heeft, op te brengen? Ik heb menschlievende en medelydende Meesters gekend, die hen niet mishandelden, en hunne slaverny verzachtten, maar zy zyn zeer weinig in getal. De overigen oefenen eene wreede en onmenschte tiranny. De Slaaf, na dat hy den geheelen dag gewerkt heeft, is genoodzaakt, zyne kost in de bosschen te gaan zoeken, en leeft alleen van ongezonde wortelen. Zy sterven van ellende en mishandelingen, zonder het allergeringste gevoel van medelyden op te wekken; ook laaten zy geene gelegenheid voorby gaan, om hunne ketenen te verbreeken, en in de bosschen eene onafhanglyke armoede te gaan zoeken.

„Alle poogingen der nyverheid vermoogen niets op den onvruchtbaaren grond van *Isle de France*; het zal zyne bewooners altyd met ondankbaarheid beloonen, zy zullen zich

zich daar nooit de aangenaamheden van het leven kunnen verschaffen; want, zonder de verwoestingen, welke de Orkaanen aanrechten, te rekenen, hebben zy ook te wor-stelen tegen een legioen Rotten en schaadedoende vogelen, de Sys en de Dikbek of Kerssevink van Java, welke men eerst had overgebragt als zeldzaame Vogeltjes, en zorgvuldig in kooitjes hield, zyn daar thans zo zeer vermenigvuldigd, dat zy byna alle oogsten verslinden. Om hen van de bezaaide Landen te keeren, is men verplicht, verscheiden Zwarten op schildwacht te zetten, die gestadig schreeuwen, en in de handen klappen. De Rotten zyn in zulk eene groote menigte, dat zy dikwils, in eenen enkelen nacht, een veld met Mais kunnen opëeten; zy eeten ook vruchten, en bederven de jonge Boomen, door de wortelen af te knaagen. Dit was, zegt men, de oorzaak, om welke de Hollanders dat Eiland verlaaten hebben.

„Deeze schadelyke Dieren hebben de aandacht der Regeering bezig gehouden; elk der Inwooneren is verplicht, een zeker getal derzelven te dooden, volgens het getal der Zwarten, die hy bezit, en moet de koppen der vogelen, en de staarten der rotten, die hy gedood heeft, aan het Comptoir der Policie zenden. Maar alle deeze voorzorgen kunnen niet helpen. Het is onmogelyk, dat men zich van dezelve ontslaan kunne, ten zy 'er groote roofvogelen en benden soldaaten, ter gelyker tyd, hen te keer gaan; het was op deeze wyze, dat men voorheen de Springhaanen verdelgde, welker getal zo ontzaggelyk groot was, dat, als eene wolk, uit zulke Insecten bestaande, op een veld met Ryst, Mais of Koren nederviel, 'er geen overblyfzel van deeze gewasfen meer gevonden werdt. Een vogel, Martin genoemd, een soort van Merel, uit Indie overgebragt, maakte zich die Insecten tot aas, en de Regeering verdelgde het overschot; maar de mensch, die niet dan het tegenwoordig kwaad bespeurt, wierd dra moede zynen weldoener voor zyne oogen te zien, en ondanks alle verbod, doodt men dagelyks veelen dier vogelen.

„*Isle de France* was altoos noodlottig, en zal zulks altoos zyn voor de bezittingen der Franschen in Indie. Men meent dat dat eiland het middenpunt van hunnen koophandel is, en dat de troupes, welke men daar onderhoudt, in tyd van oorlog eene spoedige hulp aan onze Komtoiren kunnen toebrengen; maar men weet dat men vier maanden nodig heeft om tydingen en bevelen naar

Is-

Isle de France te brengen: welke naarstigheid men ook aanwende tot het geen 'er te doen is, alvoorens men de troupen kan inscheepen, verloopen 'er echter nog acht anderen; ook is het altyd een jaar daarna geweest, dat alle de naar Indie gezonden esquaders ter plaatse hunner bestemming gekomen zyn. De Engelschen daar en tegen hebben hunne tydingen in zeventig dagen (*); meesters van Indie zynde, hebben zy daar een aanmerkelyke krygsmacht, en verjaagen de Franschen geheel, alvorens men op *Isle de France* de tyding van den oorlog heeft. Om ons in dat ryk land staande te houden, hebben wy noodwendig een haven op de kust van Malabaar nodig, van waar onze Esquaders ten allen tyde die der vyanden in het oog kunnen houden; men weet dat men het verlies van Pondichery tweemalen aan het vertrek der esquaders verschuldigd geweest is, die de kust van Coromandel verlieten om weder naar *Isle de France* te stevenen.

„ Schoon *Isle de France* maar één stip op den aardbol beslaat, is dat eiland echter het aanmerkelykst gedenkstuk van de omwentelingen, welke de aarde ondergaan heeft. Alles, waaruit het bestaat, is met yzer vermengd; alles is door het vuur gegaan; men vind 'er zelfs den mond van een uitgebluschte vuurkolk, en verscheiden diepe onderaardsche hoolen.

„ De luchtstreek is daar zacht, gematigd, zeer gelyk; men vindt 'er geen fenynig kruipend gedierte; men kent 'er geen ander vergiftig dier dan den scorpioen en den duizendbeen.

„ Dit eiland was eertyds zeer gezond; maar zedert men den grond omgeroerd heeft, is men daar de Koorts onderworpen. Behalven dat, houdt het rivierwater (gelyk de Heer de COSSINI, in zyn *Traite de l'indigoterie* zeer wel aangemerkt heeft) veel slym in zich door de ontbinding van de gewassen, die in hetzelve nedervallen, het geen verstoppingen, bloedvloeijingen en buikloopen veroorzaakt, die moeyelyk te geneezen zyn.

„ *Isle de France* is de meeste zyner groeijende voortbrengzelen aan yverige reizigers verschuldigd, die dezelve uit Indie, China, van de Kaap de Goede Hoop, en uit Europa gebragt hebben. De Osfen, gelyk ook het meeste gevogelte, komen van Madagascar, en de Paarden

(*) (Zie J. CAPPER's Onderrigtingen wegens het Reizen, enz. In de *Inleiding*, bl. XVIII.)

den van het eiland Bourbon en van de Kaap. De kust is zeer vischryk; zy levert een menigte schelpvisfen, steenplanten, *Madreporas* en zelfs kooraal op; de groenten zyn daar goed, het verkensvleesch voortreflyk, de doperwten en artichokken zyn zo goed als die in Frankryk; men begint 'er thans Aardappelen te teelen, welke men van de Kaap heeft aangebragt; de patates zyn 'er zeer gemeen; op sommige plaatsen slaagen de kudden wel en brengen veel winst aan; maar alzoo men geene anderen dan zieke of by ongeluk gestorven beesten in het slagthuis brengt, eeten de bewooners der haven niet dan slegt vleesch.

„Het voedsel der zwarten is mais, maniok, patates, cambars, en wortelen van *Songe*; de gemeenste vruchten zyn de verschillende soorten van Bananes, de Ananas, de Goijave, Jambos (*Jamrosade*) en Mangen. Men vindt 'er ook Persikken en Appelen, maar behalven dat zy niet gemeen zyn, kunnen zy op verre na niet by die van Europa haalen; sommige streeken brengen ook vrugten en Aardbeziën voort.

„Men begint 'er nog eenige andere goede vruchten te plukken, dank zy de zorgvuldigheid van eenige yverige Landbewooners, vooral den Heer CERÉ, Opzichter van 's Konings tuin, die, door het geheel eiland, zaad van Litschi, van Longane, van Wampi, van Avocat, van Evi of Cythereavrucht, van de Kima of den broodboom; van Cacao, van Kruidnagelen en Muscaaten, van Ravensara, van Sandelhout en anderen, heeft verspreid. De Heer de COSSIGNI, die den fraaisten tuin van de volkplanting bezit, heeft zich ook beyverd om de zeldzaame en dierbaare planten, welken hy met groote kosten van *Europa*, van de *Kaap*, van *Batavia*, van *China* en uit *Indie* heeft ontboden, te vermenigvuldigen, en den inwooners mede te deelen.

„Wat het hout aangaat, het ebbenhout is zeer gemeen; men vindt 'er zelfs verscheiden soorten van, gelyk het zwart, het wit en het gemarmerd. De Heer LINNÆUS, de Zoon, heeft onlangs het geslacht van deezen boom bepaald, dat men nog niet wist, hy rangschikt denzelven onder de Diospiros. Toen wy nog op China handel dreeven, was het ebbenhout een artikel van uitvoer; onder de andere soorten van hout is 'er geene, die tot bouwen dienen kan. De houten van *Isle de France* zyn in het algemeen te zwaar, en krimpen onophoudelyk. Dat van

Ta-

Takamaka, het eenigst dat men des noods gebruiken kan, geeft eene harst, van welke men zich in de Geneeskunst bedient, en die onder den naam van Takamaqué bekend is. Het hout van den Kaneelboom wordt gemeenlyk voor schrynwerk gebruikt, het is fraai geäderd, maar het neemt verscheiden maanden, nadat het verwerkt is, eene stinkende reuk aan; het natte hout, Appelboomenhout en Takamakahout dienen gewoonlyk voor timmerwerk. De Heer ACHÉ heeft onlangs een zeer fraai hout ontdekt, dat men voor eene soort van Roozenhout heeft aangezien, maar dat het niet is.

„*Isle de France* is zeer Wildryk; men vindt 'er pintades of paerelhoenderen in overvloed, gemeene en gepaerelde patryzen, tortelduiven, corbigos, twee soorten van haazen, die naar de Europische gelyken; de eerste soort, die klein is, heeft zo veel van het konyn als van den haas, zy graaft niet in de aarde, haar lyf is lang, haare ooren zyn kort, en haar vleesch wit. De andere soort is grooter, maar echter nog kleiner dan die van Europa; haare ooren zyn korter, haar hair is glad en kort, zy is daarenboven zeer wel te onderscheiden door eene zwarte driehoekige vlak, welke zy achter aan den kop heeft. De herten beginnen minder gemeen te worden; om de geheele uitroeijing derzelven voor te komen, is de Regeering genoodzaakt geweest eene Ordonnantie uit te vaardigen, waarby ieder, die overtuigd wordt een hert gedood te hebben, in boete geslagen wordt."

Een hand vol Aanteekeningen op den tweeden Brief van den Heer P. V. HEMERT *over de Rede en haar Gezag in den Godsdienst. Te Utrecht by* A. van Paddenburg, 1786. *In gr. octavo*, 98 *bladz.*

De hand vol Aanteekeningen te rug gekaatst, of de Spotter ten toon gesteld. Te Rotterdam by A. Vis, 1786. *Behalven de Voorreden* 266 *bladz. In gr. octavo.*

Twee Geschriften, waer in Partyen 'er op uit zyn, om elkander in een bespotlyk licht te stellen, waer uit de Lezer niet veel nuts kan trekken. De Schryver der *Aanteekeningen* legt het 'er gemeenlyk op toe, om haetlyke of belachlyke gevolgen uit deze en gene stellingen van den Heer *van Hemert* af te leiden, en de Heer *van Hemert*, zyn Party briefswyze beantwoordende, maekt 'er zyn werk van, om het voorgedragene al

spottende goed te keuren, en hoog belachlyk te maken. —— Wy zullen 'er den Lezer een klein proefje van geven. —— De twintigste aentekening luid aldus.

„ Bl. 166. *En ofschoon de laatste* (de voorwerpelyke rede) *beschouwd wordt, buiten opzicht op het werkzaam verstand der menschen, waardoor ze gevormd wordt; en men, door aftrekking van denkbeelden, aan den schakel kan denken, zonder zich wezens voor te stellen, die omtrent denzelven verkeeren: kan men echter, eigenlyk gesproken, aan de* voorwerplyke *rede denkende, het menschlyk verstand niet geheel uitsluiten, dewyl het zelve mede tot het geen waarlyk bestaat behoort;* —— *stof tot beschouwing verschaft aan denkende wezens;* —— *niet kan gemist worden in den schakel van 't Heelal;* —— *niet nalaat, altoos van de zogenaamde* eerste waarheden *gebruik te maken; en* —— *wanneer het werkzaam is, noodzaaklyk eene bestendige en* onmiddelyke *bewustheid zyner werking heeft* (*). Deze diepzinnige redenering, in verband beschouwd met het vorige en volgende, moet eigenlyk dienen tot bewys, dat de onderscheiding tusschen de voor- en onderwerpelyke reden van dat belang niet is, als men meent, en dat de onderwerpelyke rede, ons verstand, de eigenlyke proefsteen der waarheid is. Verg. bl. 164.

„ Neem niet kwaalyk Myn Heer, dat ik al wederom van uwe eigen woorden gebruik make, alleen met verandering van onderwerp. *Men kan, eigenlyk gesproken, aan de voorwerpelyke reden denkende, het verstand* van een mensch in het dolhuis *niet geheel uitsluiten, dewyl het zelve mede tot het gene waarlyk bestaat behoort; stof tot beschouwing verschaft aan denkende wezens; niet kan gemist worden*, blykens de ondervinding, *in den schakel van het heelal; en, wanneer het werkzaam is, noodzakelyk eene bestendige en onmiddelyke bewustheid zyner werking heeft.* Dus is dan het verstand van een mensch in het dolhuis de proefsteen der waarheid! —— Wat zegt gy nu?"

Dezen trek, dien de Aantekenaer ongetwyfeld vernuftig geoordeeld zal hebben, beantwoord de Heer *van Hemert*, al boertende, op deze wyze.

„ Overgaande tot de beschouwinge der *rede*, draagt gy uwe aanmerkingen over dit stuk indiervoege voor, dat ik opregtelyk niet wete, of ik my van wege derzelver bondigheid dan geestigheid meer moete verwonderen.

„ Ik had, in mynen tweeden brief aan den Heer B., geschreven, dat onze rede eigenlyk ons menschlyk verstand zelfs is, te gelyk met de stof, welke het zelve bewerkt, en dat, door deze twee dingen van elkander af te trekken, de onderscheiding van *onderwerplyke* en *voorwerplyke rede* geboren is; hoewel men

(*) Dus verre de eigen woorden van den Heer *van Hemert* ter aangehaelder bladzyde.

men zich noch het werkzaam verstand zonder de voorwerplyke rede, noch de voorwerplyke rede, zonder het menschlyk verstand, eigenlyk gesproken, kan voorstellen.

„ Hierover redeneert U. W. E., volgens de redeneerkunde van den hoogverlichten *Crambe*, op deze wyze: *kan men aan de voorwerplyke rede niet denken, zonder zich tevens het menschlyk verstand voor te stellen; dan kan men ook aan dezelve niet denken, zonder zich het verstand van een mensch in het dolhuis voor te stellen:* de reden hiervan gevoelt yder een: wie kan, by voorbeeld, aan een huis denken, zonder zich tevens de puinhoopen van een verwoest gebouw voor te stellen?!!! De reden, waarom U. W. E. juist van eenen *dolzinnigen* spreekt, kan ik met zekerheid niet zeggen; mooglyk dat gy de verblyfplaatsen dier ongelukkigen, uit menschlievendheid, dikwils bezogt hebt; of dat uw lyfarts, die, volgens het zeggen van onzen vriend *Quesselius*, een liefhebber der *Astrologie* is, uwe *horoscoop* getrokken, en u onvoorzigtiglyk voorspeld heeft, dat gy eindelyk, door te veel vermoeijinge van uwen wysgeerigen geest, ingevolge van het besluit des wachters, (de Hemel geve, dat zulks, zo het gebeuren moet, spade zy!) in een dolhuis zult moeten bewaard worden.——

„ Dan wat hier van moge zyn, UWE. redeneert, naar die zelfde *methode*, dus voort; *moet de rede, ons menschlyk verstand, de zaken toetsen, dan moet ook het verstand van een mensch in het dolhuis de zaken beproeven.* Hierop vraagt gy my, *wat ik nu zegge?* Wilt gy het weten, Myn Heer? ik zeg dan, dat, wanneer men u niet spoedig ten Hoogleeraar in de Wysgeerte aanstelt, buitenlanders u wel ras tot zich lokken, en met uwe uitmuntende scherpzinnigheid hun voordeel doen zullen: dit voorzie ik duidelyk, schoon myn Hart bidt, dat het verhoed worde! ik zeg wyders, het geen eens tegen een groot man van uw soort gezegd werd; ô monsieur, *vous etez né pour etre philosophe!* ik zeg wyders,.... maar zagt! ik zoude wel alles zeggen, wat ik denk; —— en hier toe heb ik te veel van u geleerd! —— Het is klaar, Myn Heer, *het verstand van een mensch in het gekkenhuis moet de waarheid beproeven*, (of, om met u te spreken, *de proefsteen der waarheid* zyn.) Waarom? *Om dat de rede*, of *het menschlyk verstand, de zaken beproeven moet.* Door eene byl moet het hout gekloofd worden; derhalve ook door eene byl, welke aan stukken gebroken of bedorven is !!

„ Yder een ziet van zelf, dat deze ongerymde gevolgen natuurlyker wyze uit de stelling voordvloeijen; en die dit niet ziet is blind: weshalve UWE. ten rechte besluit, dat 'er wel deeglyk onderscheid is tusschen de *voor-* en *onderwerplyke* rede, en dat niet het *menschlyk verstand*, maar de *voorwerplyke rede*, de proefsteen der waarheid wezen kan.

„ Ik kan niet denken, dat eenig sterfling, die slegts één greintjen

wysgeerte bezit, aanmerkingen op deze uwe redeneering maaken zal. Een half blanks filosoof mogt u toegraauwen; *Myn Heer, wryf uwe oogen eens uit, snuit uwe kaars eens, en lees met den bril op den neus, wat uw vriend, welken gy onderrigten wilt, aangaande het gezonde verstand, aan den Heer B. geschreven hebbe* (*)! Maar, vaderlief, by aldien u iets diergelyks wedervaren mogt, vermoei u dan toch niet, bid ik u; maar doe het my met den eersten weten! ik beloof u, dat ik dan den onbeschaamden wysneus zal naryden, en niet rusten, voor dat hy zyne woorden in zyn hals zal gehaald, en aan uwe geregtigheid, op de volkomenste wyze, betaald hebben."

Een enkele trek van die natuur gevalt zomtyds in een Twistschrift, maer een Twistschrift voor 't meerendeel in dien smaek opgesteld, heeft iets vervelends; en 't is te hoopen dat de Heer *van Hemert*, schoon hy hier zyne party ver meester zy, 'er zich niet weder toe zal laten vervoeren. Het twistgeding over de Rede is te ernstig voor eene boertende behandeling: en 't was te wenschen, gelyk we reeds by den aenvang betuigden (†), dat de behandeling van dit onderwerp zich tusschen de Heren *Bonnet* en *van Hemert* bepaelde.

(*) Tweede brief, bl. 184. Vervolg.
(†) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VII. D. bl. 8.

Esther in vier Boeken, door P. MOENS *en* A. VAN OVERSTRATEN. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1786. *In gr. 8vo. Behalven het Voorwerk,* 102 *bladz.*

ESTHER, met groote reden, by het Joodendom tot op deezen dag in blaakende hoogachting, als de naakomelingschap van Abraham uit het dreigendst gevaar gered hebbende, verdient, zo uit hoofde van de betrekking waarin wy als Christenen tot oud Israël staan, als om haare uitsteekende Volkstrouw, onze byzondere aandacht. De Juff. MOENS en OVERSTRATEN schynen ook van dat gevoelen geweest te zyn, ja hebben haar zelfs eene fraaije Dichtproeve waardig geoordeeld. Overvloedige schoonheden van dit Historisch gedicht veroorloven ons dezelve dien naam te geeven. Op veele plaatzen, 't is waar, blykt het Dichtstuk een voortbrengzel te zyn van jeugdige Geniën, door eenige oneffenheden, die, schoon wezenlyk van weinig aanbelang, egter genoegzaam zyn, om den schitterenden luister te verdooven, althans eenigzins te verminderen. Deeze Verfen zyn, ondertusschen, onzes achtens, veel hooger te waardeeren, dan die, welke, schoon volkomen aan de kunstregelen beantwoordende, het duidelykst gebrek van wezendlyke Genie ver-

vertoonen. Tot eene kleine proeve diene de beschryving van ESTHER, daar zy voor den Koning geleid wordt.

Wanneer de Lentezon de lieve roozenblaên
Ontvouwt, bepaereld met een schitt'rend morgendropje,
Dan lacht haar zagte kleur den blyden daagraad aan,
't Verliefde koeltje speelt in 't geuren almend knopje.
Zo pronkt Adassa thans met jeugdig bloeijend schoon:
Geen weelde of weidsche pracht schenkt haar geleende zwieren;
Natuur spreid al haar glans en heerlykheid ten toon,
Daar Minzaamheid en Deugd haar op 't bevalligst cieren.
De roos der Welvaart bloost op 't lelieblank gelaat.
De maagd'lyke Onschuld lacht in helder flonk'rende oogen.
Haare eed'le ziel, zo vry van list en eigenbaat,
Maalt in elk trekje 't schoon van 't zuivre deugdsvermoogen.
Haar golvend hair is met een bloemfestoen getooit.
Haar zedig schoon kan zelfs de flugste harten roeren.
Haar losse kleeding, om den poeslen hals geplooid,
Is, naar 's Lands wys, bepronkt met goud en paerelsnoeren.

Krygsliederen van Mr. J. P. KLEIN *en Vrouwe* A. KLEYN, *geb.* OCKERSE, No. 3. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* Zoon, 1786. *In 8vo.* 16 *bladz.*

Niet minder fraai, dan de voorige Ns. is dit tegenwoordig voor ons liggende. Onder het keurig Silioueth van den zo vroegtydig gestorven Zeeuwschen Dichter *Bellamy* vindt men deeze uitsteekende Dichtregels.

En gy, myn Zeeuwsche zanger!
Zyt gy zo ras geveld? ——
Hy was, Bataafsche Helden!
Uw Bard en zelfs een Held.

Is dan geen geest, hoe schittrend,
Voor uwe wraak behoed?
Daar ge Eeuwenlang, der waereld
Tot last, Polypen voedt.

ô Dood! — zyn hart was edel,
Een roemryk leven waard!
Beroemder ware uw zegen,
Hadt gy hem laat gespaard.

Breed was zyn forsche boezem,
Zyn jeugdige arm was zwaar!
Hy was gespierd ten stryde,
Geschaapen voor gevaar.

Der Barden Lievling was hy:
Een Zonnestraal, zyn lied;
Wen zy, door Lentewolken,
Heur glans op aarde schiet!

Ja! vriendlyk, als de Lente,
En glanzend, was zyn geest!
Hy was, voor Neêrland, alles!
Ons alles, ach! geweest!

ô, Zingt Nakomelingen!
Hem, grootscher Treurgezang!
Men weene, om zulk een zanger,
In Neêrland, Eeuwen lang.

Ter Gedachtenisse van BELLAMY. *Te Amsterdam*, by A. Mens Jansz, 1786. *In gr. 8vo. 57 bladz.*

Eenige Gedichten ter gedachtenis van *Bellamy*, die, over het algemeen, meer de taal der Vriendschap, dan die der Dichtkunst, spreeken.

Lykdichten, ter Gedagtenisse van den Uitmuntenden Nederlandschen Dichter, den Heere DE BOSCH. *Overleeden te Amsteldam den 27sten van Wynmaand des jaars* 1786. *Te Amsterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1787. 41 *bladz. In 4to.*

Een fraaije verzameling van Gezangen, der Gedachtenis van eenen zo kundigen en braaven Man zeer waardig.

Ka-

Karel van Karelsberg, of Tafreel van de Menschlyke Elende. Door C. G. SALTZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Deel. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Doll, 1786. *In 8vo.* 384 *bladz.*

In dit Deel staat de Geschiedenis van den Held van deezen Roman genoegzaam stil; en egter hebben wy dit Deel wederom met veel genoegen doorleezen; uit de verscheide treffende Tafereelen kiezen wy het volgende ter proeve; zynde een gedeelte van een Zamenspraak, tusschen *Braaf* en eenen *Heerbrand*, die, door zyne Studiën, ongeschikt voor de zamenleeving geworden is. *Braaf* vraagt hem, by hem aan tafel zittende, hoe hy de Wyn vondt.

„ Heerbrand. De Wyn? wel, die is zeer goed.

Braaf. Wat denkt gy dan dat het voor wyn is?

H. Ik —— wat het naar myn gedachten voor wyn is? Wel —— is 't niet Madera?

B. Gy slaat den bal verre mis, myn Heer! Het is niets dan oprechte Medok wyn. De Madera wyn is immers niet rood.

H. Is hy niet rood de Madera wyn? Dat heb ik niet geweeten.

B. Gy zult die toch wel gedronken hebben?

H. Heb ik hem gedronken of heb ik hem niet gedronken? Ik weet het zelfs niet.

B. Ik zou toch weeten, dunkt my, wat ik dronk. Ik geloof waarlyk, myn Heer Heerbrand! gy weet ook niet wat wy thans voor een gebraad hebben gegeeten.

H. Ja, dat behoeft gy my toch niet te vraagen. Was 't niet een Lamsgebraad?

B. Myn Heer! myn Heer! waar hebt gy uwe gedachten? Het waren immers patryzen?

(Hy wreef zyn voorhoofd, dronk weder een glas wyn, stelde zich in postuur, rogchelde, snoot de neus, en nu begon hy:)

„ Ja lieve Vrienden! gy moet geduld met my hebben, ik ben een zeer arm ongelukkig man. Ik schyn wel in de waereld te zyn, ben 'er egter in de daad niet in, maar altyd afweezig. Stel u een mensch voor, die de oogen altyd op den Grooten Beer, de Kassiopea, en de hairen van Berenice vestigt, en alle de viooltjes, welke voor zyne voeten bloeijen, zonder dezelve te bemerken, vertrapt; dan hebt gy een waar denkbeeld van my. Ik eet en drink; maar proef niets; doorwandel de fraaiste hoven, en zie niets; ben in het gezelschap, of het concert, in den schouwburg, en hoor niets. ô God! ik ben myn leeven ook zo moê, ik heb 'er zulk verdriet in, dat ik geenen dag met grooter verlangen verwacht, dan den dag van mynen dood. Want, wat baat my al het goede en fraaije in de waereld, wanneer

neer ik 'er geen gevoel van heb? Ik gaa de waereld door, gelyk een blinde een kabinet met fchilderyen.'

Wat verder gaat de zelfde man op deeze wyze, over de opvoeding der Geleerden, dus voort.

„H. — De geheele opvoeding, welke wy genieten, fchynt daarop toe te leggen, om ons aan de afweezigheid der gedachten te gewennen. Wanneer ik nog jong zeide (dit zal ongetwyfeld een drukfout zyn, en zynde moeten wezen) lette op 't geen my gebeurde, wierd ik geflaagen; en wanneer ik, integendeel, myne zintuigen verdoofde, en my in den geest naar Italie, Griekenland of Palestina verplaatfte, wierd ik gepreezen, en alle myne medeleerlingen tot een voorbeeld voorgefteld. Noodzaaklyk moest daardoor by my de begeerte ontftoken worden, om tegen myne natuur te worftelen, en het zo verre te brengen, dat ik in de waereld zyn kon, zonder te letten, op 't geen in dezelve omgaat.

B. Op die wyze zyt gy immers tot de geleerdheid opgeleid, gelyk een vink tot het zingen.

H. Hoe brengt men die tot het zingen.

B. Men maakt ze blind, opdat zy hunne geheele oplettenheid moeten vestigen op het zingen.

H. Deeze gelykenis is zeer gepast. En ftel u nu voor, hoe zulk een blinde Vink zyn moet, wanneer hy in het bosch by anderen komt! dan kunt gy ligtelyk begrypen, hoe ellendig ik in de menschlyke Maatfchappy zyn moet, dewyl niet alleen myne oogen, maar bykans alle myne zintuigen, ongevoelig gemaakt zyn."

Op deezen trant gaat de kundige Schryver voort, en 't is in den eerften opflag onbegrypelyk, hoe een Tafereel van Menfchelyke Ellende zo uitlokkend kan gefchreeven worden. Alleen komt ons de Nonnenhistoriet, bl. 318. en vervolgens, wat te Romanesk voor, en zou de Schryver langs geen andren weg zyn oogmerk hebben kunnen bereiken?

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte Uitbreidingen en ophelderende Aenmerkingen verklaerd, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, A. L. M. *Theol. en Phil. Dr. Hoogleeraer in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch. aen het Ill. Ath., en Predikant in de Gemeente te Amsterdam: mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Dertiende Deel. Te Amsterdam by* J. Allart 1786. *Behalven het Voorwerk* 632 *bladz. in gr. octavo.*

Na het behandelen der Geschied- en Dichtkundige Boeken van den Bybel, komen de Prophetische Schriften in overweging, onder welken de Godspraken van *Jesaias* de eerste plaets bekleeden; tot welker opheldering de Hoogleeraer zich in dit Deel bepaelt. Onze geachte Bybeluitlegger is, in de verklaring van dit gewigtig Boek, doorgaens zeer oplettend op ene oordeelkundige schifting en verdeeling der Prophetische Leerredenen, welker inhoud hy leerzaem uitbreid en opheldert, met een bescheiden voordragt van zyn gevoelen over de voorspellingen van den Propheet, zo nopens de lotgevallen van 't Joodsche Volk, als rakende den Messias en de Euangelie-Kerk. Zyn Hoogeerwaerde behandelt dit Stuk, in 't een en 't ander opzicht, zo beknopt en te gelyk volledig in zyne soort, dat Bybeloefenaers 'er zich met vrucht van zullen kunnen bedienen. Men oordeele hiervan enigermate uit het gene hy ter opheldeninge van *Jes.* 11. 2-5 bybrengt; waer over hy het volgende eerst vooraf laet gaen.

„ De tijd, wanneer deze belovte zou vervuld worden heet *het laetst der dagen*, vs. 2.

1. *Het laetst der dagen* betekent, in den stijl der Joden, den tijd van den MESSIAS, of van het Nieuwe Testament. —— Zy verdeelen de gansche geduurzaemheid der waereld in drie tijdperken, voor de Wet, onder de Wet, en in de dagen van den MESSIAS. —— De tijden van den MESSIAS heten, niet alleen in het Prophetisch woord, *het laetst der dagen*, verg. onder anderen Jer. 48: 47. maer PETRUS

ſpreekt ook van de laetſte dagen, Hand. 2: 17. en PAULUS van het einde der eeuwen, 1 Cor. 9: 21. —— Trouwens, met het hoogſte recht, wordt de tijd van het Euangelie *het laetst der dagen* genaemd: om dat dezelve, met het eindigen der oude huishoudinge, eenen aenvang nemen zoude; en om dat de bedeeling van het Euangelie de laetſte is; zo dat 'er, na dezelve, geene verandering meer in de huishouding van Gods Kerk zal voorvallen.

,, Alleenlyk komt het nog in bedenking, of deze belovte haer uitzicht hebbe, op de eerſte dagen van het Euangelie; dan wel op den heerlyken ſtaet der Kerke, welken wy nog in den avond der waereld te gemoet zien. —— Onzes erachtens, moet het op de eerſte wijs begrepen worden: niet alleen om dat de vervulling van alle de byzonderheden, in den ſterkſten nadruk, in het begin der Euangeliſche bedeeling kan worden aengewezen; maer ook voornamelyk, om dat toen ter tijd des HEEREN woord en wet, uit Jeruſalem, tot de Heidenen is uitgegaen. vs. 3. —— Wy onderſcheiden in deze belovte twee hoofdzaken. I. De verheffing van den Tempelberg, boven alle andere bergen van den wijden aerdbodem, vs. 2. II. De merkwaerdige gevolgen, welke deze gebeurtenis hebben zoude, op en onder de Heidenen, vs. 2ᵇ-5.

2. ENDE HET SAL GESCHIEDEN IN HET LAETSTE DER DAGEN, in het begin der Euangeliſche bedeeling, DAT Sion, (*a*) DE BERGH DES HUYSES DES HEEREN, op welken de prachtige Tempel gebouwd is, door eene wonderdoende kracht SAL geplaetst, en onbeweeglyk VASTGESTELT ZIJN OP DEN TOP DER hoogſte BERGEN, ENDE DAT HY SAL VERHEVEN WORDEN BOVEN DE HEUVELEN, zoo dat de Tempelberg, boven alle heuvelen, en toppunten der meest verhevene bergen van den wijden aerdbodem ver weg zal uitſteken; ENDE TOT DENSELVEN SULLEN ALLE HEYDENEN TOEVLOEIJEN: even als kleine rivieren, welken, elkander ontmoetende, in eenen algemeenen kuil te zamen vloeien.

,, Het wijst zich van zelfs, dat het een en ander in eenen geestelyken zin moet worden opgevat. —— Sion, *de berg van 's HEEREN huis*, is een zeer bekend zinneprent van de Kerk des Nieuwen Testaments, Pſ. 24: 3. Jeſ. 56; 7. —— *Bergen* en *heuvelen* zijn zinbeelden van Koningrijken en Staten, verg. Jer. 51: 25. In het byzonder

(*a*) Micha 4: 1.

der zullen ons de bergen en heuvelen de tempelen der Heidensche afgoden vertoonen; in tegenstelling van den berg van 's HEEREN huis, de plaets van den waren Godsdienst. Hier komt nog by, dat de Heidenen zich verbeelden, dat de toppen der bergen eene byzondere gemeenschap hadden met hunne gewaende Godheden; en dat de afgoden zelve daerom bergen en heuvelen schijnen genaemd te worden, Jer. 3: 23.

„ De Godspraek derhalven, *het zal geschieden* enz. geevt drie hoofdzaken te kennen. —— (1.) Dat de Euangeliekerk meer aenzien hebben zoude, dan de grootste Koningrijken der aerde. —— (2.) Dat alle Koningrijken en heerschappyen der waereld zich, van tijd tot tijd, aen de Euangeliekerk onderwerpen zouden. —— (3.) Dat de leer van het Euangelie den verfoeilyken afgodsdienst, onder de Heidenen, zoude uitroeien.

„ De volgende uitspraek, *en tot denzelven zullen alle Heidenen toevloeien*, sluit de volgende zaken in zich. —— (1.) Dat de Heidensche volken zich van tijd tot tijd bekeeren, en by de ware Kerk voegen zouden. —— (2.) Dat zy, even als waterstroomen, in zeer groote menigte komen zouden. —— (3.) Dat zy zich, even als een sterk gedreven waterstroom, met drivt, yver en volvaerdigheid, by de gemeenschap der ware Kerk voegen zouden.

„ Eindelyk heeft men nog op te merken, dat hier in de Prophetische vertooning iets bovennatuurlyks voorkome. De berg van 's HEEREN huis zou, boven den top der hoogste bergen, verheven worden, en evenwel zou de stroom der Heidenen derwaerds henen vloeien. Dit is een wonderdadig verschijnsel. —— Het geevt in den Prophetischen zin te kennen: dat de Heidenen, door de almachtige genade van den Heiligen Geest, dermate zouden bewrocht werden, dat zy, in weerwil van hunne natuurlyke neigingen, den dienst der afgoden verlaten, en zich tot den levendigen God bekeeren zouden.

3. ENDE VELE VOLCKEN, eene zeer groote menigte van Heidenen, SULLEN, tot den berg van 's HEEREN huis, HENEN GAEN, zich voegen by de gemeenschap der ware Kerk, ENDE tot elkander SEGGEN; KOMT LAET ONS OPGAEN TOT DEN geestelyken BERGH DES HEEREN, TOT DEN HUYSE DES GODTS JACOBS, OP DAT HY, die alleen de ware God is, ONS LEERE VAN SIJNE WEGEN en geboden, welke wy, ter onzer eeuwige behoudenisse, bewandelen en betrachten moeten, ENDE DAT WY WANDELEN IN SIJNE PA-

PADEN, door het blymoedig gehoorzamen van zijne geboden: WANT (b) UYT ZION SAL DE WET UYTGAEN, ENDE DES HEEREN WOORT UYT JERUSALEM, het Euangelie zal eerst, te Jerusalem en onder de Joden, gepredikt worden, en van daer vervolgens, tot de Heidenen worden overgebracht.

4. ENDE HY SAL RICHTEN ONDER DE HEYDENEN, ENDE BESTRAFFEN VELE VOLCKEREN: ENDE SY SULLEN HARE (c) SWEERDEN SLAEN TOT SPADEN, ENDE HARE SPIESSEN TOT SICKELEN; [*het eene*] VOLCK EN SAL TEGEN [*het ander*] VOLCK GEEN SWEERT OPHEFFEN, NOCH SY EN SULLEN GEEN OORLOGE MEER LEEREN.

„ Wie is hier de persoon, van welken de Propheet zegt *Hy zal richten* enz. Buiten allen twijffel de HEER, de *God van Jacob*, van welken vs. 3 gesproken is; byzonder de MESSIAS, zoo als hy, tot eenen Richter op den verhoogden Tempelberg, tot Koning over de Euangeliekerk, zou verhoogd worden, vergelijk Ps. 2: 6.

„ De *Heidenen* en *volken* zijn zekerlyk die zelvde heidensche volken, welke zich van tijd tot tijd, van de afgoden, en den levendigen God, bekeeren zouden. —— Maar wat zegt het *richten* en *bestraffen?* Sommigen nemen het; in eenen kwaden zin, voor de daed van eenen vergramden Richter; en meenen, dat de Geest der Godspraek het oog hebbe, op die zichtbare en voorbeeldige strafgerichten, welke de verhoogde MESSIAS, aen de vyanden van zijn Koningrijk, zoude uitoeffenen. Dan, vermids het, onzes erachtens, uit het verband met vs. 2, 3 allerblijkbaerst is, dat hier niet van vyanden der Kerke, maer van bekeerde Heidenen, gesproken worde, voegen wy ons liever by dezulken, die de uitdrukkingen in eenen goeden zin nemen. —— Het woord *richten* zal hier, gelijk meermalen, in het algemeen regeeren betekenen, verg. Ps. 67: 5. Het ander woord *bestraffen* zegt, in die buiging, in welke het hier voorkomt, iemand door kracht van redenen overtuigen. De Godspraek zal derhalven te kennen geven, dat de verhoogde MESSIAS over de bekeerde Heidenen heerschen zoude, en, van tijd tot tijd, al meer volken, niet door geweld van wapenen, maer door zedelyke middelen, krachtig gemaekt door zijnen Geest, onder zijne heerschappy brengen zoude.

De

(b) Ps. 110: 2. (c) Joël 3: 10.

De volgende woorden, *en zy zullen hunne zwaerden slaen tot spaden* enz. teekenen eenen tijd van rust en vrede, in welken de Krijgswapenen, tot werktuigen van den akkerbouw, hersmeed worden. Wy leeren 'er uit: (1) Dat 'er een geestelyke vrede, onder de bekeerde Heidenen, heerschen zoude, voor zoo verre zy, in onderlinge lievde, vrede en eensgezindheid, zouden verbonden zijn; verg. Ps. 72: 7. —— (2) Dat de bekeerde Heidenen, uit onderscheidene Koningrijken, die, in eenen onderlingen nationalen haet, geboren en opgevoed waren, nu elkander als broederen beschouwen en behandelen zouden. —— (3) Dat de bekeerde Heidenen zich, met de geloovige Joden, lievlijk zouden vereenigen. —— (4) Dat de leer van het Euangelie des vredes den woesten aert der Heidenen beschaven zoude, en in zoo ver de onderlinge oorlogen en bloedstortingen verminderen.

„ 5. Dan zullen de bekeerde Heidenen zelvs de Joden gemoedelyk opwekken, om den HEER in waerheid te dienen. KOMT GY HUYS en nageslacht JACOBS, zullen de geloovige Heidenen zeggen, ENDE LAET ONS te zamen blymoedig WANDELEN IN DEN LICHTE DES HEEREN, nae het voorschrift van het verlichtend Euangelie."

MARCUS *en* LUCAS *in het gemeen, en voor zo verre* JESUS *Opstanding betreft, in het byzonder, verdedigd; en verklaring van* Matt. XXIV. 27, 28. *Door* DIRK CORNELIS VAN VOORST, *Predikant te Hien en Dodewaard. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1786. *Behalven het Voorwerk* 212 *bladz. in gr. octavo.*

By de wederlegging der *Fragmenten*, door den Hoogleeraer *Michaëlis*, in zyne *Verklaaring der geschiedenis van de begraavenisse en opstandinge van Christus*, (*) heeft die Hoogleeraer zich, naer 't oordeel van den Eerwaerden *van Voorst*, (die 't anders een keurig Werk schat,) bediend van stellingen, die niet wel gegrond zyn, en in dit geval een nadeelig gevolg hebben. „ Zyne stellingen, „ zegt hy, hebben hem te gelyk aanleiding gegeeven, om „ ene en andere van den *Fragmentschryver* tegen Jezus „ Opstanding gemaakte zwarigheid niet zo krachtig te we- „ der-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VI. D. bl. 355.

„ derleggen, als wel anderen. De Ridder doch meent, „ gelyk uit zyne *Inleiding tot de Schriften des Nieuwen* „ *Testaments* al bekend is, dat wy voor de ingeving en „ godlykheid van Marcus en Lucas gene zekere gronden „ hebben, altans niet zo zeker als van de Schriften der „ Apostelen: hierby verwerpt hy ook de twaalf laatste ver„ sen van Marcus Euangelium, als welke van dien Euan„ gelist niet zouden voortgekomen zyn. Deeze zyne stel„ lingen dan, gelyk ik reeds begon te zeggen, hebben ver„ oorzaakt, dat hy de bedenkingen van den *Fragment*„ *schryver* tegen Marcus en Lucas, vooral tegen de twaalf „ laatste verzen van Marcus, niet zo zeer gewogen, noch „ zo bondig wederlegd heeft, als wel die, welke tegen „ Matthæus en vooral tegen Johannes zyn gemaakt." Zulks heeft den Eerwaerden *van Voorst* genoopt, dit onderwerp opzetlyk onder handen te nemen, en zyne nasp̄ooringen, met de uitgave van dit Geschrift, openlyk gemeen te maken. In de eerste plaetze toont hy aen op welke gronden men, niet alleen waerschynlyk, maer ook stellig, beweren kan, dat Marcus en Lucas onder ene Godlyke ingeving, ook in 't Geschiedkundige, geschreven hebben. Verder staeft hy de echtheid der opgemelde twaelf laetste verzen, met beantwoording der bedenkingen daer tegen te berde gebragt. En hierop verledigt hy zich tot het nagaen der zwarigheden tegen het verhael van Marcus en Lucas, nopens de begravenis en opstanding van Jezus, aengevoerd, om, ter wederlegginge van dezelven, te doen zien, dat zy in hunne verhalen niet gedwaeld hebben, en, zo met elkanderen, als met de andere Euangelisten, in alles volkomen overeenstemmen. —— Zyn Eerwaerde behandelt dit Stuk zeer onderscheidenlyk, met ene welwikkende oordeelkunde, die hem in staet stelt, om verscheiden byzonderheden, in 't beoogde Euangelieverhael, in een duidelyker licht te plaetzen, dan wel door den Hoogleeraer *Michaëlis* geschied was.

De Eerwaerde *van Voorst* heeft, by de ontvouwing van dit onderwerp, nog gevoegd, zyne bedenkingen over den zin van 's Heillands voorstel, Matth. XXIV. 27, 28. Het komt hem voor, dat de Uitleggers, in de verklaring dier woorden, tot nog niet wel geslaegd zyn; dit heeft hem ene nieuwe pooging doen aanwenden, in zyne verklaring deswegens, die der overdenkinge wel waerdig is, ter proeve doen voorstellen. Hy neemt de voornaemste uitleggingen van dit voorstel in opmerking, beoordeelt dezelven met be-

bescheidendheid, en toont beknoptlyk om welke reden dezelven hem niet voldoen; waerop hy dan verder zyne uitlegging indezervoege voordraegt.

„ Er is, (zegt hy ten aenzien van het 27te vers,) niets natuurlyker en gewoner in den bliksem, dan het *schielyke* en *kortstondige*, zo dat de bliksemstralen in het kortstondigst ogenblik schynen en ophouden. Wanneer dan eene gelykenis van den bliksem ontleend wordt, kan er geene zo natuurlyk zyn, dan, wanneer er gezien wordt op het *schielyk voorbygaan en ophouden der bliksemstraalen*. Hierop nu wordt juist in ons vers gezinspeeld, gelyk zelfs de woorden *van het Oosten naar het Westen* bevestigen, welke geheel overtollig zyn, wanneer wy hier aan het *onverwacht* schynen van den bliksem denken; maar van grooten nadruk, wanneer wy het *schielyke* van den bliksem onder het oog houden, zo dat de gelykenis dus luidt: *gelyk de bliksem, wanneer zy zelfs van het Oosten naar het Westen loopt, haaren loop in een oogenblik voleindt, alzo is ook de verschyning van den Zoon des menschen*. De Heiland leert dan met deze gelykenis; dat zyne verschyning als Messias zeer kortstondig is en wezen moet. Wat is waarachtiger! wat drukt ons den waren aart van Jesus verschyning als Messias op aarde ook natuurlyker uit! In alles toch bleek dit zyn oogmerk te zyn, om maar zeer kort op aarde te verkeeren; alles maakte dit noodzakelyk, vooral na zyne Opstanding, wanneer juist zyne heerlyke verschyning zou geschieden: zulks was noodzakelyk om te tonen, dat zyn Koningryk niet van deze wereld was, gelyk ook om alle onheilen te vermyden, welke uit zyn lang verblyf op aarde zouden hebben kunnen spruiten, en waar tegen de Heiland zo zorgvuldig waakte, vooral door byna nooit zich als Messias voor te dragen. Ik behoeve dit niet breeder aan te tonen, dewyl het algemeen is aangenomen, dat de Heiland niet lang op aarde, vooral na zyne Opstanding, moest vertoeven.

„ Dierhalven strookt niets beter met de gelykenis en de waarheid, dan deze verklaringe; terwyl zy ook volmaakt strookt, zo met het gehele, als onmiddelyke, verband. Zy strookt met het gehele verband, en strekt ter beantwoording van de vraag van Jesus Leerlingen na zyne komst, door hen te leeren, dat zy geene andere verschyning van hem voor den jongsten dag verwachten moesten, dan ene kortstondige en ogenbliklyk voorbygaande. Kon er nu wel iets noodzakelyker ter onderrichting van Jesus Leerlingen, en

en tot antwoord op hunne vraag zyn, in 's Heilands gehele Redenvoering, dan zulk een voorſtel? Daarenboven, hoe volkomen ſtemt het overeen met het onmiddelyk voorafgaande? Hoe krachtig is de drangreden om in die valſche Mesſiasſen niet te geloven? terwyl die alle een langdurig ryk zouden voorwenden op te richten. 't Is dus, als of de Heiland zeide, gelooft toch niet in die verſchyningen der Mesſiasſen, 't is alles bedrog en valschheid; *want* de verſchyning van den Zoon des menſchen is maar als voor een ogenblik; 't is onbeſtaanbaar met het ware Mesſiasſchap, dat de Mesſias lang op aarde zoude vertoeven, en hier of daar in de Woeſtyne of elders den grondſlag van zyn Ryk zoude leggen."

Wat verder het 28 te vers betreft; zyn Ferwaerde merkt vooraf aen, dat men, in 't verklaren van ſpreekwoordlyke gezegden, niet zo zeer heeft ſtil te ſtaen op ene verklaring der woorden op zigzelven, als wel de ſpreekwyzen in haar geheel te beſchouwen; en dat het 'er dus hier niet op aankomt, om te weten wat een *dood aes*, (*) en wat *Arenden* in dezen al zouden kunnen betekenen, maar welke de zin der ſpreekwyze zy, *waer een dood aes is*, *daer vergaderen de Arenden.* En hierop vervolgt hy aldus.

„ De ſpreekwys vooronderſtelt, dat de *Arenden* op een *dood aas* aanvallen, en het zelve verſlinden: ja! zy zegt meer, namelyk, dat de Arenden by een dood aas *vergaderen:* dit kan men best begrypen, wanneer wy denken, hoe het met de Kraaijen by een *dood aas* toegaat; in weinig tyds komen zy van alle kanten toevliegen, in ene verbazende menigte, waarover men zich verwonderen moet: dat *vergaderen* der Arenden by een dood aas is juist dat geen 't welk ons de bedoeling dier ſpreekwys moet leeren; dit zegt dan de ſpreekwys, *overal*, *waar iets vreemds*, *iets nieuws*, *iets zeldzaams*, *iets voordeeligs is*, *is een groote toevloed:* ene waarheid, welke door de ondervinding bevestigd wordt; hoe ras is 'er niet een hoop volks byeen, wanneer 'er iets, zomtyds zelfs van geen belang, voorvalt? en verſchynt 'er een vreemd en groot Perſonaadje, hoe

„ (*) Of ſchoon het in de verklaring gene de minſte verandering zoude geven, of wy σωμα in de plaats van Πτωμα lazen, zo leren ons evenwel alle Oordeelkundige (Critiſche) gronden, dat Πτωμα de echte lezing is, welk woord dan ook eigenlyk een *dood aas* uitdrukt."

hoe verbazend is de toeloop? zo ik mene, kan nu de spreekwys gene andere betekenis hebben; dan deze, en dus zyn alle de andere uitleggingen, welke men daarvan gemaakt heeft, onbestaanbaar.

„ Vraagt men nu wat de Heiland met die spreekwys heeft willen aanduiden; 't is allernatuurlykst! dit, namelyk, *dat de Messias*, wanneer *hy bekend wierd*, *een groten toeloop zoude krygen*, dat men den Messias van alle kanten zoude komen opzoeken. Wat was nu waarachtiger dan dit gezegde? moest Jesus zich niet gedurig van het volk wegmaken? wierd de toeloop niet van dag tot dag groter, wanneer hy ergens zich openbaarde? klaagde hy niet dat de Zoon des menschen niets hadde, waar hy het hoofd gerust en eenzaam konde nederleggen? Dit nu geschiedde, daar hy zich niet openlyk voor den Messias uitgaf; wat zou 'er dan niet wel gebeurd wezen, wanneer hy zich als Messias had geopenbaard! Kon men van Joden ook wel anders verwachten, daar alle hunne denkbeelden op hunnen Messias gevestigd waren?

„ Hoe natuurlyk strookt deze gewisse en eenvoudige verklaring nu ook niet met het verband? alles heeft nu betekenis en samenhang, *van* of het woordje *want*, zo wel als de spreekwys; dewyl in het verband de zin hier op nederkomt, *wacht UL. voor de valsche Messiassen*, *want de komst van den Zoon des menschen*, *van den waren Messias*, *moet*, *en zal*, *om de gewichtigste redenen*, *alleen kortstondig zyn*; *want vertoefde hy lange op aarde*, *men zou van alle kanten*, *tegen het Godlyk oogmerk aan*, *tot hem samenvloeien*, *gelyk Arenden by het dood aas vergaderen*."

Israëls Val en Opstanding, *aangeweezen in eenige Leerredenen over Hoseas* III. *Met eene Verhandeling over 's Heilands aanbieding in het Euangelie*, *door* C. VAN DEN BROEK, *Predikant in 's Princenhage. Te Utrecht by* A. van Paddenburg, 1786. *Behalven de Voorrede* 376 *bladz. in gr. octavo.*

De Eerwaerde *van den Broek* heeft het beloop en den inhoud dezer Leerredenen, in zyne Voorafspraek, zo bondig en tevens zo volledig afgeschetst, dat wy geoordeeld hebben, den Lezer 'er geen beter verslag van te kunnen geven, dan door hem. dat bericht zelve mede te deelen.

„ Onder het zinnebeeld van eene overspeelderes en haar wedervaaren, (zegt hy,) wordt ons, in dit *derde* Hoofdstuk uit *Hoseas Godspraaken*, leevendig afgemaald, Het zedelyk bestaan en de lotgevallen van Israëls nakoomelingen, hunne zegeningen en rampen, zoo in Kerk als Burgerstaat, van Moses tyden af, toen zy van God, in de Woestyn, in een huwelyksverbond opgenoomen, en onder eene Godsregeering (Theocratie) gebragt wierden, tot de laatste dagen des Nieuwen Testaments toe, wanneer die ongelukkige zwervelingen, die nu al zoo veele eeuwen lang rechtvaardiglyk de straffen haarer grouwzaame zonden gedraagen hebben, door Moses doorlugtig Tegenbeeld, die heerlyke SPRUIT uit Davids Geslacht, zich wederom zullen laaten vergaderen, en overbrengen tot de gemeenschap van hunnen getrouwen Verbonds-God, dien zy zoo trouweloozelyk verlaaten hebben. —— Over die Godspraak heb ik negen Leerredenen uitgesprooken.

„ In de eerste Leerrede heb ik het zinnebeeld opgehelderd. —— *'s* HEEREN *bevel* aan den Profeet omtrent eene zekere *vrouwe*, en de *uitvoering*. —— De zwaarigheden, die daar tegen gemaakt worden, opgelost. (*)— En de daarin voorkoomende Hoofdtrekken, om Israëls volk af te maalen, aangeweezen. Welke Hoofdtrekken de Hoofdzaaken uitmaaken, die in de volgende Leerredenen behandeld worden.

„ In de tweede Leerrede wys ik aan, dat, gelyk de vrouw in het zinnebeeld in een Huwelyks-verbond stond met eenen man; die toonde *haar vriend* te zyn, *haar beminnende*, zoo ook de HEER Israëls nakoomelingen aan den voet van den berg Sinai in een zeker Huwelyksverbond aan zich verbonden had, en hen ook uit kragt van die Verbondsbetrekking beminde, geevende daar van in hunnen Kerk- en Burgerstaat doorslaande blyken, alhoewel wraake doende over hunne misdaaden.

„ Maar, gelyk die vrouw op eene snoode en eerlooze wyze de genegenheid van haaren man beantwoordde, *bedryvende overspel*, zoo deed ook Israël, *ziende om naar andere Goden, en beminnende de flesschen der druiven*, be-

(*) Zyn Eerwaerde laet het onbeslist, of men het hier voorgestelde geval hebbe op te vatten als ene wezenlyke gebeurtenis, of als een Profetisch gezicht; doch het laetste is hem aennemelykst.

begaande geestelyk overspel, en leidende een overdaadig en ongeregeld leeven naar de wyze der Afgodische Heidenen. Daar komt de inhoud van de derde Leerrede op neer.

„ Het trouwloos bestaan van die overspeelderes bragt haar in eenen rampspoedigen toestand; zy werd *dienstbaar*, (wy maaken dit op uit haare *vrykooping:*) wegens het afhoereeren van den HEERE zouden ook de Israëliten van Vryheid en Staatsregeering beroofd worden: welke regeeringloosheid ook naar de letter eene slaafsche dienstbaarheid, immers ten aanzien van zeer veelen, tot een gevolg zou hebben. Die bedreiging, met de vervulling vergeleeken, maakt de stof der vierde Leerrede uit, over *Israëls zitten zonder Koning en zonder Vorst.*

„ De overspeelderes werd, na dat zy de wrange vrugten van haar ontucht geproefd had, aangezegd, eenen langen tyd buiten huwelyks vereeniging te zullen moeten leeven, *zy zou geenen manne geworden.* Israëls nakoomelingen zouden ook veele dagen, dat is eeuwen, leeven buiten Huwelyksvereeniging met den HEERE, en *zitten zonder Offer en zonder Ephod.* De voorspelling en vervulling van deezen treurigen toestand wordt in de vyfde Leerrede behandeld.

„ En gelyk die trouwlooze vrouw ook bevel kreeg niet meer *te hoereeren;* zoo zou ook Israël, naar 's HEEREN bevel, en door zyne wederhoudende genade, eeuwen lang te rug gehouden worden van afgodery en beeldendienst, en dat hemeltergend hoereeren staaken, *zullende blyven zitten, zonder opgericht beeld ende Teraphim.* Hoe ook dit door de uitkomst reeds zeer lang bewaarheid is geworden, wordt in de zesde Leerrede aangeweezen.

„ Doch de overspeelderes zou niet altyd in dien jammerlyken toestand blyven. Neen, de toedragt van zaaken zou eenen anderen keer neemen. Zy zou wederom tot een wettig huwelyk geraaken, en wel met haaren Verlosser, van wien zy zich met grond veel goeds belooven mogt. Hy, die haar beminde, zou, (zoo lang de proeftyd duurde,) *op haar blyven wachten*, en haar dan tot zyne gemeenschap toelaaten. Zoo eene heugelyke omwending van zaaken staan ook de Israëliten eens te ondervinden. Zy zullen wederom door een geestelyk Huwelyks-Verbond aan den HEERE hunnen God verbonden worden, in het laatste der dagen, gelyk in het slot van deeze Godspraak beloofd wordt. —— Het uitzien naar zoo eene ziel-

zieltroostelyke Echtverbintenis, en de tyd wanneer men dit in hun, door de werking van den Heiligen Geest, be-speuren zal, heb ik onderzogt in de zevende Leerrede, ter verklaaring deezer woorden; *Daarna zullen zich de kinderen Israëls bekeeren tot den* HEERE *hunnen God, en de David hunnen Koning, in het laatste der dagen.*

„ En dat de HEER op hun geloovig uitzien naar zyne gemeenschap, (waartoe zy door 's Geestes bewerking op-gewekt zullen worden,) zich ook hunner ontfermen, hun langduurig en hartnekkig afhoereeren vergeeven, en hen wederom brengen zal onder den band des Verbonds; en welk een gemoedsbestaan over die verbeurde genade hun dan zal eigen worden, wys ik aan in de agtste Leerrede, over deeze woorden: *En zy zullen vreezende komen tot den* HEERE, *en tot zyne goedheid.*

„ Daarop volgt de negende of laatste Leerrede, waar-boven nog eens dezelfde tekstwoorden van de twee voor-gaanden geplaatst worden, het geheele vyfde vers, waar-mede deeze Godspraak besloten wordt. In die laatste Leerrede wordt onderzogt, of 'er nog meer voorzeggingen van Israëls Bekeering, welke wy in den geloove te gemoet zien, in de Heilige Schrift voorhanden zyn. Na daarover iet in het algemeen gezegd te hebben, wys ik aan, dat vooral de Apostel Paulus daar duidelyk op doelt Rom. XI. en 2 Kor. III. 16. Na de daargenoemde Schriftuurplaat-zen een weinig te hebben opgehelderd, heb ik nog eenige Aanmerkingen over die gewensohte staatsverwisseling laaten volgen."

Ieder dezer byzonderheden verklaert de Eerwaerde *van den Broek* tael- en oordeelkundig in ene geregelde orde, met ene wel ingerichte ontvouwing van des HEEREN weg met zyn Oude Volk, zins de dagen van Moses, tot op den tegenwoordigen tyd; met aanwyzing van de gegrond-heid der verwachtinge op Israëls geloovige en boetvaardige omhelzing der Euangelieleere in 't laetste der dagen; juist niet van allen, *hoofd voor hoofd*, maer in zulk ene wyd-uitgestrektheid, dat het met regt ene *Volksbekeering* ge-naemd moge worden. Hy geeft van dit onderwerp een algemeen verslag; maer wederhoud zich bescheidenlyk van vermeten te antwoorden op ene menigte van vragen, die deswegens gedaen kunnen worden.

Voorts behelst ieder Leerreden ene stichtelyke toepas-sing, om het overwoogene ter betrachtinge aen te dringen, waerin zyn Eerwaerde meermaels gebruik maekt van denk-

beelden, die hunnen grond hebben, in de Leer van 's Heilands *algemene aenbieding in het Euangelie*; en dit heeft hem, daer sommigen zich nog aen die Leer ergeren, genoopt, om by deze Leerredenen eene Verhandeling over dit Stuk te voegen. —— Hy stelt zich daerin voor, te onderzoeken, *of de stelling, dat Jesus Christus de Zaligmaker zich aan allen, die onder het Euangelie leeven, welmeenend ter hunner eeuwige behoudenis aanbiedt, al of niet schriftmaatig zy, en met de Formulieren van eenigheid onzer Hervormde Kerke strookt?* En, na enige vooraftgaende aenmerkingen, maekt hy zyne Verhandeling deswegens vierledig. Voor eerst geeft hy zyn gevoelen op, 't welk hy, zo klaer hem mogelyk is, ontwikkelt, en uit een zet. Vervolgens toont hy dat die Leer der algemene welmenende aenbieding schriftmatig is, en niet afwykt van de Formulieren onzer Kerke. Hierop verledigt hy zich tot het aenhooren en beantwoorden der tegenbedenkingen. En eindelyk toont hy, ten vierde, aen, welk een nuttig gebruik van dat gevoelen, en van alle de gevolgen, welke daarin waerlyk opgewonden liggen, en natuurlyk, ongedwongen, daer uit voortvloeien, in het prediken en aenhooren van de Euangelieleer kan, mag en moet, gemaekt worden. —— Zy, die over dit Leerbegrip, en de verschillende denkwyze daeromtrent nog in twyfel hangen, zullen wel doen met deze Verhandeling, die in hare soort wel uitgevoerd is, zo veel ze kunnen, onpartydig te overwegen.

Verhandeling over eene nieuwe wyze, om de hardnekkigste Ziekten, die haare zitplaats in den Onderbuik hebben, voornamentlyk de Hypochondrie, zeker en in den grond te geneezen. Geschikt voor Geneesheeren en Lyders; door J. KÄMPF, *Vorstlyken Hessen-Hanauschen Opperhofraad en Lyfarts. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* W. J. DE KÖNING, M. D. *Te Utrecht by* G. van den Brink Jz. 1787. *Behalven het Voorwerk*, 419 *bladz. in gr. 8vo.*

Op het voetspoor van Hippocrates, en andere groote Mannen in de Geneeskunst, beschouwd de Heer KÄMPF de Onderbuik als de voornaamste zitplaats der meeste Ziekten, en vooral der Zenuwen Ziekten. —— De ziekelyke oorzaaken, in den Onderbuik geleegen, zyn menigvuldig, en onder deeze verdient by onzen Schryver,

de

de verstopping van de Ingewanden, of liever der bloedaderen, eene byzondere aandacht. Hy geeft daarvan eene naauwkeurige bepaaling, onderzoekt derzelver onderscheiden soorten, en geeft de voornaamste oorzaaken op, welke tot het ontstaan van yder deezer soorten aanleiding geeven: door welke tekenen zig dezelve kennelyk maaken: welke gevolgen daaruit kunnen voortkomen, als mede welke Ziekten bepaaldelyk daaruit gebooren worden; en eindelyk, hoe in de meeste gevallen de Hypochondrie en andere Zenuwen Ziekten daaruit voortkomen, of verergerd worden. —— Hierop bouwt de Schryver vervolgens zyne Geneeswyze. Verdunnende, bevogtigende, weekmaakende, en ontbindende middelen zyn met de waare natuur deezer oorzaaken het meest overeenkomstig: welke middelen in 't algemeen met den naam van Visceraal-middelen betiteld worden; deeze middelen kunnen of door den mond, of door klysteeren, toegediend worden; —— de laatste wyze is in hardnekkige verstopping te verkiezen, waarvan de redenen ontvouwd, en door de ondervinding bekrachtigd worden.

Dit gebruik der Visceraal-klysteeren, in zodanige gevallen, getuigt de Schryver aan zynen Vader verschuldigd te zyn, —— doch hy zelf heeft daaromtrent verscheiden verbeteringen gemaakt. Hierop gaat de Schryver over tot de beschryving der beste uitwerkzels, de toebereiding en het gebruik der Visceraal-klysteeren, —— en geeft daaromtrent verscheiden nuttige voorschriften. —— Schoon de Schryver aan de Klysteeren den voorkeur geeft, zo komen ook daarby het inwendig gebruik der Visceraal-middelen in aanmerking, en kunnen beide Geneeswyzen met elkander gepaard gaan. —— Het getal der laatste soort is vry groot, en men moet daarvan, naa bevind van omstandigheden, eene verstandige keuze doen, en men moet daarby vooral zodanige leefregelen voorschryven, welke met den byzonderen aart en omstandigheden der verschillende Ziekten, uit de onderscheiden soorten van verstoppingen voortkomende, het meest overeenkomstig zyn.

Alle deeze aangestipte onderwerpen worden in deeze Verhandeling met zeer veel naauwkeurigheid en practisch oordeel behandeld, en tot meerder overtuiging en bevestiging van het voorgestelde, heeft de kundige Schryver 'er eene Verzameling van Waarneemingen bygevoegd, die gedeeltelyk door zyn Vader, gedeeltelyk door hem zelven, zyn opgetekend; en waaruit blykt, welke verschillende soorten

ten van Ziekten, uit onderscheiden soorten van verstoppingen (infarctus) voortkomende, door de opgegeevene wyze, zyn geneezen geworden.

Verhandelingen, uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen. Twaalfde Deels Eerste Stuk. Te Middelburg by P. Gillissen 1786. *Behalven het Voorwerk* 315 *bladz. in gr. octavo.*

Twee Prysverhandelingen hebben hier den voorrang. Ze strekken ter beantwoording der Vraage: „ Dewyl de „ schadelykheid der begravenissen, binnen de Steden en „ Kerken, ten vollen beweezen, en vry algemeen erkend „ is: welke zyn de verschillende redenen, dat die nadee„ lige gewoonte in deeze Republyk blyft stand grypen; „ en welke zyn de beste middelen, om dezelve te doen „ ophouden?" De Opsteller der eerste is Mr. JOH. DID. VAN LEEUWEN, en die der tweede Dr. CORN. TERNE. By dezelven komt nog een Aanhangzel van aantekeningen over dit onderwerp, welken de Eerwaarde A. 's GRAVESANDE, uit de niet bekroonde antwoorden by een verzameld en in orde geschikt heeft. In deeze Stukken wordt de schadelykheid dier gewoonte, welke veelen nog niet genoeg schynen op te merken, op nieuw aangedrongen, en tevens verscheiden redenen aan de hand gegeeven, welke veelen, ten onregte, wederhouden om 'er van af te zien; 'er worden wyders etlyke maatregels voorgeslaagen, die men werkstellig zou kunnen maaken, om deeze nadeelige gewoonte trapswyze te doen afneemen, en allengskens het begraaven op opene Kerkhoven, buiten de Steden, algemeen stand te doen grypen. —— Men heeft hier met een sterk vooroordeel, door de gewoonte gevestigd, te stryden; maar zy, die in staat zyn, om deeze en andere soortgelyke Schriften, onpartydig, te overweegen, kunnen niet wel nalaaten van dit schaadlyk gebruik af te keuren; en wanneer de zodanigen, tot een eenigzins aanzienlyk getal aangegroeid zynde, zo onder Regenten als Ingezetenen, de handen, ter verbeteringe hiervan, in een wilden slaan, zou men op goeden grond mogen verwagten, dat men 'er in weinige jaaren groote vorderingen in zou maaken, en eerlang wel de geheele afschaffing dier nadeelige gewoonte te wege brengen. (*) Op

(*) De Heer VAN LEEUWEN heeft, gelyk ons in 't Voorwerk be-

Op de behandeling van dit onderwerp volgt de beschryving van een nieuw *Lunarium*, of Starrekundigen Maanwyzer, uitgedagt, en aan dit Genootschap ter beoordeelinge toegezonden, door den Eerwaarden H. SCHORTINGHUIS. In den smaak van meer andere Starrekundige Wyzers, ter aanduidinge van de beweeging der hemelsche lichaamen, heeft zyn Eerwaarde een Lunarium of Maanwyzer uitgedagt, bestaande uit een vast papieren blad op hout geplakt, en zes ronde beweegbaare schyven of bladjes van styf papier, in het middelpunt op elkander vast geschroefd, waar by twee wyzertjes, het een om de Zon, en het ander om de Maan, te verbeelden. Door middel van dit Werktuig, op de behoorelyke wyze gerekend, kan men, met behulp dier beweegbaare schyven en wyzertjes, gereedlyk alles nagaan, wat tot den loop en de beweeging der Maane betrekking heeft, en dienen kan, om de voornaamste verschynzelen daaruit voortvloeiende te verklaaren: het welk, zo ten algemeenen gebruike, als byzonder in 't onderwyzen der Jeugd, zyne nuttigheid kan hebben.

Wyders ontmoeten we hier eenige aanmerkingen van den Hoogleeraar C. P. THUNBERG, over de Kaneel op op Ceylon, vertaald en met eenige aantekeningen vermeerderd, door Dr. M. HOUTTUYN, waarin ons de verschillende soorten van Kaneel nader ontvouwd, en de manier van behandeling, met verscheiden byzonderheden daartoe behoorende, opengelegd wordt.

Eindelyk levert ons dit Deel nog eene Verhandeling van den

berigt wordt, by de Les het Voorbeeld gevoegd, hebbende twee zyner Kinderen laaten begraaven, op het Kerkhof te *Avezathen*, aan de zyde van den, daar langs loopenden, Utrechtschen Zandweg: op eenen steen, in den Kerkmuur van buiten, boven het Graf, dat behoorlyk afgeperkt is, leest men dit Opschrift:

Hier rust myn Oudste en Jongste Kind.
Ai! Lezer, sla dit voorbeeld gade.
Zyt, levend, een waar Menschenvrind,
En doe ook, na uw dood, geen schade.

Ook is men aan zyn Wel-Geb. voornaamlyk verschuldigd het Plan, ter oprigting van eene Begraafplaats, buiten de Stad *Thiel*. Een Plan, in welks uitvoering men reeds verre gevorderd is, en het welk, door den loflyken Magistraat dier Stad, als mede door Hun Ed. Mog., wordt begunstigd.

den Eerwaarden H. VAN DEN HESPEL, over Gods Goedheid, in de bepaaling omtrent den dood der meeste Dieren. Het lot der meeste Dieren naamlyk is, dat zy door anderen gewelddaadig verslonden worden; het Dierenryk vernielt elkander, en bestaat door eene onderlinge slagting; die hun smertlyk valt, en waar tegen zy met alle kragt stryden. Het bezef hier van geeft aanleiding tot de vraag: Hoe het met Gods goedheid bestaanbaar zy, dit alles zo te bepaalen, te doen werken en te bestieren, dat deeze onschuldige slagtoffers het leeven zo ellendig eindigen? Ter beantwoordinge hiervan geeft hy twee bedenkingen aan de hand, die hy, ieder op zigzelve, met duidelyke bewyzen staaft. —— Voor *eerst*: men ziet, in die bepaaling, blyken van Gods goedheid voor het *algemeene welzyn*: en ten *tweede*: die goedheid valt zelfs *deezen Dieren* te beurt, door *deezen hunnen dood*. Zyn Eerwaarde stelt het een en 't ander in zulk een juist daglicht, dat hy alle bedenkelykheid daaromtrent ten kragtigste tegengaat. Ons bestek laat niet toe het gansche verband zyner redeneeringe voor te draagen; maar zie hier het geen hy ons leert gadeslaan, wegens het denkbeeld, dat die dood hun smertlyk valt, naar uitwyzen hunner worstelingen tegen den dood. —— „ Hier moet men, zegt hy, voor alles „ opmerken, dat, volgens de byna algemeene bepaaling „ van hunnen dood, deeze hun altoos zeer onverwagt te „ beurt valt; eene verordening, waardoor hün ook een „ byzonder blyk van 's Heeren goedheid geschonken wordt. „ —— Op het oogenblik, dat duizende gerust vliegen, „ kruipen, zwemmen, worden ze in het midden hunner „ genoegens verdelgd. —— Het is waar, sommigen „ schynen eenigen tyd met den dood te worstelen: by „ voorbeeld, een worm, een mug, een vlieg, een visch, „ zoo zelfs, dat wy dikwerf hunne worstelingen in doods „ gevaar kunnen zien; en ons mededoogen voor hun voe„ len ontvonken. Doch in zulke gevallen is het een ver„ keerd vooroordeel te waanen, dat zy dan van hun doods „ gevaar zouden bewust zyn, en daarom met al hun kragt „ tegen hunne vyanden worstelen. Neen, zoo ver strekken „ hunne begrippen zich nooit uit: zulk een denkbeeld „ vordert veele andere en verscheidene besluiten, welke in „ hun niet vallen kunnen. De gantsche zaak is deeze: zy „ vinden zich belemmerd in hunne vryheid en genoegens, „ en alle pogingen, welken zy in het werk stellen, die„ nen alleen, om deeze weder te bekoomen, en zoo wor-

„ den zy, onder dit poogen, om hunne vryheid, verflon-
„ den. —— Is nu de dood voor een ftervenden onaan-
„ genaam, akelig, om het begrip der verandering, om de
„ verlaating van veele genoegens, om gevreesde fmert, enz.:
„ dit alles kan hun nooit treffen, dewyl zy volftrekt on-
„ verwagt fterven." —— —— De Autheur befluit wyders deeze zyne Verhandeling met eene aanmerking tegen het martelen, en wreedaartig ombrengen der Dieren, waarin zommige ontaarte menfchen vermaak fchynen te fcheppen, en erinnert ons, „ hoe wy ten fterkfte verpligt zyn, om
„ zulke fnoode martelaryen, op alle mogelyke wyzen, tegen
„ te gaan; als mede, dat wy, in de onvermydelyke nood-
„ zaaklykheid zynde, om zommige dieren te dooden, dan
„ de algemeene natuurwet, ons in het ryk der dieren zoo
„ duidelyk voorgefchreven, behooren te volgen: dat is,
„ dat wy dit, volgens Gods oogmerk, langs den kortften
„ weg uitvoeren."

Befchouwing der Wonderen Gods in de minst geachtfte Schepzelen. Of Nederlandfche Infecten befchreeven en afgebeeld. Door J. CH. SEPP. *Tweede Deel, drie Plaaten in quarto. Te Amfterdam by* J. C. Sepp, 1787.

Ten blyke van zynen aanhoudenden arbeid, en oogmerk om de vervaardiging van dit tweede Deel voort te zetten, levert ons de Heer *Sepp* op nieuw drie Plaaten, met eene naauwkeurige befchryving der Rupfen en Vlinders, op dezelven zeer juist naar 't leeven afgemaald en gecoleurd. De twee eerfte brengen ons onder het oog twee Nachtvlinders van 't tweede Gezin der eerfte Bende: te weeten, (1.) den *Geelftreep-Vlinder*, dus genaamd naar een geelen ftreep, door welken hy zig reeds als Rups onderfcheidt, en die in den ftaat van Vlinder, naby den rand der Vlerken een fynen bogtigen loop heeft. Dezelve heeft eenige overeenkomst met de *Brasfica* (of *Kooluil*) van *Linnæus*, doch 't is niet wel te bepaalen, of hy dezelfde zy. Hierby komt (2.) de *Tyger-Vlinder* of *Geele Tyger*, welken naam hy ontleent van de zwarte vlakken, waarmede de geele grondkleur der Vlerken vercierd is. By *Linnæus* heet hy *Phalena Bombyx Lubricipeda*, (*Glibbervoet* of *Lospoot*.) De Rups van deezen Vlinder behoort onder die foorten, welken niet keurig op haare fpyzen zyn, en zig met bykans alle gewasfen, die haar voorkomen, geneeren.

Ver-

Verder verleent ons de derde afgeleverde Plaat een Nacht-Vlinder van 't tweede Gezin der tweede Bende. De Rups der Vlinders van dit Gezin is eene tienpootige Spanrups, welke soort dit gemeen heeft, dat zy, als zy rusten of stil zitten, zonder eenige bogt recht uit staan, met de voorpooten digt aan 't lyf liggende, gelyk een dorre Tak of Steel; hebbende ook veelal dezelfde koleur als die Takken der Boomen of Gewassen, op welken men dezelven vindt, waardoor het dikmaals gebeurt, dat men eene dergelyke Rups, in den eersten opslag, voor een dor takje of steeltje aan-, en, om zo te spreeken, over 't hoofd ziet. Van daar heeten zodanige Rupsen, by veele Liefhebbers, ook maar alleen *Takken*, met byvoeging van den naam van het Gewas, waarop dezelven aazen; zodanig zyn, by voorbeeld, de *Vlier-Tak*, *Ipe-Tak* en meer anderen. In navolginge hiervan noemt de Heer *Sepp* deezen Vlinder, die by *Linnæus* niet bekend is, den *Besse-Tak-Vlinder*, om dat men dit Insect op de Besseboomen vindt, met welker bladeren de Rups zig, zo veel hem bekend is, alleen geneert.

Beschryving van de Krim. Vertaald door H. FRIESEMAN. *Te Amsteldam by* P. den Hengst, 1786. *Behalven het Voorwerk* 112 *bladz. in gr. octavo.*

Het voorgevallene in de laatste jaaren, tusschen Haare Russische Majesteit en de Osmansche Porte, wegens het Krimsche, mitsgaders de tegenwoordige omstandigheden, en de invloed van dit alles op den Koophandel aldaar, maaken dat dit Gewest in onze dagen hier te Lande meer opmerking vordert dan wel voorheen. Uit dien hoofde kan het veelen niet anders dan aangenaam zyn, dat de Heer *Frieseman* zig verledigd heeft, tot het vertaalen deezer *Beschryvinge van de Krim*, van welker echtheid de Ridder *van Kinsbergen*, deezer Landstreeke kundig, hem genoegzaame verzekering gegeeven heeft. (*)

Dit

(*) Dit wordt daarbenevens bevestigd uit de overeenkomst deezer beschryvinge, met het geen ons van het Krimsche gemeld wordt, in *de Reize van* N. E. KLEEMANN, naar en door dit Gewest, uitgegeeven te Haarlem by *C. H. Bohn* 1774, waarvan wy een berigt gegeeven hebben in de *Hedend. Vaderl. Letteroef.* III D. bl. 612.

Dit Stukje vangt aan met een beknopt berigt nopens de uitgeſtrektheid van 't gebied des Krimſchen Khans, of van den beheerſcher van 't Schiereiland de *Krim*, en eenige daaromtrent liggende Landſtreeken, zo in Europa als in Aſia, volgens het Vredetractaat van 't jaar 17 4. Voorts verleent het ons eene algemeene beſchryving van dat Schiereiland; en een berigt van deszelfs voornaamſte lotgevallen en ſtaatsverwisſelingen, zints de vroegſte tyden, tot op de ſchikkingen in 't jaar 1775 gemaakt. By de melding hiervan geeft ons de Schryver een verſlag van de onderſcheiden bewooners van dit Gewest, mitsgaders van derzelver zeden en handel; als ook van de aanſtelling en 't bewind van den Khan, en 't geen verder omtrent dit alles in algemeene aanmerking komt. Hierop laat hy dan verder volgen eene byzondere beſchryving van de *Krim*, zo als dezelve gewoonlyk verdeeld wordt (1) in het *bergagtige* of zuidlyke, (2) het *vlakke* of noordlyke gedeelte, en (3) het Schiereiland van *Kierche*, dat zich oostwaard uitſtrekt. Van de voornaamſte plaatzen in ieder gedeelte geeft hy een afzonderlyk berigt, met melding van 't merkwaardigſte daaromtrent, bovenal van 't geen de zeden der inwoonderen en den koophandel betreft. En op eene ſoortgelyke wyze beſchryft hy voorts de overige bezittingen van den Krimſchen Khan in Europa en Aſia; te weeten, in Europa, het oosterlyk *Nogai*, tusſchen de Berda en Dnieper; het *Jediſane*, anders het westerlyk *Nogai* geheeten, tusſchen de Bog en Dnieſter: benevens het grootſte gedeelte van *Besſarabien*, of *Boudgjak*, tusſchen de Dnieſter en den Donau begreepen: en wyders nog in Aſia, de *Koubane*, of de landen aan den zuidlyken en noordlyken oever der riviere van Kouban gelegen. Men vindt hier dus eene naauwkeuriger beſchryving van dit Gewest, dan men tot nog in onze taal bezat, 't welk zyne doorgaande nuttigheid heeft, en wel inzonderheid voor den Koophandel en Zeevaart, waar het bedoelde van den Heer *Frieſeman* van dienst kan zyn. Ter meerdere bevorderinge daarvan is hy, naar luid zyner Voorrede, bedagt op eene vernieuwde uitgave der Kaarte van de *Krim*, in vier bladen, ontworpen door den Ridder *van Kinsbergen*, die hem ook in ſtaat geſteld heeft, om de diepten op de Zwarte en Azofſche Zeekusten, door zyn Hoog Ed. Geſtr. zelven waargenomen, op deeze Kaart te brengen. (†) ——

Zie

(†) Deeze Kaart ziet nu reeds het licht, en is te bekomen te Amſterdam, by *van Keulen* en *den Hengst*.

Zie hier, uit deeze beschryving, eenigen der voornaamste byzonderheden, raakende het Schiereiland de *Krim*.

Deszelfs omtrek wordt berekend op byna 270 vierkante mylen; by eene optelling in 't jaar 1740, bevond men 'er 9 Steden en 1399 Dorpen of Vlekken; en 't getal der Inwoonderen word thans begroot op 400,000. — Het is door de Natuur zeer gezegend, en met groote en vruchtbaare vlakten en met fraaie bergen voorzien. De hitte is des Zomers sterk, maar echter altyd verdraaglyk, en door de Noorde- en Zeewinden gemaatigd. De Winter is niet buitenmaate zwaar, en eene strenge koude duurt zelden langer dan drie dagen. De Noordewind woedt, echter, met geweld in het noordlyk gedeelte, alwaar dezelve de lucht zuivert en het lichaamsgestel zeer versterkt. Warme Voorjaars en Herfsten hebben gewoonlyk zwaare ziekten ten gevolge, doch zy zyn zelden doodlyk, behalven de pest, die de Turken derwaard overbrengen. Echter is de melaatsheid in deeze streeken zeer gemeen, en daarom de ziekte van de Krim genaamd, voor 't overige is dezelve in Rusland zeer bekend. Het luchtsgestel is byna overal zeer gezond, en de inwooners bereiken den allerhoogsten ouderdom, zonder aan deszelfs ongemakken onderworpen te zyn.

Het noordlykste en tevens het aanmerkelykste gedeelte van dit Schiereiland bestaat in eene uitgestrekte, en een weinig boven de oppervlakte der zee verhevene, vlakte. Het land is ten eenemaal plat, en van hout ontbloot, maar allervrugtbaarst, schoon hier en daar steenig en van eenige zandstreeken voorzien. De Meiren, schoon niet veel in getale, zyn meestal zout; doch men vindt overal diepe putten met zoet water, tot gebruik van geheele Dorpen toereikende genoeg. — Het zuidlyke gedeelte is daarentegen zeer bergagtig, vol hout, rivieren en meiren. De Bergen strekken zig, in een halfrond van *Ingkiirman* tot *Kaffa*, drie, vier en vyf mylen landwaard in, uit. Dezelven zyn hoog en steil, zeer boschryk, en door aangenaame valleien van een gescheiden. Meer dan 50 rivieren, zo groote als kleine, vloeien uit deeze bergen voort, waarvan de wateren zeer zoet, en ten uiterste vischryk, zyn. — De oevers zyn overal bewoond, en de dorpen raaken elkander volkomen aan: aan alle kanten ziet men, gelyk ook op de bergen, huizen, boom- wyngaarden en bouwlanden. De bosschen leveren eene menigte van timmerhout. De cypres, appel- pruim- peer- kers- kwee- en nooteboomen

groeien hier in overvloed; en, alhoewel men voor de vrugtboomen weinig zorge draagt, is de vrugt by uitneemendheid goed. De bloemen, die meest de velden cieren, zyn de lely en de tulp. In de bosschen vind men veel faizanten, patryzen, snippen en eene menigte andere vogels; de wilde zwynen, harten, rheebokken, wilde schaapen, haazen, konynen, bunzems, bergrotten, hermynen en sabeldieren, zyn 'er zeer menigvuldig, doch de beeren en wolven zyn meest uitgerooid. De bergen, tusschen *Eski-Krim* en *Kaffa* gelegen, zyn vol goud, zilver en andere metaalen, doch munten voornaamlyk in yzermynen uit. De Wyn heeft met dien van Hongarye veel overeenkomst; de beste groeit rondsom *Saudah*, en word in menigte naar Ukraine en Turkye uitgevoerd. Het land is aan den voet der bergen, en overal op het Schiereiland van *Kierche*, zo vrugtbaar, dat het zelve gewoonlyk 30 voor één oplevert. ——— De Zwarte en Azofsche Zeeën zyn zeer vischryk, voornaamlyk op de kusten van de Krim, alwaar men, van de maand October tot April, de geschiktste tyden voor de visschery, eene menigte karpers, snoeken, zalmen, kreeften of hommers, baarzen, zeelten, bleien, barbeelen en veele andere visschen, vindt; zelfs heeft men 'er eene soort van steuren, of, gelyk andere willen, kleine walvisschen gevonden, ter zwaarte van 8 à 900 pond, en die drie- of vierhonderd pond *kaviaart* uitgeleverd hebben. De meeste visch wordt ingezouten, en maakt, benevens de *kaviaart*, een grooten tak van koophandel in deeze streeken uit.

De bewooners van de *Krim* leggen zich op het bebouwen van allerhande koorn toe, doch voornaamlyk op de tarwe, garst, gierst, inzonderheid de groffe gierst, zo wel de roode als de geele, insgelyks een weinig rogge, lenzen en haver. De tuinen zyn meestal met uitsteekende vrugtboomen beplant, en onder andere fraaie planten is de watermeloen daar zeer gezien. Het hoorn en wollig vee is by hen zeer menigvuldig, en de zakschaapen brengt de *Krim* alleenlyk voort. Men vindt 'er ook Kameelen, Dromadarissen en zeer veel Paarden, die, schoon niet fraai, egter sterk en vaardig zyn.

De voornaamste koophandel wordt te *Kaffa* en te *Goeslewe* gedreeven, en bestaat voornaamlyk in slaaven, gezouten visch, kaviaart, zout, koorn, garst, gierst, boter en wyn. Ook wordt van daar zeer veel wol, zwarte en gryze schaapevellen, als ook geschooren en witgemaakte vel-

vellen, osſenvleesch, talk, ſteenolie, (*Oleum Petræ*) honig, wasch en andere dingen, uitgevoerd. Dit alles geſchiedt meest by ruiling. —— Op de melding der twee voornaamſte koopſteden, ſtaat ons nog met een kort woord van dezelven gewag te maaken.

Kieffé of *Kaffa*, in het Grieksch *Kaphas*, is de grootſte en aanzienlykſte Stad van de *Krim*. Zy wordt zelfs *Kyrym-Stambouli* of het Krimſche Conſtantinopolen, ook wel *Jarim-Stamboul*, klein Conſtantinopolen, (‡) genoemd. Deeze ſtad is ſmal en lang op een heuvel, uit zand en ſchulpen beſtaande, in 't zuidlyke gedeelte, aan den Zeekant gelegen, en bevat ongeveer 4000 huizen. Zy heeft eene fraaie haven, voor honderden van Koopvaarders groot genoeg; ook munt zy, als zynde de woonplaats der rykſte Koopluiden, in den Slaavenhandel, boven alle andere Krimſche Steden uit.

Goesleve of *Ghiusleve*, by de Rusſen onder den naam van *Koslow* bekend, is mede eene der aanmerkelykſte ſteden van de *Krim*, in 't noordlyke gedeelte; wordende in dezelve 2500 ſteenen huizen geteld. Op de noordlyke kust van eene golf gelegen, is zy met eene baai en kleine haven voorzien, doch deeze is te ondiep, om door andere dan zeer kleine ſchuiten bevaaren te worden; doch dit niet tegenſtaande wordt hier een zeer ſterke koophandel gedreeven. De oostlyke Nogaiers, die, zich hier van al het noodige voorzien, voeren de voortbrengzels hunner Landen, beſtaande in de bovengemelde koopwaaren, voornaamlyk derwaard heen; van waar ze vervolgens naar Conſtantinopolen overgevoerd worden. De Turken brengen herwaard veel ryst, koffy, drooge vygen, roſynen, dadels, lakens en zyde ſtoffen; en verruilen dezelven voor ſlaaven, koorn, doch voornaamlyk voor garst en zout. Niet verre van *Goesleve*, ten zuiden, zyn twee Zoutmeiren van twee mylen in den omtrek, die in de Zomermaanden eene zeer groote menigte zout opleveren.

(‡) Te. Turken naamlyk noemen Conſtantinopolen *Stamboul*.

Historisch Verhaal, wegens het gebeurde met de Steden Hattem en Elburg, in den Jaare 1786, *of Gedenkboek voor de Provintie Gelderland, waarin de heillooze gevolgen van het schadelyk en onwettig Regeeringsreglement, van 't Jaar* 1759, *met de merkwaardigste byzonderheden, onlangs in die Provintie voorgevallen, als mede de aanleidende oorzaaken tot den vyandelyken aanval tegen de genoemde Steden, en de omstandigheden by het Inneemen en Plunderen derzelven, naar waarheid verhaald worden, door* D. W***. *Alles gestaafd met de origineele Resolutiën, Advysen, Protesten, Memoriën, Missiven, Publicatiën, en andere Staatsstukken daartoe betrekkelyk.* Te Campen, *by* J. A. de Chalmot *en de Erven* Valkenier, 1786 *en* 1787. *Drie Stukken, in gr.* 8vo.

De noodlottige Gebeurtenis van den vyandelyken aanval, door een gedeelte van de Krygsmacht deezer Republiek, tegen de vreedzaame Bewooners der ongelukkige Steden Hattem en Elburg, ter uitvoer gebragt, was zekerlyk van dat aanbelang, dat een omstandig Verhaal van deeze gebeurtenis, met de aanleidende oorzaaken tot dezelve, en de gevolgen welke daaruit zyn voortgekomen, voor alle Vaderlanders niet onverschillig zyn kan.

Uit dien hoofde, zouden wy reeds voor langen tyd van het eerste Stukje van dit weluitgewerkte Geschiedverhaal, onzen Leezeren een verslag gegeeven hebben, ware het niet, dat wy vooraf de volgende Stukjes hadden willen afwachten, om het geheel te kunnen overzien, en een onafgebroken bericht van hetzelve opgeeven.

De kundige Schryver, welke alles aangewend heeft, om dit zyn Verhaal zo nuttig en volleedig te doen zyn, als mogelyk is, en daartoe een groot aantal byzonderheden, mitsgaders alle Staatsstukken, Resolutiën, Advysen, Protesten, Memoriën, enz. en al wat wyders tot dit geval slegts de minste betrekking heeft, zorgvuldig heeft byeengezameld, met oogmerk, om ze, in 't beloop van dit Verhaal, ieder op zyne plaats te laaten invloeijen, heeft dit zyn Werkje in Hoofdstukken verdeeld, ten einde, bekwaame gelegenheid te hebben, om zomwylen van het eigenlyk onderwerp af te stappen, en zekere zaaken mede aan te roeren, die wel niet onmiddelbaar het droevig lot der Steden Hattem en Elburg betreffen, maar echter tot opheldering van de tegenwoordige gesteldheid van Gelderland,

land, meer of min, noodzaakelyk zyn; zo dat dit Verhaal niet slegts een volkomen Tafereel van het gebeurde in de Steden Hattem en Elburg, maar ook van de geheele tegenwoordige gesteldheid van Gelderland, kan opleveren.

Na eene korte Inleiding, waarin de Schryver den haggelyken toestand der Republiek, op eene treffende wyze, afschetst, gaat hy in het eerste Hoofdstuk over, om ons te doen zien, dat de Hertogen, Graaven en Heeren, over deeze Gewesten, geene eigendunkelyke Heerschers, maar door eenen plechtigen eed verbonden waren, om de Ingezetenen in hunne Privilegiën en Rechten te handhaaven, zo dat de Ingezetenen aan den Souverein, niet langer trouwe en gehoorzaamheid schuldig waren, dan, zo lang deeze zynen plicht betrachtte, en de Vryheden, Privilegiën, Costuymen en oude Herkomens der Ingezetenen, in eere hield, waarom ook de Geschiedenissen van ons Vaderland zo veele bewyzen opleveren, dat het, onder de vroegere Graaven en Heeren over deeze Gewesten, zelden een Alleenheerscher heeft mogen gebeuren, dat hy de Voorrechten onzer Vaderen, langen tyd, ongestraft heeft kunnen schenden. Dan, daar de Stadhouders, integendeel, die, na de grondlegging der Unie, als eerste Staatsdienaars van de Republiek, zo in het Staats- als Krygsweezen, aan het algemeen bewind, inzonderheid aan de uitvoerende macht, zo aanmerkelyk aandeel hadden, echter dikwils, ter voldoening hunner onbegrensde heerschzucht, het Vaderland jammeren berokkend hebben, die nooit in een Oppervorst geduld wierden, heeft dit den Schryver aangespoord, om dit merkwaardig onderscheid na te vorschen, en, by die gelegenheid, den oorsprong van het Stadhouderschap, en waartoe hetzelve is ingericht, aan te toonen, benevens de geschiedenis der Stadhouders kortelyk te doorloopen, om hieruit te doen zien, hoe, van tyden herwaards, het in deeze Republiek geen zeer ongewoon verschynsel geweest is, om Steden, zelfs geheele Provinciën, met kracht van Wapenen, aan het eigendunkelyk goedvinden van den Stadhouder, inzonderheid met opzicht tot de Magistraatsverkiezingen, te onderwerpen; waarop de Schryver in het tweede Hoofddeel overgaat, om dit toe te passen op het onlangs gebeurde, met opzicht tot de Overheden en verdere Bewooneren der Steden Hattem en Elburg. Dan, om een toereikend denkbeeld te geeven, van al 't onrechtvaardige, 't welk in de laatstgenoemde gebeurtenis ligt opgesloten, was het noodig

vooraf eenig onderzoek te doen, naar de oorsprongkelyke Rechten van Gelderlands Ingezetenen, ten einde daaruit blyken moge, op hoedanige wyze haar dezelve van tyd tot tyd, met list of openbaar geweld, zyn ontnomen, en hoe noodzakelyk het voor dezelven is, ten minsten voor het behoud der nog overgeblevenen, zo veel mogelyk zy, te waaken. Hierom heeft hy, van de vroegere en tegenwoordige gesteldheid dier Provincie, inzonderheid van de Stedelyke voorrechten, met opzicht tot de Magistraatsverkiezingen, en hoe dezelve, van tyd tot tyd, geschonden zyn, zo veel opengelegd, als juist dienen kan, om een tamelyk goed begrip, dien aangaande, op te vatten. In 't byzonder is hy zeer breedvoerig, over de invoering van het drukkend Reglement van 1750, waardoor alles van den Stadhouder afhangkelyk gemaakt is, en welks schadelyke gevolgen door den Schryver worden aangetoond; waarna hy ons een Verhaal geeft, hoe Gelderland, door het voorbeeld van andere Provinciën, opgewekt, en door de Mannentaal van echte Vryheidszoonen aangewakkerd, het besluit nam, om na de oorzaaken hunner rampen te onderzoeken, hunne geschonden Rechten te herstellen, en het voorschreven Reglement te redresseeren en te verbeteren; dan dat, niettegenstaande de Mannelyke Voorstellen en Protesten van den braaven VAN DER CAPELLEN en anderen, die verdrukkingen gestadig toenamen, zo dat men zelfs tegen de Tekenaaren van het Nationaale Request, dat hier in zyn geheel, benevens het gebeurde, dieswegens wordt opgegeeven, zekere Inquisitie aanving, het geen echter van dat gevolg was, dat het Volk van Gelderland, wel verre van zich te laaten afschrikken, tot herstel zyner vervreemde Voorrechten, voortaan soortgelyke Verzoekschriften in te brengen, echter nogmaals zyne stem verhief, en, by een tweede Request, op nieuw begeerde, dat die ondraaglyke kluisters, welke men gedurig poogde te verzwaaren, verbrooken mogten worden. Dan dit Adres wedervoer nog erger lot dan het eerste, en wierd, door de meerderheid der Staatsleden, met versmaading agter de bank geworpen, die toen, zonder op de Advyzen van veele hunner Medeleeden de minste acht te slaan, besloten, ingevolge het gemelde Advys van den Hove Provinciaal, de Volkstem, ware het mogelyk, voor altyd te onderdrukken, en, door geheel Gelderland, de zo berugte Publicatie in dato 11 Mai 1786, (die hier door den Schryver in zyn geheel, benevens de Protesten en Aan-

Aanteekeningen van zeer veele Staatsleden, in 't byzonder van den kundigen CAPELLEN TOT DE MARSCH, worden opgegeeven,) te laaten afkondigen. Het derde Hoofddeel, waar mede het tweede Stuk zynen aanvang neemt, begint de Schryver met eenige Aanmerkingen op de voorsz. Publicatie, waar tegen zich eenige Regenten van Hattem en Elburg verzet hebben, deelt ons verder de vruchtelooze poogingen mede van eenige Gelderſche Regenten, om het welzyn des Vaderlands te bevorderen, en doet ons voorts zien, het algemeen wantrouwen, dat by de Natie, tegen de uitvoerende macht, was ontſtaan, en de oorzaaken waar uit hetzelve zynen oorſprong nam. Na ons dit, en meer andere Stukken, tot de hoofdzaak betrekkelyk, te hebben medegedeeld, gaat hy over tot eene korte Beſchryving van Elburg, deszelfs Regeerings-Collegiën en Magiſtraats-beſtelling, die weleer door de Gilden en Burgery verkooren, doch door de Stadhouders van dit wettig recht beroofd wierden, voorts het Collegie van Gemeentslieden, de verkiezing van welks Leden tot heden toe aan Gilden en Burgery verbleven is; by welke gelegenheid ons de Schryver de geſchillen mededeelt, welke ontſtaan zyn uit hoofde der weigering van de Magiſtraat, om een wettig verkooren Gemeentsman in den eed te neemen; voorts de nuttigheid der Collegiën van Gemeentslieden, de oorzaak van 't misbruik, 't welk dezelve ſomtyds van haar gezag gemaakt hebben, en het diep verval, waarin dit Collegie zedert meer dan dertig Jaaren geraakt, en buiten ſtaat geſteld was, om aan zyne bezwooren plichten, in allen deele, te voldoen, waar van de voornaamſte oorzaak alleen daar aan was toe te ſchryven, dat het zelve geene afzonderlyke Vergaderingen hield, en derhalven over zulke aangelegenheden niet behoorlyk raadpleegen kon, die, volgens 't Stedelyk Recht, aan dit Collegie in 't byzonder zyn toevertrouwd. Het vierde Hoofdſtuk vangt de Schryver aan, met eene beſchouwing der Gelderſche Landdagen, hoe dezelve gehouden worden, en op welke eene wyze de uitſchryving daartoe geſchied. De drie Hoofdſteden, namelyk, hebben het recht, om eene Kwartiersdag te verſchryven, en het Hof is verplicht, om alle de Poincten, waar over geraadpleegd zal worden, over te zenden. Dan, ten deezen opzichte, hebben veele misbruiken plaats gehad, 't welk weder aanleiding tot veele andere verderfelyke misbruiken gegeeven heeft, waar van de Schryver ons de beklaa-

gens-

genswaardige gevolgen heeft aangetoond, en tevens doen zien, hoe de gezwooren Gemeente te Elburg, zich tegen een der grootste misbruiken op de Landdagen heeft beginnen te verzetten, en tevens te eisschen om het vrye Stemrècht, ter Staatsvergadering, te doen gelden, benevens alles wat dieswegens is voorgevallen; en hoe het voorts gelegen zy, met opzicht tot de gewaande misdaad, om welke de Burgeren en Ingezetenen van Elburg, op last hunner Principaale Vertegenwoordigers, zo niet als openlyke vyanden, ten minsten als weerspannige en oproerige Burgers, door Militair geweld moesten te onder gebragt worden; waarop hy in het vyfde Hoofdstuk overgaat, om met alle mogelyke onzydigheid te onderzoeken, welke zaaken en omstandigheden tot gelyke onderneeming, tegen de Vryheidlievende Bewooneren van het verdrukte Hattem, de waarschynlyke aanleiding gegeeven hebben; zo dat in dit en het laatste zesde Hoofdstuk, alles in een behoorlyk verband is byéèngebragt, wat binnen Elburg en Hattem, met opzicht tot de wezenlykste bezwaaren der Ingezetenen, en inzonderheid, het weigeren van eenen door zyne Hoogheid, den Heere Stadhouder, tot Regent aangestelden *Garde du Corps*, is voorgevallen.

Vaderlandsch Woordenboek; door JACOBUS KOK. *Zestiende Deel.* Fra-Fy; *met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amsteldam, by* J. Allart, 1786. *In gr. 8vo. 698 bladz.*

Wy hebben reeds meermaalen van dit Werk, als een nuttig Handboek voor hen, die eenige kennis van onze Vaderlandsche Geschiedenissen en Oudheden erlangen, en daartoe de bronnen zelven willen naspooren, met lof gewag gemaakt, en gelyk wy telkens het een of ander, by wyze van Uittreksel, tot een staaltje, uit dit Werk onzen Leezeren mededeelen, zullen wy thans, het zelfde voetspoor inslaande, hier laaten volgen, het geen de werkzaame Schryver, nopens de geäartheid van Frieslands Bewooneren, heeft aangetekend.

„ De hedendaagsche Friesen verschillen grootelyks van de Ouden, wier Geaartheid, Zeden en Gewoonten genoegzaam overeenkomstig waren met die der Batavieren; waarom wy dit met stilzwygen voorby gaan. De oorzaaken van deeze verscheidenheid en zigtbaare verandering,

zyn

zyn buiten twyfel veele. De Romeinen, hier te lande verkeerende, leiden 'er zeker den eerften grondflag toe; hebbende de Friefen van hun niet alleen geleerd het Leezen en Schryven, maar ook vry wat van hunne Zeden; vooral, toen het voor hun een ftuk van belang geworden was, de vriendfchap met de Romeinen aan te kweeken en te onderhouden. Zy, die eenige Jaaren achter elkander, buiten 's lands, in vreemden Krygsdienst hadden omgezworven, gelyk oudtyds van veele der aanzienlykfte Jongelingen onder de Friefen plagt te gefchieden, kwamen zelden of nooit in hun Vaderland te rug, zonder iets uitheemsch, in Taal, Zeden en Gewoonten, mede te brengen, 't welk, fchoon met geen opzettelyk voorneemen, ongevoelig op hunne Kinderen over ging, en daar door een ongemerkte verandering te weeg bragt. Het geen dus door de Romeinen hier te Lande begonnen was, werd kort daarna door de Franken voortgezet, en wel inzonderheid, na dat deezen het zo verre gebragt hadden, dat het Christendom door de Friefen, met verlaating van hunnen Vaderlandfchen Godsdienst, vry algemeen was aangenomen. Want daar dit, behalven de overkomfte van veele buitenlandfche Geestelyken, aan den eenen kant, niet weinig toebragt, om den wederzydfchen haat en afkeer merkelyk te verzachten, welke, hoe onredelyk ook, uit verfcheidenheid van Godsdienftige begrippen en plechtigheden doorgaans gebooren wordt, gaf het, aan den anderen kant, insgelyks gelegenheid tot dien gemeenzaamen omgang en verkeering, welke tusfchen verfchillende Volken nooit geoeffend wordt, zonder dat het eene Volk van het andere deeze of geene gebruiken overnam. De Weetenfchappen, die, met recht, voor het bekwaamfte middel, ter befchaaving der Zeden en Gewoonten worden gehouden, ftaken ook, langzamerhand, in deeze Gewesten het hoofd op, en werkten grootelyks mede, om de reeds begonnen veranderingen ten fterkften voort te zetten. Dan, zo 'er iets is, dat daaraan de laatfte hand gelegd heeft, is het, waarfchynlyk, de vermeerdering van Frieslands Rykdom, welke, met het voortzetten van den eertyds verwaarloosden Landbouw, Koophandel en Scheepvaart, tot een aanzienlyke hoogte geklommen is, en eene zeer groote verandering heeft te wege gebragt, zo, om dat veele Vreemdelingen daar door zyn aangelokt, om zich, met verlaatinge van hun Vaderland, ter verkryging van een ruimer beftaan, herwaards te begeeven, en zich met den

den ouden Landaart te vermengen, als ook, om dat veele ryke Landskinderen, even, als of het nu een schande ware, geboren Friesen te zyn, daar hunne Voorvaderen zo groot een eer in stelden, zich meer en meer van hunne Landgenooten onderscheiden, door zich Buitenlanders, en wel liefst Franschen, tot voorbeelden van navolging te verkiezen.

„Dan, hoe zeer de laatere Friesen van de vroegere verschillen, 't is echter waar, dat zy, minder dan wel anderen, tot buitenspoorigheden vervallen zyn. Mischien is 'er nog wat overgebleeven van de oude gezetheid op eigen Taal en Zeden, welke oudtyds zo verre ging, dat zy met andere Volken weinig verkeerden, en zelfs Wetten maakten, om geen *Buitenlanders onder hun te laaten woonen*, zo als men breedvoeriger zien kan by GABBEMA, in zyne Voorreden voor G. JAPIKS, *Friesche Rymelary*. Dan, in plaats van dit een deugd te noemen, is het eerder als een woeste onbeschaafdheid aan te merken, welke, door eene betere, en met de menschelyke Natuur meer overeenkomende, gezelligheid, is weggenomen.

„Maar, hoe groot die veranderingen ook zyn, de Friesche Natie is niet geheelenal van gestalte of inborst veranderd. De Friesen zyn, over 't algemeen genomen, nog ryzig en sterk van ligchaam, waartoe het gebruik van voedzaame spyzen, gepaard met een gezonde arbeidzaamheid, waarschynlyk niet weinig toebrengt. Ook zyn zy van een aanzienlyk en bevallig wezen, waar in een onbeschroomde achtbaarheid en deftigheid doorstraalt, welke zy, vooral in het spreeken, door eene rondborstige vrymoedigheid, weten aan den dag te leggen, terwyl hun de roem van openhartigheid, goedaartigheid en getrouw te zyn, niet kan geweigerd worden, schoon zy niet vry te pleiten zyn van styfhoofdigheid, die het zeer bezwaarlyk maakt, om hen van hunne eerstgenomen besluiten af te brengen. Ten aanzien van de bescherming der Vryheid is hun dit. in veele gevallen, van merkelyk nut geweest: en wenschelyk ware het, dat de Friesen, ter berkryging van hunne geschonden Rechten, in deeze dagen, die aangebooren styfhoofdigheid niet lieten vaaren. Wenschelyk ware 't, dat hunne Overweldigers dit gedeelte van hun karakter thans in aanmerking wilden neemen.

„De Vrouwen in Friesland zyn, over 't algemeen, welgemaakt van lyf en leden; blank en schoon van aangezicht; doorgaans voorzien van helder tintelende oogen, en blanke

of bruine hairen; wordende hier weinig Bruinetten gevonden. Ten platten lande, daar de levenswyze minder bedorven is dan in de Steden, vindt men inzonderheid veele, die, in schoonheid en bevalligheid, met die van de Steden gelyk staande, haar in zilverwitte tanden, bloozende kleur en frissche-gestalte, niet weinig te boven gaan, hoewel ze doorgaans minder van die verfynde beschaafdheid bezitten, welke in de steden, en voornamelyk by den rykdom, heerscht, en niet zelden te verre gedreven wordt.

„ De pragt, zo in gebouwen als andere dingen, is aldaar minder dan in andere Oorden. Van de oude Stinzen of Steenhuizen, zyn in Friesland weinige meer overig. Egter ontbreekt het 'er niet aan fraaije Landhuizen, met vruchtbaare tuinen, hoven en vyvers, geschikt tot aangenaame Zomerverblyven. De Boerenwooningen en Schuuren, het zy dezelven in eigendom of in huur bewoond worden, zyn aldaar zeer aanzienlyk, en overtreffen veelal die der andere Provincien in Oostergoo en Westergoo; daar men de beste landeryen vindt, heeft men ook de kostbaarste en fraaiste huizen.

„ Dan nergens is de verandering grooter dan in de kleeding der Friesen. De aanzienlykste, zo Mans als Vrouwen, hebben zich reeds, van overlang, naar Duitsche en Fransche manieren beginnen te schikken, en vinden daarin veel navolgers onder den Burgerstaat, die hier toe te ligter overgaan, om dat dit een gereed middel schynt om zich van 't gemeen te onderscheiden, en tot een rang van meerder aanzien op te klimmen. Zonder ons dan met de aanzienlyksten, die men, aan de kleeding, voor geen Friesen kennen kan, bezig te houden, zullen wy ons enkel tot den middelstand bepaalen, en wel meest tot die van het platte land, omdat de kleeding der stedelingen, vooral der Vrouwen, zo verschillende is, dat de kenners daar alleen by weeten te onderscheiden, of zy uit de hoofdstad, dan uit andere steden zyn, en bepaaldelyk uit welke. Van allen, zo landluiden als stedelingen, moet men erkennen, dat hunne kleeding verre is van weidsch te zyn, als ook, dat 'er iets van dat landeigene in doorstraalt, waardoor dezelve, en inzonderheid die der Vrouwen, al zyn zy geen *Hindeloopers* of *Molquerummers*, zich gemakkelyk van alle overige laaten onderscheiden. Ook straalt 'er iets bevalligs door, dat niet weinig'ter vermeerdering der vrouwelyke schoonheid dient. De zogenoemde *Duitsche* mutzen met breede kanten, de gouden oor-

ooryzers, en andere verſierſelen van goud en zilver, eertyds zo weinig, doch nu zeer veel, geächt, en niet zelden boven vermogen gebruikt, ſtellen dezelve in het aangenaamſte licht. En hier aan heeft men toe te ſchryven, dat een wel uitgedoste Frieſche Vrouw, of jonge Dochter, nooit op een vreemde plaats kan verſchynen, zonder een bewonderende aandacht, van groot en klein, tot zich te trekken. Wat verder het onderſcheid der kleeding betreft en genoegzaam bekend is, beoordeele een ieder naar zynen ſmaak en zinnelykheid.

„ In ſpyze en drank, als ook in de verdere levenswyze, verneemt men wel de oude ruuwheid niet meer; doch echter heerscht 'er een eenvoudigheid, die elders niet te vinden is, en geene omſlagtige toebereiding vereischt. Dan, nadat de Viſchery, de Landbouw, de Veefokkery, de Koophandel en Scheepsvaart een zichtbaare vermeerdering van 's Lands rykdom veroorzaakt hebben, heeft ook de levenswyze een gantsch andere gedaante aangenomen. De drank betreffende, in plaats van zwaare bieren, waarin een dronkenmaakende kracht ſtak, en die, thans in geen dagelyks gebruik meer zyn, is de koffi, nevens de thee, overmatig ingedrongen. By de fatzoenelyke luiden is het thans eene ſchande, zich in 't openbaar dronken te vertoonen; hierdoor zyn de tegenwoordige Frieſen veel handelbaarer dan hunne Voorouders. Getrouw het eens gegeeven woord te houden; Vaderland en Vryheid te beminnen, en, als de nood aan den man komt, die kloekmoedig voor te ſtaan, om zich geen nypend juk en banden van ſlaverny op den hals te laaten dringen; een arbeidzaam en zuinig leven te leiden; den Koophandel en vooral de Scheepvaart, zonder aanmerking op de gevaaren, met dit beroep onafſcheidbaar verknocht, te dryven, zyn dingen, die de Frieſen tot lof verſtrekken en hun hoofdkarakter uitmaaken.

„ 't Is algemeen bekend, dat deeze Natie voor geene andere in 't beoefenen der fraaije wetenſchappen behoeft onder te doen; een menigte van ervarene Frieſen, in alle vakken van geleerdheid uitmuntende, ſtrekken daar van ten bewyze. Mannen, behoorende tot den kanzel, tabbaart of degen; Vrouwen, doorleerd in alle takken van geleerdheid, zyn reeds vroeg en als nog in Friesland bekend geweest. Ter voltooijing van den aart en karakterſchets der Frieſen, zullen wy 'er dit volgende nog byvoegen.

„ Even gelyk de voornaamſte deugden en gebreken onder het

het menschelyk geslacht, zyn dezelve ook onder hun verspreid, gelyk men onvermoeiden yver en vuige vadsigheid, gematigde deftigheid en styve stuursheid, dartele weelde en vrekke gierigheid, dapperen heldenmoed en bloode lafhartigheid, schitterend vernuft en driesté domheid, overal naast elkander geplaatst vindt, dus zyn deeze deugden en ondeugden ook onder hun bekend. Dan uit het geen reeds gezegd is, zal men kunnen opmaaken, dat de Friesen geenzins geschapen zyn, om zich in weelde en wellust te baaden; om in koetzen gewiegd te worden, of daaglyks lui en ledig eenige uuren aan tafel door te brengen, of om met geschilderde kaartebladen gantsche avonden en nachten te verspillen; maar om de kracht van een welgespierd gestel, door stoute en vaardige lichaamsoefeningen, te verdubbelen. En zeker, onaangezien de styve houding, die hun, in den eersten opslag, meer of min, eigen schynt, weeten zy het wel te toonen als het te passe komt. Even kundig in het bestier van paarden als van schepen, onvermoeid op de jacht, in het kaatsen, in het kolven, en vooral in schaatsryden, waarin hun niemand overtreft; kortom in alles, wat tot een vluggen en sterken kaerel vereischt wordt, zonder weer of wind te ontzien, bewyzen zy genoegzaam, dat de dappere Romeinen niet vrugteloos hunne leermeesters geweest zyn. De Friesen, die dus met recht den naam van de stoute Friesen verdienen, zyn ongevoelig voor vleijery; en zo men de Grooten uitzondert, die overal willen gevleid worden, kan men met grond zeggen, dat zy door geen vleijery te winnen zyn. Even min kan trotschheid onder hun geduld worden; hun grootste vermaak bestaat in de vernedering van een hoogmoedig mensch. Konsten, die aan een fynen smaak worden toegekend, gaan by hun niet zeer in zwang. Dan in nuttige molenwerken, sluizen en andere werktuigen, zyn zy groote meesters. De landman schynt onder hun een wysgeer te zyn: het droogmaaken van Meeren, het bedyken; het vellen van bosschen, om den grond tot wei-of zaailanden bekwaam te maaken, schynt hun van natuur eigen te zyn. Anderen, doch in minder getal, munten in verscheidene andere zaaken uit.

Twee-

Tweede iets voor de Predikanten van Noordholland; met betrekking tot het voorgevallene op de twee laatste Synodens van Noordholland, in de zaak van den Rooster en den aankleeve van dien. Te Hoorn, by L. Vermandt, *1786. In gr. octavo 56 bladz.*

Volgens belofte in 't *eerste iets* gedaen (*) vindt men in dit tweede ene nadere opheldering van het voorgevallene rakende den Rooster, en den aenkleve van dien. Hier toe brengt men in dezen, uit het *portefeuille*, naer een vry echt affchrift, voor den dag, de eerste propositie in de Clasfis van Alkmaer gedaen, wegens het arresteren van een vasten Rooster in het begeven der Synodale officien en commisfien, mitsgaders de Misfive door de E. Clasfis van Alkmaar, verzonden aan de vyf overige Clasfen der Noordhollandfche Synode. met betrekking tot het voorgevallene op de Synodale Vergadering te Enchuizen; met eenige bylagen, welken ten regten verstande van etlyke byzonderheden dienen. —— De Uitgevers dezer Stukken, oordeelende „ dat het meer dan tyd wordt, dat der „ Geestelyken hoogmoed bekend, —— en derzelver heerschzugt ook tevens paal en perk gesteld worde," —— hebben 't raedzaem geoordeeld, „ hier mede der Waereld onder „ 't oog te brengen, wat geestelyke Hoogmoed en Heerschzugt, zelfs in deze dagen van Vryheid, durft onderneemen en „ uitvoeren: —— provifioneel (*voegen zy 'er by*,) bepaalen „ wy ons nog *tot den Rooster en aankleeve van dien*; dan evenwel zullen wy waarfchynlyk alle de fchreeuwende informaliteiten deezer Enchuizer Synode uit origineele Stukken weldra u mededeelen."

(*) Zie boven bl. 12.

Onzydige en beproefde gedagten, over de Leer aangaande Geesten en Geestenzienders van JUSTUS CHRISTIAN HENNINGS, *Hofraad en Hoogleeraar te Jena. Uit het Hoogduitsch overgezet, onder de Zinspreuk:* Altisfimo annuente viribus meis. *Eerste Stuk. Te Amsterdam by* A. Fokke Simonsz. *1786. Behalven de Voorreden, 292 bladz. In octavo.*

Het onder veelen nog heerfchende bygeloof in Spookhistoriën, en wegens het zien van, of verkeeren met, Geesten, ten kragtigste tegen te gaan, is de taak, welke de Hoogleeraar *Hennings* in dit Gefchrift op zig genomen heeft; om alle bygeloovige denkbeelden nopens foortgelyke verfchynzelen, zo niet ge-

geheel uit te rooien, (dat bezwaarlyk gelukken zou,) althans grootlyks te verminderen. Ten dien einde, schikt hy zig eerst tot het nasporen van de bronnen, waaruit de bedrieglyke gewaarwordingen, die de oorzaak der spookverschynzelen zyn, ontstaan; en vervolgens verledigt hy zig tot het onderzoeken der bewysredenen voor de mogelykheid en weezenlykheid van zulke verschynzelen. —— Het eerst opgenoemde Lid wordt, in dit eerste thans afgegeeven Stuk, voorgedraagen.

Na eene beknopte ontvouwing der verschillende soorten van bedriegelyke gewaarwordingen, brengt de Hoogleeraar derzelver hoofdbronnen tot een drietal, waar onder de *Verbeeldingskragt* de voornaamste plaats bekleedt. Hieromtrent komt bovenal in overweeging haare werking by inwendige veranderingen der Ziele; en voorts ook by inwendige aandoeningen in het Lichaam, en door aanleiding der beweeginge van het Zenuwsap, zonder medewerking van eenig buiten den mensch bestaande voorwerp. Daar benevens eischt hier opmerking, de invloed der verbeeldingskragt by uiterlyke gewaarwordingen, of zodanige, welken door een voorwerp, van den mensch onderscheiden, verwekt worden. En hieromtrent staat wel in agt te neemen, dat de verbeelding, by vereenigde dingen, inzonderheid gelyktydige, van het eene tot het andere besluit: waaruit dan volgt, dat de gedagte over een onderwerp ook eene gedagte over de in- en uitwendige eigenschappen en gebeurtenissen der zaake verwekt, en omgekeerd. Even zo verwekt het denkbeeld des tekens het denkbeeld van het betekende, het denken aan eene plaats de gedagte aan de zaak, welke in die plaats gevonden wordt, en de gedagte van de uitwerking het denkbeeld van de oorzaak, omtrent welk een en ander ook het omgekeerde plaats heeft. Op deeze grondregels worden, gelyk de Hoogleeraar doet zien, de gevolgen der natuurlyke Toverkunst begrypelyk; en hy merkt tevens nog aan, hoe een gedeelte van agtereenvolgende gedagten de overige, voor- en agterwaards, vernieuwt. —— Eene tweede voornaame bron der bedriegelyke gewaarwordingen vindt de Hoogleeraar in de misslagen der gewaarwordingsleden; omtrent welke in dit geval het gevoel, het gezigt en het gehoor, byzonder in opmerking komen; het welk hem ieder deezer drie afzonderlyk doet nagaan. —— Hier by voegt hy, ten laatste, als eene derde bron, het bedriegelyke der gewaarwordingen, dat haaren grondslag heeft, in eene tusschen beide komende zaak, welke zig tusschen het gewaarwordingslid en de gewaar gewordene zaak bevindt. Zo kan 't, by voorbeeld, gebeuren, dat iemand, tegen ons overzittende, by 't branden der kaarse, 'er zeer bleek uitziet, terwyl hy nogtans de leevendigste koleur bezit.

De Hoogleeraar ontvouwt de hier opgetelde byzonderheden met eene oordeelkundige naauwkeurigheid; en doet het bygebragte veelal dienen ter opheldering van deeze en geene verhaa-

len van dien aart, of van zodanige gebeurtenisſen, die men ligtlyk tot ſpookverſchynzels brengt. Tot een ſtaal zyner maniere van voordragt, diene het volgende over den regel, *dat de gedagte van de uitwerking het denkbeeld van de oorzaak verwekt*, het welk wy te eerder verkoozen hebben, om dat het te gelyk een geval opgeeft, het welk den Hoogleeraar zelven, hoe ongeloovig aan ſpookeryen, in den eerſten opſlag eenigermaate over hoop wierp.

„ Men zal, (zegt hy,) my ongetwyfeld toeſtaan, dat de ſtelling: de uitwerking verwekt het denken aan de oorzaak, zulk een regel is, welke de grootſte magt en onbepaalde heerſchappy op de verbeelding oefent, en onder de overige regels met den prys van voorrang prykt. Vereenigt men met dezen regel de onbetwistbaare waarheid, dat een gewrogt van meerder oorzaaken kan ontſtaan, en de ſtervelingen heel dikwils, in bepaalde en byzondere gevallen, juist die oorzaak uit meerdere kiezen, waar aan 't Gewrogt nogtans zyn Beſtaan niet heeft te danken; dan wordt dit een ryke Myn van vindingen, waaruit zo menige valſche verſchyningen zyn voortgekomen, en welke zo veel oplevert, dat ze, wegens haaren onuitputbaaren rykdom, zelfs voor alle toekomende tyden, de menſchen met verblindingen verryken zal. Breideld men daarom de, naar dezen regel, zig werkzaam bewyzende verbeeldingskragt niet, dan is ze gelyk een wild en ontembaar paard. Een ſtommelen —— inzonderheid 's nachts, wanneer men ſtilte gewoon is, —— een kloppen aan de deur, ten minſte een geluid daar aan gelyk, is eene uitwerking, welke tog haare oorzaak moet hebben. Men onderzoekt dezelve, men opent de deur, waaraan men 't kloppen meend gehoord te hebben, en ziet! het werkende, de oorzaak van het kloppen, en het duidelyk begrip daar van blyft voor ons verborgen. Niets ſtelt zig voor onze zinnen, het welke onze navorſchende nieuwsgierigheid verzadigen konde. Zoude dan niet, denkt de zwakke ſterveling, een onzigtbaare Geest dit gevolg hebben gewrogt? Niets zekerer, dan dit; want zonder alle oorzaak kan een gewrogt tot daadelykheid niet komen. Ziet daar eene nieuwe bron van ſpookverſchyningen! —— Maar hoe, wanneer, eene in eene ſcheur van de muur, in een hollen balk, of boven de deur zittende, en zig verſchuilende muis een geluid hadt verwekt, eene volkomene overeenkomst met het kloppen aan de deur hebbende? wanneer het kraaken der deur, gepaard gaande met den togt van een openſtaand, of wel zulk een glas, waarby de lugt door verſcheide reeten komen kan, zulk een geluid had konnen veroorzaaken? —— Voor verſcheide jaaren heb ik zelf een voorbeeld beleefd, 't welk my bykans van myn ſtel gebragt, en myn ongeloof in ſpooken in een vast geloof hadt veranderd, by aldien ik niet, by een nader onderzoek, de waare rede hadt ontdekt. Ik woonde op eene kamer, waar toe men door een naauwe

wer gang moest komen, welke met een glas eindigde, het welk na buiten open ſloeg. Wanneer ik nu eens, op een avond met een vriend ſprak, zo kwam het my voor, als of iemand aan de deur klopte; maar om dat het geluid my al te zagt voor kwam, en ik myn geſprek niet wilde afbreeken, zo dagt ik by my zelven, indien 'er iemand is, dan zal hy nog wel eens en harder kloppen. Zo als ik dagt, gebeurde het ook: daar wierd weder geklopt, en ik zeide tot den vriend, die by my was, dat het my toeſcheen, als of 'er iemand reeds vooraf geklopt hadde: hy zeide mede van ja, waarom ik riep: kom binnen! Doch daar kwam niemand, alhoewel ik het woord, kom binnen, herhaalde. Vermits ik nu geen lust of trek by my beſpeurde, om op te ſtaan, zo zeide ik tot myn vriend: wil hy niet binnen komen, dan mag hy buiten blyven, en wy vervolgden ons geſprek. Wel dra wierdt dit weer afgebroken, door een herhaald kloppen aan de deur, het welk zeer duidelyk was, en waardoor zelfs de ſcheut van het ſlot, —— welke, dat men wel moet merken, ſpeelens had, en wapperde door eene beweeging een geluid gaf. Hierop ſtond ik op, maakte de deur open; maar ziet! daar was niemand te zien noch te hooren. Voort zeide ik tot myn vriend M. B... welke thans nog, als Leeraar by het Gymnaſium te *Gotha* leeft, 't is zeker een Student, die my eene pots wilde ſpeelen. Na dat ik daarom de deur weêr toegedaan had, zeide ik tot den gemelden M. B.. komt houd gy de kaars, wy willen wagten tot dat 'er weêr geklopt wordt, als dan zal ik de deur ſchielyk open doen, en dan weete ik, dat de geen, die geklopt heeft, betrapt moet worden, om dat de gang zo naauw is, dat de deur bykans de gantſche breedte des gangs beſlaat. Zo dra ik nu de deur geopend zal hebben, licht dan met de kaars na buiten, ten einde wy, voort, den geheelen gang over, en hem zien kunnen, welke my voor den gek wil houden. Wy hielden ons beiden heel ſtil, en hoorden wel dra hierop een geluid, het welk ons beiden volkomen zo voorkwam, als of een Vrouwsperſoon met zyden kleederen tegen den muur ſtreek. Ik zeide, hoewel heel zagt, tot myn vriend; ei 't is zelfs een vrouwsperſoon; en deze vriend gaf, door het knikken met zyn hoofd, zyne toeſtemming te kennen. Niet lang daarna klopte dit ook aan de deur, en de ſcheut van het ſlot wapperde insgelyks. De gewaarwording van dit kloppen, en myn geweldig openſlaan der deur, volgde oogenblikkelyk. Wy lichteden aanſtonds met de kaars; maar, ſchoon wy den geheelen langen gang konden overzien, daar was egter niemand te merken. Wy, doorzogten, in eene bevreesde verwagting, de open gaten, of zig daar, mogelyk, de onzigtbaare verborgen hieldt; maar al onze moeite was vrugteloos. Nu zagen wy malkander beteuterd aan, gingen weêr in de Kamer; de vrees, welke ons beiden beving, hadt een volſtrekt ſtilzwygen ten gevolge, tot dat we elkander eindelyk te kennen gaven, dat

hier iets agter ſtak. De vrees vermeerderde, wy wilden de meid ſchellen, en om zulks te doen was ſlegts noodig, na het glas te gaan, en daar aan een yzerdraad te trekken; ik verzogt myn vriend, dat hy eens ſchellen mogt; maar die gaf ten antwoord, dat zal ik wel laaten, dit kunt gy immers zelf doen. Doch de moed hiertoe was by my te zwak. Na eenig overleg begon, eindelyk, de rede weer by my te herleeven. Ik wapende my met dapperheid, en nam een grooten ſtok in de hand, met oogmerk, om, met myn vriend verzeld, den gang nogmaals te doorzoeken. Wy gingen de Kamer uit, met eene kaars, ſlooten de Kamerdeur toe, en wilden op den gang letten, indien 'er het in zyde gekleed Vrouwsperſoon weêr zou verſchynen. Onze Moed wierd wel dra ryklyk beloond. Want, zonder een lang wagten, kwam een ſterke wind door het open ſtaande glas in den gang, welke door den geheelen langen gang waaide, en een zelfde geluid veroorzaakte, als dat geen is, wanneer een vrouwsperſoon met een zyden kleed langs een muur ſtrykt. De deur, welke eenigzins klapperde, wierdt door deezen warlwind, eenige maalen, kort na malkander, geſchokt, waardoor een geluid, het kloppen van iemand aan eene deur volkomen evenaarende, ontſtondt, en ook de waggelende ſcheut van 't ſlot het voormaalig geluid deedt hooren. Welk eene ons aangenaame uitkomst! welke eene moedigheid lieten wy nu malkander blyken! Niemand wilde bekennen, dat hy bevreesd geweest was, en ik nam het bewys voor mynen leeuwenmoed uit het door my genomen beſluit, om den gang nogmaals te doorzoeken. Welke nu was de grondſlag van alle werkingen, die alle onze kragten der verbeeldinge, 'ter verwekkinge van vrees, opontboden? —— 't Bedrog van iets, het welk geene oorzaak was, aan te merken als eene oorzaak (*fallacia non causæ ut causæ.*) Wy ſchreeven naamlyk de gevolgen, die onze zinnen aandeeden, aan een onzigtbaar, werkend, leevend Wezen toe, daar ze nogtans, eeniglyk aan den wind hunnen oorſprong hadden te danken. Hoe veele en menigvuldige verhaalen van ſpooken rusten op dit of een dergelyk beginſel? (*)

(*) Daartoe brenge ik het voorbeeld, door JOH. SAM. STRYK, *in disſert. de jure ſpectorum*, *pag.* 13. uit een *Mſct.* aangehaald, „ URSINUS, Keurvorſtel. Brandenb. Hofprediker, heeft zelf verhaald, toen hy voor de eerſtemaal zou preeken, en by nacht de preek beſtudeerde, dat de Duivel —— waarom niet liever een togt? —— de kaars had uitgeblaazen, zo dat hy het blaazen konde hooren, zonder dat hy iets zag. En, toen hy de kaars weer aanſtak om zyne bezigheden te agtervolgen, zo heeft de Duivel, —— waarom niet muizen enz.? —— begonnen op het ſpinet, 't welk in de kamer ſtondt, te ſpeelen, zo dat hy zyn ſtudeeren ſtaaken, en zig na bed begeeven moest."

Vaderlandsche Blyspelen. Uitgegeven onder de Spreuk; Ridendo dicere verum quis vetat? *Te Delft, by* G. Verbeek, 1787. *Behalven het Voorberigt, 289 bladz. in 8vo.*

Men doet deeze Blyspelen, onder den bynaam van *Vaderlandsche*, hervoort komen, om dat de hoofdonderwerpen van dezelven buitenspoorige characters zyn, welke zig, in de tegenwoordige omstandigheden van ons Vaderland, byzonder opdoen. Het eerste Stukje, getyteld *de Vaderlander*, maalt ons een Schoenmaaker, die zyn winkel laat verloopen, en zig in schulden steekt, door zyn zogenaamd Patriotismus, terwyl hy zig, op het welzyn van 't Vaderland, vol zuipt. Gelukkig komt hy nog tot inkeer, en ziet, dat hy, met zyne Medgezellen, een verachtlyk, en verderflyk, gedrag geleid heeft; dat zy niet als rechtschapen Vaderlanders, maar als Zotskappen, Ligtmissen, Dronkaarts en Schobbejakken geleefd hebben; en dat zy, dus voortgaande, de schande en 't verderf in den mond loopen. —— „ Ik heb, (*zegt hy*,) myne dooling gezien, beleeden, en 'er berouw van! Ik zal myn leeven verbeteren, „ myn werk weder opvatten, en my als een Vaderlander gedraagen, die, zorgende voor het algemeene welzyn, zyn eigen belang niet verwaarloost." —— Het tweede Spel, *de Partyzugt* geheeten, schetst ons twee doldriftige onkundige menschen, die, gansch onbezonnen, van de eene zyde als Patriot, en van de andere zyde als Prinsgezind, yveren. Een bezadigd Heer brengt hen, by eene in dat opzigt gunstig invallende omstandigheid, eenigzins tot bedaaren, met hun onder 't oog te brengen, hoe zy zig in de bresse stellen voor persoonen en zaaken, die zy niet genoeg kennen, niet genoeg onderzogt hebben, om 'er naar waarheid over te kunnen oordeelen. En op de vraag, of ze dan, daar ze evenwel Burgers zyn, die belang by het algemeene welzyn hebben, de zaaken maar moeten laaten rollen, zo als ze willen, geeft hy hun de volgende les. „ Wy moeten in 't geheel niet onverschillig zyn, by den „ toestand van ons Vaderland! —— Integendeel, wy moeten „ alle onze vermoogens inspannen, om het beste deszelven, „ zo veel wy kunnen, te bevorderen, doch —— met „ verstand en bedaardheid! —— Wy moeten eerst onderzoeken, grondig onderzoeken, eer wy oordeelen" —— In het derde en laatste Blyspel, dat ten opschrift heeft, *de Verliefde Meisjes of de Couranten*, is de hoofdpersonaadje iemand, die zig door de Couranttydingen laat slingeren, en op wien, als van een zwaarmoedig gestel zynde, de nadeelige berichten, die 's Lands ondergang als voorspellen, den sterksten invloed hebben. —— De Autheur heeft in ieder Stukje een Mingeval ingevlogten, en dit geeft, met opzigt tot het laatste, aanleiding

 tot

tot het bovengemelde dubbelde opschrift. *Sofia* en *Lizette* Nigten, en *Leonora* Dogter van *Zwaarhoofd*, vleien zig alle drie met de wederliefde van *Ligthart*. *Sofia* houdt zig gedekt, maar de twee anderen zyn verklaarde Medevrysters. *Lizette*, bewust, dat *Zwaarhoofd* zyne Dogter niet ten huwelyk zal geeven, zo lang 's Lands omstandigheden hachlyk staan, maar het huwlyk van zyne Nigt gereedlyk zal toelaaten, leest voor den ouden Man de ongunstigste Courantrydingen met nadruk, en verzwaart ze zelfs zomtyds, om hem dus doende in een zwaarmoedigen luim te houden. *Leonora* ontdekt eerlang deeze list; weet middel te vinden, om ook deel te hebben in den ouden Man de Couranten voor te leezen, en bedient zig op eene soortgelyke wyze van gunstige tydingen, om 's Vaders gemoed op te ruimen. In 't midden van dien Courantenstryd openbaart *Ligthart* zig voor *Sofia*; de Medevrysters zien haare onderneeming spytig verydeld, en *Zwaarhoofd* is moeilyk over het aan hem gepleegde bedrog, zo door zyne Dogter als Nigt. Dan zyne Diensimaagd tragt hem neder te zetten, door hem te betuigen, dat zy niet anders gedaan hebben, dan 't geen de Courantiers dagelyks doen, en 't welk hy hen egter nooit kwaalyk genomen had; liegende de een wat minder en de andere wat meer. —— Men bezeft terstond, dat deeze Historie wat te sterk overdreeven is; en dit hebben alle deeze drie Stukjes gemeen; ze vallen geheel byster in 't buitenspoorige, en zyn van daar in 't algemeen meer grappig dan geestig.

De Vryheid. Tooneelspel, door G. PAAPE. *Te Rotterdam, by de* Leeuw *en* Krap. *In gr. 8vo.* 120 *bladz.*

Een zinnespel op de Staatkundige omstandigheden van ons Vaderland in den aanvang des jaars 1786, waarin zich eene rustige Dichttrant met echte Patriotsche gevoelens paart.

Tyrteus Krygsgezangen. 't Oorspronglyk Grieksch gevolgd. Te Amsterdam by P. J. Uylenbroek 1787, *in gr. 8vo, buiten het Voorwerk,* 12 *bladz.*

Tyrteus, die, in den tweeden *Messenische* oorlog, door de *Atheneënsers* aan de *Lacedemoniers*, als veldheer, gezonden was, wist de moedelooze *Spartaanen* door het opzeggen van eenige zyner Krygsgezangen in nieuwen Heldenyver te ontsteeken. De Gezangen van dien heldhaftigen Dichter, die bykans zeven Eeuwen voor Ch. geboorte bloeide, door zo veel tydsverloop gespaard, ontvangen onze Landgenooten thans uit de hand

van

van eenen zeer bekwaamen Vertaaler. 'Er is zoveel oorsprongklyk schoon en kragtigs in, dat wy veele van onze hedendaagsche *Tyrteussen*, die beter den Snaphaan dan de Dichtpen weeten te gebruiken, van harte raaden by dien ouden Heer nog een lesje te haalen. Dit weinige zy een proef.

Dan zie men de yzren speer in onze handen drillen,
En Mavors veldpluimaadje ons wappren op 't helmet;
En leere in 't heetst des stryds zyn slaagen niet te spillen,
Noch, waar 't van pylen snort, te wanklen in zyn tred!
Dan pass' men voet by voet den vyand aan te tasten,
En man op man gestort te saablen met den kling,
Dat zwaard op zwaard verschaar' der weêrzydsche oorlogsgasten,
En helm op helmkam klinke, en voet den voet verdring.

Nederlandsche Dicht- en Tooneelkundige Werken, van het Genootschap, onder de spreuk: DOOR NATUUR EN KUNST. *Tweede Stuk. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1786. *In 8vo*, 89 *bladz.*

De *Onpartydige Tooneelminnaar* gaat in dit Stukje voort met de ongegrondheid van *Diderot's* Aanmerkingen, ten nadeele van het Treurspel, oordeelkundig ter toetze te brengen. —— Hierop volgt eene Verhandeling over het *Aanwyzend Proza in Tooneelstukken*; deeze heeft eene byzondere Nuttigheid voor hun, die zich op het maaken van Spelen toeleggen; en bevat zeer gegronde Aanmerkingen. *De Beschouwing van de Thirza van den Heer Mr.* R. FEYTH draagt alle kenmerken van eene bescheidene Oordeelkunde, en vrymoedige Kunstliefde. —— De Brief van *Sicko Sjardoma* enz. is goed. *De Herderskout tusschen Lydia en Coridon* zou, ware hy minder langwylig, schooner zyn. —— Doch het Vers, *Gods Wysheid in zyne Werken*, gaat op denzelfden schoonen en grootschen trant voort, als waarin de twee eerste Zangen geschreeven zyn.

Uitgeleezene Verhaalen, ter verbetering van het Verstand en het Hart. Naar het Fransch van den Heere D' ARNAUD. *Met nieuw geïnventeerde Kunstplaaten. Tweede Deel. Te Amsterdam by* I. de Jongh 1786. *In octavo*, 229 *bladz.*

Het twaalftal van Verhaalen, in dit Deel byeengebragt, beantwoordt zeer wel aan 't beoogde volgens den tytel, daar ze allen ingerigt zyn, om regtmaatige kundigheden van de Deugd

in te boezemen, en wel op zodanig eene wyze, dat die kundigheden invloed op het hart hebben; waar toe ze ook hier en daar met aanmerkingen vergezeld zyn. Tot een voorbeeld hier van ſtrekke het volgende verhaal van *Jakob's* gedrag, met de daarby gevoegde opmerkingen wegens het medelyden.

„ Zeker man, Jakob geheten, had een verachtelyk beroep, indien 'er eenig beroep is, 't welk ons kan vernederen. Hij had eene vrouw en vier kinderen; zijn werk verſchafte hem ter naauwernood den vereischten onderſtand voor dit ongelukkig huisgezin. Hij ſmaakte het waar geluk, en zijn hart opende zich voor de zuiverſte blijdſchap, wanneer hij zijne huisgegooten vergenoegd zag, en als zij met hem zongen. Hij beſteedde dag en nacht aan zijnen onvruchtbaaren arbeid. Men zoude haast zeggen, dat het fortuin een kwaade geest is, welke behaagen ſchept, in de harten der eerlijke lieden met de gevoeligſte ſmerten te doorgrieven.

„ Jakob, niet tegenſtaande al zijn zorg, al zijn nachtbraken, niet tegenſtaande zijne kloekmoedigheid om zijn droevig lot te beſtrijden, zag zich overrompeld door de vreeslijkſte rampſpoeden Zijne vrouw en kinders geraakten eindelijk in de alleruiterſte nooddruft; zij zuchtten, zij vroegen om brood. Jakob weent met hun, zijn gantſche hart deelt in hunne zielgrievende geſteldheid, in zoo verre zelf, dat hij, in zekeren zin, vergat, dat hij zelf honger had, wanneer hij zich door de klachten en den ſchrikbarenden ſtaat van zijn huisgezin getroffen vond. Hij ſmeekt zijne buuren om bijſtand in den nood; 't is vruchteloos te zeggen, dat het gros derzelven hem zelf te verachtelijk keurden, om hem aan te zien. Wat is een ongelukkige ambachtsman op deeze aarde? Hij vroeg met weenende oogen om een aalmoes; men hoorde hem niet, noch zag zijne traanen; of zoo iemand, toevallig, eene flaauwe ontroering van menschlijkheid ontwaar wierd, hem te ſpraake ſtond, en hulp verleende, was het zelve eene zoo geringe onderſteuning, dat zijne vrouw en kinderen daar door hun einde ſlechts weinige oogenblikken verſchooven.

„ Deze ongelukkige, tot wanhoop gedreven, liep dolende door de ſtraaten: hij ontmoet een zijner makkers van het zelfde beroep, en ten naasten bij even zoo behoeftig als hij. Deze metgezel word getroffen door de ſmert, in dewelke hij Jakob ziet, en vraagt hem naar de reden. 'k Ben verloren, antwoord de arme man, mijn vrouw en kinders hebben zints gisteren middag niet gegeeten. en.... ik weet niet waar ik heen gaa.... Helaas! zij zullen ſterven. Mijn vriend, zegt de ander, aangedaan door dit verhaal, neem aan, zie daar is een dubbeltje, dat is al wat ik heb,.. zoo gij wat geld wilt winnen, ik zal je een middel aan de hand geeven..... och! alles, alles, valt hem Jakob in de reden, met een zoort van drift, alles,

be-

behalven 't geen tegen myne Eer en Godsdienst ſtryd. Wel nu, zegt zijn makker, gaat op die plaats, bij zulk een mensch; hij leert het aderlaaten; en zoo je 't wilt wagen om je te doen laaten, zal hij je eenig geld geeven.

„ Jakob loopt ter vlucht naar de aangewezene perſoonen: hij laat hem op de eene arm, en betaalt hem. Hij word onderricht, dat men het zelfde ook doet bij eenen anderen leerling in eene andere ſtraat; hij loopt 'er naar toe, en doet zich op den anderen arm laaten. Deze man zoo achtingwaardig en tevens zoo te beklagen, vervoerd door blydſchap, koopt brood, loopt haastelijk weder naar huis, en is ijverig bezig, om het zelve rond te deelen onder vrouw en kinderen; hij wordt flaauw, zijn kleur verandert, hij zet zich neder, het bloed ontſpringt zijne armen. Man, vader, zeggen zij, wat ſcheelt u, gij zijt gelaaten! — Mijn waarde vrouw! mijn lieve kinders! zegt hij, dezelven tederlijk omhelzende, en een zee van traanen ſtortende, het was, het was... om u brood te geeven... — Jakob verhaalt hen alles *wat hij* gedaan had; en deze zes eerlijke ongelukkigen ſmelten weg in traanen, elkander beurtlings kusſchende. ô Menſchen! welk een Tooneel!...

„ Mogt deze aandoenlijke trek de menschlijkheid, in het diepſte der harten, meestal werkloos, op nieuw doen herleeven! Konde dezelve eene roepende ſtemme zijn, en het verhard gehoor dier ontaarte vermogenden treffen, dier gegoede lieden, welke zich *Vetmesten*, (men verſchoone deze uitdrukking) met de overtolligſte en overvloedigſte gerichten; laatende hunne natuurgenooten, menſchen, geheele huisgezinnen, *van honger ſterven* (*). Deze afſchuwlijke waarheid word niet genoeg voorgeſteld. Ik heb het geluk gehad de waereld wel te doorzien, verſchillende ſtanden, grooten en kleinen, van de hoogſten tot de laagſten; ik heb alles nagezien, alles doorkroopen; zoude men kunnen gelooven, dat het mij nimmer gebeurd is te hooren zeggen:

„ In-

„ (*) *Van honger ſterven* &c. Men kan dit, dien welbeſpraakte ontaarten, welken, wederſpannig, de werking der menſchelykheid onder 't masque der trouwlooze welgemanierdheid verbergen, niet genoeg herhaalen, niet genoeg toe roepen. 'Er zyn op Aarde, ja zelf binnen Parys, wezens ongelukkig genoeg van zich bloot geſteld te zien aan de geweldigſte noodzaaklykheid, om onder hunnen nooddruft te bezwyken. Zeker Bisſchop (in den eerſten tyd der kerk) vernam dat 'er in de ſtad, de zetel van zyn Bisdom, een arm mensch van honger geſtorven was; deze waardige Geestlyke, van een Godsdienst zo vol aandoenlykheid en middadigheid, was de Vertrooster der bedroefden, en de Vader der behoeftigen. Hy klimt op den Predikſtoel, verhaalt het geval, weg ſmeltende in traanen, en hield niet op, gedurende zyn gantſche Leerreden, zich zelf den dood dezes ongelukkigen te verwyten: onophoudelyk riep hy uit: *Quem non pavisti, occidisti!* ——— En het was geenzints de iedele glorie, noch de zwellendheid zyner redeneertrant, welke hem deze klachten zoo tederlyk ten boezem uitrukten."

„ Indien ik zoo veel geld hadde, ik zou 'er zoo veel van be-
„ steeden, tot ondersteuning van ongelukkigen." —— Ik heb zeer veelen van die *aanzienlijken* gezien, op welken men het Vers van POPE zou kunnen toepasselijk maken.

Unfinish'd things, one knows not what to call.

Velen zag ik zich zelf, door 't houden van Minnaressen, arm maken, veele schaamtelooze ryken zich verachtlyk maken, door eene beledigende pracht; verscheidene schrandere geesten, bedachtzaam om het zeer klein trekje hunner zeer kortstondige roem uit te rekken, nog meer zag ik bezig om hunnen gelukstaat te vestigen of dezelve uit te breiden. Ik blyf hoopen, voor mijn sterfuur nog weldoende harten (†) te leeren kennen, harten als dat van Jakob: dit is ongetwijfeld de laatste der vertooningen, welker genoeglijk gezicht mij nog overig blijft te genieten: ik twijfel zeer, hoe treffende dezelve ook zijn, of zij mij meer melijdend maken, dan wel verbazen zullen.

„ (†) *Weldoende harten* &c. Ontegenzeglyk worden 'er eenigen gevonden: maar dezelven zyn zoo schaars, zoo weinig, dat de uitzondering, in de daad, by 't algemeen geene erkentenis kan verwerven."

De Heeren van Waldheim. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel, tweede Stuk. Te Rotterdam, by D. Vis, 1786. *In gr. 8vo. 282 bladz.*

De Heer *Waldheim* komt, naa dat hy den dienst verlaaten heeft, op zyn Landgoed te rug, waar hy een' aanvang maakt met de herstelling van het verloop daar plaats hebbende. Zie daar alles wat den Held der Geschiedenis, in dit tweede Stuk vordert, en nochtans moet dit geschrift de hoogste goedkeuring van elken Romanleezer, die niet bedorven is door eenen Wertheriaanschen smaak, wegdraagen. De Edelmoedigheid van eenen *Waldheim*, in hoe ruw een bekleedsel, doet traanen storten, die de Ziel veredelen; de braave *Wildmann* eischt elks hoogachting, en zyne verliefdheid is eene waarlyk menschlyke verliefdheid, —— maar wy vreezen of de eerwaardige *Blaxmissen*, benevens hunne Engelinnetjes, wel veel smaak in de hun zowel gelykende Pourtraiten zullen vinden.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAELIS, *nieuwe Overzetting des O. T., met Aanmerkingen; voor Ongeleerden, in het Nederduitsch overgebragt, door den Heer* W. E. DE PERPONCHER. VIIde *Deel. Te Utrecht by de* Wed. J. van Schoonhoven 1786. *Behalven de Voorreden, 208 bladz. in gr. octavo.*

Dit Deel vervat de Opheldering van 't boek genaemd *Josua*, waerin ons een verslag gegeven word van de overmeestering van het beloofde Land, en deszelfs verdeeling onder de stammen van Israël. In de ontvouwing van zodanig een Geschrift, daer de ligging veler plaetzen en de strekking der Gewesten, van welken gesproken word, een der hoofdonderwerpen is, komt de Aardrykskunde by uitstek te stade. Uit dien hoofde had de Hoogleeraer *Michaëlis* wel gewenscht, dit gedeelte met ene hem voldoende Land-Kaert het licht te doen zien; dan gene der tot nog uitgegeven Kaerten van 't Joodsche Land aen zyn oogmerk beantwoordende, en geen behoorlyke gelegenheid vindende, om in zyn bedoelde te slagen, zo is zulks agterwege gebleven. Dit heeft den Heer *de Perponcher*, by de Nederduitsche overbrenging, genoopt, dit gebrek, ten minste zo veel hem mogelyk was, te vergoeden; door gebruik te maken van de derde Land-Kaert, van 't land Kanaän en Gilead, door den aerdrykskundigen *Bachiene* vervaerdigd; deze ten grondslage leggende, heeft hy dezelve wat verder noordwaerds uitgebreid, en daerbenevens 'er hier en daer enige schikkingen in gemaekt, die ter opheldering van zommige verklaringen dezes Boeks kunnen strekken. Zyn Ed. heeft hiermede een wezenlyken dienst gedaen, daer ene Kaert van die natuur in de beoefening van dit Geschrift gestadig vereischt word: en even zo heeft hy voorts, in 't overbrengen van 't Werk van *Michaëlis*, en 't mededeelen zyner aentekeningen, de liefhebbers der Bybeloefeninge, met de afgifte van dit Deel, op nieuw aan zich verplicht. —— Het voorgevallene op

den verlengden dag, Jos. X. 12-15 aengetekend, trekt de algemene nieuwsgierigheid, in ene opheldering van dit Boek, zo sterk, dat wy niet wel konnen afzyn, van ons, in 't mededeelen ener byzonderheid uit deze Verklaring, hier toe te bepalen: dan wy zullen, om niet te breed uit te weiden, genoodzaekt zyn slechts het hoofdzaeklyke te melden.

Volgens de Overzetting van den Heer *Michaëlis* luid het voorstel aldus. „ Toen sprak Josua Jehova aan, ten da-
„ ge als Jehova de Amorieten, voor de Israëlieten, deed
„ vlugten, en zeide, voor de oogen van gansch Israël;
„ *Zon staa stil, te Gibeon, en gy Maan, in het dal Aja-*
„ *lon! en de zon bleef en de maan stondt stil, tot dat zig*
„ *'t volk aan deszelfs vyanden gewrooken had;* (dit vindt
„ men, in 't boek der gezangen,) *zoo stondt de Zon, aan*
„ *'t midden des hemels, stil, en neigde zig niet, ten on-*
„ *dergang, geduurende eenen geheelen dag. Geen dag*
„ enz." De Heer *Michaëlis* maekt dus de woorden, *dit vind men in 't boek der gezangen*, ook betreklyk tot het voorgaende; maer de Heer *de Perponcher* merkt rechtmatig aen, dat alles beter schynt te vloeien, wanneer men de aenhaling uit het boek der Gezangen, met het laetste deel van vs. 13 begint; en 't geen voorgaet, als een stellig zeggen van den Heiligen Schryver, aenziet, het welk hy vervolgens, uit een oud en ten zynen tyde als egt bekend en geëerbiedigd dichtstuk, bevestigt. Hy leest des dit voorgestelde in dezen zin. „ Toen sprak Josua Jehova
„ aan, ten dage als Jehova de Amorieten, voor de Israë-
„ lieten vlugten deed, en zeide, voor de oogen van
„ gansch Israël; *Zon staa stil, te Gibeon, en gy Maan in*
„ *'t dal Ajalon! Ook bleeven Zon en Maan stil staan, tot*
„ *dat zig 't volk aan deszelfs vyanden gewrooken had.*
„ Want dus immers staat 'er, in het boek der Gezangen;
„ *De Zon bleef, te midden in den hemel, staan, en neig-*
„ *de zig niet ten ondergang* enz." —— Voorts deelt ons de Heer *de Perponcher* mede de verklaring van *Michaëlis*, die dit geheel als een dichtkundig voorstel opvat, het welk niet anders aenduid, dan dat de Israëlieten hunne vyanden, den ganschen nacht door, zo vervolgd hebben, als of het nog dag geweest ware, terwyl geduurige weerlichten hun den weg wezen; waertoe hy grond meent te vinden, Hab. III. 11. Zyn Ed. heeft de opgave van dit gevoelen hier en daer doorvlogten met korte aenmerkingen, die

die zyne bedenkelykheid deswegens behelzen; en daerop laet hy zichzelven over dit onderwerp aldus uit.

„ Wy moeten eerst zien, waar en wanneer Josua beval, of liever badt, dat Zon en Maan zouden stil staan, en hoedanig de plaatsing dier Hemellichten, op dat oogenblik, moet zyn geweest. Wat het eerste betreft, men ziet in 't verhaal, dat het omtrent middag was, en dat de Zon, ten aanzien van Josua, boven Gibeon stondt. Het is dus klaar, dat Josua zig, op dat tydstip, ten noorden dier stad bevondt, wyl hy anders de zon, op den middag, en dus wanneer zy in 't zuiden staat, niet boven Gibeon zien kon. Ik stel my de zaak derhalven dus voor. In den morgenstond, en misschien niet zeer vroeg, tastte Josua de Kanaänieten aan, in hunne legerplaatsen, ten zuiden en zuidoosten van Gibeon, vervolgde ze in hunne vlugt, naar Bethoron, en bevondt zig dus, tegen den middag, ten noorden van Gibeon. De maan, indien dezelve zig toen, in of kort na 't laatste kwartier, bevondt, ging voor de zon onder, en bevondt zig dus ten westen derzelve. Was zy derhalven zigtbaar, dan moest Josua haar, ten westen van Gibeon, zien, en dus ten zuidwesten van hem, boven 't dal Ajalon. Of was zy niet zigtbaar, dan kon hy tog, uit de eenvoudige waarneemingen van haaren gewoonen op- en ondergang, weeten, dat zy zig, op dat oogenblik, omtrent in die streek des Hemels bevinden moest; en hy voegde deeze beide lichten, in zyn gebed, of bevel, samen, zo wegens zyne ondervindelyke kennis, dat zy, ten aanzien van dag en nagt, dezelfde beweeging volgen; als doordien men reeds van ouds gewoon was, wanneer men van deeze Hemellichten sprak, dezelve saam te voegen. In deezen toestand van zaaken nu, ziende dat de Kanaänieten zig, voor als nog, langs hoe meer van hunne steden verwyderden, en den omweg merkende, dien zy zouden moeten neemen, om dezelven te bereiken, oordeelde hy te regt, dat de vervolging lang zou kunnen duuren, en hy zig dus genoodzaakt zien, dezelve te staaken, door 't invallen van den nagt, alvoorens hy hunne geheele nederlaag kon volbragt hebben; waarom hy dan badt, dat de dag mogt verlengd worden. —— Ten laatsten zullen wy nog opmerken, dat het onweer, 't welk de Kanaänieten overviel, eerst op de westlyke afhelling van Bethorons gebergte, en dus in den nademiddag, over hen uitbrak. Wil men derhalven, tot andere verklaaringen, dan 't weezenlyk stilstaan der zon,

 (of

(of eigenlyk der aarde,) zyne toevlugt neemen, en zig dus in de noodzaaklykheid brengen, om te onderstellen, dat het gezigt en de beweeging der waare en ten ondergang neigende zon, voor de Israëlieten en Canaänieten, verborgen bleef; dan kan men, in de wolken van dit onweer, de oorzaak vinden, waar door zulks te weeg gebragt wordt. Wyl, by eene betrokken lugt, de beweeging en 't ondergaan der zon niet zullen kunnen gemerkt worden, indien 'er zig middelerwyl eene andere oorzaak op doe, die het licht van den dag, by dezelfde kracht, behoude, en die zig vervolgens, na 't ondergaan der zon, en 't aftrekken der onweerswolken, in de gedaante der zon, vertoone, op dezelfde plaats, daar de waare zon, by 't betrekken der lugt, gestaan hadt."

Zulk eene oorzaak nu, zegt de Heer *de Perponcher*, kan men zoeken, of in ene breking en buiging der lichtstralen in den dampkring, of in ene weerkaetsing der lichtstralen, door middel der onweerswolken, of in enig buitengewoon luchtverschynzel, by manier van vuurbollen of dergelyken. Ieder dezer drie oorzaken ontvouwt zyn Ed. breeder, en heldert de werking der twee eerstgenoemden, door ene nevensgaende Plaet op; merkende tevens aen, dat de verklaring van dit wonderwerk op die wyze geenszins aen die zwarigheden onderhevig is, welken de Heer *Michaëlis* tegen het werklyk stilstaen der aerde bybrengt: daer hy onder anderen aenvoert, dat zulk een wonder ons geheel Planetengestel in wanorde gebragt zou hebben. — Dan dit zelfs, gelyk de Heer *de Perponcher* verder toont, zou niet volgen, al ware het dat men het wonderwerk op die vooronderstelling verklaerde.

„ Wil men, (zegt hy daerom, na de opheldering der voorgemelde oorzaken,) wil men hier alles, in den eigenlyken zin opneemen, dan moet men daarby indagtig zyn, dat, om de zon en maan werklyk, in haare schynbaare standplaatsen, boven Gibeon en 't dal Ajalon, te doen stilstaan, 'er geene verwarring, in ons geheel planeetengestel, nodig was; wyl zelfs de jaarlyksche beweeging der aarde, rondom de zon, daartoe niet behoefde te worden gestoord, maar alleen haare daaglyksche beweeging, om haaren eigen as, voor eenige uuren, opgehouden, of zodanig vertraagd, dat zy nu, in 12 uuren b. v. niet meer wegs, dan anders in 12 minuuten afleide. Wel is waar, dan moet 'er een wonderwerk aan aarde, zee, lugt, wolken, menschen, planten, dieren, en alles, wat 'er op

den

den ganfchen aardbol is, gefchied zyn, om de gevolgen van den hieruit ontftaanden fchok voor te komen. Doch wie kan de magt daartoe, aan den Opperheer der natuur, weigeren? ja zyn 't niet eigenlyk onze geringheid en zwakheid alleen, die ons dit wonderwerk zoo onbegryplyk groot doen voorkomen. Verhef u flegts een oogenblik, boven deezen laagen kring; laat, voor een oogenblik, uwe verbeeldingskragt, boven de ontelbaare heiren der vaste fterren, zweeven; zie van daar ons geheel Zonnenftelfel zig, als een klein gefternte, in de ruimte van 't Heelal, byna verliezen; ftel u dan voor, dat, op eenen der kleinfte bollen van dit gefternte, de daaglykfche beweeging om den as, die gy nu niet meer merken kunt, voor eenige uuren, geftuit of vertraagd worde; —— dus, ja als oneindig geringer nog, aanfchouwt de Almagtige dit, voor ons, zoo verbaazend verfchynzel, van zynen troon. En wat kost het hem, om 't zelve te weeg te brengen? Een wenk."

Ter bevestiginge van 't voorheen gezegde, dat hier werklyk eene aenhaling uit een ander boek plaets hebbe, diene wyders nog des Hoogleeraers aentekening op het 15 vers. Wy lezen aldaer: *En Jofua en gansch Israël, met hem, keerden naer het leger, by Gilgal, te rug.*

„ Ook dit vaars, zegt de Heer *Michaelis*, behelst woorden, niet van den gefchiedfchryver, maar van 't aangehaald gedicht. Waar dat Jofua de Israëlieten niet terftond, maar eerst na alles wat vs. 16-42 verhaald wordt, in 't leger, by Gilgal, te rug bragt, blykt uit vs. 43, waar hy eerst na veele andere, by wyze van dagregister, vermelde zegepraalen en veroveringen derwaards keert. Wil men derhalven de woorden van dit vaars, als gezegden van den gefchiedfchryver, aanzien, dan wordt zyn geheele verhaal ten uiterften verward. Want de Israëlieten keeren dan vs. 15. naar Gilgal te rug, en tog vindt men ze vs. 16-27. nog, in 't zelfde gewest, daar de flag voorviel. Ja van vs. 23-42. vindt men een geregeld dagverhaal der veldtogten, door hem, in de naburige gewesten, nog verder zuidwaards, ondernoomen, waarna hy eerst vs. 43, te Gilgal, te rug komt, na dat 'er vs. 42. duidelyk was gezegd, dat hy al dit te vooren verhaalde, in éénen veldtogt, verrigt had. Ook woeg deeze zwaarigheid, by veelen, zoo fterk, dat zy dit 15 vaars als onegt aanzagen, en uitfchrappen wilden. Maar brengt men dat vs. tot de woorden van 't aangehaalde gedicht, en ziet men 't zelve

 aan,

aan, als het ſlot van dit gezang, niet zoo zeer op den geheelen togt, als wel in 't byzonder op den veldſlag, gemaakt, dan legt alles zig, van zelve, uit."

Het Plan door den Stichter van het Christendom ten beste der menſchen ontworpen, als een bewys voor de Waarheid van den Christelyken Godsdienst, door F. VAN REINHART, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid op de Univerſiteit te Wittenberg. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam by* d'Erven P. Meijer *en* G. Warnars, 1787. *In gr. octavo*, 184 *bladz.*

Dit Geſchrift is drieledig. In de eerſte afdeeling levert ons de Hoogleeraer ene korte ſchets van het Plan, 't welk Jezus ten beste van alle menſchen gemaekt heeft; waeromtrent twee hoofdzaken bovenal in opmerking komen, de *uitgebreidheid* en de *geſteldheid.* „ Jezus naemlyk bevatte in zyn ontwerp alle Volken des Aerdbodems, die toenmaels leefden, en in het toekomende „ zouden leven: —— en hy beſloot dezelven, door middel van ene zedelyke verbetering, tot het grootſte geluk op te leiden, waervoor de menschlyke natuur vatbaer is." Ter bevorderinge hiervan, „ zocht hy het menschlyk geſlacht door de gewigtigſte waerheden te verlichten; het tot de beste gevoelens en tot de zuiverſte deugd te vormen; en het, inzonderheid, door de innigſte vereniging van allen tot ene groote maetſchappy van elkander liefhebbende broederen, tot de hoogſte volmaektheid op te leiden, welke de menschlyke natuur in ſtaet is te bereiken."

Op de duidelyke ontvouwing van dit uitgebreidſte en tevens weldadigſte Plan, is de tweede afdeeling geſchikt, ter aenwyzinge, dat geen Weldoener van het menschdom in de aeloudheid, voor Jezus, een weldadig ontwerp gemaekt heeft, 't welk alle menſchen in zich bevatte. Om dit te tooren, doorloopt de Hoogleeraer, na enige voorafgaende aenmerkingen over de ganſche Oudheid, de berichten die ons de Geſchiedkunde aen de hand geeft, wegens zodanige perſoonen, die inkomen als Weldoeners van 't menschdom; welken te zoeken zyn, onder *Stichters* van Staten en *Wetgevers* —— *Verdeedigers* van hun Vaderland, en *weldadige Helden* —— wyze *Koningen* en *Staetsmannen* —— *Wysgeren* en *Leeraers* van het menschlyk geſlacht. ——

Voorts

Voorts vestigt onze Schryver ook het oog op de *Dichterlyke waereld*, en doet kortlyk zien, dat, gelyk de Geschiedenis ons gene persoonen leert kennen, die zich zodanig een plan voorgesteld hebben, zo ook de *Dichters* der oude waereld zelven niet in staet geweest zyn, om zulk een Held te vormen, en zich tot die grootheid te verheffen, welke in het ontwerp van Jesus doorstraelt. — En zulks leid hem tot deze opmerkelyke gevolgtrekking. „ *Derhalven*, het geen de Stichter van den Christelyken „ Godsdienst ondernam, het plan, 't welk hy ontwierp, „ is *nieuw* en *zonder voorbeeld;* de weg, dien hy gaan „ wilde, is nog door geenen menschlyken voetstap afge„ tekend; een ontwerp van zulk eene *uitgestrektheid*, en „ van zo eene byzondere *weldadigheid*, is, voor hem, in „ geene menschlyke ziel opgekomen."

Nu valt wyders de vraeg: wat kan men uit dit wonderbaer verschynzel besluiten? Wat volgt daeruit voor de waerdigheid en het gezag van den man, die wyzer, edeler, verhevener, weldadiger gedacht heeft, dan de grootste Mannen voor hem? Deze vraeg beantwoord de Hoogleeraer in de derde afdeeling, in welke hy ons op ene overtuigende wyze onder 't oog brengt, hoe uit het alles omvattende weldadige plan, 't welk Jezus, ten beste der waereld, ontwierp, volgt, dat hy een buitengewoon mensch, en een Leeraer moet zyn, die van God gezonden was. Om dit zyn besluit op een vasten grond te vestigen, legt hy 't 'er vooraf op toe, om te toonen, „ dat „ dit groote ontwerp van Jezus geenszins een hersen„ schimmige inval was, die nimmer tot de bestaenlykheid „ kon komen." By die gelegenheid gaet hy wel byzonder, onder 't beantwoorden eniger tegenbedenkingen, na, hoe ene algemene Godsdienst, die algemeen aengenomen zal kunnen worden, behoort gesteld te zyn; en, doet voorts zien, dat dit in den Christelyken Godsdienst volkomen plaets heeft. —— Dit afgehandeld zynde, bepaelt hy zich vervolgens om te onderzoeken, „ welke *hoedanigheden der ziele* een plan van die natuur vooronder„ stelt, en of wy geregtigd zyn, uit dezelve te besluiten, „ *dat Jezus de grootste mensch geweest is*, die oit op aer„ de gedacht en gewerkt heeft." Hier toe behoort, zyns agtens, (1.) *een doordringend verstand en ene veel bevattende wysheid*; (2.) *ene uitnemende sterkte*, of *vastheid en standvastigheid van ziel;* en (3.) *ene uitgestrekte goedwilligheid, of alles omvattende goedheid van hart.* Het een

en 't ander ſtraelde, gelyk de Hoogleeraer van ieder afzonderlyk toont, in Jezus op de luisterrykſte wyze door; 't welk hy, alles te zamen trekkende, en zyn beſluit opmakende, dus voordraegt.

„ Hier is alles zonder voorbeeld. Een *wysheid*, die alles bevat en doordringt, wat voor het menschlyk verſtand het gewigtigſte en zwaarſte is —— een *ſtandvastigheid en ſterkte van geest*, hoedanig eene nooit cenig held beweezen heeft —— en nog daarenboven eene *zachtmoedigheid en liefde*, die zich over alles uitbreiden, alles gelukkig maaken wil. Waar heeft men deze hoedanigheden, waarvan elk in 't byzonder eene ziel den rang van eenen grooten geest verwerft, oit *vereenigd*, waar heeft men ze *tot dien hoogen* trap vereenigd gezien, in welken zy hier voorkomen? Waar zyn zy uit eene menſchelyke ziel met die hemelſche *harmonie* voor handen geweest, met welke zy het groote plan ontworpen hebben, 't welk de Inſteller van den Christelyken Godsdienst zich heeft voorgeſteld. Zyn Wysheid is niet werkeloos en dood, geen ydel vernuft, 't welk zich in ſpitsvindige beſpiegelingen verliest; maar zy wordt door zynen yver en goedwilligheid ten algemeenen beste vruchtbaar en werkzaam. De vuurigheid van zynen geest, deszelfs heldhaftige kragt, brengt, zo groot zy ook is, niets wilds te voorſchyn, en ſticht geen oproer en oorlogen; maar wordt, van de wysheid en liefde geleid, de zegen der waereld. Zyn liefde eindelyk is geen vrouwelyke weekhartigheid en zwakheid; misſchien een gevolg van een teder zenuwgeſtel, en van een gelukkig temperament; zy is veel meer met het verlichtſte verſtand, en met den mannelykſten moed verbonden. Wil iemand de *verhevenſte menſchelyke grootheid* ſchetſen, dit zyn, gelyk elk erkennen zal, de beste trekken daar toe. Naar het plan, het welk JESUS ten beste der waereld ontwierp, waren deeze eigenſchappen alle in zyne ziel aanweezig. Hy was derhalven ongetwyffeld de *grootſte mensch*, die ooit op den aardbodem gedacht en gewerkt heeft."

By deze wel uitgewerkte bedenkingen voegt de Hoogleeraer nog ene overweging *van de omſtandigheden, in welken Jezus geleefd heeft;* waerdoor hy tot het beſluit gebragt word, dat Jezus *een Leeraer moet zyn, die van God gezonden was.* In de voordragt hiervan leid hy ons, om op te merken, hoe deze opgemelde verheven hoedanigheden zich in Jezus op ene voor ons geheel onbegryplyke wyze, en naar gantsch andere wetten ontwikkeld hebben, dan een

groo-

groote geest zich anders gewoonlyk ontwikkelt; dat men niet bezeffen kan, hoe de Stichter van den Christelyken Godsdienst zich in de omstandigheden, waerin hy leefde, tot die grootheid heeft kunnen verheffen, door welke hy alles, wat groot is onder de menschen, overtreft; nademaal deze omstandigheden zeer geschikt waren, om de groote vatbaerheden van zynen geest, als 't ware in het uitspruiten zelf, te verstikken; en dat eindelyk dit wonderbare verschynzel op gene redelyke wyze verklaerd kan worden, indien men niet *een geheel byzonderen invloed der Godheid* daerby aennemen wil: en dit zo zynde, dan gevoelt men zich gedrongen, om te erkennen, „ dat men „ den Insteller van het Christendom hebbe aen te merken „ als een *buitengewoon Godlyk Leeraer*." —— Zyn Hoogeerwaerde stelt deze overweging, gelyk ook de voorige bedenkingen, uitstekend wel in hare kracht voor; en „ bewyzen ze niet onwederspreeklyk, (volgens zyne op- „ merking,) dat de Godsdienst, door Jezus verkondigd, „ noodzaeklyk, een Godlyken oorsprong hebben moet, „ ze zyn althans zeer geschikt om de zodanigen, die de- „ zen Godsdienst en zynen Stichter niet genegen zyn, „ over te halen tot die billykheid aen Jezus, welke zy „ aen andere groote mannen der aeloudheid niet weige- „ ren; mitsgaders om te wege te brengen, dat men de „ overige krachtiger bewyzen voor het Christendom met „ meer onpartydigheid aenhoore en onderzoeke. En voorts „ zullen reeds overtuigde Christens, dit alles nagaende, „ met blydschap zien, hoe oneindig verre Jezus, door „ zyne weldadige bedoelingen, boven de grootste geesten „ uitsteekt, en, reeds in dit opzicht, meer eerbied en „ liefde verdient, dan zy allen."

Bydragen tot bevordering van Waarheid en Godvrucht. Eerste Stuk. Te Amsterdam by M. de Bruin, 1786. *Behalven het Voorbericht* 174 *bladz. in gr. octavo.*

Naer luid van 't Voorbericht, hebben enige, reeds min of meer bejaerde Leeraers onzer Nederlandsche Kerke, te samen het besluit genomen, om ene soort van Tydschrift onder dezen Tytel te vervaerdigen, zonder zich echter aen enige tydsbepaling te verbinden; zullende men, zo 't voorkomt, een minder of meerder aental van Stukjes jaerlyks afgeven. —— „ Ons eerste algemeen oog-

 „ merk

„ merk (zeggen ze) is, dit werk te maken tot eene ver-
„ zamelplaats, tot een magazijn van goede en nuttige
„ kleine geschriften, die tot bevordering van kennis en
„ godvruchtigheid strekken kunnen; en schoon wij over
„ het geheel de onderrechting en stichting van allerlei
„ soorten van godsdienstige menschen bedoelen, zullen
„ wij evenwel altijd in het bijzonder het belang van lui-
„ den van ons beroep, vooral van jonge predikanten,
„ onder het oog houden, die hier, zoo wij naar onze
„ wenschen slagen, van tijd tot tijd stukken zullen aan-
„ treffen, die de leerstellingen van onzen Godsdienst op-
„ helderen, of bevestigen, of die tot verklaring van ee-
„ nig deel van Gods woord dienen; of die over het een
„ of ander deel van de herderlijke plichten van eenen
„ leeraar licht verspreiden." —— By de verdere ont-vouwing van dit oogmerk geven ze tevens te kennen, van hoedanige buitenlandsche Geschriften, en op welk ene wyze, zy in dezen gebruik zullen maken; en zich voorts bedienen van oorspronglyke Verhandelingen, door henzelven opgesteld, of hun door hunne Vrienden medegedeeld.
„ Ook stellen wij (vervolgen ze ten dien opzichte) deze
„ verzameling open, voor alle onze medebroeders, die
„ ons voor dezelve iets gelieven toe te zenden, dat van
„ zoodanigen inhoud is, dat wij het aan de opmerking
„ van het publiek kunnen aanbevelen, 't zy het dan ver-
„ handelingen, losse gedachten, fragmenten, of hoe men
„ het anders ook gelieve te noemen, zijn mogen." Hun voorname verzoek deswegens is, dat men zich, gelyk zy zelven in hunne geschriften zulks in agt hoopen te nemen, onthoude van alle haetlykheid; en dat de geest van christelyke zachtmoedigheid in zulke opstellen alomme heersche; waervan ze de betaemlykheid en noodzaeklykheid verder in 't breede en ten ernstigste aendringen. —— Indien men dit bestendig in 't oog houde, is 't te wachten, dat deze verzameling hare nuttigheid zal kunnen hebben, zo voor de Leden in 't algemeen, als wel byzonder voor de Leeraers onzer Nederlandsche Kerke; waeromtrent de bewerking van dit eerste Stukje een vry goed vooruitzicht verleent. —— Wy hebben 't niet ondienstig geoordeeld, een weinig breeder verslag van 't oogmerk dezer verzamelinge te geven; dan hierdoor zou dit Artykel te wyd uitloopen, indien wy ons verder inlieten in 't ontvouwen van deze of gene der uitvoerig behandelde onderwerpen. Genoeg zy het, voor tegenwoordig, nog kortlyk te mel-

den,

den, hoedanige onderwerpen in dit Stukje overwoogen worden.

Het behelst, Gedachten over *de Proeven van nieuwe Overzettingen, inzonderheid van het Nieuwe Testament.* Bedenkingen over *de Wedergeboorte en Aanneming tot Kinderen.* Gedachten over *het Evangelisch prediken.* Een onderzoek omtrent *het denkbeeld der menschlijke Gelukzaligheid, als niet zeer geschikt ter beoordeeling van de Leerstellingen des Christendoms.* Eene verhandeling over *de eenvoudigheid in de Leerreden.* En eene korte beantwoording der volgende Vragen. —— *Is de mensch, uit hoofde zijner geboorte, even geneigd tot het goede als tot het kwade?* —— *Kan, door onloochenbaare ondervindingen, eerst de mogelijkheid, en daarna de werklijkheid bewezen worden, dat zedelijke onvolmaaktheden van Ouders op Kinderen overerven?* —— *Welke is de eerste grond aller vriendschaplijke verbintenissen van denkende wezens, zonder welken ware vriendschap noch ontstaan, noch voortduren kan?* —— *Welke is de beste en aangenaamste denkwijze van een mensch, dien men vele misslagen vergeeft, en vele en groote weldaden bewijst?* —— *Welke zijn de oogmerken van een wijs en goed Regent bij zijne straffen?* —— *Kan een straf, die van eenen schuldigen op eenen onschuldigen is overgedragen, eenen schuldigen verbeteren?* —— *Kan God van een schepsel, de Almachtige van een onmachtigen mensch beleedigd worden?* —— *Kan eene verborgenheid invloed op onzen wil, en op de vorming van ons gemoed hebben?* —— Het antwoord op de naestlaetste vraeg zullen wy, om deszelfs beknoptheid, hier nog overnemen. De Schryver het dienstig oordeelende, de beantwoording van enige andere vragen vooraf te laten gaen, richt zyn antwoord aldus in.

„ Kan de Alwetende en Alwijze de dingen anders beschouwen, dan zij zijn? Kan hij de duisternis als licht, zwart als wit, het schandelijke als edel, ondeugd als deugd zich voorstellen? Ik hope, dat een ieder met mij zal instemmen, dat dit onmogelijk zij. Ik vrage verder, heeft hij een gelijk behagen aan het ordenlijke en onordenlijke, aan het regelmatige en onregelmatige, aan het schoone en afschuwlijke? De verbazende ordening der starren, zoo dat geene de andere hindert, de op het nauwkeurigste afgemetene beweging der groote wereldlichamen, de schikking en pracht der gewassen, de leden der menschen en dieren, en derzelver aan hunne oogmerken beandwoorden-

de

de evenredigheid toonen, dat God de orde en eene geregelde gesteldheid der dingen bemint. Een hoogst volmaakt wezen heeft een aangenaam welgevallen aan eene geregelde en schoone wereld. Zou God eindelijk wel onverschillig daarbij zijn, of zijne redelijke schepsels gelukkig dan ongelukkig zijn? Zaligheden genieten of onder ellenden zuchten? Wie kan zich zoo eenen ongevoeligen, ja zelfs harden God bedenken? Maar nu leert de ondervinding, dat het in de magt der redelijke en vrije wezens staat, dwaas of wijs, deugdzaam of ondeugend, weldoeners, of ballasten en geessels der wereld te zijn. Het staat aan hun, om de wereld schooner en aangenamer, en bijgevolg Gode zelven aangenamer te maken, of derzelver orde te storen, de wereld te ontsieren, zelfs affchuwelijke schandvlekken van dezelve te worden, ontelbare ellende in dezelve te brengen, en sommige van derzelver deelen tot zoo vele hellen te maken. Indien het nu waar is, dat den wijzen God eene geregelde welingerichte, schoone en gelukkige wereld aangenamer is, dan zulk eene, in welke vele dwaasheden, ongeregeldheden, noodelooze verwoestingen, kwellingen, folteringen, zuchten en weeklagen plaats hebben; dan is het ook mogelijk, dat de mensch God beledige. Hij kan gezindheden voeden, en daden verrigten, die de Alwijze als affchuwelijk, schandelijk, laag beschouwt, en Hem daarom onaangenaam zijn. Hij kan de wereld ontsieren, een gedeelte van den aardbodem verwoesten, een duivel zich betoonen, en de vreugde der wereld in smerte, en het geluk derzelve in ongeluk verkeeren; welk alles den Alwijzen niet zoo aangenaam kan wezen, dan het tegengestelde: en, wanneer het gebeurt, dan wijkt de mensch af van de billijke plichten, die hij zijnen Schepper schuldig is, en handelt tegen alle dankbaarheid. Iedereen noemt zulk een gedrag eene belediging. Het is derhalven mogelijk, dat een mensch, zoo onmagtig hij ook zij, God beledige. Hij kan iets doen, dat tegen deszelfs wil en welgevallen aanloopt"

Alle de Werken van FLAVIUS JOSEPHUS, *met aanmerkingen uitgegeeven, door* J. F. MARTINET, A. L. M. Ph. Dr. *Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen te Haarlem en Vlissingen, en Predikant te Zutphen. Vyfde Deel. Met nieuwe Plaaten. Te Amsterdam by* Allart *en* Holtrop, 1786. *In gr. octavo* 388 *bladz.*

Hier mede brengt *Josephus* de Geschiedenis van zyn Volk, tot aan het twaalfde jaar der regeeringe van Keizer Nero, of den aanvang van den opstand der Jooden tegen de Romeinen, die een verwoestenden Oorlog ten gevolge had; welken hy in een ander gedeelte zyner Werken uitvoerig beschryft. De Eerwaarde *Martinet* heeft de vier laatste Boeken, in dit Deel vervat, even als de voorigen, hier en daar, met eenige aanmerkingen vergezeld doen gaan, die wel inzonderheid ook betrekkelyk zyn op de Euangelische verhaalen; waarvan ons het berigt des Joodschen Geschiedschryvers, nopens den dood van Koning *Agrippa*, vergeleken met dat van *Lucas* Hand. XII. 19—23, een staal oplevert.

„ Koning AGRIPPA hield, zegt *Josephus*, in het derde jaar zyner regeeringe over 't geheele *Joodsche* Land, in de Stad *Cesarea*, voortyds *Stratons* tooren genoemd, de plegtige spelen, ter eere des Keizers ingesteld. Op dit Feest bevonden zich alle de Grooten, en al de Adel des Lands. Op den tweeden dag der Schouwspelen kwam AGRIPPA, 's morgens, by tyds, in de schouwplaats, met een kleed, 't geen geheel en al van zilver, en zo konstig gewerkt was, dat, als 'er de Zon met haare straalen op scheen, het zulk eenen schitterenden glans gaf, dat men 't niet kon aanzien, zonder van vrees en schrik bevangen te worden. Eenige snoode vleiers begonnen toen te roepen: „ Dat zy hunnen Koning, tot nog toe, maar als „ eenen Mensch hadden aangemerkt; doch dat zy nu „ zagen, dat zy hem als eenen God moesten eeren, en „ hem bidden, dat hy hun wilde gunstig zyn; dewyl 't „ scheen, dat hy niet van eene sterflyke hoedanigheid was, „ gelyk andere Menschen." Deeze godlooze taal werdt van Agrippa niet berispt, noch die ze voerden (gelyk 't behoorde) strengelyk gestraft. Maar straks daarna zyne oogen opslaande, zag hy boven zyn hoofd eenen Uil op eene gespannen koord zitten; en bemerkte terstond wel, dat die Vogel de voorbode was van zyn onheil, gelyk hy eer-

eertyds die van zyn geluk was geweest. (*) Hy gaf derhal-

(*) Meer dan één Schryver heeft poogingen aangewend, om het berigt van *Lucas* (*Hand.* XII. 19-23.) aangaande dit geval met dat van JOSEPHUS overeen te brengen. Men merkt aan, dat de eerste, in weinige woorden, zeer veel en verstandig heeft geschreeven; en dat die beide Schryvers niet alleen in de hoofdzaak, maar ook in hun oordeel, dat AGRIPPA's smertelyke kwaal eene straf van GOD geweest zy, zamenstemmen. Anderen hebben geoordeeld tegenstrydige dingen daarin aan te treffen; doch ten onregt. —— LUCAS en JOSEPHUS komen daarin overeen, dat het geval te *Cesarea* gebeurd zy: zy verhaalen dezelfde plegtigheid, niet tegenstrydig, maar op eene verschillende wyze. LUCAS zegt, dat, AGRIPPA op de *Tyriers* en *Sidoniers* verstoord geworden zynde, zy, die van de voortbrengselen uit deszelfs Landen leeven moesten, tragtten 's Vorsten genegenheid wederom te winnen. Zy kwamen des in menigte te *Cesarea*, en baden om vrede. LUCAS heeft geen woord van een Gezantschap (zegt MICHAELIS) zo als men doorgaans voorwendt, schoon zyne uitdrukking dat niet volstrekt uitsluit; maar men kan ten minsten uit hem zien, dat eene gansche menigte *Tyriers* en *Sidoniers* naar *Cesarea* is gekomen. Zy kreegen eenen Hoveling, BLASTUS geheeten, op hunne zyde, die zo veel uitwerkte, dat de Koning hun, op eenen bepaalden dag, gehoor wilde verleenen, en, op het Theater, waarop men sprak in steden, die zulk een hadden, eene redenvoering tot hen houden, het geen toen in trein was, en gaarne volbragt werdt. JOSEPHUS zegt, dat 'er, by AGRIPPA's komst, een Feest ter eere van den Keizer voor handen was, en dat hy, om daaraan meer luister te geeven, schouwspelen heeft laaten vertoonen, waarop veele voornaame persoonen ter bywooninge gekomen waren, en dat op den tweeden dag deezer schouwspelen het bewuste ongeval gebeurd zy. Dit strydt niet met LUCAS verhaal. De *Tyriers* en *Sidoniers* konden wel gekomen zyn om de schouwspelen by te woonen; maar daarenboven nog een byzonder oogmerk gehad hebben. LUCAS zegt veel in weinige woorden, op eene wyze, waarin men geen zweem vindt van iets verzonnen te hebben. JOSEPHUS heeft zich gewis bediend van het Berigt van een *Joodschen Schryver*, waaruit hy het gewigtigste overnam; maar deeze wist niet van 't staatkundige in dat geval, en roert alleen de schouwspelen aan, die hy mogelyk afkeurde, en ten deele hieldt voor de misdaad, om welke AGRIPPA van GOD gestraft werdt: maar LUCAS, toen leevende, en twee jaaren daar na te *Cesarea* komende, hadt daarvan naauwkeuriger berigten. Op den doodlyken dag verscheen dan de Koning, volgens LUCAS, *in een koninglyk kleed*, dat is, in staatziekleederen, 't geen alles in zich bevat, en zo goed gezegd is als JOSEPHUS breedvoerige om-

halven eene zwaare zucht, en gevoelde op dat oogenblik
zyn

omschryving, waarvan hy zich meermaalen in zulke gevallen bedient. *Een kleed geheel en al van zilver*, dat is, van zilver geweeven (*Drap d'argent*) kon niet wel zulk eene aandoening verwekken, als by hem vermeld wordt. En den Koning zo vroeg, by 't opgaan der Zon, op de Spreekplaats te zien verschynen, en eene redenvoering te doen, luidt mede vreemd. De Taal, die JOSEPHUS ons opgeeft, van het toejuichende Volk: *dat zy hunnen Koning tot nog toe maar als eenen Mensch* enz. is te lang: een toejuichend Volk houdt zich niet op met lange redenvoeringen. LUCAS geeft het veel korter en natuurlyker op: *een stemme Gods, en niet eens menschen!* Dus veranderde JOSEPHUS deeze korte toejuiching, om zich sierlyk en fraai uit te drukken, en, al zegt hy daar in geene onwaarheid, hy houdt zich niet stipt by 't gebeurde. —— Hy en LUCAS stemmen daarin overeen, dat de vleiery den Koning behaagde. JOSEPHUS, zegt MICHAELIS, drukt dat uit in fraai *Grieksch*; LUCAS zegt in half *Hebreeuwsch*; *dat hy Gode de eer niet gaf*, en voortgaande met *Hebreeuwsche* spreekwyzen, laat hy volgen de krankheid, *van stonden aan sloeg hem een Engel des Heeren*, dat is, GOD zelf strafte hem, waarin JOSEPHUS overeenstemt. Maar LUCAS bepaalt de soort der kwaal, die de ander alleen noemt *felle pynen, die de ingewanden aantastten*: want hy, als Geneesheer, heeft ongetwyfeld die zaak naauwkeuriger nagevorscht, en daarom dus geschreeven, *dat hy van de wormen gegeeten werdt*. —— Met het overige behoeven wy ons niet op te houden, alzo LUCAS het zelve, als niet behoorende tot zyn verhaal, onaangeroerd gelaaten heeft. Alleen moet de *Uil* van JOSEPHUS nog in aanmerking komen. Zou hy dien Vogel voor den *Engel des Heeren* aangezien hebben? AGRIPPA, volgens 't berigt des Historieschryvers, kreeg hem niet in 't oog, *of bemerkte terstond wel, dat die Vogel de voorboode van zyn onheil was, gelyk hy eertyds van zyn geluk was geweest*. Dit ziet op een geval door JOSEPHUS alvoorens verhaald; naamelyk, dat een dergelyke vogel zich digt by AGRIPPA op eenen boom vertoonde, toen hy op TIBERIUS bevel met ketenen was gekluisterd, en een *Duitsch* sterrewichelaar hem daaruit veel heils voorspelde, maar te gelyk 'er byvoegde, wanneer hy denzelven weer zou zien, binnen vyf dagen te zullen sterven. Nu, zegt JOSEPHUS, zag AGRIPPA dien wederom, *en gaf derhalven eene zwaare zugt*. Maar is de verschyning van deezen Vogel eene historische waarheid? Gaan de Uilen in vroegen morgen zitten in de verblindende straalen der Zon? Bleef deeze Vogel bedaard zitten aanhooren, al het handgeklap des toejuichenden Volks, zonder weg te vliegen? Of heeft God den aart van denzelven in dat punt des tyds veran-

zyn ingewand door felle pynen aangetast. Daarop zich tot zyne Vrienden keerende, zeide hy: „ Ziet hier den „ geenen, dien gy voor onsterflyk uitschreeuwt, op 't „ punt van te sterven, en deeze onvermydelyke nood zal „ U tot eene spoedige overtuiging uwer leugentaale die„ nen. Maar men moet zich naar GODS wil schikken. „ Ook heb ik zo niet geleefd, om berouw van mynen „ staat te hebben, en behoefde niemands gelukzaligheid „ te benyden." Deeze woorden gezegd hebbende, voelde hy dat zyn pyn toenam. Daarop droeg men hem naar zyn paleis, en 't gerucht verspreidde zich, dat hy op sterven lag. —— Ook hielden zyne vinnige pynen niet op, maar rukten hem op den vyfden dag uit dit leeven, in 't vierenvyftigste jaar zyns ouderdoms.

anderd, om AGRIPPA een voorbeduidsel van 't naakend onheil te geeven? Dan waartoe zou dat wonderwerk, of die voorspelling gediend hebben? Dus denkende, wordt GODS Eer weinig gehandhaafd. Laat ons niet langer hierby toeven, maar alleen aanmerken, dat JOSEPHUS, weetende het bygeloof van *Grieken* en *Romeinen*, en hoe zy van de voorspellende Uilen dachten, zyn verhaal opzettelyk naar hunnen smaak plooide, en eenen niet verscheenen Uil daarin vlogt; ten zy men denke, dat die Vogel vermeld wordt door den *Joodschen* Schryver, waaruit JOSEPHUS dit berigt heeft overgenomen; maar dan zyn zy beiden even bygeloovig, of JOSEPHUS, zo hy anders dacht, is een slaafsch uitschryver."

Aanmerkelyk Gevolg van eene Spina Ventosa, of zogenaamde Been-Eeter van het Os Femoris, waargenoomen en geneezen door J. D. SEEDORFF, *Chirurgyn der Stad Weesp. Te Amsterdam by* J. C. SEPP, 1786. *In gr. 8vo. 23 bladz.*

Deeze Waarneeming verdient de aandacht der Heelkundigen. Zonder de minste opschik verhaalt ons de Schryver den oorsprong van het gebrek, de toevallen, die hy daar by waargenoomen heeft, als mede de gunstige poogingen der natuur, ter bevordering eener gelukkige geneezing. Uit deeze Waarneeming zien wy wederom, hoe niet zelden de geringste oorzaaken de hevigste toevallen kunnen ten gevolge hebben; maar wy leeren daaruit tevens ook, hoe, vooral in Ziekten van het Beengestel, de natuur bestendig werkzaam is, om de verlooren deelen wederom te herstellen, wanneer slegts de Heelmeester behoedzaam genoeg is, haar in deeze heilzaame poogingen niet te beletten.

Na-

Natuurkundige beschryving der Zeën, door LODEWYK FERDINAND Graave van MARSILLI, *Lid van de Koninglyke Academie der Weetenschappen te Parys. Met Plaaten. In 's Gravenhage by de Compagnie* 1786. *Behalven het Voorwerk*, 216 *bladz. in gr. Folio.*

Genoegzaam gelyktydig met de Fransche uitgave van dit Werk, in 't jaar 1725, is 'er ook eene Nederduitsche Vertaaling van het zelve ter drukperse gebragt; doch een samenloop van omstandigheden heeft de openbaare afgifte deezer Vertolkinge tot heden vertraagd. Nu zyn 'er, geduurende dat tydsverloop, veele nieuwe ontdekkingen in de Natuurlyke Historie, ook met opzigt tot de voortbrengzelen der Zeën, gedaan: en uit dien hoofde kan 't niet wel anders zyn, of eenige opmerkingen van den Graaf van *Marsilli* (in 't afloopen der voorige en 't begin der tegenwoordige Eeuwe gemaakt,) moeten op laatere ontdekkingen vervallen. Dan desniettegenstaande behoudt dit Werk zyne weezenlyke waarde, vermids de waarneemingen van den kundigen en opmerkzaamen Graaf over 't algemeen wel gegrond zyn, en veele byzonderheden in een juist licht stellen. —— 's Mans hier mede bygebragte naspooringen zyn geschikt onder vier Hoofddeelen, waar van het eerste gaat over den Boezem of het Bedde der Zee, het welk hy beschouwt, zo met opzigt tot de onderscheiden oppervlakten, welken het gehad heeft by de eerste formeering van den Schepper, als met opzigt tot de byvoegzels en verminderingen van de oude en nieuwe stoffe; slaande tevens gade, volgens welke orde de stoffen, die deeze deelen zamenstellen, onder elkander vermengd, en van welk een onderscheiden aart dezelven zyn; midsgaders de gesteldheid van de lugt, op onderscheiden diepten, in vergelyking van die, welke wy op aarde ontwaar worden. Het tweede Hoofddeel levert ons zyne herhaalde proefneemingen met het Zeewater, inzonderheid betreffende deszelfs koleur en smaak, ook in vergelyking met Put-, Fontein- en Rivierwater; by welke gelegenheid hy verscheiden proeven aan de hand geeft, wegens het zout, en de bituminenze stoffen, welken aan het zeewater een zouten en bitteren smaak byzetten; als mede over den aangroei van den tarter aan verscheiden lichaamen in 't Zeewater, doch minder dan in zoete en mineraale wateren op de Aarde. In het derde Hoofddeel han-

handelt de Graaf over de beweegingen des Waters, zo die ontstaan uit geregelde stroomen, mitsgaders uit eb en vloed, als die door veranderlyke winden van minder of meerder sterkte veroorzaakt worden. En eindelyk behelst het vierde Hoofddeel des Autheurs, waarneemingen omtrent de Plantgewasfen, die de Zee oplevert, welken hy tot drie hoofdclasfen brengt, als zynde weeke, houtagtige of steenagtige Plantgewasfen. Van ieder deezer Clasfen beschryft hy eenige soorten, met eene ontvouwing van de voornaamste byzonderheden, welken, wegens derzelver gedaante, maakzel, zelfstandigheid, aart en de wyze, op welke zy groeien, in aanmerking komen: bovenal laat hy zig, met opzigt tot de laatste Clasfe, in 't breede uit over het Coraal en de Madreporen. Wyders is hier aan nog gehegt eene Verhandeling over de Bloemen, Vrugten en Zaaden, die, volgens zyne waarneemingen, in eenige Zeeplanten gevonden worden; waarvan hy, uit ieder der drie opgemelde Clasfen, eenige voorbeelden bybrengt. —— Ter opheldering en nadere aanwyzinge van het voorgestelde dient eene Kaart van de Golf van Lion; als mede eene byzondere van de Kust in dezelve, tusfchen Caap Canaille en Caap Croisette; benevens eenige profils of gezigtsstanden van den bodem der Zee, in de Golf van Lion; zynde alles inzonderheid betrekkelyk tot die plaatzen, alwaar de Graaf van *Marsilli* zyne waarneemingen te werk gesteld heeft. Hier by komen nog etlyke Tafels, behelzende herhaalde waarneemingen, wegens de lugtsgesteldheid op verfchillende plaatzen en diepten der Zee: wegens de onderscheiden zwaarte, coleuren enz. van 't Zeewater, als mede van de Put-, Fontein- en Rivierwateren, omtrent den oever der Zee geschept; en een Tafel van agtervolgende waarneemingen, betreffende de Eb en Vloed in de Haven van Casfis, in Provence; als mede eene afbeelding van des Autheurs toestel, gebruikt tot het filtreeren van Zeewater, door tuinaarde en zand. Dit maakt te zamen een twaalftal van Plaaten; en voorts gaat des Autheurs beschryving van de Zeegewasfen nog vergezeld van veertig Plaaten, die ons de afbeelding der verscheiden soorten van Zeegewasfen, door hem ontvouwd, onder 't oog brengen.

's Mans kundigheid, in 't gansche beloop van dit Werk doorstraalende, heeft den schranderen *Boerhave* reeds genoopt, om de Fransche uitgave te bevorderen, en, in eene aanpryzende Voorreden, den Graave van *Marsilli* den welverdienden lof, van wegens deezen zynen arbeid, te laaten

moe-

toekomen: ook blyven de naarstige beoefenaars der Natuurlyke Historie, zelfs, niettegenstaande de laatere ontdekkingen, dit Werk nog bestendig hoog agten. —— Om 'er, tot een voorbeeld der uitvoeringe, eene byzonderheid uit over te neemen, welke geene aanwyzing van Plaaten vordert, zullen wy ons bepaalen tot 's Graaven opmerking, over den aangroei van den tarter aan verscheiden lichaamen in 't Zeewater; waar over hy ons, na van het zout en de bitumineuze stoffen gehandeld te hebben, het volgende mededeelt.

„ Men kan, zegt hy, uit het voorverhandelde, besluiten, dat het Zeewater van natuure een tarter en lym heeft, die 't zelve bequaem maeken, om veranderingen in den boezem te maeken, en of schoon ik in de Zee een groot getal van steenagtige gewassen, die uitwerkzels van zout en bitumen zyn, ontdekt hebbe, ben ik egter altoos van gedagten geweest, dat die vergadering van nieuwe stoffe zeer langzaem geschied, en dat zelfs de tyd daar van een gedeelte verslind; want anders zoude de verkleining van den Boezem, zedert zo veele duizent jaeren, ongetwyfeld overstroomingen, of nieuwe openingen in 't vaste Land veroorzaekt hebben. —— En een onderzoek deswegens by my gedaen, kan tot een proeve strekken van myn gezegde, dat die ophoopingen van tarter en steenen, niet dan allengskens, en zeer langzaem in 't Zeewater aengegroeit zyn. Ik zal dat vergelyken by de aflegging van de tarter en steenen, die ik in de Rivierwateren ontdekt hebbe. De eerste proefneeming is geschied in Neder-Croatien, en in 't Bad van Karelstad, in Boheemen.

„ Ik nam een touw van dertig vadem, zynde lang genoeg om de diepte, op die plaets der Zee, door my verkooren, te bereiken, en knoopte aan 't zelve, op ieder vadem lengte, eenige koorden, aan welkers einden ik stukken linnen, laken, leer, beenen, hoornen van verscheide dieren, veelerhande droog en groen hout, met en zonder schors, daer aen dorre bladen, en groene takken met hunne bladen, vast maekte; de takken waeren van Myrthe, Rosmarin- en Laurierboomen. Aen 't einde van 't doorgaende touw hong een zwaere steen, om 't zelve op de verkoren diepte van dertig vadem te doen zinken, en alle die aen de koorden hangende stoffen in hun behoorlyke stant te doen blyven, waerin die gestelt wierden. Het touw was boven water aen een rots gebonden, dog na vyf weeken tyds geraekte het zelve door de ongestuimig-

migheid der baeren los, en zonk na de grond, ſluitende dus de ſchikking van de verſchillende dieptens, die ik ten opzigte van die onderſcheide in 't water hangende Lighaemen poogde waerteneemen. Egter beſloot ik het touw dus op den grond der Zee, gedurende den tyd van drie maenden, welke termyn ik daer toe bepaeld had, te laeten leggen, om te zien, hoe groote quantiteit tarter zig aen de gemelde ſtoffen konde hegten; als ook op welke die het meeste zoude hegten.

„ Na verloop van dien tyd liet ik het touw met yzere haecken opviſſchen, en die in 't vaertuig opgehaelt en aen den oever gebragt zynde, bezigtigde ik het zelve, en vond alleenlyk op de Myrteblaeden een dunne ſchors van tarter, van een vleeſchcoleur, met wit doormengd, ook zag ik in de kerven van de ſchors van eenige andere ſtukken houts kleine bolletjes, van een aschagtige lymige ſtof, en bedekt met een wit taei vlies. Op alle de andere ſtoffen wierd geen de minſte zakking beſpeurt.

„ Ik onderzogt de zeer dunne ſchors van tarter, die zig op de Myrte-blaeden in drie maenden tyds hadde nedergezet, en reekenende na de eevenredigheid, hoe groot deszelfs vermeerdering na een geheel jaer zoude konnen zyn, bevond ik, dat de dikte, die van een gemeen blad papiers moest evenaeren, welke met vyfduizend vermeerderd, dat het getal der jaeren van 's Weerelds ouderdom is, konde die tarter maer een voet dikte in den Zeeboezem toeneemen, en zig verheffen, nadien die tarterſtoffe in 't Zeewater van Provence, en andere plaetſen, waer zo veele ſteenagtige planten groeien, na myn reekening, in vyf jaeren tyds, naeuwelyks de dikte van een duim kan toeneemen.

„ 't Gemelde vertoog doet klaerlyk zien, dat de zoete en minerale wateren, welke langs het oppervlak der aerde needervlieten, ſchoon zeer ligt van gewigt zynde, egter veel meer tarterdeelen, dan 't Zeewater, in zig bevatten, nadien de minerale wateren van Karelſtad, in Boheemen, binnen weinig dagen, de blaeden en vrugten met een korst, zo dik als de helft van de rugge van een mes, overtrekken, en dat die in drie of vier jaeren tyds de houten gooten geheel ſtoppen, waerdoor dezelve in de Ontfangers, ten gebruike van de kranken, loopen.

„ Ik hebbe ook 't zelfde beſpeurt te geſchieden in 't ſchoon en heilzaem water van de Rivier Unna, in Croatien, werdende de ſtammen van boomen en droge wortels, daer-

daerin gedompelt zynde, aenstonds met een tarterkorst overtogen, die, by vervolg van tyd, op een onbedenkelyke wyze toeneemt, zulks de grond van die stroom, waer in 't verscheide watervallen gemaekt heeft, van dag tot dag zig verheft.

„ Byaldien de Natuur in een gelyke graed de Zeewateren met die tarterstoffe vervult hadde, zoude deszelfs boezem, aen ongemeene veranderingen onderworpen, geduirende den loop van zo veele Eeuwen, waerschynlyk verschrikkelyke overstroomingen veroorzaekt hebben, 't geen men te ligter zal kunnen gelooven, als men let op dien hoop van allerhande vaste lighaemen, die ik, van 't zamenstel van den Zeeboezem handelende, afzonderlyk gemeld hebbe, welke ongetwyfelt tot die wanorde zoude meedehelpen.

„ De tarter, die ik op verscheide lighaemen in Zee bespeurt hebbe, hadde nooit meer dikte dan van zes duimen, onder dezelve worden veele aerdagtige stukken gevonden, en dezelve een stoffe, die hun niet eigen is, ontbreekende, heeft de gemelde tarter maer de dikte van twee linien.

„ De Zee bekleed gaerne de drooge steenstruiken, die als dan hunne schorsse afwerpen, met de tarter, waervan wy hier melding doen, 't geen dezelve, by de Ouden, de naem heeft doen erlangen, van plantgewassen met steen; of onrype Corael, bekleed, hebbende die tarterschorssen, welke ten deele of in 't geheel die gewassen, aen dezelve niet eigen zynde, bedekten, by hun onbekend geweest.

„ Men kan uit dit betoog besluiten, dat 'er in 't Zeewater, schoon dus zoutryk en zwaer van bitumen, als ook voedende een zo groot getal steenagtige plantgewassen, na de evenredigheid veel minder tarterdeelen gevonden worden, als wy in de zoete wateren des Aerdryks ontdekken.

„ 't Is te bewyzen, dat de gemelde tarter uit het zout, dat men in 't water tot een zeekere graed bespeurt, voortkomt, nadien in de plaetsen, alwaer 't water door de menging der Rivieren minder zout is, zo veel zakking niet gevonden word, 't geen klaerlyk blykt aen de mond van Port Miou, alwaer die fraeje linie van tarter eindigt, welke zo aenzienlyk is om deszelfs grootte, zamenstel, en verscheidenheid van verwe, en zig langs de geheele Kust van Provence, met het Zeewater, wanneer 't stil weêr is, gelyk zynde, uitstrekt; dan schynt dezelve aan die Haven komende, en de onderaerdse Rivier naderende, welke door

deszelfs uitloop de zoutigheid des waters veel vermindert, geheel afgebrooken te weezen in de geheele tusschenwydte, alwaer de Zee van haer zout berooft word."

De Adel, door Anonymus Belga; pares nascimur, pares morimur. *Te bekomen te Alkmaar by* Maag, *Amst. by de meeste Boekverkoopers enz.* 1786. *in gr.* 8vo. 167 *bladz.*

Daar men thans bezig is, de oorzaaken der rampen, waaronder ons Gemeenebest gebukt gaat, op te spooren, en de middelen onzer herstelling te wikken en te weegen; is 't zekerlyk meer dan tyd, dat de Burger volkomen verlicht werde, dat men hem op het rechte spoor brenge, dat men hem zyne eigene waardigheid, gevoegd by het gezag zyner wettige, hem zelven vertegenwoordigende, Overheid, doet kennen en onderscheiden, en tevens onder het oog brengt, wat deel van zyne waardigheid hy, tot zyne eigene veiligheid, ongedwongen heeft afgestaan, en wat deel hem overblyft, opdat hy zich geene te groote verbeelding van zyne macht, noch te geringe van zyne waarde, vorme. Ter bereiking van dit oogmerk, heeft de vernuftige Schryver van dit Werkje zyne medeburgers voorgelegd den aanvang, voortgang en tegenwoordigen staat der rechten, en 't aanzien van een gedeelte hunner medeburgeren, boven hen verre verheven, en over den aart deezer instelling eenige aanmerkingen gemaakt, die mogelyk de waardy der nieuwigheid hebben zullen, en die ten minsten, uit hoofde van 't gewicht der zaak, en den nadruk der voorstellingen, eenige aandacht verdienen.

Na vooraf het begin en voortgang der maatschappy, en de daaruit voortspruitende ongelykheid der staaten by 't menschelyk geslacht te hebben aangetoond, vangt de Schryver zyne Verhandeling aan met een onderzoek naar den oorsprong van den Adel, en doet ons zien, dat men even belagchelyk den oorsprong des Adels als dien van de Wapenen, of Geslachtmerken, van al te oude tyden ophaalt, en dat het zeer waarschynlyk is, dat de Adel uit geene verdiensten, uit geene vrygeboorte, uit geene Concessie des Burgerstands, ja — in den beginne uit geene gunst van Vorsten, is voortgevloeid; maar dat de Adel zich zelven Adelyk gemaakt, dat is te zeggen, een meerder aanzien in een erflyk recht verwisselt, zich zelven als

edel

edel beschouwt, en dit hun gevoelen den ellendigen weerloozen Burger in de Leenheerlyke tyden opgedrongen heeft.

De Leenheerlyke tyden dan, — tyden, die wy verfoeijen, 't schandelykste tydvak van 't menschdom, — als de grondlegging des Adels vastftellende, gaat onze Schryver verder na, het begin van derzelver uitsluitende Rechten tot de Regeering, waaromtrent hy drie dingen in overweeging neemt; als het deel, dat Adel of Ridders in de Regeering hadden in de vroegste tyden, — het recht dat zy 'er in bleeven behouden in laatere, en — uit 't onderscheid van tyden en Regeeringen, de gegrondheid van haare tegenwoordige pretensien, welker wederlegging kortelyk hierop uitkomt. „ 'Er zyn geen Ridders „ meer, dus is 'er geen Ridderschap. —— De Adel, „ wettig genomen, is geene stand van Regeering meer, „ wyl onze Regeering by Repræsentatie is, waarin nie„ mand voor zyn persoon alleen Souverein is. —— En „ 'er by den Adel, van wegens het platte Land, geen „ Concesfie van haare stem en rechten, — geene Com„ misfie — noch folemneele door 't volk, of wat nog „ meer is, door 't platte Land, bekrachtiging van hun „ recht tot de Regeering, — van hunne Repræsentatie „ plaats gehad heeft." En de gevolgtrekking van deeze korte opgaaf wordt dan natuurlyker wyze deeze: —— „ de Edelen bezitten hier te Lande iets, dat hun nim„ mer gegeeven is, — iets, waarvan de langduurige be„ zitting nimmer door den wil, door de stem van 't volk „ bekrachtigd is. —— En zulk eene bezitting noemt „ men eene Usurpatie."

In een volgende Afdeeling beweert de Schryver, dat de Adel strydig is met de Constitutie van ons Gemeenebest; dat dezelve Rechten ingenomen heeft, die haar nimmer gegeeven zyn; dat dezelve aanloopt tegen de egaliteit, eene der grondwetten van eene vrye maatschappy, dat dezelve aanstotelyk is in een Land als het onze, en dat zy door haar voorbeeld en invloed meestal voet tot pracht, overdaad en bederf in de zeden gegeven heeft, waarop hy verder nog eenige redenen laat volgen, om het nuttelooze en schadelyke van die instelling by ons aan den dag te leggen.

„ Maar„ zegt hy, wat baat 't ons, dat wy het kwaad zien, de uitwerksels gevoelen, zo ons moed en krachten ontbreeken om het zelve uit te roeijen. Beter ware het dan, over zyn eigen lot en omstandigheden altyd blind geweest

te zyn; ten minſten waren twee dingen daar by te winnen geweest, de onbewustheid van onze ellende, en de ſchande, van dezelve kennende, ze niet te verbeteren. — Dan wy bemerken dezelve; 't inconſtitutioneele, 't ſchaadelyke; 't onnodige van Adel en Ridderſchappen wordt ons aangewezen; wy zoeken, wy reikhalzen naar de Vryheid, en 'er word ons voorgelegd, dat, zo lang 'er Adel in ons Land is, dat Land nimmer vry is, noch genoemd kan worden. Is 't nu onze plicht, van ze te handhaven, of van ze te verwerpen?" —— Om deeze vraag te beantwoorden, moet men, zegt de Schryver, voorzichtig te werk gaan; de zwaarwichtigheid van de ſtof eischt zulks; 't geldt niets minder dan de aanweezendheid van 't eerſte Staatslid van drie, en 't aanzienlykſte van vier Provincien.

En om hierin naar orde te werk te gaan, moet men, hoofd voor hoofd, de mogelykheid, de billykheid en de nuttigheid van eene dergelyke onderneeming wikken en weegen. —— Kan men den Adel uit ons Land verbannen? —— Mag men zulks doen? —— Zoude zulks den Lande nuttig zyn? —— zyn drie gewigtige vraagen, tot welker beantwoording de Schryver vervolgens overgaat, en na deezen taak afgehandeld en aangetoond te hebben, in hoe verre eene Natie gerechtigd is, (derzelver Regeering met haar eigen heil niet meer overeenkomende,) de Conſtitutie te zuiveren, te verbeteren, ja te veranderen, gaat hy de redenen na, die Ridders en Edelen zouden kunnen bybrengen, om de uitvoering van de vernietiging hunner Order te keer te gaan; te weeten, de oudheid van die Order, en 't gewigt van hunne dienſten; en ook betrekkelyk deeze ſtukken, de nulliteit van de pretenſien van den Adel beweerd hebbende, komt de gevolgtrekking, die de Schryver uit dit alles afleidt, hierop neder, „ dat „ Adel en Ridderſchap, inconſtitutioneel, ſchadelyk en „ ſchandelyk zynde in ons vrye Gemeenebest, kunnen, „ mogen, en moeten vernietigd worden."

Schoon deeze ſtelling zekerlyk zeer ſterk en violent is, verdienen echter des Schryvers aanmerkingen over dit ſtuk onze aandacht en overweeging, te meer, daar hy voor een alweetend God verklaart, geen één Riddermaatig Edelman, uit hoofde van zyn huishoudelyk beſtaan, particuliere ſamenleeving of omgang, te haaten, en 'er zelfs geen rede toe te hebben; doch dat hy, als een vrygeboren Burger, het zich een pligt rekene, de redenen, waarom

hy

hy hunne gantsche Order voor 't Vaderland als drukkende acht, Nederland ter beoordeeling voor te leggen.

Dan het is van niet weinig gewigt, te kunnen weeten, of het geene, dat men op nieuws aanneemen zoude, te verkiezen is, boven dat geene, dat men verwerpen wilde. Uit dien hoofde neemt de Schryver in eene volgende Afdeeling in overweeging, hoe men, na de extinctie der Ridderschappen, eene Repræsentatie voor den Landbewooner zoude schetsen kunnen, meer overeenkomende met de grondbeginzelen van eenen welingerigten vryen Burgerstaat; en van zulk eene opterichtene Repræsentative Regeering voor het platte Land, heeft hy een nieuwe schetse opgegeeven; het aan anderen overlaatende, om dit zyn plan niet alleen te verbeteren, maar zelfs tot volmaaking te brengen.

Ten besluite van dit Werkje, is hier bygevoegd een Brief, over den hoogmoed en de pretensien der zogenaamde Patrice-geslachten, wien men, volgens den Schryver, nog een minderen graad van waardy moet toeschryven dan den Adel, om dat zy geene rechten, geene gewaande zelfs, kunnen bybrengen, om dezelve eenigermaate te pallieeren. En om dit te bewyzen, toont hy aan, dat 'er in onze Provinciën geene Patriciërs, dus ook geene Patrice-geslachten te vinden zyn. Ziet hier zyne betoogen.

„ Wat waren Patriciërs? In Rome, zegt hy, waren zy die geenen, die overgebleven waren uit de oudste geslachten der Stad, welke ROMULUS, by derzelver stichting, van anderen, minder in aanzien, afgezonderd had, om daaruit door ieder Tribus drie Raadsheeren te doen kiezen, en welk getal van Patrice-geslachten eerst door TULLUS HOSTILIUS, met de aanzienlykste uit de overwonnen Albaniers, vermeerderd is, tot dat TARQUINIUS de Oude het getal der Raadsheeren, en dus der Patrice-geslachten, op driehonderd gebragt heeft, die in vervolg van tyden, door uitsterven van Familien als anderszins verminderd, by verschillende gelegenheden nog grooter in getal vermeerderd geworden zyn, waarvan de allerouдste *Majorum gentium*, de volgende *Minorum gentium*, genaamd wierden. —

„ Het aanzien en de rechten der Patrice-geslachten in Rome waren groot, zelfs zo verre, dat zy, die door TARQUINIUS den Ouden, en daarna door JUNIUS BRUTUS, uit het volk tot Raadsheeren gekozen wierden, eerst een soort van veradeling ondergaan moesten. En hoewel men daarna dadelyk Raadsheeren uit het volk koos, ja dat

zelfs APPIUS de CENSOR de Kinderen der Vrygemaakten ingang tot de Raadzaal gaf, bleef echter 't aanzien der waare aloude Patrice-geslachten merkelyk uitblinken boven dat der nieuws aangenomene; zo verre zelfs, dat de Orde der Patriciërs een gantsche afzondering van de rest van het Romeinsche volk in zich behelsde, hetwelk door voorrechten van uiterlyken praal zich bevestigde, en nog meer daardoor, dat een ieder uit de Burgerlyke geslachten zich een Patroon uit de Patriciërs tot zynen beschermer kiezen moest, waardoor zommige Patrice-geslachten zo hoog in aanzien gestegen zyn, dat men de Siciliërs onder de bescherming van die van 't geslacht van MARCELLUS, de ALLOBROGES, onder die van FABIUS, de Koningryken van Cyprus en Cappadociën, onder CATO, en de Bononiensers, onder ANTONIUS, gezien heeft.

„ Voegt hy deeze aanzienlykheid, die van Rome en Romes Regeering; voegt hierby, dat Rome meesteresse des bekenden Aardbodems was; en erkent dat een afkomeling van de oudste geslachten dier Stad, die de waereld zelve wetten stelde, een afkomeling, die blinkende eertytels en de beeltenissen zyner voorouderen, als een recht boven anderen, mogt omdraagen, die tot den ingang der Raadzaale op hun voetspoor gerechtigd was, een man van dergelyk aanzien schynt geweest te zyn, dat men 'er zich naauwlyks de uitsteekendheid van kan voorstellen.

„ 'Er waren Patriciërs, 'er zyn 'er nog, 'er zyn zelfs Patriciërs, die, met minder aanzien dan die by de oude Romeinen, meerdere rechten schynen te bezitten. De Edelen in Venetiën, die aldaar de Aristocratie uitmaaken, zyn Patriciërs; zy zyn gerechtigd tot de Regeering van hun Vaderland; dus ziet men de Adelyke geslachten van Bern met recht voor Patrices aan; dus heeft men Patrices in veele Duitsche Steden; dus telt men aanzienlyke geslachten in Braband en Vlaanderen, die, uit hoofde van hunne geboorte, tot de Regeering gerechtigd heeten; dus kan men de Ridderschappen in ons Land onder de Patriciërs met recht optellen.

„ Nu vraag ik dan eens aan hem, die zyne vyf zinnen tot zyne dispositie heeft, welke gelykenis 'er zy tusschen de opgenoemde Romeinsche, tusschen de opgenoemde hedendaagsche Patriciërs, en die van onze Stads Regeeringen? Wat het aanzien betreft, men vergelyke dezelve met die der Romeinsche; wat hunne rechten aangaat, men stelle ze over tegen die der aanweezende Patrice geslachten

in

in vreemde Landen; men gaa na, wat die waren, en nog heden zyn; men zie welke rechten de onzen bezitten, en men zal ras moeten bekennen, dat 'er geene Patrices by ons (en Gode zy dank) te vinden zyn.

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER'S *tweede Genootschap. Vyfde Stuk. Te Haarlem by* J. Enschedé en Zoonen, *en* J. van Walré Junior, 1787. *In gr. quarto* 215 *bladz.*

Men maakt hier mede door den druk gemeen eene Verhandeling, over den Nationaalen Smaak van de Hollandsche School, in de Teken- en Schilderkunst, opgesteld door ROELAND VAN EYNDEN, Kunstschilder te Tiel, aan wien de gouden Eerprys is toegeweezen, op deeze zyne beantwoording der Vraage van Teyler's tweede Genootschap; welke aldus luidt. „ In hoe verre de *Natio-* „ *naale Smaak* van de *Hollandse School* het doelwit der „ *Schilder en Tekenkunde* bereike, en aan derzelver ver- „ eischte beantwoorde? Als mede hoe verre dezelve „ Smaak, door het bestudeeren van het *Antique*, en van „ de werken der *Kunstenaars van andere Schoolen*, zouwe „ de kunnen verbeterd worden." —— Ter beantwoordinge hiervan schikt de Kunstschilder zyne Verhandeling in de volgende orde. „ Ik zal (zegt hy,) eerst het waa- „ re weezen der kunst en van den smaak verklaaren. —— „ Dan zal ik alle de bekende Europische Schilderschoo- „ len, en de daarin meest beroemde meesters op een be- „ knopt tafreel voorstellen. —— Hierna zal volgen, een „ onpartydige vergelyking van de beroemdste werken der „ bekendste meesters van de Hollandsche tegen die der „ andere Schoolen, en de daaruit volgende bepaaling van „ den waaren smaak en trap der volkomenheid van de „ Hollandsche School in de Schilder- en Tekenkunst; en „ eindelyk in hoe verre de Nationaale Smaak van die „ School, door het bestudeeren van het Antieke, en de „ werken der kunstenaars van andere Schoolen, zoude kun- „ nen verbeterd worden, met de daartoe, myns oordeels, „ gepaste middelen." —— De kundige *van Eynden* behandelt ieder deezer afdeelingen met veel oplettendheid; en geeft wel byzonder een naauwkeurig verslag van 't geen aan ieder der beroemdste Meesteren in de onderscheiden Schoolen by uitstek eigen is; het welk hem tot een grond-

slag

ſlag verſtrekt, om die van de Hollandſche School by die der andere Schoolen te vergelyken, waarop hy dan voorts zyne aanmerkingen vestigt over 't geen ter verdere volmaaktheid vereischt wordt, en de middelen, welken ten dien einde met vrugt werkſtellig gemaakt zouden kunnen worden. De liefhebbers deezer ſchoone kunſte zullen t'over reden vinden, om 's Mans arbeidzaamheid in dit ſtuk dankbaar te erkennen, en zyn onpartydig oordeel over de Hollandſche School is zeer wel geſchikt, om een algemeen genoegen te geeven. Zie hier hoe hy zig dewegens uitlaate.

„ Daar het uit de geſchetſte kunstkarakters, en de werken der meesteren uit de onderſcheide Schoolen, en de nadere vergelykingen, gebleeken is, dat de Italiaanſche School, in de meeste, en de Franſche School in eenige, deelen der kunst, de Hollandſche School overtreft; zo blykt de ongegrondheid der verheffing, op eenen al te partydigen yver voor de eere onzer Schoole gegrond, door den Heer RHYNVISCH FEITH, in zyne *Verhandeling over 't Heldendicht*, in eene aantekening onder bladz. 5. overgenomen, „ als of de Italiaanſche kunſtenaars niet konden „ dan modellen der oudheid afſchetſen, niet dan met ee„ ne ſlaafſche opmerkzaamheid de overblyfzels van het „ oude Rome nabootzen. —— de Franſchen niet dan „ valſche ideaalen, de gedaante voor het lichaam afbeel„ den; terwyl de Nederlanders de natuur volkomen wis„ ten te ſchilderen, en die alleen waare Schilders hebben „ voortgebragt; en de Franſchen en Engelſchen zig niet „ ſchaamen onze Schilders en Tekenaars na te volgen."

Maar aan de andere zyde, daar 't ook gebleeken is, dat onze School verſcheide kunſtenaars heeft voortgebragt, welke zig toegelegd hebben, om het ongemeene, het groote en ſchoone, ook door historiſche en verhevene onderwerpen, voor te ſtellen; zo vervalt de bitſe en partydige aanmerking, die de anders kundige REYNOLDS, in eene Redenvoering *over den grooten ſtyl*, te Londen in 1771, gehouden, op de Hollandſche School gemaakt heeft; waarin hy hoofdzaaklyk zegt, „ dat de Neerlandſche Schil„ ders, in hunne ſoort, voortreflyk zyn, maar dat zy zig „ belaglyk maaken, wanneer zy eene algemeene geſchie„ denis op hunne eigen bepaalde grondſtellingen bouwen „ willen, en groote voorſtellingen uit de laagheid van hun „ karakter afleiden." 't Is, naar myne gedagten, klaar gebleeken, dat de Nederlandſche School over 't algemeen

de

de Engelfche verre overtreft, en dat de Engelfche School alleen, om eenige voornaame kunftenaars, in aanmerking komt, en thans nog als in haare geboorte is.

„ Uit de rangfchikking, waartoe ik de Schilders van de Vaderlandfche School gebragt hebbe, is ook duidelyk te zien, dat de Franfche kunstrichter, de Abt DU BOS, en anderen, door partydigheid voor hunne Natie, of door gebrek aan kundigheid van den toeftand der kunst in ons land, de Hollandfche School te onregt befchuldigen, als of wy geene andere kunftenaaren bezaten, dan die, welken zig toeleiden, om de veragtelykfte en laagfte bezigheden van 't gemeenfte foort der menfchen voor te ftellen, en kunftig na te fchilderen.

„ Nu zal 't niet moeilyk zyn, om op de gelegde gronden vast te ftellen, en duidelyk te bepaalen den waaren Nationaalen Smaak van de Hollandfche School, in de *Schilder-* en *Tekenkunst*, die, ten aanzien van de keuze der onderwerpen, in welken na te volgen zy zig geoeffend heeft, blykt te zyn de voorftelling van allerleie voorwerpen uit de natuur, en in alle deelen der kunst, zo verre die onder 't bereik der navolging vallen kunnen; en, ten aanzien van de wyze, op welke zy de fchoone en verhevene natuur hebben zoeken voor te ftellen, blykt, dat zy daar toe eene nauwkeurige tekening en uitdrukking, zo verre dezelve uit de fchoonfte natuur, zonder het denkbeeldig fchoon der *Antiquen*, kan verkreegen worden, met een allernatuurlykst koloriet, licht en bruin, gepaard aan de kunftigfte uitvoering, en de volkomenheid van het werktuiglyke der kunst, bezit: en, ten aanzien van den trap der volkomenheid, welken zy in beide die opzichten bereikt heeft, is gebleeken, dat de fmaak der Italiaanfche Schoole den onzen in de meeste deelen, en de Franfche, in zommige deelen, overtreft; doch dat de onze boven den Duitfchen, den Zwitzerfchen en den Engelfchen fmaak, in de voornaamfte vereischtens der kunst, verheven is, als men flegts eenige nog leevende meesters uitzondere, waarover ik my niet breeder heb kunnen uitlaaten, om dat ik, volgens myn plan, tegen dezelven geene nog leevende meesters van de Hollandfche School heb kunnen vergelyken."

Wyders heeft de Heer *van Eynden*, in de manier van *Bylagen*, aan deeze zyne Verhandeling nog gehegt eene ontvouwing van 't geen men in de Schilderkunst het *Costuum* noemt, met aanmerkingen over deszelfs in agt neemen en verwaarloozen. Verder eene verklaaring van eeni-

ge

ge anders min bekende woorden in de Schilderkunde. En eindelyk een berigt van, met nevensgaande aanmerkingen over, het beroemde Altaarstuk van RAPHAËL, in de Kerk van *St. Pieter in Montorio*, verbeeldende de gedaanteverandering des Zaligmaakers, en eenige daaromtrent voorgevallen omstandigheden, zo als die door de Euangelisten beschreeven worden: welk stuk de opmerkzaamheid aller Liefhebbers tot zig trekt.

De Heedendaagsche Stoicyn, door den Heer W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht by de Wed.* J. van Schoonhoven, 1786. *Behalven het Voorwerk, 297 bladz. in gr. octavo.*

Eene opmerking op het voortreffelyke in de gesprekken van EPICTETUS, heeft den Heer *de Perponcher* aanleiding gegeeven tot het opstellen van dit Geschrift. „ De „ meeste voorschriften van deezen Wijsgeer, zegt hy, „ scheenen mij toe, zoo verheven te zijn, zoo wel, met „ de beste leer, die des Euangeliums, te strooken, dat „ het jammer ware, dezelve niet te zuiveren, van dat „ geen, 't welk 'er mee strijdig is; en dus de uitnee„ mendste Wijsgeerte der Oudheid, met de beetere en „ volmaaktere leer des Christendoms, als in één lichaam „ te vereenigen." Met dat oogmerk heeft hy de voorstellingen van *Epictetus* ten onderwerpe zyner overweeginge genomen; zig, nu min, dan meer, bepaald aan dezelven gehouden, die uitgebreid, beschaafd, min of meer, daar 't noodig was, tegengegaan, en vereenigd met, of overgebragt, tot de Euangelieleer. In dien smaak behandelt hy, by manier van Zamenspraaken, eene reeks van zedelyke onderwerpen, of zulken, die een onmiddelyken invloed, op het vormen van een braaf zedelyk character, hebben. En deeze ontvouwt hy, op een welberedeneerden trant, in vertrouwelyke en leerende gesprekken, indiervoege, dat de uitvoering zig door de verscheidenheid veraangenaame, en zeer wel geschikt zy, om des Leezers aandagt gaande te houden. Tot eene proeve van 's Mans schryfwyze, in deezen, diene de volgende Zamenspraak van PHILOMETRON en THEOPHILUS, *over den yver, tot het maaken van vorderingen, vereischt.*

„ PH. *De kinderen deezer waareld*, zegt de mond der waarheid, *zijn voorzigtiger dan de kinderen des lichts*, in

in haaren geslachte. (*a*) En in de daad, indien wij, die het licht zoeken, ons op den grooten taak, die ons is voorgesteld, met denzelfden ijver, toeleiden, waar mee de lieden der waareld hun doel bejaagen, dan eerst zouden wij groote vorderingen maaken kunnen. Ik ken een man, zegt EPICTETUS (*b*), reeds verder in jaaren gevorderd, dan ik, en die thans Opziener der leevensmiddelen, te Rome, is. Eertijds gebannen, doch sedert te rug geroepen, trok hij door deeze plaats, en gaf mij een bezoek. Welk een verslag deedt hij mij, bij deeze geleegenheid, van zijn voorig leeven! en hoe plegtig beloofde hij, dat hij, eens te Rome te rug gekeerd, voor 't toekomende, op niets meer denken zou, dan hoe, 't overschot zijner dagen, in rust en vreede, door te brengen! Want, zeide hij, hoe weinigen schieten mij 'er nog over! Zeer wel, gaf ik hem ten antwoord, maar dit voorneemen zult gij niet volbrengen. Want naauwlijks zult gij de lugt der stad van verre rieken, of dit alles zal terstond vergeeten zijn. En kunt gij eens weer toegang, ten hove, verkrijgen, juichende en de Goden dankende, zult gij 'er binnen treeden." „ EPICTETUS!" voerde hij mij te gemoet, „ zo gij mij ooit een voet, ten hove, zetten ziet, denk „ dan van mij wat gij wilt." —— Maar wat was 't gevolg? Eer hij nog de stad binnen trad, werdt hem een briefje van CÆSAR ter hand gesteld; terstond vervloogen alle zijne besluiten, in rook, en sedert heeft hij niet opgehouden, zigzelven de eene beslommering, na de andere, op den hals, te haalen. Zo diep zit de begeerte naar bevordering, in hun hart, geprent. Zo gereed zijn zij, daaraan alles op te offeren, daartoe alle poogingen, alle zorg, alle moeite, allen arbeid aan te wenden. —— Maar, mijne vrienden! zouden wij nu wel het zelfde doen? Zou wel ééne uitnodiging, ééne vermaaning van onzen leermeester, —— ja van veel hoger, dan onzen leermeester, dan CÆSAR, dan alle de Vorsten der waareld, ons, in gelijken ijver, doen ontbranden; ons dus al het overige doen vergeeten, alle onze rust, alle onze vermaaken, alle onze overige bedoelingen doen ter zijde stellen?

„ TH. Neen zeeker, de kinderen deezer eeuw zijn, gelijk

(*a*) *Luk.* 16: 8. (*b*) *The Works of* EPICTETUS *translated by* ELIZABETH CARTER. Vol. I. Ch. X. p. 46.

lijk voorzigtiger, dus ook veel ijveriger en ſtandvastiger, in hun opzet, dan wij, in 't onze.

„ PH. En egter welk een onderſcheid, tusſchen den kring, waar in zij werkzaam zijn, en den geenen, waar in wij werken willen! Want denk niet, dat ſchoon wij ons hier, met de enkele beſchouwing der wijsgeerte, beezig houden, en dezelve aanprijzen, wij daarom onze leerlingen, van een werkzaam leeven, willen aftrekken. Zijn niet in teegendeel alle onze bedoelingen, alle onze beoeffeningen daar heenen ingerigt, om hen en ons zelven te leeren, hoe wij, in elken kring des leevens, in elken post, in elke omſtandigheid, moeten werkzaam zijn? Kies derhalven wat gij wilt: een meer afgezonderd en beſchouwlijk, of een meer gezellig en werkzaam leeven; plaats u, in den vreedzaamen kring der burgerlijke beroepen, of in den hoogeren, doch rustverdervenden kring van Staats- of Krijgsbeſtier; bepaal u, binnen den ſtillen omtrek van uw huisgezin, of waag u, op de ruime en zoo dikwijls ſtormagtige, zee der groote maatſchappij; overal zal de waare wijsgeerte, de wijsgeerte, die wij zoeken, u voorſchrijven, hoe gij, in elk van deezen, naar de voorſchriften van plicht, eer, deugd, natuur en Godsdienst, zult werkzaam zijn; hoe gij, overeenkomſtig dezelven, den u opgelegden taak volbrengen, en u daartoe alleen bepaalende, al 't overige laaten vaaren zult. Wat mij betreft, vervolgt EPICTETUS, wanneer ik des morgens opſtaa, bemoei ik mij terſtond met het in order brengen der dingen, die ik mijnen leerlingen heb voor te houden, en wanneer dit gedaan is, en ik vervolgens ook dit werk daadlijk heb verricht, dan bekommer ik mij in geenen deele, met de wijze hoe anderen hunne lesſen inrigten, hunnen taak volbrengen. Is dit mijne zaak? Mijne zaak is nu, na volbragt werk, mijne rust te genieten.

„ Wij, en de waareldling moeten dus wel even gelijk werkzaam zijn, even gelijk alle onze poogingen, ter bereiking van 't ons voorgeſtelde doelwit, inſpannen; maar verliezen wij, mijne vrienden, daarbij nooit uit het oog, hoe verſchillende ons doelwit, van 't hunne, zij; en wat 'er uit dit verſchil, ten aanzien der verplichting en aan te wenden ijver, voordvloeie. Den ganſchen dag zijn de waareldlingen beezig met te verzinnen, te bereekenen en te beraadſlaagen, hoe zij tot magt, aanzien en invloed zullen opklimmen, hoe zij deeze of geene bevordering zullen bejaagen, hoe de begeeving van dit of dat ampt

ver-

verkrijgen, hoe zig de gunst van deezen of geenen aanzienlijken verzeekeren, hoe deeze of geene somme gelds winnen; of wel hoe zij best hunne feestmaaltijden zullen inrigten, hoe zij hunne vermaaklijkheeden zullen vermeenigvuldigen, verwisselen en vernieuwen, hoe zij hunne grootheid en pragt zullen aan den dag leggen, en den bewonderenden omstander in de scheemerende oogen doen straalen. Wij daarenteegen bejaagen geenen ijdelen schijn of praalerij, maar hoe wij ons in de daad, en ook wanneer niemands oog op ons gevestigd is, grootmoedig, deugdzaam, wijs, getrouw en godvrugtig zullen gedraagen; hoe wij leeren zullen, van welk eenen aart het gestel en bestier deezer waareld zij; welke plaats wij in de aaneenschakeling van 't Heelal bekleeden; hoe wij ons, in die plaats, moeten gedraagen; wat wij zijn, waartoe wij zijn geroepen, waartoe bestemd, en waarin dus ons weezenlijk geluk en ongeluk geleegen zij; hoe wij ons zelven zullen volmaaken; hoe onzen evenmensch, hoe 't menschdom nuttig zijn; hoe de gunst van den Opperheer der geheele waareld winnen; hoe ons weezenlijk en bestendig geluk, in deeze leerlingschap, in 't waare leeven, 't welk ons, in hooger kringen, wagt, verzeekeren. Vergelijk nu deeze beiderlei bedoelingen, vergelijk de beweegredenen, welken zij ons aan de hand geven, de vrugten, welken wij 'er van te wagten hebben, en zeg mij, wie van beiden, de waareldling of wij, meest, tot het inspannen van alle zijne poogingen en kragten, verbonden zij; voor wien van beiden het schandlijkst zijn zou, in ijver, te verslaauwen, en den voorgestelden taak te verwaarloozen? Ja wat men, van ons, denken moet, indien wij ons, in den onzen, met minder ijver en voorzigtigheid, dan zij zig, in den hunnen, kwijten?"

Nederlandsche Reizen, ter bevorderinge van den Koophandel, na de meest afgelegene gewesten des Aardkloots; doormengd met vreemde Lotgevallen, en menigvuldige Gevaaren, die de Nederlandsche Reizigers hebben doorgestaan. Met Plaaten. Elfde Deel. Te Amsterdam by P. Conradi, *en te Harlingen by* V. van der Plaats, 1786. *In gr. octavo* 143 *bladz.*

Dit Deel bevat vyf aanmerkelyke Reistogten; te weeten, die van *N. de Graaf*, langs den Ganges, van 't jaar 1668 tot 1671; de gevaarlyke togt en schipbreuk van *H. Hamel*, met de gevolgen van dien, geduurende de jaaren 1653-1669; het Ge-

zantſchap van *P. de Goyer* en *J. Keyzer*, na China, in de jaaren 1655-1657; dat van *B. Bort*, *J. van Campen* en *C. Noble*, aan den Onderkoning van Fokyen, in de jaaren 1662-1664; en dat van *P. van Hoorn*, Raad en Theſaurier van Indie, na China, in de jaaren 1664 en 1665. In deeze Reisverhaalen, behalven dat de drie laatſten ons een verſlag geeven van de herhaalde poogingen der Maatſchappy, om een vryen Koophandel in China te vestigen, dat ons tevens verſcheiden byzonderheden, daar toe betrekkelyk, voordraagt, vindt men, meer dan wel in anderen, eenige berigten van binnenlandſche togten, die ons de inwendige geſteldheid dier Gewesten eenigermaate leeren kennen. ——— De togt van *N. de Graaf*, langs den *Ganges*, dien wy beknoptlyk zullen volgen, ſtrekke hier van ten voorbeelde.

Te *Batavia* last ontvangen hebbende, tot het doen van een togt na *Bengale*, zeilde hy, aan den mond van den *Ganges* gekomen zynde, die rivier op, en kwam voor het Hollandſche Kantoor *Oug* voor anker. Het omliggende land aldaar is zeer aangenaam, en behoort onder de vrugtbaarſte ſtreeken van Aſie. ——— Op last des Direkteurs vertrok hy van daar na het Kantoor *Casſombaſar*, en vond deeze vaart langs den *Ganges* zeer vermaaklyk, als leverende het gezigt van eene reeks van bloeiende dorpen. ——— Alhier werd hy belast de rivier nog hooger op te vaaren tot aan *Patna* ——— In de eerſte dagen van zyne vaart zag hy niets dan geringe dorpen; beter onthaal hadden zyne oogen, by zyne aankomst in de Stad *Maxudabat*, die tamelyk groot en volkryk is, bloeiende daar den koophandel der ingezetenen, die vooral een uitgebreiden handel dryven in zyden en andere ſtoffen. Voorts zag hy verſcheiden vlekken en dorpen aan de beide oevers van den *Ganges*, eer hy te *Ragi-Maho* kwam; eene ſtad, niet minder merkwaardig, om haare uitgebreidheid, en van wegens de menigte der waaren, die aldaar te koop geveild worden. De Hollanders hebben hier een Kantoor aangeleid, 't geen egter niet veel betekent. *De Graaf*, zyne reis vervorderende, kwam eerlang aan den uithoek van *Binegauges* dus genaamd, om dat aldaar de eerſte uitſteekende hoek des bergs is, wiens voet tot in den *Ganges* uitſpringt. Deeze hoek is geheel bedekt met geboomte, onder 't welk een klein dorp, met eene Karavenzera, of herberg, voor den reizenden man, ligt. Boven *Binegauges* voer hy voorby verſcheiden dorpen; onder dezelven deed men hem opmerken *Ging'parſaas*, vermaard om de menigte Smeederyen en Timmerwerven: hier worden verſcheiden ſoorten van Vaartuigen gebouwd. Vervolgens vond hy aan den tweeden uithoek, *Panthi* genaamd, een klein dorp, aan 't welke eenige tuinen paalden. *Patrigati*, de derde uitſteekende hoek des bergs, beſtaat uit eene ſteile rots, van den top des bergs tot in de rivier daalende. Aan

den vierden, of laatsten uithoek, *Jangira* genaamd, vertoonden zich eenige wooningen en tuinen. Doch het merkwaardigste van dien uithoek is eene groote rots, vierhonderd schreeden van den oever gelegen, in de gedaante van eene halve maan, beneden zeshonderd, en boven tweeduizend schreeden over 't kruis: aan den rivierkant is dezelve steil en volstrekt ontoegangklyk; doch aan den landkant effen. Onze Reiziger verkoos den weg van hier na *Gorgate* te voet af te leggen, als zynde dit eene aangenaame wandeling. *Gorgate* is een tamelyk groot dorp. By het zelve ligt over den *Ganges* een steenen brug, die gehouden wordt voor het werk van den waereldbefaamden *Tamerlaan*; dezelve is niet minder dan driehonderd schreeden lang, rust op acht boogen, en wordt aan weerzyden door een achtkantigen toren verdeedigd. Na zyne bark te rug gekeerd, en nog verscheiden dorpen voorby gevaaren zynde, kwam hy aan de fraaie aanzienlyke Stad *Monghoi*. Zy heeft de gedaante van een boog, welks snaar de *Ganges* is; en beslaat van het eene einde des boogs tot aan het andere een omtrek van twaalfduizend vyfhonderd schreeden. *De Graaf* tekende dit aan, als mede het getal der poorten en kleine torens, nevens den afstand tusschen dezelven, en andere merkwaardigheden. Dan dit, hoe omzigtig ook gedaan, werd door de Wagt ontdekt, en zulks haalde hem een doodsgevaar op den hals, het welk hy, naa 't doorstaan vealer moeilykheden, egter nog gelukkig ontkwam. Weder op vrye voeten, en in 't bezit van zyne Bark hersteld zynde, zettede hy zyne reis voort na *Patna*. Geduurende deeze scheepvaart zag hy, langs de oevers van den *Ganges*, eene menigte groote en kleine dorpen. Ten laatste trad hy aan land by het dorp *Fatoha*, en vervolgde van daar zynen weg, langs den oever, na het paleis van *Sestakan*, Nabab van *Patna*. Eindelyk kwam hy in de voorstad van *Patna*, van waar hy een bekoorlyk gezigt op de Stad zelve had. Een *Banjaan* geleidde hem na het Kantoor der Hollandsche Maatschappy; en de Raad van *Patna* behandelde hem zeer heuschlyk.

Deeze stad, zo beroemd van wegens haaren koophandel, ligt aan den *Ganges*; de reden deezer ligginge, gelyk die van zeer veel andere plaatzen, is, om dat de Indiaanen, aan de wateren dier riviere eene buitengemeene heiligheid en kragt toeschryvende, dus te bekwaamer gelegenheid hebben, om 'er zig dagelyks in te wasschen en te baaden. *Patna* wordt gedekt door een groot en sterk Kasteel, omringd van Bolwerken, met torens beplant. Men ziet 'er pragtige Moskeeën, Pagoden, tuinen en fraaie burgerhuizen. Om tegen de zwaare overstroomingen van den Ganges buiten zyne oevers behoed te zyn, is de stad op eene hoogte gebouwd. Van den oever klimt men met twintig, dertig, en op zommige plaatzen veertig treden na de

X 2 Stad;

Stad; aan de Landzyde heeft zy eene menigte Redouten en Torens, die, egter, meer tot sieraad dan ter bescherminge dienen. Midden door de geheele stad loopt eene breede straat, die bykans geene andere bewooners heeft, dan allerlei ambagtslieden en kunstenaars, die hier hunne werkplaatzen en tevens hunne winkels hebben. Deeze breede straat wordt, in de lengte, doorsneeden van zeer veele kleinere straaten, zommigen van welken in het veld, en anderen op den Ganges uitloopen. In het hoogste gedeelte der stad ontmoet men een ruim plein, 't welk tot eene Markt dient; wyders een zeer schoon Paleis, in 't welk de Nabab zyn verblyf houdt, en eene groote *Kettera*, of Beurs, in welke de Kooplieden, van verschillende Natien, te zamen vergaderen, om 'er hunne goederen te koop te veilen.

Onze Reiziger ontving, geduurende zyn verblyf te *Patna*, een brief van den Directeur *Sanderus*, die hem met ongeduld verwagtte te *Soëpra*, of *Chiopera*, het uiterste Kantoor welk de Maatschappy aan den Ganges bezit. Dit bewoog hem, straks zyne reize verder voort te zetten. De rivier hooger opvaarende, vond hy het land allerwegen volkryk, tot aan de plaats, alwaar de vermaarde Moskee *Moncra* staat, van welke men hem zo veele wonderen had verhaald. Op zig zelve is *Moncra* een gering dorp, omtrent eene halve myl van den Ganges gelegen, 't welk slegts van eenige arme werklieden wordt bewoond. Weleer was het land hieromstreeks eene woestyn. Maar, zo als de overlevering luidt, en hier te lande getrouwlyk geloofd wordt, een vermaard Fakir, of Indiaansche Heilig, *Jha-Moncra* genaamd, vernomen hebbende de natuurlyke vrugtbaarheid van dat gewest, 't welk geene andere bewooners, dan tygers, wolven en wilde honden had, vervloekte dat gedierte, verdreef het door de kragt zyner gebeden, en bouwde 'er eene kleine Kapel, in welke hy veele wonderen verrigtte. Dewyl het gerugt zyner heiligheid veele lieden derwaarts lokte, en hem eene menigte aalmoessen aanbragt, vond zyn bediende, na 's Mans aflyvigheid, in zyne Kapel, zeer veele en aanmerkelyke rykdommen; en deed, voor dezelven, ter zyner gedagtenisse, eene prachtige Moskee bouwen, die vervolgens voor eene menigte Fakirs tot eene woonplaats diende. Niet ver van dezelve staat nog eene Moskee, doch kleiner dan de voorgaande. Men ziet aldaar een steenen Elefant, houdende in zyn snuit een Adelaar: de kragt van dit dier tegen bliksem, donder en stormwinden, wordt hier zeer hoog geroemd. En rondom deeze plaats krielt het gestadig van Fakirs, die den Pelgrims hunne verdichtzels zoeken op te dringen, en door zogenaamde godvrugtige bedriegeryen veel gelds afknevelen.

Eindelyk kwam *de Graaf* te *Soëpra*, en vond den Directeur *Sanderus* in een kwynenden staat; doch het gelukte hem zyne ge-

geneezing te bewerken. (*) Het Kantoor van *Solpra* is alleenlyk aangelegd tot den inkoop van Opium en Salpeter, welken men in deezen oord in groote menigte vindt. Het gebouw, door de Hollanders hier gestigt, ligt aan den Ganges, is een langwerpig vierkant, hebbende op elken hoek een toren: het kan aangemerkt worden als bestaande uit drie onderscheiden gebouwen. Naast het eerste ligt een fraaie tuin; het middelste gebouw bevat het pakhuis en gemaklyke wooningen voor de Bestuurders; het derde is het werkhuis, in 't welk de Salpeter bereid en gezuiverd wordt. ——— Onze Reiziger ging vervolgens, deezen togt voltrokken hebbende, te scheep na Persie; doch deeze reis had, door eenige belemmeringen, geen voortgang; hy verbleef nog eenigen tyd in de Indiën, en nam eerlang de terugreize na 't Vaderland aan.

(*) Deeze sleepende ziekte van den Directeur *Sanderus* had aanleiding gegeeven, tot het bevel dat *de Graaf* te *Cassambasar* ontving, om hooger op te vaaren; men hoopte dat de dikmaals beproefde kundigheid van *de Graaf*, die een ervaaren Wondheeler was, hem van meer nuts zoude zyn, dan de voorige vrugtloos aangewende geneeswyzen. En tevens werd hy ter dier gelegenheid verzogt, zyne bekwaamheid in het tekenen, op dien uitstap, in 't werk te stellen, en grondtekeningen te vervaardigen van steden, paleizen, kasteelen en andere merkwaardigheden, welke hem zouden bejegenen; dat hem te *Monghor* zo veel onheils op den hals haalde.

Het Schouwtooneel voor Jonge Lieden, door Mevrouw DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald, door* E. BEKKER, Wed. D. WOLFF. *Twee Deelen. In 's Gravenhage by* J. van Cleef, 1786. *Behalven het Voorbericht* 934 *bladz. in gr. octavo.*

Mevrouw *de Genlis* biedt hier mede der Jeugd aan, eene verzameling van leerzaame Schouwtooneelen, welken by uitstek geschikt zyn, om dezelve te hoeden tegen buitenspoorigheden, en tot een verstandig deugdzaam gedrag op te leiden; van waar dit Werk, nevens de andere Opvoedingsschriften dier kundige Dame, den jongen lieden met vrugt in handen gegeeven kan worden. In het Blyspel, getyteld *de Gevaaren der Waereld*, wordt de Jeugd gewaarschuwd tegen eene verkwistende leevenswyze, waartoe ze ligtlyk verlokt kan worden, door gehoor te geeven, aan verleidende persoonen. De twee volgende Tooneelstukken, de *Verstandige Man* en het *Portret* of de *Edelmoedige Minnaars*, schetsen het verschillend character van onkuische Min, en zuivere Liefde, terwyl ze ons tevens het loflyke van een verstandig en edelmoedig gedrag ontvouwen. *Het bedorven Kind* toont het gevaarlyke der Vleiery, vooral wanneer de Ouders gehoor geeven aan vleiende Opzigters der Kinderen. De *Marchande de Modes* is eene leerzaame onderwys-

wyster, die den Kinderen alleszins goede leefregels inboezemt, en eene derzelven bovenal de duidelykfte en bondigfte lesfen geeft, ter regelinge van haar gedrag in een dienstbaaren ftaat. De *Reiziger* brengt ons onder het oog het befpotlyk character van zulke jonge Lieden, die buitenlandsch reizen, zonder hun verftandlyk vermogen aan te kweeken, en die hun hart zo wel als hun verftand door verwaandheid bederven. De *Edelmoedige Vyandinnen* ftrekken om het hart tegen de wraakzugt te wapenen, zelfs dan, wanneer men grond fchynt te hebben, om ze aan te kweeken. De *goede Moeder* boezemt den Kinderen hoogagting en gehoorzaamheid in voor Ouderen, die niet anders dan het welzyn hunner Kinderen bedoelen, en 'er alles voor veil hebben. De *valfche Vrienden* zyn ter waarfchouwinge aan jonge Lieden, om op hunne hoede te zyn, tegen de zodanigen, die 't, onder den fchyn van Vriendfchap, op hun verderf toeleggen. De *Linnenwinkelierfter* verleent zeer goede opvoedingslesfen, en geeft een uitmuntend voorbeeld van een recht deugdzaam meisje. Een Blyfpel, *de Flesjes* genaamd, heeft ten doelwit, der Jeugd in te prenten, dat zy de hoedanigheden van een goed hart en gezond verftand boven de fchoonheid behben te kiezen; waartoe hier de keuze tusfchen twee zogenoemde Toverflesjes in aanmerking komt. Laatstlyk behelst deeze Verzameling nog een Blyfpel, *de Duif* geheeten, ter oorzaake dat eene Duif, door *Amelie* geliefkoosd, een voorwerp der jaloersheid van haare Zuster *Rofine* is; 't welk ons ten flot tot deeze leering leidt: „ Dat kieschheid, die tot wantrouwen overgaat, „ haar pynigt, die haar voed, en de grootfte belediging is voor „ haar, die 'er het voorwerp van is: en dat men, hier aan ge„ dagtig, nooit behoort te vergeeten, dat 'er geen vriendfchap „ kan zyn zonder achting en vertrouwen." —— Mevrouw *de Genlis* heeft in ieder deezer Schouwtooneelen de natuur zeer wel in agt genomen, en terwyl ze het leerzaame bovenal in 't oog houdt, heeft ze het hoofdonderwerp egter ongedwongen vereenigt met tusfchenkomende Tooneelen, die aan deeze stukken in veele gevallen eene gepaste leevendigheid byzetten.

Bloemtjens. Te Amfterdam by P. J. Uylenbroek, 1785. *In gr. octavo* 134 *bladz.*

De uitfteekende Dichtvermogens van den Heer *Bilderdyk*, hoogstwaarfchynlyk de maaker van de verzameling der Dichtftukken, onder den naam van *Bloemtjens*, hier boven aangekondigd, zyn by alle onbevooroordeelden in die hoogachting, welke zy altoos verdienen zullen. Wy willen deeze Dichtftukken niet befchouwen uit het oogpunt, of zy in de zedelyke waereld goed of kwaad kunnen doen; dit daar laatende, is deeze bundel

del voorbeeldig ſchoon, wat het Dichtkundige betreft. En, met uitzondering van eenige weinige Stukjes, kan deeze bundel, zonder ergernis, zelfs door naauwgezetten, geleezen worden. Tot een ſtaaltje diene het volgende, dat, zo om deszelfs zoetvloeijendheid als aartigheid, elks aandacht verdient.

Als een kleen aanvallig wicht,
Met een lachjen op 't gezicht,
Aan en op myn knieën ſpeelend,
't Lieve mondje tot my ſtrekt,
En myn mond met kusjens dekt,
'k Vind die lieve kusjens ſtreelend.

Als een lang gemiste vrind
My na 't afzyn weder vindt,
En my aan zyn boezem drukkend
Met een welkomstkus ontmoet,
Die de plaats neemt van een groet,
'k Noem dien blyden kus verrukkend.

Als ik van myn vader wyk,
En hy my, zyn hart' ten blyk',
Van een ſtroef misnoegen veilig,
Met een' kus in de armen knelt,
Van een' wyzen les verzelt;
'k Hou dien achtbren kus voor heilig.

Geeft myn zuster, die ik hem
Opgeſloten lippen klem,
My myn' kus in kusjens weder,
Daar de gulheid van heur' aart
Zich blymoedig in verklaart;
'k Acht die eerbre kusjens teder.

't Kinderkusjen laat my koel;
Vriendſchapskusſen heeft gevoel;
's Vaders kus is eerbiedwekkend;
't Zusterkusjen toont zich koel,
Maar het heeft een zacht gevoel,
Naar ontzag en vriendſchap trekkend.

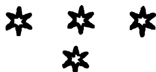
De

De eerste kus heeft onschuld in;
De andere houdt vriendenmin,
Gene, vaderlyken zegen,
Deze tederheid van 't bloed:
Maar het zieldoordringend zoet
Is in eenen kus gelegen.

Lieve Odilde kent gy dat?
Weet gy wat de kus bevat,
Die met recht een kus mag heeten?
Lieve schoone! dat gy 't wist!
Dan, waar woorden toe verkwist!
Reik me uw' mond, gy zult het weeten.

Geschenk voor de Jeugd. Vyfde Deels, eerste Stukje. Te Amsterdam by J. Allart, 1786. *In octavo* 104 *bladz.*

De Eerwaarde Heeren *Martinet* en *van den Berg* hebben dit Stukje byzonder geschikt, tot het mededeelen eener korte onderrichting in den Natuurlyken Godsdienst. Zy stellen zig daarin voor, *eerst*, uit de natuur te bewyzen, dat 'er een God is; *dan*, aan te toonen, welke volmaaktheden van God ons de natuur leert kennen; *vervolgens*, te ontvouwen, welke pligten zy ons menschen voorschryft, mitsgaders op welk eene wyze zy ons dezelve leert betragten; en *eindelyk*, na te gaan, welk gebruik wy van deeze kennis, in onzen tegenwoordigen staat, maaken kunnen. De overweeging van 't laatste behelst eene beschouwing der gebreken van den Natuurlyken Godsdienst, en dezelve doet den Onderwyzer eigenaartig de aandagt vestigen op de Openbaaring, als het middel, om dit gebreklyke te vergoeden. Ter dier gelegenheid behelst dit Stukje voorts nog, in de manier van een byvoegzel, een verslag van de Openbaaring, vervat in de Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments, met aanwyzing van derzelver voortreffelykheid en Godlykheid. De geagte Opstellers deezer onderrigtinge hebben de vatbaarheid der Jeugd zeer wel in agt genomen, en tevens dit onderwerp, met ter zydestelling van het al te ingewikkelde voor de Jeugd, in zyne soort volledig behandeld.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Zes Leerredenen over den Oorlog; door wylen den Wel Eerwaarden Heere J. GUIOT, *in leven Bedienaar des Heiligen Euangeliums in de Walsche Gemeente tot Rotterdam. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam*, by J. van Gulik, 1786. *Behalven de Voorreden*, 222 *bladz. in gr. octavo.*

In dit zestal Leerredenen vestigt de Eerwaerde *Guiot* een Godsdienstig oog op den Oorlog, en ontvouwt de voornaemste onderwerpen, daer toe betreklyk, uit dat gezichtspunt; ten einde zyne Toehoorders op te leiden, tot een indrukbaer bezef van Gods albestierende hand ook in den Oorlog, en een levendig gevoel van hunne verplichting, om hun gedrag, naer die kundigheden, en vereisch der omstandigheden, te regelen. Tot een tekst voor dezelven heeft zyn Eerwaerde uitgekoozen de bekende woorden van Salomo, Spr. XXI. 31. *Het Paerd wordt bereid tegen den dag des stryds; maer de Overwinning is des* HEEREN; en hy behandelt zyne bedoelde hoofdonderwerpen in vyf achtervolgende Leerredenen, schikkende voorts zyne zesde of laetste Leerreden, ter aenwyzinge van de nuttigheden, die men uit de voorigen trekken kan. De Eerwaerde *Guiot* behandelt dit Stuk indiervoege, dat hy een in zyne soort volledig zamenstelzel ener Godsdienstige overweginge van den Oorlog aen de hand geve, en ons op ene oordeelkundige wyze onder 't oog brenge, hoe wy de voornaemste waerheden, daertoe behoorende, hebbe te beschouwen, en hoedanig een gebruik wy daervan behooren te maken. Zyne laetste Leerreden draegt ons de ontvouwde waerheden zo beknoptlyk voor, dat wy derzelver opgave daeruit zullen mededeelen; en te gelyk, by de ene of andere waerheid, ene proeve geven van de wyze, op welke hy die waerheden ter nadere betrachtinge doet strekken.

„ De EERSTE *Waarheid* (zegt hy) die wy vastgesteld

hebben, en die uitdrukkelyk in onzen Text werd te kennen gegeeven, is, dat *de Overwinninge is des Heeren.* Dat is te zeggen, dat God de Zege geeft aan den eenen, en dat hy de nederlaag veroorzaakt van den anderen; dat hy alle de gebeurtenisſen van eenen Oorlog beſtierd; dat hy alle derzelver werkingen ſchikt en bepaald; dat hy invloed heeft op alle de Daaden van de tegengeſtelde partyen; en dat zy, zonder zyne toelaating, of zynen wil, niets kunnen volbrengen. Deeze waarheid hebben wy in 't breede uit de *Reden*, de *Heilige Schrift*, en door *Voorbeelden* beweezen.

„ Wy hebben in onze TWEEDE LEERREDEN vastgeſteld, dat de Oorlog, hoewel in ſchyn aanlopende, tegens *de Wet van God*, tegens *de gevoelens van Menſchelykheid*, en tegens den aart van *het Koningryke van Jezus Christus*, egter *geoorloofd* was onder het *Euangelie*, gelyk als die het geweest was, onder de oude Wet. De voorbeelden en de Schriftuurplaatzen uit het Oude en uit het Nieuwe Testament, die wy by die gelegenheid aangehaald hebben, gevoegt by de Drangredenen, die de Reden zelfs ons op dat onderwerp aan de hand geeft, ſtellen die waarheid buiten twyffeling.

„ Wy hebben, als eene DERDE *Waarheid*, duidelyk beweezen, dat alhoewel God de oorzaak was der Overwinningen en der Voordeelen, die wy op onze vyanden behaalen, hoewel *de Overwinning is des Heeren*, hy egter wil, dat de menſchen ten dien einde van hunne zyde *de noodige Toebereidzelen en Wapenrustingen doen;* dat zy gebruik maaken van alle de vereischte middelen by die gelegenheden, even of zy haare uitkomst alleen verwagten moesten van hunzelven, en van hunne poogingen, en dat God hen zynen byſtand niet toegezegd had." —— Zie hier het gebruik, dat hy van deze derde *Waerheid* gemaakt wil hebben.

„ Dat zo zynde (vervolgt hy) is het duidelyk, dat in een Staat, die zig in eenige Oorlog ingewikkeld vind, ieder der geenen, die dezelve uitmaakt, meer of min belang hebbende in de bewaaring en in de verdediging van dien Staat, ook met al zyn vermogen het zyne moet toebrengen tot de *middelen*, die men in 't werk moet ſtellen, om een gelukkige uitkomst te verkrygen. —— Doch de pligten, waaraan de verſcheiden Leden van een Lichaam gehouden zyn, in zodanige gevallen, zyn voor allen niet dezelven, en verſchillen naar den rang en den ſtaat der Ingezetenen.

„ Men

„ Men kan in alle Staaten, die zig in Oorlog bevinden, *drie ſoorten* van menſchen onderſcheiden, waarvan elk byzondere pligten voor het algemeen welzyn te vervullen heeft. Zy, die geplaatst zyn in de *Regeering;* zy, die gebruikt worden in de *Legers;* en zy, die noch *Staats-* noch *Krygsberoep* oeffenen.

„ Wat de *eerſten* betreft, dewyl dat van haare goede of ſlegte Beſtiering voornamenlyk afhangt, de gelukkige of rampſpoedige uitſlagen, die de Wapenen van het Volk, dat zy regeeren, kunnen hebben, zyn zy het ook, die de kragtdadigſte middelen kunnen, en moeten in 't werk ſtellen, om die Wapenen te doen voorſpoedig zyn. —— Wy zullen daaromtrent in geene breede onderhandeling treeden, *eensdeels*, dewyl het aan de Overheid zelve is, om te weeten, welk gedrag zy moet houden in tyden van Oorlog, om het welzyn en het voordeel der Volken uit te werken, die haar onderworpen zyn; het is om dat men haar vooronderſteld meer onderrigt dan anderen, dat men haar het Beſtier der Regeering heeft toevertrouwt: *ten anderen*, om dat de voornaamſte Middelen, die tot het geluk en den roem van een Volk kunnen medewerken, genoeg bekend zyn, aan alle de geenen, die van hun gezond oordeel en van hunne kennis gebruik maaken. Niemand is onbewust, by voorbeeld, dat, in een welbeſtierd Gemeenebest, de Ampten en de Bedieningen gegeven moeten werden aan hun, die het bekwaamſte zyn die te bekleeden; dat de verdienſten aangemoedigd en beloond moeten werden; dat het geheim der zaaken onverbreekelyk moet bewaard blyven; dat de geldmiddelen wyslyk en getrouwlyk moeten gebruikt werden; dat eene naauwe Eensgezindheid altoos moet heerſchen onder de Hoofden die regeeren; dat de byzondere belangens altyd aan het algemeen belang moeten opgeofferd werden; en verder zodanige, andere duidelyke en bekende grondregels, waarvan de beoeffening onvermydelyk nodig is, om een Volk gelukkig te maaken, en in ſtaat te ſtellen, om zyne vyanden te wederſtaan.

„ Wat aangaat de pligten van *hun*, die in de *Legers gebruikt werden*, men weet insgelyks, dat de ſterkte van een Krygsmagt niet zo zeer beſtaat in het getal der Troupen, waar van dezelve is zamengeſteld, als wel in de ſtipte onderſchikking die daarin heerscht; in de geſtrengheid der tugt, die men 'er in doet nakomen; in de voorzigtigheid, de dapperheid en de bekwaamheid der Veldoverſten; in

in de kloekmoedigheid, de blinde gehoorzaamheid en de onderdaanigheid der Soldaaten, en der mindere Bevelhebbers. —— Het is hier de plaats niet, om langer en breedvoeriger daarop aan te dringen (*). Het zal beter te pas komen te onderzoeken, welke de *pligten* zyn van de *byzondere Ingezetenen*, die geen beroep, noch in het Staats- noch in het Krygsweezen, waar te neemen hebbende, egter kunnen toebrengen tot de voorspoed van den Staat, waarvan zy een gedeelte uitmaaken, en tot het geluk van haare Wapenen.

„ Daar zyn 'er *twee* voornaame, die zy zorgvuldig moeten nakomen, zo zy geen hinder willen toebrengen aan het geluk, het welke zy zelven wenschen te genieten.

„ *Het eerste* is, dat zy gehouden zyn *onderdaanig* en *gehoorzaam* te weezen, aan de Regenten, of aan de Mogentheid, van wien zy afhankelyk zyn; zig stil te gedraagen na haare oogmerken; zig gewillig te voegen na haare Inzichten, zonder zig in te laaten met haar gedrag te berispen, en haare onderneemingen te veroordeelen. —— Die onvergenoegtheid, die murmureeringen, die oproerige en halsterrige gesprekken, die men te dikwils laat ontvallen tegen de Regeering, waaraan men onderworpen is, betoonen zoo veel *vermetelheid* als *verwaandheid* by hun, die 'er zig aan schuldig maaken. Het is *vermetelheid*, te willen oordeelen over het gedrag, dat men houden moet in deeze of die omstandigheid, wanneer men 'er den grond niet van kent, wanneer men niet weet alle de omstandigheden, die daar by behooren, noch alle de dryfveeren van 't Staats-Cabinet; waarvan zy alleen, die het Roer der zaaken in handen hebben, kunnen onderrigt weezen. Maar wanneer men, zelfs zo wel als zy, den staat der zaaken, en de geneigtheid der gemoederen zoude weeten, zoude het altoos *verwaandheid* zyn, te willen oordeelen over het geen dienstig is te vermyden, of om beter te doen, dan zy, die de ondervinding, die zy van de zaaken hebben, moet afgerigt hebben, van de wyze waarop men zig moet bepaalen, naar maate dat de omstandigheden het vereisschen.

„ Niets

(*) Zyn Eerwaarde sprak deze Leerredenen uit in 't jaar 1745. Byaldien hy dezelven in de tegenwoordige dagen had voorgesteld, zou hier natuurlyk de *Burgerwapening*, ook in aenmerking hebben moeten komen: en even zo zouden hem dezelven, in meer byzonderheden, wel eens aenleiding tot ene andere manier van voorstellen gegeven hebben.

„Niets zoude voor een Staat schadelyker kunnen zyn, dan de innerlyke verdeeltheden die dezelve vernielen, vooral wanneer zy zig ter zelver tyd door vyanden van buiten ziet aangevallen; dat is, het geen den ondergang van het vermaardste en magtigste Gemeenebest heeft veroorzaakt. Niets daarentegen brengt meer toe tot de vastigheid, het geluk en de voorspoed van dien zelven Sraat, dan de overeenkomst der Leden met hunne Opperhoofden, de gelykheid van inzigten en oogmerken, de overeenstemming, die 'er heerscht, tusschen zy die regeeren, en zy die geregeerd worden; overeenstemming die bestaat in de genegenheid en den yver, met welke de Onderdaanen zig voegen naar de inzigten van hunne Overheid. Het voorbeeld dat wy 'er van zien in een nabuurig Koningryk, bewyst beter deeze waarheid, dan alle de redeneeringen, die men zoude kunnen bybrengen.

„ Uit die *gehoorzaamheid* en die algemeene onderwerping, die wy komen te eisschen van de Onderdaanen voor hunne Overheid, spruit, *ten tweeden*, voort een byzondere *pligt*, waarvan de beoeffening niet minder noodzaaklyk is, om eenen gelukkigen uitslag in eenen Oorlog te verkrygen; bestaande daarin, dat zy geduldig en zonder tegenspreecken *draagen* moeten de *Lasten*, die men hen oplegt, om te voldoen aan de buitengewoone kosten, die men genoodzaakt is in die omstandigheden te maaken. Het Geld, gelyk men weet, is de Zenuw des Oorlogs. Zo dra dat middel ontbreekt, zyn alle anderen of onuitvoerlyk of zonder vrugt. —— Dus te weigeren, om, naar maate van ons vermogen, op te brengen, tot onderhouding van hen, die hun Leven bloot stellen, en die hun bloed opofferen ter bewaaringe van onze Voorrechten en van onze Bezittingen, zoude eene schreeuwende ongerechtigheid zyn, en tegelyk eene groote dwaasheid; dewyl dat zulks het eenige middel is, om verdedigers aan te treffen, die ons bewaaren voor de beleedigingen van onze vyanden; en dat, door een gedeelte van 't geen men bezit te willen bespaaren, men zig klaarblykelyk bloot stelt aan 't gevaar om alles te verliezen." —— Hier mede gaet zyn Eerwaerde over tot de vierde en vyfde geleerde Waerheid, welke hy indezervoege voordraegt.

„ Als eene VIERDE *Waarheid*, uit onzen Text afgeleid, hebben wy gezegt en bewezen: *De Heere* vergunt *de Zege en de Overwinning niet, dan aan hun die de gerechtigheid aan hunne zyde hebben;* te weeten: aan die

geenen, die den Oorlog uit *rechtvaardige* en wettige *Beweegredenen* ondernoomen hebben; die denzelven voeren door *rechtvaardige* en geoorloofde *Middelen;* en die *zelven rechtvaardig* en heilig zyn in hun *gedrag* over 't geheel, en in hunnen wandel.

,, Eindelyk, M. T. wy hebben in onze VYFDE LEERREDEN gezien, dat, wanneer God de Zege aan een Volk wil schenken, of in 't algemeen eenig ander zyner besluiten uitvoeren, hy *niet onmiddelyk door zig zelven werkt*, en door de enkele kragt van zynen wil, zo als hy zoude kunnen doen, als hy wilde; maar dat hy altoos, of meest altoos, *gebruik* maakt van Uitvoerders, Werktuigen, *Middelen;* dan eens meer ingewikkelde, en dan eens meer eenvoudige, die hem, in minder of meerder tyd, tot het oogmerk, dat hy zig voorgesteld heeft, brengen, naar dat hy zulks goedvind."

Leerredenen over verschillende onderwerpen, door AUGUSTUS STERK, *Leeraar in de Gemeente, toegedaan de Onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse te Amsterdam. Twee Deelen. Te Amsterdam, by* de Wed. E. Smit *en* A. Mens Jansz. *en in 's Hage, by* C. Plaat. 1787. *In gr. octavo.*

Toetse der Aanmerkingen van J. M. BOON, *Leeraar in de Gemeente, toegedaan de Onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenis, te Rotterdam, op zekere Predicatie, over de bewyzen voor de Leer der H. Drieëenheid. Door* A. STERK, *Leeraar in de Luthersche Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, en in 's Hage, als boven. In gr. octavo.* 148 *bladz.*

De Eerwaerde *Sterk* behandelt in ieder Leerreden, in deze opgemelde twee Deelen vervat, een gewigtig onderwerp, het zy van de Leerstellige of van de Beoefenende Godgeleerdheid; welke onderwerpen hy door ene duidelyke manier van voordragt ten klaerste ontvouwt, en in een manlyken styl ten ernstigste ter betrachtinge aendringt. Een volgend Deel zal ons wel gelegenheid geven, om 'er ene nadere proeve van te verlenen, waarmede wy ons thans niet wel kunnen ophouden; dewyl 's Mans byzondere omstandigheden ons tegenwoordig als nopen, om wat bepaelder slaen te blyven, op zyne Leerre-

reden *over het Leerstuk der Heilige Drieëenheid*, in het tweede Deel afgegeven. Men weet, naemlyk, uit het voorgevallene in de Luthersche Gemeente alhier, (waarvan we ook reeds eenige melding gemaekt hebben (*),) dat zyn Eerwaerde by zommigen verdacht gehouden is, van in dit Leerstuk niet rechtzinnig te zyn, naer den inhoud der Augsburgsche Geloofsbelydenisse. Deze verdenking kwam ons reeds vreemd voor; en, na 't inzien der Leerreden over dit onderwerp, openlyk uitgesproken, hebben wy ons ten hoogste moeten verwonderen, of over de onkunde, of over de kwaedaertigheid der zodanigen, welken ene beschuldiging van dien aert op de baen gebragt, of verder voortgezet hebben. —— Zyn Eerwaerde, naemlyk, brengt den inhoud van het eerste Artykel der Augsburgsche Geloofsbelydenisse tot de drie volgende Hoofdstellingen. Derzelver Opstellers betuigen *voor eerst* te gelooven, „ dat 'er maar één éénig Godlyk Weezen „ is, het welk genoemd wordt, en ook waarlyk is, God: „ *ten tweeden*, dat in dit éénige Godlyke Weezen drie „ onderscheidene persoonen zyn; Vader, Zoon en Heili„ ge Geest: en eindelyk, *ten derden*, zeggen zy, dat zy „ alle deeze drie persoonen als deelgenooten van een en „ het zelfde Godlyke Weezen aanzien, en aan ieder der„ zelver de *Eeuwigheid*, *Ondeelbaarheid*, volmaakte *Al„ macht*, *Wysheid* en *Goedheid* toeschryven." —— Omtrent ieder dezer Stellingen legt de Eerwaerde *Sterk* het 'er verder op toe, om deze leer der Augsburgsche Geloofsbelyderen te staven, en te doen zien, dat zy, in dit eerste Artykel van hunne Geloofsbelydenis niets beleden hebben, het geen niet met de tale der Heilige Schriftuur op de volmaektste wyze overeenkomt. Het overige dezer Leerreden is geschikt ter beantwoordinge der tegenwerpinge, dat dit Leerstuk tegenstrydigheden insluit, of, zo dit al niet, dat geen sterveling het begrypen kan; en strekt eindelyk, om te toonen, dat die leer niet slechts eene enkele bespiegeling voor het verstand; maer dat de kennis dier leere enen Christen noodzaeklyk is. —— Na het openlyk uitspreken en gemeen maken van zodanig ene Leerreden, is 't niet wel te begrypen, hoe men den Eerwaerden *Sterk*, wiens eerlyk character bekend is, nog van onrechtzinnigheid in dit Leerstuk kunne verdenken; te meer daer hy in zyne Voorreden der Lasterzucht hare eni-

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroeff.* Iste. D. bl. 537—540.

enige uitvlucht benomen heeft, met uitdrukkelyk te verklaren, „ dat deeze Leerredenen van woord tot woord, „ zonder eenige de minste verandering, zoo gedrukt zyn, „ als hy dezelven hier voor zyne Gemeente gehouden „ heeft."

Zyn Eerwaerde is intusschen door menigerleie soort van naemlooze, of onder verdichte namen uitgegeven, Schriften aengevallen; doch hy heeft, wel beraden, niet kunnen goedvinden, om den hem zo kostelyken tyd aen derzelver beantwoording op te offeren, tot dat hem in handen kwam een Geschrift, het welk onder den naem van den Eerwaerden J. M. BOON, waer van wy onlangs enige melding gemaekt hebben (*), het licht zag. Nademael nu dit Geschrift met den Eerwaerdigen naem van een openbaer Leeraer, in de Luthersche Gemeente te Rotterdam, pronkte, zo heeft de Eerwaerde *Sterk* zich enigermate gedrongen gevonden, om daerop bepaelder agt te geven, en het zelve nader ter toetse te brengen. Het is wel zo, dat de uitvoering hem reden geeft, om te twyfelen, of de Eerwaerde *Boon* het wel opgesteld hebbe, en of hy niet slechts toelate, dat de Schryver dier *Aenmerkingen* zynen naem voere. Dan, wat hier van zy, de tytel van dit Geschrift, met dien naem, geeft aen het zelve het voorkomen van den arbeid diens Mans; en dit noopt zyn Eerwaerde de pen 'er tegen op te vatten: hoewel het meerendeels indiervoege opgesteld zy, dat hy bykans t'over rede gehad zoude hebben, om 'er zich niet mede te bemoeien, maer de wederlegging veeleer aen éénen zyner Catechizanten over te laten. Dat ook indedaad de inhoud dier aenmerkingen van zodanig ene natuur zy, is ten duidelykste blykbaer uit het geheele beloop dezer toetse, en de wederlegging der daer in voorkomende byzonderheden; des de Eerwaerde *Sterk* met regt mogte schryven, „ dat hy den „ tyd beklaagt, dien hy besteedt, om zich tegen een „ man te verdeedigen, dien hy zyne andere verdiensten „ niet wil betwisten, maar die, in 't stuk van Uitleg- „ kunde, te verre ten achteren is, om met hem, op ee- „ nen gelyken voet, te kunnen redetwisten." Nadien deze schryfwyze, met welke zyn Eerwaerde zyne Party hier doorgaens behandelt, middelerwyl ten hoogste ongevallig klinkt voor den Schryver der Aenmerkingen, zo besluit zyn Eerwaerde zyne toetse met deze betuiging.

„ By-

(*) Zie boven, *bl.* 191.

„ Byaldien Do. BOON, te Rotterdam, de Schryver der „ *Aanmerkingen* tegen myne *Leerrede* niet mocht zyn, „ als dan moet, het geen ik van de diepe onkunde, ver- „ regaande onbeschaamdheid, en onchristelyke verketter- „ zucht, enz. enz. van deezen Schryver gezegd, en uit „ die *Aanmerkingen* getoond hebbe, op zyne Wel Eerw. „ niet toegepast worden!"

Voor 't overige vinden wy 't niet ondienstig, den Lezer hier nog mede te deelen, de nadere verklaring van den Eerwaerden *Sterk*, nopens zyn verder gedrag omtrent zyne Tegenschryvers. „ Ik verklaare, zegt hy, by dee- „ ze gelegenheid, dat ik, indien de Schryver der *Aan-* „ *merkingen* lust mocht hebben, om verder tegen my te „ schryven, of iemand anders, met of zonder naam, om „ het voor hem op te vatten, zoo weinig voorneemens „ ben, om 'er verder op te antwoorden, dat ik vastlyk „ besloten hebbe, niets meer van dien aart te leezen, „ zoo lang my niet door iemand myner Vrienden, die in „ staat is, om daarover te oordeelen, verzekerd wordt, „ dat 'er het een of ander geschreeven is, waarin meer „ blyken van kundigheid en waarheidsliefde gevonden „ worden, dan in de Rotterdamsche *Aanmerkingen*, en „ eene menigte van naamlooze geschriften, die voor en „ naa dezelve zyn uitgekomen. Ik heb my eens verle- „ digd, om eenen tegenschryver, die my op eene hoo- „ nende wyze, hoewel met zwakke wapenen, op het lyf „ viel, te keer te gaan; maar voortaan zal ik de weinige „ oogenblikken, die myne Amptsverrichtingen my over- „ laaten, nuttiger besteeden."

Verhandeling over de Natuur van onzen Middelaar JEZUS CHRISTUS, *ter proeve voorgesteld door* SYTSE HOEKSTRA WYTSESZ. *in leven Leeraar in de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Westzaandam. Waarby gevoegd is eene Lykreden over denzelven gehouden, door zynen Ambtgenoot* HENDRIK VAN GELDER. *Te Amsterdam by* L. van Hulst 1786. *In gr. 8vo*, 98 *bladz.*

Het onderwerp, in deze Proeve op nieuw behandeld, word, gelyk bekend is, door de Godgeleerden zeer verschillend begrepen, en de Eerwaerde *Hoekstra* heeft ten dien opzichte de zyde gekoozen, welke hem der waerheid het naeste scheen; en die hy 't wel der moeite

waerdig geacht heeft, dat ze den Lezer wat nader onder 't oog gebragt wierd. Hy ontvouwt, in de eerste plaets, zyne denkbeelden over de Natuur van onzen Middelaer Jezus Christus, in derzelver geheelen zamenhang; en brengt dezelven voorts tot eenige hoofdstellingen, die voornaemlyk het wezen van dit zyn gevoelen uitmaken, welken hy, ieder op zich zelve, tracht te betoogen. Verder benaerstigt hy zich om te doen zien, hoe dit gevoelen strekken kan, om verscheiden Leerstukken van den Christen-Godsdienst, in een zeer redelyk daglicht te doen verschynen; waerby hy tevens nog eenige andere nuttigheden, zyns oordeels, met dit gevoelen verknogt, voordraegt. Wyders voegt zyn Eerwaerde hier by een onderzoek, in hoe verre het gevoelen over de H. Drieeenheid, ingevolge van deze zyne stellingen, door hem hier ter proeve voorgedragen, van het *Sabellianismus* verschille. En ten laetste verleent hy ons nog een korten inhoud van het geheele Leerstelsel, rakende de Natuur van den Middelaer Jezus Christus, meestal, alleen met de woorden der H. Schrift voorgedragen.

Naer de denkwyze van den Eerwaerden *Hoekstra*, heeft Jezus Christus, voor zyne geboorte als mensch, in de onbegonnen eeuwigheid, een geschapen bestaen gehad; en op dat weezen heeft de Godheid zulk eene naeuwe betrekking aengenomen, dat 'er uit die vereeniging één enkel Persoon ontstond, die men alleen denkbeeldig in twee wezens kan onderscheiden. Deze betrekking kan niet beter afgebeeld worden, dan onder het denkbeeld van *Vader* en *Zoon*; en dezelve is zo naeuw, dat God, met geene van zyne schepzelen, ooit of ooit in zulk eene betrekking zal komen. Het Opperwezen dan zich, zo naeuw, met deze geschapene Natuur verenigd hebbende, werd dus Vader; en de geschapene Natuur, verenigd zynde met de Godheid, werd Zoon. Het geheel Godlyk wezen, alle Godlyke eigenschappen, dus ook de Godlyke kracht, werden het ware eigendom van die ontleende Natuur. Het wezen, de eigenschappen, de kracht van den Vader, werd dus waerlyk het wezen, de eigenschappen, de kracht van den Zoon: juist daerom, om dat alle volheid der Godheid in hem lichaemlyk woonde. —— Nu is, niet dat geschapen wezen, op zichzelven beschouwd, maer dat geen, 't welk uit ene ongeschapene en geschapene zelfstandigheid is t'zamengesteld, de Persoon van onzen Middelaer Jezus Christus; die dus, uit kracht der onderlin-

linge betrekkinge, waerlyk twee Natuuren heeft; zynde, ten aenzien van de ene, de eeuwige en waerachtige God zelve, en, ten aenzien van de andere, geen bloot mensch, maer het meest uitmuntende van, en boven, alle geschapen wezens. En deze geschapene Natuur van Jezus Christus, zo als ze vereenigd was en bleef met de inwoonende Godheid, *alleen* is, in de volheid des tyds, met een menschlyk lichaem omkleed geworden; welke omkleeding de grondslag was van zyne diepe vernedering en gelykheid met de menschen.

Zyn Eerwaerde heeft, in overtuigden gemoede, met deze zyne denkwyze zo veel opgehad, dat hy, daer by, by zyn leven, ene hierover opgestelde Verhandeling by herhaling getoetst en beschaefd had, op zyn Sterfbedde begeerd hebbe, dat dezelve ter drukperse gebragt zoude worden. —— 't Is ons, na ene aendachtige lezing, niet voorgekomen, dat deze Verhandeling juist een byzonder licht verspreid, over de duisterheden, die, onder de verschillen der Godgeleerden nopens dit Stuk, over dit onderwerp zweven; en dat vooral, (het geen in dezen ene hoofdbyzonderheid is,) des Schryvers denkbeeld van die *betrekking der Godheid*, met de gevolgen daervan, wel inzonderheid, niet minder ingewikkeld en duister is, dan verscheiden andere Godgeleerde verklaringen van de generatie des Zoons door den Vader. —— Dan met dit alles, schoon wy dus 's Mans Leerstelzel over dit onderwerp niet kunnen aenpryzen, mogen wy echter den overleden Leeraer, wegens deze Verhandeling, den welverdienden lof niet weigeren, dat hy zyne Verhandeling in ene geregelde orde opgesteld, bescheiden uitgevoerd, en zich met oordeel bevlytigd heeft, om zyn gevoelen in het hem mogelyk gunstigste licht te plaetzen.

Met het gemeen maken dezer Verhandelinge heeft de Eerwaerde *van Gelder* te gelyk openlyk afgegeven, zyne Lykreden over dezen zynen Amptgenoot, uitgesproken den 20 Augustus 1786; na dat dezelve den 4den dier maend, in den ouderdom van 29 jaren en 5 dagen, overleden was. De Eerwaerde *van Gelder* stelt zich in deze Leerreden voor, „ *eerst*, te bewyzen, dat Jesus, de Opper„ bestierder zyner Kerke, in 't gemeen goed en wys ge„ handeld heeft, daarin dat Hy menschen, en wel zwak„ ke en sterfelyke menschen, gesteld heeft, tot Leeraars „ des Euangeliums: en *dan* te betoogen, dat deeze „ schikking, in 't byzonder, geen Nadeel doet, aan de

„ groo-

„ groote zaak des Christendoms." Na ene leerzame en voldoende uitvoering van beide deze Stukken, schikt hy het verdere beloop zyner Leerreden naer de byzondere tydsomstandigheden. Op een beknopt berigt van den veelal zukkelenden levensloop zyns overleeden Amptgenoots, drukt hy zich, nopens deszelfs Character, met korte doch nadruklyke woorden, aldus uit. —— „ Zyn „ Character is veelen onder on-, en my, in 't byzonder, „ wel bekend. —— Ik zal my niet uitlaaten in Lof- „ spraak; weinig, maar veel betekenend, kan ik, naar „ waarheid, van hem zeggen: Hy was een Godsdienstig „ Christen, een verstandig Mensch, een liefhebber van „ Letteroeffeningen, kundig boven zyne jaaren, en on- „ vermoeid in 't onderzoeken; zyne zwakke lighaams- „ omstandigheden waren zelfs niet in staat zyne zucht „ tot verstandelyke werkzaamheden uit te dooven. Men „ heeft van Hem een en andere Verhandelingen in geleer- „ de Tydschriften; men zou meer van hem hebben mo- „ gen verwagten, was hy niet, terwyl zich zyne verstan- „ delyke vermogens ontwikkelden, ons, en der Gemeen- „ te, ontvallen; eerlang zal men zien, wat onderzoeklust „ en yver voor den Godsdienst by Hem konden uitwer- „ ken." (*) Aen dit verslag hecht de Eerwaerde *van Gelder*, overeenkomstig met het voorige hoofdbeloop zyner Leerreden, ene stichtelyke bedenking, ter billykinge van Gods weg in dezen, daer de Gemeente haren Leeraer verlooren heeft in 't beste van zyn leeftyd, terwyl men alle reden had, om te verwachten, dat zyn leven, indien het langer had mogen duuren, nog van merkelyker nut had kunnen zyn: welke bedenking hy voorts, gepaerd met anderen, tot de tydsomstandigheden betreklyk, met ene ernstige slotvermaning, ten gemoedlyken gebruike doet dienen.

(*) Dit laetste gezegde doelt op de hier voorgemelde *Verhandeling*, tot welker uitgave toen reeds beslooten was.

De Rede en haar gezag in den Godsdienst briefswyze voorgesteld, door PAULUS VAN HEMERT, *aan den Hoogeerw. Hooggel. Heer* GISBERTUS BONNET, *Dr. en Prof. in de H. Godgeleerdheid en Akademiprediker te Utrecht. Derde Brief. Te Rotterdam, by* de Leeuw *en* Krap, 1787. *In gr. octavo* 134 *bladz.*

Het antwoord van den Heer *van Hemert*, op des Hoogleeraers tweeden Brief, ftrekt wel inzonderheid, om de drie volgende byzonderheden na te gaen. (1.) Of zyn Hooggeleerde de hoofdzaek van het verschil wel onder het oog gehouden hebbe? (2.) Of Z. H. G., ten aenzien van het bederf der onderwerplyke rede, niet ene leer aen de *heerschende* kerk toegekend hebbe, welke eigenlyk de hare niet is? (3) Of Z. H. G. in de bepalinge van het bederf der rede zich zelven niet hebbe tegengesproken?—— Ieder dezer Stukken afzonderlyk behandeld, en daerdoor het beweerde in zynen voorigen Brief nader geftaefd hebbende, leid hy daeruit af, dat de Hoogleeraer hem onregtmatig beschuldigd, en ene onbillyke taek opgelegd heeft, terwyl hy hem tevens voorftelt, wat hy van Z. H. G. verwagt.

„ Uit het geen ik, (zegt hy,) tot dus ver behandeld heb, blykt zonneklaar, dat de taak (*), welke U. H. G. verkozen heeft, my op te leggen niet billyk is, als gegrond zynde op eene onderftelling, welker valschheid ik, nu althands, meen baarblyklyk aan den dag gelegd te hebben, te weten, *dat ik het voornaam verschil, met opzet, ontweken en over andere zaken gehandeld heb, welke eerst naderhand behoren afgedaan te worden;* als mede, *dat ik de leer der Gereformeerde kerk*, zoo als dezelve, in de *Dordrechtsche* vergadering, is vastgefteld, *in een verkeerd licht heb voorgefteld.* Zyn beide deze zeer gewaagde beschuldigingen volftrektlyk *valsch*, en eeniglyk door U. H. G. uitgedacht, met oogmerk, om myne hoofdbedoeling te loor te ftellen, de aandacht der lezeren daar van *behendiglyk* af te trekken, en de zwakfte zyde —— laat ik liever zeggen, de wankelende gronden, van het gebouw der *heerschende* kerke te beveiligen; dan kunt Gy van my niet ver-

(*) *Tweede brief*, bl. 111. [Zie ook in onze *Letteroefeningen* boven, bl. 147, 148.]

vergen, Myn Heer, dat ik dwaas genoeg wezen zal, om *ziende blind te worden*, en, in plaatſe van over *het gezag der rede in den Godsdienst* te ſpreken, terſtond *die* zaken te gaan behandelen, welke Gy my voorſchryft, en over welken, hoe veel 'er ook over geſchreven zy, nog veel meer kan getwist worden, zonder een vergelyk te treffen, vooral dan, wanneer men de *beginſelen overſpringt*, en over *het gezag der rede*, den grondſlag van alles, liefst *naderhand* wil handelen.

,, U. H. G. gelooft met my, dat de mensch, *van nature*, in ſtaat is, om waarheden, als *zoodanig*, te kennen en te beoordeelen; op deezen grond kunnen wy derhalven voortredeneeren, en over het *gezag van de rede in den Godsdienst* ſpreken. Dit had ik billyk mogen verwachten, dat U H. G. *reeds* in haaren tweeden brief zoude gedaan hebben; te meer, daar Gy, op het einde van uwen eerſten (†), my geſchreven hadt, *dat Gy u hadt voorgeſteld, ook over het gezag der rede in den Godsdienst, uwe aanmerkingen mede te deelen*, ja, daar Gy reeds hier mede eenen aanvang gemaakt hadt. Dan dit heeft U. H. G. niet gedaan, maar alleenlyk te kennen gegeven (§), *dat Gy een aantal aanmerkingen hebt klaar liggen, en* ZEER BEGEERIG ZYT, *om dat gedeelte mynes brie's, welke genoegzaam een derde deel uitmaakt, van ſtuk tot ſtuk na te gaan, en, meestal, myne eigen woorden, met uwe tusſchengevoegde aanmerkingon, den lezer onder het oog te brengen:* terwyl U. H. G. wyders verzekert, *dat het U ten byzonder genoegen zyn zal, uwe medekristenen, die op de lere der verzoening en de verborgenheden des geloofs hoogen prys ſtellen*, te doen zien, *hoe ydel de pogingen zyn, welke aangewend worden, ter ondermyning van die gronden, waarop zy de hoop hunner zaligheid gevestigd hebben.*

,, Wel aan, Myn Heer, voldoe dan aan uwe begeerte, en deel my uwe aanmerkingen mede, *over het gezag der rede*, welke wy beiden in ſtaat keuren, om de waarheden, welken men kennen moet, te beoordeelen! Waarom toch zou ons verſchil over het *zedelyke* vermogen des menſchelyken verſtands *eerst* moeten worden afgedaan? Wat gemeenſchap heeft dit met het *gezag* der rede? Wilt Gy wyders *de ydelheid der pogingen aanwyzen, welken de gronden* uwer geloofsgenoten *ondermynen*, en bedoelt Gy daar *my-*

(†) Bl. 223, 224. (§) Bl. 88, 89. van den tweeden Brief.

myne pogingen mede (want dit heeft U. H. G. voorzigtig den lezer te raden gelaten); wel aan, voldoe aan *deze* uwe begeerte, en toon duidelyk aan, dat de gezonde rede het stelsel uwes genootschaps, met alle deszelfs *verborgenheden* en ingewikkelde leerstukken, begunstigt, en het myne, welk zekerlyk veel eenvouwdiger en kleener van omslag is, tegenspreekt! Ik verzeker U, dat U. H. G. in my iemand zal vinden, die voor eene *redelyke overtuiging* vatbaar is.

„ Voor het overige kan ik U. H. G., op myne beurt, verzekeren, dat ik over het andere gedeelte uwes briefs verscheiden aanmerkingen gemaakt heb, welke waarschynlyk niet zeer naar den smaak van U. H. G. wezen zullen. Dan, naardien wy, immers volgends *uw* oordeel, over deze zaken *naderhand* zullen *moeten* handelen, en U. H. G. op myne aanmerkingen, indien ik dezelven *nu reeds* ter neder stelde, mooglyk geen acht zoude willen slaan, volgens het geen U. H. G. my heeft te verstaan gegeven (†), zal ik die moeite voor het tegenwoordige liever spaaren, en tot eene nadere gelegenheid uitstellen, wanneer het by de stukken mede zal kunnen blyken, wat 'er van die beschuldigingen zy, welken Gy, Myn Heer, het zy regtstreeksch, het zy van ter zyde, tegen my hebt ingebragt."

(†) Bladz. 111, 112.

Verhandelingen van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Vierde Deels, eerste Stuk. Te Utrecht, by de Wed. J. de Waal en Zoon, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 222 *bladz. in gr. octavo.*

De Prysvraag van 't Genootschap, welker beantwoording in deezen medegedeeld wordt, betreft de Scheikunde, en is van den volgenden inhoud. „ Welke zijn de eigenlijke Oorzaken, waarom de *Scheikunde* bij onze Nabuuren, en vooral bij de Duitschers, in meer aanzien, en algemeener oefening is, dan in ons Vaderland? Welke is de beste wijze, om, ten minsten, in de voornaamste Steden van onze Unie, de *Scheikunde* in haare grondbeginselen te doen onderwijzen? Welke zijn de bekwaamste middelen, om die noodzakelijke en voor den mensch heilzame kunst bij de *Artzenij-Mengkundigen*

„ in

„ in algemeener oefening te brengen? En, eindelijk, „ hoe zoudé men de deugdzaamheid der Chemische be„ reidingen, inzonderheid die van buiten ingevoerd wor„ den, best kunnen onderzoeken, ten einde de vervalsching voor te komen?" Van de twee hierop ingekomen Antwoorden is het eene, opgesteld door den Heer *B. Tieboel*, met den gouden Eerprys bekroond; en het andere, vervaardigd door de Heeren *P. Schonk* en *P. J. Kasteleyn*, met eene zilveren Medaille, als een *Accesfit*, vereerd geworden. Men heeft, in beide deeze Verhandelingen, schoon oordeelende dat ze niet in alles aan 't bedoelde van het Voorstel voldeeden, zo veel aanpryzenswaardigs gevonden, dat men niet wel konde nalaaten, derzelver verdiensten openlyk te erkennen. 't Is te wenschen, dat de gemeenmaaking deezer Antwoorden moge medewerken, ter bevorderinge van het herstel der heilzaame Scheikunde, die in ons Vaderland dermaate vervallen is, en welker onbezonnen behandeling zo deerlyke gevolgen met zig sleepen kan, dat de Heeren *Schonk* en *Kasteleyn*, niet ten onregte, de agtingswaardige Leden der *Collegia Medica* indeezervoege aanspreeken.

„ Gij, die u, als hoofden van het Kunstgenootschap der Artzenijmengkundigen, in uwe posten geplaatst ziet! uw plicht is het vooral —— want het leeven en de gezondheid uwer medemenschen, uwer medevaderlanders is u, in zo verre, aanvertrouwd; —— te zorgen, dat 'er niet dan bekwaame mannen tot den post van Apotheker gerechtigd worden. 't Is uw plicht, de Regeeringen in uwe Steden, den ongeoorlofden toestand der *Pharmacie* onder het oog te brengen, bij aldien gij, uit eigen *authoriteit*, niet vermoogt, de zo noodige veranderingen in het wezen der proefneemingen in te voeren. —— 't Is uw plicht, zo gij door onze gedachten u overreed ziet van het hoogstnoodige eener hervorming, (en des twijfelen wij niet, want wij hebben niet dan waarheden gemeld, en niets overdreeven,) de noodige middelen daartoe, hoe eer zo beter, in werking te brengen. —— Maar 't is ook uw plicht, in de reeds zijnde, en nog te koomene Apothekers, den moed niet uit te dooven, maar, zo veel gij kunt, de zaaden van *Eer* en *Belang* in hun te verleevendigen. —— 't Is uw plicht, te waaken tegens de meer en meer toeneemende gebreken, en openbaare kwakzalverijen. —— Uw plicht is het, in dit opzigt, het leeven en de gezondheid der Ingezetenen te beveiligen, tegens

de

de woedende en verfoeilijke baatzugt der onbevoegde knoeijers, en dus te gelijk het wettig recht der Apothekeren krachtdaadig te beschermen. Een voorbeeld, uit veelen: het is *Amsterdam*, het magtig, het volkrijk *Amsterdam*, waar men in Chijmistwinkels, Drogistwinkels, Kruidenwinkels, en wie weet waar niet al meer, daaglijksch eenige honderde Ordonnantien door Doctoren voorgeschreeven, ongestraft durft en ziet gereed maaken. 't Is *Amsterdam* vooral, waar men allerhande verdervelijke zogenaamde geneesmiddelen, door volkoomen onkundigen, in de openbaare nieuwsmaaren, jaar in jaar uit, openbaar te koop veilt. 't Is *Amsterdam*, waar zij, die zig Chijmisten noemen, (Lieden, die aan geene Proefneemingen, aan geene *visitatien* hunner *præparatien*, aan geene de minste lastdraaging onderworpen zijn,) de voornaamste binnen- en buitenlandsche afleveringen van de door hun bereide (of door hun van buiten ingevoerde) *Chymicalia* in hebben. 't Is *Amsterdam*, waar een aantal van 150 *Apothekers* zich vermoeijen, uit oorzaak van alle de ingeslóopen en sterk heerschende ondermijningen, met den *Doctor* uit te hangen, ten einde op eene zekere kwakzalverachtige wijze hun bestaan te vinden, 't welk zij buiten dat, van wegen al het vermelde, niet kunnen hebben; en dus doende den tijd doorworstelen, welken zij tot beoefening hunner eigene kunst verplicht waren te besteeden. . . . . Zie daar, den rampzaligen toestand der *Pharmacie*, in de magtigste, de volkrijkste Stad onzer Unie. ——— 't Is derhalven uw plicht, mijne Heeren! die de hoofden vertoont van de onderscheidene ligchaamen der Apothekers, dat gij de aangetoogene en ook andere gebreken uitroeit, dat gij de Apothekeren helpt herstellen en beschermen in hunne rechten: dat gij ook hen doet blijven binnen hunne paalen, en hen belet die te overschrijden; op dat ieder Doctor, Arts; ieder Apotheker, Artzenijmengkundige zij en blijve; en zoo doende geen ongewijde hand, ten koste van hun Eer en Belang, en ten perijkel van de gezondheid en het leeven der menschen, de Zeis in hunnen akker slaa."

Op deeze Prysverhandelingen volgen nog twee Berigten; waar van het eerste behelst eene wiskundige beschryving van eene *nieuwe Ophaalbrug*, door den Heer *H. de Hartog*, welke, bevryd van de gebreken en ongevallen der gewoone Ophaalbruggen, met weinig moeite en vaardig aan 't vereischte gebruik beantwoordt. In het tweede Be-

 rigt

rigt verleent ons de Heer *F. Breuker* een verslag van de manier, door hem uitgedagt en werkstellig gemaakt, *om Ammoniak-zout met yzerdeelen te bezwangeren, en in allen deele gelijk te maaken, aan de yzerachtige bloemen van het Ammoniak-zout:* wegens welke gelukte proefneeming hy ons het volgende meldt.

„ Ik nam te dien einde eene once *Yzer-Vylzel* en agt oncen *Ammoniak zout*, bevogtigde het onder eene geduurige wrijving met twee oncen warm water in een aarden vat, liet dit mengzel daarin agt dagen staan, en ontdekte, na verloop van dien tijd, dat 'er eene vereeniging tusschen het Yzer en Ammoniak-zout plaats greep. Ik mengde 'er toen nog twaalf oncen waters bij, en liet het in een glazen Kolf, in het Zandbad, eenigen tijd kooken. Het vogt vervolgens doorgezijgd, en genoegzaam uitgedampt zijnde, wierd op eene koude plaats ter Crystal-schieting weg gezet. Bij de eerste Crystal-schieting verkreeg ik *twee Oncen* en *vijf Scrupels*; en, na de herhaalde uitdamping, nog *drie Oncen* en *vier Scrupels* schoon roodgeel gekleurd Zout, in alles gelijk in bestanddeelen aan de met moeite te bereiden Yzerbloemen van Ammoniak-zout, gelijk daar mede genomen proeven voldoende bewezen hebben; ja zelfs heb ik meerder *Crocus Martis* uit dit gecrystalliseerde doen præcipiteren, dan uit het gesublimeerde Ammoniak-zout, of schoon beide in eene gelijke evenredigheid van Yzer en Ammoniak-zout bereid."

Eenige byzonderheden, betreffende de Magistraatsbestelling der Stad Haarlem; als mede aangaande den invloed, welke de Burgery daarop, en op de behandeling der publicque zaaken pleeg te hebben, afgeleid uit de Privilegiën der gemelde Stad, en andere egte Stukken; door den Secretaris GRASWINCKEL. *Te Haarlem, by* J. Enschedé en Zoonen, *en* A. Loosjes Ps., 1786. *In gr. 8vo.* 123 *bladz.*

Daar het buiten alle tegenspraak zeker is, dat uit de rechte kennis van de oude Regeeringsvorm onze oorspronkelyke Constitutie moet worden afgeleid, kan niemand, die eenigen smaak heeft in de beoefening der geschiedenis van ons Vaderland, tegenspreeken, dat het onderzoek, naar de oude Regeeringsvorm in de Steden, een poinct is van zeer veel aangelegenheid, te meer, daar het

het verschil, 't welk hieromtrent in de onderscheiden Steden plaats heeft, aanmerkelyk is, en 'er over veele zeer gewichtige zaaken, daartoe betrekkelyk, onderscheidenlyk gedacht wordt. Uit dien hoofde heeft de Heer *Graswinckel* zich in dit Werkje voorgesteld, om zyne medeburgers hunne oorspronkelyke Privilegiën te doen kennen, en gelegenheid te geeven, om, op eene behoorlyke wyze, naar een grondwettig herstel uit te zien, en daartoe, overeenkomstig met onze Constitutie, werkzaam te zyn.

Tot deezen arbeid was de Heer *Graswinckel* in 't byzonder recht geschikt, daar hy, uit hoofde van zyne byzondere betrekkingen tot de Stad Haarlem, gelegenheid had, om, uit min bekende oorspronkelyke Stukken, het een en ander, tot staaving van der Burgeren oude en oorspronkelyke Rechten, aan den dag te leggen, het geen van des te meer nuttigheid is, om dat in de *grondwettige herstelling van Neêrlands Staatswezen*, aangaande de Stad Haarlem, niet veel byzonders voorkomt, en ook, in die Stad, geene overblyfzels meer plaats hebben, gelyk in sommige andere Steden, waaruit men zoude kunnen besluiten, dat de Burgery aldaar immer eenigen invloed op de Regeeringsvorm gehad hebbe, en dit veel ligt zou kunnen vermoeden, als of Haarlem, ten deezen opzichte, minder recht had dan andere Steden.

Na dat de Schryver vooraf in 't algemeen heeft aangetoond, dat oudtyds de Burgeryen en de Steden een zekeren, en wel een zeer aanmerkelyken, invloed, op de Regeering hadden, treedt hy ter behandeling van de hoofdzaak zelve, welke hy zich heeft voorgesteld, en wel, om meer byzonder aan te toonen, wat van ouds, en vervolgens, met opzicht tot den invloed der Burgery op de Regeering, in de Stad Haarlem, hebbe plaats gehad.

Ten dien einde heeft hy vooraf eenige aanmerkingen voorgedragen, betrekkelyk tot de oude Regeeringsvorm der Stad; waarop hy vervolgens nagaat, wanneer waarschynlyk een vast Collegie, of Vergadering van Raaden, thans onder den naam van Vroedschap, of de Raad en Vroedschap, bekend, is opgerecht; als mede, welke veranderingen daaromtrent, van tyd tot tyd, hebben plaats gehad, en eindelyk, of, en hoedanigen invloed, ook, na de oprichting van 't gezegde Collegie, de Burgery behouden heeft, om dan vervolgens daaruit eenige gevolgen af te leiden, ten blyke, dat de Stedelyke Regeeringsvorm,

zo als dezelve thans plaats vindt, niet is over een te brengen met de oorspronkelyke Privilegiën.

En het geen de Schryver deswegens met zo veel oordeel als geschiedkunde, heeft bygebragt, is overtuigend, om te doen zien, dat oudtyds de Vroedschap en Rykdom niet is geweest een permanent lichaam van Regeering, maar dat men daardoor verstaan moet de kundigste en gegoedste Ingezetenen, welke, in zaaken van gewigt, ten Raadhuize opgeroepen, en by de deliberatiën van de Regeering wierden toegelaaten, en dat, toen 'er zulk een vast lichaam van Regeering, of permanent Collegie van Raaden uit de Stad., daadelyk plaats had, (welks eerste invoering men in het Handvest van Hertog AALBRECHT VAN BEYEREN, van den 4 Maart 1402, schynt te moeten zoeken,) door de Vroedschap en Rykdom, waarvan men ook in dien tyd nog gemeld vindt, diezelfde kundigste en gegoedste Ingezetenen begreepen worden, zo dat niet alleen de Burgerlyke invloed op de Regeering niet heeft opgehouden, met de invoering van een permanent lichaam van Raaden, maar zelfs, gelyk de Schryver duidelyk aantoont, na de oprichting van dit lichaam, de aanzienlykste, kundigste en gegoedste Ingezetenen door deezen Raad, in zaaken van gewicht, niet slechts gekend en geraadpleegd wierden, zo dat men niet, dan met hunne concurrentie en goeddunken, in zodanige gevallen, concludeerde.

Hoe lang nu deeze aloude gewoonte, om de voornaamste Burgers, in zaaken van merkelyk gewigt te raadpleegen, heeft blyven stand houden, kan de Schryver met geen volkomen zekerheid bepaalen, schoon hy genoeg gezegd heeft, om te bewyzen, dat, welke veranderingen 'er, van tyd tot tyd, in de Magistraatsbestelling der Stad ook moge hebben plaats gehad, het byeenroepen der voornaamste Burgers, om, met en benevens den Raad, of Vroedschap, over zaaken van gewicht te raadpleegen en te besluiten heeft, blyven stand houden tot diep in de zestiende Eeuw.

Ten besluite heeft de Schryver de voorsz. veranderingen, welke, sedert den jaare 1581, in de Magistraatsbestelling gemaakt zyn, en door hem kortelyk zyn opgegeeven, in overweeging genomen, en uit het geen by dieswegens beredeneerd heeft voorgesteld, deeze gevolgen afgeleid, namelyk:

Voor eerst: dat de van zeer vroeg af binnen Haarlem plaats gehad, en tot in de zestiende Eeuw gecontinueerd

heb-

hebbende Burgerlyke invloed, nimmer op eene wettige wyze is afgeschaft, ten dien effecte, dat dezelve op eene behoorlyke, en met de Constitutie overeenkomende, wyze, niet weder zoude kunnen worden geïntroduceerd.

In *de tweede plaats*; dat het recht tot de electie, of aanstelling van Burgemeesteren en Schepenen, als nog, ingevolge van het Octroy, door hun Ed. Gr. Mog., op den 22 Juny 1651, aan de Stad verleend, toekomt aan de Vroedschap, en dus dat die Electiën, tot hiertoe, onwettiglyk door den Stadhouder zyn gedaan geworden. En

Ten derden, dat de vermeerdering van 't getal der Leden van de Vroedschap, 't welk by Octroy van H. E. Gr. Mog., van 1718, gegrond op 't Privilegie van Vrouw MARIA VAN BOURGONJE, van den jaare 1476, is bepaald op 24, geenzins geschied zy op eene wettige wyze.

Schoon het eigenlyk niet tot het oogmerk van den Schryver behoort, in een opzettelyk onderzoek te treeden, of, en in hoe verre deeze Burgerlyke invloed thans weder zoude kunnen en behooren te worden ingevoerd, en hy zich uit dien hoofde dieswegens niet opzettelyk heeft ingelaaten, heeft hy zich echter verplicht gevonden, zyne Leezeren onder het oog te brengen; dat, hoe zeer men ook de noodzakelykheid van zekeren invloed van de Burgery op de Regeering moge staande houden, daar by altoos in aanmerking dient genomen te worden, de verandering, door het afzweeren van den Graaf, in de Regeering te wege gebragt, en dus, dat, gelyk de Burgery oudtyds geen invloed had op dat gedeelte van 't bewind, 't welk den Graaf toekwam, en door hem ook uitgeoefend wierd, de Burgerlyke invloed thans niet kan worden geëxtendeerd tot die zaaken, welken door de afschaffing der Graafelyke Regeering, in den boezem van H. E. Gr. Mog. zyn wedergekeerd. „ Een ieder, zegt hy, die ee-
„ nige kennis heeft van onze Constitutie, en de schaade-
„ lykheid eener totaale *Democratie* bezeft, zal de ge-
„ grondheid hier van, zo ik vertrouwe, gereedlyk toe-
„ staan. Het komt my, uit dien hoofde, ook voor, dat
„ eene Burgerlyke invloed dan alleen nuttig kan zyn,
„ wanneer dezelve eeniglyk geschikt en ingericht is, om
„ te zorgen, dat, zo met opzicht tot de aanstelling der
„ Regenten, als de handhaaving der algemeene belangens,
„ gehandeld werde, *overeenkomstig de Privilegiën*, als
„ uitmaakende den grondslag der Burgerlyke Vryheid, ge-

„ lyk dezelve zich oorfprongklyk ook daartoe, voornaa-
„ melyk, zo niet alleen, fchynt uitgeftrekt te hebben.

„ Wil men vervolgens weeten, welke zaaken, door de „ affchaffing der Graafelyke Regeering, aan Hun Ed. Gr. „ Mog. gekomen zyn, men leeze de Verhandeling van „ den Heer Raadpenfionaris *van Slingeland*, over de oude „ Regeering van Holland onder de Graaven, en de ver- „ andering daarin voorgevallen federt de troubelen, voor- „ komende in het eerfte deel zyner Staatkundige Gefchrif- „ ten. Daar zal men, onder anderen, bewezen zien, dat „ de Graaven *de wetgeevende magt* hadden, het *geheele* „ *beleid van de Juftitie*, en het *recht van Oorlog en Vre-* „ *de*, doch welk recht niet onbepaald fchynt geweest te „ zyn; alle welke zaaken, thans in den boezem van Hun „ Edel Groot Mogende gekomen, van zulk eenen aart „ zyn, dat, wil men geene Democratie invoeren, geheel „ aan die hooge Vergadering, of wel de Regeeringen der „ Steden, die dezelve uitmaaken, moeten worden over- „ gelaaten."

Reize naar de Kaap de Goede Hoop, de Landen van de Zuidpool, en rondom de waereld; doch voornamelyk in de Landen der Hottentotten en Kafferen, in den jaare 1772 *tot* 1776, *gedaan door* ANDREAS SPARMAN, *Doctor en Profesfor in de Geneeskunde te Stokholm enz. enz.; met eene Voorreden en Aanteekeningen, van den Heer* GEORGE FORSTER, *thans Hoogleeraar in de Natuurkunde te Wilna. In 't Nederduitsch vertaald. Met Plaaten. Te Leyden, by* S. en J. Luchtmans, *en te Amfterdam, by* M. de Bruyn, 1787. II *Deelen, in gr. 8vo.*

De Heer SPARMAN, die reeds door eenige kleine Schriften, welke niet alleen van zyne bekwaamheid en kennis, maar ook van zynen werkzaamen yver, tot uitbreiding der wetenfchappen, getuigen kunnen, genoeg bekend was, heeft zich in 't byzonder verdiend gemaakt door dit tegenwoordig Werk, dat boven veele andere zogenaamde befchryvingen der Kaapfche Volkplanting den voorkeur wegdraagt, uit hoofde dat de meeste Reisbefchryvingen aldaar flegts, geduurende een korten tyd van verkwikking, en genoegzaam als in 't voorbygaan, vliegende blikken op de naaste voorwerpen konden vestigen, maar de afgelegenere ten eenemaal onaangeroerd moesten laa-

laaten; daar in tegendeel de Heer *Sparman*, uit hoofde van deszelfs langduurig verblyf aan de Kaap, en zynen vryen toegang in de beste en aanzienlykste huizen, (in welken men over zekere vooroordeelen, de eigenlyke Staats- en Regeerings-gesteltenis der Volkplanting, en het geheele Systema der Oost-Indische Maatschappy betreffende, jegens Vreemdelingen en Reizigers te spreeken, geen geheim meer maakte) aan zyne berichten en waarneemingen meer echtheid en geloofwaardigheid heeft bygezet, dan men aan de opstellen van andere Reisbeschryvers kan toekennen. Daarenboven had zyne Reisgenoot, de Heer *Immelman*, met wien hy ongelyk veel verder, dan alle zyne voorgangers, in het binnenste des lands is doorgedrongen, en de alleruiterste Kaapsche Volkplantingen ten Noordoosten bezocht heeft, op eene voorgaande dergelyke binnenlandsche reize reeds veele onderviuding, en eene grondige kennis van deezen merkwaardigen uithoek van Africa verkreegen. ——— By zodanige omstandigheden is het geen wonder, wanneer het tegenwoordig Werk van onzen Schryver dat van alle zyne voorgangers ten eenemaal verdonkert, en zo lang het bruikbaarste, het volledigste en tessens geloofwaardigste is en blyft, tot dat een welgegoed Man, gelyk de Heer *Banks*, uit een enthusiasmus voor de weetenschappen, of een verlicht Staatsdienaar, gelyk de bevorderaar van het Deensche Reisgenootschap naar Arabie, een geleerde reize in het groote derwaards doet of laat doen.

Landbouw- en Huishoukunde, Menschkunde en Natuurlyke Historie, zyn, in een naauweren zin, des Schryvers voornaamste oogmerken geweest. Al wat hy, omtrent het eerste, heeft ter nedergesteld, is meestal ontleend uit den omgang en de gesprekken met kundige en geoefende Landbouwers, terwyl de menigvuldige waarneemingen, welke haare onmiddelyke betrekkingen op die soort van het menschengeslacht, welke daar inheemsch is, hebben, zo eigenaartig, zo byzonder karakteristiek zyn, dat zy slechts aan die leezers kunnen mishaagen, welke geen boek voor gewigtig houden, wanneer het niet, ten minsten, eenige zeldzaame ontmoetingen en ongelooflyke sprookjes behelst. En wat de Natuurlyke Historie betreft, de Kenners en Liefhebbers derzelve zullen hier ontelbaare soorten van Dieren en Planten, waarvan de Africaansche Wildernissen krielen, en de weinigsten tot hiertoe ontdekt zyn, met kenbaare onderscheidende trekken beschreeven vinden, schoon hy zich geenszins, naar het voorbeeld van andere

leer- en Hevelingen van LINNÆUS, met dorre kunstmaatige beschryvingen opgehouden, maar alleen zulke algemeene artikelen der Natuurlyke Historie uitgekoozen heeft, in welken de menigte belang stelt, die en de weetenschappen verryken, en de opmerkzaamheid van het algemeen op eene aangenaame wyze bezig houden, terwyl zyne Natuurkundige opmerkingen ook nog daardoor eene nieuwe en beslisfende waardy verkrygen, dat zy menige ingeslopene, en zelfs op het getuigenis van beroemde Mannen rustende, vooroordeelen uit den weg ruimen, en op die wyze de groote Huishouding der Natuur, gelyk ook de Instincten, de Kunstdriften en Vaardigheden der Dieren volkeediger aan den dag leggen. ——— De bygevoegde Afbeeldingen van veele Dieren, die tot hier toe, of nog in 't geheel niet, of ten minsten zeer gebrekkig zyn uitgeteekend, verstrekken dit Werk niet alleen tot sieraad, maar vermeerderen daarenboven nog het voordeel, der evengemelde verbeteringen, en zetten een' byzonderen luister en duidelykheid aan de Beschryvingen by, terwyl de Landkaart, die de Heer *Sparman* van de Kaap de Goede Hoop en de Gewesten door hem bereisd, naar zyne eigene waarneemingen, en naar oorspronglyke handteekeningen, die hem aan de Kaap door zyne Vrienden zyn medegedeeld, ontworpen heeft, van 's Mans kunde en eigen ondervinding merkelyke tekenen draagt, en een des te aanzienlyker bydrage tot de Aardrykskunde uitlevert, hoe minder aantekeningen wy van deezen Uithoek van Africa hadden.

Zie daar hoofdzaakelyk het loffelyk getuigenis, dat de beroemde *Forster* van den Schryver en deszelfs Werk met zo veel recht en naar waarde gegeeven heeft. Het is, intusschen, jammer, dat de Heer *Sparman* dit Werk, even als zyne voorige, voor goede Hollandsche ducaaten schynt geschreeven te hebben, het geen dikwerf een nadeelige uitwerking op de behandeling heeft; en dat de Nederduitsche Uitgave van een Werk, dat toch indedaad van gewigt en belang is, zo wel met opzicht van de vertaaling, als wat het uiterlyke van den druk betreft, zo slordig is uitgevoerd.

Schoon dit Werk niet wel voor uittrekzelen vatbaar is, daar de meeste voorvallen te omslagtig zyn, en ons bestek te kort bepaald is, zullen wy echter tot een staaltje hier mededeelen, 't geen de Schryver heeft aangetekend wegens den *Tygerwolf*, een zeer geduchten vyand, die

ON-

onzen Reiziger, van het begin zyner reize tot aan het einde, wegens zyne Trek-ossen zeer ontrust heeft.

„ Dees, zegt hy, is het voorheen onbekende Dier, welk PENNANT kortelyk beschryft, en waarvan hy teffens eene Afbeelding geeft. Hy noemt het daar *de geplekte Hyaena*, en houdt het voor eene soort, van LINNÆUS Grafdier; *canis hyaena*, onderscheiden. —— Hy gaat alleenlyk des nachts en in de duisternis op roof uit, en zoo dra dezelve den aardbodem bedekt, pleegt hy en troepswyze en enkel al stroopende rond te zwerven. Dit Dier heeft eene byzondere eigenschap, zeer nadeelig voor hetzelve, hierin bestaande, dat het door eenen onaangenaamen toon altyd zichzelven verraadt. Zyne stem laat zich zekerlyk op het papier niet wel uitdrukken; doch om echter zyn geluid eenigermate te betekenen, zo is het een *aauo*, of menigmaal een *ooaa*, welk het met een toon van wanhoop, en wel telkens, na een tusschentyd van eenige minuuten, op een huilende wyze uitstoot, en waardoor de Natuur dit Dier, het vraatachtigste van allen in Africa, noodzaakt, zynen eigen verrader te zyn, gelyk de vergiftigste Slang in America, door het klapperen of ratelen van haaren staart, zich voor haare doodlyke beet zelve waarschouwt. —— Deeze Tygerwolf wordt nu wel door zyn gehuil gedwongen, zyn eigen verklikker te zyn, doch daartegen bezit hy de byzondere behendigheid, om de stem van andere dieren na te bootzen, waardoor het hem somwylen gelukken zou, Kalveren, Veulens, Lammeren, en dergelyken te bedriegen, en tot zich te lokken. Het bovengemelde herhaalde geluid of geschreeuw is waarschynlyk een even zo natuurlyk gevolg des hongers, als het geeuwen by den Mensch, wanneer hy moede is, of wanneer de mond, of gelyk men gemeenlyk pleegt te zeggen, de tanden ons wateren by 't gezicht van lekkere spyzen. Eenen natuurlyken grond moet het ten minsten hebben. Zelfs de holle toon van dit geluid geeft my gelegenheid, om een ledige maag te veronderstellen. Dat dit huilen ondertusschen van de natuur van dit Dier onafscheidbaar is, besluit ik daaruit, wyl een jonge Tygerwolf, dien ik aan de Kaap gezien heb, en welke in zynen tederften ouderdom door een Chinees aldaar tam was gemaakt, en toen aan eenen keten lag, des daags wel, gelyk men my verhaalde, stil was, maar des nachts, waarschynlyk omdat hy honger gevoelde, zyn geluid zeer dikwyls hooren liet.

By eenige landhoeven of boerenwooningen, daar veel

vee is, zwerft dit Roofdier bykans alle nachten rond, en brengt, door zyne zelfsverradery, de honden van tyd tot tyd in beweeging. ——— De Landlieden hebben my verzekerd, dat zyne list zo verre gaat, dat het, niet zonder gelukkig gevolg, in schyn nu eens zich verweere, dan weder vliëde, en daardoor de geheele schaar honden verleide, om eenige snaphaanschooten verre van de woning te volgen, opdat de overige tygerwolven daardoor gelegenheid en tyd bekomen, om uit hunne hinderlaag los te breeken, en voor zich, zo wel als den vlugtenden, ongehinderd buit te maaken. Naar dat de Tygerwolf, niettegenstaande zyne grootte en sterkte, alleen in den uitersten nood het waagd, zich met de Honden in den stryd te begeeven, is wel een overtuigend bewys zyner blooheid. ——— Even zo min verstout hy zich Osfen, Koeijen, Paarden, of andere grootere dieren aan te tasten, wanneer deezen slegts de minste schikking tot tegenweer maaken. Daar tegen is de Hyaena listig genoeg, om met groot gehuil, snel en onvermoeds, uit haare schuilplaats voort te springen, waardoor ieder dier zo zeer verschrikt wordt, dat het begint te loopen, waarop zy het met zekerheid vervolgt, tot dat zy de kans gunstig ziet, om hetzelve, al ware het ook een Trekos, met een eenige beet de buik op te ryten, of anders eene gevaarlyke wonde toe te brengen, en op zodaanige wyze in den eersten aanval zynen roof te bemachtigen. ——— Om deeze reden is de landman genoodzaakt, zyn vee elken avond uit de weide te haalen, eer het donker wordt, alleenlyk grootere Kudden Trekosfen uitgenomen, welken men dag en nacht, zonder hoeder, hun voedsel laat zoeken op de weiden, omdat zy de landstreek kundig en de list der Hyaena gewoon zyn, ook meer dan andere dieren zich tegen eenen vyand gemeenschaplyk verdedigen. Reizende lieden integendeel, die zich niet lang kunnen ophouden, lyden door het weiden des nachts somtyds groot verlies, byzonder wanneer de osfen nog jong zyn, en ligt schuw worden.

„ Dewyl ik op myne reize niet meer dan een span Osfen had, die daarenboven nog ligt schuw werden en aan 't loopen geraakten, zo waagde ik het zeer zelden, hen des nachts te laaten graazen. Want myn voornaame oogmerk, om Kruiden te verzamelen, liet my niet altyd toe, om, gelyk de Boeren, des nachts te reizen, en over dag myne Osfen op de weide te laaten gaan. Dewyl ik dus maar des morgens en des avonds kon reizen, zo was de mid-

middagtyd tot het graazen niet genoegzaam, ook wegens de sterke hitte niet bekwaam daartoe. Daarenboven had ik menigmaal het verdriet, dat de Voerman van myn Osfespan, die het vee op de weide had behooren te hoeden, by dat werk in slaap viel. Hierdoor verlooren wy telkens niet alleen verscheiden uuren, maar wy waren ook somtyds geheele dagen bezorgd, hoe wy onze Osfen zouden wedervinden, en moesten niet zelden te paard en te voet bergen en dalen doorkruisfen om ze weder op te zoeken. —— Gedurende myn verblyf by het bad werd myn rypaard, benevens anderen, die daar by waren, eens des nachts voor eenen Avondwolf zo verschrikt, dat zy de bosschen, aan welken zy vast gebonden waren, met de wortels uit den grond scheurden, en de vlucht namen, maar eerst den volgenden avond, hoewel onbeschadigd, weder gevonden wierden. Veelligt hadden zy zich door loopen gered, of waren eindelyk moedig genoeg geweest, om aan het steile afhangen van een berg, die een naauw dal insloot, halte te maaken. —— Het kan ook zyn, dat de Hyaena, gelyk onze gemeene wolfen, slegts in het open veld stout is, want van deeze laatsten zegt men, dat zy uit vreeze voor hinderlaage en van beloerd te zullen worden, den geenen, die zyn toevlugt tot een woud neemt, niet vervolgen. Het gevaar, van myn paart te verliezen, bewoog my intusschen om tegen eenen zo verdrietelyken en waakfaamen vyand alle mogelyke voorzichtigheid te gebruiken. Ik was ook zo gelukkig dat ik op myn geheele reize door zyne groote arglistigheid en vraatzucht niets verloor. —— De Hottentotten zelven hadden my beleden dat sommigen onder hen het zich nog erinneren konden, hoe dit dier zo driest was geweest, om stil in hunne hutten te sluipen, en zelfs hunne kinderen weg te sleepen. Doch tegenwoordig gebeurt zulks niet meer. Het schietgeweer schynt thans deeze en andere gevaarlyke roofdieren geleerd te hebben, om voor de menschen te vreezen.

„ De volgende geschiedenis van eenen Tygerwolf, die men my uit eene beschryving van de Kaap de goede Hoop vertelde, valt my hier by in: zy is ten minsten zeer kortswylig; indien zy ook al zo gantsch geloofwaardig niet mogt zyn. —— By gelegenheid eener vroolyke maaltyd, niet verre van de Kaap, had men een Trompetter, die, te veel drank gedronken hebbende, stompdronken was geworden, des nachts buiten de deur gelegd,

op-

opdat hy verkoelen en van zyn roes bekomen zou. Doch het duurde niet lang, of 'er kwam een Tygerwolf, die den goeden man op den rug wierp, gelyk een dood lyk als een goede prys voortfleepte, en naar den kant des Tafelbergs fpoedde. Middelerwyl kwam de Speelman door den drank bedwelmd, weder by, en had nog bewustheid genoeg, om het groot gevaar, waarin hy zich bevond, te bemerken, en op zyne trompet, welke hy aan zyne zyde gebonden had, alarm te blaazen. Dit joeg het roofdier zodanigen fchrik aan, dat het zynen roof verliet. Een ander, dan een trompetter, zou onder deeze omftandigheden zekerlyk een buit der Hyaena geworden zyn.

„ Ondertusfchen is het onloochenbaar en een ieder wel bekend, dat deeze wolven zich bykans in elken donkeren nacht by de vleeschhal in de Stad aan de Kaap de Goede Hoop vertoonen, om de beenen, vellen, en andere afvallen, in menigte aldaar weggeworpen, op te vreeten of af te haalen. ——— Voor deezen dienst betoonen de inwooners zich door de onbepaalde Vryheid, welke zy hun tot zodanige nachtbezoeken geeven, dankbaar: de honden, zegt men, hebben zich aan hun gezelfchap gewend, en leggen hun insgelyks geen hindernis in den weg. En wyl deeze roofdieren op zodanige wyze by de Stad gevoed en in rust gelaaten worden, zo hoort men ook daarentegen zelden dat zy eenig fchaade doen.

„ In de verbaazende gulzigheid deezer dieren zelve heeft intusfchen de Godlyke voorzienigheid een doorflaand bewys haarer wyze fchikkinge getoond. ——— De velden rondom de Kaap zouden zekerlyk met geraamten en beenderen tot walging en afkeer toe als bezaaid zyn, wyl zo veele en talryke troepen grootere en kleinere wilde dieren aldaar hun voedfel zoeken en van tyd tot tyd fterven, byaldien niet de Tygerwolf de policiebediende der Natuur was, die haare fchouwplaats daarvan reinigt; want de Leeuwen, Tygers en anderen vreeten geene beenderen, en raaken niet gaarn aas aan. ——— Daartegen dienen zy de Natuur op andere wyzen, zy houden de overige dieren waakfaam en dragen om van andere oogmerken, welke de voorzienigheid door hen bereikt, niet te fpreeken, benevens den mensch veel daartoe by, om de vermeerdering van het dierenryk in behoorlyk evenwicht met de vermeerdering van het plantenryk te behouden, opdat het eerfte zich niet verder uitbreide dan dit in ftaat is dieren te voeden, en dat het de nodige voortplanting door

zaa-

zaaden niet hindere, en bygevolg niet door eene gantſchelyke verteering van hetzelve zich zelven door mangel en honger uitroeije. —— Hierom vindt men, niettegenſtaande de groote menigte van wilde dieren, zeer zelden beenderen van hun; maar van Hyenen, gelyk ook van Tygers, Leeuwen, Sjakals, wilde Katten en wilde honden nooit. Om de vloeren, welker reiniging de God der Natuur hun tot een bezigheid heeft opgelegd, door hun eigen overſchot niet zelven te verontreinigen, gaan deeze Tygerwolven, wanneer zy zich krank of gebrekkig voelen, niet uit hunne holen, maar verwachten daar onder Stuiptrekkingen en honger den dood, om aan de laatſte wet der Natuur ook te gehoorzaamen. —— Hierby moet ik nog aanmerken, dat de Tygerwolf, hoe ongelooflyk veel hy vreeten kan, zo ook in ſtaat is, om gantsch buitengewoon lang te hongeren, voegt men zyne tamelyk groote bloheid, om levendige dieren aan te tasten, hierby, zo ziet men, dat zyne vraatgierigheid voornamelyk maar daartoe dient, om dat geen, 't welk in het dierenryk, wegens ouderdom of krankheid, of verminking, onbruikbaar is, benevens het uitvaagſel, aas en beenderen, gelyk ook veellicht het overtollige deszelfs te verteeren, maar de bronnen, waaruit het nieuwen aanwas krygt, juist geene beduidende verwoesting van hetzelve te vreezen hebben.

Tooneelpoëzy van NICOLAAS SIMON VAN WINTER *en* LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKEN. *Tweede Deel. Te Amſterdam, by* P. J. Uylenbroek. *In 4to. 458 bladz.*

De Kunstkundige Heer *van Winter* en zyne niet minder beroemde Huisvrouw, Mej. *van Merken*, bieden de Natie, in dit deel hunner Tooneel Poëzy, de vruchten van hun edel Dichtvermogen aan. Wy zullen dezelve afzonderlyk beſchouwen, daar zy zeker meer dan een oppervlakkig inzien verdienen.

De klimmende jaaren van den Heer *van Winter* ſchynen zyn Ed. te verzekeren, dat de *Menzikoff* zyn laatſte dichterlyke arbeid is, dien hy zyne Deugd- en Dichtlievende Landgenooten aanbiedt. *Menzikoffs* lotgevallen zyn in de Geſchiedenis van *Rusland* zeer bekend. Een man, die uit de laagte van een geringe geboorte tot het toppunt van eere opſteeg, en van daar, in eene diepte van vernedering,

ring, als balling nedertuimelde. Dit Treurspel stelt hem voor, in zyne ballingschap, in het akelig Siberie, naa het afsterven zyner vrouw en dochter, met zynen zoon en andere dochter, *Iwan* en *Eudoxe* genoemd. *Gustaaf Biron*, onder den naam van *Constantyn*, vergezeld door eenen *Bazilius*, zyn vertrouwde, strekken hem tot gezelschap, terwyl *Constantyn* verliefd is op *Eudoxe*. *Alexis*, een geweezen Luitenant onder *Menzikoff*, maar zins lange uitlandig, komt de plaats van *Menzikoffs* ballingschap doorreizen, en slaat hem de redding van zynen zoon *Iwan* voor. *Biron*, hun geheel onbekend, die lang reeds werkzaam was geweest, om *Menzikoffs* zaaken te herstellen, houdt zo veel mogelyk de voortzetting van *Iwans* vlucht tegen, terwyl *Iwans* edele inborst van zelfs neigt om zynen vader en zuster niet te verlaaten: hierop raaken *Iwan* en *Constantyn*, uit hoofde van *Birons* geheimhouding omtrent zynen naam, in twist, welke zo hoog loopt, dat de zwaarden uit de scheden raaken. *Alexis* scheidt hun, en maatigt de woede van *Iwan*. By de verzoening van *Iwan* en *Constantyn*, ontdekt de laatste zyn' waaren naam; en *Bazilius* bericht gebragt hebbende van de aankomst eeniger vreemdelingen, gaat *Biron* zulks onderzoeken, en keert te rug met de tyding, dat *Dolgorukki*, die den val van *Menzikoff* aan het Hof van *Petersburg* veroorzaakt hadt, met zyn gezin, als balling, die zelfde plaats naderde, en het nog heuchelyker bericht, dat *Menzikoff* hersteld wierdt in zyne eer. —— Deeze tyding doet den ouden *Menzikoff* zodanig aan, dat hy sterft: zyne kinderen zegenende, en zelfs aan zyn' vyand *Dolgorukki* zyn wanbedryf vergeevende. 't Character van *Menzikoff*, in dit Treurspel, is wat zagt aangelegd: 't Is waar, de Dichtkunst staat het vercieren vry, maar een *Menzikoff*, in de geschiedbladeren, zo uitsteekend in snoodheid als grootheid, zo geheel Christelyk, zo geheel bevryd van zyn voorige zielsgebreken te vertoonen, is de waarschynlykheid wat veel gevergd: wy staan toe, wy zien den vernederden, den ongelukkigen, den ouden, den stervenden *Menzikoff*, maar met dat alles moet hy de groote man en *Menzikoff* blyven. Mogelyk vormen wy ons ook een wat te groot denkbeeld van *Menzikoff*, en dat het dus al zeer moeilyk zou vallen aan die wydgaapende verwachting te voldoen. Ondertusschen bevalt ons het Character van *Iwan* uitsteekend. Geheel jeugdig, geheel *Russisch*. *Eudoxe* is een beminlyk groot Character, gelyk ook dat van

Gus-

Gustaaf Biron, beide vry sterk uitkomende. Dat van *Alexis* is dankbaar, en de Dichter heeft hetzelve in een bevallig licht geplaatst: terwyl dat van *Natalia* niets, en dat van *Bazilius* weinig, beduidt. In het vierde Bedryf, vierde Tooneel, hebben wy, met den grootsten smaak en deelneeming, de opryzende gramschap van *Iwan* waargenomen; dit Tooneel verdient op zich zelve de bewonderende goedkeuring van allen, die gevoel hebben voor het characterizeerend schoon der Tooneelpoëzy.

Louize d'Arlac, een Treurspel van Mej. *van Merken*, volgt op den *Menzikoff*; een Stuk, overvloedig in fraaiheden, en vol aandoenlyke trekken, dat, ten tooneele gevoerd, door zyne levendigheid buitengewoon behaagen zal. *Louize d'Arlac* is eene vercierde Persoonaadje, die zeker veel belang verwekt door de kunstige wyze, waarop zy ten tooneele verschynt; doch, juist door dat belang loopt *Dominicus de Gourges*, die voortreffelyke held, minder sterk in het oog, dan zyne uitsteekende moed verdiende, schoon wy wel bezeffen, dat de daad van *de Gourges* op zich zelve waarschynlyk geen genoegzaame stoffe voor een Treurspel zou opleveren. *De Gourges* is intusschen een fraaije rol, en de Fransche aart is keurig in zyn Character bewaard. *Louize d'Arlac* is zeer bevallig geschetst. *Otocara* is, onzes oordeels, het fraaist van alle geschilderd, en in hem het character van een Indiaans, en van een edelmoedigen, doch hoopeloozen, minnaar voorbeeldig waargenomen. *Satouria* en *Olinde* zyn beide fraai behandeld, doch *Adusta* voor eenen zo woesten Indiaan, op sommige plaatzen, zagt genoeg, schoon het Character by de ontwikkeling meerder stevigheid krygt. —— Eene aanmerking is ons onder de Leezing ingevallen: naamelyk, in het achtste Tooneel van het tweede Bedryf, bl. 134. vraagt *Olinde* aan *Louize*.

„ *Maar waarom hebt ge u toch na dit gewest begeeven.?"*

Wy bekennen, de Leezer of Aanschouwer moet onderrecht worden, waarom *Louize* na *Charlestown* vertrokken was; doch is deeze vraag, in den mond van *Olinde*, by wie *Louize*, reeds een geruimen tyd, gehuisvest hadt, geheel natuurlyk?

Sebille van Anjou is het tweede Treurspel van Mej. *van Merken* in deezen bundel. Die ongelukkige Koningin van *Jerusalem* vertoont zich in dit stuk in een zeer bemin-

minnelyk daglicht, als een Vorstin, die voor haare ongelukkige Onderdaanen eene moederlyke zorg draagt, en als eene getrouwe Echtgenoot voor haaren gevangen Gemaal alle poogingen ter zyner redding aanwendt. Het Character van *Sebille* is meesterlyk geschilderd. Zy is overal Vorstin, en tevens eene tederhartige Gemaalin. 't Character van *Gui van Lusignan* en haar Echtenoot is behoorlyk volgehouden. *Melizende* en *Elize* zyn taamelyk belangryk. Het edelaartige in het Character van *Humfrei* straalt op alle plaatzen door. *Heraclius* is een Gryzaard vol gegronde bekommering, doch die, onzes achtens, in het eerst een weinig te veel het voorkomen heeft van agterdochtig te zyn, terwyl zyn vermoeden omtrent *Raimond* waarlyk gegrond is. *Raimond* is met de verdiende haatelyke kleuren afgemaald. *Saladyn* heeft zeer veele beminnelyke trekken; alleen is hy somtyds niet wat gemeenzaam voor een *Sultan* met zyne hovelingen? — Bl. 336 — 338 vertoont hy zich in zyne volle grootheid. Van de overige Characters valt niet zeer veel te zeggen. 't Beloop van het geheele stuk is fraai, en treffend, terwyl 'er eene deftige staatigheid in heerscht, die het zelve met recht onder de Vorstlyke Treurspelen rangschikt.

Het vierde en laatste Stuk in dit Deel draagt den naam van *Gelonide*, en is mede van Mej. *van Merken*. De Liefde van een Moeder voor haar Kind is met de sterkste en fraaiste kleuren in dit stuk geschilderd: haar Character heeft iets eerwaardigs, en haar droefheid is zo edel, dat zy de bewonderende goedkeuring van de beminnaars der Tooneelpoëzy moet wegdraagen. Van *Eurimedon* ziet men niets dan grootheid, terwyl *Leotichides*, *Philocles* en de Raden van *Athene*, een fraaije verscheidenheid van Characters opleveren. *Myronides* is by uitstek keurig behandeld: *Hezioné* en *Iphidamas* voldoen ons tamelyk, doch zyn natuurlyk minstbelangryk. Het geheele Treurspel smaakt ons uitmuntend, en wy schroomen niet het zelve als een Meesterstuk aan te pryzen, dat de Dichteres en deeze Natie eer aandoet.

De Nederlandsche Dichtkundige Schouwburg. Met Plaaten. Eerste Deel. Te Amsterdam, by Elwe en Langeveld, 1786. *In 8vo.* 316 *bladz.*

Deeze Dichtkundige Schouwburg wordt geopend met drie Tooneelstukken, waarvan het eerste een goede Vertaaling is van het Blyspel *l'Obstacle sans obstacle*, van *Destouches*. De twee laatsten zyn beide oorspronglyke Stukken. Het eene draagt den naam van *Sebaldus Hemelvaart. Werther*, een sentimenteel minnaar, is hevig verliefd op *Eugenia*, de Dochter van *Sebaldus*, een man, wiens hoofd vol is van allerhande dweepzieke begrippen, die hy uit den mysterieusen *Beem* gehaald heeft. De sentimenteele denkbeelden van *Werther* strooken maar geheel niet met de ideën van *Sebaldus*. *Sebaldus* sluit zyn Dochter op in een tuinhuis, waar *Werther*, in een mand door den schoorsten neêrgelaaten, haar komt bezoeken; doch zy worden overvallen door Vader *Sebaldus* die, by het inkomen van het vertrek, in den mand neêrtuimelt, die oogenbliklyk wordt opgetrokken, en dus vaart *Sebaldus*, wiens hoofd lang met denkbeelden van vergeestelyking enz. vervuld was geweest, ten Hemel. Dit behaagt hem geheel niet, en, onder voorwaarde van het Huwlyk, tusschen *Werther* en *Eugenia*, te zullen toestaan, wordt hy nedergelaaten. 't Beloop van het Stukje is niet onaartig: schoon 'er nog al vry wat aanmerkingen van gewigt op te maaken zyn. Immers zou men met recht verwachten, dat een Zotskap, als *Werther*, in een nog bespottelyker licht zou voorgesteld zyn; en is het wel nuttig, iemand, zo ylhoofdig als hy, met vollen glans te laaten zegepraalen. Het character van *Sebaldus* is zeer fraai, doch Vrouw *Smits* is eene vreemde Moeder, en 't geen zy bl. 252 en 253 verhaalt, komt ons onnatuurlyk voor in den mond van een Moeder, en is in lang na niet *decent* genoeg, gelyk ook veele praatjes van *Lizette*. De rol van *Lodewyk* is, op zommige plaatzen, een weinigje geoutreerd. Met dat alles raaden wy den Dichter, in dat vak te blyven werken, daar hy zeer geschikt schynt te wezen tot het Blyspel.

Het Naastukje, *de Verwarring*, is zeer kort, en betekent niet veel.

De gewaapende Uittogt. Tooneelspel, in drie Bedryven. Door J. VAN PANDERS. *Te Amsterdam by* A. van der Kroe *en* A. Capel. *Behalven het Voorbericht, 94 bladz. in octavo.*

Een Tooneelspel, ingerigt naar de tegenwoordige tydsomstandigheden, die ook aanleiding gegeeven hebben om het zelve te vervaardigen. De Heeren *Vryhart* en *Eelhart* zyn braave, weldenkende, bedaarde Patriotten, wier Kinderen ook in dien smaak opgekweekt zyn, en welke denkwyze der Vrouwe van *Vryhart* insgelyks eigen is. De Heer *Dwington*, benevens deszelfs Zoon, *Antonie*, en Juffrouw *Fel*, Zuster van *Vryhart*, zyn eigenbaatige menschen, die zig de zaak des Vaderlands niet aantrekken, en alleen een vuil eigenbelang beoogen. By deeze Personagien komen in dit Tooneelstuk nog *Catryn*, de Dienstmaagd van *Vryhart*, benevens haar Minnaar *Hendrik*, die mede Patriottisch denken. —— *Karel*, de Zoon van *Eelhart*, en *Antonie*, de Zoon van *Dwington*, staan beiden als Minnaars na 't hart van *Elize*, de Dogter van *Vryhart*; haar hart, schoon nog niet bepaald, helt egter over tot *Karel*; hoewel Juffrouw *Fel* haar, ten voordeele van *Antonie*, zoekt in te neemen. Eene bykomende omstandigheid brengt hier eene volstrekte beslissing te wege: *Karel* is mede onder de Manschap, die gewapend zal uittrekken, ter handhaavinge der Vryheid; en by die gelegenheid verklaart zig *Elize* uitdruklyk voor hem. —— Deeze gewapende uittogt is het hoofdonderwerp van dit Tooneelspel, het welk de Heer *van Panders* in het tweede Bedryf begint te doen werken. De Dienstmaagd *Catryn* openbaart, met aandoening, aan Juffrouw *Vryhart*, dat haar Minnaar staat uit te trekken; in eén daaruit voortvloeiend gesprek, geeft de Heer *Vryhart* te kennen, dat hy zodanig een uittogt goedkeurt, al ware 't ook, dat zyn Zoon *Willem* daarin betrokken mogte zyn. Onder dit gesprek komt *Karel* en meldt, hoe hy, benevens zyn Boezemvriend *Willem*, mids der Ouderen toestemming, hun woord daartoe gegeeven hadden; verhaalende te gelyk, hoe zyn Vader *Eelhart* zulks goedgekeurd had. Het ontvangen berigt doet de Ouders, en bovenal *Elize*, zeer sterk aan; welke aandoening met de komst van *Willem* zelven nog merklyk toeneemt. Deeze verkrygt insgelyks, na dat hy, op 's Vaders voorstel, getoond heeft, dat geen onbezonnenheid, maar besef van verpligting, hem hiertoe gebragt heeft, der Ouderen toestemming; waarop in de verdere Tooneelen van dit, en het derde Bedryf, de daartoe betrekkelyke onderhandelingen, met eenige tusschenkomende voorvallen, en 't laatste afscheid, ontvouwd worden. In één derzelven verklaart zig *Elize* aan haare Moeder voor *Karel*; en in een ander geeft zy haar woord aan *Karel* zelven. Zommigen dier Tooneelen brengen ons wyders onder het oog, hoe *Dwington* al-

leenlyk aangestaan hebbe, op het Huwelyk van zynen Zoon met *Elize*, om dat hy wist, dat haar van ter zyde eene groote Erfenis ten deel zou vallen; waarvan hy onderrigt was door Juffrouw *Fel*, welker haatlyk en verraderlyk gedrag ten duidelykste ten toon gesteld wordt. ——— In alle deeze opzigten, zo in het hoofdonderwerp, als in de tusschenkòmende geschiedenissen, die het Spel verlevendigen, heeft de Heer *van Panders* de natuur vry wel in agt genomen; en bòvenal heeft hy de aandoeningen der belanghebbende Persoonen, zo in de ontdekking, als in de verdere onderhandelingen, en byzonder by het laatste afscheid, eigenaartig doen werken. ——— Wy zeggen nog eens: een Stukje voor den tegenwoordigen tyd!

Delia en Adelaïde. Tooneelspel; door WILLEM IMME. *Te Amsterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1787. *In 8vo. 81 bladz.*

Een oorspronglyk Tooneelstuk dient met recht meer de byzondere aandacht, dan een aantal voortbrengzels uit vreemde Landen: vooral, daar het gevloeid is uit dezelfde Pen, als het Werkje, getyteld *de Dankbaare*, zo gunstig by de Natie ontvangen. Het beloop van het Stuk voldoet ons over het algemeen wel, doch dit neemt niet weg, dat wy eenige aanmerkingen hebben, welke ons van genoegzaamen grond toeschynen, om ze aan het algemeen mede te deelen. Wy vinden het vreemd, dat Mevrouw *Belmour*, bl. 32, *Adelaïde* alleen in den tuin laat gaan, daar het meisje, na eenen zo slechten nacht, en in zo groote zwaarmoedigheid, wel degelyk het gezelschap van Mevrouw *Belmour* noodig hadt: maar 'er moest een gesprek, tusschen haar en *James*, voorvallen. Steekt het niet wat sterk door, dat Mevrouw *Belmour*, daarom alléén, blyft: en wat zullen wy zeggen van de reden, die *James* voor zyn vertoeven geeft, bl. 35. Het tweede Bedryf voldoet ons in het geheel het minste, en schynt ons eenigzins gemaakt te zyn, om het Stuk de grootte van vyf Bedryven te doen hebben: althans wy gelooven, dat de Heer *Imme* de stof van 't tweede Bedryf, zeer gemakkelyk in den aanvang van het derde zou hebben kunnen verwerken. Is ook het vertrek van *Sanson*, bl. 58, natuurlyk; is de reden van genoegzaame kragt, daar *James* de man is, die hem mogelyk bericht zou kunnen geeven van zyne *Delia*. Onze Natie zal over 't geheel wel te vreden zyn, dat *Delia* zo gelukkig herstelt, en uitgehuwlykt wordt aan haaren verleider *Benson*. Dit geeft een aangenaam einde, maar dwaalt de Natie hier niet? of liever, doen onze Tooneeldichters, zo zy wezendlyk nut met het Tooneel bedoelen, 'er wél aan, dat zy zo inschikkelyk zyn, voor de in dit Stuk zo goedaartige gesteltenis van onzen Landaart? Althans,

zou eene stervende *Delia*, aan het einde van dit Stuk, eenen indruk hebben kunnen veroorzaaken op het hart van de Aanschouwers, dat misschien de gevaarlykheid der verleiding in de ziel vastprentte. 't Is waar, men zou dan de verheugde *Sanson* en *Adelaïde* gemist hebben; men hadt zelfs het Huwelyk van *James* met *Adelaïde* niet gevoeglyk kunnen verneemen: maar de schade was zo ontboetbaar groot niet. Wy hoopten, by de leezing, op een einde, dat treffender zou geweest zyn, schoon ons de tytel van Tooneelspel wel zodanig eenen uitslag vreezen deedt. Van *Benson's* Character, en dat van *Delia*, weeten wy weinig. —— Alleen beider bekeering is vry plotsling, vooral die van *Benson*. *Edward's* Character houdt zich heerlyk staande, het gantsche Stuk door. *James* is een Minnaar, Mevrouw *Belmour* eene Predikans Weduwe, waarin het Charactermaatige fraai bewaard is, vooral in de fyne trekken. Van Mevrouw *Stuart* is niets als goed te zeggen. *Sanson* is redelyk geschetst. *Adelaïde* is een lief Meisje, maar haar Character was, onzes achtens, nog beter vol te houden geweest.

Weegschaal van het Waare en Schynvermaak; door Jongvrouwe A. C. SLICHER. *Te Amsterdam, by* J. Allart, 1786. *Behalven het Voorwerk, 84 bladz. in gr. octavo.*

—— —— Uw stuk mag niet verborgen blyven.
Geen koornmaat dekk' die kaars, —— zy styg ten kandelaar,

was, met recht, de eisch van den Wel Ed. Gestr. Heer *J. van Royen*, de Dichteres van dit Stukje ter openlyke uitgaave aansporende: want een klein getal Exemplaaren van het zelve was er reeds gedrukt, alleen geschikt voor de byzondere Vrienden en Kunstgenooten van de Dichteresse. Zoetvloeijende natuurlyke en vrouwelyke zagtheid kenteekenen byzonder deeze edele Letterproeve.

Lucinde, een meisje van de groote waereld, haar vermaak zoekende in de gewoone leevenswyze van dat slag van lieden, als in het Toilet, in de Kleeding, in het Spel, de Opera, Danspartyen enz., en, zo zy meent, ook meer of min vindende, raakt in gesprek met *Elize*, die wel eene vriendin van het vermaak is, maar het zelve in het aankweeken haarer redelyke en zedelyke vermogens, en in het beoefenen van den Godsdienst, vindt; en deeze haalt, in eenige Zamenspraaken, de eerste overtuigend over tot haare party. Bescheidene zagtaartigheid en oprechte ongedwongene Godsdienstigheid, zyn de grondtrekken van het Character van *Elize*. Tot eene proeve diene een gedeelte der beschryving van het Buitenleeven, voor een Godvruchtige Maagd, *Elize* zegt dan tegen *Lucinde*:

Den

Dan zal ——— 't vermaak van 't lieflyk Buitenleeven
Aan uw bedaarden geest ook 't zoet genoegen geeven:
Ge ontwaakt niet uit den droom, wen zich een Veldgezigt
Aan u verbeelding schetst; 't schynt u veeleer gerigt
Om uwen smaak al meer te zuivren, te verfynen:
Hoe moet al 's waerelds pracht hierby als rook verdwynen!
Maar, doet de morgenstond u dit in waarheid zien;
Moogt ge op een stille Hoeve uw' Schepper hulde biên,
Wanneer gy, frisch ontwaakt, voor nieuwe gunstbewyzen,
En vaak beproefde trouw, de Algoedheid bly moogt pryzen;
Dan wordt uw hart ontvlamd door al wat u omringt:
Daar zelfs het vooglen heir zyns Maakers grootheid zingt;
Daar berg en dal en bosch zyn' roem Hem doen verkrygen;
't Slaat alles hier accoord; en gy — zoudt gy daar zwygen!
Gy! die zo mild bedeeld en ryk gezegend zyt!
Neen: zing een vrolyk lied, uw stem zy God gewyd.
Denk niet, die zoete pligt tot luiheid ons doe neigen;
Gy vindt hier bezigheên, aan onze sexe ook eigen:
Terwyl ge, bly verrukt, Gods groote daên beschouwt,
Een Bloemperk, uwer zorg en opzicht aanbetrouwd,
Door uwe hand gekweekt, zal niet min weelig groeien.
't Schynt zelfs, wy zyn verpligt ons hiermeê te bemoeien,
Daar roozen en jasmyns, jonquille en violet,
Ons dan weer hulde doen door 't fierolykst bouquet.
Hier paart zich 't nut ook aan de onschuldigste vermaaken.
Plukt gy het fierlyk Ooft, 't zal elk te beter smaaken,
Daar uwe zagte hand den frisschen daauw niet schendt.
Nooit moogt gy ledig zyn, waar ge uwe treden wendt.
En regelt ge uw bedryf, door juiste tydverdeeling,
Dan vliedt gy 't lastigst pak, de naare zelfsverveeling:
Behartig hier uw werk, 't spoeit dies te beter voort,
Daar u geen druk gewoel in uwe vlyt verstoort:
De Kamperfoelie mag uw' lustprieel bedekken,
Terwyl haar balsemgeur uw' aandacht op kan wekken,
Wanneer een nuttig boek u in haar loof verzelt:
Lach vry hier om den nyd, daar u geen wroeging kwelt.
Kon 't naargeboetst sieraad dus lang uw' zinnen streelen,
Hier heerscht de goede smaak in heerlyker Tooneelen.
Zocht gy, naar tydverdryf, hier is de dag te kort.
Wanneer een grasje zelf voor u een wonder wordt.

Wijsgeerige bedenkingen over den Godsdienst, de Vrijdenkerij en Opheldering des Verstands. Benevens eene Academische Redenvoering. Door KARL VAN ECKHARTSHAUSEN. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsteldam, by* J. Kok Pz., 1786. *Behalven de Voorrede, 146 bladz. in gr. octavo.*

Waenwysheid en Ongodsdienstigheid tegen te gaen, algemene Menschliefde en Godsdienstigheid in te boezemen, is het gewigtige oogmerk dezer bedenkingen. De Heer *van Eckhartshausen* bezeft, dat de opheldering van het Verstand, waerop trotsche Vrydenkers in onze dagen zich zo sterk beroemen, terwyl ze de Menschliefde verzwakken, en den Godsdienst krachtloos maken, wel verre is van ene ware opheldering des Verstands te zyn. Zulks noopt hem, om te toonen, waerin de wezenlyke opheldering des Verstands bestae, en waertoe dezelve strekke; als mede, hoe de Philosophie en Godsdienst hand aen hand behooren te gaen; daer de Philosophie zonder Godsdienst in Vrygeestery, en de Godsdienst zonder Philosophie veelal in Bygeloof ontaert; welk een en ander niet dan verdervelyke gevolgen met zich kan slepen. Dit leid hem verder tot ene nadere overweging van den aert der Vrydenkery en van den Godsdienst, mitsgaders van derzelver verschillende uitwerkzelen; dat hem ook wel byzonder het oog doet vestigen op de voordeelen, en den natuurlyken invloed van den Geopenbaerden Godsdienst, dien de Vrygeest slechts met nietswaerdige aenvallen bestryd.— Zyn Ed. dit alles grondig ontvouwd en ernstig aengedrongen hebbende, richt voorts zyne aenspraek, zo aen den verleidenden Vrydenker, als aen de nog niet verleide Jeugd, om hen te recht te brengen of te behouden: en deelt hun voorts de volgende regels mede, als behelzende de geschiktste middels, om tot Deugd te geraken, en dezelve te vermeerderen.

„ 1. Bemoeij u eene duidelijke, grondige en volkomene kennis van uwe pligten te erlangen.

„ 2. Zet de moeite, om uwe pligten te erkennen, zorgvuldig voort, en bewaar de verkregene kennis van de dwaalingen.

„ 3. Wend de kennis uwer pligten bestendig op uw hart en leven aan; bereid u zelven wijslijk voor elken dag, en beproef u aan het einde van denzelven zorgvuldig.

„ 4. Zoek altoos een levendig en waardig denkbeeld van de volmaaktheden Gods in uwe ziele te ontwerpen, het zelve voor u steeds tegenwoordig in uwe gedagten te bewaren, en het niet zonder eerbied te overweegen; verbind ook dit middel dagelijks met een gebed.

„ 5. Bemoeij u vroeg, van uwe eerste jaaren af aan, de waereld, de menschen, en u zelven te leeren kennen.

„ 6. Verhinder de indrukken der zinnen, de blind werken der in-

inbeeldingkragt; matig uwe neigingen, wanneer zij aan en voor zig geoorloft zijn; houd de ongeoorlofde te rug, en beteugel de onregtmatige voorstellingen, die de aandoeningen het leven geeven, door verstand.

„ 7. Om u in de overtuiging van de voortreflijkheid der deugd te versterken, en uw vermogen tot deugd te vermeerderen, ga den zekeren weg der innerlijke ondervinding, en der voortgezette beoefening uwer pligten.

„ 8. Zoek den omgang met goede en opregte menschen; vlied het gezelschap der ondeugenden en lasterlijken.

„ 9. Leer wijsheid uit het onderrecht der verstandigen, en uit het lezen van nuttige boeken voor het verstand en het hart."

By deze *Wijsgeerige bedenkingen* is nog gevoegd ene *Academische Redenvoering*, welke de Heer *van Eckhartshausen* voorgelezen heeft, in ene openbare Vergadering te Munchen, op het Stichtingsfeest der Academie, den 5den April 1785. Dezelve heeft ten onderwerpe: *de Letterkundige Onverdraegzaemheid dezer Eeuwe.* Zyn Ed. heeft het inzonderheid geladen op de trotsche waenwysheid veler Schryveren, en hunne daer uit volgende smaedlyke behandeling van waerlyk verdienstlyke Geleerden. Uit het beloop dezer Redenvoeringe moet men enigzins opmaken, dat zulks in Duitschland zeer sterk in zwang gaet, en dit zo zynde, heeft hy wigtige reden, om daer tegen ten sterkste te yveren: vermids zodanige Critici niets anders dan verbittering te wege brengen, tegen het ware oogmerk, dat een rechtschapen Criticus zich behoort voor te stellen; waerover hy zich regtmatig aldus uitlaet.

„ Een Kritikus moet bescheidenheid hebben, en eene edele vrijheid. Zagtmoedigheid moet in zijne woorden heerschen, en vriendelijkheid in zijne uiterlijke gedragingen hem aanbeveelen. De ernst mag zig slegts in zo verre in zijne geschriften uiten, als het de opregtheid en liefde tot de welvaart des evennaasten vereischt. Het is een hoofdoogmerk, dat men bij alle onderrigtingen van zijnen evenmensch in acht te neemen heeft; dat men volstrekt alle beledigende berispingen, ten nadeele van zijne Eere, zo veel te meer verhoede, als zelfs de enkele bemerking der gebrekkelijke zijde aan zig, voor hem reeds vernederend is. Wanneer lompheid en oplopendheid de taal des berispers is, zo verliest de berispte het geheele echte gezigtspunt op eenmaal; hij ziet als dan niet meer op zijne gebreken, welke hij begaan heeft, maar op de tegenwoordige belediging en krenking van zijne eer. Hij ziet aan den Kritikus niets meer, dan zijn vijand, en die onbeschoftheid, met welke hij hem behandelt; en zijne verbeelding van de schande, die men hem bij andere maakt, laat hem verder in 't geheel niet aan zijn begaan gebrek meer denken, maar spoort zijn hart aan tot tegenweer en wraakgierigheid. Ieder woord, dat men verder tegen hem voort-

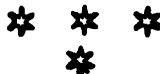
voortbrengt, is louter beleediging. Hij voelt nu niets meer, want hij verwagt van zijn vijand niets goeds, maar een louter oogmerk om hem te benadeelen. Integendeel, wanneer de Kritikus de tedere gevoelens, die hij voor de eere zijns eventuaaliten heeft, op alle mogelijke wijze bespaart, wanneer zagtmoedigheid de woorden verzelt, die den misslag berispen; wanneer geene trotsche verheffing over zijn persoon, geene begeerte tot berispen en vlekken aan hem te vinden; geene wraakzugt hem te krenken en te willen beledigen; of elders anders eene onedele drift onze pen bestiert: wanneer waare opregte liefde tot zijn welvaart de drijfveer van onze te regtwijzing is, als dan kunnen wij zeker zijn, dat geen mensch zijn eigen geluk zo zeer haat, dat hij zijn hart voor onze te regtwijzing niet openen zoude. De ruwste mensch zal aangedaan zijn, wanneer hij ziet, dat ik hem niet haat, dat ik uit liefde tot hem spreek, en dat zijn welzijn de beweegoorzaak mijner berisping is.

„ Doch tot zulke Kritiken behooren goedwillende menschen, geene huurlingen van boekverkopers, welke dit of dat werk slegts uit nijd of uit gewinzugt verkopen, wijl een ander medeburger het zelve gaarne leest. Hier toe behooren mannen, die tegen de hoogmoed en hartstogten gekampt hebben: geene pedanten, die in 't duister zig tot geleerde Courantschrijvers verheffen, en onbeschaamde menschen in dienst hebben, die voor hen koffijhuispraatjes smeeden, zonder boeken te leezen."

Op den tytel staat, *Uit het Hoogduitsch.* 't Mogt 'er wel wat meer *uit* geweest zyn.

Leerzaame Fabelen en Vertelsels. Te Leyden, by W. H. Gryp, 1787. 2, 3, 4 *en 5de Stukje. In 8vo.*

De Heer *Hermanus Theodorus Terkamp*, in leeven Ordinair Klerk ter Secretarye van Hunne Hoogëdelheden te *Batavia*, is grootendeels de maaker der Fabelen en Vertelsels, in deeze vier Stukjes en in het eerste, waarvan wy voorheen melding maakten, te vinden. Veele Stukjes zyn 'er in van den Heer *W. H. Gryp*, en eenige zyner Kunstvrienden. De vyf Stukjes maaken geene onaartige Verzameling van Fabelen en Vertelsels uit, en zyn, over het geheel genomen, op een' bevalligen trant voorgedraagen.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Gebeden en Overdenkingen, ter huisselyke Godsdienstoefening voor overdenkende en welgezinde Christenen. Door G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Euangeliesch Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch overgezet. Vierde Stuk. Te Amsterdam by de Erven P. Meijer en* G. Warnars, 1786. *In gr. octavo,* 391 *bladz.*

'S Mans stichtende schryfwyze in deze Godsdienstige voorstellingen in agt genomen, uit de voorige Deelen reeds bekend, maekt dit zyn Geschrift tot een nuttig Huisboek, daer 't, in bykans alle soorten van omstandigheden, leerzame opwekkende bedenkingen aen de hand geeft. Zie hier, uit vele anderen, zyne voorstelling wegens *het niet volbragte goede voornemen, en de vernieuwing van het zelve,* dat maer al te dikwerf niet genoeg in agt genomen word, en den in dit stuk onbedagtzamen niet te ernstig ingescherpt kan worden. Zyne opwekking deswegens luid aldus:

,, o God, hoe moet ik my over myne zwakheid, myne onbestendigheid, myne wankelmoedigheid voor u schaamen! voor u, in wiens tegenwoordigheid ik dit voornemen opvattede, dien ik tot getuige van myne oprechtheid aanriep! Ja, gy zyt de onbedrieglyke getuige van het geen ik u beloofd en echter niet volbragt heb; de getuige, dat ik meerder goed weet dan verricht; dat ik niet uit onweetendheid dwaal en struikel, dat myn gedrag en myne overtuiging met elkanderen stryden; dat ik niet zo wys en deugdzaam ben, als ik zoude kunnen en behooren te weezen.

,, Hoe moest my niet dat geen, 't welk ik gedaan heb, in de oogen van elken onpartydigen rechter, van elken edeldenkenden mensch, vernederen! En hoe zeer moet het my niet in myne eigen oogen onteeren! Misschien was het eene geringe omstandigheid, misschien één woord, één gebaarde van eenen myner broederen, mis-

fchien een nietsbeduidend toeval, misfchien een verleidelyke lonk of voorbygaande kwinkflag, misfchien valfche fchaamte en laage menfchenvrees, misfchien losheid en traagheid, die myn voorneemen verydeld, en my tot een verraader van myzelven gemaakt heeft! Welk een gebrek aan vastigheid, welk eene onmannelyke, kinderlyke zwakheid veronderfteld dit niet! Hoe weinig kan ik my op my zelven en myne deugd verlaaten! Wat zoude ik wel eens dan doen of nalaaten, wanneer ik om der waarheid of braafheid wil vervolgd, wanneer ik geroepen wierd, om het kruis van mynen Heer op my te neemen, en hem langs den weg des onverdienden lydens na te volgen!

„ Hoe tegenftrydig is myn gedrag! Was het voorneemen, dat ik opvattede, waarelyk goed, waarom heb ik het dan niet uitgevoerd? Was het kwaad of onverfchillig, waarom heb ik het dan opgevat, en myzelven met onnutte lasten belaaden?

„ Hoe kan ik by zulk een gedrag in de wysheid en in de deugd eenige vordering maaken? hoe het daarin tot zekere fterkte en vaardigheid brengen; hoe de volmaaktheid, tot welke ik als Christen en mensch geroepen ben, naderen, indien ik heden voorwaards en morgen weder terug gaa; heden verlies, wat ik gisteren gewonnen heb; my heden door dien vyand overwinnen laat, op welken ik gisteren zegevierde?

„ Hoe kan ik als dan de trodst van een goed, ongekwetst geweeten, de zaligheid van eenen in de deugd gevestigden Christen, genieten, indien ik heden zo, en morgen anders, gezind ben; indien ik niet fteeds dezelfde beginfels volg, en naar het zelfde doel ftreef; indien 'er geen orde in myn hart, en overeenftemming tusfchen alle de deelen van myn gedrag heerfchen?

„ Had ik myne opmerkzaamheid meer in myn vermogen; liet ik my minder van uiterlyke dingen, van toevallige omftandigheden, van dat geen, 't welk ik zie en hoor, regeeren; gedachte ik meer aan de leeringen van den Godsdienst en het Christendom; wist ik de waardy der zedelyke vryheid en de waardigheid van eenen mensch, die zichzelven en de waereld beheerscht, beter te waardeeren; verloor ik myzelven, myne verordening, en myne betrekking minder uit het oog; keerde ik meermaalen in myzelven, zelfs in het gewoel der bezigheden en der verkeering; hoe veel onbeweegelyker zouden niet myne

goe-

goede voorneemens, hoe veel zekerer zou de uitvoering daarvan weezen!

„ O mogt my dit beschaamende gevoel van myne zwakheid en myne vernedering tot eene waarschuwing strekken, en my voor het toekomende behoedzaamer, voorzigtiger, standvastiger maaken! Neen, het moet my niet neerslagtig doen worden, en my den moed niet beneemen. Ben ik gevallen: ik moet geenszins blyven liggen, geenszins myne krachten door onnutte klachten verspillen, maar dezelve vergaderen, en met nieuwe zorgvuldigheid en getrouwheid gebruiken. Hoe meerder ik verzuimd en verlooren heb, des te yveriger moet ik my bevlytigen, om het verzuimde, zo veel mogelyk, te vergoeden, en het verloorene wederom te verkrygen. By u, Almagtige en Algoede, zoek ik daartoe kracht en bystand, en die zult gy my zekerlyk niet weigeren, indien ik ze van gantscher harten zoek.

„ Ja, ik vernieuw hier mede het opgevatte, maar niet volbragte, voorneemen. —— Ik zal my alle de drangredenen, die my daar toe bewoogen hebben, en nog beweegen, op nieuws voorhouden, en zulks onder het bezef van uwe tegenwoordigheid doen.

„ Ik zal het zo moeilyk voor my maaken, als ik maar kan, om ooit tegen myn voorneemen te handelen. Is het te algemeen en onbepaald geweest, ik zal het naauwkeuriger bepaalen, in opzigt tot tyden, tot plaatsen, tot persoonen, tot bezigheden, tot gezelschappen. Was het te eenzaam, te afgezonderd in myne ziel, dan dat ik my het zelve gemakkelyk erinneren kon; ik zal het zelve met zeer veel andere gedachten en gewaarwordingen, met dingen, die tot het dagelyksche leven behooren, verbinden, op dat het van my niet vergeeten moge worden. Ik zal my ook uiterlyke zinnelyke gedenktekenen oprechten; zal zodanige persoonen, waarmede ik het gemeenzaamst ben, of die het meest op my vermogen, bidden, dat zy my hetzelve te binnen brengen; ik zal hetzelve elken morgen vernieuwen, en my zelven elken avond, wegens de vervulling of het verzuimen daarvan, rekenschap afvorderen.

„ Ik moet my de uitvoering van myn goed voorneemen niet te ligt voorstellen, op dat ik my niet veilig waane, noch traag worde. Hindernissen en zwaarigheden zal ik steeds ontmoeten, aan verzoekingen tot het tegendeel zal het zekerlyk niet ontbreeken; daarvan heb ik zelf de droevigste ondervinding. Daarop moet ik derhalven vooraf

ſtaat maaken, daartoe, nu reeds, my voorbereiden. Dan zal het my zo veel te minder bevreemden, zo veel te minder moedeloos maaken, indien ik myne krachten misſchien inſpannen, indien ik my zelfs eenig geweld aandoen, en de zege door eenen moeilyken, aanhoudenden, ſtryd verwerven moet.

„ Ik moet ook niet eeniglyk op de zaaken, die ik van voorneemen ben te doen of na te laaten, maar tevens op alles acht geeven, wat met dezelve in verbindtenis ſtaat; op alles wat dezelve ligter of zwaarer voor my maaken, wat my daartoe aanmoedigen, of daarvan afſchrikken kon. Niets moet my onverſchillig, niets moet in myne oogen weinig betekenend zyn, wat tot de deugd en de ondeugd, wat tot de innerlyke, geestlyke volmaaktheid eenige betrekking heeft.

„ Hartelyk wensch ik, ô God, deeze voorſchriften der Christelyke wysheid te volgen, en dus aan myn goed voorneemen getrouw te blyven. Begunſtig gy mynen wensch door uwe wyze, goedertierene Voorzienigheid, en werk door uwen Geest het volbrengen van het goede in my, gelyk gy het willen daarvan in my gewerkt hebt! Amen."

Bundel van ſtichtelyke Leerredenen, door J. NEWTON, *Predikant te Londen. Vertaald en uitgegeeven door* M. VAN WERKHOVEN. *Met eene Voorrede van den Wel Eerw. zeer Gel. Heer* J. C. APPELIUS, *Predikant te Zuidbroek en Muntendam. Te Amſterdam, by* M. de Bruyn, 1786. *Behalven het Voorwerk, 449 bladz.*

Een aental van een-en-twintig Leerredenen behelst deze Bundel, welks dertien eerſte Leerredenen gaen over 's Heillands merkwaerdig voorſtel, aengetekend *Matth.* XI. 25—30. In de overweging van 't zelve, vestigt de Eerwaerde *Newton* de gedachten, op — „ de geringe vrucht „ der Evangelijbediening; — de bedektheid der verbor„ genheden van het Evangelij voor veelen; — de hoe„ daanigheden van de zodanigen; — den aart der geest„ lijke Openbaaring, en wie ze zijn, die met dezelve „ begunſtigd worden; — de vrijmagt der Godlijke Ge„ nade; — den perſoon van Christus; — het gezag „ van Christus; — Gods heerlijkheid en genade geo„ penbaard in Jeſus Christus; — de gemoedsgeſteldheid „ van vermoeide en belaste Zondaaren; — het koomen

„ tot Christus; — de tegenwoordige en toekomende „ rust der Geloovigen in Christus; — het Juk van „ Christus; — het ligte en aangenaame van den dienst „ van Christus voor zijn Volk." Hierby komen nog acht Leerredenen, welken over de volgende onderwerpen gaen: „ De Geloovigen gewaarschouwd tegen het geeven van „ ergernis, *Rom.* XIV. 16. De uitgebreidheid en aan- „ drang van het derde Gebod, *Exod.* XX. 7. Het leven „ eenes Christens vergeleeken bij eene Loopbaan, 1 *Kor.* „ IX. 24. Geen toegang tot God, dan langs den weg „ van het Evangelij, door Jesus Christus, *Micha* VI. 6-8. „ Een leevendig en een dood Geloof, *Jac.* II. 26. De „ zondenschuld wechgenoomen, en de gemoedsrust her- „ steld, *Ps.* LI. 17. De verzekerdheid des Geloofs, 1 *Joh.* „ V. 19." Laatstlyk is hier nog bygevoegd ene Leerreden, uitgesproken binnen Londen, op een algemenen Vast- en- Bededag, den 21 van Sprokkelmaand 1781, naer aenleiding van *Jer.* V. 29.

De Eerwaerde *Newton* heeft deze Leerredenen, naer zyne, uit zyne voorige Schriften, bekende denkwyze, met ene gemoedlyke stichtinge uitgevoerd; en 'er straelt, hoe men ook voorts over zyn bespiegelenden denktrant moge oordeelen, in dezelven door het opstel van een Leeraer, die ernstig yvert voor een werkdadig Christendom; en zyne Toehoorders ten sterkste tracht te wederhouden van het misbruiken van de Leer der Genade. Dit houd zyn Eerwaerde bestendig in 't oog; en hiertoe is ook byzonder ingericht zyne Leerreden over *Rom.* XIV. 16; *dat dan uw goed niet gelasterd worde;* welke hy, na andere bedenkingen over dit onderwerp, in dezervoege ten einde brengt.

„ Met één woord; wij worden vermaand ons zelven te beproeven; en anderen hebben vrijheid, om ons te beproeven aan onze vruchten. De lieden deezer weereld zijn geene bevoegde rechters over geestlijke gewaarwordingen en ondervindingen; maar zij weeten doorgaans vrij rechtmaatig te oordeelen over uwe gezindheid en bedrijven. Sommigen zullen u bespieden uit vijandschap; en anderen zullen u waarneemen uit weetlust. Wanneer zij hooren dat gij godsdienstig zijt geworden, zullen zij acht op u geeven, om te zien, of gij daar door beter geworden zijt. Zij zullen op u letten, niet alleen in de Kerk, maar ook in den winkel en in uw huis. En bemerken zij, dat gij altijd dezelfde zijt, altijd even bedaard, zacht-

 zin-

zinnig, ootmoedig, naarstig; wie weet of dit niet een middel in Gods hand zal zijn, om hen te overtuigen, en hen gunstiger te doen denken van de middelen, die zulk eene krachtdaadige uitwerking op u gehad hebben? Maar zoo gij, in tegendeel, onbedachtzaam, stuursch of zorgeloos zijt, —— indien gij of der weereld gelijkvormig wordt, of uwe erkende pligten in de weereld verzuimt, dan zult gij oorzaak geeven, dat uw Goed gelasterd worde, gij zult uzelven moeilijkheden op den hals laaden, en u onbekwaam maaken om voor anderen nuttig te zijn. Bidt derhalven om wijsheid en genade, op dat gij uw licht alzoo moogt laaten schijnen voor de menschen, dat zij, uwe goede werken ziende, uwen Vader, die in de hemelen is, verheerlijken.

„ Dit is het groote doel en eigenaartige uitwerksel, van het Evangelij, wanneer het recht verstaan wordt. Want, gelijkerwijs het alleen de Genade Gods is, die de Zaligheid aanbrengt; zoo is het eigen aan die Genade, dat zij niet alleenlijk het verstand verlicht, maar ook het hart reinigt, den wandel regelt, door de liefde werkt, en de weereld overwint. Zij *onderwijst ons*, en dringt ons zeer krachtig —— iets waartoe de beste Stelsels van Zedekunde en Wijsgeeren altijd verre te kort schooten —— *om de godloosheid en de weereldsche begeerlijkheden te verzaaken* (*). En door de beweegredenen, die zij verschaft, en de krachten, die zij mededeelt, stelt zij den waaren Christen in staat, om zijn karakter in alle betrekkingen te versieren, en den ganschen kring zijner pligten, zoo als die hun opzicht hebben tot hemzelven, zijnen evenmensch, en tot God, met wien hij te doen heeft, te vervullen. Zij leert hem maatig, rechtvaardig en godvruchtig leeven: alles te vermijden, wat tegen de reinheid van het Evangelij zoude aanloopen; maatigheid te oeffenen in het gebruiken zelfs van geoorlofde dingen; en aan anderen te doen, het geene wij wilden dat zij ons zouden doen. Zij leert den rijken, nederig en weldaadig, —— den armen dankbaar en vergenoegd, te zijn. Zij leert den meerderen, zachtmoedig, —— en den minderen, getrouw te weezen. Mannen en Vrouwen, Ouders en Kinderen, Heeren en Dienaars, Overheden en Burgers, worden alle door deeze Genade onderweezen, en aangespoord, tot eenen wandel, waardig hunner hooge roeping, en over-

(*) Titus II. 11. 15.

overeenkoomstig de gemeene betrekking, in welke zij tot Hem staan, die hen heeft lief gehad, en hen van hunne zonden gewasschen heeft in zijn Bloed. Want de Zedekunde van het Evangelij heeft eene veel edeler drijfveer, en uitgestrekter bedoeling, dan de banden der menschlijke Maatschappij. De ingetoogenheid en rechtvaardigheid van een Christen worden niet gesteld, in de plaats van leevendige Godvrucht, maar ze zijn vruchten, die uit dezelve voortspruiten. De Genade Gods leert hem, godvruchtig te leeven, in God zich te verlustigen, Hem te gehoorzaamen, alles te doen om des Heeren wil, als onder zijn oog, en zich steeds te laaten bestuuren door een gevoel van Gods onuitspreekelijke Liefde in zijnen Zoon geopenbaard —— verwachtende de zalige hoope die hem voorgesteld is, de heerlijke verschijning van den grooten God en onzen Zaligmaaker Jesus Christus, die zichzelven voor ons gegeeven heeft, op dat Hij, door zijn Bloed en door zijnen Geest, ons verlossen zoude van alle ongerechtigheid, en Hemzelven een eigen Volk zoude reinigen, ijverig in goede-werken. —— Benaarstigt u dan, om blijken te geeven, dat gij niet slegts naar Jesus Naam genoemd wordt, maar ook aan zijne voeten hebt gezeten en gedronken hebt van zijnen Geest. En indien, niettegenstaande dit alles, onredelijke en booze menschen kwaad van u spreeken en uw Goed lasteren, kwelt u daar niet over, maar hebt medelijden met de zoodaanigen, en bidt voor hun. Wanneer uw Heiland zal wederkoomen, om uwe zaak te rechtvaardigen, en uwen smaad uit te wisschen, dan zullen alle nevelen wechgevaagd worden, en *de rechtvaardigen zullen blinken, gelijk de Zon, in het Koningrijk hunnes Vaders* (†)."

(†) Matth. XIII. 43.

Bedestonden, gehouden te Batavia, door J. C. METZLAR, *Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen, van de Utrechtsche en Bataviasche Genootschappen van Kunsten en Wetenschappen; weleer Predikant te Batavia, nu te Beusichem, in het Graafschap Buuren: Met Aantekeningen en Bylagen. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1787. *Behalven het Voorwerk,* 158 *bladz. in gr. octavo.*

Een zestal van Bedestonden, naer aenleiding der Schriftuurlyke voorstellingen, Job IX. 15; Ezra IX. 4b-7a; Jes. XXII. 12, 13; Klaagl. III. 22; 1 Sam. VII. 12, en Klaagl. III. 26. De Eerwaerde *Metzlar* heeft deze Bedestonden zeer wel ingericht naer de tydsomstandigheden, in de jaren 1781 en 1782; en ieder onderwerp, op ene beknopte wyze voorgedragen, ten ernstigste op 't gemoed zyner Toehoorderen aengedrongen; van waer ze, in velerlei opzichten, ook nog heden in onzen tegenwoordigen toestand, onder ons met ene leerzame stichting gelezen kunnen worden. De daer nevensgaende Aentekeningen en Bylagen dienen ter ophelderinge van enige voorvallen in die dagen, waer op zyn Eerwaerde het oog heeft, of ook wel zulken, die hem byzonder betreffen.

Leerredenen en Bedestonden, door J. A. S. HOEKSTRA, *Leeraar der hervormde Doopsgezinde Christenen te Utrecht, medebestuurend en correspondeerend Lid der Edamsche Maatschappy van Kunsten en Weetenschappen, onder de zinspreuk:* tot nut van 't algemeen. *Te Utrecht, by* G. van der Veer en Zoon, 1787. *Behalven het Voorbericht,* 215 *bladz. in gr. 8vo.*

De Eerwaerde *Hoekstra*, spoedig van standplaets veranderd zynde, maekt in dezen bondel aenvanglyk gemeen twee Affcheids- en éne Intree-Reden. Na een verblyf van omtrent anderhalf jaer te Edam, nam hy zyn affcheid, van de Doopsgezinde Gemeente aldaer, den 29 January 1786; gebruikende tot een Text Hand. XX. 32: en den 27 Augustus, deszelfden jaers, predikte hy, naer aenleiding van 1 Th. II. 19 en 20, zyn affcheid van de Doopsgezinde Gemeente te Westzaan op 't Noord, alwaer

by

hy ruim een half jaer den dienst als Leeraer had waergenomen. Hierop volgde den 3 September, in dat eigenste jaer, zyne intrede in de Doopsgezinde Gemeente te Utrecht, alwaer hy zyn dienstwerk aenvaerdde, met de betuiging van den Apostel, 1 Th. II. 4. —— By deze Leerredenen, slaende op zyne byzondere betrekking tot ieder Gemeente, heeft hy gevoegd vyf Leerredenen, door hem te Utrecht gedaen, over Heb. XI. 1—5; waerin hy handelt over den aert van 't Geloof; het Geloof der Ouden, met deszelfs zegenryk gevolg; de toebereiding der Waereld, zo als zulks verstaen word door het Geloof; het Geloof, benevens de voortreflyke offerande van Habel; en eindelyk over het Geloof en de zegenpralende Hemelvaerd van Enoch. —— Wyders verleent deze bondel nog vier Bedestonden, door zyn Eerwaerden te Utrecht uitgesproken: behelzende ene beschouwing van het voordeel ener oprechte gehoorzaemheid, volgens Exod. XXIII. 22; de zegenvolle gevolgen der Deugd, en de heillooze uitwerkzelen der Ondeugd, naer luid van Jez. I. 19 en 20; den waren aert en de natuur van ene nationale gerechtigheid en derzelver zegenryke gevolgen, aengeduid Spr. XIV. 34a; en zo ook 34b, in het tegenovergestelde, het schadelyke en verdervelyke ener nationale ongerechtigheid. —— Zyn Eerwaerde behandelt de hier opgemelde stukken, ieder in zyne soort, op ene regelmatige wyze; des derzelver voordragt, over 't algemeen, met genoegen gehoord heeft kunnen worden; en men, nu dezelven door den druk gemeen gemaekt zyn, 'er een algemeen nuttig gebruik van kunne maken. Onder andere byzonderheden, die onze aendacht tot zich getrokken hebben, is zyne beschryving van een RECHTVAERDIG REGENT van dien aert, dat wy 't wel der moeite waerdig geagt hebben, dezelve hier over te nemen.

„ Een RECHTVAERDIG REGENT, wiens boezem gloeit van liefde en lust voor de beoevening van Gerechtigheid, kent de betrekking in welke hij is, en houd zich gedurig onledig met het nasporen van zijne plichten, door dat hij bevreesd is, dat de onkunde hem of in het een of in het ander zoude doen dwaalen. —— Deze hoofdregel is diep in zijn ziel ingeschreeven, dat, daar het Volk niet is om den Regent, maar de Regent om dat 'er Volk is, 't geen ter bewaaring der goede orde bestuurd moet worden; en, ter voorkooming van veele onheilen, zich verbinden aan zekere wetten, welke met de waare ge-

gesteldheid des Lands en Volks overeen dragen, hij, zich zelven en zijne Medereegenten dan moet beschouwen als Vertegenwoordigers des Volks, welker plicht het is, elke In- en Opgezetene des Vaderlands, zoo wel de schaamle Gemeente hieronder gereekent, als de vermoogende en aanzienelijke, te beschouwen als Medebroeders: —— deze regel moet ingedrukt en levendig zijn in de harten van alle Regenten, indien ze den naam van Rechtvaerdig zullen verdienen, maar in 't bijzonder in de gemoederen van dezulken, welke deze aanzienlijke en gewichtige betrekkingen bekleeden in een Vrij Gemeenebest, —— als bij voorbeeld Nederland is. —— Zulk een Regent, die na dezen regel de Gerechtigheid zoekt te beoevenen, bevlijtigt zich sterk, om in 't gemeen de geschiedenis der Volken, en in 't bijzonder zijnes Vaderlands, naauwkeurig te kennen, ten einde door dit middel niet alleen de Rechten en Voorrechten van hem en zijne Medeburgeren te leeren, maar ook, om daar door, als met een opslag van het oog, te kunnen zien, wanneer daarop inbreuk gemaakt word. —— Hij benaarstigt zich met zijne Medebroederen, om het onrecht en de ingekroopene misbruiken te doen wijken, op dat derzelver plaatzen door Gerechtigheid vervangen worden. —— Zijn voorname doel en pogingen zijn, om alle zulke regelen en plannen werkstellig te maaken, die gepast zijn, en dienen kunnen, om het Vaderland gelukkig te maaken: —— en daarom zorgt hij 'er naauwkeurig voor, dat dat alles 'er gevonden en in bloei gehouden word, wat tot een welingerichten staat behoort. —— Onder anderen is het de hoofdzaak bij zulk een Rechtvaerdig Regent, om de Godzaligheid en Deugd, door een voorbeeldigen en gelpovigen levenswandel, in zijn eigen character te vertoonen, en om tevens te bewerken, dat dat alles aangewend word, door welke de Godvrucht algemeen bloeirijk en beminlijk gemaakt word. —— Hierom verbind hij zich heilig, om eene Nationaale Gerechtigheid aan te kweeken, en schildert het beminlijke daarvan voor de oogen van zijne Medeburgeren. —— Hij haat het onrecht, en zijne oogen kunnen geene onderdrukking zien, zonder gevoelige zielsaandoeningen. —— Het bezef van Gods Overalheid is steeds bij hem levendig. —— Hij weet, dat hij van zijne verrichtingen eens rekenschap zal moeten geeven, en dat een onderdrukt volk in den jongsten aller dagen tegens hem zoude getuigen, indien hij zich aan zulk een schennis mogt schuldig gemaakt

maakt hebben. —— Hij is geen aanziender des Perzoons, en om dat hij met zijne Medebroederen een geheel Volk vertegenwoordigt, daarom hoort hij zo wel, met gewilligheid, na het gekerm, geroep en klaagen van arme weduwen en weezen, als na de voorstellen van rijken en aanzienlijken. —— Hij is een beschermer en opbouwer van nuttige Kunsten en Wetenschappen, en betoont te waaken voor den Christelijken Godsdienst, door het ongeloof te keer te gaan, en deszelfs verderflijken invloed, zoo veel mogelijk, met Wijsheid en Voorzichtigheid te verbreeken. —— Hij dingt na een algemeene Eer en Achting, maar zoekt die te erlangen door Godsvrees en echte menschenliefde. —— Hij zondert zich af van alle vleiers, en welke bij hem bekend worden als schijnvrienden, menschenhaaters en verdervers des Vaderlands. —— Hij heeft een afschuw van gierigheid, wellust, hoogmoed en geweld, en smaakt een innig genoegen, wanneer hij gelegenheid vind om wel te doen. —— Met één woord, hij is een recht tederlievend Vader des Vaderlands, en vind in het heil en de waare welvaard zijner Medeburgeren zijn eigen heil en geluk; ja, geniet nooit zoeter rust en vrede, dan wanneer hij zien mag, dat het hen wel gaat."

Hedendaagsche Oefenende Heelkunde. Door D. VAN GESSCHER, *Heelmeester te Amsterdam, en Lid van verscheiden Genoodschappen.* III^de *Deels*, 2. 3. 4de *Stukje. Te Amsterdam, by de Wed.* J. Doll, 1786. *in gr.* 4to.

Dit derde Deel, deezer met zo veel recht gepreezene Heelkunde, is voorzeeker aan den min ervaaren Heelkundigen ten uiterften gewichtig. —— Wy hebben reeds in ons voorgaande, van het eerste Stuk deezes Deels (*), welk de Konstbewerkingen in het algemeen ten onderwerp heeft, eene korte fchets aan onze Leezeren medegedeeld. —— In de volgende drie Stukken, die wy thans voor ons hebben, verhandelt de Geleerde en Oordeelkundige *van Gesscher* de byzondere Konstbewerkingen, in de volgende orde. Voor eerst, de *Konstbewerkingen aan de byzondere deelen van het Hoofd*, welkers getal al vry aanmerke-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VIde D. bl. 401.

kelyk, en niet het minste, zonder noodzaaklykheid, vergroot is; ten tweeden, de *Konstbewerkingen aan den Hals;* ten derden, *die van den Tronk;* ten vierden, de *Konstbewerkingen van de bovenste Ledemaaten;* ten vyfden, de *Konstbewerkingen van de benedenste Ledemaaten.* By de enkelde beschouwing van zo veele gebreken, welke door de Hand eenes bekwaamen Heelmeesters, of verzagt, of geheel kunnen weggenoomen worden, vermeerdert zig, met recht, onze achting voor deeze edele Konst, welke thans, door de vereenigde poogingen van zo veele beroemde mannen, zulk eenen aanmerkelyken trap van volkoomenheid bereikt heeft. ——— De verdienstelyke Schryver heeft alle in dit Boekdeel voorkoomende onderwerpen, met de mogelykste kortheid en duidelykheid, behandeld, en daar het voornamentlyk, by de behandeling van zodanige uitwendige gebreken, op aankomt, dat men eene nauwkeurige kennis hebbe van de waare natuur en oorsprong derzelven, zo heeft onze Schryver zig de moeite gegeeven, om 'er eene volledige Ziektekundige Verklaaring, van ieder byzonder gebrek, by te voegen, ten einde hy zynen Leezer in staat stelle, om over den tyd en noodzaakelykheid der Konstbewerkinge te oordeelen. En men ziet hierin voornamentlyk de nuttigheid van zodanig een Werk, voor jonge Heelmeesters, die daarin de mogelykste onderrichting kunnen vinden, en ook te gelyk kennis krygen van de verschillende wyzen, waarop deeze Konstbewerkingen door de beroemdste Heelmeesters gedaan zyn. ——— De bygevoegde Afbeeldingen der Werktuigen, en de Verklaaringen van derzelver gebruik, verdienen mede onze aanpryzing. ——— Gelyk ook het *Algemeen Register* op dit Werk, vervaardigd door den Heer J. DAAMS, *Heelmeester te Haarlem*, hoogstnuttig is.

Brieven over de voornaamste onderwerpen der Natuurkunde en Wysbegeerte. Door den Hoogleeraar L. EULER, *Lid van de Keizerlyke en Koninglyke Academien te Petersburg, Berlyn en Parys &c. &c. Volgens de laatste Hoogduitsche en Fransche uitgave vertaald. Tweede en Derde Deel. Te Leyden, by* P. Pluygers, 1786. *in gr. 8vo.*

Naar den aart der inrigtinge van dit Werk, waarin de Hoogleeraar *Euler*, gelyk we by de afgifte van 't eerste Deel gemeld hebben (*), zig aan geene Systemati-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII. D. bl. 248.

fche orde verbindt, ontmoet men in deeze twee volgende Deelen, waarmede dit Werk befloóten wordt, eene verfcheidenheid van onderwerpen, welke zyn Ed., op eene dergelyke wyze als de voorigen, in een gevalligen ftant, leerzaam behandelt.

Het eerfte Deel liep ten einde, met eene befchouwing van de werking der geesten op de lichaamen; en dit leidt den Wysgeer, by den aanvang van het tweede Deel, ter navorfchinge van de natuur der geesten, en het verband tusfchen de ziel en het lichaam; 't welk hem voorts inwikkelt in eene verklaaring van de vermogens der Ziele, en verdere Wysgeerige bedenkingen, die tot dit onderwerp behooren. Op het afhandelen hier van, keert hy weder ter bepaaldere befchouwinge van de lichaamen, en inzonderheid van derzelver uitgebreidheid en deelbaarheid; het welk hem zig voorts doet uitlaaten over de leer der Monaden, welker buitenfpoorigheden hy tragt aan te toonen. Vervolgens hervat hy zyne voorige befchouwing van de Gezigtkunde, wel byzonder ten aanzien van de koleuren, en 't zigtbaar worden van donkere lichaamen: zyne daar in gevlogte aanmerkingen, op de overeenkomst der koleuren en toonen, doen hem daar benevens de aandagt vestigen op het wonderbaarlyke van 's Menfchen ftem. En hieraan hegt hy vervolgens eene gezette behandeling van de Electriciteit, met eene opheldering der voornaamfte byzonderheden, die daaromtrent in aanmerking komen; waarmede het tweede Deel afloopt. —— By den aanvang van het derde of laatfte Deel, handelt onze Natuurkundige over de breedte en lengte op onzen Aardkloot in 't algemeen; en wel byzonder over het bepaalen der lengte, mitsgaders de verfchillende handelwyzen, waarvan men zig daar omtrent bedient. Zulks geeft hem aanleiding tot eene ontvouwing van het geen het Compas en de Compasnaalde betreft; het welk hem vervolgens doet ftilftaan op de uitwerkzelen van den Zeilfteen. En hiernevens voegt hy ten laatfte eene verklaaring van de Dioptrica of Doorzigtkunde, met eene opheldering van de voornaamfte byzonderheden, welken deswegens opmerking verdienen. —— Om uit deeze byzonderheden, tot een ftaal der uitvoeringe, iets over te neemen, waartoe wy geene Figuuren behoeven, welken hier anders veelal vereischt worden, zullen wy ons bepaalen tot des Hoogleeraars verklaaring, wegens het blaauw van den Hemel; waaromtrent

hy zig, na de voorige verklaaring van een gezigtsbedrog, aldus uitlaat.

„ Uwe Hoogheid (†) heeft nu begreepen de oorzaak van het bedrog, waardoor de Maan, zoo wel als de Zon, ons aan den Gezichteinder veel grooter voorkomen, dan wanneer zy een aanmerkelyke hoogte gereezen zyn, daar in bestaande, dat wy als dan de lighaamen verder van ons af oordeelen te zyn; eene gissing, die daarop gegrond is, dat hun licht als dan eene aanmerkelyke verflaauwing ondergaat door de lange weg, welke het moet doen door den dampkring in het laage gewest, dat het meest belaaden is met dampen en uitwaasemingen, die de doorschynentheid verminderen. Zodanig is de herhaaling van de aanmerkingen, die ik de eere gehad heb U. H. nopens dit onderwerp voor te stellen.

„ Deze hoedanigheid van de lucht, welke haare doorschynentheid vermindert, mag in den eersten opslag van het oog als een gebrek beschouwd worden; maar zoo men 'er de gevolgen van gadeslaat, bevinden wy, dat, wel verre van een gebrek te zyn, wy integendeel daarin de wysheid en oneindige goedheid van den Schepper moeten erkennen. Het is aan deze onzuiverheid der lucht, dat wy dat wonderbaarlyk en verrukkende schouwtooneel, dat ons het blaauw van den Hemel voordoet, te danken hebben: want de donkere deelen, die de lichtstraalen tegenhouden, worden 'er door verlicht, en zenden ons vervolgens hun eigen straalen te rug, op hun oppervlak voortgebragt, door eene geweldige schudding, gelyk in alle donkere lighaamen gebeurt. Het getal der drillingen, die zy krygen, nu is het dat ons dat kostlyk blauw vertoont. Deze byzonderheid verdient wel, dat ik die duidlyk verklaare.

„ I. In de eerste plaats merke ik aan, dat deze deeltjes uitermate klein zyn, en onderling zeer ver van een, behalven dat zy zeer los, en byna geheel en al doorschynende zyn. Hiervan komt het, dat elk deeltje afzonderlyk volstrekt niet bevatbaar is, en dat wy 'er niet van aangedaan kunnen zyn, dan wanneer 'er een zeer groot getal te gelyk haare straalen, en byna volgens een en dezelve rigting, naar onze oogen afzendt; de vereeniging der straalen van verscheiden deeltjes is derhalven nodig om eene aandoening te verwekken.

„ II.

(†) Men herinnere zig, dat deeze Brieven aan eene Duitsche Princesse geschreeven zyn.

„ II. Hieruit volgt dan klaar, dat die deeltjes, welke digte by ons zyn, onze zintuigen ontsnappen, vermits men die moet aanmerken, als punten, welke door de masfa der lucht heen verspreid zyn. Maar die deeltjes, welke zeer verre van het oog af zyn, vereenigen hunne straalen in 't oog byna volgens een zelvde leiding, welke daardoor sterk genoeg worden om ons gezicht aan te doen vooral wanneer men acht geeft, dat dergelyke deeltjes, die verder af zyn, en ook andere die meer naby zyn, zaamen loopen om deeze uitwerking voort te brengen.

„ III. De blaauwe koleur, die wy in den Hemel zien, wanneer die helder is, is dan niet anders dan het gevolg van alle deze deeltjes in den dampkring verspreid, en voornaamentlyk van die, welke zeer ver van ons af zyn: men kan dan wel zeggen, dat zy van nature blauw zyn, maar van een by uitneemenheid helder blauw, dat genoegzaam niet donker en zigtbaar is, dan wanneer 'er een zeer groot aantal van die deeltjes zyn, en dat zy hunne straalen volgens een zelvde leiding vereenigen.

„ IV. De kunst brengt een diergelyke uitwerking voort, wanneer men, onder het smelten van eene kleine hoeveelheid Indigo, in eene groote hoeveelheid water, dit water droppelsgewys laat vallen, zal men 'er niet de minste koleur van verf in zien; en wanneer men het in een klein kopje giet, zal men 'er slechts eene flaauwe blaauwagtige koleur in zien, maar wanneer men 'er een groot glas mede vult, en dat van verre beschouwt, ziet men 'er een zeer donker blaauw in. Dezelvde proef kan men doen met andere koleuren; aldus is het dat Bourgogne Wyn, in zeer kleine hoeveelheid genoomen, naauwelyks roodagtig schynt, en in een groote gevulde fles de roode koleur zeer donker zal voorkomen.

„ V. Het water in een groot en diep Bekken schynt altoos een zekere koleur te hebben, schoon een kleine hoeveelheid geheel klaar en zuiver is: deze koleur is gemeenlyk meer of min uit den groene, het geene doet zeggen, dat de kleine deeltjes van het water het ook zyn, maar van een uitermaate ontbonde koleur, zoo dat men 'er een groote hoeveelheid van moet hebben, eer men 'er iets van gewaar wordt, om dat de straalen van verscheide deeltjes zig als dan zamen vereenigen, om deze uitwerking voort te brengen.

„ VI. Daar het nu door deze waarneming waarschynlyk voorkomt, dat de kleine deeltjes van het water groen-

ag-

agtig zyn, zou men kunnen beweeren, dat dezelvde reden, waarom de zee, of het water van een meir, of een vyver, ons groen voorkomt, ook die is, waardoor de hemel ons blaauw toeschynt: want het is waarschynlyker, dat alle de deeltjes der lucht een ligt afdruksel van het blaauw hebben, maar tevens zoo flaauw, dat men het niet gewaar wordt, dan wanneer men een zeer groote massa, even als de gantsche uitgestrektheid van den dampkring, by een ziet, dan dat men die koleur zoude toeschryven aan de dampen, die in de lucht omzweeven, en daar niet toe behooren.

„ VII Inderdaad hoe zuiverer de lucht is, en hoe meer ontdaan van uitwasemingen, hoe glansryker het blauw van den hemel is, het geene genoegzaam bewyst, dat men 'er de reden van moet zoeken in de eigen deeltjes van de lucht. De vreemde stoffen, die zig daarmede vermengen, zoo als de uitwasemingen, worden integendeel zeer nadeelig aan dit schoone blaauw, en beneemen 'er slechts den luister van. Wanneer deze dampen de lucht al te veel belaaden, zo veroorzaaken zy hier beneden de nevel of misten, en berooven ons geheel en al van 't schouwtoneel der blaauwe koleur; zoo die dampen meer verheeven zyn, zoo als gemeenelyk gebeurt, dan komen 'er wolken uit voort, die dikwils den hemel geheel en al bedekken, en ons een gansch andere koleur, dan dat blaauw van de zuivere lucht voordoen. Dit is dan eene nieuwe hoedanigheid van de lucht, behalven die van de fynheid, vloeibaarheid en veerachtigheid of elasticiteit, welke ik de eere gehad heb U. H. te ontvouwen; dat is te zeggen, dat de kleine deeltjes van de lucht van natuure blaauwagtig zyn."

Op eene soortgelyke wyze heeft de Heer *Euler* dit stuk, by eene voorige gelegenheid, in 't eerste Deel verklaerd, 't welk hier ter nadere ophelderinge kan strekken.

„ Dit luchtverschynsel, (zegt hy aldaar,) zoude geen plaats kunnen hebben, indien de lucht een volmaakt doorschynende middelstoffe was, gelyk ether; dan zouden wy van om hoog geen andere straalen krygen, dan die van de sterren; maar de helderheid van den dag is zoo groot, dat het kleine licht der sterren voor ons onzichtbaar wordt. Gelyk U. H. niet zien, zou de vlam van een kaars by dag, wanneer zy daar redelyk ver van af was, daar die zelvde vlam des nachts zeer helder zoude schy-

schynen op nog veel grooter afstanden. Het geen duidelyk bewyst dat men de oorzaak van het blauw van den hemel moet zoeken in het gebrek van de doorschynendheid van de lucht. De lucht is vervuld met eene menigte van deeltjes, die niet geheel en al doorschynend zyn, maar die, door de straalen der zon verlicht, daardoor een beweeging van drilling verkrygen, het geen nieuwe straalen voortbrengt, die aan deze deeltjes eigen zyn; of wel, die deeltjes zyn donker, en, verlicht wordende, worden zy zelfs zichtbaar. De koleur nu van deze deeltjes is blauw: en zie daar de uitlegging van dat verschynzel. Het is dat de lucht een aantal van kleine blauwe deeltjes bevat, of men kan zeggen, dat de kleinste deeltjes blauwagtig zyn, maar van een uitermaaten dun blauw, dat niet zichtbaar was dan in een verbaazende masfa lucht. Dus verneemen wy niets van dit blauw in een kamer, maar, wanneer alle de blauwagtige straalen van den gantschen dampkring te gelyk in onze oogen doordringen, hoe dan ook de koleur van een iegelyk moge zyn, zoo kan hun geheel, te zaamen genomen, een zeer donkere koleur voortbrengen. Dit wordt bevestigd door een ander verschynsel, dat U. H. niet onbekend zal zyn. Beschouwende een bosch van naby, zoo zal het wel groen voorkomen, maar wanneer men zich daarvan verwydert, zo zal het altoos meer uit den blauwe toeschynen. De bosschen van de gebergtens van den Hartz, die men te Maagdenburg ziet, schynen tamelyk blauw te zyn, schoon dezelve, van Halberstad beschouwd, groen zyn: de groote uitgebreidheid van de lucht, tusschen Maagdenburg en deze gebergtens, zyn daar de oorzaak van. Hoe dun of fyn de blauwagtige deeltjes van de lucht ook zyn, daar is 'er altoos een zeer groot aantal van in deze tusschenruimte, welker straalen gezamenlyk in onze oogen komen, en bygevolg aldaar een redelyk donker blauw vertoonen. Wy neemen een diergelyk luchtverschynsel waar, in een nevel, alwaar de lucht overlaaden wordt met een aantal donkere deeltjes, die uit den blauwe zyn. Niet beschouwende dan een kleinen afstand, wordt men byna geen nevel gewaar; maar wanneer de afstand groot is, wordt de blauwagtige koleur zeer sterk, en zelfs op het punt, dat men daar niets meer door heen kan zien. Het water van de zee schynt ons op een zekere diepte groen toe, maar het is tamelyk helder, wanneer men 'er een glas mede aanvult. De oorzaak daarvan is zichtbaar-

lyk

lyk dezelvde: dit water is beladen met een aantal groenagtige deeltjes, waarvan een klein aantal geen zichtbaare uitwerking voortbrengt, maar in een groote uitgebreidheid, wanneer men in de diepte ziet, brengen zoo veele groenagtige straalen, zaamengevoegd, een donkere koleur voort."

Historische Verhandeling over de Natuur, Uitneemendheid en Paalen, der Waardigheid van Stadhouder in de Vereenigde Provincien: geschreven door wylen den Historieschryver JAN WAGENAAR. *Te Amsterdam, by d'Erven* P. Meijer *en* G. Warnars, 1787. *In gr. 8vo. 160 bladz.*

Daar de Stadhouderlyke bediening, van sommige oorspronglyke vereischten afgeweeken, sedert eenigen tyd een onderwerp geworden is der gesprekken, beide van onze kundige en min kundige Landgenooten, terwyl zeer weinigen in staat zyn, van recht te oordeelen over dit singuliere Ambt, dacht de Heer HUISINGA BAKKER, aan 's Lands Regeerderen, en aan onze Landslieden, geenen ondienst te zullen doen, door de uitgave eener *Historische Verhandeling*, over de *natuur*, *uitneemendheid* en *paalen* der waardigheid van Stadhouder in de Vereenigde Provinciën; eene Verhandeling, die de Heer WAGENAAR heeft opgesteld in de laatste jaaren des levens, en der Regeeringe, van de Vrouwe Gouvernante, Moeder van den tegenwoordigen Erfstadhouder, daartoe in dien tyd bewoogen zynde, om sommiger hoogvliegende begrippen, over de Natuur van dat Ambt, te bestryden, en, ware het mogelyk, te verbeteren. Het blykt, onder anderen, zegt de Uitgeever, dat hy in de jaaren 1756 en 1757 met dit gewigtig onderwerp onledig geweest is; een tyd, zo wel in onze Historie bekend, als door het deel dat zyne beschaafde pen daarin genomen heeft. Engeland, toen met Frankryk in openbaaren oorlog zynde, en van den Staat het secours, volgens de Tractaaten, eischende, werdt het verleenen van dat secours door de Gouvernante, en sommige Leden der Regeeringe, sterk gedreven, terwyl hetzelve door anderen, en met naame door Amsterdam, beweerende de onverplichtheid van hetzelve, even sterk tegengehouden werd. De verschillen hier over in de Republiek bragten eene menigte *rigide* Stadhoudergezinden in beweeging, welken, als gewoonlyk gebeurt, in de hitte der hartstochten, die waardigheid hooger opvyselden, dan

de natuur van dat Ambt gehengde. „ Ik heb, zegt onze „ kundige en gemaatigde Historieschryver, altoos zulken „ voor *onvoorzichtige* en *valsche Vrienden* van de Stad„ houders gehouden, die by monde of by geschrifte be„ weerden, dat men hem Souverain van den Lande maa„ ken moest; en zulken daarentegen voor hunne *voor„ zichtige* en *waare Vrienden*, die hen in hun hoog gezag, „ zo als het door de Wetten en Privilegiën vastgesteld en „ bepaald is, voorstonden en voorspraaken. Het volk „ schrikt hier, sedert het afzweeren van den laatsten Vorst, „ voor de eenhoofdige Regeering, en vat een afkeer op „ van hem, dien het denkt, dat naar zulk eene Regeering „ staat —— gelyk men in het jaar 1675 ondervondt —— „ zy alleen zyn dan voor wyze en waare Vrienden des „ Stadhouders te rekenen, die hem in zyn wettig verkre„ gen gezag voorstaan en handhaaven; en, schoon zy, „ *naar de grondregels en orde* der Regeering hem gaarne „ *groot* zien, egter nooit wenschen dat hy *te groot* wor„ de.” Dus dacht onze Vaderlandsche Historieschryver, en op dien grond heeft hy zo wel de *uitneemendheid* als de *paalen* van het Stadhouderschap in deeze Verhandeling gepoogd te vestigen; eene Verhandeling, die overal de blyken draagt van 's Schryvers gemaatigdheid, schranderheid, en grondige kennis in 's Lands Constitutie en Geschiedenissen, doch die mogelyk in onzen tyd aan sommigen wat al te veel op een Aristocratischen leest, gelyk men het noemt, zal geschoeid schynen, waartoe des Schryvers byzondere betrekkingen mogelyk wel iets zullen toegebragt hebben, schoon zyne stellingen genoegzaam altyd op Historische bewysgronden gevestigd zyn, en overal de eerlyke en cordaate man doorstraalt. Trouwens, wanneer men slegts het onderscheid van tyden en omstandigheden, waarin WAGENAAR leefde, met de onzen raadpleegt, zal men niet kunnen nalaaten, het karakter en de kundigheden van onzen Vaderlandschen Historieschryver ook in dit Werk hulde te doen.

Zonder ons in eenig detail van deze Verhandeling, die in zyn geheel verdient geleezen te worden, in te laaten, zullen wy onzen Leezeren een beknopte schets van het Werk zelve mededeelen.

By den aanvang doet de Schryver een onderzoek naar den oorsprong der Stadhouderlyke waardigheid, en by die gelegenheid aangetoond hebbende, dat de Stadhouder eertyds door den Vorst, en nu alleen door de Staaten aan-

 ge-

gesteld wordt, gaat hy over ter verklaaring van de voornaamste onderscheiden naamen, zo wel van die, welke de Stadhouderen van Holland plagten te voeren, en die hun in openbaare Brieven, Placcaaten en andere Documenten gegeeven worden, als van eenige andere, met welke de natuur hunner Charge, somtyds ook in stukken van Staat, uitgedrukt of omschreeven is. Dan, daar de Vorsten uit den Huize van Oranje en Nassau, die, sedert de opkomst der Republiek, als Stadhouders zyn aangemerkt, of die waardigheid met de daad hebben bekleed, niet allen even veel gezags gehad hebben, heeft de Schryver het niet ondienstig geacht, kortelyk aan te toonen, waarin het gezag, welk deeze Vorsten wettiglyk verkregen hebben, onderscheiden geweest is; waarop hy, tot een meer byzondere verhandeling van de onderscheiden deelen des Stadhouderlyken bewinds overgaande, de pligten aantoont, tot welker nakoming de Stadhouder, volgens zyne Commissie, gehouden is; als voor eerst, *de Hoogheid, Gerechtigheid, Privilegiën en Welvaaren van den Lande, Leden, Steden en Ingezetenen van dien, voor te staan, te vorderen en te bewaaren*; ten tweeden, *het gebruik*, of de oefening *der waare Christelyke Religie, zo die tegenwoordig by publieke authoriteit* hier te Lande *geëxerceerd wordt*, voor te staan, en die Religie *van allen overlast en foulen*, of verdrukking, *desordre, oneenigheid, afbreuk en schade te beschermen*: voorts *aan elk recht en justitie te doen administreeren*; in Holland *met advis van President en Raaden van den Hove*. Waar by de Schryver te recht aantoont, dat de Staaten den Stadhouder wel tot hoofd van het hooge Hof van Justitie hebben aangesteld, doch, des onaangezien, met de wetgeevende macht ook het hoogste gezag over de Justitie aan zich behouden hebben. Tot dit hoogste gezag over de Justitie behoort ook het recht om *gratie, remissie, pardon* en *abolitie* van misdaad te verleenen; de oefening van welk recht de Staaten van Holland, echter, onder zekere bepaalingen, aan den Stadhouder hebben opgedragen, en dat wel onder deeze drie volgenden: 1) Hy moet, eer hy 'er zich van bedient, *het advis van 't Hof* inneemen. 2) De Brieven moeten naar behooren worden *geïntérineerd* of wettig verklaard. 3) *Van gequalificeerde doodslagen en enorme delicten, gecommitteerd* of begaan met *geleider lage en opzetten wille*, mag *geen remissie of pardon verleend worden*. Uit welke bepaalingen klaarlyk te bespeuren is, dat de oefening van

het

het recht van pardon wel aan den Stadhouder opgedragen is, doch dat het hoog gezag daar over, als zynde een voornaam gedeelte van de Souvereiniteit, blyft by 's Lands Staaten, op welker naam, by raade van den Stadhouder, ook de brieven van gratie, pardon, remisfie en abolitie gefteld worden.

Onder de zaaken van Politie, over welken de Stadhouder van Holland bewind heeft, munt byzonderlyk uit de *macht over de Magiftraats beftelling in de Steden*; eene macht, die de Stadhouders reeds ten tyde der Graaven gehad hebben, en die hen veel invloed geeft op de Regeering der Steden en des gantfchen Lands; waarom de Schryver het nodig geacht heeft, de natuur deezer magt, en de wyze, waarop zy *behoort* geoefend te worden, met de vereischte naauwkeurigheid te onderzoeken; uit welk onderzoek klaarlyk blykt, dat de Stadhouder nergens *vermag* Burgemeesters, Schepens of Vroedfchappen aan te ftellen, dan uit eene voorafgaande Nominatie, ten ware hy daartoe byzonderlyk geauthorifeerd worde door 's Lands Staaten, gelyk nu en dan, en onder anderen in den jaare 1672 en 1748, gebeurd is; wanneer men geraaden vondt, ook met bewilliging van de belanghebbende Steden, de Privilegiën voor eene enkele reis te doen zwygen, en, *onverminderd dezelven*, buiten tyds verandering te maaken in de Regeering.

Na vervolgens gefprooken te hebben over de macht, welke de Stadhouder heeft, om de gefchillen te beflisfen, die in de Provinciën Gelderland, Utrecht, Friesland, Overysfel, en Stad en Lande, ontftaan, over zaaken, die niet by meerderheid van ftemmen kunnen worden afgedaan, en tevens aangetoond hebbende, dat hy in Holland en Zeeland dit recht tegenwoordig niet bezit; gaat de Heer WAGENAAR over tot de befchouwing van de waardigheid van Kapitein Generaal, die doorgaans door den Stadhouder van Holland in tweederlei opzicht bekleed wordt, namelyk, als Kapitein Generaal over de Krygsmacht te Lande, van elke Provincie, in welke hoedanigheid hy Commisfie heeft van de Staaten der byzondere Provinciën, en bevel voert over 't Krygsvolk dat in ieder Provincie legt, of door ieder Provincie betaald wordt; en als Kapitein Generaal over de vereenigde Krygsmacht te Lande, van alle de Provinciën, 't zy te Velde, of in de Guarnizoenen; in welke laatstgemelde hoedanigheid hy Commisfie heeft van de Staaten Generaal, en bevel voert over 't

Krygsvolk, dat zich buiten de stemmende Provinciën en het Landschap Drenthe, te Velde; of in de Guarnizoenen onthoudt; van welke beide hoedanigheden de Schryver, afzonderlyk en uitvoerig gehandeld hebbende, vervolgens overgaat ter beschouwing van de waardigheid van Admiraal, met welke de Stadhouder in de byzondere Provinciën bekleed is, en hem het zelfde hooge gezag over de macht te Water dier Provinciën geeft, welke hy aldaar, als Kapitein Generaal, over de macht te Lande, heeft; en de waardigheid van Admiraal Generaal, welke hem door de Staaten Generaal is opgedragen, en hem hetzelfde gezag geeft over de magt te Water van alle de Provinciën, welke hy, als Kapitein Generaal der Unie, in eene en dezelfde Commissie, over 's Lands gemeene Krygsmacht te Lande verkregen heeft; —— en deezen taak afgehandeld hebbende, spreekt hy verder over de zitting van den Stadhouder in den Raad van Staaten, —— van het eerste Edelschap van Zeeland, en het Presidentschap der Edelen van Gelderland, Holland en Utrecht, —— van het Opper-Houtvesterschap, —— zynen rang van Rector Magnificentissimus der Academiën van Gelderland, Friesland, en Stad en Lande, —— en eindelyk het Opper-Directeurschap der Oost- en Westindische Compagniën. Dit afgehandeld hebbende, berekent hy de inkomsten van het Stadhouderschap der zeven Provinciën, des Landschaps Drenthe, en van het district der Generaliteit, die men (daar onder begrepen de 25000 guldens, die de Stadhouder trekt als het eerste Lid des Raads van Staaten, en het aandeel in de uitdeelingen der Oostindische Compagnie,) begroot op 300000 guldens jaars' te beloopen; terwyl hy als Kapitein Generaal der Unie 120000 guldens 's jaars geniet, behalven nog 24000 guldens van Friesland, en 12000 guldens van Stad en Lande, als Kapitein Generaal van deeze twee Provinciën. —— Eindelyk spreekt hy van het Erfstadhouderschap, in de Mannelyke en Vrouwelyke Linie, hoe het met deeze Erfverklaaring is toegegaan, hoe het tegenwoordig met deeze opvolging gelegen zy, en wat men voorts met opzicht omtrent de tuteele, of Voogdyschap, geduurende de minderjaarigheid, heeft vastgesteld. Waarop hy deeze Verhandeling besluit, met eene beschouwing van de drie tydperken der Stadhouderlooze Regeering, te weeten, eerst na den dood van WILLEM DEN I, die slegts een tusschentyd van zestien maanden geweest is; vervolgens na den dood van WILLEM DEN

II,

II, tot aan de verkiezing van WILLEM DEN III, tot zynen opvolger, dat is, van den 6 Nov. 1650, tot den 4 July des jaars 1672, en eindelyk, na den dood van WILLEM DEN III, die gestorven is den 19 Maart 1702, tot den 3 May des jaars 1747.

Ryk gestoffeerd verhaal, van de eigenlyke gesteldheid der hedendaagsche Toonkunst; of KAREL BURNEY'S, *Doctor in de Musiekkunde, Dagboek van zyne, onlangs gedaane, Musicaale Reizen door Frankryk, Italie en Duitschland, als tot een verlustigend laatste geschenk aan Nederlands waare Musiekyrienden; vertaald en opgeluisterd door* JACOB WILLEM LUSTIG, *Organist te Groningen, met een Nootenplaat. Voor den Vertaaler. Te Groningen, by* J. Oomkens, 1786. *In gr. 8vo. 472 bladz.*

Het is zekerlyk zonderling, dat, onder de menigte van Reizigers, die het vermaaklyk Italie zyn doorgereisd, en hunne Aanmerkingen over dit Land in 't licht gegeeven hebben, tot nog toe niemand zyne gedachten had laaten gaan, over den oorsprong, aanwas en tegenwoordigen staat der Muziek, in een gedeelte des Aardryks, alwaar dezelve zo uitmuntend beoefend wordt; en dat, daar men alle aldaar voorhanden zynde Schilderyen, Standbeelden en Gebouwen naauwkeurig afschetst, en alle zinryke Byschriften te boek stelt, men byna niets hoort melden van deftige Kerkstukken, Operas en Muziekschoolen; eene omstandigheid, die des te meer te verwonderen is, daar Italie zich thans, in 't stuk van fraaije Kunsten en Letteren, boven andere Landen geen voorrecht kan aanmaatigen, terwyl intusschen de Muziek in deeze Landstreek, tot op den huidigen dag, in vollen bloei is. —— Uit dien hoofde verdient de arbeid van den Heere BURNEY onzen lof, daar hy in dit Werk ons een oorspronglyke *algemeene Muzicaale Geschiedenis* heeft medegedeeld, welke de vrucht is van zyne Reizen naar Italiën, die hy ondernomen had, om, gelyk hy zich uitdrukt, met eigen oogen te zien, en met eigen ooren te hooren, en, zo veel doenlyk, niets te hooren en te zien, dan alleen Muziek. Trouwens, de Heer BURNEY schynt niets verzuimd te hebben, wat eenigzins dienen kon tot opbouw van dit werk, terwyl zyne yver tevens met smaak, oordeel en onzydigheid, gepaard gaat. Niet alleen de Liefhebbers der Mu-

Muziek, maar ook die der fraaije Letteren, zullen hier overvloedige stoffe vinden, om hunne leerzucht te voldoen. Ten bewyze hiervan strekke het geen de Schryver, nopens den beroemden Italiaanschen Dichter, den Abt *Metastasio*, heeft aangetekend.

„ Vóór dat ik de eer had, zegt hy, om by *Signor Metastasio* te worden ingeleid, ontfing ik uit eene gantsch betrouwenswaardige hand het volgend naricht, van deezen heerlyken Dichter, wiens geschriften, misschien, meer hebben medegewerkt tot de beschaving van de Zangmuziek, en dus tot die van de Muziek in 't algemeen, dan de vereende krachten van alle groote Componisten in Europa saamgenomen. Eene onderstelling, die ik vervolgens, wanneer ik slegts van hem, als een Muzicaalen Dichter, spreek, zal trachten op te helderen.

„ De Abt, *Pietro Metastasio* wierd, nog zeer jong zynde, door *Gravina*, een aanzienlyk Burger te Rome, verzoont (d. i. tot zoon aangenomen). Eene ongemeene vatbaarheid voor de Poëzy in hem bemerkende, droeg hy zorg voor zyne opvoeding, en, onder zyn opzicht, in alle deelen van de fraaije Wetenschappen onderwezen zynde, zond hy hem naar Calabrie, in het Koningryk Napels, ter oefening in het Grieksch, aldaar nog gesprooken wordende als eene levendige taal. Vyf jaaren bereikt hebbende, konde hy reeds, zonder overleg, in Vaarzen spreeken, en *Gravina* zette hem dikwils op een tafel, om te spreeken voor *Extemporalist*. Maar deeze oefening wierd zo nadeelig bevonden voor zyne gezondheid, dat een ervaaren Arts dien koestervader verzekerde, dat het Kind om een lugtje moest, indien dezelve niet nableef. Hy was in zulke oogenblikken zo driftig aangeblazen, dat de borst en het hoofd hem opzwollen, terwyl handen en voeten koud wierden. *Gravina*, dit bemerkende, en, naar het gevoelen der Geneesheeren luisterende, vond geraaden, hem nooit weder te laaten Extemporaliseeren. *Metastasio* spreekt thans van dit bedryf, als van iets, 't welk tegen de Spraakkunst en de gezonde reden even sterk inloopt. Immers, wie zich gewent, op deeze snelle manier alle gedachten in Rym te dwingen, die moet noodwendig geweld doen aan alles wat smaak heet, en weet niet wat men keur noemt, tot eindelyk zyn geest en verstand allengs aan achteloos- en ongerymdheden overgegeeven, niet alleen alle lust tot nadenken, maar teffens al 't bezef van 't geene, wat zorgvuldig en met overleg toegesteld is,

verliezen. *Gravina* liet *Metastasio*, aleer hy nog 14 jaaren oud was, den gantschen Homerus in Italiaansche Vaarsen overzetten; misschien heeft deeze bezigheid by hem uitgerooid de hoogachting voor oude Opstellers, anderszins aan werklyk groote mannen doorgaans eigen. *Gravina* vergoodde de Ouden, en *Metastasio* schatte dezelve te gering. Hy heeft byzonderlyk over het Rym zekere favorietgevoelens, die hy zich nooit laat ontpraaten. De Hebreeuwsche Psalmen zyn, naar zyne gedachten, in Rymen opgesteld, en derzelver wederkeerende klank van het vaars is veel ouder dan men gemeenlyk gelooft; *Milton's* verlooren Paradys kan, zyns achtens, geen volmaakt gedicht heeten, dewyl het in rymelooze Vaarsen geschreeven is; en nogthans vertoonen zich alle zyne Dramatische werken, alle recitatieven, in afgemeeten onrym; hoewel hy doorgaans den overgang tot de Ariën voorbereidt, door de Rymen van de beide laatste voorafgaande schriftregels. Zyn geheele leven is even zagt heenenvloeijend als zyn schrystyl, en zyn huiszelyke orde gaat stiptelyk met uuren en klokslag, 't welk by hem een staale wet blyft. Men kan hem niet ligt te woorde komen. Hy is even weinig nieuwsgierig naar onbekende persoonen dan na nieuwe gewoonten. Slegts met drie of vier boezemvrienden houdt hy gemeenzaame verkeering, en deeze komen zonder Complimenten, 's avonds van 8 tot 10 uuren, by hem. Als het niet te moeten is, zet hy geen pen aan; doch als de Keizerlyke Hofdichter daartoe gelast, begeeft hy zich tot het schryven, maar nooit langer dan twee uuren achtereen, en op eene wyze, als of hy een vreemd gedicht copieerde. Hy wacht naar geene inblaazing, roept geene Zanggodinnen aan; willen ze hem begunstigen, zo moeten ze komen op den tyd, door hem vastgesteld. De Schryvers van de *Encyclopedie* verzogten hem eens, om in hun Woordenboek het Artikel *Opera* te bearbeiden; maar hy wees het beleefdelyk van de hand, onderstellende, dat zyn gevoelen daar over onmoogelyk konde behaagen aan de Fransche Natie. *Tasso* is onder alle de Dichters zyn favoriet; *Fingal* houdt hy vooral te beeldenryk en te duister; maar de Poëetische werken van den Graaf *Medini*, een Boheemer, acht hy voortreflyk boven alle anderen; leezende in de gemelde Vergaderingen oude en nieuwe Dichters. Behalven deeze avondgezelschappen, neemt hy, op ieder voormiddag, een soort van Staatsvisite aan, daar veele persoonen, van hoogen rang en uitnee-

 men-

mende verdiensten, worden toegelaaten. Zo lang men hem stilletjes aanhoort, spreekt hy gantsch vrymoedig en bevallig voort; doch by de minste tegenspraak zwygt hy stil, als zynde te beleefd en te gemaklyk tot het zintwisten: liever wil hy leeven in de rust en met het gemak van een ongerekende, dan met de beslegtende manier eens mans van groot gewicht machtspreuken uitdeelen. Zelfs in het schilderen van hartstochten, spreekt hy in zyne schriften meer met bedaarde redenen, dan met hevigheid; deeze effene, gelykzweevende betamelykheid en stiptheid, die men in alle zyne Werken bespeurt, stellen den grondslag van zyn karakter. In zyn schryfwyze is hy even zelden driftig en bulderende dan in zyn gedrag; men kan hem noemen den Dichter uit de goude eeuwe, in dewelke, volgens de berichten, veeleer eenvoudigheid en zedigheid, dan vierige onrustige gemoedsbewegingen, heerschten. De stroomen eener Vaderlandsche toegenegenheid, liefde en vriendschap, met buitengemeene aanminnigheid uit zyne lippen vloeijende, zyn zedige zagtaartige gevoelens, die uit zyn hart opborrelen, en de kleuren zyner ziele aan zich draagen. Mogelyk heeft hy noch het vuur van *Corneille*, noch de geestigheid en menigvuldigheid van *Voltaire*. Maar daartegen bezit hy den woordenschat en al 't naauwkeurige van *Racine*, ja teffens veel meer, 't welk hem in eigendom behoort. Zyne geestigheid, waardoor hy geringe omstandigheden weet te verheffen, bestaat niet in letterkeerende punten, of zonderbaare invallen; zy is ook niet vinnig of knorrig; maar zy bestaat in gewoone, natuurlyke gedachten, uitermaten fyn gepolyst, en met diamanten omringd. De lieflykheid van zyne Taal- en Dichtkunst zet iets aanminnigs by aan alles wat hy opstelt; de eigenaartige pooging zynes geestes doelt op deugd, zedigheid en welvoeglykheid. En schoon hy, in ieder Vaars op zyn *Nice*, blyken laat dat hy nog niet geheeld is van minnedrift voor eene ligtvaardige, zo betuigt hy evenwel klaar, dat hy zulks zyn moet."

Wat nu de Vertaaling van den Heer LUSTIG belangt, schynt het ons toe, dat deeze Heer meer voor de Muziek dan voor de beoefening der Letteren geschikt is, daar deeze Vertaaling, zo wel ten opzichte van styl als taal, allerelendigst is uitgevoerd, schoon hy het Werk hier en daar met eenige Aantekeningen heeft toegelicht, van welke hy zelve getuigt, dat zy, gelyk hy hoopt, de *smaakelyke gerechten, door onzen Muziekbeminnaar* [BURNEY] *opge-*

geschotelt, als bygevoegde toekruiden, (Asfiettes volantes) zullen helpen verfausfen, althans, na eerst een weinigje te hebben gepeuseld, het zuur temperen en den eetlust gaande houden.

Wy kunnen niet nalaaten, de welmeenende Opdracht en Nareden van den Vertaaler, wegens derzelver fingulierheid, onzen Leezeren hier ter uitspanning mede te deelen.

„ *Aan de Ed. Mog. Heeren Burgemeesteren en Raad der Stad Groningen, myne hooggebiedende innigst gevenereerde Superieuren, hoogst welker vereeuwigde Voorzaaten, onsterflyker gedachtenisse, my aanstelden, op zulk eene edelmoedige wyze, die in myn Vaderstad Hamburg wierd beschouwd als wonderdaadig; vervolgens myne leergierigheid een reis naar Londen toestonden; met het burgerschap begiftigden; en door zeer gunstig te ontvangen de eerstelingen myns Muzicaalen Kweekhofs, de inleiding tot de Muziekkunde, in het jaar 1751 allezins aanmoedigden, tot het daarstellen van andere, by het gemeen met goedkeuring verwaardigde, geschriften; wordt dit laatste blyk van nog onvermoeide denk- en schryflust, met verschuldigde dankzegging voor ontelbaare weldaaden, sedert het jaar 1728 genietende in dit bekoorlyk gewest, en met die waare, vierige, onuitbluschlyke hoogachting voor Overheden, in de harten van rechtgeaarde Duitschers diep gegriffeld, dus allereerbiedigst opgedragen door hunner Edele Mogenden onderdaanigen Dienaar, den 21sten September, by de gemoedigde Intree van het 81ste levensjaar.*"

En tot afscheid laat hy zich dus uit:

„ *Thans, na verloop van het 80ste levensjaar, blymoedig aftreedende van het Muzicaal Tooneel, in 't vertrouwen, de aangewezen rol te hebben mogen speelen, niet zonder alle stichting; ernstig voorneemens zynde, geduurende den rest der dagen, onbeslommerd de eeuwigheid in te denken, zeg nogmaals den voornoemden Edelmogenden Hoogen Beschermheeren respectueuselyk dank, en den Leezeren het laatste adieu.*"

Vaderlandsch Woordenboek, *door* JACOBUS KOK. *Zeventiende Deel.* (GA-GEY.) *Met Kaarten*, *Plaaten en Pourtraiten. Te Amsteldam*, *by* J. Allart, 1787. *In gr. 8vo.* 381 *bladz.*

Het zeventiende Deel van dit nuttig Werk, waarvan wy reeds meermaalen met lof gewaagd hebben, levert ons weder een ryken voorraad op van verscheidene Vaderlandsche stoffen, onder welken de Artikelen *Jan van Galen*, *Gelderland*, *Generaliteits Landen*, *Gecommitteerde Raaden*, *Gereformeerden*, de voornaamste plaats beslaan. Dan, daar deeze Artikelen te omslagtig zyn voor ons kort en bepaald bestek, en wy echter, by de aankondiging van ieder Deel, een uittreksel van hetzelve gewoon zyn mede te deelen, zullen wy thans hier laaten volgen, het geen de Schryver, wegens de Stad *Gent*, heeft aangeteekend.

„ *Gent*, of *Gend*, de Hoofdstad van het Graafschap *Vlaanderen*, legt aan de *Schelde*, ter plaatse daar die Rivier de *Lye* ontvangt. De Stad wordt, behalven van deeze twee Rivieren, van de Riviertjes de *Lieve* en de *Moere* doorsneeden. Ook loopen 'er verscheiden Graften door, die de Stad in zesentwintig kleine Eilandjes verdeelen. Zy legt in 't midden van vier voornaame Steden. *Antwerpen* legt Noordoostelyk, *Mechelen* Oostelyk, *Brussel* Zuidwestelyk, en *Middelburg*, in *Zeeland*, Noordwestelyk, van *Gend* af; elk op eenen afstand van omtrent elf uuren, uitgenomen dat *Mechelen* een weinig verder legt. Men wil, dat *Gend* drie Duitsche Mylen in den omtrek groot zy; zo dat deeze Stad voor een der grootste Steden van Europa moet gehouden worden. Zy is met groote Buitenwerken, breede Graften, en goede Vesten versterkt. Sommigen oordeelen, dat *Gend* te groot van omtrek zy, om voor een sterke Plaats te kunnen gehouden worden. Ondertusschen wil men, dat Koning WILLEM, van Engeland, plagt te zeggen, dat het veel beter voor de Bondgenooten was, *Gend*, in tyden van oorlog, te bewaaren, dan *Brussel*.

„ Wanneer deeze Stad gestigt zy, is met geen zekerheid aan te wyzen. Het omliggende Land werd, oudtyds, door de *Gorduinen* bewoond, daar *Cæsar* van gewaagt, en die hy Bondgenooten der *Nerviërs* noemt. Sommigen hebben hem voor den eersten grondlegger van *Gend* willen doen doorgaan. Anderen willen, dat de Stad van de *Wandaalen*

len aangelegd, of ten minsten verbeterd zy. Deezen zouden 'er den naam van *Wanda*, of *Wenda*, aan gegeeven hebben, die zedert in *Gend* veranderd is. Men schynt nog eenig overblyfzel van dit oude volk te vinden, in den naam van *Wandelaars Kasteel*, die aan het overoud Slot, binnen *Gend*, gegeeven wordt. In de zevende Eeuw werd de Stad in 't Latyn *Ganda*, en het omleggende Land *Pagus Gandensis*, geheeten. Naderhand veranderde de naam *Ganda* in *Gandavum*, die van de dertiende en twaalfde Eeuwen af in gebruik geweest is.

„ *Gend* is dikwils uitgelegd, en, op het einde van de zestiende Eeuw, toen de Stad nog meer van haaren ouden luister dan tegenwoordig behouden had, werden 'er vyfendertig duizend huizen in geteld. MEYER verhaalt, in zyne *Vlaamsche Jaarboeken*, dat men binnen *Gend* tachtig duizend Burgers, van vyftien tot zestig jaaren oud, geteld heeft.

„ De inwooners van *Gend* handelen veel in Wollen en Zyden Stoffen. Ook worden 'er veele Lywaaten gemaakt, en groote handel in Graanen gedreven.... Van *Gend* naar *Brugge* is, in den jaare 1613, en vervolgens, op bevel van de Staaten van *Vlaanderen*, eene schoone Vaart gegraven; waardoor deeze twee Steden gemeenschap met malkanderen hebben. Ook loopt 'er eene Vaart van *Gend* naar *Sas van Gend*, die in 't jaar 1554 begonnen, en in 't jaar 1561 voltrokken werd.

„ De Stad is op verre na zo aanzienlyk niet, als zy voor twee of drie Eeuwen geweest is.... De helft van den grond, binnen de muuren, is onbebouwd, en bestaat uit Weiden en Tuinen. Evenwel pronkt *Gend* met verscheiden ruime Markten, en eenige deftige Gebouwen. De zogenaamde Vrydagsmarkt overtreft de anderen niet alleen in grootte, maar is daarenboven met een koperen Standbeeld van KAREL DEN V versierd, die, in deeze Stad gebooren zynde, op 't midden van de Markt, in zyn Keizerlyk gewaad, afgebeeld is.

„ Het Stadhuis van *Gend* is een Gebouw met twee Voorgevels. De oudste werd in 't jaar 1481 begonnen, men begon aan den nieuwsten in 't jaar 1600 te arbeiden, en hy werd twintig jaaren daarna eerst voltrokken.

„ Digt by het Stadhuis staat de Toren van *Belfort*, daar men langs meer dan driehonderd trappen opklimt. Deeze Toren is van een goed Uurwerk voorzien, en van eene geweldig groote Klok, die elf duizend ponden zwaar is,

is, en *Roeland* genoemd wordt. Rondsom den rand van die Klok leest men dit Versje:

Rolant, Rolant, als ick kleppe dan is 't brant,
Als ick luije, dan is 't oorloge in Vlaenderlant.

„ Het Prinsenhof is een zeer oud Gebouw. LODEWYK VAN MALE kogt het in 't jaar 1368, en veelen van zyne opvolgers hebben 'er hun Hof gehouden. Keizer KAREL DE V is op den 24 February, des jaars 1500, in dit Huis ter waereld gekoomen.

„ Het Kasteel van Keizer KAREL is regelmatig gebouwd. Die Vorst leidde 'er zelfs den eersten steen aan, in 't jaar 1540. In 't jaar 1573 werdt het door de Nederlanders om verre gehaald, en elf jaaren daarna, op bevel van den Hertog van Parma, Gouverneur Generaal der Nederlanden, wederom opgeregt.

„ De Gentenaars houden ST. AMAND en ST. BAAF, of BAVO, voor hunne beschermers. De eerste was Bisschop van *Tongeren*, en de andere een ryk Edelman. Men wil, dat zy beide, in de zevende Eeuw, het Evangelie aan de Gentenaars kwamen prediken. AMAND stigtte verscheiden Kerken en Kloosters, uit de goederen van zynen ryken medgezel. Deeze stierf te *Gend* omtrent het jaar 630. De voornaamste Kerk der Stad is hem toegewyd. In den jaare 1559 werd zy door Paus PAULUS DE IV tot eene Bisschoppelyke Kerk verheven. CORNELIUS JANSENIUS wierd tot eerste Bisschop benoemd. Het Bisdom van *Gend* staat onder het Aartsbisdom van *Mechelen*, en gebied, in 't Geestelyke, over zeven Dekenschappen, *Evergem*, *Waas*, *Hulst*, *Dendermonde*, *Oudenaarden*, *Deinze* en *Thielt*, en honderd drieëntagtig Kerspels. De Stad wordt door eenen Aartspriester bediend.

„ De Hoofdkerk van ST. BAAF, die in 't midden der Stad staat, is groot, schoon en zeer oud. Men vindt dat zy in 't jaar 941, door TRANSMARUS, Bisschop van *Doornik*, is ingewyd. Men ziet 'er eene fraaije Grot, of onderaardsche Kerk. Aan 't Oosteinde van de Kerk staat een wit marmeren Beeld, met één hoofd en drie aangezichten, die elk eenen byzonderen weg heen zien. Men schrikt te zeggen, wat 'er door te kennen gegeeven wordt.

„ Behalven de Hoofdkerk, heeft men te *Gend* zes Kerspelkerken, en een groot getal van Mannen- en Vrouwenkloosters. De *St. Pieters* Abtdy, en de Abtdy van *Bandelo*, binnen, en die van *Drongen*, even buiten de

Stad,

Stad, zyn zeer vermaard. De eerste is eene van de rykste Abtdyen van Nederland. De Abt heeft waereldlyk Rechtsgebied over een groot gedeelte der Stad. De Kerk deezer Abtdy is pragtig herbouwd, in 't jaar 1718.

„ Men heeft binnen *Gend* meer dan driehonderd Bruggen geteld, op eenen van dezelven, de *Hoofdbrug* genaamd, daar men gewoon is Halsrecht te doen, staan twee metaalen Standbeelden, vertoonende eenen Zoon, die, zynen Vader het hoofd willende afslaan, daarin belet werd, doordien het zwaard, terwyl hy zynen arm ophief, aan tweeën brak. 't Geval zou, in 't jaar 1371, gebeurd zyn; doch het wordt van verscheiden Schryvers met zulke verschillende omstandigheden verhaald, dat daar door de geloofwaardigheid der vertelling merkelyk verzwakt wordt. Ondertusschen is dit voorval ook in een Schildery, op het Stadhuis, afgebeeld.

„ In den Regeeringsvorm van *Gend* is dikwils verandering voorgevallen. Omtrent den jaare 1200, werd de Stad door dertien, en somtyds niet meer dan agt Raadsheeren, of Schepenen, bestierd. Zo dra 'er één stierf, wierd 'er door de overigen een ander in zyn plaats gekooren. Graaf FERDINAND beval, in 't jaar 1212, dat de dertien Raadsheeren voortaan alle jaaren veranderd moesten worden. Zestien jaaren daarna stelde hy een Raad aan van negenendertig persoonen. Gravin MARGARET, en GUY, haar Zoon, schaften naderhand deezen Raad weder af, en stelden dertig Opzienders van het Gemeenebest, in deszelfs plaats, nevens dertien Schepenen, dertien Raadsheeren, en vier Penningmeesters. Het negenendertig manschap verzettede zich tegen deeze nieuwigheid, en beriep zich op het Hof van Parys, 't welk beval, dat het negenendertig manschap stand grypen, en de nieuwe Regeering afgeschaft zou worden. FILIPS DE SCHOONE, Koning van Frankryk, in 't jaar 1301, voor Opperheer van Vlaanderen erkend geworden zynde, maakte wederom verandering in de Regeering. Hy beval, dat de Burgers, alle jaaren, 's daags voor Maria's Hemelvaart, byeen komen moesten, wanneer de Graaf, of zyne Gevolmachtigden, vier persoonen uit hun verkiezen zouden. Zy moesten 'er van hunne zyde ook vier benoemen, en deeze agt moesten zesentwintig Agtbaare en bekwaame Mannen verkiezen, die van den Graaf, of zyne Gevolmachtigden, in dertien Schepenen, en even zo veele Raaden, verdeeld zouden worden. Omtrent het jaar 134[illegible] werd

werd het gantsche lichaam der Ingezetenen in drie Leden verdeeld: Burgers, Ambagtslieden, en Wevers; en men stelde vast, dat de zesentwintig Raadsheeren alleenlyk uit deeze drie Leden verkooren zouden worden. Drie jaaren laater werden de Dekens van de drie gemelde Leden der Inwooneren, tot algemeene hoofden hunner Gildebroeders, aangesteld. De Deken der Burgers was de eerste Raadsheer der Stad, en had het gebied over alle de Burgers, die geen handwerk oefenden, en van hunne inkomsten leefden. De Deken der Ambachtslieden, die den naam van Aartsdeken droeg, had tweeënvyftig andere Dekens, van verscheidene handwerken, onder zich. De Deken der Weevers had het bevel over zevenentwintig Genoodschappen, die ieder hunne byzondere Vaandels hadden. Groot was het gezag van deeze Hoofddekens. Zo dra 'er eenige beroerte in de Stad ontstond, trokken zy, om die te stillen, aan het hoofd van de Gilden der werklieden, op het luiden van de groote Klok Roeland, naar de Markt, in zo groot een getal, dat de Vaandels van ST. JORIS *van Vlaanderen* en *van Gend*, onder den eersten Raadsheer, en de tweeënzestig Gildevaandels onder den Aartsdeken, somtyds een getal van dertig duizend mannen uitmaakten. FILIPS DE GOEDE schafte deeze macht van Dekens af, die, echter, naderhand wederom werd ingevoerd, doch eindelyk door Keizer KAREL DE V voor altyd vernietigd. Tegenwoordig hebben de Dekens der Gilden niet meer dan de schaduw van hun voorgaand gezag behouden. Geen Ambachtsgild mag, zonder toestemming van Schepenen, die jaarlyks, ten getale van tweeëntwintig, verkooren worden, byeen komen. De Verkiezers der Schepenen zyn drie Edellieden van het Land, die door den Grave voor hun leven aangesteld worden, en een vierde, die jaarlyks of bevestigd, of veranderd wordt. Deeze vierde heeft het meeste aanzien en den voorrang boven de drie anderen. Het Rechtsgebied van *Gend* en *het Vrye* strekt zich niet alleen over de Binnen- en Buitensingels der Stad, maar ook tot aan *St. Margareetengraft* uit. Binnen dat gebied heeft de Overheid van *Gend* dat zelfde recht, als binnen de Vesten der Stad, hetwelk zy door haaren *Amman* laat handhaaven, die verscheiden Bedienden onder zich heeft. Allen, die zich binnen dit gebied nederzetten, zyn, even als de Burgers, vry van alle Landlasten, gemeenlyk Pointingen en Zittingen geheeten. Zy betaalen alleenlyk Stads Excyns en Tol.

„ De

„ De Landstreek van *Gend* behoorde oudtyds niet tot Vlaanderen. Ten tyde van KAREL DEN GROOTEN en LODEWYK DEN VROOMEN, hing *Gend* van Braband af. Dit blykt uit de Brieven van deeze twee Keuren, in welken van *Gend*, in het *Brachbants* Land, *Gunda in pago Bragbando*, of *Bachbantensi*, gewaagd wordt. *Gend* werd door KAREL DEN KAALEN aan zynen Schoonzoon, BOUDEWYN, eersten Grave van Vlaanderen, geschonken. De Gentenaars werden sedert op de wyze van eenen vryen Staat bestierd, en gehoorzaamden den Graaf van Vlaanderen niet, dan wanneer zy 't goedvonden. In 't jaar 1539 stonden zy tegen KAREL DEN V op. Zy gaven voor, dat men hen te zeer met schattingen bezwaarde, en verzogten FRANÇOIS DEN I, Koning van Frankryk, om bystand. Dees wees hen af. De Keizer kwam uit Spanje, door Frankryk, naar *Gend*, en oefende strenge straf over de wederspannige Gentenaars. Hy deed zesentwintig van de voornaamste Burgers door Beuls handen ombrengen, zond een veel grooter getal in ballingschap, verklaarde alle hunne goederen verbeurd, en beroofde hen van hunne wapenen en voorrechten. De Stad werd in eene boete van twaalf honderd duizend Kroonen beslagen, en de Leden der Regeering veroordeeld, om de openbaare ommegangen, met den strop om den hals, te verzellen. De Keizer liet toen, om zich in het toekomende van de Stad te verzekeren, het Kasteel oprechten, daar wy van te vooren van gesprooken hebben. Ondertusschen bragt zyne strengheid niet weinig toe, tot het verval van den Handel, binnen deeze voornaame Stad. In 't jaar 1576 werd te *Gend* het vermaarde verdrag, tusschen alle de Nederlandsche Provincien, uitgenomen *Luxemburg* en *Namen*, gesloten, dat gemeenlyk de *Pacificatie van Gend*, of *Gendsche Vrede*, genoemd wordt. Het bestond in vyfentwintig Artikelen, en behelsde voornamelyk, dat de vreemde troepen uit het Land zouden gezonden worden; dat de Provincien Holland en Zeeland met de overigen vereenigd zouden blyven, en dat de Roomsch Katholyke Godsdienst, en de oude voorrechten des Lands, gehandhaafd zouden worden. Dit verdrag werd door de voornaamste Geestelyken, Edelen en Afgevaardigden der Steden, onderteekend. De Koning van Spanje, FILIPS DE II, zelf bevestigde het. Kort daarna deed de Hertog VAN AARSCHOT, als Gouverneur van Vlaanderen, te *Gend* zyne intrede. Drie dagen laater liep de gantsche Burgery,

door de Heeren IMBISE, RYHOOVE, en anderen, opgeruid, schielyk te hoop, roepende, dat men hun de voorrechten zou weder geeven, die Keizer KAREL hun benomen had. Dit werd geweigerd, en hierop verzekerden zy zich van den Hertog, van de Bisschoppen van *Brugge* en *Iperen*, en van eenige andere Heeren, die zy een geruimen tyd gevangen hielden. Vervolgens deeden zy den eed van getrouwheid aan den Prinse VAN ORANJE, onderschreven de vereeniging van Utrecht, en stelden IMBISE tot Voorschepen aan. In 't jaar 1584 onderwierpen zy zich wederom aan den Koning van Spanje; IMBISE werd afgezet, en den 4 Augustus van het jaar 1585 in 't openbaar onthoofd. LODEWYK DE XIV, Koning van Frankryk, maakte zich in het jaar 1678, na eene belegering van tien dagen, meester van de Stad *Gend*; doch hy stond haar by de *Nymeegsche Vrede*, in 't zelfde jaar, wederom aan Spanje af. Na den slag by *Ramillies*, in 't jaar 1706, werd zy van de Bondgenooten des Keizers ingenomen, en op den 5den July, van het jaar 1708, by verrassching, door de Franschen, die 'er echter maar weinige maanden meester van bleeven. MARLBOROUGH en EUGENIUS kwamen 'er, op het einde van het zelfde jaar, voor, en de Stad ging, by verdrag, aan hun over, op den 30sten December. De Graaf DE LA MOTTE, die 'er van Frankryk's wegen het bevel gehad had, trok, nevens de bezetting, die 14000 man sterk was, op den 2den January, des jaars 1709, ter Stad uit.

„ Een groot deel der onderhoorigheden van *Gend* legt in die Landstreek, welke men, voor deezen meer dan tegenwoordig, in 't byzonder, het *Keizerlyk Vlaanderen* plagt te noemen. Deeze Landstreek werd door OTTO DEN GROOTEN, omtrent het midden van de tiende Eeuw, aan het *Duitsche Keizerryk* onderworpen, en strekte zich toen uit tot aan de Poorten der Stad *Gend*. Zy werd aan Keizer OTTO afgestaan, ten tyde van LODEWYK VAN OVERZEE, Koning van Frankryk, die een verbond met den Keizer maakte. Men vindt, dat beide deeze Vorsten, in 't jaar 948, op de Kerkvergadering van *Ingelheim*, by *Mentz*, geweest zyn. OTTO, de grenzen des Keizers, tegen den Grave van Vlaanderen, willende beveiligen, deed, in den jaare 949, eene sterkte opwerpen, om de Gentenaars in bedwang te houden. Zy werd het nieuwe Kasteel genoemd, en de Stad is 'er, veele jaaren achter een, zeer van gekweld geweest. De Keizers stelden 'er

Be-

Bevelhebbers in, die den naam van Graven voerden, en 'er, tot in het jaar 1000 toe, meesters van bleeven. BOUDEWYN MET DEN BAARD, Graaf van Vlaanderen, maakte zich toen meester van *Gend*, en van dit Kasteel. Hy verdreef de Keizerſchen, en ſtelde eenen Kastelein of Burggraaf te *Gend* aan, die LAMBERT genaamd was, en wiens nakomelingen Erfgenaamen en eigenaars van dit Burggraafſchap geweest zyn. Keizer HENDRIK deed Vlaanderen den oorlog aan, ter verdeediging van de grenzen des Keizerryks, en nam het Kasteel wederom in. Eenigen tyd daar na kwam het andermaal onder de gehoorzaamheid van Vlaanderen en van den Kastelein. VOLKAART, Zoon van LAMBERT, bekwam eindelyk den eigendom van dit Burggraafſchap. Hy liet eenen Zoon na, LAMBERT geheeten, die verſcheiden Kinderen had. VENMAR, Burggraaf van *Gend*, was de Vader van AARNOUT, Grave van Guines. BOUDEWYN, oudſte Zoon van AARNOUT, volgde hem op in 't Graafſchap van Guines. SIGER, een van AARNOUT's Zoonen, werd Burggraaf van *Gend*. De mannelyke nakomelingen van deezen SIGER zyn in 't bezit van dit Burggraafſchap gebleeven, tot op HUGO, die eene Dochter, MARIA geheeten, tot zyne Erfgenaame had, welke, in het jaar 1280, met GERARD, Heere van *Sotenghien*, trouwde. Uit dit Huwelyk is HUGO van *Sotenghien* geſprooten, die geene Kinderen kreeg, en zyne Zuster, MARIA van *Sotenghien*, tot Erfgenaame had. Deeze trouwde met HUGO, Heere van *Athoing* en *Espinoi*, wien zy eene Dochter baarde, ISABELLA geheeten, die aan JAN, Burggraaf van *Melun*, en Kamerling van Frankryk trouwde, wien zy het Burggraafſchap van *Gend* mede ten Huwelyk bragt. Dus kwam dit Burggraafſchap in het Huis van *Melun d'Espinoi*.

„De Kasſelry van *Gend* heeft nog tegenwoordig verſcheiden onderhoorigheden en Heerenrechten. Zy is onderſcheiden van de Kasſelrye van den ouden Burgt van *Gend*, daar zesentwintig Dorpen, die over de Schelde en de Vaarten gelegen zyn, onder behooren. *Somerghen* is het grootſte van deeze Dorpen. De gantſche Landſtreek heeft den Keizeren toebehoord, van de tyden van OTTO DEN GROOTEN af; maar na den dood van DIRK, Grave van *Hulst*, die in 't jaar 1174 voorviel, maakte FILIPS VAN DER ELZAS, Graaf van Vlaanderen, zich meester van den ouden Burgt van *Gend*, en vereenigde die Landſtreek met het Rechtsgebied der Stad. Deeze Graaf en zyne opvolgers hielden 't een en 't ander zedert ter leen, van de Koningen van Frankryk, tot op de tyden van KAREL DEN V."

Volledig Leerstelsel van Opvoeding, ontworpen door eenige beroemde Geleerden in Duitschland, en uitgegeeven door J. H. CAMPE. *Tweeden Deels, tweede Stuk. Te Amsterdam, by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, *en* de Wed. J. Doll, 1786. *In octavo,* 380 *bladz.*

Leesboek voor Kinderen, met Plaaten. Tweeden Deels, eerste Stuk. Te Amsterdam als boven. In octavo, 160 *bladz.*

Op de Verhandeling van den Heer *Campe*, in 't voorige Stukje, over de eerste vorming der zielen van jonge Kinderen, in het eerste en tweede jaar der Kindschheid, volgt, in het tegenwoordige, eene Verhandeling van den Heer *Villaume*, over het gedrag by de eerste ontaardingen der Kinderen, welken zy omtrent tot in het derde jaar kunnen hebben. Onder deezen betrekt hy de Styfhoofdigheid, het Weenen en Schreeuwen, de Boosaardigheid, de Geveinsdheid, de onbetaamelyke Uitdrukkingen, het Snoepen, de Hebzucht, de Nieuwsgierigheid, de Vrees, de Viesheid, Afkeer en Morsigheid, het gebrek aan Schaamte, de vyandige Hartstogten, de Praalzugt en de Agteloosheid. De Heer *Villaume* gaat den aart en uitwerkingen deezer opgenoemde ontaardingen afzonderlyk na, en dezelve verstandig ontvouwd hebbende, toont hy verder op eene oordeelkundige wyze aan, wat men te doen, en vooral te vermyden hebbe, om ze voor te komen, of op de eerste ontdekking ten kragtigste tegen te gaan. En wyders geeft hy den Ouders en Opvoeders, om hun het werk gemaklyker te maaken, de volgende lessen, welker beoefening veel nadeel beletten zal, aan de hand, welker gronden in de Verhandeling zelve te vinden zyn.

„ De *eerste* Les: „ Sla zo weinig hand aan de opvoeding als mogelyk is." De natuur, de dingen zyn de beste opvoeders. Bygevolg

„ 1) Prys het Kind niets aan, noch zyne spyzen, noch zyne kleederen, noch zyn speelgoed.

„ 2) Veracht geen mensch in zyne tegenwoordigheid.

„ 3) Betoon by hem noch afkeer, noch vrees voor eene zaak, hoe ook genaamd.

„ 4) Vermeerder zyne smart niet door uwen schrik, door uw beklag, noch door uwe angstvallige omzichtigheid.

„ Gy kunt niet weeten, welke verkeerde denkbeelden, of welke schadelyke indrukken gy het Kind door uw toedoen kunt inboezemen; hierom doe zo weinig als mogelyk is.

„ De *tweede* Les: „ Wees in uw gedrag jegens het Kind zo eenvoudig, als gy kunt."

„ 1) Voedsel en kleeding moeten geheel eenvoudig zyn.

„ 2) Laat geene grimmasfen in uw gelaat, geene loogen

in uwe woorden of in uw gedrag blyken. Laat alles waare, eenvoudige natuur zyn.

„ De *derde* Les: „ Laat het Kind aan zichzelven over, zo veel als doenlyk is"

„ 1) Help het zelve niet, dan wanneer uw hulp noodzaakelyk is; en deeze is voor hem noodzaakelyk alleenlyk, wanneer zyn oogmerk eene behoefte betreft; en zyne krachten niet toereiken. —— Dus

„ Verroer geen hand, wanneer het Kind slechts eenen inval wil ter uitvoer brengen.

„ Weiger uwe hulp, wanneer het Kind dezelve slechts begeert uit traagheid of onbezonnenheid, daar het zich zelven toch konde helpen.

„ 2) Verbied zo weinig als gy kunt, het best is in 't geheel niets.

„ Gewaagde stukken, welke in de daad gevaarlyk zyn, moet gy niet verbieden, maar onmogelyk maaken. Proeven, welke het Kind smarten kunnen veroorzaaken, zonder hetzelve te beschadigen, moet gy niet verbieden, zy zyn eene heilzaame les.

„ 3) Beveel —— zo 't mogelyk is —— niets. Maar hebt gy iets bevoolen of verbooden, dan moet uw wil geschieden (*).

„ De

„ (*) Zekerlyk zoude voor de persoonlyke volmaaktheid en het geluk van het Kind, onder alle mogelyke manieren der opvoeding, die geene ontegenzeggelyk de beste zyn, waar by alles zodanig was ingericht, dat het Kind zich gevoeld alleen afhangkelyk te zyn van de *natuur der dingen*, maar niet van den *wil van andere menschen*. Maar dewyl zodanig eene opvoeding, in onze tegenwoordige menschelyke maatschappy, eensdeels *niet mogelyk* is, anderdeels ook niet *raadzaam* zyn zou, om dat de toekomende burger, die eenmaal in zo veele opzichten van den wil van anderen moet afhangen, niet te vroeg gewend kan worden aan deeze lastige afhangkelykheid, is de *gehoorzaamheid* eene deugd geworden, waarin wy onze kinderen vroegtydig moeten oefenen. Maar indien deeze oefening werkzaam zyn zal; moet men, volgens den raad van onzen Schryver, van de geboden en verboden zo weinig gebruik maaken, als mogelyk is, maar dan ook over de volbrenging van dezelven niet eene onverzettelyke strengheid waaken. Door beide deeze middelen kan men 't, gelyk ik uit de ondervinding weet, gemakkelyk zo verre brengen, dat het den kinderen even zo onmogelyk schynt, om onze wetten te overtreeden, als iets te doen, het welk hen natuurkundig onmogelyk is. Zie hier myne ondervindingen ten deezen opzichte. —— Myn voorig Kweekschool was rondom ingeslooten door een diep water, 't welk alleenlyk door eene haag, welke daarenboven nog verscheidene openingen had, afgeslooten was. Dus moest onder de weinige wetten van myn huis deeze noodzaakelyk de eerste zyn, *niemand mag door eene opening van de haag, om het water te naderen*; en geduurende het geheel bestaan van dit Kweekschool hebben wy zelfs niet één enkel voorbeeld beleefd, dat deeze wet overtreeden is, schoon wy de kinderen dikwerf enkel, of by hoopen, in den tuin lieten rond loopen, en ze alleenlyk, zonder dat zy 't zien konden, van boven uit het huis door de von-

„ De *vierde* Les: „ Myd met alle zorgvuldigheid elke aanprikkeling, elken onnutten dwang;" dan zult gy de hartstogten niet gaande maaken.

„ 1) Geen geterg; geen tegenſpraak, noch in boert noch in ernst, indien het welzyn en de veiligheid van het Kind dezelve niet noodzaakelyk maaken.

„ 2) Noodzaak het Kind nooit tot het geen hetzelve mishaagt of onaangenaam is.

„ 3) Plaag het Kind niet met uw kusſchen, en omhelzingen, en ſpeelen en vraagen, als het 'er geen lust in heeft.

„ 4) Kinderen kittelen is een onverſtandig, verderffelyk, ſtrafwaardig ſpel.

„ De *vyfde* Les: „ Wees nooit met uw onderwys te ſchielyk of te voorbaarig."

„ 1) Praat niet te vroeg, en niet te veel met het Kind, zet het niet aan tot klappen; gy zoudt 'er een klappenden ekſter van maaken.

„ 2) Bedien u met de kinderen nooit van een ſpeelend vernuft; dit bederft ſlechts hun verſtand, en maakt ze neuswys.

„ De *zesde* Les: „ Laat hen by volwasſen menſchen niets beteekenende dingen zyn."

„ 1) Het zou zeer goed zyn, dat de kinderen nooit op bezoeken gingen. Maar men wil dit evenwel —— ten minſten

„ 2) Laat dan nooit toe, dat bejaarden zich met hen, even als met huns gelyken, bemoeien.

„ 3) Ondervraag hen niet in de tegenwoordigheid van vreemden, laat hen nooit hunne kunſten doen.

„ 4) Waartoe dient het, dat de kinderen komplimenten maaken, de hand kusſchen. Dit is eene les der loogen. Voor de weldaaden, welke men den kinderen bewyst, moogen de Ouders danken. De kinderen moeten 'er zich alleenlyk over *verblyden*.

„ Wie hen ſlechts wel doet, om dank by hen te behaalen —— die behoude liever zyne weldaaden voor zich."

Het *Leesboek voor Kinderen*, naar gewoonte, by dit Stukje afgegeeven, verleent eene reeks van leerryke en aangenaame bedenkingen, onder verſchillende omkleedzels, by manier van geſchiedenisſen, geſprekken enz. voorgedraagen; waarmede Kinderen van meerder jaaren, en verdere opmerkzaamheid, met vrugt bezig gehouden kunnen worden.

venſters in 't oog hielden. Eens ontmoette myne Huisvrouw den jongſten van onze voedſterlingen, een regt vuurigen knaap van zeven jaaren, in een van de gangen, welke openingen hadden, die naar het water leidden, en zy vroeg hem: FREERIK! *gy zyt immers niet door de haag gegaan? Wel!* antwoordde het knaapje, vol van verwondering, *dat kunnen wy immers niet doen.* —— *Waarom niet?* —— *Dewyl Vader het heeft verbooden.* Let wel: hy zeide niet, wy *durven* niet, maar wy *kunnen* niet; even a's of de overtreeding van myne wet eene natuurkundige onmogelykheid was geweest."

CAMPE.

Werk-

Werktuigkundige Beschouwing van de uitwerking der Wind en Zee op een Schip, deszelfs Zeilen en Roer, en daar uit afgeleid, hoedanig men met een Schip moet omgaan. Waarby gevoegd zyn verscheidene zaken, die dagelyks voorkomen; ten dienste van jonge Zee-Officieren. Door J. O. VAILLANT, *Capitein ter Zee, ten dienste der Vereenigde Nederlanden. Met Kopere Plaaten. Gedrukt te Amsterdam, by* H. Arends, 1786. *Behalven het Voorwerk en Register, 261 bladz. in gr. octavo.*

Na eene voorafgaande Inleiding, die eene ontvouwing behelst van de algemeene kundigheden, nopens de Lichaamen en derzelver Beweeging, byzonder toegepast op de werking van Stroom en Vaart op een Schip, is de hoofdinhoud van dit Geschrift drieledig. Het eerste Deel vervat het Theoretische, en strekt ter verklaaringe der werkinge van Wind en Zee, mitsgaders van Zeilen en Roer op het Schip, naar de verschillende omstandigheden, in welken men zig bevindt; waarmede vergezeld gaat eene korte schets van de beginzelen der Werktuigkunde, ter ophelderinge van de oorzaak der uitwerkinge van Kragten. In het tweede Deel wordt het ontvouwde Theoretische op de Practyk overgebragt, en de Autheur toont, hoe men, in verscheiden dagelyks voorkomende gevallen, met een Schip moet omgaan: hy draagt de gevallen en de vereischte werkingen voor, met de redengeeving, waarom men op zodanig eene wyze moet werken, waarnevens hy dan gemeenlyk nog eenige daartoe behoorende aanmerkingen voegt. En het derde Deel eindelyk behelst eenige nadere onderrigtingen voor Zee-Officieren, die zig op den Zeedienst toeleggen. Hierin handelt de Autheur over de wyze, om zig met een Vyandlyk Schip in 't Gevegt te begeeven; over het bergen en byzetten van Zeilen; over de stuwagie der Schepen; en over het koperen der Schepen; daar by komen aanmerkingen, over het formeeren van Lieden tot den Dienst, als mede over de Zee-Tactick; en wyders bedenkingen over het Geschut voor de Oorlogschepen, mitsgaders over 't geen 'er in 't werk gesteld kan worden, als men het Roer verlooren heeft. Verder geeft hy ook nog eene Lyst van de voornaamste Boeken, waarin een Zee-Officier de Weetenschappen, tot zyn beroep betrekkelyk, en 't geen hem verder te stade kan komen, verhandeld kan vinden. En laatslyk hecht hy hieraan ten besluite nog eene beknopte ontvouwing, van de vereischten en kundigheden voor een Commandant en Chef; om jonge Zee-Officieren onder 't oog te brengen, hoe veel applicatie 'er gevorderd wordt, om zich daar toe bekwaam te maaken; en hun te binnen te brengen, dat zy 't nimmer voor hunne Landgenooten verantwoorden kunnen, hunnen tyd in ledigheid te verspillen; en dat zy verpligt zyn, alle hunne vermogens in

's-werk te stellen, om die kundigheden te verkrygen, die de Natie van hem moet verwagten, wanneer zy iemand uit hun ten eenigen dage het Commando over haare Zeemagt zal toevertrouwen. —— De Heer *Vaillant* geeft zelf te kennen, dat hy dit Geschrift niet opgesteld heeft ten dienste van kundige Zee-Officieren, maar inzonderheid ten nutte van eerstbeginnenden, van jonge Lieden, die lust hebben, om zig tot den Zeedienst bekwaam te maaken; en voor de zodanigen is het eene zeer geschikte handleiding, waarvan ze zig met vrugt zullen kunnen bedienen.

Grondig en volledig Register, over de zes eerste Deelen van de Post van den Neder-Rhyn. Te Utrecht, by G. T. van Paddenburg en Zoon, 1786. *In gr. octavo,* 312 *bladz.*

Zeldzaam zeker was 'er, zo ooit, eenig Staatkundig Tydschrift van zulk eene uitgebreide nuttigheid als de Post van den Neder-Rhyn; daar het veele Leden van ons Gemeenebest de oogen geopend heeft voor 's Lands weezenlyke belangen, en hen dezelven opmerkzaam heeft leeren gadeslaan; daar het veelen in Nederland geregelder denkbeelden van onze Constitutie heeft doen erlangen, dan zy voorheen bezaten; en daar het één der geschiktste middelen is, om deeze en geene bedenkingen, zo ten nutte van 't Vaderland, als tot welzyn van de eene of andere byzondere Plaats in het zelve, met vrugt openlyk voor te draagen, en aan aller overweeging aan te bieden. —— 't Is uit dien hoofde niet vreemd, dat een zeer groot aantal Leezers het debiet van dit Geschrift steeds kragtig vermeerderd, en de Uitgeevers aangemoedigd heeft, om daar mede voort te vaaren. —— 'Er zyn thans van dit Tydschrift, buiten 18 Stuks Bylagen, 10 volle Deelen in handen, waar van de acht eersten reeds met eene beknopte opgave van den inhoud der Nommers, en gepaste Vignettytels voorzien zyn. Terwyl men intusschen, met de afgifte hiervan, bestendig op denzelfden voet voortgaat, en aanhoudend tragt den Lande nuttig te zyn, is men te rade geworden, op de zes eerste Deelen een algemeen Register te vervaardigen en gemeen te maaken, met oogmerk, om, by het uitkomen van het twaalfde Deel, een soortgelyk Register op die zes volgende Deelen het licht te doen zien. —— Het thans afgegeeven Register is zeer uitvoerig en naauwkeurig, zo dat men al het merkwaardige, hier en daar behandeld, gereedlyk, onder welgeschikte Tytels, kunne naspeuren: hierby komt nog eene Lyst der Brieven, zo als ze agtervolgende in ieder Deel gevonden worden; mitsgaders eene voortloopende dagtekening, ter aanwyzinge van den juisten tyd, op welken ieder Nommer uitgegeeven is, welk een en ander den Leezer mede te stade kan komen.

Zo-

Zedelyke Verhaalen, getrokken uit de Werken van de Heeren d'Arnaud, Mercier, *en anderen der beste hedendaagsche Schryvers. Met nieuw geinventeerde Kunstplaaten versierd. Tiende Deel. Te Amsteldam by* A. Mens Jz. 1786. *In octavo* 365 *bladz.*

Van de drie leerzaame verhaalen, in dit Stukje byeengebragt, is de geschiedenis van *Daminville* de eerste, welke ons onder 't oog brengt, aan de eene zyde, de onvoorzigtige stappen, en de daaruit volgende onheilen, van 't aangaan van een Huwelyk tegen 's Vaders goedvinden; en aan de andere zyde het onverbiddelyk gedrag van een al te strengen Vader, die egter eindelyk tot inkeer komt. —— Het tweede verhaal is dat van *Mondor* en *Charideme*. *Charideme* vindt zig blootgesteld aan de mishandelingen van eene Stiefmoeder, die over 't Vaderlyk hart heerscht; 't welk hem eindelyk doet besluiten zyn afscheid van 't Ouderlyk huis te neemen, met oogmerk om in den Krygsdienst zyn geluk te beproeven. Hy ontmoet *Mondor*, een bejaard Officier, die, van den dienst ontslaagen, met zyne Nigt *Elize* in eene stille eenzaamheid leefde. Deeze *Mondor*, alleszins een Man van een uitsteekend schoon character, vat zulk een sterke genegenheid voor *Charideme* op, dat hy hem ten Vriend neeme, en by zig houde. By alle voorkomende gelegenheden boezemt hy hem de lessen van Deugd in 't algemeen, byzonder die der Menschlievendheid, met de tong en met zyn voorbeeld in; en *Charideme* beantwoordt zo wel aan de goede gedagten van *Mondor*, dat deeze beiden ten naauwste aan een verbonden worden. 'Er heerscht ook wel dra eene kuische wederzydsche liefde tusschen *Charideme* en *Elize*, welke *Mondor* niet tegenstreeft, maar eer begunstigt, met dat gevolg, dat ze eerlang in den echt verbonden worden. —— De derde of laatste geschiedenis is die van *Ermance*, welke, haare Vader ten gevalle, de liefde voor *Lormenil* in haaren boezem tragt te smooren, en een Huwelyk aangaat met *Daramant*; een mensch van een opvliegend en onstuimig character; en daarenboven in den hoogsten trap minnydig. *Ermance*, hoe onschuldig, hoe opmerkzaam op haar gedrag, om alle kwaad vermoeden voor te komen of af te wenden, kan egter de woedende gevolgen dier haatlyke geestgesteldheid van *Daramant* niet ontgaan. Deeze doorsteekt, in eene vervoering van drift, op een gansch ongegrond vermoeden, in een geval van de zuiverste onschuld, zelfs zynen Vriend *Blinford*, die binnen weinig dagen aan de hem toegebragte wonde overleed. *Daramant* wordt geregtlyk gevat, zyn vonnis staat eerlang uitgesprooken te worden, en hy op 't schavot een schandelyken dood te ondergaan. In die omstandigheden laat *Ermance* zig, door haaren Schoonvader, overhaalen, om haar eigen eer voor 't oog der menschen te bezwalken, met zig zelve openlyk egtbreukig te belyden; ten einde daardoor *Da-*

ramant nog te behoeden, en de schande, zo van de Familie, als van het kind, 't welk zy by *Daramant* had, af te weeren. *Daramant* had niet, dan door zynen Vader gedrongen, deezen stap van *Ermance* bewilligd; en 't leed ook niet lang, of hy maakte, op zyn sterfbedde, zyn eigen vergryp en de onschuld van *Ermance* openbaar, met eene geregtlyke verklaaring, die door de wetten bekragtigd werd: en naauwlyks had hy deeze soort van openbaare bekentenis ondertekend, of hy gaf den geest, en de gunstigste beschikkingen voor haar hechtte het laatste zegel aan de bekentenis van haaren man. Zins dien tyd leefde *Ermance* zeer afgezonderd, en was naauwlyks voor iemand, dan voor haare Vriendin *Eugenia* en haaren Vader *Salencey*, te spreeken. De opvoeding van haaren Zoon was haar eenige vermaak; doch dit was van geen langen duur; een onvoorziene dood treft dat kind in haare armen. Intusschen had *Lormenil*, (die nooit aan haare onschuld getwyfeld had, en haar even vuurig als voorheen beminde,) de gelegenheid gevonden, om by haar te komen, en haar te spreeken: doch zy gaf hem ten nadruklykste te kennen, dat zy te over reden had, om te melden, dat hy alle hoop op haar persoon vaarwel moest zeggen. Te vergeefsch poogden *Salencey* en *Ermance* haar tot andere gedagten te brengen; en zy besloot, om zig van allen naderen aanzoek te ontslaan, in stilte haare toevlugt tot een Klooster te neemen. Haar verblyf in 't Klooster bleef een geheim, tot dat zy den gewyden sluier onherroepelyk aangenomen had; wanneer zy zulks aan haare Vriendin bekend maakte. *Salencey* en *Eugenia*, benevens *Lormenil*, begeeven zig na 't Klooster; dan 't is te laat; zy heeft haare onverbreekelyke gelofen gedaan. Met de sterkste aandoeningen ter wederzyde getroffen, liep deeze byeenkomst ten einde; en *Lormenil*, ontroostelyk over zyn verlies, overleefde dezelve maar weinig tyds. Zy beweende hem, en volgde hem spoedig in 't graf; haar Vader en haare Vriendin bleeven, zo lang zy leefden, haare gedagtenis lieven en betreuren.

Nederlandsche Dicht- en Tooneelkundige Werken, van het Genootschap, onder de Spreuk: Door Natuur en Kunst. *Derde Stuk. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1787. *in gr. 8vo. 95 bl.*

Het eerste, dat ons in deezen bundel ontmoet, is een *Toetsze van C. Groenevelds Nederduitsche Vertaaling van den Messias van Klopstock.* De toetsteen komt ons voor van vry goede deugd te zyn, en het gebrekkige van de gemelde Vertaaling wordt 'er ten duidelykste door aangeweezen. Menigmaal wordt den Recensenten toegeduwd, dat het laaken gemaklyker valt, dan het verbeteren; doch dit verwyt heeft geen vat op den

Schry-

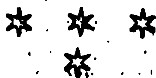
Schryver van deezen toets; want 'er volgt eene zeer goede Vertaaling van de eerste 156 versen der Messiade; en het blykt duidelyk, dat de Heer *Klopstock*, by den Nederlander, meer eer in zou leggen, indien zyn Kunstwerk door die handen vertaald was, dan door die van wylen den Heer *C. Groeneveld*. —— In den Brief over *Gesners* Dood van Abel, en den Joseph van *Bitaubé*, is zeer veel gezonde oordeelkunde. —— Ook is *de Verhandeling over de Alleenspraaken* niet minder de aandacht van de beminnaars des Tooneels waardig. —— *Palemon (geene Verbeelding) Herderszang*, is niet boven het middelmaatige. —— *De Verhandeling, over het Navolgen*, behelst de nuttigste lessen voor jonge Dichters, en is derzelver leezing en herleezing overwaardig. —— *De Beoordeeling van de Henriette, of Twee Brieven, Treurspel*, beslist niets, en maakt alleen den Schryver belachelyk. Wy hebben *de Henriette* nog niet geleezen, maar indien dezelve zo flecht is, als wy uit de beoordeeling opmaaken, dan is het Stuk beneden de gramschap van de Schryvers der *Dicht- en Tooneelk. Werken*. —— Voor de drie Anecdotes in dit Stukje, mag wel een plaats besproken worden in de Almanachen voor 1788. Hoe komen de bladzyden 263 en 264 in dit Werkje? —— Maar het vervolg van het Dichtstuk, *Gods Wysheid*, vergoedt dezelve rykelyk, door overvloedige schoonheden.

De Amsteldamsche Burgervader CORNELIS PIETERSZ. HOOFT, *in eene Redenvoering geschetst*, *door* G. BRENDER à BRANDIS. *Te Amsterdam*, *by* J. Sluytman van der Meer, 1787. *In groot 8vo. 56 bl.*

De yverige Heer *Brandis*, die men van verscheide kanten in een zeer gunstig licht moet beschouwen, ten zy men 's Mans verdiensten onrecht wil doen, komt in dit Stukje als een Redenaar voor. De Burgervader *C. P. Hooft* is het onderwerp zyner Redenvoering. Z. Ed. stelt hem voor als een yveraar tegen den opdragt van het Graaflyk gezag aan *Willem den Eersten*; als een tegenstreever van de valsche Aanslagen van eenen *Leicester*; als verdeediger van een gevangen en veracht Burger; als berisper van heerschzuchtige Geestlyken en inhaalige Regenten; en als de Voorspraak der Stadsregeering voor eenen *Maurits*. Indien de Heer *Brandis* dit Stuk den naam van eene Historische Beschryving of iets diergelyks gegeeven hadt, gelooven wy, dat hetzelve beter aan zynen naam voldoen zou. Onzes achtens, is de styl over het algemeen niet hoog, niet kragtig genoeg voor eene Redenvoering. Juist niet, dat de styl kruipend is, of zenuwloos door overmaat van cieraaden: ver van daar, de styl komt naast aan die der Geschie-

de-

denis. Hadt de Heer *Brandis* zich geheel niet bezig gehouden met de afkomst van Burgervader *Hooft*, dezelve als genoegzaam bekend onderstellende, en hem met weinig woorden terstond ter Amsterdamsche Rechtbank ingevoerd; wy hadden *Hooft* niet als kind, niet als jongeling, gezien. Des Redenaars pligt is, zyn voorwerp alleen van de groote zyde te doen kennen. Wat heeft ook de Redenaar te stellen met den byzonderen dag van een maand, daar zelfs het noemen van een jaartal zyn redenvoering eenigzins het voorkomen van eene Geschiedenis geeft. Zou het minder klemmend, by voorbeeld, geweest zyn, indien de Heer *Brandis*, (bladz. 14,) gezegd hadt: *In een tydstip, van deezen dag, door den afstand van twee Eeuwen, gescheiden, waarin Nederland, bykans het willekeurig gezag ontworsteld, gereed stondt, om, op nieuw, het Graaflyk Bewind te omhelzen, werdt onze Burgervriend tot Raad in de Amsterdamsche Vroedschap verkoozen*: en wat laager, *Willem de Eerste stond op het punt om Graaf van Holland te worden. Het aanbod van welke waardigheid zyne goedkeuring, reeds een geruimen tyd te vooren, bekragtigd hadt*; dan wy tegenwoordig in zyn geschrift leezen: „In den Jaare „1584, werd onze Burgervriend, tot Raad, in de Amsteldam„sche Vroedschap verkoozen: een tydstip, dat omtrent twee „Eeuwen, enz." en verder: „Willem de Eerste stondt op het punt „om Graaf van Holland te worden. Hy had de aanbieding daar„van den 14den van Oogstmaand, des Jaars 1582, met zyn „goedkeuring bekragtigd." 't Is iets anders de dag van een Jaar te noemen, waaraan de Toehoorders van een Redenaar oogenblikkelyk een denkbeeld hegten: als by voorbeeld: Hadt de gelukkige 5de dag van Oogstmaand, den Landzaaten den moed, die aan 't wyken was, niet op nieuw ingeboezemd', of iets diergelyks. Als het Stukje herdrukt mogt worden, zou, naar ons gevoelen, de *Erfzonde* van bladz. 48, wel kunnen agterblyven. Woordspelingen hebben zeldzaam eenig waar vernuft, en komen althans niet te pas in eene deftige Redenvoering.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur, ontworpen door de beroemde Geleerden J. J. SCHEUCHZER *en* M. S. G. DONAT, *vermeerderd door Dr.* F. A. BUSCHING, *in 't Nederduitsch overgezet, met aanvullende Toegiften en Aanmerkingen voorzien, door* L. MEIJER, *Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem, en Predikant in Twyzel en Kooten. Derde Deels, tweede Stuk. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1787. *In gr. octavo,* 763 *bladz.*

Dit Stuk behelst ene reeks van ophelderingen veler byzonderheden, in de twee laetste Boeken van Mozes, Numeri en Deuteronomium geheeten, verhaeld, welken min of meer hare duistere zyde hebben, en waeromtrent de verschillende gedachten der Uitleggeren gewoonlyk oordeelkundig voorgedragen worden. Zie hier, tot een stael uit velen, het hoofdzaeklyke van 't geen men ons aen de hand geeft, wegens *de niet verouderde kleederen der Israëlieten*, volgens Deut. VIII. 4. XXIX. 5. en Neh. IX. 41.

Men kan de verschillende meningen der Uitleggeren, over dit onderwerp, gevoeglyk tot drie klassen brengen. De *eerste* doet de verklaring zeer by vergrooting uitvallen, en voegt, by het geen 'er de Heilige Schryvers van zeggen, nog zeer vele wonderbaerlyke omstandigheden. Dus hebben de meeste Jooden hier gehandeld, gelyk ook sommige Christen-Uitleggers, en het gezag van *Justinus Martyr* heeft zelf *Parker* ook in dat gevoelen doen overgaen. ——— In de *tweede* klasse vindt men de meeste oude en nieuwere Kunstrechters. Deeze houden zich eenvouwig aen het verhael van *Moses*, zonder de zaek zo verre te dryven als de Jooden doen. By deze mening beroept men zig voornaemlyk daerop, dat de onderhouding der kleederen van de Israëlieten, met de toezending van het Manna, die onlochenbaer wonderbaerlyk geweest is, vergeleken, en by *Moses* van het ene, op dezelfde wys, als van het andere, gesproken wordt. Velen, zo vroegere als la-

tere Uitleggers ſtaen in dit gevoelen, en men zie deswegens inzonderheid DEILINGII, *Obſerv. Sacr.* T. II. Obſ. XVII. *De miraculoſa vestium Israëlitarum conſervatione in deſertis.* —— In de *derde* klasſe eindelyk behooren de verklaringen der genen, die hier geheel geen wonder vinden, of iets dat buitengewoon was. Dus begrepen het *van der Hardt*, *Noodt*, *Clericus* en anderen.

Moſes, zeggen ze, zou ongetwyfeld daervan wel in de voorgaende Reisbeſchryving gemeld hebben: nademael dit dan één der grootſte wonderwerken geweest zou zyn, het welk niet ſlechts aen énen enkelen mensch, en in éne enkele zaek, —— maer aen allen, en dus aen zo veel honderd duizenden —— niet voor éne enkele ſlechts, of op énige herhaelde keeren, —— maer geheele veertig jaren lang, —— iederen dag —— iederen uur —— en minute moest gedaen zyn. —— Hoe zou dan van zulk een grootst wonderwerk nu eerst, na verloop van veertig jaren, en dat zo kort, als in het voorbygaen ſlechts, gemeld zyn geworden?

Wyders zeggen zy, dat 'er buiten ene hoogſte en dringende noodzaeklykheid geen wonderen gedaen worden; maer dat men hier in dit geval die noodzaeklykheid in generlei omſtandigheden ontdekken kan. Want het is bekend, dat de Israëllers allerlei, en wel veel, voorraed uit Egipte hebben medegebragt, het zy van goederen, die zy reeds bezaten, het zy ze die van de Egiptenaren leenden. —— Daerenboven bezaten en weidden zy in de woeſtyne groote kudden van allerlei vee, welks wol, hairen en vellen hun tot kleederen konden dienen, wanneer ze van het vee, het zy tot offeranden, het zy tot ſpyze, ſlachteden. Ook ontbrak het hun niet aen verſtandige handwerkslieden, kunſtenaren, bekwame vrouwsperſoonen, die ſpinnen, weven, kleedſtoffen bereiden, en de huiden ook daertoe bekwaem maken konden, om 'er kleederen van te krygen; nademael immers dergelyke dingen, doch met veel meer kunst en vernuft bewerkt en gereed gemaekt, tot den opbouw van den tabernakel geleverd waren. *Saurin* rekent onder dien voorraed mede den buit, dien zy, by de overwinning over de Amalekieten, gekregen hebben.

Eindelyk moet hier ook in aenmerking komen de handel, dien de Israëllers met de Ismaëllers en Amalekieten gedreven hebben; want zy konden onmogelyk, vooral wanneer ze zich lang op ééne plaets ophielden, by de nabuurige en omliggende volken onbekend blyven.

Mo-

Moses, en vervolgens ook *Nehemia*, zeggen ze voorts, hadden, met hunne melding van deze gebeurtenis, bedoeld, om Gods genadige zorg voor zyn volk en deszelfs onderhoud te vertoonen, nademael ze aen den enen kant door het manna uit den hemel en het water uit de steenrots, voor honger en dorst beiden bewaerd waren; en aen den anderen kant ook geen gebrek aen kleederen gehad hadden, en daerdoor niet in de onaengename noodzaeklykheid geweest waren, van naekt, min eerbaer of verachtelyk om te loopen —— dat hun ook in dit opzicht niets ontbroken had. En dat ze in deze, anders zo schrale, woestyn, even zo min aen kleederen gebrek gehad hadden, of zich met oude, afgesleeten en verscheurde kleederen zouden hebben moeten behelpen, als wanneer ze in volkryke steden, daer alles in overvloed te krygen was, geleefd en verkeerd hadden.

Nopens deze laetste mening getuigt de Heer *Lilienthal*, dat ze ene gansch ongedwongen verklaring behelst, en slechts daerom kwalyk vernoemd was, dewyl ze van zulke Uitleggeren opgegeven of omhelsd was, die anders weinig eerbied voor de Heilige Schriften openbaerden: gelyk b. v. *van der Hardt*, *Clericus* en dergelyken: of, om dat ze zelf van openbare vyanden der Godlyke Openbaringe, van enen *Peyrerius*, *Toland*, *Morgan*, en huns gelyken, bepleit wierd, die anders geen zwarigheid vinden, om de Bybelsche Historie met allerlei ongerymdheden te overladen, derzelver wonderen te ontzenuwen, of in een belagchelyk licht te verplaetsen, en juist daerdoor hetgeen ze anders nog voortbrengen, zelf wanneer het op gronden en goede reden steunt, ook bedenkelyk en achterdogtig maken. —— Hy verkiest dus deze mening ook voor zich, en vind in deze gebeurtenis wel ene buitengewoone, maer juist geen bovennatuurlyke Voorzienigheid van God. Hy antwoord ook op de zwarigheden en tegenwerpingen, die 'er tegen in gebragt worden. Zie zyn IX D. §. 110—113: en zo ook het geen *Deiling*, ter bovenaengehaelder plaetze, aen de andere zyde heeft bygebragt, om de tweede opgemelde mening te verdeedigen, en de daer tegen ingebragte zwarigheden op te lossen.

Op dezelfde wyze heeft de Heer *Baumgarten*, in zyne 31ode *Aanmerking op de Alg. Hist.* II D. bl. 453, 'er ook over gedagt, en 'er zich aldus over uitgelaten. Alhoewel de Joodsche mening by de Kerkvaderen, en zo wel nieuwere als oude, zo wel Protestantsche als Roomsche

Uitleggers zodanig de toestemming gekregen hebbe, dat ze van de meesten aengenomen en verdeedigd is; zo hebben echter verscheiden aenzienlyke Godgeleerden zeer wel geoordeeld, —— aen den eenen kant, dat de wonderwerken der Heilige Schriftuur ongelyk nadruklyker kunnen gered en verdeedigd worden, wanneer men alle onnoodige èn ongegronde vermenigvuldiging van dezelve, en voornaemlyk die, by de Joodsche Meesters begunstigde, opstapeling van dikwyls ongerymde wonderwerken, zorgvuldig vermyd. —— En aen den anderen kant, dat op deze plaets geen genoegzame grond voor dit voorgewende wonder te vinden zy.

„ Om nu van deeze verschillende meningen (zegt de Heer *Scheuchzer*,) mijn oordeel te zeggen, moet ik betuigen, dat de laatste mij niet onaanneemlijk voorkomt; naardemaal de eer der Godlijke Voorzienigheid daarbij niets verliest, en de Schriftuurplaatsen op eene voldoende wijze verklaard worden. Ik laat ondertusschen aan elk zijne vrijheid, ook om bij den letterlijken zin te blijven. Men kan hierover nazien het geene *Joh. Mark* en *Ant. Bynaus*, over *de schoenen* der Hebreën, geschreven hebben. De laatstgenoemde neemt hier ook geen wonderwerk aan, maar verklaart deeze geheele gebeurtenis als eene bijzondere Voorzienigheid van God, omtrent zijn volk. Hij poogt deeze plaats op te helderen uit Jes. XLVIII. 21. alwaar gezegd word, dat *de Israëliers in de woestijn geen dorst geleden hadden;* hetgeen echter niet anders kan te kennen geven, dan dat ze geen gebrek aan water, om daarmede hunnen dorst te lesschen, gehad hebben. Want het blijkt uit de beschrijving van hunne reizen, dat ze te Massa en Meriba wel vrij wat dorst zullen gehad hebben."

Ontledende Verklaaring over Romeinen VIII. *en* 2 *Petr.* I. *van den Wel Eerwaardigen, zeer Geleerden Heer* R. SCHUTTE, *in leven Predikant te Amsterdam. Uitgegeven door* L. HAMERSTER, *Predikant aldaar. Te Amsterdam, by* J. Wesfing Wz. *en* P. den Hengst, 1787. *Behalven de Voorrede,* 225 *bladz. in gr. octavo.*

Eene doorloopende Verklaring der opgemelde Hoofdstukken, die de Eerwaerde *Schutte*, naer zyne denkwyze, oordeelkundig uitgevoerd heeft. De inhoud van Rom. VIII. word aldus door hem opgegeven.

„ De

„ De Apostel in de laatste helft van 't V^de^ en in 't geheele VI^de^ en VII^de^ Hoofdstuk in 't breede beweezen hebbende, dat wij tans onder het N. T. vrij gemaakt zijn van de ZONDE die door Adam, en van de WET die door Moses, ingekomen is, toont in dit VIII^ste^ Hoofdstuk, „ dat „ daaruit de vrijmaaking vloeide van alle VERDOEMENIS en „ wezenlijke onheilen, die het leven der ziele, ten op- „ zichte van de heiligheid of blijdschap, konden strem- „ men; en de schenking van alles, wat hen in tijd of „ eeuwigheid gelukkig maaken kon, in de gemeenschap „ met God in Christus, door de werking van zijnen „ Geest." Hij betoogt deeze Vrijmaaking van alle verdoemenisse, en zaligheid van Gods volk in de gemeenschap van God, uitvoerig; uit de rechtvaardiging en vrede met God zelve, en de vruchten der rechtvaardiginge, die hij kortlijk had opgegeeven, H. V. 1—11. En wel juist in dezelfde orde die hij daar gehouden heeft. Hij stelt voor, *dat 'er nu geen verdoemenis meer was voor hun die in Christus Jesus, niet naar den vleesche, maar naar den Geest, wandelden.* H. VIII. 1.—— En die stelling bewijst hij. —— Uit de rechtvaardiginge zelve of vrijmaaking van de ZONDE en de WET; zijnde door een gerichtelijk vonnis de wet der zonde en des doods afgeschaft, en de wet van geest, leven en vrede hersteld. vs. 2—13. —— Uit de toeleidinge tot den troon door Christus Geest, zoo dat zij in de genade vaststonden, en roemden in de hope der heerlijkheid Gods. vs. 14—17. —— Uit den roem ook in hunne verdrukkingen en zwakheden; waarin de hope niet bezweek, en de Geest hun te hulpe kwam. vs. 18—27. —— Uit de Liefde zoo van den Vader als van den Zoon, tot de Gelovigen, waardoor ze, onafscheidelijk aan God verknocht, ook in God konden roemen, door Jesus Christus hunnen Heer. vs. 28—39."

Nopens den inhoud van 2 Pet. I.; hieromtrent merkt zyn Eerwaerde (na enige voorbereidende aenmerkingen over den Brief in 't algemeen,) op, dat we in dit Hoofdstuk (na de melding van wien en aen welken deze Brief geschreven word, met een nevensgaenden zegenwensch aen de laetsten, vs. 1 en 2,) vinden ene aenspooring tot, en voortgang in ware deugd, en verkryging der eeuwige zaligheid, door eene rechte en geloovige erkentenis van Christus heerlykheid en deugd.

„ De vermaaning wordt voorgesteld vs. 3—11. en ge-

billijkt vs. 12—21. —— In het voorstel zien we den grond, welke alreê gelegd was, vs. 3, 4, als ook den voortgang in deugd, om tot de heerlijkheid te geraaken, vs. 5—11. —— En deze vermaaning wordt gebillijkt, uit hoofde van des Apostels verpligting, om die voor te houden, vs. 12-15; en van de zekerheid, welke zij 'er van hadden, vs. 16-21."

Tot een byzonder stael van 's Mans ophelderingen diene in dezen zyne aenmerking over den *heiligen berg*, van welken Petrus spreekt vs. 18, als op welken Jezus verheerlykt is, waar van Petrus benevens Jacobus en Joannes ooggetuigen geweest waren.

„ Dit is, zegt de Eerwaerde *Schutte*, voorgevallen, volgens het geschiedverhaal van Lukas, kort voor dat *de dagen zijner opneminge vervuld wierden*, dat is: voor dat het jaar begon te loopen, waarin JESUS ten hemel is opgenomen. Hoofdst. IX. 51. 't Was, naar mijn rekening, uit vergelijking van Mattheus en Markus aantekeningen, een klein jaar voor 's Heilands lijden, gelijk dit doorluchtig gezicht ter voorbereidinge voor dat lijden diende.

„ De Plaats, waar dit voorgevallen is, noemt Petrus *den heiligen Berg*. De Landbeschrijvers zijn 't niet eens, waar men dien zoeken moet. Volgens eene oude overlevering is het de berg Thabor, in den stam Zebulon in Galilea. Doch de Heeren *Ligtfoot* (*) en *Reland* (†) denken om den berg Panius of Cesarea Filippi, die Hermon heet in de Heilige Schrift, en een gedeelte was van den Libanon. En inderdaad, zoo men de algemeene overlevering verlaaten moet, is 'er niets gevoeglijker, niets dat beter met de beschrijving van dezen berg, met het verblijf van Christus in die landstreek, en van de reize in 't vervolg door Galilea, overeenkomt. —— De Berg wordt ons als een *hooge berg* beschreven; dit is een character dat bijzonder op den *Hermon* past, en wel in den volsten nadruk op dien heuvel, welke boven Paneas of Cesarea Filippi hing, en de berg Panius genoemd wordt. *Hieronymus* (§) schrijft, dat men de sneeuw daarvan, des zomers, tot verkoeling en lekkernij naar Tirus bragt. In de Chaldeeuwsche uitbreiding van Num. XXXIV. 8. en Deut. IV. 48. wordt hij de *Sneeuwberg van Cesarea* genoemd. En *Josefus* (‡) tekent aan, dat de berg *Panius* een

(*) Hor. Hebr. ad Marc. IX. 2. (†) Pal. L. I. C. LI. p. 336.
(§) Onom. ad Voc. HERMON. (‡) De Bello L. I. C. 16.

één kruin van 't gebergte is, εἰς ἄπειρον ὄρος *tot eene oneindige hoogte* steigerende. Ziet men op het verblijf van Christus in 't voorgaande. Hij was te Cesarea Filippi, Matth. XVI. 13. Marc. VIII. 27. Men leest van geene reize, waardoor Hij van daar wechgetrokken is; maar alleen dat Hij *na zes dagen Petrus en Jakobus en Joannes met zich nam, en op eenen hoogen berg alleen bragt.* Dit schijnt natuurlijkerwijze niet anders te kennen te geeven, dan dat Hij, na een verblijf van zes dagen in de deelen van Cesarea Filippi, zijne drie leerlingen op eenen hoogen berg hebbe meêgenomen, welken berg men bijgevolg omtrent Cesarea Filippi moet zoeken. —— Ook schijnt op dien berg best te passen, dat hij ze op dien hoogen berg *bezijden alleen bragt* κατ' ἰδίαν μόνους, 't welk zekerlijk op de discipelen en niet op den berg ziet. Maar op Thabor woonde, zoo veel ik weet, niemand, en dus waren ze daar *alleen*, zoo haast ze dien berg opgeklommen waren. Doch op den berg Panius of Hermon, was, volgens *Eusebius* en *Hieronymus* (*) een uitmuntende Afgodstempel, die zeer van de Heidenen geëerbiedigd wierd. Hoe eigenaartig is het dan, dat de Euangelist, bezig zijnde met te schrijven van 's Heilands verblijf omtrent Cesarea Filippi, schrijft, dat de Heiland zijne leerlingen daar op den berg met zich nam, en wel *alleen* op een eenzaame plaats, daar ze door 't gewoel omtrent dien Afgodstempel niet gestoord wierden. —— Doet hier ten laatsten bij, dat dit met de reis, in 't vervolg gemeld, best overeenstemt. Men leest Mark. IX. 30. *En van daar wechgaande, reisden zij door Galileen, en Hij wilde niet dat het iemand wiste.* En vs. 33 voegt 'er de Euangelist bij, dat *Hij te Kapernaum kwam.* Deeze reis door Galilea, laat zich veel beter verklaaren, bij aldien men JESUS stelt van Cesarea Filippi te komen, dat aan 't uiterste end van Galilea naar het noorden lag, omtrent tien uuren gaans van Kapernaum, dan wanneer men Hem begrijpt van Thabor te komen, welke berg, heel naar 't zuiden, slechts drie uuren gaans van Kapernaum gelegen was. —— Deze redenen komen mij zoo gewigtig voor, dat ze het tegen 't gezag der overlevering schijnen over te haalen. —— En misschien dat de Voorzienigheid, dien berg op de grenzen van Syrie liggende, en daartoe nu ten grootsten deele behoorende, heeft verkooren tot deze doorluchtige verheerlij-

(*) In Onom.

lijkinge van Gods Zoon, om hier een fchets te geeven van 't luisterrijk gebied, dat Hij na zijn lijden ontvangen zoude over Jooden en Heidenen.

„, Deze berg krijgt hier den titel van den *Heiligen Berg*. Mogelijk is het zo vreemd niet, te ftellen, dat de berg Panius of Hermon van ouds de *Heilige Berg* geheeten wierd, van wege den vermaarden tempel daarop gefticht, en den Afgodsdienst, welke 'er op gepleegd wierd. Althans bij Paneas of Cefarea Filippi lag een plaats, die *Kedes*, dat is, *de Heilige Plaats*, genaamd wierd (*). En de ftad Paneas zelf krijgt op de penningen den titel van Ἱερὰ καὶ Ἀσύλος, dat is, *de heilige en onfchendbaare*, gelijk de doorluchtige *Ezechiel Spanheim* (†) aanmerkt. Het is bekend, dat oudtijds, van wege een Tempel, de omliggende grond, en fomtijds een groote ftreek lands, *Heilig* genoemd wierd, gelijk diezelfde doorgeleerde *Spanheim* heeft bewezen, die daaruit het *ftaande in de heilige plaats*, Matth. XXIV. 15, tracht op te helderen (§). Ondertusfchen, fchoon die Berg van ouds den naam van *den Heiligen Berg* fchijnt gehad te hebben, en onder dien bekenden naam van *Petrus* aangeweezen te zijn, wil ik evenwel niet ontkennen, dat *Petrus* zal gedacht hebben, onder 't fchrijven van dezen titel, met hoe veel grooter recht die tans aan dezen berg, met de verfchijning van de Godheid vereerd en aan Gods Zoon gewijd, moest gerekend worden toe te komen. 't Kan ook wel zijn dat *Petrus*, wanneer hij in zijnen blinden drift zei: *laat ons drie tabernakelen maaken, voor U eenen, voor Mofes eenen, en voor Elias eenen* (‡), deze gebouwen heeft willen ftichten ter eere van den waaren God, en dien berg aan God wijen, in tegenftelling van den Afgodstempel, die op deszelfs kruin ftond. Althans wat hiervan ook zij, deze berg kon nu waarlijk *de Heilige Berg* heeten. De Heilige Godlijke Majefteit verfcheen hier. 'Er was een heilig gezelfchap bijeen vergaderd. 'Er viel een heilig gefprek voor tusfchen Christus, Mofes en Elias, over zijn heilig lijden en uitgang uit Jerufalem, en de waare heiligheid van Gods volk daar uit te wachten."

(*) EUSEB. en HIERON. in Onom. Voc. CADES. Vergel. Jef. XII. 22 XIX. 37. en XXI. 32. (†) De præft. & ufu Num. Disf. IX. T. I. p. 665. (§) Ibid. p. 666-669. (‡) Matth. XVII. 4. Mark. IX. 5.

Leerreden over Maleachi II. 10. *van* J. A. SMIT, *Predikant te Gouda. Te Gouda, by* W. Verblaauw, 1787. *Behalven het Voorbericht*, 39 *bladz. in gr. octavo.*

Ter gelegenheid van den laetstgevierden Biddag, heeft de Eerwaerde *Smit* deze Leerreden uitgesproken, waer in hy, na ene beknopte oordeelkundige verklaring der textwoorden Mal. II. 10, den inhoud der uitschryvinge van den Biddag eigenaertig nauwkeurig heeft gade geslagen; bepalende de aendacht zyner toehoorderen, naer aenleiding van den text, tot de vier volgende waerheden.

„ 1. Zal de afkomst uit een braaf geslachte, de erfop„ volging in deszelfs voorrechten, voor de nakomelingen, „ tot roem en een bestendig voordeel zijn, dan moeten „ die in dankbaarheid aan Godt, en eene eendragtige be„ hartiging van hunne algemeene belangen, het deugden„ spoor van hunne vroome Vaderen volgen.

„ 2. 't Is onvereffenbaar met de betrekkinge en 't belang „ van leden van dezelfde Maatschappij, *malkanderen trouw„ loos te behandelen.*

„ 3. Een volk, zo naauw verbonden, dat trouwloos „ handelt, de man met zijnen broeder, *ontheiligt zijner „ Vaderen verbond.*

„ 4. Oprechte schuldbelijdenis en wederkeering tot hun„ nen pligt, is de eenige weg, om hunnen ondergang te „ mijden."

Deze waerheden worden hier met de vereischte klaerheid ontvouwd, byzonder met opzicht tot de tegenwoordige omstandigheden van ons Vaderland, en ten ernstigste ter betrachtinge aengedrongen. —— In de Voorreden, voor deze Leerreden geplaetst, zuivert hy zich en zynen aenhang ten krachtigste van die haetlyke en ongegronde beschuldiging, den Patriotten te laste gelegd, dat zy de ondermyning van den in Nederland heerschenden Godsdienst zouden beoogen, en vyanden zyn van het Stadhouderschap en van het Doorluchtig Oranje-Huis. —— Wyders ontmoeten we in de Leerreden zelve nog ene korte schets van 't beloop der Predikatie, door zynen Amptgenoot *Couperus*, in de avondbeurt van dien dag der Gemeente voorgedragen; welke wy niet ongepast oordeelen hiernevens te plaetzen.

Na eene beknopte opheldering van Ps. CXLIV. 12-15, betrekkelijk tot Israël, stelde zijn WelEerw. de volgende

Hoofdzaken in 't duidelijkste daglicht: „ gelijk het Joodsche volk, zo zouden wij tot eenen hoogen top van „ voorspoed rijzen:"

„ 1. Als de ligchaamelijke en zedelijke opvoeding van „ de Jeugd, afhangelijk van Gods zegen, zo ingericht „ wierd, dat beide de Geslachten, tot steunzel en sieraad „ van 't Gezin, en van de Maatschappij, opgroeiden ——

„ 2. Als de arbeidzaame ijver aangewakkerd, spaarzaame vlijt en eerlijkheid den Koophandel en Fabricquen „ deeden bloeijen ——

„ 3. Als het met den Landbouw en Veehoederij voorspoedig ging ——

„ 4. Als elk, voor alle geweld en onderdrukkingen bevrijd, bij zijne bezittingen en rechten bewaard, de „ vruchten van zijnen arbeid in vreede kon genieten ——

„ 5. Als de waare dienst van God de regte bron, en „ 't Goddelijk Euangelie het richtsnoer van dit alles „ was." ——

Bescheidene aanspraak aan hen, welke het Leerbegrip der Euangelisch Luthersche Kerke tragten te verbeteren; door J. A. DIETELMAIR, *Dr. en Hoogl. in de H. Godgeleerdheid en Predikant te Altorff. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, by* A. Borchers, 1787. *Behalven de Voorrede, 42 bladz. in gr. octavo.*

In dit Stukje, het welk de Hoogleeraer *Dietelmair* al voor eenlyke jaren in Duitschland heeft uitgegeven, verzet hy zich tegen de toenmalige poogingen van zommigen in Duitschland, om het Leerbegrip der Euangelisch Luthersche Kerke te verbeteren; waeromtrent hy hen onder 't oog tragt te brengen, dat ze een onnoodigen arbeid op zich nemen, en niet kunnen wagten van 'er gelukkig in te zullen slagen. De Hoogleeraer schryft als een yverig voorstander zyner Leere, en hy doet het, het geen men in zulk een geval maer al te zeldzaem aentreft, met ene oordeelkundige bescheidenheid, die hem tot eer strekt. —— Men merke hier wel op, dat het in dezen niet aenkomt, op de verbetering der leerwyze, maer op de verbetering van het Leerstelzel zelve; welk laetste, naer 't oordeel van zyn Hoogeerwaerden, geen plaets kan hebben, of althans niet te wagten is. „ Gy weet, (zegt hy „ daerom,) gy weet, Myne Heeren! dat ik niet van alle

„ en

„ en een iegelyke verbetering onzer *Leerboeken* spreeke, „ maar van zulk eene; door welke men ons *Leerbegrip* „ van *dwaalende* stellingen meent te zuiveren. In andere „ stukken kunnen verbeteringen plaats vinden, die wy wel „ zelf maaken, of van Mannen van doorzigt met opreg- „ ten dank aanneemen. Van daar komt het, dat zo vee- „ le nieuwe Leerboeken geschreeven geworden zyn, en „ nog geschreeven worden, wyl altoos iemand gelooft, „ eene betere en gemakkelykere inrichting van den voor- „ dragt te maaken, zonder dat hy in de Leeringen zel- „ ven ook iets het minste begeert te veranderen. De een „ ontwerpt een ander plan, dan de andere; hy maakt ee- „ ne andere omschryving van verscheidene verklaaringen, „ beoordeelt de bewyzen of rangschikt ze anders dan een „ ander. Dit kan zeer wel geschieden, en somwylen over- „ tollig, somwylen goed, (en ik zal nog zeggen:) mis- „ schien ook somwylen noodig zyn. Doch hiervan word „ thans niet gesprooken. Wy spreeken van Leerstellingen „ zelven, die men veranderen wilde, en hiertoe willen „ wy het niet komen laaten." —— Indien dit onderscheid ook hier te Lande in agt genomen ware, byzonder in de tegenwoordige onlusten der Euangelisch Luthersche Gemeente te Amsterdam, zouden ze ongetwyfeld of niet ontstaen, of ten minste zo hoog niet geklommen zyn, daer de verschillen, zo veel wy althans tot nog zien, meer de *leerwyze* dan wel het *Leerstellige* zelve betreffen: des deze aenspraek van den Hoogleeraer *Dietelmair* tot dit onderwerp niet te betrekken zy; waerop ze, gelyk we bemerkt hebben, van zommigen, by mangel van ene behoorlyke onderscheiding, ook wel overgebragt word.

Lykreden op Frederik den tweeden, in leeven Koning van Pruissen enz. enz. enz. gedaan door J. M. SCHWAGER, *Predikant te Joellenbeck. Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. H. KNABE, *Luthersch Proponent. In 's Graavenhaage, by* J. A. Bouvink, 1787. *In gr.* 8vo. 34 *bladz.*

Deze Lykreden verleent ons een zeer wel uitgevoerd Tafereel van de voortreflyke hoedanigheden van *Frederik den tweeden*, die zich, geduurende zyn leven, als Ryksbestierder over zyn Volk, als Veldheer en als Geleerde, alomme beroemd gemaakt heeft.

Ge-

Gebedeboek van Keizer JOSEPH. *Vertaald uit het Hoogduitsch. Te Amsteldam, by* J. B. Elwe, 1787. *In octavo*, 42 *bladz.*

Onder dezen tytel geeft men gene affchriften van dadelyke gebeden des Keizers, maer men drukt, by manier van gebeden tot God, uit de opheffingen des harten, die men, wanneer men des Keizers daden nagaet, besluiten mag by hem plaets te hebben: 't welk vry eigenaertig uitgevoerd is. Zie hier zyne gedachten by het affchaffen der Monnikken.

„ Ik doe nu eenen ftap, die my eene menigte van vyanden op den hals haalen, en die zelfs van veelen, anders goede Onderdaanen, niet onberispt blyven zal. Maar ik vertrouw op U, eeuwig alwys Wezen! —— Gy ziet myn hart, en weet, dat ik alleenlyk het welzyn der menschheid, alleenlyk den voorfpoed myner landen, tot oogmerk heb.

„ Jefus, wien gy in de wereld zond, leerde daadlyk broederliefde, en ftelde de menschlyke gelukzaligheid tot het oogmerk daarvan. —— Myne Monniken zyn ten eenenmaale van deeze leere afgeweeken; zy leeven in ledigheid, en beminnen alleenlyk zigzelven. Zy misleiden myn volk —— trekken het af van de aanbidding uwer Almagt, voeren het ten overgeloove, en prediken broederhaat. —— Hun getal is voor den Staat een drukkende last geworden; zy verteeren deszelfs beste merg, zyn fchadelyk aan de bevolking, en verdooven, door hun voorbeeld, de naarftigheid. Zy vergaderen fchatten, die zy den algemeenen omloop onttrekken, verhinderen iedere wyze van verlichting, en zyn nutlooze leden voor den Staat.

„ Derhalven geloof ik, de magt, welke my, naar uw eeuwig wys Plan, in handen gegeeven is, niet te misbruiken, wanneer ik deeze monnikenorden, de eene na de andere, affchaf. —— Maar, op dat ik het goede niet ten halve verrichte, zal ik zorg draagen, dat zy, zo veel mogelyk, zuiverder grondbeginzelen aanneemen, en waardige navolgers van onzen Godlyken Leeraar worden.

„ Sterk my derhalven, eeuwig, almagtig Wezen! tegen alle tegenftreevingen en bedreigingen van het Pauslyk hof; tegen alle afkeurende voorftellingen van partydige Ministers en Raaden; tegen de fchynfchoone drangredenen van fommige Bisfchoppen, en tegen het morren van myn Volk, op dat

dat ik dit werk, ondernomen tot welzyn van myne Landen, en van de zuivere christlyke leere, gelukkig en ſtandvastig voleinde. Amen."

Men voege hiernevens zyne gedachten vóór de invoering der Tolerantie.

„ Eeuwig, onbegrypelyk Wezen! gy zyt geheel verdraagzaamheid en liefde. Uwe zonne gaat zo wel op over den Christen als over den Godlochenaar; uw regen maakt zo wel de velden der dwaalenden als die der rechtgeloovigen vruchtbaar, en het zaad van iedere deugd ligt zo wel in het hart der Heidenen als der Ketters. —— Gy leert my derhalven, eeuwig Wezen! verdraagzaamheid en liefde: Gy leert my, dat verſcheidenheid van gevoelens U niet te rug houdt, een weldoend vader van alle menſchen te weezen. —— En ik, uw ſchepzel, zoude minder verdraagzaam zyn! zou niet toeſtaan, dat ieder van myne onderdaanen U op zyne wyze aanbade! ik zou vervolgen hen, die anders dachten dan ik, en de dwaalenden door het zwaard bekeeren!

„ Neen, almachtig Wezen! wiens liefde alles in zig bevat, zulks zy verre van my! ik wil u gelyk zyn, zo verre een ſchepzel zulks kan weezen. Ik wil verdraagzaam zyn als Gy. —— Van nu aan zy alle geweetensdwang in myne Staaten afgeſchaft. Waar is een Godsdienst, die niet leert de deugd te beminnen, en voor de ondeugd een afkeer te hebben? ieder Godsdienst zy dan van my toegeſtaan; ieder aanbidde U, eeuwig Wezen! op die wyze, welke hem het beste dunkt.

„ Verdient men om de dwaalingen in het verſtand wel uit de maatſchappy verbannen te worden; en is ſtrengheid wel het middel om gemoederen te winnen, en dwaalenden te recht te brengen? —— Dat dan voortaan alle de ſchandelyke ketenen der onverdraagzaamheid verbroken zyn, en dat daarentegen de zoete band der verdraagzaamheid en broederliefde myne onderdaanen voor altoos vereenige.

„ Ik weet dat ik veele zwaarigheden zal moeten te boven komen, en dat de meesten daar van zullen komen van hun, die zig uwe Priesters noemen. —— Keer derhalven uwe magt niet van my af: onderſteun my met uwe liefde, eeuwig onnaſpeurlyk Wezen! op dat ik alle deze hindernisſen gelukkiglyk moge overwinnen, en dat de wet van onzen Godlyken Leeraar, welke geene andere is, dan verdraagzaamheid en liefde, door my vervuld worde. Amen."

Ver-

Verhandelingen uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Dertiende Deel. Te Middelburg, *by* P. Gillissen, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 558 *bladz. in gr. octavo.*

Eene bekroonde Verhandeling van den Heer C. KÄYZER, strekkende ter beantwoordinge der Vraage; „ Welke „ is het best geschikte en minst kostbaar ontwerp, tot „ het stichten van een bekwaam Gebouw, onder den naam „ van Hospitaal of Manhuis, voor onvermogende en ou- „ de Zeelieden?" bekleedt hier de eerste plaatse: behelzende een volledig plan van zulk een Gebouw, met eene onderscheidenlyke berekening der vereischte onkosten, en aanmerkingen over het vinden en draaglyk maaken van dezelven. ——— Hieraan volgt eene insgelyks begiftigde Verhandeling van den Heer J. FR. MULLER, waar in hy eene Prysvraag, den Wisselcoers betreffende, beantwoordt, met de vier volgende hoofdzaaken naauwkeurig gade te slaan. „ (1.) Het onderscheid der Wisselschade van ieder „ der zes Vereenigde Provincien, met relatie tot die van „ Holland. (2.) De fundamenteele oorzaaken, waarom „ de Wisselschade in Zeeland grooter, dan in de vyf an- „ dere Provincien, zou zyn, indien de zilveren Ducaat „ niet hooger in prys gangbaar ware, dan in de overige „ Provincien. (3.) De redenen, welke Zeeland zou kun- „ nen gehad hebben, om meer dan de vyf andere Pro- „ vincien voor gebrek aan Standpenningen bedugt te zyn. „ En eindelyk (4.) het middel, waardoor dit defect op „ de beste wyze voorgekoomen zou kunnen worden."—— Verder verleent ons dit Deel eene Verhandeling van wylen den Eerwaarden Heer *J. Zuidhoek van Laren*, waar in hy zig bevlytigd heeft te onderzoeken, welke Persoonen, *Openb.* I. 20, bedoeld zyn, onder de benaaming van de *Engelen der zeven Gemeenten?* Naar uitwyzen van 's Mans onderzoek, zou men hier te denken hebben, „ op „ zekere, en by de Gemeente en by JOHANNES, welbe- „ kende Persoonen: ——— het zy Opzieners of geachtte „ leden, ——— die te boek stonden en verkooren waren „ ——— tot Gezanten, ——— om van haaren wege, —— „ of by andere Gemeenten te verrichten, het geen tot „ aankweeking van onderlinge liefde en vrede konde strek- „ ken; ——— of om den gebannen Apostel te bezoeken; „ ——— en die nu tot de hunnen weer waren te rug ge-

„ koo-

„ koomen." Zyn Eerwaarde heeft dit denkbeeld tot een vry hoogen trap van waarschynlykheid gebragt, zo dat het nadere opmerking vordere. ——— Naast dit Stuk komt een Onderzoek van den Eerwaarden Heer A. 's GRAVEZANDE, over de oplossing der schynstrydigheid tusschen de Euangelische Verhaalen van *Matth.* IX. 1-26, vergel. met *Marc.* II. 1-22 en *Luc.* V. 17-39. Zyn Eerwaarde behandelt dit onderwerp met een welwikkend oordeel, en staaft zyne bedenkingen deswegens met alle bescheidenheid, bovenal, in tegenstelling van 't gevoelen van wylen den Eerwaarden Heer R. SCHUTTE. Men heeft, volgens zyn inzien, het waare beloop van zaaken indiervoege te beschouwen, „ dat men in *tijdorde*

„ 1. *Eerst* stelle de geneezing of *reiniging* van den *Melaatschen.* Marc. 1: 40-45. Luc. 5: 12-16; en mogelijk ook Matth. 8: 1-4.

„ 2. Dan de *geneezing* van den *geraakten*, en de daar op gevolgde roeping van den Tollenaar. Matth. 9: 1b-9. Marc. 2: 1-14. en Luc. 5: 17-28.

„ (Voorts eene *reeks* van andere *tusschen inschietende* gebeurtenissen, welker naspeuring niet dient tot mijn tegenwoordig oogmerk: voorkoomende Marc. 2: 23 —4: 34. Luc. 6: 1 — 8: 21, die Mattheus ten deele H. 8: 5-22, en voorts H. 10-13 verhaald heeft, ten klaaren bewijze, dat Mattheus niet zoo veel, als Marcus en Lucas, de bepaalde tijdorde heeft gevolgd.)

„ 3. Daarna de *togt* over het *Galileesche Meir*, naar het *Land der Gergezeenen*; de geneezing der bezetenen; nevens de terugkoomst bij Capernaum. Matth. 8: 23—9: 1a. Marc. 4: 35 — 5: 21. Luc. 8: 22-40.

„ 4. Dat, na die terugkoomst, *de maaltijd* bij en met de Tollenaaren is gehouden, als mede de *gesprekken* toen zijn voorgevallen. Matth. 9: 10-17. Marc. 2: 15-22. Luc. 5: 29-39.

„ 5. En eindelijk de *koomst* en het *verzoek* van den *Oversten* Jaïrus; met alles, wat tot dat stuk, als ook tot de tusschen inschietende *geneezing* der Bloedvloeijende Vrouwe, behoort. Matth. 9: 18-26. Marc. 5: 21-43. Luc. 8: 40-56.

„ Van zelve *vervallen* dus, (gelyk zyn Eerwaarde vervolgt,) de *tegenbedenkingen*, ja de SCHIJN zelfs van *strijdigheid.* En men merkt ligtelijk, dat *alle de drie* Euangelisten verscheide gevallen, op *twee onderscheide tijden*

ge-

gebeurd, doch betrekking tot elkander hebbende, als *in eenen adem* aan een geschakeld, verhaalen. Doch dat zij alleen daarin van elkander verschillen, dat Marcus en Lucas, ten tijde daar het *verhaal begon*, alles, ook het geen tot *laater tijd* behoort, (als in *een soort* van voorverhaal, uit hoofde van *betrekkinge*,) onmiddelijk daar bij voegen. Terwijl Mattheus wacht met het eerste te verhaalen, tot dat hij, *ter rechter tijd*, het laatste boekt; en bij die gelegenheid het *eerste*, schoon *vroeger* gebeurd, als de *aanleiding* verschaffende tot het *laatste*, NU MAAR EERST te boek stelt."

Ter deezer gelegenheid gaat zyn Eerwaarde ook byzonderlyk na, het geen de roeping van den Tollenaar betreft; volgens Mattheus is de Tollenaar *Mattheus* zelve, maar Marcus en Lucas noemen hem *Levi den Zoon van Alpheus*. Zyn Eerwaarde vereenigt zig met hun, die *Mattheus* voor eenen anderen Persoon houden, dan *Levi*; en deezen laatsten voor denzelfden met *Lebbeus*, (een Apostel, van Jezus ook *Thaddeus* genaamd, als mede *Judas*, Jacobi Broeder,) en dus een Zoon van *Alpheus*. Dan, desniettegenstaande beweert hy, dat men hier op geen twee onderscheiden gevallen hebbe te denken. „ Zoo het mij toeschijnt, zegt hy, zijn 'er *niet* EEN, *maar* TWEE persoonen, *ter zelfder tijd* geroepen; waarvan de *een* genaamd was Mattheus, en de *ander* Levi, een Zoon van Alpheus. En dat Jesus naderhand, toen hij *weder kwam* uit het Land der Gergeseenen, ter *maaltijd* onthaald zij, in het Huis, *niet* van MATTHEUS, (schoon de onzen het zoo begreepen, dewijl zij het woord [MATTHEUS] hebben ingevuld,) *maar* van LEVI, welke die groote maaltijd voor Jesus in *zijn eigen huis* had aangerecht." ——— Het gewag maaken van *Alpheus* geeft hem tevens aanleiding, om, by manier van eene toegift, nog kortlyk te toonen, dat 'er geene voldoenende reden zyn, om deezen *Alpheus* voor denzelfden persoon met *Kleopas*, Luc. XXIV. 13. en Joh. XIX. 25. te houden; maar 't veel eer te denken zy, dat *Alpheus* en *Kleopas* weezenlyk onderscheiden persoonen zyn.

In eene hieraan volgende Verhandeling, deelt ons de Eerwaarde Heer *H. Royaards* mede, zyne Bedenkingen over een *algemeen Grondbeginzel*, waaruit alle de Voorschriften van het Natuurlyk Recht kunnen worden afgeleid. Hieromtrent komt by hem, voor eerst, in overweeging, „ of men, de *zaak van vooren* beschouwd zynde, „ ver-

„ *verwachten* kan, dat 'er zulk een *algemeen beginzel te* „ *vinden zy?*" En getoond hebbende, dat hierin niets ſtrydigs, en 't derhalven mogelyk zy, zo verledigt hy zig, ten tweede, om na te gaan, „ wat de *ondervinding* „ hier *van achteren* geleerd hebbe, of waarop men *het* „ *oog wel meest gevestigd hebbe*, om zulk een grondbe- „ ginzel uit te vinden?" Zyn Eerwaarde brengt hier op de voornaamſte aangevoerde grondbeginzels in eene geregelde orde te berde, en leert ons dat de meesten hedendaags letten op den Mensch, beſchouwd in de *geheele natuur*, en zyne betrekkingen in dezelve; 't welk dan egter op verſchillende wyzen verklaard wordt.

„ Maar de meesten, vervolgt hy, willen hier op de *inrichting der natuur*, en de *oogmerken* der Godheid in dezelve zien; en daar het zeker is, dat God door die inrichting zynen wil heeft bekend gemaakt, en wil dat wy volgends denzelven handelen, zoo wordt de *orde* van het heelal, en het leven volgends dezelve, dat is, overeenkoomſtig de *oogmerken* der dingen, als het ware beginzel van onze daden gehouden. ——— Volgens deezen laatſten grond, die de veiligſte is, heeft men te letten op de *geheele natuur*, op de *orde van 't heelal*, alle de betrekkingen gade te ſlaan, in welke men geſteld is, en overeenkoomſtig dezelve te leven.

„ Daarin ontdekt zich waarheid; het moet immers *Gods wil* zyn, dat de Mensch handele naar de *inrichtingen Gods*, en bevoorderlyk zy aan deszelfs oogmerken; — het voorſtel leert ons aanſtonds, in elk geval, de pligten kennen; daar 'er geen deugd of ondeugd is, welke haare overeenkoomst met, of ſtrydigheid tegen de Goddelyke oogmerken, niet vertoont; het leert ons de pligten kennen, in elke betrekkinge, waarin wy ſtaan; en zelfs in die orde, volgends welke wy in die betrekking zyn, tot God, ons zelven en anderen. Het heeft zyne klaarheid, daar men alleen die orde behoeft te kennen, omtrent welke wy verkeeren, en die openbaar blykbaar is, want het verborgene kan nimmer een richtſnoer onzer daden zyn; het is een *eerst algemeen beginzel*, 'er zyn wel byzondere, waaruit het wordt afgeleid, maar 'er is 'er geen, dat *even algemeen* en echter *eerder* is."

Aan de ontvouwing hiervan, hegt de Eerwaarde *Royaards* verder eene wederlegging der bedenkinge, dat de *verſcheidenheid van gevoelens*, in 't bepaalen van zulk een beginzel, deszelfs *zekerheid* eenigzins benadeelt. Vervolgens

gens doet hy zien, hoe het bovengemelde beginzel, niet flegts den *Wysgeer*, maar ook den *gemeenen Man* nuttig kan zyn, en een heilzaamen invloed op den wandel kan hebben, indien hy maar eenigzins opgeleid zy om te denken. En laatstlyk toont hy, hoe dit beginzel in een volkomen *verband* staa, tot *dat*, het welk ons de leer der *Openbaaring* oplevert; om, naamlyk, alles te doen tot *Gods Eer*, en ten rigtsnoer onzer pligten te houden, de *liefde tot God* boven alles, en *tot den Naasten* als tot ons zelven.

By deeze Verhandeling komt die van Dr. *A. van Solingen* over den invloed der Zintuigen op de Wysgeerte, in welke hy ons doet zien, van hoe veel invloeds dezelven, door alle tyden, op de Wysgeerte geweest zyn; welke nadeelige gevolgen derzelver onberedeneerde gebruik gebaard hebbe; van hoe veel nuts eene verstandige inagtneeming van dezelven geweest zy; en hoe schadelyk eene uitwerking derzelver verwaarloozing te wege gebragt hebbe. Dit leidt hem tot de vraag: „ welk een weg betaamt „ het, ten deezen opzigte, hem in te slaan, die, der „ wysheid begeerig, de waarheid tracht te kennen, en „ den bekoorlyken eertytel van Wysgeer verdient?" —— En 't antwoord is: „ den invloed der Zintuigen te mis„ trouwen, en zich nochthans van dezelve ten nutte te „ bedienen, na ze eerst aan het gezond verstand beproefd „ te hebben, is onweerspreeklyk de veiligste weg." Dit heeft, gelyk hy vervolgens toont, plaats in beide de hoofdonderdeelen der Wysgeerte, te weeten, de *Natuurkunde* en *Zedekunde*; met aanwyzing hoe men dien weg, zo in 't eene als in 't andere, met een gewenschten uitslag kunne bewandelen.

Hiernevens is geplaatst eene Latynsche Verhandeling van den Hoogleeraar *G. de Wind*, over de Zeeuwsche Lugt, met eene daarbygevoegde Nederduitsche vertaaling van den Heer *L. C. Freytag*. De veelvuldige klagten over de, voor de gezondheid, nadeelige lugtsgesteltenis van Zeeland, hebben den Middelburgschen Hoogleeraar *de Wind* de pen doen opvatten, om dezelven tegen te gaan. Zyne beschouwing van alles wat invloed kan hebben op den Zeeuwschen Dampkring, in vergelyking van 't geen daaromtrent ten opzigte van Holland in aanmerking kan komen; mitsgaders, van de daaruit voortspruitende ongesteldheden; verleent hem een genoegzaamen grond, om te beweeren, dat men de Zeeuwsche Lugtsgesteldheid geens-

zins

zins als bovenmaate naadeelig hebbe te beschryven; en dat vooral de Hollanders, die in een bykans gelyksoortigen Dampkring leeven, geen reden hebben, om de Zeeuwsche Lugt zo vinnig door te stryken; te minder, daar zy den grond hunner klagten, veelal, in geheel iets anders dan in de Zeeuwsche Lugt hebben te zoeken; waarover hy zich aldus uitlaat.

„ Deeze, zoo dikwils van veelen opgehaalde, Kwaadaartigheid der Zeeuwsche Lucht heeft, zoo ik denk, uit niets meerder haaren oorsprong ontleend, dan uit onze Galkoorts, die, hoewel ze niet zeer gevaarlyk is, als zy naar behooren behandelt wordt, nochthans, met zwaare benaauwtheden verzeld gaande, de gemoederen der Vreemdelingen, die daaraan Ziek leggen, groote vrees en een kwaad denkbeeld inboezemt. Deeze, in hun Vaderland te rug koomende, vervullen de Lucht met geschreeuw en klagten, verwenschen Zeeland, en zyn gewoon de gezondheid hunner Lucht, met veele loftuitingen, te verheffen; maar ik wilde hen wel eens vraagen, of zy 'er niet zelve oorzaak van zyn? Of zy maatig en ingetoogen geleefd hebben, toen zy zich in Zeeland hebben opgehouden, voornamelyk in de Herfst, als 'er Koortsen zich beginnen te vertoonen? Want wie zal ontkennen, dat de Herfst, wegens de veranderende Luchtgesteldheid, in Holland en andere Landen, zo wel als in onze Provincie, de meeste Ziektens veroorzaakt? Ik heb 'er zeer veele gekend, die, naauwlyks in Zeeland aangekoomen, van hunne Bloedverwanten en Vrienden, op pragtige Gastmaalen wierden ontfangen, door laat in den nagt te gastereeren, en door verandering van leevenswyze, terstond door de Koorts wierden aangetast, die sterker toenam, naar maate zy hunne maag meer met spyze gevuld, en zich aan de koude van den nagt bloot gesteld hadden; hiervan daan koomt eene slechte verteering der spyzen, hieruit spruit eene belette doorwaaseming, en hieruit eene Lighaams vadsigheid en Koorts. Hierby kan men nog eene andere reden voegen, dat zy, door eene lange reis vermoeid, en hunne Lighaamen door de onstuimige Zee afgemat zynde, de zaaden der Ziekte, die dan eerst doorbreekt, met zich brengen. Dus moet men onze Lucht niet beschuldigen, maar de onmaatigheid van hun, die, zich aan het overtollig eeten en drinken overgegeeven hebbende, voor hunne dwaasheid worden gestraft, en als de eigene bewerkers van hun ongeluk verdienen aangemerkt te worden."

 Wy-

Wyders ontmoet men hier eene waarneeming van Dr. *J. van Breda*, wegens eene verstopte Dyebreuk, by eene zwangere, in het laatste tydperk van haare dragt, wanneer 'er zich reeds eenige baaringsween vertoonden. Hy heeft deeze zyne waarneeming briefswyze medegedeeld aan Dr. *M. S. du Pui*; en deeze ervaren Vroedkundige heeft de goedheid gehad van dien Brief te beantwoorden, op zodanig eene wyze, dat hy zich verledige, om dit onderwerp wat breeder te behandelen; en ten dienste der Heelkunde, welke daaromtrent nog nader licht behoeft, aan te wyzen, wat men, zynes oordeels, in het algemeen te denken hebbe

,, 1. Van de bewerking eener geklemde Breuk by eene Zwangere Vrouw, op het aannaderen der Baaringsween (*instante partu*), of, gelyk het in dit geval was, de Baaringsween reeds daar zynde; en

,, 2. Hoe men zich, in het doen, of van de hand wyzen dier bewerkinge te gedraagen hebbe, in geval de Baarende verlost was, en de toevallen, kort na de verlossing, de bewerking, als het eenig middel voor zulk eene Lyderesse, aankondigden en overlieten."

Eindelyk geeft Dr. *J. H. Gallandat* hier nog eene beschryving van de *Pompe a Sein* of *Zogpomp*, door den Heer *Bianchi* uitgedagt, en door de Parysche Hoogleeraars goedgekeurd. Het gebruik en de veelerleie nuttigheid deezer Zogpompe ontvouwd hebbende, voegt hy daarnevens eene afbeelding van dezelve, met de vereischte verklaaring, ten einde de desbegeerigen in staat te stellen, om dit werktuig te laaten vervaardigen: zich verzekerd houdende, dat deszelfs gebruik, indien het in ons Vaderland bekend worde, ook onder ons, zo wel als in Frankryk, de goedkeuring van verstandigen zal wegdraagen, en tot het algemeen welzyn verstrekken.

Akademische Redenvoeringen over de Studie tot de Schilderkunst, ter vorming van jonge Kunstenaaren, en ter juiste beoordeeling van de beste werken der Kunst, door JOSUA REYNOLD, *Præsident der Koninglyke Academie der Schilderkunst, te Londen. Naar de laatste origineele uitgave vertaald. Te Amsterdam, by* J. van den Burgh *en* Zoon, 1787. *In gr. octavo*, 200 *bladz.*

In een zevental van Redenvoeringen ontvouwt de Heer *Reynold* het voornaamste, dat tot het theoretische der

Schil-

Schilderkunst behoort, met aanwyzing hoe de daarin gelegde gronden, ten meesten nutte, in praktyk te brengen zyn. De eerste Redenvoering gaat, by manier van inleiding, over het nut eener welingerigte Academie, en over de rechte studie der Schilderkunst in 't gemeen. En in de volgende handelt de Præsident over de Theorie der Kunst, en over de onderscheiden leerwyze in de studie der Schilderkunst; de te stipte navolging der Natuur; den grooten Styl; den onderscheiden Styl in de Schilderkunst; de navolging der Schilders, en den smaak in de Schilderkunst. Zyn Ed. draagt hier zyne welberaade overdenkingen nopens deeze onderwerpen op eene leerzaame wyze oordeelkundig voor; en baant den Kunstleerlingen een weg, op welken zy, zo ze den rechten lust en de vereischte geschiktheid hebben., met hoop op een goeden uitslag kunnen voortgaan. Tevens zyn zyne opmerkingen meerendeels van dien aart, dat ze niet alleen denzulken, maar in 't algemeen den Kunstminnaaren, in 't wel beoordeelen van 't fraaie der Schilderstukken, te stade kunnen komen. ——— Het geen hy, bovenal, in deeze Redenvoeringen bedoelde, drukt hy aldus uit.

„ Mijn oogmerk met de Redenvoeringen, die ik bij deeze Akademie gehouden heb, was, om zekere algemeene ideën vast te stellen, welke mij tot de vorming van een gezonden smaak wezenlijk toescheenen, ——— onontbeerlijke grondregels, wanneer men de leerlingen in zekerheid wil stellen, tegen de dwaalingen, waartoe het traage temperament, dat in dien tijd des levens de meeste heerschappy voert, zo ligt verleidt, en het welk de hoope van zo veele geslachten van veele beloovende jonge mannen, in alle de deelen van Europa verijdeld heeft. ——— Verder wenschte ik de vooroordeelen te beteugelen, en zo mogelyk ze geheel onder te brengen, welke de overhand krijgen, wanneer het mechanische der schilderkunst zijne volkomenheid bereikt heeft: en die, wanneer ze eens heerschen, de hoogere en gewigtiger deelen deezer geleerde en vrije kunst voorzeker geheel en al vernietigen." ——— Een byzonder voorbeeld hiervan levert ons zyne opmerking wegens de Genie, tegen de zodanigen, die dezelve niet recht beschouwen, en haar te hoog verheffen.

Men vindt 'er naamlyk, die, over de Schilderkunst schryvende, dezelve voorstellen als een soort van inspiratie, of een geschenk, 't welk aan eenige byzondere begun-

gunstigden by hunne geboorte wordt medegedeeld. Dit doet hen, de een wat sterker dan de ander, veelal de aanraadingen van anders denkende, tot het navolgen van meesters in de Schilderkunde, wraaken. Zelfs de zulken onder hen, die eenigzins billyker en redelyker willen schynen, staan alleenlyk toe, dat de studie met het navolgen aanvangen moet: maar dat wy ons niet langer aan de gedagten onzer voorgangers moeten houden, dan tot wy in staat zyn, om voor ons zelven te denken. Zy houden de navolging voor den reeds meer gevorderden leerling zo schadelyk als zy den beginnenden nuttig was. —— Hier tegen nu kant de Heer *Reynold* zig indezervoege:

„ Wat mij betreft, ik moet bekennen, dat ik niet alleen genegen ben, om de onbepaalde noodzaaklijkheid der navolging in de eerste jaaren der kunst te beweeren; maar ik ben zelfs van gedagten, dat het bestudeeren van andere meesters, het geen ik hier navolging noem, door ons gansche leven zich moet uitstrekken, zonder ergens de kwaade gevolgen te vreezen, die men haar te last legt, dat naamelijk de geest verzwakt, of wij verhinderd worden, om onzen werken het originele te geeven, dat onbetwistbaar elk werk altijd hebben moet. Ik ben integendeel verzekerd, dat blootlijk door de navolging verscheidenheid, ja zelfs originaliteit, in de vinding voortgebragt wordt.

„ Ik zal nog verder gaan: Zelfs de Genie, ten minsten het geen doorgaands zo genaamd wordt, is het gewrogt der navolging. Doch daar dit het algemeen gevoelen schijnt te weêrspreeken, moet ik mijn stelling eerst verklaaren, eer ik haar bewijs.

„ Men gelooft van de Genie, dat zij het vermogen is, om voortreflijke dingen voort te brengen, welke buiten het bereik van de regelen der kunst liggen: eene kracht, die geen onderricht leeren en geen vlijt geeven kan. —— Dit gevoelen van de onmogelijkheid om die schoonheden te bereiken, welke op een werk het zegel der Genie drukken, veronderstelt, dat ze iets bepaalder zij, dan ze waarlijk is, en dat wij het over dat gene, wat wij als het Charakteristike der Genie aanmerken, altijd en zonder uitzondering eens moeten zijn. —— Maar het is eene uitgemaakte waarheid, dat de graad van voortreffelijkheid, die genie aankondigt, op verscheiden tijden en onderscheiden plaatzen, ook verscheiden is. Dat dit zo zij, bewijzen

zen de onderscheiden gevoelens der menschen, die hierin zo dikwijls verschild hebben.

„ Toen de kunsten nog in haare kindsheid waren, wierd het enkel vermogen, om de gelijkheid van een voorwerp te tekenen, als een haarer grootste vermogens beschouwd. Het gemeene Volk, onweetende in de grondregelen der kunst, spreekt nog tot op den huidigen dag, op dezelfde wijze. Doch toen men bevond, dat elk, alleen door de waarneeming van zekere voorschriften konde geleerd worden, dit en nog een groot deel meer te doen, veranderde men in de toepassing van den naam Genie, en gaf hem alleen aan die, welken het eigenlijk karakter van het voorwerp dat zij afbeelden, 'er bijvoegden: kortom zulke eigenschappen, of voortreflijkheden, welker voortbrenging toenmaals door geen bekende of bekend gemaakte regelen konden geleerd worden. Wij zijn echter zeer overtuigd, dat de schoonheid der vorm, de uitdrukking der hartstochten, de kunst van samenstelling, zelfs het vermogen om onzen werken eene algemeene houding van grootheid te geeven, tegenwoordig zeer onder het bereik der regelen staan. Tot hiertoe echter wierden deeze voorrechten enkel als werkingen der genie aangemerkt, en met recht, zo dra men de genie niet voor een inspiratie, maar voor de werking eener juiste waarneeming en ondervinding, neemt. Hij, die het eerst eenige deezer waarneemingen maakte, en ze zo uit elkander zette, dat ze nu een onveranderlijk principium voor hem zelven, naar 't welke hij werkte, vormde, had deeze verdienste: doch niemand ging waarschijnlijk op eens zeer ver, en in 't gemeen zal de eerste, die den wenk gaf, ten minste in het eerste, niet geweeten hebben, hoe hij hem zeker en regelmaatig volgen moest. Hij zelve bewerkte hem nog meer, en kwam nog verder, tot dat het geheim ontdekt was, en de uitoefening zo algemeen wierd, als eene verfijnde uitoefening gemaakt kan worden. Hoe menigerleie grondregels 'er nog meer te bepaalen zijn, kunnen wij niet zeggen: doch daar de kritik waarschijnlijk met de kunst, die haar onderworpen is, hand aan hand gaat, zo durven wij wel stellen, dat, gelijk de kunst voortgaat, zo ook haare krachten meer en meer door regelen zullen onderstennd worden.

„ Doch welke schreden de kritik ook tot haar voortgang moge doen, zo vreezen wij toch geenzins, dat de vinding daardoor ooit zal vernietigd of onderdrukt worden,

den, of dat de werkzaame daadigheid des verstands zich geheel en al binnen de paalen van een geschreven wet zal laaten kerkeren. De Genie zal altyd nog ruimte genoeg hebben, om te speelemeijen, en zich buiten de enge grenzen van een Mechanisch handwerk te houden. —— Het geen wij Genie noemen, begint niet daar, waar de regelen, in 't afgetrokkene, ophouden; maar waar de bekende, algemeene en afgesleten regelen niet langer eenige plaats vinden. Het is volstrekt noodig, dat zelfs werken van genie, zo zeer als alle andere werken, gelyk zij haare reden hebben, zoo ook haare regelen moeten hebben. Het kan niet bij toeval komen, dat voortreflijkheden met gezetheid of eenige zekerheid voortgebragt worden; want dit is de natuur van het toevallige niet: maar de regelen, welke door mannen van buitengemeene talenten, of zogenaamde lieden van Genie worden bepaald, zijn of zulke, die zij door eigen bijzondere waarneeming ontdekken, of van zulk een fijn weefzel, dat ze niet zo ligt uit te voeren, of door woorden uit te drukken zijn; vooral daar de Kunstenaaren niet altijd zeer geschikt zijn, om in deeze soort hunne denkbeelden mede te deelen.

„ Hoe weinig wezenlijk voor het overige deeze regels mogen schijnen, en hoe moeilijk dezelve schriftelijk mogen mede te deelen zijn, zo worden ze toch in de ziele des kunstenaars zo zeer gezien en gevoeld, en hij handelt volgends dezelve, met zo veel zekerheid, als of ze, om zo te spreeken, het papier ingelijfd waren. Het is waar, deeze verfijnde grondregels kunnen niet altijd zo vatbaar gemaakt worden, als de grovere regels der kunst: maar daaruit volgt niets verder, dan, dat de ziel in zulk een gang gebragt kan worden, dat ze door een soort van scientifischen zin het eigenlijke ontdekke, dat door woorden, inzonderheid woorden van zulke ongeoefende schrijvers als wij zijn, zeer bezwaarlijk aan de hand gegeeven kan worden.

„ De vinding is een der groote kenmerken van Genie: maar, wanneer wij met de ondervinding raadpleegen, zullen wij bevinden, dat wij door de kennis, die wij aan de vindingen van anderen maaken, zelve leeren vinden: gelijk wij ook, door het leezen van de gedagten van anderen, zelve leeren denken. Iemand, die zijn smaak in zo verre gevormd heeft, dat hij in staat is, om de schoonheden van groote meesters te smaaken en te gevoelen, heeft het reeds in zijn studie zeer verre gebragt: want

eu-

enkel, uit de bewustheid van deezen smaak van het juiste, zwelt de ziel van een inwendige grootheid, en wordt daardoor zo getroffen, als of zij zelve voortgebragt had het geen zij bewondert. Onze harten, die dikwijls op deeze wijze worden getroffen, door de aanraaking van die geenen, die wij wenschen te gelijken, zullen gewis iets van hunne denkwijze vatten, en wij zullen in onzen eigen boezem ten minsten eenige straalen van hun vuur en glans opvangen. Deeze neiging, die in kinderen zo sterk is, om, ook zonder toeleg, den algemeenen toon en aart van hun, met welke zij het meeste omgaan, aan te neemen, heeft bij ons plaats, alleen met dit onderscheid, dat een jong gemoed veel buigzaamer en meer tot navolging genegen is; maar bij rijper jaaren meer verhard wordt, en meer verwarmd en vermurwd moet worden, eer het diepe indrukken aanneemt.

„ Uit deeze aanmerkingen, die men bij meerder nadenken nog verder kan uitvoeren, blijkt, hoe ten uiterste gewigtig het zij, dat onze gemoederen zich der beschouwing van het voortreflijke gewennen: maar ons niet laaten vergenoegen, met zulks enkel in onze jeugd te doen; maar dat wij, in een onafgebroken omgang met alle waare voorbeelden van grootheid, tot het laatste oogenblik onzes levens voortvaaren. Hunne vindingen zijn niet alleen het voedsel onzer kindsheid, maar het wezenlijke, dat de volkomen rijpheid onzer mannelijke kracht onderhoudt."

De verscheiden tijdperken desmenschelijken Levens, geschetst in een zestal Redenvoeringen, voorgeleezen in de Maatschappij der Verdiensten, onder de Zinspreuk: Felix meritis, *vergaderende binnen Amsterdam. Door* A. FOKKE SIMONSZ., *Medelid derzelver Maatschappije, Hoofdlid van het Amsterdamsch Dicht- en Letteroefenend Genootschap, Lid van het Dichtgenootschap* Oefening kweekt Kunst, enz. *Te Amsterdam, bij* A. Fokke Simonsz., 1786. *Behalven het Voorwerk,* 312 *bladz. in gr. octavo.*

In een zestal van Redenvoeringen beschouwt hier de Redenaar *Fokke* den Mensch, in zyne *Geboorte*, *Kindsheid*, *Jongelingschap*, *Manlijken Ouderdom*, *Grijsheid* en *Dood*. Op ieder deezer Onderwerpen vestigt hy onze aandagt, en doet 'er in ons gadeslaan, de wyze en goedertieren wegen

des grooten Albeſtierders, die den Mensch trapswyze tot eene hoogere volmaaktheid wil opleiden, ter welker voltooijing naa dit leeven hy hem geſchikt heeft. Onze Redenaar doet ons tevens opmerken, hoe de Opvoeding in de Kindsheid, het gedrag in de Jongelingſchap, het leevensbeſtier in den Manlyken Ouderdom, waar van men de gevolgen in de Grysheid veelal ondervindt, die egter ook nog haare eigenaartige werkzaamheden ten voor- en nadeele kan oefenen, den weg baanen om ons tot die volmaaktheid te brengen, of om ons daar van te verwyderen, eer dat de Dood ons aan den eindpaal des menschlyken levens op deeze Waereld voert. In de voordragt van dit alles ſchetst hy het beloop van 's menſchen leeven, in die verſchillende tydperken, met gepaste trekken; deelt onder dezelven zyne wysgeerige en zedekundige bedenkingen mede; en verlevendigt zyne redeneeringen hier en daar met geſchikte Dichtkundige cieraaden. Deeze manier van behandeling maakt zyne Redevoeringen gevallig voor den Leezer; en Leezers van verſchillenden ſtand en ouderdom kunnen 'er een leerzaam gebruik van maaken. —— Zie hier, tot eene proeve, eene les wegens de Grysheid, die ook de Jeugd mag leezen, en welker overdenking allen te ſtade kan komen, eer de dagen der Grysheid naderen. —— Onze Autheur, opgemerkt hebbende, hoe de jeugd de grondſlag is, waarop de zuil des ouderdoms ſtaat, leidt ons, ingevolge hier van, ter beſchouwinge van den invloed der eerſte op den laatſten.

„ Wij behooren hier, zegt hy, tot de kindsheid van den grijzaard te rug te treeden, en acht te geeven op de opvoeding, welke hij genooten heeft; is dezelve verzuimd, verkeerd aangelegd, of geheel verwaarloosd, de grijzaart zal 'er de naweenen van gevoelen; is dezelve zorgvuldig en op de beste wijze beſtierd, de grijzaart zal 'er nog op het einde zijnes levens dankbaarlijk de heilzaame vrugten van plukken: laaten wij deeze twee gevallen eens elk afzonderlijk overzien, tegen elkander vergelijken, en daar uit een beſluit opmaaken.

„ Het kind, de jongeling, welke men nimmer zucht tot weetenſchap heeft ingeboezemd, nimmer wijsgeerig den aart en de geſteltenis aller dingen heeft leeren kennen, loopt het grootſte gevaar van in de jeugd op het groote pad der weelde te vervallen. *Venus* en *Bachus* vieren daar een huwlijksfeest, waaruit verzwakking, gicht en voeteuvel gebooren worden. De jeugd gaat op dit vrolijk feest ter gast, maar

maar de grijsheid wordt door het onaangenaame bezoek hunner kinderen lastig gevallen; zij vieren mede een jammerlijk feest in haar gemoed, verzwakking paart aan misnoegen en baart ongezelligheid, gicht paart aan ongeduld en baart norsheid, het pijnlijk voeteuvel paart aan wanhoop, en baart schrik voor den dood: en zoo de natuurlijke sterkte des lighaams alle deze gebreken afweert, de gevolgen der onbandige levenswijze prenten zig in de ziel, en de nog weelderige grijzaart is de spot en het voorwerp van verachting der jonge lieden; want het geen, waaraan de natuur in de jeugd gewend is, wordt nimmer geheel uitgewischt.

„ Het Hollandsch spreekwoord, *jong gewoon, oud gedaan*, is zo waarachtig, dat men het zig altijd tot een regel behoorde voor te stellen, zo wel in de opvoeding van anderen, als in de bestiering van zigzelven in de jeugd; dat men voor alles zorgde, op niets dan op iets roemenswaard, en der verhevene menschelijke ziele voegende, zijnen lust en genegenheid te vestigen; want zijn wij eenmaal in de jeugd aan de verleidende weelde geheel overgegeeven, wij zullen in den ouderdom nog naar dezelve haaken, en wat tog is 'er belagchelijker, wat zeg ik, wat is 'er afkeeriger dan een dartele schaamtelooze grijzaart? Daarom zegt MENANDER in zijne blijspelen:

Een grijze minnaar is 't rampzaligst aller dingen.

Of zo men het letterlijk wilde vertaalen:

In de grijsheid te beminnen is de grootste en laatste slag des kwaaden fortuins.

OVIDIUS voegt de wapenen en de liefde bijéén, als hij zegt:

De grijze krijgsman is versmaadlijk, en de Min,
Wanneer hij de ouden treft, heeft boerten in den zin.

„ En al is het dat de jeugd nimmer geneigdheid tot de weelde gehad heeft, indien zij ook nimmer opgeleid is, om, in de beoefening der weetenschappen, het zoet genoegen, 't geen in dezelve zo rijkelijk verborgen ligt, elk na zijne gelegenheid, te genieten; wanneer zij nimmer geleerd heeft *door verdiensten gelukkig* te worden, welk een lastige ouderdom moet niet op zo eene ononderweezene jeugd volgen! Een onbebouwde akker draagt distelen en doornen, en een onbebouwd gemoed brengt in de grijsheid de wrangste vrugten van zelfverveeling en moeijelijken omgang voort. De gewoone vermaaken des levens niet meer kunnende gebruiken, hegt zig de ziel aan een vermaak, dat haar

Taal-Dicht-en Letterkundig Magazyn. *Door* G. BRENDER à BRANDIS. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by* C. Groenewoud, 1786. *In gr. octavo* 364 *bladz.*

Naar de inrigting van dit Magazyn behelst dit Deel wederom, buiten eene verscheidenheid van grootere en kleinere Gedichten, benevens eenige Stukjes van Vernuft en Smaak, die hunne gevalligheid en leerzaamheid hebben, eene Oordeelkundige Verhandelingen van Dr. BLAIR, over de Gedichten van *Ossian*, den Zoon van *Fingal*; mitsgaders eene ontvouwing van het verband tusschen de Regtsgeleerdheid en den Koophandel, opgesteld, door Mr. C. W. DEKKER. Hier by komt verder nog eene verzameling van taalkundige bedenkingen. S. H. WZ. brengt ons onder 't oog eenige voorbeelden der onderscheidene spelling van byna gelykluidende woorden, als *Graaf, Graayen, Graf, Graaven, te Graaven, ten Grave gaan*, en meer dergelyken. E. S. D. G. maakt het hier vry waarschynlyk dat het hedendaagsche woord *treil* zamengetrokken is uit het verouderde *trekel*, en staaft voorts nader zyn voorheen opgegeeven gedagten, wegens het woord *Ambt*, als door zamentrekking gesprooten uit het oude woord *Ambacht*, by KILIAAN vertaald *Officium, munus, munus publicum*: welke zamentrekking, gelyk de Autheur ten slot aantekent, ook te bespeuren is, in de benaaming van een gedeelte der Groninger Ommelanden, thans het *Oldambt* geheeten, waarvoor men oudtyds schreef *Aeldambecht* en *Oldambocht*. Van die zelfde hand heeft men hier wyders twee Brieven aan den Heer J. L. in antwoord op twee nevensgaande Brieven, door dien Heer aan hem geschreeven. Deeze Briefwisseling vervat taalkundige naspooringen, in welke twee goede Vrienden elkanderen de behulpzaame hand bieden, ter grondiger kennisse onzer Nederduitsche taale; by welke gelegenheid ons in deeze Brieven verscheiden ophelderingen, wegens de afleiding, betekenis en kragt veeler woorden in onze taale, medegedeeld worden. Tot een staal hier van verstrekke het volgende, over de betekenis van het voorzetsel *her*, waaromtrent de eerstgenoemde zig, in zyn antwoord aan J. L. aldus uitlaat.

„ In het verband van uwe Taalkundige aanmerkingen over de voorzetsels *er* en *her*, zoekt gij te bewijzen, dat het voorzetsel *her* een dubbele betekenis heeft, naamlijk die van ons *wederom*, en die van ons gebruiklijk *ver*; doch deeze onderscheiding, in de beduidenisse van dat woordje, kan ik geenszins goed heeten. — Beschouw het zelve eens met mij op de keper, en gij zult, denk ik, overtuigd worden van uwe misvattinge. — In alle werkwoorden, die dit voorzetsel *her* hebben, geenen uitgezonderd, heeft

heeft het zelve de betekenis van *wederom*, *rursus*, *denuo*, en nergens de kracht van eene zoo genoemde *præpositio intensiva*. —— Gy telt eenigen op, waarin *her* van den zelfden nadruk is als *ver*, gelijk *hereenigen* het zelfde met *vereenigen*, *hernieuwen* het zelfde met *vernieuwen*, enz. 't Is waar en ik stem het ook geern toe, *her* en *ver* zijn hier voorzetsels van dezelfde beduidenisse, maar beiden komen ze hier voor in eenen hervattenden zin, beiden betekenen ze hier *rursus*, *denuo*, *iterum*, *vereenigen* is immers *wedereenigen*, *reconciliare*. *vernieuwen* is *weder nieuw maaken*, *renovare*; en zoo is *ver* in alle anderen, die Gy opnoemt, het zelfde met *weder*. —— Het voorzetsel *ver* wordt veeltijds gevoegd voor werkwoorden als een *intensivum*, ook dikwils als een *privativum*, (als, *vervoeren*, *verleiden*, *vervliegen*, *verbranden* enz.) en ook nu en dan eens als een *iterativum*; en in den laatstgenoemden zin komt het voor, in de door u bijgebragte werkwoorden, als *vereenigen*, *vermaaken*, *vervatten*, *verwijderen*. Over de kracht van dit voorzetsel *ver*. kunt Gy naaleezen TEN KATE *Aanl.* II D. bl. 53. WACHTER, *Gloss. Germ.* en FORTMAN *Taalk. aanm.* bl. 12 — 21. — Oulings gebruikte men meer woorden van dien aart, die thans geheel niet meer in zwang gaan, als bij voorb. *verkennen*, *recognoscere*, (*herkennen*); *Brab. Chronycke*, bl. 5 a. *En Brabon verwonderde sere, toe die vrouwe wesen mochte, en ghinc wten scepe op 't slot, ende doen hi daer boven kwam*, VERKENDEN *si elc den anderen, want si te samen waren opgewassen, maar si was veel ouder dan Brabon*; —— *verscheppen*, *transformare*; *Bevuarde totten Heilighen graue van* BREIDENBACH; *waert saecke dat Lucifer het selven mochte* VERSCHEPPEN *in al sulcke figure offte ghedaante, in welcke die mensche anders niet bekenne mochte, dan dat hij Xpus wair.* —— De Heer van St. ALDEGONDE noemt in zijnen *Bijenkorf*, bl. 59 de Roomsche *transformatie*, de VERSCHEPPING *van brood in vleesch.* HOOFT Ned. Hist. bl. 68. *als toen* VERSCHIEP *zich de smook in vlam*: —— *verhaalen*, *repetere*, *herhaalen*, —— *Chronycke van Brabandt*; bl. 37 b. *Dies hem Roelant seer schemde, ende* VERHAELDE *sijn erachten, in Gode vertrouwende aanveerde sinen viant bider kinnen, die met langen haire behangen was*; URSINUS, *Schatboek* bl. 71. a. *Hoewel wij dese questie hierna in den Artijckel van de Wet wederomme* VERHAALEN *zullen*: zie ook bl. 17 b. J. CARION *Chronijke* bl. 19, *die beloefte is Abraham somichmael* VERHAELT —— onze Bijbel vertaaling Job IX. 18. *Hij en laat my niet toe mijnen adem te* VERHAALEN. Dit oude *verhaalen* is, in oorsprong, het zelfde met ons nog gebruiklijk *verhaalen*, *narrare*, 't welk de Latijnen anders uitdrukken door *referre*, waar in wij het zelfde denkbeeld vinden, zie VOSS. *Etymolog.* in *voce*; en 't welk de Hoogduitschers noemen *Relation thun*, zie KRAMERN, *N. D. Holl.*

Holl. Wortenbuch. * —— *vervormen*, *reformare*, vindt men bij BREDERO. *Lucelle*, vijfde uitk.

Of schoon de maen VERVORMT *haer wolcken en haer ringen*
De Meijsjes zijn niet min ook vol veranderinghen.

Ver-

„ * Dit *verhaalen*, *narrare*, komt dus ook in de kracht van zijnen zin en aanduiding volmaaktlijk overeen met het oude *vertrekken*, ook *narrare*; bij KILIAN en MEIJER Woordensch. aangetekend; van welk woord, dat thans geheel onverstaanbaar zou weezen, men hier eenige voorbeelden kan zien. —— *Sp. Hist.* van MAERLAND I. bl. 72.

Daer was een bedde met goude gebort
Met puerpere, en met bissen (Lijnwaad) *gedect*,
Daer noit man, alze men VERTRECT,
Up ne sat, dat wos de ruste (de rustplaats)
Van Asenech, als 't haer luste.

II bl. 467.

Wijn ontsteket des menschen zin,
Ende waerre iet heijmelicheden in,
Met schamelheden ouer dect,
Die wijn doet, dat men 't VERTRECT.

VAN VELTHEM, *Sp. Hist.* bl. 50.

Hierna seldij in 't gemene
Horen al VERTRECKEN *mi*,
Hoe 't wederwan die deghen vri.

Chron. van Brab. bl. 5 *a. En si* VERTRACK *hem alle haer geschiedenisse, hoe datse met haren man wt Griecken kwam, ende hoe datse onderwegen gelach van eenen sone, die heet Octauiaan*; —— *van kinde geliggen is* bij KILIAN, *prædolore partus decumbere*, welke betekenis hier zeer wel strookt.

De *vier wterste* van J. B. HOUWAERT, bl. 2.

Nochtans sal ick met Godts hulpe VERTRECKEN.
Dit visioen, en in Rherorijcke stellen.

BREDERO *Lucelle*, 3 *uitk.* 2 *bede.*

Ick laet mij duncken, dat ick mondling haer VERTRACK
Een deeltje van mijn leet en overgroote smarten,
Dat haer het ander deel souw dapper gaen ter harten.

Dezelfde in zijn *Moortje* 4 *uitk.* 8 *bed.*

En sal ick niemant dan, mijn vreuchden eens ontdecken?
Och! of hier ijemant waer, die ick mocht VERTRECKEN.

En nog eens in het *Moortje* 5 *Deel* 5 *bed.*

Doet wijslijck als een man, ick ga na binnen, siet;
VERTRECKT *de goede man, hoe 't alles is geschiet.*

Die meer voorbeelden begeert, zie HUYD. Proeve II. bl. 311, daar de Heer LELYVELT in menigte op aantekent. KLUIT in zijnen Lijst van zelfst. naamw. bl. 568 op vertrek, en VAN HASSELT op dit woord bij KILIAN."

Verkomen voor *herkomen*, *tot zichzelven komen*, bij denzelfden BREDERO, *Lucelle*, *inhout van 't ſpel*: —— *In 't vijfde en leste deel*, *Lucelle en Ascagnes*, *vermaert voor doot*, VERKOMEN, *buiten alle hoop*, *in goede gezontheijt* — *verkaauwen*, *remandere* lees ik in een oud H. H. S. (dat zonder Jaargetal is, doch alle blijken van oudheid draagt) zijnde *eene Corte oefeninghe om te comen tot die Liefte Gods* —— *ist dat ſacke dat wij deſe voornoemde punkten wel willen aanmerkke*, *en als reijne en juuvre dierkens wel* VERKAUWEN.* —— Zie daar eenige voorbeelden van oude werkwoorden, waarin *ver* de betekenis van *wederom* heeft, en die wij thands met het voorzetſ. *her* bezigen, en dus een klaar bewijs, dat *ver* in die woorden, welke gij aanvoert, het zelfde met *her* (*wederom*, *rurſus*,) is; —— daar dan *ver* hier volſtrekt aan *her* beantwoordt en gelijk is, en *her* hier eene *præpoſitio iterativa* is, moet het u klaar blijken, dat *her*, in alle door u opgetelde werkwoorden, en in de anderen, die wij van dat ſlag in onze taal hebben, altijd de betekenis van *wederom*, *iterum* heeft, en nooit als een *intenſivum* voorkomt, of anders gebruikt wordt."

„ * Bij dit *verkaauwen*, dat ook geſchreeven wordt *erkaauwen*, merkt de Heer K. TUINMAN in zijne Fakkel der N. T. aan, dat de ouden zeiden *ederkaauwen*, en wij hiervan door zamentrekkinge ons *erkaauwen* hebben: de Heer VAN HASSELT, in zijne aantekeninge op dit woord, bij KILIAN, is van dezelfde meening, en bevestigt dit zelfs met een voorbeeld uit een oud H. S. Doch deeze gedachte komt mij zeer vreemd voor; en ik kan niet begrijpen wat *eder* en *ederkaauwen* hier zou zeggen willen. De Heer VAN HASSELT beroept zich op *ericken*, het zelfde met *ederikken*, *remandere*, welke beide woorden bij KILIAN te vinden zijn; doch het bewijs, uit dit woord gehaald, doet, mijns oordeels, hier niet af: *ederikken* is niet zamengevoegd uit *eder* en *ikken*, maar uit *ede* en *rikken*; in het Alam. LUCHAN *kaauwen*: en dit *ede* betekent bij ons en onze Taalverwanten *wederom*, *iterum*; het M. G. is ID, het A. S. ED en het Alam. ITU; *ederikken* is dus *nog eens kaauwen*, *herkaauwen*. —— Doch het woord *eder* is bij de Ouden onbekend; anders toch had de groote TEN KATE, in zijne *Aanl.* tot de kennis der Ned. Spr. II. D. bl. 58 'er waarſchijnlijk ons voorzetzel *her*, naar welks afkomst hij te vergeefs zoekt, van afgeleid; *ederkaauwen* kan derhalven in onze taal niet weezen, maar wel *edekaauwen*; dan dit kan nooit *erkaauwen* door verkortinge uitleveren, wijl de *r* van zelve niet uit de lucht kan regenen. —— En wat de plaats, die de Heer VAN HASSELT uit de oudheid bijbrengt, betreft, hier kan de afſchrijver zich zeer wel vergist hebben, door *ederkaauwen* te ſchrijven in ſtede van *edekaauwen* of *wederkaauwen*."

Staats- en Karakterkundige Byzonderheden, betreffende FREDERIK DEN II. *Koning van Pruisſen. Uit het Hoogduitsch, naar den derden Druk. Eerſte Deel. In 's Gravenhage by* I. van Cleef, 1787. *Behalven het Voorbericht, 242 bladz. In gr. octavo.*

Onder deezen Tytel heeft men byeen verzameld, voor eerst, eene menigte van byzonderheden, die 's Vorſten bedryven en ſnedige gezegden, in veelerleie omſtandigheden, betreffen, welken zyn Charačter ten duidelykſte ontvouwen; en men meldt ons in 't Voorbericht, dat men zig op deeze Anecdoten, als niet zonder keuze, en niet dan op geloofwaardige getuigen, geplaatst, volkomen mag verlaaten. Hier by komen, ten tweede, merkwaardige Kabinets-orders, die *Frederik* den II meer byzonder als Ryksbeſtierder kenſchetzen: wyders eene Briefwisſeling tusſchen den Koning van Pruisſen en den Generaal *de la Motte Fouquet*; en voorts ook een Aanhangſel; behelzende eene Briefwisſeling tusſchen zyne Majeſteit en den Staats- en Kabinets-Minister, den Heer Graaf *van Hertsberg*: welke eerſte Briefwisſeling ons den Vorst in zyne Krygsverrigtingen voorſtelt; terwyl de laatſte hem ons als den Man van Studie doet beſchouwen. Ten laatſte is hier nog toegevoegd, een uittrekzel uit de aanſpraak des Konings aan de Pommerſche Gedeputeerden, in 't jaar 1780; welke aanſpraak zyne beredeneerde goedhartigheid en zugt ter herſtellinge van 's Volks welſtand openlegt. — De Pruiſſiſche Vorst komt hier dus in onderſcheiden gezigtspunten voor; en telkens vertoont hy zig als een Man van uitſteekende bekwaamheden; waarover men zig veelshands ten hoogſten hebbe ten verwonderen; 't welk de leezing van eene verzameling van byzonderheden van dien aart en gevallig en leerzaam maakt. Een en ander onderſcheiden kort ſtaal, uit de veelvuldige hierin voorkomende, zullen wy in deezen nog plaatzen.

„ Na de overrompeling by *Hogkirchen* 1758, liet de Koning den 17 van Wynmaand alle Generaals en Stafofficieren by zich komen, en ſprak hen op de volgende wyze aan: „ Gy „ weet, myne Heeren, dat de Armée eene *ſurpriſe* geleden „ heeft. De donkerheid van den nagt heeft 'er de ſchuld van. „ Doch gy moet ſlegts bedenken, waar wy thans ſtaan. Wy „ zyn in *Opper-Lausnits*. Wy hebben onze goederen, vrou„ wen en kinderen, agter ons. Als wy nog ééns wyken moe„ ten, is dit alles verlooren. Eene ſpoedige Bataille is onver„ mydelyk. Ik zelf wil, eer ik wyk, met het overige van „ myn leger my liever laaten begraaven. Ik geloove, dat elk „ zo denken zal, en die zo niet denkt, moet zich liever aan„ geeven, en kan terſtond na huis gaan. Is 'er ook iemand „ onder u?" —— Na een korte pooze, wanneer eenige Generaals den Koning verzekerden, dat zy, gelyk tot hier toe,

met

met vreugde, zich van hunnen pligt zouden kwyten, nam hy zyn ongemeen vriendelyk wezen weder aan.

„ Deeze Redevoering, hoe kort zy ook is, bevat veel voortreflyks en kragtigs in zich, en is een bewys, welk een groot kenner van 't menschlyk hart de Koning was."

„ Zeker Overste in het gevolg des Konings had veele Kinderen, zo dat zyn inkomen niet toereikte tot de noodige uitgaaven, en hy zich genoodzaakt zag schulden te maaken. Hy werd zeer mymerend, alzo deeze schulden reeds 2000 Ryksdaalers beliepen, en hy geen kans zag om ze af te doen. De Koning vernam dit, liet hem by zich ontbieden, en zeide tot hem: *Gy ziet 'er zo mismoedig uit: wat scheelt u? Zeg het my! goede vrienden moeten elkanderen hunne bekommeringen mededeelen.* Maar, eer de Overste op deeze onverwagte vraag kon antwoorden, vervolgde de Koning; *Ik heb gehoord, dat gy 2000 Ryksdaalers schuldig zyt.* —— Thans keerde zich de Koning na eene tafel, die by de hand stond, op welke rolletjes met *Frederiks a'Or* lagen; nam 2000 Ryksdaalers, gaf ze den Oversten over, en zeide: *Betaal hier uwe schulden mede.* Vervolgends nam hy nog eens dezelfde somme, en overhandigde die den Oversten insgelyks, met deeze woorden: *Houd hier zo mede huis, dat gy geene schulden meer behoeft te maaken.*"

„ De Krygsraad *** kreeg zynen Titel, daar hy om verzogt had, van den Koning; maar in het appointement, op zyn Request, moest, op uitdruklyk bevel des Konings, ingevoegd worden.

„ De Titel word hem geschonken, onder beding, dat
„ hy nooit besta, zyne Majesteit in den Kryg raad te gee-
„ ven."

„ In een Roomsch-Katholyke Stad in *Silesien* ontdekte men, dat van de zilveren kleinodien, aan MARIA geofferd, verscheiden ontbraken. Na veel naspooren werd de Koster een Soldaat ontwaar, die by den Godsdienst altyd de eerste en de laatste in de Kerk plag te zyn. Men hield hem dan vast by het uitgaan, en vond werklyk verscheiden van de geofferde zaaken by hem. Onaangezien dit overtuigend bewys, ontkende hy nogthans, die gestolen te hebben, en beweerde, de heilige Maagd MARIA, aan welke hy zich in zynen nood wendde, bragt hem by nagt en ontyde deeze zilverstukken zelve in zyn kwartier.

„ Men gaf egter geen agt op deeze uitvlugt, maar verwees hem in den Krygsraad tot eene harde straffe. Toen het vonnis

ter bekragtiging by den Koning kwam, liet deeze aan eenige Roomsch-katholyke Geestelyken vraagen: of zulk een geval naar de leerstellingen van hunne Kerk mooglyk was? Zy gaven eenpaarig ten antwoord: Wonderwerken waren wel ongemeen zeldzaam, evenwel niet geheel onmooglyk; waarop de Koning onder het vonnis schreef.

„ De gewaande Boosdoender word van de straf vrygespro-„ ken, vooral nadien hy hardnekkig den diefstal ontkent, en, „ volgens de verklaaring der Godgeleerden van zyne Kerk, het „ gewrogte Wonderwerk niet onmogelyk is. Doch in 't toe-„ komende verbied ik hem, onder zwaare straffe, noch van de „ Heilige Maagd, noch van eenigen anderen Heiligen, iet meer „ aan te nemen."

Zedelyke uitspanningen voor den gevoeligen Mensch. Tweede Stukjen. Te Amsterdam, by J. de Jongh, 1786. *In duodecimo.* 146 *bladz.*

Melania, welker geschiedenis, in dit Stukje, de eerste plaats beslaat, komt hier in als een voorbeeld van de beminnelykheid der openhartige onschuld. Onkundig van 't geen men Liefde noemt, beschouwt zy een Minnaar, die zig aan haar voordoet, als een Vriend, verstaat zyne taal in dien zin, en behandelt hem ook als zodanig. *Clerval* maakt van haare onkunde geen misbruik; maar verbindt dat vriendlyk hart steeds nader aan het zyne. Dit bleef eenigen tyd een geheim; maar een openbaar aanzoek van een anderen Minnaar bragt dit eerlang aan den dag; en *Melania* betoonde steeds in alle haare gesprekken en handelingen, in die omstandigheden, de zuiverheid van haar hart, in 't ongeveinsd openbaaren haarer aandoeningen, en het onbewimpelde gedrag dat zy hield jegens hem, dien zy als haaren boezemvriend ten hoogste waardeerde. Zulks ging zelfs zo verre, dat zy, toen *Clerval* aan haar toegestaan werd, en deeze niet slegts van vriendschap maar ook van liefde sprak, aan *Clerval* vroeg, „ welk onderscheid is 'er dan tusschen Liefde en Vriendschap?" —— Deeze geschiedenis, welke voorts met een gelukkigen Echt ten einde loopt, is zeer wel uitgevoerd, ter ontvouwinge van de werkzaamheid der aandoeninge van een zuiver onschuldig hart; doch zo schynt de zuivere taal der Natuure niet te spreeken, of het moet zyn in een gansch buitengewoon geval, dat naauwlyks te verwagten is. —— By dit Stukje is gevoegd een verhaal der wederwaardigheden van *Elisabeth Wyndham*, die haaren ongelukkigen leevensloop meldt aan een Heer, welke haar op reis in deerniswaardige omstandigheden ontmoette. Dit verhaal, hier aangevangen, staat in een volgend Stukje besloten te worden.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Nagelaaten Leerredenen over PAULUS *Brief aan de Kolossensen, van* TH. A. CLARISSE, *in leven Predikant te Amsterdam. Naar deszelfs handschrift uitgegeeven door* P. ABRESCH, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Academie Prediker aan de Universiteit van Stad en Lande. Derde Deel. Te Utrecht, by* H. van Otterloo, *te Groningen, by* A. Groenewolt, *en te Amsterdam, by* J. Wessing, Wz. 178(. *In gr. octavo.* 476 *bladz.*

Dit derde Deel bevat 's Mans Leerredenen over Kol. II. 1—15, welken op ene soortgelyke wyze als de voorigen, waer van wy gewag gemaekt hebben (*), uitgevoerd zyn. Tot een stael uit dezelven, dienen de opmerkingen van zyn Eerwaerden over den aert der Filosofie, tegen welke de Apostel de Kolossers, in 't achtste vers, zo ernstig waerschouwt.

„ Om na te spooren den aart van de wijsbegeerte, door den Apostel bedoeld, merken wij aan, dat hij zelf twee groote karakters opgeeft. —— Het *eene* is: het was eene wijsbegeerte, die met een groot voorgeeven van wijsheid gepaard ging, en die tevens diende, om de eer van den Zaligmaaker grootelijks te verdonkeren, en de Christenen, van het hoofd afleidende, in den dienst der engelen en zeer donkere zaaken invoerde. Dit eerste karakter straalt duidelijk door, zoo in het gene vs. 8, 9, 10, en wederom in het 18de vers gemeld wordt. —— Het *tweede* karakter is; het was eene wijsbegeerte, die tevens zeer sterk ieverde voor de onderhouding der mosaïsche plechtigheden, en mogelijk ook voor andere lichaamelijke oeffeningen en onthoudingen, die door de wet niet volstrekt bevoolen waren. Althands de besnijdenis, het onderscheid van dagen, en andere Joodsche instellingen werden 'er in gedreeven,

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroeff.* VII. D. bl. 55, 489.

ven, gelijk uit het geheele beloop van het 11de vers en vervolgens te zien is.

Houden wij nu deze karakters in het oog, dan kunnen wij rasch bemerken, dat hier eene filosofische sekte, die uit de Jooden tot de Christenen overgekoomen, en haare valsche begrippen met het Christendom wilde vermengen, bedoeld is. Dan, met dat alles, blijft het nog duister, welke lieden het eigenlijk waren. Raadpleegt men de uitleggers, de een zegt, het waren Jooden, die *pythagorische* of *platonische* begrippen hadden. Anderen zeggen, Paulus bedoelt de Esseën. Een derde zegt, het zijn die zelfde, die daarna *Kabbalisten* genaamd zijn. Een vierde spreekt van de Oostersche wijsbegeerte, vermengd met het Joodendom. In elk eene van die gezegdens is iets waarachtigs. Het laatstgenoemde wijst ons echter den naasten weg. Te weeten, in het Oosten was een zekere wijsbegeerte, vooral onder de Chaldeen, Persiaanen en Egyptenaars, die merkelijk verscheelde van die der Grieken en Latijnen. Plato en Pythagoras, reizende om wijsheid te zoeken, hadden 'er eenige kennis van bekoomen, en in hunne samenstellen overgebragt. De Jooden in Babel en Assyrien, onder de Chaldeen, Meden en Persen verstrooid, en daarna in Egypten zich onthoudende, hadden 'er ook eenigen smaak van gekreegen, en schikten hunne leerbegrippen eenigzins daarna. Hieruit zijn Esseen en Kabbalisten gebooren, en deze soort van Jooden zijn het, die, daarna tot het Christendom overgegaan, de voorname bedervers van het Christendom waren in de eerste eeuwen. Van dien aart waren de Ebionieten en Cerinthianen, en in eenen zekeren zin alle die Gnostieken, die het Joodendom met het Christendom op eene wijsgeerige wijze hebben zoeken te vermengen.

„ Vraagt gij nader, „ hoedanig was de gesteldheid de„ zer Oostersche wijsbegeerte, en hoe werd zij, eerst „ met het Joodendom, en daarna met het Christendom, „ vermengd?" Zoo veele vraagen, even zoo veele moeijlijkheden! De reden is, om dat wij het meeste, dat wy 'er van weeten, uit de schriften des Nieuwen Testaments, en de getuigenissen der kerkvaderen, moeten opmaaken. Waarbij nog koomt, dat de leerbegrippen dier menschen in duistere en raadselachtige bewoordingen omzwachteld zijn, en de verscheidene sekten, die uit de Gnostieken tot het Christendom zijn overgegaan, ook onderling zoo verdeeld

deeld zyn; dat men te recht zeggen kan: *zoo veel hoofden, zoo veel zinnen.*

„ Zoo veel men echter vrij zeker kan opmaaken, was de Oostersche wijsbegeerte oorsprongelijk afkomstig van eenige Heidensche wereldwijzen, en wel van eenige niet onverstandige, maar echter ook zeer waanwijze, en aan de verbeelding te veel toegeevende lieden. De zetel, daar die wijsbegeerte gebooren werd, is te zoeken bij de Perfen en Chaldeen, en van daar is zij doorgedrongen door geheel Asiën, bijzonder ook in Egypten. Het hoofddoel was, uit te vinden de oorzaak van al het zedelijk en natuurlijk kwaad in de weereld, bijzonder om die uit te vinden, zonder twee eeuwige geesten, die van elkander verscheelden, te stellen. De hoofdstukken van die wijsbegeerte kwamen hierop uit. —— Daar is maar één eeuwig, onafhanglijk, allerwijst en goedertieren Opperwezen; dat is de bron van alle goed, en leeft hoogstgelukzalig in het bovenhemelsche gewest. —— Behalven dien eeuwigen God, is 'er ook van eeuwigheid een verwarde ruwe stofklomp geweest; deze is lijdelijk, en niet leevendig, maar bezit in zich alle zaaden van boosheid. —— De eeuwige God heeft uit zijn wezen verscheidene mindere geesten of goden voortgebragt, en die weder andere mindere geesten. Deze afgeleide wezens noemde men *aeones*, en men telde 'er een oneindig getal en hoop van. Een dezer *aeones* heeft bij geval de stof aangetroffen, en die, of uit boosheid, of met bewilliging van den opperften God, in beweeging en form gebragt. —— Dan hij was, of zwak, of boosaartig, en had dus eenige zielen uit de hemelsche gewesten weeten af te brengen, en die ook met stof vereenigd, tegen den wil van den goeden en opperften God, en tegen de geneigheid dier zielen zelve. —— Hieruit is geboören een onmin tusschen dezen kwaaden geest en den goeden God, en die kwaade geest heeft ook eenige van hem *gederiveerde* geesten weeten te beweegen, om met hem mede te stemmen, dat men de zielen beletten zoude, zich van de stof te ontdoen. —— Der zielen, zelve met stof vermengd, is eene verkeerde geaardheid daar door ingedrukt; zij blijven echter steeds zich neigen, om zich weder van dien band te ontslaan; doch de kwaade geesten poogen dit op alle mogelijke wijze te beletten. —— De goede God, met de menschen bewogen zijnde, heeft hun van tijd tot tijd zekere goede geesten, of voortreffelijke zielen, uit de *pleroma* gezonden, om den menschen den

rechten weg ter zaligheid te leeren; hier toe dienden bijzondere strenge lichaamsverbreekingen, en de bespiegeling hier in dit leven, en na den dood de zielsverhuizing. — Eindelijk, als alle zielen weder tot God verzameld zullen zijn, zal al het stoffelijke verbrand worden, en aan dien kwaaden geest, die de oorzaak van al dit onheil is, zijne magt en heerschappij geheel worden ontnoomen.

„ Deze wijsbegeerte, het zij dat zij enkel een vrucht der verbeeldingskracht van derzelver uitvinders was, het zij dat verbasterde overleveringen die gekoesterd hadden, werd als het toppunt van wijsheid aangezien, en als een ontwerp, dat een wijze keten en verband van alle dingen, goede en kwaade, in zich bevatte. Wanneer nu den Jooden ook deze wijsbegeerte smaakelijk gemaakt werd, zoogen sommigen de grondbeginselen daarvan in, en zochten deze leerbegrippen met hunnen Godsdienst op de best mogelijke wijze te vereenigen. Zij begreepen: Moses leerde ook twee beginsels, God en de stof, daar hij van den *Chaos* vermeldt. Zij dachten welligt, dat Gods Geest, op de wateren zweevende, die *æon* was, die de weereld had geschapen. Zij zullen van den *logos* het woord, en van den Geest, door welken de profeeten bezield wierden, zekere goede uitvloeizels uit de Godheid gemaakt hebben. —— Allermoeilijkst echter schijnt het te begrijpen, hoe zij, staande deze wijsbegeerte, Moses schaduwwetten konden voorstaan, daar de meeste van die verrichtingen stoffelijk en vleeschelijk waren, en men van elders weet, dat de Gnostieken uit de Heidenen *den God* der Jooden voor eenen kwaaden God hielden, wegens de wetgeeving. Dan men moet hierop twee dingen aanmerken. Het *eerste* is, dat de wijsgeeren uit dat begrip, dat de stof kwaad is, en dat de zielen zich van het stoffelijke ontdoen moeten, tweederlei gevolg trokken. Sommigen ontkenden alle zedelijk kwaad, en wisten alleen van natuurlijk kwaad; en die zo dachten waren vijanden van alle wetten en wetgeevers; zij leefden ook losbandig, en die zijn het, die door *Petrus*, *Judas* en *Joannes* in hunne brieven getekend worden. Maar anderen dachten, daar was ook zedelijk kwaad, in de ziel, en dit kwam uit de stof voort; maar niet beter was het, dan het lichaam te onttrekken van alle genoegens, die andere menschen genieten, en het zelve aan veele lichaamelijke oeffeningen over te geeven. Hier heenen helden de meeste Gnostieken uit de Jooden, en daarom waren zij sterk voor de Mosaïsche wetten. *Hier*

kwam

kwam nog bij, dat zij die plechtigheden beschouwden als een zekere *Theurgie* of zielenzuivering, en als geschikt om niet alleen onze zielen te ontdoen van het stoffelijke, maar ook om de booze geesten te bedwingen. Want men heeft opgemerkt, dat de meeste Joodschgezinde Gnostieken voor de bezweering der booze geesten zeer ieverig waren, gelijk dat uit de kabbalistische schriften met zeer veele staalen kan getoond worden.

„ Maar hoe ging het nu, als deze Joodsche Filosoofen Christenen werden? Hoe kwamen zij ter omhelzing van het Christendom, en hoe beschouwden zij het zelve? Dit is niet zeer moeilijk te vatten. Zij hoorden, dat in Jesus leer eene zeer verhevene wijsheid verborgen was; zij konden ook de waarheid der wonderen, die in zijnen naam verricht werden, niet ontkennen; hieruit begreepen zij, Christus was een gezant van God; Hij was uit het hemelsche gewest gezonden, om de menschen tot de gelukzaligheid op te leiden. Zij omhelsden dan in zo verre het Christendom; maar vol zijnde van hunne zielverderflijke dwaalingen, begreepen zij niet dat Hij zelve waarachtig God was. De stof als kwaad beziende, dwaalden zij ook omtrent zijne menschlijke natuur, op meer dan eene wijs. Sommigen achtten, dat Hij in 't geheel geen lichaam gehad had, maar slechts in schijn mensch geweest was. Anderen schreeven Hem een hemelsch lichaam toe. Zulken, die zoo lijnrecht het getuigenis der zinnen niet wilden loochenen, zeiden, als mensch was Hij, even als andere menschen, uit Josef en Maria gebooren; maar een geest van uitneemende heerlijkheid had zich, bij zijnen doop, met den mensche Jesus gevoegd; dezen noemden zij Christus, en maakten dus twee persoonen van den Heiland. Ook zeiden zij, dat dit goddelijk uitvloeisel in het lijden weder van Jesus gescheiden was, en tot de wooning des lichts gekeerd. Hieruit verviel dan ook Jesus priesterlijk en koninglijk ambt, en de toepassing der zaligheid door hem. Hij was enkel een van God bezield profeet, naar hun begrip; van daar, dat de zielen door dezelfde wegen als te vooren moesten gezuiverd worden. En dus sprak het van zelfs, dat zij, die Joodschgezind waren, aankleevers bleeven van de mosaïsche plegtigheden, en alle die instellingen, die tot verbreeking des lichaams, of, naar hun gevoelen, ter weering van de booze geesten, dienen konden.

„ Alle deze wangevoelens zijn in de volgende tijden on-

vraagt, of dan God de wreedheden van eenen magtigen Tijran, die uit trotsheid onschuldige volkeren beoorloogt, millioenen menschen van goed, gezondheid en leven berooft, niets tegenstelt; en of God dan deze ongelukkigen daarvoor geene de minste genoegdoening verzorgt? Dan is hun antwoord op de eerste vrage, dat God tegen zulke gewelddadigheden het gevoel van billijkheid en eere gesteld heeft. Doch hoe veel werkt dan dit gevoel bij Tijrannen, wellustige doorbrengers, dieven, roovers? Op de tweede vraag antwoorden zij dit. In de toekomende wereld zullen zij, die zich hier aan geweldenaarijen hebben schuldig gemaakt, geneigd zijn, om die genen, welken zij onrecht gedaan hebben, om vergeving te bidden, en deze laatsten zullen ligtelijk bewogen worden: om te vergeven en geene voldoening te vorderen. Wanneer men hen vraagt, van waar zij dit met zekerheid weten; dan zeggen zij een verstandig mensch kan niet anders, dan dit vermoeden; want een wrekende God zich voor te stellen, strijdt al te zeer met een verlichten geest. Wanneer men hun zegt, dat dusdoende eenen magtigen en listigen geheel gene beweegredenen overblijven, om zich van ongerechtigheden te onthouden, zo antwoorden zij: ja wel, het gevoel van billijkheid en eer. Wanneer men hun te gemoed voert, dat op deze wijze, hij, die dit gevoel onderdrukt, of wel vleiers, geschiedschrijvers en poëten om zich heeft, die de tirannij tot de grootheid van eenen onsterflijken held maken, doen kan wat hem goeddunkt, dan weten zy verder niet te zeggen, maar, in plaats van te antwoorden, beginnen zij hartelijk te lachen. Men merke op, wat dit slag van Filosofen, inzonderheid als zij nog jong zijn, zich plegen te veroorloven. Het onschuldigste meisje zijn zij in staat te verleiden, en van haar eer en goed te berooven. Weduwen en Wezen borgen zij alles af, en storten dezelve in de uiterste armoede. Hunnen trouwsten vriend ontzetten zij van zijn goed, indien hunne verkwisting zulks noodzaaklijk maakt. Zij storten anderen door laster ter neder, om zichzelven te verhoogen. Hier vinden wij een geloof, dat de schriklijkste vijanden der menschen, de booste duivels teelt. Wijl echter meenig een van hun geen magt en list genoeg heeft, om zijne ongerechtigheden tot aan het einde van zijn tegenwoordig leven voort te zetten, zo heb ik reeds verscheidene gekend, die in de uiterste armoede vervallen zijn. Ik heb eens zulke voorbeelden aan iemand voorgelegd,

legd, die de gronden, welke hij niet wederleggen konde, met lachen en geestige vertelsels beantwoordde. De grond zijner gerustheid was deze. Wanneer hem al een gelijk lot treffen mogt, dan zou hem toch altijd de herinnering aan het genotene vermaak een aangename aandoening geven.

„ Het is zeer zonderling, wanneer men dit slag van wijsgeeren iets van de hel en van de betooning der godlijke rechtvaardigheid, door den dood van éénen onschuldigen in plaats van vele schuldigen, zegt; dan roepen zij luid, dat men God tot een wreedaart maakt, ja, zij gebruiken nog hardere woorden, en echter gelooven zij, dat God, zonder eenige straf, toelaat, dat de grootste ongerechtigheden en wreedheden, aan vele duizende onschuldigen, door één eenigen somwijlen gepleegd worden. Indien hun geloof in dit stuk gegrond was, zou God als dan niet eerder van hardigheid te beschuldigen zijn? Zouden zij dien Regent goed noemen, die alle roovers verschoonde, en zijne beste onderdanen hun ten prooi overliet?

„ Op een vast geloof aan God grondt zich ook, bij een ernstig en nadenkend gemoed, een groot, ja, het grootste gedeelte der inwendige ruste van zijnen geest, en hierom is hem niet elke gedachte van God en zijne raadsbesluiten onverschillig. Hoe schrikverwekkend is dit geloof? God is veel te groot, dan dat hij zich met de regering zijner wereld bemoeien zoude, of, indien hij al voor dezelve zorgt, zo gaat zijne Voorzienigheid alleen over het groote, maar niet over ieder bijzonder schepsel: dat moet zelve voor zijn geluk zorgen, zoo goed het kan, en het overige aan het geval overlaten. Hoe treurig is deze gedachte? Mijn ziel sterft met het lichaam, en mij is niets anders beschoren, dan dit kort en moeilijk leven. Wat blijft hun, die zulk een geloof bezitten, over, wanneer hun tegenspoeden overkomen, of wanneer de dood zich van nabij aan hun vertoont? De Stoicijn zoekt zich met verdichtsels gerust te stellen. Hij wendt voor, dat armoede, verachting, smert geen kwaad zijn, en hij doet zijn best om zich tegen alle onaangenaame aandoeningen te verharden, en de natuur zelve te overweldigen. De bitterheid des doods zoekt hij daar door te verdrijven, dat hij denkt, de dood is noodzaaklijk, en men kan hem niet ontgaan: en sterft de ziel met het lichaam, zo gevoelt zij het ook niet, dat ze dood is, en bedroeft zich zoo weinig, als zij voor de geboorte gedaan heeft. De

Epikureërs integendeel raden, dat men steeds aangename aandoeningen moet zoeken te verwekken, zich verstrooijing te bezorgen, en zijn gemoed van de beschouwing der menschlijke ellende en des doods af te houden.

,, Maar hoe veel zekerder, hoe veel zagter is nu niet die rust, welke door een tegengesteld geloof, namelijk door dit geloof, voortgebragt wordt: God de alwetende kent alle zijne schepselen, ook den geringsten worm: hij bemint ze allen, hij zorgt voor hun, en vergeet hen nooit. Inzonderheid zorgt hij, met eene uitstekende liefde, voor die redelijke schepsels, die hem kennen, hem aanbidden, en hem door heilige deugden eeren. Voor deze moeten alle dingen, zelfs de hevigste lijdens, ten beste dienen. Bergen mogen wijken, heuvelen wankelen, maar zijne genade wijkt niet van zijne vrienden. Gelijk een Vader over zijne kinderen zich ontfermt, zoo ontfermt zich de Heere over de genen, die hem vreezen. Hij leeft, hij leeft eeuwig; zijne vrienden zullen ook leeven, eeuwig zijne heerlijkheid zien. O! welk eene zagte rust stort dit geloof in een wijs, in een nadenkend gemoed! Hoe veel aangenamer wordt, door dit geloof, het geluk dezer aarde, daar men een eeuwig leven te gemoet ziet? Hoe veel draaglijker worden zware arbeid en lijden, daar men hun einde, en, na een korten duur, eeuwige vreugde aanschouwt? Hoe gerustftellende is de hoop, onze vrienden, die van ons of van welken wij scheiden, weder te zien? Hoe verkwikkend is, bij den aanblik van zulken, die wij onverzorgd agterlaten, deze troost? God zorgt voor hun. Hoe bevredigend is voor een geweten, dat zichzelven beschuldigen moet, dit geloof? God heeft zondaars, door Jesus, de heiligste, de zekerste genade geschonken. Hoe zeer worden de schrikken des doods verminderd door de hoop, waartoe wij, door de opstanding des Heilands, wedergeboren zijn! Wie ziet, wie gevoelt niet, welke groote voorrechten het eene geloof boven het andere heeft, en hoe weinig het geloof van God en godlijke dingen onverschillig zij!"

Brieven van den Weleerwaardigen Heere J. HERVEY A. M. *in leven Predikant te Weston Favell, aan de Hooggeboren Vrouwe* FRANCES SHIRLEY. *Uit het Engelsch vertaald. Eerste Stukje. Te Rotterdam by* L. Bennet 1786. *Behalven het Voorwerk, 240 bladz. In gr. 8vo.*

Eene verzameling van Brieven, na het overlyden van Vrouwe *Frances Shirley*, eens Graven Dogter, in haren Boedel gevonden, welker gemeenmaking niet dan zeer aengenaem kan zyn, aen hun die een welgevallen hebben in de bekende denkwyze van den Eerwaerden *Hervey*. Vollediger zou deze verzameling geweest zyn, had men 'er ook kunnen byvoegen, de Brieven door haer Edele geschreven, welke zyn Eerwaerde in dezen beantwoord; doch zulks was niet doenlyk, vermids zyn Eerwaerde, op het verzoek van haer Ed., genoodzaekt was geweest, dezelve aen 't vuur op te offeren. —— Men ziet in deze gemeenzame Brieven, 't geen men, hoe men ook anders over zyne Godgeleerde stellingen moge denken, tot lof van zyn Eerwaerden moet zeggen, eene bestendige gelykmatigheid van character, met dat gene 't welk zich in zyne openbare Schriften voordoet: en zyne Brieven verlenen herhaelde blyken van de goede welmenende gesteldheid zynes harten, die ook, naer uitwyzen dezer Papieren, aen zyne Edele Correspondente mag toegeschreven worden. Een bewys hier van geeft ons het volgende aen de hand. Zyn Eerwaerde zond haer, den 31sten October, dezen brief.

„ Het verzoek dat mij te doen staat vereischt *minder* verschooning, om dat ik reeds, in mijn voorigen brief, daer van melding gemaekt heb (*), — of liever, 't vereischt geen verschooning, om dat ik overtuigd ben, dat het uwe begeerte is om goed te *zijn*, en uw vermaek om goed te *doen*.

„ Ik herinner mij zeer wel, en zou my verfoeijen, indien in staet ware te vergeten, de edelmoedige aenbieding, welke gij mij deedt, toen ik met uw gezelschap, te London, vereerd werd. Ik had toen genoeg voor mijn eigen persoon, en toereikende, om, voor de hulpe van an-

(*) Hy had naemlyk twee dagen vroeger geschreeven, „ dat hij haer een verzoek te doen had, maer dat hij zulks, door zijn bekrompen tijd, tot eene volgende post moest uitstellen."

anderen, een gedeelte af te zonderen; —— maer, thans hebben herhaelde uitgaven, grooter dan ik verwagtte, en die nog geen eind hebben, mijne beurs bijna uitgeput, en ik heb, eenen geruimen tijd, geene renten te ontvangen, om mij weder aen hooger wal te brengen; —— dit maekt, onvermijdelijk, mijne handen naeuw, en buiten staet, om den nooddruft der behoeftigen, zoo rijkelijk, als ik wel wenschte, te vervullen. Zoudt gij mij de vrijheid wel willen vergunnen, Mevrouw, om, bijzonder in dit tijdstip, uwen almoesenier te zijn? Ik denk, dat ik bijna tien ponden sterling, tot zeer goede renten, voor u zoude kunnen uitzetten. Een weinig linnen voor hun, die half naekt zijn, een stichtelijk boek, ten behoeve derzulken, die in eene beklagenswaerde onkunde zwerven, vertrouw ik dat aen God, uwen Zaligmaker, welgevallig, en dienstbaer zal zijn aen de belangen van hun, die Hij met zijn bloed gekogt heeft. —— Indien dit verzoek u ter hand mogt komen, in een tijd dat het u eenigermate ongelegen is, of niet met uwe geneigdheid overeenkomt, is mijn verder verzoek, dat gij dit beantwoordt, niet, met eenige verschooning om uwe weigering te billijken, maar door in 't geheel geen acht op het zelve te slaen, het geen mij volkomen genoeg zal zijn. Ik kan, dit verzeker ik u, een onbepaeld geloof omtrent u oeffenen, en vertrouwen, dat gij de beste redenen voor uwe handelwijze hebt, schoon ze voor mij verborgen zijn. Maer, zoo vergaende is mijne zwakheid, (ô! Dat ik, onder een gevoel van dezelve mogte blozen en beschaemd worden!) ik kan naeuwlijks, zoodanig, met betrekking tot den onfeilbaren en eeuwiggenadenrijken God verkeeren, schaersch instemmen, blijmoedig, dankbaer en onderworpen zijn, wanneer het Hem behaegt de springveeren van mijn leeven te verlammen, en *mijne kragt*, *op mijne reis*, door de woestijn dezer weereld, *te verminderen. Heer! vermeerderd ons geloof!* is eene bede, welke wij dikwerf tot den throon der genade behoorden op te zenden. —— ——

„ Mogt de Vorst des vredes u vrede geven, ten allen tijde en op allerlei wijzen; en zulks kan u niet te beurte vallen, zonder te gelijk een bijzonder vergenoegen te verschaffen aen

Uwen verpligtsten en gehoorzaemsten Dienaer."

Haer Ed. voldeed terstond aen 's Mans verzoek, als

blykt

blykt uit den inhoud van een brief gedagtekend 4 November, welke aldus luid.

„ De inhoud van uw antwoord op mijnen brief brengt mij eene zeer aenmerkenswaerdige omstandigheid, in het gedrag van *Jaël*, te binnen, van wien, in het heilig lied, gezegd wordt: *hij vroeg water en zij gaf hem melk.* Ik verzogt u om een geschenk, en gij hebt mijne begeerte te boven gegaen, de gift verdubbeld. Mogt de Heere Jezus Christus u eveneens handelen, en 'er zoo toedoen.

„ Ik betuig u mijnen ootmoedigen dank voor den armen, en smeek mijnen goddelijken Meester, om mij tot eenen getrouwen rentmeester voor Hem en u te maken. Ik zal eene naeuwkeurige aentekening van mijne uitgaven houden, en altoos bereid zijn, om dezelve, wanneer gij zulks goedvindt, aen uwe bezigtiging te onderwerpen. Ik zie duidelijk dat gij mij edelmoedig vergunt, om eenig gedeelte, tot mijn eigen gerijf te mogen bezigen, en ik ben even zeer aen u verpligt, als of ik dadelijk daervan zulk een gebruik zou maken; maer, gezegend zij de goddelijke voorzienigheid, ik heb voor mij zelven geen gebrek, maer slechts niets overig ter bereiking van weldadige oogmerken, en dewijl het leven, inzonderheid het mijne, zoo wankelende is, ben ik ongenegen om mij in schulden te steken, zelfs niet ter zake van liefdedaden. —— Geene schulden te hebben, dan den plicht der dankbaerheid, is mijne bedoeling, en nimmer zal het mijnen geest bezwaren, maer het vermaek van mijn hart wezen, om die aen u verschuldigd te zijn. —— ——

„ En nimmer zal ik nalaten te bidden, dat aen u vervuld worde, die dierbare belofte, welke de bekoorlijke en troostrijke Profeet, *Jezaias* beschrijft: *Dan zal uw licht voortbreeken, als de dageraed, en uwe genezing zal snellik uitspruiten; en uwe geregtigheid zal voor uw aengezigte henen gaen: en de heerlijkheid des Heeren zal uw achtertocht wezen.* Dan zult gij roepen, en de Heer zal antwoorden, gij zult schreeuwen, en Hij zal zeggen, ziet hier ben ik. Jezaia LVIII. 8, 9.

„ Mogt alles wat in deze woorden vervat is, alles wat de Verlosser, door zijnen dood, verworven heeft, uw deel zijn, en dit zal eene zaligheid uitmaken, die alle bezeffen te boven gaet, en u ernstig word toegebeden, door

Uwen grootlijks verpligten en waerlijk dankbaren ootmoedigen Dienaer."

Lof-

Lofzangen en Geestlijke Liederen der vereenigde Evangelische Broedergemeente. Tweede Druk. Te Amsterdam bij J. Weppelman, 1787. *Behalven het Voorwerk en het Register*, 655 *bladz. In octavo.*

By de eerste uitgave dezer verzamelinge van Gezangen hebben wy reeds opgemerkt, dat men aen de leiding der gedachten, welke in de bekende vereenigde Euangelische Broedergemeente plaets heeft, dient gewoon en toegedaen te zyn, zal men 'er doorgaens stichting uit ontvangen (*). 't Is onder de zodanigen dermate getrokken, dat men, na dat de eerste druk uitverkogt was, 'er sterk op gestaen hebbe, om eene tweede afgifte te vervaerdigen, welke thans het licht ziet; alleen met die verandering, „ dat men de zangwijzen bij het eerste vers van „ ieder Lied gevoegd heeft, ten einde het van meer ge„ bruik zoude konnen zijn voor een ieder, die zich tot „ zijne eigene of tot onderlinge stichting daarvan zoude „ willen bedienen: hebbende men hier bij in acht geno„ men, dat de prijs 'er niet door is verhoogd gewor„ den."

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* III D. bl. 257.

Johan Peter Frank, *M. D. Geheimraad en Lyfarts des Bisschops van Spiers, enz. enz. Geneeskundige Staatsregeling, enz. Naar den Tweeden Druk uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd, door* H. A. Bake, *Stads Med. Doctor te Woerden. Iste Deels, 2de Stuk. Te Leyden, by* F. de Does, 1787. 212 *bladz. in gr. 8vo.*

Reeds in ons voorgaande (†), gaven wy onzen Leezer eene korte schets van den Inhoud van het eerste Stuk deezes voortreflyken Werks.

De Onderwerpen, in dit Tweede Stuk, zyn van geen minder aanbelang voor den Staatsman, den Geneesheer en den Wereldburger, en de wyze op welke de Heer Frank dezelve behandelt, kentekenen hem als een Man, die het menschlyk hart door en door kent, en die als Philooph en als

(†) Zie *boven*, bl. 104.

als Geneesheer zo wel de Moreele als Lichaamlyke gebreken, in alle derzelver oorzaaken en gevolgen, heeft nagespeurd.

Hy begint, in de Vierde Afdeeling, met *eene Beschouwing over de Vrugtbaarheid in den Echt, en het geen daar aan hinderlyk zyn kan;* welke oorzaaken daartoe kunnen aanleiding geeven, welke gevolgen daar uit voor de Maatschappy ontspringen, en welke voorzorgen daar omtrent door de Overheid dienen genomen te worden.

In het Vyfde Hoofddeel, handelt de geleerde Schryver *over het nadeel het welk men uit het verhinderen eener vrye keuze in het Huwelyk, voor den Aanwas eener gezonde Bevolking te wagten heeft.* —— Een Meesterstuk van Menschenkennis. Het Zesde Hoofddeel handelt *over de geschikte middelen van Volwassen Meisjes tot aanstaande rechtschapen Moeders te vormen.* —— Wenschlyk ware het, dat de voorschriften, in dit opstel vervat, door alle, die zig met de opvoeding van Jonge Meisjes verledigen mogten, behartigd, en vroegtydig ingeprent werden. —— En om te doen zien hoe ook Overheden daarvoor dienden te zorgen, onderzoekt de Schryver in het Zevende Hoofddeel, *de noodzaakelykheid, om hen, die zig in den Echt begeeven, van de plichten des Huwelyks te onderrichten,* —— als mede over de wyze, hoe zulks best door de tusschenkomst der Overheden kan bewerkstelligd worden.

In de Derde Afdeeling, Eerste Hoofddeel, vind men eene Wysgeerige Verhandeling *over de Zwangerheid in het algemeen, derzelfs voorregten, en de noodzaakelyke voorzorgen ter beveiliging der Zwangere Moeders en haare Vrugt.* De Recensent getuigt, in deeze Verhandeling, die naauwlyks 50 bladzyden beslaat, meer Menschenkennis, meer waare Geneeskunde, ontmoet te hebben, dan in al wat hy 'er ooit over geleezen heeft.

Het Tweede Hoofddeel handelt *over het Openen der Zwangere Vrouwen, die Onverlost gestorven zyn, ter redding haarer Vrugt.*

Het Derde en Laatste Hoofddeel, van deeze Afdeeling, gaat *over de, in elk Gemeenebest zo nodige, voorzorgen, voor Baarende- en Kraamvrouwen.* Onze Schryver toont vooraf uit de Geschiedenisse aan, hoe niet alleen de Grieken en Romeinen, maar zelfs de meer onbeschaafde Volkeren, het zig tot eenen plicht hebben gerekend, om de

nodige voorzorge voor deeze, voor de Maatschappy zo belangryke, Voorwerpen te neemen —— welke nadeelen uit het verzuim daarvan te wachten zyn, —— hoe het vooral in onze tyden de plicht der Overheden is, daar voor, op alle mogelyke wyze, te zorgen, —— en door welke middelen, dit, in eene welingerichte Maatschappye, op de best mogelykste wyze, kan geschieden.

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER's *tweede Genootschap, Vierde Stuk. Bevattende het eerste Vervolg der proefneemingen met* TEYLER's *Electrizeermachine in 't werk gesteld. Te Haarlem by* J. Enschedé *en Zoonen, en* J. van Walré, 1787. *In gr. quarto*, 266 *bladz.*

Volgens het berigt der voorige proefneemingen (*), bestond de groote battery, van welke de Heer *van Marum* gebruikt maakte, uit 135 Vlessen, hebbende ieder Vles omtrent een vierkanten voet bekleed glas; en thans meldt hy ons, dat hy dezelve vergroot heeft tot een aantal van 225 Vlessen; vormende eene vierkante battery, waarin 15 rijen, elk van 15 Vlessen, voor elkander staan, hebbende omtrent 225 vierkante voeten bekleed glas. By de beproeving der Electrizeermachine met deeze vergroote battery, is ten duidelykste gebleeken, dat dezelve door dit werktuig volkomen gelaaden kon worden, en tevens dat het vermogen ten minsten evenredig aan de vergrooting was; zo dat alles aan de verwagting beantwoorde. Na dit algemeene verslag deelt de Heer *van Marum* voorts mede zyne proefneemingen met deeze battery, die den naspeurers van de verschynzelen der electriciteit eene menigte van byzonderheden aan de hand geeven; welken zyn Ed., met eene naauwkeurige melding van de wyze zyner proefneemingen, zeer onderscheiden voordraagt. In de eerste plaatze ontmoet men hier proeven en waarneemingen, omtrent de smelting der metaalen; en vervolgens omtrent de verkalking der metaalen; en daar de verschynzelen, welken deeze verkalking uitlevert, niet wel zonder behulp van afbeeldingen te beschryven zyn, zo heeft hy eenigen der schoonste Tekeningen, welken hier door op het onder het metaal liggende papier gemaakt worden, door de kunstryke hand van den Heer *Sepp* in Plaat doen bren-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII D. bl. 590.

brengen, met de eigenste koleuren, die door de verkalking op het papier veroorzaakt worden. Hoe meer men deeze proeven en de daarnevens gaande Afbeeldingen dier verschynzelen beschouwe, hoe meer reden men vindt, om zich te verwonderen, zo over de opmerkzaamheid van den Waarneemer, als over de keurige uitvoering van den Kunstenaar. —— Aan de opgave der verschynzelen deezer proefneemingen hegt de Heer *van Marum* wyders eene verklaaring dier verschynzelen, volgens de leer van den Heer *Lavoisier*, wegens de verkalking der metaalen. Zyn Ed., alvoorens een yverig voorstander van de algemeen aangenomen *Stahliaansche* vooronderstelling, is naamlyk, by nadere overdenking en genomen proeven, overtuigd geworden van de gegrondheid der denkwyze van den Heer *Lavoisier* over dit onderwerp. En zulks heeft hem, ter verdere ophelderinge en versterking, te meer genoopt, om hier nog by te voegen eenige proefneemingen omtrent de verkalking der metaalen in verschillende soorten van luggen, mitsgaders in water: welken alleszins zamenloopen ter begunstiginge der denkwyze van den Heer *Lavoisier* boven die van den Heer *Stahl.* Het gewigt van dit onderwerp, en de invloed deezer leerwyze, (nu ook door den Heer *van Marum* omhelsd,) op de natuurkennis, heeft zyn Ed. ook doen besluiten, om, aan 't einde van dit Werk, een Aanhangzel te plaatzen, waar in hy de redenen meldt, welken hem bewoogen hebben om tot dit gevoelen over te gaan, en te gelyk ons aan de hand geeft eene uitvoerige schets deezer leere van den Heer *Lavoisier*; met welker ontvouwing wy ons alhier, als te breed uitloopende, niet kunnen ophouden; waarom wy, den Leezer tot het Werk zelve wyzende, hier van zullen afzien, en voorts nog melden waarover de verdere Proefneemingen van den Heer *van Marum*, in dit Geschrift bygebragt, gaan.

Zyn Ed. schikt het volgende Hoofdstuk ter mededeelinge eeniger proefneemingen omtrent de nadeelige gevolgen, tot welken afleiders, die te dun zyn, of uit kettingen bestaan, aanleiding kunnen geeven; waarnevens hy eenige onderrigtingen voor de afleiders, uit de genomen proeven getrokken, voegt; en wel byzonder doet zien, dat het roode koper een beter leider is, dan het geele koper of het yzer. Wyders brengt hy nog, in het laatste Hoofdstuk deezer eerste afdeeling van dit Werk, by, eenige proeven, ter aanwyzinge, hoe de aardbeeving en wa-

„ De opheffing deezer konstwolken is buiten twyffel toe te schryven aan de vermindering van haare zoortlyke zwaarte, en deeze wederom wordt voorzeker veroorzaakt door de uitzetting der lucht, welke zy bevatten; welke uitzetting noodwendig voortvloeit uit de electrische kracht, die aan deeze wolken wordt medegedeeld, terwyl de luchtdeelen, hier door elkander afstootende, zich bygevolg van elkander verwyderen. De daaling deezer konstwolken, wanneer zy elkander raaken, hangt hier van af, dát, de tegenovergestelde krachten der beide zich zamen vereenigende wolken, elkander, by deeze zamenkomst, ten naasten by vernietigende, de vereenigde wolken dus de kracht verliezen, die hun heeft opgehouden.

„ Deeze proefneeming geeft, naar myn inzien, de volgende ophelderingen, wegens de electrische luchtverschynzels.

1. Zy doet ons zien, hoe eene wolk, wanneer zy electrische kracht ontfangt, hier door ligter wordt, en zich dus tot een hooger en yler gedeelte van den dampkring moet opheffen. Dit verklaart derhalven de spoedige afzondering of opheffing van wolken, welken men zomtyds ziet gebeuren, wanneer men een donderbui op eenigen afstand beschouwt: terwyl het te begrypen is, dat by eene donderbui, zomtyds spoedig, in de eene of andere wolk electrische kracht ontstaan zal.

2. De oorzaak van den sterken regen by donderbuien laat zich hieruit zeer duidlyk verstaan. De wolken immers, die door haare electrische kracht aanmerkelyk zyn uitgezet, moeten noodwendig inkrimpen, wanneer zy, by haare zamenkomst, haare kracht verliezen, en dus de oorzaak van haare uitzetting ophoudt. By deeze inkrimping der wolken koomen de waterdeelen, welken deeze wolken bevatten, noodwendig nader by elkander, loopen te zamen, en hierdoor te veel zwaarte verkrygende, om zich langer in de lucht op te houden, beginnen zy te daalen; by hunne daaling andere waterdeelen ontmoetende, die zich met hun vereenigen, worden 'er regendruppels gebooren, welken, wanneer zy op de aarde nedervallen, des te grooter zyn, naar maate zy in hunne daaling meer waterdeelen ontmoet hebben, die zich met hun vereenigden.

3. De reden, waarom het dikwils by donderbuien hagelt, kan ook hier uit worden afgeleid. Eene wolk immers wordt, volgens deeze proefneeming, wanneer zy electrische kracht verkrygt, ligter, en moet derhalven dan

hoo-

hooger in den dampkring opryzen. Het kan hier van afhangen, dat zommige welke by eene donderbui zich zomwylen tot eene buitengewoone hoogte verheffen, en dan teffens een zodanig koud gedeelte van den dampkring bereiken, waarin de waterdeelen, wanneer zy tot druppels te zaamen loopen, oogenbliklyk bevriezen, en dus hagel vormen."

Wyders behelst dit Deel nog een Byvoegzel behoorende tot het eerste Deel: het verleent ons eene naauwkeurige afbeelding van *Teyler's Electrizeermachine*, welke, by de afgifte van het voorige Deel, nog niet in behoorelyke orde was; en by het berigt hier van voegt de Heer *van Marum* eene afbeelding en beschryving van den *Electrometer*, dien hy door *Mr. Cuthbertson* heeft laaten vervaardigen; met eene nevensgaande melding van den *Electrometer*, volgens de vinding van *Mr. Brook*, door *Mr. Cuthbertson* gemaakt.

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. Vyftiende Deel, Eerste Stuk. Bevattende het Vervolg der Beschryvinge van Friesland. Te Amsterdam, by P. Schouten, J. de Groot, G. Warnars, *enz.* 1786. *In gr.* 8*vo.* 332 *bladz.*

Nadat de Schryvers van dit gewigtig Werk, in het laatst voorgaande Stuk (*), eene algemeene Beschryving der Stad Harlingen gegeeven hebben, gaan zy thans over tot het Collegie der Admiraliteit van Friesland, het welk binnen deeze Stad zitting heeft, en aan hetzelve geen geringen luister byzet, waar omtrent zy zich in eene meer dan oppervlakkige beschouwing hebben ingelaten, omdat het bestier der gezamenlyke Admiraliteits-Collegiën der Vereenigde Nederlanden, voor den bloei en welvaart, ja, zelfs voor 't bestaan van dit Gemeenebest, van 't hoogste belang is. Dan, daar alle deeze Collegiën naar een en hetzelfde richtsnoer werkzaam zyn, en niet, dan met vereenigde poogingen, het bedoelde nut daar stellen, hebben zy zich, in eene beschouwing van het Admiraliteits Wezen niet blootelyk tot het Collegie in Friesland bepaald, zonder tevens het oog op de overige Admiraliteits-Collegiën deezer Landen te vestigen, zo dat zy, hierin eenigzins

(*) Zie boven, bladz. 117, enz.

zins buiten het bestek van hun Werk getreden, den algemeenen oorsprong, bestier en rechtsmacht der gezamenlyke Collegiën hebben voorgedraagen, met een beknopt verhaal der gesteldheid van ieder Collegie in 't byzonder.

Dit afgehandeld hebbende, gaan zy over ter beschouwing van *de Slatting* der Zuiderhaven te Harlingen, en hier mede de Stad Harlingen verlaatende, komen zy tot Westergo's vierde Grieteny Baarderadeel, welke ten Oosten grenst aan Leeuwarderadeel en Ydaarderadeel, en ten Zuiden aan Rauwerderhem en Wymbritzeradeel, door middel der Jagtvaart van Leeuwaarden op Sneek, de Swette genoemd; ten Westen aan Hennaarderadeel, en ten Noorden aan Menaldumadeel, volgens op de Kaart aangewezen Scheidliniën.

In deeze Grieteny liggen vyftien Dorpen, in de volgende order: 1.) *Jorwerd*, 2.) *Weidum*, 3.) *Oosterwierum*, 4.) *Mantgum*, 5.) *Wieuwerd*, 6.) *Bozum*, 7.) *Britswerd*, 8.) *Oosterlittens*, 9.) *Winsum*, 10.) *Baard*, 11.) *Huyns*, 12.) *Hylaard*, 13.) *Lyons*, 14.) *Jellum*, 15.) *Beers*, welke Dorpen hier allen breedvoeriger beschreven worden.

Hierop volgt *Hennaarderadeel*, dat de vyfde Stem op den Landdag in de Kamer van Westergo heeft, en praalt ten Oosten aan Baarderadeel en Menaldumadeel; ten Westen aan Wonzeradeel; ten Zuiden aan Wymbritseradeel, en eindelyk ten Noorden aan 't Rechtsgebied van Franeker, Franekeradeel, en aan een gedeelte van Menalduma deel, van welke Grietenyen Hennaarderadeel, ten grooten deele door Scheidliniën, die op de Kaart zyn aangewezen, wordt gescheiden. Deeze Grieteny, welke uit zeer schoon Weidland bestaat, (wordende daarin maar weinig Zaadlanden op eenige terpen of heuvels gevonden, waarin veele vermogende Boeren woonen, die aanzienlyke Koemelkeryen hebben,) heeft 12 Dorpen, die in de volgende order Stemmen.

1) *Hennaard*, een klein Dorp, van maar tien Stemmende Plaatsen, van 't welk echter de Grieteny den naam heeft ontleend: 2.) *Itens*, 3.) *Lutkewierum*, 4.) *Oosterend*, 5.) *Waaxens*, 6.) *Koebaard*, 7.) *Wommels*, 8.) *Hydaard*, 9.) *Welsryp*, 10.) *Bayum*, 11.) *Spannum*, 12.) *Edens*.

De zesde Grieteny van Westergo is *Wonzeradeel*, welke niet zonder reden wordt gehouden voor de vermogendste en voordeeligste der geheele Provintie: dezelve grenst ten Westen aan Zee, ten Zuiden aan de Staas Landen

van

van Workum; en aan de Grieteny van Wymbritseradeel; ten Oosten aan Wymbritseradeel en Hennaarderadeel, en ten Noorden aan Franekeradeel en Barradeel, meerendeels door in de Kaarten aangewezen Scheidlinien. Dit Wonzeradeel wordt verdeeld in Binnendyks en Buitendyks, door een' Dyk of Slagte, die van de Pinjumer Halsband of Ringdyk Zuidoost aanloopt; voorts Zuidwaards over de Schaarderzyl, dan Oostwaards over de Exmorsterzyl door Exmorra; daarna met eene bogt over de Tjerkwerderzyl, en voorts, langs den Noordkant van Sensmeer, in Wymbritseradeel. Door deezen Dyk wordt de Grieteny zodanig gedeeld, dat 'er juist dertien Dorpen ten Westen van denzelven, of Buitendyks, en 13 andere ten Oosten liggen; wordende van het zeven- en twintigste Dorp Exmorra, de Kerk en Pastory op den Dyk gevonden, en het Dorp zelf in Binnen- en Buitendyk ter gedeelten gescheiden; echter zo, dat het eerste ver het grootste zy. Deeze 27 Dorpen, waaruit deeze Grieteny, in welke veelerhande groote en kleine Wateren gevonden worden, bestaat, stemmen in de volgende order: 1.) *Arum*, 2.) *Alling* of *Allingawier*, 3.) *Burgwerd*, 4.) *Cornwerd*, 5.) *Dedgum*, 6.) *Exmorra*, 7.) *Engwier* of *Abbingawier*, 8.) *Gaast*, 9.) *Ferwoudè*, 10.) *Grioenterp*, 11.) *Hichtum*, 12.) *Hertwerd*, 13.) *Hieslum*, 14.) *Idzegahuisen*, 15.) *Kimswerd*, 16.) *Lollum*, 17.) *Longerhou*, 18.) *Makkum*, 19.) *Pingjum*, 20.) *Parrega*, 21.) *Peaam*, 22.) *Schettens*, 23.) *Surich*, 24.) *Schraard*, 25.) *Tjerkwerd*, 26.) *Witmarsum*, 27.) *Wons*.

Na deeze Dorpen allen min of meer uitvoerig beschreeven te hebben, gaan de Schryvers over ter beschouwing van de Stad *Bolswerd*, gesticht in de 8ste eeuw, en wel in 't jaar 715, zo als uit het opschrift van het Stadhuis kenbaar is. Zy is de tweede Stad in rang en zitplaats in der Stedenkamer, gelegen in 't Kwartier van Westergo, en wel in de Grieteny van Wonzeradeel, paalende alleenlyk met haare gerechtigheid ten Zuidoosten aan Wynbritseradeel, en rondsom met goede graslanden omringd; zy was eertyds omkleed met een steenen muur, doch thans met een Kapitaalen aarden wal en borstweering, beplant met boomen, welke dus een lommerryk en vermaakelyk wandelpad aan de Burgers en Ingezetenen verschaft.

Deeze Stad in haare gestichten en regeeringsvorm beschouwd hebbende, komen wy tot de zevende Grieteny van Westergo, WYMBRITSERADEEL genaamd, welke Grie-

teny wel de grootste van Westergo in uitgebreidheid is, doch minder stemmende plaatsen en floreenen heeft dan Wonzeradeel, 't welk eensdeels ontstaat uit de kleinheid der meeste dorpen, en anderdeels uit de menigvuldige groote wateren en uitgebreide buitendykster Weidlanden, die weinig inwooners bevatten. Men telt in deeze Grieteny van Wynbritzeradeel agtentwintig Dorpen, waarvan veertien Binnen —— en de overige veertien Buitendyks gelegen zyn; dezelve stemmen in de volgende orde: 1.) *Oppenhuizen*, 2.) *Uitwellingerga*, 3.) *Jortryp*, 4.) *Hommerts*, 5.) *Smallebrugge*, 6.) *Woudsend*, 7.) *Ipekolsga* of *Epekolsga*, 8.) *Indyk*, 9.) *Heeg*, 10.) *Gaastmeer*, 11.) *Nieuw-* of *Nyhuizum*, 12.) *Zandfirde* of *Zandvoord*, 13.) *Oudega* of *Oldega*, 14.) *Idzega* of ook *Idzinga*, 15.) *Oosthem*, 16.) *Abbega*, 17.) *Westhem*, 18.) *Wolsum*, 19.) *Nieuwland*, 20.) *Folsgara*, 21.) *Tjallehuizum*, 22.) *Tsbrechtum*, 23.) *Tirns*, 24.) *Scharnegoutum*, 25.) *Gojinga*, 26.) *Lojinga*, 27.) *Gauw*, 28.) *Offingawier*.

Na de beschryving deezer Dorpen beschouwen wy de Stad *Sneek*, in de Friesche Landtaal *Snits* genaamd, welke, na Leeuwaarden en Harlingen, een der schoonste en vermogendste Steden van Friesland is, zynde in het Kwartier der Steden de vierde in rang. De oorsprong deezer Stad is onzeker, en van overlang onder de puinhoopen der Oudheid begraaven. Men kan 'er alleen van zeggen, dat Sneek in den jaare 1268 nog maar een gering Dorp was, 't welk allengs in bloei toeneemende in 1294 tot eene Stad verheven, en met wallen en graften bevestigd wierd. In 't volgende jaar brandde de Stad, op twee huizen na, geheellyk af; doch was in 1328 reeds wederom in een matigen bloei, waarin dezelve sedert grotelyks heeft toegenomen.

Deeze Stad in haare ged ante, gebouwen, geschiedenissen en regeeringsvorm beschouwd hebbende, gaan wy over tot de Stad *Ylst*, in 't oud Friesch eertyds *Ylts* genaamd, terwyl dezelve in de gewoone Hollandsche taal den naam van Ylck droeg, omdat de Friesen de K in *tz* of *ts* veranderden, en daarom voor Sneek Snits, voor Kerk Tzerk, en voor drinken drintzen, zeiden. De Stad zelve is gelegen in de Grieteny van Wymbritseradeel, een klein uur gaans, ten Zuidwesten van Sneek, aan 't Beekje de Geeuw, welke hier, voor een klein gedeelte in 't Noordwesteinde doorloopt, en voorts Zuid-

oost-

oostwaards, drie aanzienlyke takken geeft, wier middelfte in de lengte genoegzaam door de geheele Stad fchiet, terwyl de Noordelyke en Zuidelyke, onder den naam van Dygraft, rondom dezelve loopen, en zich in 't Zuidoostelyk einde der Stad, wederom daar mede in een Vaarwater vereenigen, 't welk van daar naar Jortryp en elders loopt. De Stad ftrekt zich dus, in 't lang, van 't Noordwesten naar het Zuidoosten uit, ftaande alle de huizen, behalven die aan de Geeuw gevonden, en Popmabuuren genaamd worden, ter wederzyde van 't voornoemde middelfte Vaarwater. De Oorfprong, Privilegiën, Regeringsvorm, en Gebouwen van deeze Stad bezigtigd hebbende, gaan wy over ter befchouwing eener Grieteny, die onder de Grietenyen van Westergo, de achtfte in rang is, en, gelyk haare naam van *Hemelumeroldevaart* en *Noordwolde* genoegzaam te kennen geeft, uit twee deelen beftaat. Het eerfte, namelyk: Hemelumer Oldevaart, eertyds Hemerlumer Oenfert, en ook wel Oldephert genaamd, is het westelykfte, en ook het waterrykfte van beiden. Het andere gedeelte is het Oostelykfte en Woudgrond; zynde daar aan de naam van Noordwolde gegeeven, niet, om dat het Noordelyker dan Oldevaart gelegen is, maar wel, om dat het in het Noorden van andere deelen der Wouden gevonden wordt; doch, behalven deezen naam, droeg het oudtyds ook nog dien van Yga-wolden, en niet onwaarfchynlyk naar *Yge Galama*, die eertyds groote goederen hier omtrent, en een treffelyk Stins te Oldega, bezat. Wegens de veelheid der Meeren en Stroomen, is deeze Grieteny by uitneemendheid vischryk, en de Landeryen beftaan in Oldevaart, ten grooten deele uit laag Weiden Hooilanden, terwyl in Noordwolde veele Klyngronden gevonden worden, waaruit Turf gegraaven wordt. Zy heeft negen Dorpen, die, in de volgende order Stemmen: 1.) *Hemelum*, 2.) *Koudum*, 3.) *Warns*, 4.) *Scharl*, 5.) *Molkweerum*, 6.) *Oldega*, 7.) *Nyega*, 8.) *Elahuizen*, 9.) *Kolderwolde*.

Ten befluite van dit Deel, vinden wy hier de Befchryving der Stad *Stavoren*, die buiten twyfel de oudfte, en weleer de grootfte en vermogendfte Stad van Friesland was, zynde haare Haven een der diepfte en veiligfte geweest in oude tyden, waar door de Ingezetenen gelegenheid hadden, om groote fchatten te verzamelen, die, gelyk alomme, ook hier de bronäders waren van Pracht en Weelde, welke de oude Schryvers, by vergrootinge, zoda-

dänig uitmeeten, dat zy niet schroomen te vertellen, dat men te Stavoren, de stoepen en drempels met Goud en Zilver besloeg, waar van het spreekwoord kwam: *De verweende Kinderen van Stavoren.* Doch gelyk veele voornaame Koopsteden, door 't opslyken haarer Vaarwaters, zyn vernederd geworden, zo trof ook Stavoren het zelfde lot, dewyl een Zandbank, het Vrouwenzand genaamd, allengs voor de Haven opschoot, en de nadering van zwaar geladen Schepen belemmerde, welk toeval, by de Kronykschryvers toegeschreven wordt aan de dartelheid eener ryke Weduwe.

De Fransche Koningen. Door MERCIER. *Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1787. *In gr. 8vo.* 358 *bladz.*

Dit Werk van den vernuftigen *Mercier* behelst geenzins eene uitvoerige Historie van Frankryk, maar veel eer een flaauw aangezet tafereel van de gebeurtenissen, geplaatst in een betreklyk licht tot den Monarch, onder welken zy zyn voorgevallen. 't Is de invloed van den Oppervorst en zyne Staatsdienaaren op de Natie, en de veranderingen, welke de omwenteling der tyden en zeden, van tyd tot tyd heeft gewrocht, die hier onderzocht worden in derzelver betrekkingen tot de Staat- en Zedekunde.

Om den Leezer een denkbeeld te geeven van des Schryvers styl en behandeling, zullen wy hier eenige trekken laaten volgen, waarmede hy het Karakter van KAREL *den Grooten* heeft afgeschetst.

Na vooraf eenige zyner Krygstochten, waar door hy zyn heerschappy meer dan de helft uitbreidde, verhaald, en zyn geweldig gedrag en onmenschelyke wetten tegen de Saxen te hebben geschetst, gaat hy dus voort.

,, Groote en zeer gewigtige diensten, zo aan de Natie, als aan de nabuurige Mogendheden wierden 'er vereischt; om te beletten, dat men uit deeze onderscheidene en bloedige trekken niet het meerendeelte van Karels afbeeldsel samenstelde. Doch edelmoedig zynde jegens elk die geen Sax was, zag men hem meermaalen den vrede herstellen in Italie, de geschillen der kleine mogendheden, gereed om elkander te verslinden, byleggen, het vergieten van Christen-bloed zorgvuldig voorkomen, doorluchtige

en

en niet minder nuttige verbonden sluiten, en eindelyk de rust herstellen in zyne uitgebreide staaten.

„ Hy wandelde, om zo te spreeken, midden door Europa, als de zegsman aller Vorsten, door den persoonlyken invloed zyner grootheid de woelachtige en schraapzuchtige eerzucht beteugelende, kwytscheldende, straffende, overal de billykheid doende heerschen, hoewel hy het geweld in handen had.

„ Hy overwon de Saraceenen. Deeze eeuwige vyanden van den Christen-naam hadden den weg naar Europa gevonden; en het pad eenmaal gebaand zynde, spoedden zy, by tusschenpoosen, derwaarts, en hielden de volken in gedúurige angst. Hy veroverde Oostenryk en Hungarye. Hy hechtte het Hertogdom Beyeren aan de Fransche Kroon, zette de grenzen uit, bemachtigde de Eilanden Majorka en Minorka. Grooter, nuttiger en gewigtiger egter voor Frankryk was het, dat hy een scheidsmuur opwierp tegen de Noormannen, welke landingen deeden op de kusten, die altoos ongemeene en heillooze voetstappen nalieten.

„ Als een groot man had hy voorzien, dat het Noorden, binnen kort, van nieuws zou voortbrengen deeze ontelbaare en woeste plunderaars, dat zy wederom wyd en zyd zich zouden verspreiden om het Vaderland een wyd geöpende en misschien doodelyke wonde toe te brengen; wanneer hy de aandacht vestigde op dit zwervend volk, 't welk alleen van den roof wilde leeven, en den akkerbouw versmaadde, begreep hy dat het altoos geducht zyn zoude in zyne verhuizingen, althans indien het niet volkomen meester of volkomen uitgevoerd wierd. Alles 't geen een geslepen en veruitziend vernuft konde beveelen, door het neemen der verstandigste maatregelen, wierd te werke gesteld.

„ Hy bezogt zyne havens en deedt Schepen bouwen, of liever lange houtvlotten, die altoos gewapend en van 't nodige voorzien, den mond der Rivieren telkens bewaarden. Alle de Kusten waren 'er mede bezaaid; en, 't geen ons moet verbaazen en doen verwonderd staan, is, dat deeze soort ven Zeemacht, sterk naar gelange van den tyd, en wier verdeediging evenredig was aan den aanval, de wacht hield van den mond des Tibers tot aan den uithoek van Germanie, dat wil zeggen, tot aan Denemarken.

„ Geheel Europa wierd dus bewaakt en gedekt door

Ka-

Karels werkzaame en toeziende hand; en het hoofddoelwit zyner overdenkingen was, een Bolwerk op te werpen tegen den ſtroom, dien hy zag naderen, en welken de Franſche dapperheid, overeenkomſtig met zyne te wel gegronde vreeze, niet altoos kon beteugelen.

„ Niet zonder het ſtorten van traanen, was hy gedagtig aan den toekomenden rampſpoed, welken deeze inval ten eenigen dage zou veroorzaaken; hy zag dat tydſtip als tegenwoordig, en dit ontzaglyk toekomende was voor hem reeds aanwezig. Dikmaals beval hy zyne zoonen dit Bolwerk te onderhouden; doch toen hunne beſchreienswaarde verdeeldheden den Dyk, met zo groote kosten aangeleid, hadden verbroken, zag men alle Provintiën een prooi van de verwoestendſte invallen; alles wierd plat geloopen, en de Rivieren van Frankryk wierden met bloed geverfd.

„ Te midden der luisterrykſte en zegepraalende tochten, in alle landen gekenmerkt door daaden van grootheid en moed, terwyl hy Europa bykans elk jaar doorreisde, leven geevende aan het Ryk, waarvan hy, om zo te ſpreeken, de uitgebreide en levenwekkende ziel was, gaf hy zich over aan andere beſpiegelingen, vreemd van het Krygsberoep, welke de Veroveraars zelden gekend hebben. Hy hield zich bezig met nieuwe Wetten, Schikkingen en Inſtellingen. Onze eeuw kan ze met verſmaading beoordeelen, zonder misſchien daartoe gerechtigd te zyn; doch deeze ongevormde wetten waren wonderen van Wysheid en Verſtand, in deeze dagen van onkunde. Onophoudelyk bezig met zaaken van Regeeringe, veranderde hy ieder jaar 't geen hervorming behoefde; de Staatsönheilen trad hy te gemoete. Indien de Wetgeeving in de daad niet anders zy, dan een geneesmiddel, toepasſelyk op onze telkens wederkeerende rampen, moet de beweegbaare Wetgeeving alle gedaanten ter geneezing aanneemen; zy moet van zelve veranderen, zo ras zy krachteloos is. Dewyl zy de dwaaling onophoudelyk moet verwerpen, moet zy weeten haaren weg te hervatten, liever, dan ten algemeenen nadeele blyven ſtil ſtaan. Eindelyk met eene houding, wyd verſchillende van de ſtyfzinnigheid, moet zy zich ſchikken naar de ontelbaare gevallen, in welke men haar nodig heeft, omdat zy de wacht moet houden over de voorvallen die in 't oog loopen, voor dat zy met toekomſtige voorvallen zich bemoeije.

De-

„ Dewyl KAREL altyd werkzaam was, genoot hy het onwaardeerbaar voordeel, van met zyne eigene oogen te zien, of zyne bevelen getrouwelyk volvoerd waren. Het Volk hield hy onophoudelyk in 't oog; hier beval hy het aanleggen van een algemeenen Weg, daar deedt hy een Brug leggen, of maakte een Rivier bevaarbaar; elders bemoedigde hy den Landbouw of den Koophandel. Onmogelyk kon hy misleid worden; zyn oog zag, zyn oor hoorde; geene wolken waren 'er tusschen hem en de waarheid. Alle de Provintiën deelden beurtelings in zyne weldaaden, en het indrukzel zyner doorluchtige voetstappen gaf het leven aan 't geheele Koningryk.

„ Heldhaftig was KARELS deugd, zonder praal. Zy behoefde niet de weelde, welke de Oppervorsten omringt, en zelf de plaatsen voor hun vermomt, welke zy doortrekken: want het gelaat der Steden neemt, ik weet niet hoe, eene leugenachtige gedaante aan, by hunne nadering; de Koningen wierden bedrogen op de openbaare wegen zo wel als in hunne Paleizen. Alles veräart, om heillooze en noodige waarheden voor hun te verzwygen. Geene Koninglyke pracht stelde KAREL ten toon, dan wanneer hy zyne algemeene Vergaderingen hieldt, en dewyl *Aken* hem zeer behaagde, hielden de Staatelykheid en de Majesteit des Troons hier haar verblyf. Niets onderscheidde overal elders zyn gewaat en kleeding van die des welgestelden Burgers. Maatigheid is de moeder veeler deugden; hy bezat haar; te beter was hy daarom tegen vermoeidheid gehard; en een trotsch voorkomen altoos versmaadende, wierden de heldhaftige bedryven, hem gemeenzaam

„ Een allerdiepsten eerbied had deeze Veroveraar voor de Wetten; hy beschouwde ze als nog nodiger dan de Wapenen. De Wetten, uit haaren aart, bewaaren en beschermen. In de algemeene Vergadering der Natie, verscheenen de Leden van den derden Staat, nevens de Edelen en de Bisschoppen; hier beraadslaagde elk over Staatszaaken, en droeg zyn gevoelen voor, om de Wet te verlichten. Goedgekeurd en in geschrift gesteld zynde, volgens den zaamgevoegden wil van alle de Standen, kondigde KAREL dezelve af, en verleende alle middelen, om ze, in 't vervolg, nog heilzaamer voor de Natie te maaken; deeze had dan eene aanweezigheid, welke, in haar eigen oogen haar verädelende, haar in een staat van kracht en bloei bewaarde.

„ De

„ De onkunde en ledigheid merkte hy aan als de grootste der ondeugden, en bekwaam, om ze allen voort te brengen. Allerwege zogt hy zyn werk. In zulker voege, verdeelde hy zynen tyd, dat, 't zy hy in 't Veld of ten Hove ware, alle zyne uuren geregeld waren, en tot onderscheidene nutte bezigheden bestierd wierden. Groote Mannen verdubbelen aldus hun bestaan, en doen de luiheid verwonderd staan, die, in haar volstrekt niets doen, zich nog beklaagt, dat de tyd, die zy verbeuzelt, te schielyk voorby gaat.

„ De Jonge Edellieden, wierden ten Hove en onder zyn oog opgevoed; al vroeg kende hy dus hunne neigingen en vatbaarheid. Hier naar schikte hy zich in hunne bevordering; dikmaals had hy in den mond deeze woorden, eenen Oppervorst waardig: *De Landeryen kunnen geërfd worden, maar de Eerampten en Bedieningen moeten de eigendom der verdiensten zyn.*

„ Ernstige lessen gaf hy aan de weelde zyner Hovelingen. Wanneer hy hen prachtig uitgedost zag, in een zyden gewaat, met kostbaar Bont gevoerd, deed hy hen in allen haast op de Jagt gaan, en voerde hen in de bosschen, midden door struiken en struwellen. De pronkers keerden te rug met gescheurde kleeden, of doornat van den regen. Dan gedoogde hy niet, dat iemand van gewaat veranderde; in 't byzyn van iedereen sprak hy hen aldus aan: *Ziet eens toe, hoe gy 'er uitziet, terwyl myn Mantel van Schaapsvel, welken ik, naar gelange van 't weêr, zo als ik wil, omkeere, even mooi is als gister. Schaamt u, en leert u als mannen kleeden; laat de Zyde en het Tooizel voor de vrouwen. Het kleed is voor 't gebruik, en niet voor de staatsie.* KAREL *de Groote*, met zynen Schaapsvellen Mantel, zal een belangryker voorkomen hebben, dan, indien hy omringd ware van alle de ydele sieraaden der weelde. Onze hedendaagsche FREDERIK, met zyne oude laarssen, was hy daarom minder groot?

„ Niet meer dan éénen aanmerkelyken wederspoed had hy, geduurende al zyn leven; 't was, na de onderbrenging van al het Land tusschen het *Pyreneesche Gebergte* en de *Ebus*. By het te rug trekken over de Bergen, wierd zyne achterhoede aangetast door de *Gaskonjers*. Veel volk verloor hy in de valei van Roncevaux, waarvan in de Romans zo veel wordt gesproken. Zyn Neef, de vermaarde *Roeland*, sneuvelde aldaar; dezelfde gevolgen had toenmaals dit voorval, als naderhand TURENNE's dood.

Lang

Lang klonk het door geheel Europa; men ſprak niet dan van deezen ſlag. De dichtkundige verbeelding draalde niet, met daarvan te ontleenen de wondervolle verdichtſels, welke de ſchitterende ARIOSTE zedert, met alle de bevalligheden zyns vernufts tooide."

Dagverhaal eener reize van Basſora na Bagdad, en verder door de kleine Woeſtyne na Aleppo enz. in Italie, door een Officier, in dienst van de Oostindiſche Maatſchappy in Engeland. Uit het Engelsch. Met eene Kaart. — *Waarby gevoegd zyn Brieven en andere Stukken, geſchreven van den Heer* VASLIN, *Conſul der Vereenigde Nederlanden te Alexandrie, aan H. H. Mog. enz.* *Te Amſterdam by* J. Yntema, 1787. *Behalven het Voorwerk*, 224 *bladz.* *In gr.* 8vo.

Voor eenigen tyd hebben wy gewag gemaakt van *Cappers* onderrigtingen, nopens eene Reisroute langs den weg van *Suez* door *Egypte* na Europa; mitsgaders van zyn Dagverhaal eener reize uit Europa na Indie over *Aleppo*, door de *groote woestyn* van *Arabie* na *Basſora*, enz. (*) Thans hebben wy onder handen eene Reisroute, door eenen anderen gehouden, van *Basſora* na *Bagdad*, door de *kleine woeſtyn* van Arabie na *Aleppo*, enz. Beide deeze Stukjes voegen zig zeer geſchiktlyk by elkander, als behelzende, door de verſchillende Reisroute, een zamenloopend berigt van het merkwaardigſte, zo in de *groote* als in de *kleyne Woeſtyn* van Arabie, en het daaraan grenzende Gewest. De Schryver deezer laatstgemelde Reisroute geeft ons een naauwkeurig Dagverhaal van zynen reistogt, van plaats tot plaats, door de bovengenoemde Landſtreek, met melding van 't voornaamſte aldaar gade te ſlaan, en zyne ontmoetingen, byzonder ook van de bedriegeryen en knevelaaryen der Arabieren, waaraan hy veelvuldig bloot geſteld was: welker berigt bovenal zyne nuttigheid kan hebben voor anderen, die een ſoortgelyken togt ondernemen, om daartegen, zo veel mogelyk, op hunne hoede te zyn. Verder vervolgt hy zyn Dagverhaal, na zyn vertrek uit *Aleppo*, met dezelfde opmerkzaamheid omtrent het voornaamſte dat hem ontmoette. Te *Latichea* gekomen zynde, ſtak hy over na *Cyprus*, van daar na *Rhodes*, zet-

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* I. D. Bl. 430. enz.]

tede zyne reis voort na *Zante*, verder na *Corfu*, en stevende voorts na *Otranto* in Italie. Aldaar quarantaine gehouden hebbende, vertrok hy na *Napels*, en vervorderde zyne t'huisreize na Engeland. ——— Onder het doorbladeren van dit dagverhaal heeft des Schryvers berigt wegens het Eiland en de Stad *Zante* ons uitgelokt, om het zelve hier mede te deelen.

„ Geduurende myn verblyf op deeze plaats, zegt hy, hebbe ik herhaalde gelegenheden gehad ter bezichtinge van de Stad en van het Eiland, dat zekerlyk eene vermaakelyke plek gronds is. De stad is van eene aanzienlyke lengte, dicht aan het water gebouwd aan den voet van een' grooten heuvel. Het kasteel is gesticht op den top deezer hoogte, en heeft de stad en haven onder een ongemeen bedwang: maar is nu weinig beter dan een deel puinhoopen. Het mag omtrent eene [Engelsche] myl in den omtrek zyn: en deszelfs ligging is van natuure zo sterk, dat, ware het in goeden staat, en wierd het wel verdeedigd, het in te neemen naast aan het onmogelyke zou wezen: het heeft binnen zyne muuren overvloed van uitmuntend water. Het paleis van den Providitore is in het kasteel, en werd hersteld en gereed gemaakt tot het ontvangen van een' nieuwen Gouverneur; hebbende de voorige zyn verblyf in de stad gehouden. De Venetiaanen hebben op het Eiland eene bezetting van omtrent 500 mannen; maar hun voornaamste vertrouwen is op hunne Vloot, en op het Eiland Corfu. Wierden de Vloot en dat Eiland eenmaal vermeesterd, zy zouden schielyk alle hunne bezittingen in de Levant verliezen.

„ Van het kasteel heeft men een gezicht van meer dan twintig [Engelsche] mylen ver, over eene der schoonst bebouwde valeien, welke ik ooit aanschouwd hebbe, op eene aangenaame wyze doorzaaid met landhuizen, behoorende aan de onderscheiden Edellieden en fatsoenlyke Heeren der plaatze. Schoon dit Eiland slechts klein is, brengt het alles voort, wat tot weelde des leevens dient, en men dryft 'er een' zo uitgestrekten handel in Korenten, het voornaamste voortbrengsel des lands, dat de meeste gewesten van Europa van hier voorzien worden van die waar. De Korenten worden aangekweekt in eene groote vlakte, onder de beschuttinge van bergen, niet verre van den oever des Eilands. De zon heeft 'er daardoor te meerdere kracht op, en brengtze schielyker tot volmaaktheid. In het droogen, draagt men groote zorge om te ver-

verhoeden, dat zy eenige de minfte vochtigheid vatten. Want, indien dat gebeurde, zou de geheele oogst, naar men zegt, bedorven zyn, en op de markt niets gelden. ——. Dit Eiland brengt ook de fchoonfte Perfiken van de waereld voort, en groote menigten van Druiven, van welke de uitmuntendfte wyn gemaakt, en na verfchillende Landen gevoerd wordt. In het kort, Zante zoude een klein Paradys zyn, voortbrengende alles, wat men wenfchen konde, indien deszelfs Inwoonders niet groot gebrek hadden aan brandftoffe; zynde het hout 'er zeer fchaars, niettegenftaande men zegt, dat eertyds het geheele Eiland vol bosfchen geweest is.

In de ftad zyn verfcheiden fraaie Griekfche Kerken, in welke men fommige verwonderenswaardige fchilderyen kan zien. De ftraaten zyn 'er van eene tamelyke lengte, by uitftek rein en zuiver, en de huizen zyn netjes gebouwd. Men zegt, dat het Eiland meer dan 30,000 inwoonders bevat, welker grootfte gedeelte Grieken zyn, (niettegenftaande de Venetiaanen getracht hebben 'er de Roomfche Kerkzeden in te voeren,) allen onderdaanen van het Doorluchtige Gemeenebest van Venetie. Zy zyn in het algemeen een vriendlyk flag van volk, jegens Vreemdelingen. De Vrouwen zyn in haare perfoonen meer dan gemeen fchoon, en zeer vry met haare gunften; maar ter zelfder tyd zeer geneigd tot yverzucht en wraaklust: uit welken hoofde het gevaarlyk is, veele liefdesverbindtenisfen te hebben, als zynde het hier niets ongemeens, dat men, by zulke gelegenheden, aangerand worde door moordenaaren, die, door de beleedigde partye, voorbedachtelyk gehuurd zyn: en zeer zelden gebeurt het, dat men hun ontkoome. De laagere rangen van menfchen zyn 'er fnaakftig, maar worden, door de verwaarloozinge der Regeeringe, dikwyls gehuurd by de bovengemelde gelegenheden. Wanneer een moord bedreven is, wordt de zaak gemaklyk bygelegd, door een gefchenk aan den Gouverneur. Welk een verwyt is het voor een befchaafd Volk, te verdraagen, dat zulke verfchrikkelyke misdaaden onder zyn rechtsgebied ongeftraft bedreven worden! De Gouverneur, die altoos een Edelman van Venetie is, houdt deezen post flechts voor twee jaaren. Ik kan niet nalaaten hier een ftaaltje te verhaalen van het gedrag eens voorigen Gouverneurs deezer plaatze, welke zich onderfcheidde door de geftrengheid zyner ftrafoefeningen. „ Twee Edelluiden van „ Zante, een gefchil hebbende over eene Juffrouw, werd

" een van hun door de zelve aangezet tot het huuren van
" iemand om den anderen te vermoorden. Dit gedaan,
" en de moordenaar vervolgens in hechtenis geraakt zyn-
" de, werd deeze (niettegenstaande allen invloed, die tot
" zyne behoudenis werd aangewend) veroordeeld om
" doodgeschoten te worden. Des daags voor dat het von-
" nis ter uitvoer stondt gebragt te worden, verwierf de
" geene, die hem te werk gesteld had, met groote moei-
" te, een heimelyk gehoor by den Gouverneur, en vinden-
" de denzelven doof voor alle verzoeken, vraagde hy,
" of, indien de Doge van Venetië zelve hem verzocht
" het leeven des misdaadigen te spaaren, hy het dan zou
" doen? Hierop ten antwoord ontvangende, dat de Doge
" zyn meester was, en gevolgelyk hem konde beveelen;
" stortte de andere onmiddelyk eene groote beurs vol
" Zechinen (de Venetiaansche zechinen zyn bestempeld
" met de beeldtenis van den Doge) op de tafel uit, en
" sprak den Gouverneur aan, met deeze woorden. Zie
" eens hoe veele Dogen u tegenwoordig smeeken, kunt
" gy hun wederstaan? De andere erkende gereedlyk, dat
" derzelver aandrang de rechtvaardigheid in dit geval
" overmogt, en tekende op het oogenblik de vergiffenis
" des kwaaddoenders."

" Ik had de nieuwsgierigheid van twintig [Engelsche] mylen landwaards in te trekken, om twee bronnen van eene vloeibaare stoffe, die grootlyks naar teer gelykt, welke uit de aarde ontspringen, te gaan bezichtigen. Het water is zeer koel, en goed van smaak, schoon men gedUuriglyk de teer op de oppervlakte ziet opborrelen. Ik ben verzekerd, dat deeze bronnen, indien zy behoorelyk bewerkt wierden, aan het Gemeenebest eene zeer groot voordeel zouden toebrengen, en dat zy eens wysgeerigen onderzoeks zeer wel waardig zyn.

" De Regeering van dit Eiland staat onmiddelyk onder het rechtsgebied van den Generaal van Corfu, tot welke alle beroepen op hooger rechtbank moeten gericht worden. —— Dit eiland Corfu naamlyk, is, (gelyk onze Schryver wat laager aantekent,) de verblyfplaats van den Gouverneur Generaal, wiens rechtsgebied zich uitstrekt over alle aan het Gemeenebest van Venetië onderworpen eilanden in de Levantsche Zeeën, en [deeze post] wordt beschouwd, als een der grootste eerampten, welke zy eenen onderdaan kunnen opdraagen. Hy [de Gouverneur] is altoos een Edelman van den eersten rang, en heeft

heeft zyne bediening voor niet meer dan drie jaaren, in welken tyd hy zyne goederen tamelyk vermeerdert; en wordt, by zyne terugkomst te Venetie, doorgaans bevorderd tot den eerstaat van den Raad."

By dit Dagverhaal heeft men nog gevoegd eenige Brieven en andere Stukken, geschreeven door onzen Consul *Vaslin* te Alexandrie, die den Nederduitschen Uitgeever van goederhand bezorgd zyn, en welken, als betreklyk tot den Indischen Handel, zeer wel by dit, en 't bovengemelde Dagverhaal van den Heer *Capper*, voegen. De Heer *Vaslin* naamlyk, bemerkt hebbende, dat de Ridder *de Truguet*, uit naam van den Heer *Choiseul*, Afgezant van Frankryk by de Ottomannische Porte, eene geheime onderhandeling had aangegaan, met *Murat Bey*, den Gebiedvoerder over Egypte, betreffende de vrye vaart der Fransche Schepen, langs de roode Zee, op *Suez*, en het verder vry vervoeren der Indische Koopmanschappen na *Caire*, stelde terstond alle zyne poogingen in 't werk, om, ware het mogelyk, regt agter dit geheim te komen; en 't gelukte hem eerlang een afschrift van dit Verdrag, mitsgaders nog van eene byzondere Overeenkomst met *Joseph Cassab*, Oppertolmeester van Egypte, magtig te worden. Dit verkreegen hebbende, zond hy het zelve, met eene nevensgaande vertaaling aan H. H. Mog., als oordeelende het van zynen pligt te zyn, H. H. Mog. kennis te geeven van eene verrigting, die de stelzels van Staatkunde en Koophandel van dat ryke Land t'eenemaal kon veranderen. Te gelyk had hy ook, in navolging van den Heer Ridder *de Truguet*, byeenverzameld de waarneemingen van verscheiden Engelsche Kapiteins, betreffende de Roode Zee, toen het hun nog vry stond op *Suez* te vaaren; en daaruit eene naauwkeurige Kaart van de Roode Zee gemaakt; welk alles hy insgelyks aan H. H. Mog. opgedraagen heeft; ten einde dus van zyne zyde alles aan te wenden, wat hy oordeelde den Staaten van dienst te kunnen zyn, ingevalle deeze gewigtige onderneeming der Franschen gelukkiger slaagde, dan die der Engelschen voor eenige jaaren, waar toe de verandering van omstandigheden en de tegenwoordige toedragt van zaaken, mogelyk aanleiding zoude kunnen geeven. De opgemelde onderhandelingen zyn getekend 9 en 23 January 1785. en de Brieven van den Heer Consul *Vaslin* zyn van 25 Juny 1785.

J. THOMSONS *Jaargetyden. Uit het Engelsch vertaald, door* J. LUBLINK, DEN JONGEN. *Te Amsterdam, by de Erven* P. Meijer *en* G. Warnars. 1787. *In gr. 8vo. Behalven de Voorrede*, 318 *bladz.*

De Heer *Lublink*, zo voordeelig by ons bekend, als de Vertaaler van *Gellerts Zedelessen* en *Youngs Nachtgedachten*, verrykt thans de Nederlandsche Letterwaereld met eene zeer keurige en fraaije overzetting, van de Jaargetyden van den beroemden Engelschen Dichter *J. Thomson*. Niet beter oordeelen wy de schoonheid der Vertaaling aan onze Landgenooten te kunnen doen kennen, dan door een gedeelte by te brengen, 't geen op het tegenwoordig Jaargetyde zo wel toepasselyk is.

„ Zie de verwelkende, veel kleurige bosschen, door eene opvolging van schaduwen, het geheele Landschap bruiner maaken. Een gepakte schakeering, scheemerend en donker, en allerlei tenten, van het bleek verschietende groen, tot het roetächtige zwart. Thans noodigen zy, zacht fluisterende, de eenzaame Zangster naar haare paden, met verwelkte bladeren bestrooid, en toonen haar het laatste gezicht van dit Jaargety.

„ Ondertusschen spreidt de stille kalmte eene zagte schaduw over den ganschen hemel, welks kleinste golfje zelfs onzeker dobbert, werwaarts het in den luchtstroom zal afvloeijen; terwyl de wydverlichte wolken, met dauw bekleed, den zonnegloed indrinken, en, door haare heldere sluijers, zyn verzachten luister over de vreedzaame waereld uitstorten. Alsdan is het voor hen, wien wysheid en natuur bekooren, de rechte tyd, om zich aan den ontaarten hoop te onttrekken, en boven dit gering tooneeltje te verheffen, om de laagkruipende ondeugd met voeten te treeden, om de zwoegende driften in slaap te sussen, en de ingetogen rust op haare stille wandelingen te liefkoozen.

„ Zo lust het my, dikwerf, eenzaam en in diep gepeins, over de bruine weide en door het rosse bosch te zwerven, waar naauwlyks een bezwykend toontje meer gehoord wordt, om des Landmans arbeid te vervrolyken. Gelukkig stort nog van verre eene weduwlyke Zangster haare klagt, in flaauwe kwinkeleeringen, door de getaande boschjes, terwyl de samengevloeide Lysters en Koddenaars en Leeuwrikken, en alle wilde Gorgeltjes, wier

kun-

kunsteloze toonen nog onlangs al het muzyk der golvende schaduwen uitmaakten, nu van alle bezielende welluidenheid beroofd, op den dooden tronk beevende en moedeloos nederzitten, zonder de minste glinstering op hunne pluimen, en niet dan enkele toonen van snaterend wangeluid slaakende. Ach, dat toch niet het roer, van eenig onmenschelyk oog gemikt, het muzyk van het toekomende jaar verniele, en het onschadelyk zwak geslacht, dat niets kwaads vermoedt, als een armzalige buit, in vermengden moord op den grond flodderwiekende, ombrenge."

Het bleeke, afwykende jaar, echter nog niet van bevalligheid ontbloot, brengt ons in zagter luim; want nu rammelt onophoudelyk het loof der treurige bosschen, en verschrikt niet zelden den peinzenden Wandelaar, of dwarrelt zachtkens in de golvende lucht: maar, wanneer een sterker wind door de takken blaast, dan stroomt een vloed van bladen door de lucht, tot de paden der bosschen, door de verbaazende bui bevloerd en opgepropt, op ieder ryzend windje de woestepy der verwelking voortrollen, en, nu geheel ontkleed, een ruischend gefluit doen hooren. Het verschroeide groen der velden is geweeken, en het bloemengeslacht, in zyne beddens opgekrompen, heeft het zonnige kleed afgelegd, zelfs het geen nog van geharder vruchten overbleef, valt van den naakten Boom, en Wouden, Velden, Bloem- en Boomgaarden, alles in het uitgestrekte vergezicht van verwoesting, doorboort de ziel.

Dit keurig uitgevoerd Werkje, is met vier fraaije Plaatjes, van den beroemden *Vinkeles*, op elk Saizoen toepasselyk, vercierd.

Varis; sive de Variolis, Carmen, auctore GADSONE COOPMANS. *Varis of de Kinderpokken. Naar 't Latyn van* GADSO COOPMANS. *Te Leyden, by* L. Herdingh. 1787. *In gr. 8vo.* 53. *blads.*

Het beroemde Dichtstuk van den Heer *Coopmans* verschynt hier met eene tamelyke Nederduitsche Overzetting in het licht: en, schoon 'er hier en daar gedeelten vry goed overgezet zyn, noemt de Vertaaler zyn Werk, niet zonder reden, in zyne Toewying, *de flaauwe en staamlende Echo.* Hoewel wy het moeilyke toestaan van eene Overzetting uit het Latyn, oordeele de Leezer of het Vonnis van den Vertaaler, ten onrechte, gestreeken is, uit het volgende:

Dulcis erat mihi nata, Deûm cui contigit omnis favor,	Zy was een Dochtertje, die de Goden gunst gegeeven,
Lætantis spes sola domus, spes sola meorum,	Zy was alleen myn hoop, en myner magen lust;
Felicis Thalami pignus, qua carior ulla	Een liefdepand, uit een gelukkig bed gesprooten,
Non erit, aut ulnis dabitur mulcenda paternis.	Nooit word 'er liever kind *gestreeld door Vadermin.*
Nascentem hanc placido Lucina excepit ore;	*Zy hadt Lucina's gunst by haar geboorte genooten;*
Huic Charites, festiva Cohors, huic blanda Dione	*Was allerschoonst gevormd door de edle Mingodin,*
De meliore luto formosos finxerat artus.	*En d'aangenaamen rei der drie Bevalligheden.*
Attonitus, tanto miserarum in turbine rerum,	Ik droeve Vader, in dien maalstroom van ellend,
Pestiferum virus, multis successibus audax,	Door Kunst-geluk verstoutd, en *door de Vrees bestreeden,*
Inferni scelera, genitor, miser ipse puellæ;	Heb zelf het doodlyk gif myn Dochtertje ingeënt;
Nec fati felix; nam quam subducere Pesti	*Maar tot myn ongeluk; want zy, die 'k wilde hoeden*
Sperabam, et, si fata darent, servare tueri,	*Door* Geleerdheid *en Kunst, voor d'algemeenen nood,*
Vi graviore lues pressit, caramque puellam;	Is door die felle pest *bestreên met dubbel woeden,*
(Horresco referens,) crudeli funere mersit.	En ('k yze op dit verhaal) zy *stierf een' wreeden dood.*

Hoe schilderachtig is het *ulnis dabitur mulcenda paternis* by het minder beeldryke *gestreeld door Vadermin*; hoeveel heeft de beschryving der schoonheid van het kind verlooren; *blanda Dione de edele Mingodin* over te zetten is meer dan stout: *Attonitus* heeft hooger betekenis dan *door de Vrees bestreeden. Maar, tot myn ongeluk*, haalt niets by het Latynsche *Nec fati felix*; en *'k bestreên met dubbel woeden* is noch fraai noch wel overgezet; daar *zy stierf een wreeden dood* smaakeloos wordt, vergelykt men 't met het oorspronglyke: *caramque puellam crudeli funere mersit.*

Erastes en Lucinde; Tooneelspel met Zangen, door P. J. KASTELEIJN. *Te Amsterdam*, *by* W. Holtrop, 1786. 47 *bladz. in gr.* 8vo.

Erastes en Lucinde behoort oorspronglyk den beroemden *Gesner*; en, schoon het een Stukje is, waarop nog al eenige Aanmerkingen vallen, zullen wy die ditmaal daar laaten, en onze bedenkingen alleen over de invlechting van de Zangen maaken, welke verandering; behalven eene kleine in de liederen van *Erastes*, het onderscheidende van deeze Vertaaling uitmaakt. De Heer *Kasteleijn* zegt in zyn Voorbericht, *niet te denken, dat de* ge-

gestrengste Criticus zou kunnen zeggen, dat hier gezongen wordt waar niet zeer eigenaartig kunne gezongen worden. Wy hebben over 't algemeen by Vreemden noch Landgenooten den naam van de strengste *Critici* te zyn, en egter op twee plaatzen komt ons in dit Stukje het zingen niet eigenaartig voor. Naamelyk bladzyde 15. hier immers is de Kunstgreep, die de Schryver *Lucinde* gebruiken laat, om te zingen, dezelfde als bladzyde 11. en een Man, als *Erastes*, in zulk eene neêrslagtigheid tweemaal tot het aanhooren van een gezang te noodzaaken, is de natuur wat veel gevergd. Schoon wy ook de reden wel begrypen van het laatste Zangstuk bl. 44., hoe onwaarschynlyk is het, 1.) dat *Erastes* zulk een zang zou gemaakt hebben, 2.) hoe vreemd geplaatst dien te zingen in de eerste verrukking, en 3.) welke styve en voor geschokte harten onaangenaame aandoening zal het verwekken, als *Erastes*, *Lucinde*, *Eduard* en *Annette* zich, met Vader *Cleon*, te midden van die omstandigheden, op stoelen plaatzen en een Quatuor zingen: daar *Lucinde* reeds bladz. 41. gezegd heeft: *Hoe! myn lief! laat gy uwen eerwaardigen gast, die denkelyk moede is, zoo in de avondlucht:* . . .

Geschiedenis van den Heer VAN MORGENTHAU, *door* H. STILLING. *In twee Deelen. Uit het Hoogduitsch. Te Arnhem, by* W. TROOST, 1787. *Behalven de Voorreden*, 520 *bladz. In gr. octavo.*

De Heer *van Morgenthau* komt voor als een Man van een schrander doorzigt, en zeer wel bemiddeld; daar benevens, schoon niet juist verkleefd aan eenig aangenomen Leerstelzel, van eene Godsdienstige gesteldheid, bovenal van een menschlievend character; doch voorts bleeven zyne afkomst en overige omstandigheden lange een ondoorgrondelyk geheim; tot dat het, met het afloopen deezer Geschiedenisse, openlyk bleeke, dat hy van eene hooge afkomst ware, als zynde de wettige Zoon van den overleeden Hertog *Philip van Hochbergen*, wien hy gevolglyk ook in de Hertoglyke waardigheid opvolgde. — Geduurende het voorige bovengemelde tydverloop was zyne voornaamste bezigheid geweest een woest Bergdal, waarmede hy beleend was, bebouwd en bewoond te maaken; 't welk hem, naar zyns harten wensch, ter bevorderinge van veeler welweezen, by uitstek gelukt was. — Het verhaal van deeze zyne inrichtingen, en daartoe behoorende schikkingen, geeft aanleiding tot het vermelden van een groot aantal van gebeurtenissen, en daarby voorgevallene gesprekken en onderhandelingen, van een zeer verschillenden aart, die nu eens het Burgerlyke, dan het Godsdienstige, betreffen; terwyl die gebeurtenissen teffens eene veelvuldige verscheidenheid van characters, zo

 ten

ten goede als ten kwaade, zo van dweepagtige als beredeneerde Godsvrugt, uitleveren: het welk deeze geschiedenis van den Heer *van Morgenthau* eene gevallige leevendigheid byzet, die ook veelal haare leerzaamheid heeft. —— Men neeme, uit veele andere gesprekken hier verhaald, tot een voorbeeld, het volgende van dien Heer over den Landbouw. —— 'Er was, met volkomen toestemming van *Leonhard Sommer*, een vermogend Koopman en groot Fabrikeur, eene Echtvereeniging vastgesteld, tusschen deszelfs Dogter *Sibylle* en eenen persoon met naame *Lilienthal*, die een braaf en bekwaam mensch, doch door een zamenloop van ongelukkige omstandigheden, doodarm was. Op deeze, niettegenstaande die ongelykheid van middelen, door Vader *Sommer* erkende en goedgekeurde Huwelyksverbindtenis, liet de Heer *van Morgenthau*, die dit grootlyks door zyne Echtgenoote *Jeannette* bevorderd had, zig in deezervoege uit, daar *Jeannette* met het vallen van den avond, jagt naar huis maakte.

„ Gij hebt thans uw dagwerk afgedaan, mijne Liefste, maar nu is de beurt aan mij. De Maan staat in de helft zijns lichts, en de Hemel is helder; het zal ons niet te laat worden, zo wij voor middernagt t'huis zijn. Thans mijne Heeren, terwijl ik hier ben, moeten wij ook het jonge Paar bezorgen! Wat hebt gij daar over gedagt?

„ Dat zal ik u zeggen, antwoordde Leonhard; ik heb daar even overlegd, om mijnen Schoonzoon meede in mijnen handel te neemen; hij en mijn Zoon kunnen na mijnen dood de Fabrijk in Compagnie voortzetten. Wanneer ik hem nu bij mij in huis neeme, zo leert hij nog den Koophandel, en zoo, denk ik, kan de schikking op de beste wijze gemaakt worden.

„ Morgenthau hernam: Denkt gij, Heer Sommer, dat eene Compagnieschap tusschen uwe Kinderen, waarbij de een niets toegebragt heeft, met vreeden gedreeven zou kunnen worden.

„ Dat vertrouw ik mijnen Zoon toe."

„ Dat is wel! Maar zijne toekomende Vrouw kent gij nog niet, en dan is uw Zoon tog ook een mensch, die menigmaal met het een en ander te strijden zou hebben. De Heer Lilienthal is een bekwaam Landman! Ik denk hem een groot schoon Goed te geven, dat hij bearbeiden kan.

„ Maar, dat hij een Boer, en mijne Dochter eene Boerin „ zou worden, dat is mij toch wat hard."

„ Heer Sommer! Hoe zeer gij ook een Christen zijt (*), zoo is u het Koopmans karacter toch nog eigen. Vergeef mij, dat ik u dit zegge! De Koopman is van oudsher de bediende van den Boer, en zal het ook blijven. Dat deze veracht is, komt

(*) De Heer *Sommer*, naamlyk, behoorde tot eene soort van Mistyken, die zeer hoog loopen met hun innerlyk Christendom.

komt daar van daan, dat Boerenlieden doorgaans arm, zonder opvoedinge, ruw en onredelijk zijn.

„ Dat alles is het niet, wat mij aan het hart ligt; maar dat „ gaat mij na, Genadige Heer! als ik bedenk. hoe zig de Boe„ ren met harden arbeid plagen, en ik zou zien moeten, hoe „ mijne Kinderen, met eelt in de handen, het heilig avond te „ gemoet zugten.'

„ Morgenthau hernam: Mijn lieve Heer Sommer! gij kent het Boerenleeven nog niet! Zoo als de Boeren dat dryven, is het zeker een Martelaars leeven; maar als het naar de beste grondregels gedreven word . is het zeker, dat 'er geen voordeeliger, aangenaamer en Gode behaaglijker Handteering in de Waereld is. Ik ken Boeren in Engeland, die middelmatige Goeren bezitten, maar door eene kundige Bouwing derzelven zoo rijk geworden zijn, dat zij niet alleen geen zwaaren arbeid doen, maar wel leeven, en in Koetzen naar de Kerk rijden konnen.

„ Ja, maar het is de vraage; of dat bij ons mogelijk is?"

„ In aanzien van de geaartheid van grond en luchtstreek, is het even zoo mooglijk als in Engeland; want dat heeft daarin boven Duitschland weinig of niets voor uit. Als gij iets doen wilt, zoo geef aan uwen Schoonzoon een goed stuk gelds, ten einde hij zijn Goed wel aanleggen, en een huis voor zig bouwen kan.

„ Daaraan zal het wel niet haperen.. Wij willen deezen „ voorslag eens volgen, evenwel dunkt mij, Fabrijken zijn al„ toos nuttiger, zoo wel voor ieder Perzoon in 't bijzonder „ als voor het gemeene Land."

„ Dat is onmogelijk, Heer Sommer! Fabrijken maaken slegts den Koopman rijk; maar alle de geenen, die zig als Werkluiden daarvan geneeten, leeven gemeenlijk kommerlijk, zoo lang de Akkerbouw in een Land nog niet bloeit. Maar wanneer deeze eerste tak van Handel zijn hoogsten top bereikt heeft, dan konnen ook alle andere Handteeringen ligt tot den hoogsten bloei komen. Daartoe worden dan die Luiden gebruikt, welke geene Goederen hebben, noch konnen hebben; deeze vinden dan gelegenheid, geld te verdienen, en voor het zelve goedkoope en genoegzaame leevensmiddelen te bekomen.

„ Maar men ziet toch dat daar, waar Fabrijken ontstaan, „ ook de Landbouw begint te bloeijen"

„ Zekerlijk word de Landman daar door opgewakkerd, om leevensmiddelen te bebouwen, wijl hij geld daar voor weet te krijgen, maar verder gaat het ook niet. Hij doet dat slegts naar de wijze zijner Voorouderen, en wijl hij de waarde van zijn bedrijf niet kent, zoo haakt hij, zoo dra hij begint wel te vaaren, naar eenigen tak van Negotie, zijne kinderen worden kleine Koopluiden, stijgen een trap hooger in weelde, en ver-

der-

derven voor het grootste gedeelte. Indien nu de Landbouw het hoofdbedrijf van een Land ware, dat niemand begeerde te verlaaten, ten zij hij of geene Goederen bezat, of zig anders daarvan niet geneeren konde, dan zou dat Land in den hoogsten bloei staan; ik zwijge, dat een Staat zig door den Koophandel wel schielijk verheft, rijk en magtig word, maar daar door ook juist de weelde en dartelheid te gemoet ijlt, welke denzelven vroeger of laater in het verderf storten. Kortom het *blijft vast*, een Land, waarin de Landbouw in bloei staat, heeft daarin eene onuitputtelijke bron van welvaaren, en kan door geene wisseling van 't geluk t'ondergebragt worden, zoo God het niet door Landplagen kastijd. Dorpen en Hoeven verschaffen dan Producten in overvloed, zoo wel tot onderhoud als tot den Koophandel; de Steden verarbeiden hunne ruuwe Landsproducten, maaken 'er Producten voor den Koophandel van, en verzenden ze als dan buitens Lands. Zeg mij, Heer Sommer, is 't eene goede Staatkunde, wanneer de Vorst zijne Onderdaanen van uitheemsche Producten Fabrijken in het Land oprigten, en ten zelven tijde zijn eigen Land genoegzaam braak liggen laat? was het niet beter, zoo hij zorge droeg, dat in zijn Land alles geteeld werd, wat dat Land kon voortbrengen, en dat hij als dan zijne eigene Landsproducten verarbeiden liet?

„ Dat is zeer onbetwistbaar.

„ Nu dat voortbrengen van alle mogelijke Landsproducten, geschied toch door den Landbouw; bij gevolge is dit bedrijf het eerste, noodigste en voornaamste.

„ De Heer Sommer, was door deze voorstelling van het gewigt des Landbouws wel overtuigd; evenwel kwam het hem al te wonderlijk voor, dat Lilienthal een Boer worden zou. Maar deeze maakte eindelijk het besluit, terwijl hij zich verklaarde: Dat hij naar den raad van den Heer van Morgenthau den Landbouw drijven wilde. Wanneer dan zijne, en zijner Echtgenootes neiging tot de Gelukzaligheid nog niet volkomen daar door bevredigd werd, zoo was het nog altoos vroeg genoeg, tot de Negotie over te gaan."

In gevolge hier van, gelyk het verdere verhaal meldt, stelde *Morgenthau*, naar zijne belofte, *Lilienthal* in het bezit van een uitgebreid Landgoed; en deeze slaagde, ten genoegen van zichzelven en dat zyner Echtgenoote, in de beschikkinge zyner zaaken, zo wel, dat de Heer *Sommer* met den tyd duidelyk begreepe, „ dat de Landbouw eene heerlijke zaak was, wanneer „ zij, niet naar den slenter, maar naar konst en ondervinding, „ gedreven werd."

Palm-

Palmbladen, of uitgelezene Oosterſche Vertellingen, door J. G. HERDER. *Uit het Hoogduitsch. Te Leyden, bij* W. H. Grypp, 1787. *Behalven de Voorreden*, 174 *bladz. In gr. octavo.*

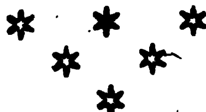
Eene met oordeel byeengebragte Verzameling van Oosterſche Vertellingen, die haar leerzaam nut hebben, en allezins ſtrekken, om de handhaving van Burgerlyke en Godsdienſtige deugden in te boezemen; des dit Geſchrift, inzonderheid voor de Jeugd geſchikt, aan deeze, en ook wel aan anderen van ryper jaaren, ter leezinge en overdenkinge aangepreezen moge worden. Eene beknopte vertelling, welke ons in ons tydlyk bedryf op de eeuwigheid leert denken, zy hier ten voorbeelde. Dezelve heeft tot een opſchrift, *de eeuwige Last*, en luidt aldus.

„ De Kalif HAKKAM, die de pragt beminde, wilde de tuinen van zijn Paleis verſieren en grooter maken. Hij kogt alle de bijliggende landerijen, en betaalde den eigenaars zo veel daar voor als zij begeerden. Dan 'er werd eene arme Weduwe gevonden, die het erfdeel van hare vaderen, uit eene godvrugtige naauwgezetheid, niet wilde verkopen, en alle aanbiedingen, die men haar deswegens deed, ten eenemaal afſloeg. De eigenzinnigheid van deze vrouw verdroot den Opziender van het koninglijk gebouw; hij nam haar dit kleine land met geweld af, en de arme Weduwe kwam weenende bij den Rigter. IBN BESCHIR was juist KADI van de Stad. Hij liet zig het geval voorſtellen, en vond het moeilijk; want, alſchoon de Wetten aan de Weduwe uitdrukkelijk regt gaven, zo was het toch niet gemakkelijk, om eenen Vorst, die gewoon was zijnen wil voor de volmaaktſte geregtigheid te houden, tot eene vrijwillige vervulling van eene oude Wet te verpligten. Wat deed de regtvaardige KADI. Hij zadelde eenen Ezel, hing dien een grooten zak om den hals, en reed zonder uitſtel naar de tuinen van het Paleis, alwaar de KALIF zig juist in het ſchoone Paviljoen bevond, dat hij op den grond van de Weduwe gebouwd had. De komst van den KADI met zijnen Ezel en zak bragt hem in verwondering, en nog meer verwonderde hij zig, wanneer IBN BESCHIR zig voor zijne voeten wierp, en hem dus aanſprak: „ Vergun mij, Heer, dat „ ik dezen zak met aarde van dezen grond vulle." HAKKAM ſtond het toe. Wanneer de zak vol was, verzogt de KADI den KALIF om hem den zak op den Ezel te helpen beuren. HAKKAM vond dit verzoek nog bijzonderer, dan al het voorgaande; maar om te zien wat de man voor had, zo greep hij mede aan. Dan, de zak was niet te tillen, en de KALIF zeide: „ de last is te zwaar, KADI, hij is te zwaar."

„ Heer

„ Heer antwoordde IBN SESCHIR, met eene edele vrijheid, gij vind dezen last te zwaar, en hij bevat toch maar een klein gedeelte van de aarde, die gij op eene onbillijke wijze aan eene arme Weduwe ontnomen hebt; hoe zult gij dan dit geheele geroofde land kunnen draagen, wanneer het de Rigter der waereld ten laatsten dage op uwe schouders ligt!"

„ De KALIF was getroffen; hij prees de kloekmoedigheid en schranderheid van den KADI, en gaf aan de Weduwe het land, met alle gebouwen, die hij daarop had laaten aanleggen, weder."

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte Uitbreidingen en ophelderende Aenmerkingen verklaerd, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, A. L. M. *Th. et Phil. Dr. Hoogleeraer in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch. aen het Ill. Ath. en Predikant in de Gemeente te Amsterdam, mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, te Vlissingen. Veertiende Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1787. *Behalven het Voorwerk,* 548 *bladz. in gr.* 8vo.

De twee boeken van den Propheet *Jeremia*, te weten, dat zyner Godspraken, en dat zyner Klaegliederen, worden in dit Deel ontvouwd. Vooraf gaet ene Verhandeling over de merkwaerdigste byzonderheden, welke omtrent ieder dezer boeken in 't algemeen overweging vorderen, en verder houd hy, ter opheldering dezer Schriften, denzelfden voet, als in de verklaring der voorige Bybelboeken; waerdoor hy, wel inzonderheid aen deze en gene voorstellingen, die hare duisterheid hebben, een oordeelkundig licht byzet. Ter proeve hiervan diene zyne Opheldering van Jer. XXXI. 22; waeromtrent, nopens den zamenhang met het voorgaende, het volgende staet aen te merken. De propheet vers 4, 5 en 6 de gelukkige herstelling van Israël in Kanaän voorspeld hebbende, duid. vers 7—14 aen, dat deze wederkeering der Jooden met groote blydschap zou geschieden; waerdoor, volgens 15—22, de voorige treurigheid geheel en al zou ophouden. 's Volks voorige droefheid word, vers 15, zinnebeeldig voorgedragen onder de melding van Rachels droefheid, en in gevolge hiervan word Rachel, vers 16, opgewekt, om hare klagten te staken; in de verzekeringe van de vervulling der Godlyke beloften, vers 17—21; op welken grondslag het Volk vers 22 aengespoord wordt, om met boetvaerdigheid blymoedig weder te keeren na Kanaän, welk voorstel de Propheet vers 23 aldus aendringt.

 „ Hoe

„ Hoe lange zult gy u aen de blijdschap onttrekken en de gunstige gelegenheid verwaerlozen, om in uw Vaderland weder te keeren, gy afkeerige dochter? want de HEERE heeft wat nieuws, wat groots en zonderlings op der aerden geschapen; De vrouwe sal den man omvangen.

„ De laetste woorden: *want de* HEERE *heeft wat nieuws* enz. worden verschillendlyk opgevat. —— Vooraf herinneren wy, en dit dient men wel in het oog te houden, dat deze woorden hier inkomen als eene beweegreden, door welke de dochter Israëls wordt opgewekt, om naer Kanaan weder te keeren, en alle zwarigheden worden wechgenomen, welke haer tegen dien optocht konden beschroomd maken. Dit is allerduidelykst, uit het gansche verband van zaken.

„ De HEER wordt gezegd *wat nieuws te scheppen*, wanneer Hy iets te weeg brengt, het welk niet alleen vreemd, maer ook te gelijk heuchlyk is, vergel. Jes. 43: 19, 20. —— Dit nieuws zou plaets hebben *op de aerde*, dat is in het land Kanaan, het welk vers 23 uitdrukkelyk *het land van Juda* genaemd wordt. Het nieuws zou daerin bestaen, *de vrouw zal den man omvangen*. Wat zegt nu deze uitspraek?

„ A. Gemeenlyk denkt men aen de geboorte van den *Messias*, welke by uitnemendheid, als zijnde een verbazend wonder, *wat nieuws* mag genaemd worden. Men neemt het woord *vrouw* voor eene algemeene benaming van menschen, die tot het vrouwlyk geslacht behooren, zoo dat het ook *eene maegd* zou kunnen beteekenen. De uitdrukking *den man omvangen* zou te kennen geven, een mannelyk zaed in de baermoeder te dragen en te omcingelen. Op deze gelegde grondslagen, zou hier de wonderdadige ontvangenis van onzen Verlosser, in de baermoeder van de maegd *Maria*, voorspeld worden, en de Godsspraek zou volledig overeenkomen, met die van *Jesaias* Kap. 7: 14. Men voegt er by, dat deze belofte hier eigenaartig, in het verband van zaken te pas kome; om de verstrooide Joden tot het wederkeeren naer Kanaan aen te moedigen: om dat het Joodsche land, door deze wonderdadige gebeurtenis, boven alle andere gedeelten van den aerdbodem, zou verheven worden; en om dat dit nieuws de grondslag was van alle verdere zegeningen en voorrechten.

„ Dan

„ Dan hoe oud en vry algemeen aengenomen deze verklaring ook wezen moge, kan zy evenwel geen steek houden; en hadden wy geene andere bewijzen voor *Jesus* Messiasschap, zouden wy tegen het ongeloov niet veel kunnen uitrichten. —— Deze uitlegging is niet wel bestaenbaer met de oorsprongelyke woorden. Het woord *vrouw* kan niet bepaeldelyk van eene maegd verklaerd worden. Het woord *man* beteekent eenen volwassen man; en kan derhalven niet van een mannelyk zaed, nog in de baermoeder besloten, genomen worden. Het *omvangen* wordt nergens van de dracht eener zwangere vrouw gebruikt. —— Ook wordt deze verklaring, door het verband van zaken, geenszins begunstigd. De belovte van *Messias* wonderdadige geboorte was wel de voornaemste en de grondslag van alle andere belovten; maer dit bewijst niet dat dezelve juist hier moet inkomen. Die belovte zou, in dien tijd welke hier bedoeld wordt, eerst na verloop van eenige eeuwen vervuld worden; nu, eene belovte, welker vervulling nog zoo ver af was, schijnt minder geschikt te zijn, om de verstrooide Joden, tot het wederkeeren naer hun Vaderland, aen te moedigen, dan wel eene toezegging van aengename gebeurtenissen, welke kort op handen zijn.

„ B. Anderen nemen het gansche voorstel zinbeeldig. —— De *vrouw* zal het volk van Israël beteekenen, het welk de HEER, op Sinai, als het ware, getrouwd had, door het zelve tot het volk van zijn byzonder eigendom aen te nemen; hoe zeer deze zinbeeldige *vrouw* den HEER verlaten had, en zich verloopen in afgodery, met de afgoden der heidenen. De *man* is derhalven de HEER, die deze overspelige vrouw, door de Asfyrische en Babylonische gevangenis, met het hoogste recht verstooten had. Maar nu zou de vrouw den man wederom *omvangen* en omhelzen: dat is, Israël zou berouw hebben over de voorige boosheden, zich weder tot den HEER bekeeren met eenen hartlyken afkeer van de afgodery, en Hem, als het ware, met tedere lievde omhelzen. — Met een woord, de Israelieten, zoo lang van den HEERE afgedwaeld, zouden zich op nieuw tot Hem bekeeren.

„ Het is waer, de bekeering van een volk, het welk zich zoo lang in de afgodery verhard had, was zekerlyk iets nieuws, het welk men, volgens het gewoone beloop der menschelyke zaken, niet zou hebben kunnen verwachten. —— Maer met dit alles, komt deze verklaring, on-

zes erachtens, in het geheel niet overeen, met het verband van zaken, en het oogmerk tot het welk de woorden hier inkomen. Of zou eene belovte, omtrent de bekeering des volks, eene drangreden hebben kunnen wezen, om de wechgevoerde Israelieten, tot het wederkeeren naer hun Vaderland, op te wekken?

„ C. Voor het naest daerom zouden wy ons voegen by die genen, die de gansche belovte verstaen van eenen zeer aengenamen vreugdetijd. —— Te weten de enkelvouwige benaming van de *vrouw* en de *man* wordt, in eenen verzamelenden zin, genomen voor het vrouwelyk en mannelyk geslacht. —— Het woord *omvangen* zegt ook omringen rondom gaen. —— *De vrouw zal den man omvangen* en omringen; dat is dan: de vrouwen en de mannen zullen openbare vreugde bedryven, zich in reijen, al zingende, spelende en dansende zamenvoegen; zoo dat de mannen, als het ware, aen eenen troep zullen spelen en springen, terwijl de vrouwen dezen troep omringen zullen, en rondom denzelven blymoedig dansen.

„ Met een woord, het is eene beschrijving van eene algemeene blijdschap, vergeleeken Exod. 15: 20. Richt. 21: 21. 1 Sam. 18: 6, 7. —— Dit zou wat nieuws en ongewoons zijn in het land van Juda, het welk zoo lang woest en onbewoond gelegen had. Hiervan daen wordt de wederbrenging der verbannen Jooden in Kanaan aengemerkt, als eene gebeurtenis, nog ruim zoo merkwaerdig en zonderling, als de verlossing van het *oude Israel* uit Egypte. Kap. 16: 14, 15. 23: 7, 8. —— Deze opvatting voldoet by uitnemendheid aen het verband en oogmerk; om namelyk de zwarigheden der Joden wech te neemen, en hen tot den optocht naer hun Vaderland aen te moedigen. Zy moesten zich door geene twijffelmoedigheden laten te rug houden: want de HEER zelvs zou een verschijnsel voortbrengen, geheel vreemd en onverwacht, dat men namelyk in Kanaan, het welk zoo lang had woest gelegen, allerlei vreugde bedrijven zoude.

„ Deze verklaring strookt ook ongemeen wel met het volgende, alwaer de HEER de kennelykste proeven beloovt van zijne zegenende goedheid; wordende vers 23 —— 30. de voorspoed der wedergekeerde Joden beschreven."

Verklaring van den Brief van PAULUS *aan de Romeinen, door* J. A. CRAMER, *Kancelier der Universiteit te Kiel. Uit het Hoogduitsch. Eerste Deel. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop 1787. *Behalven het Voorberigt,* 278 *bladz. In gr.* 8vo.

Uit voorige Schriften van den Eerwaerden *Cramer*, ter verklaringe der Brieven van Apostel Paulus, is 's Mans schryfwyze en manier van behandeling in dezen, zo overbekend, dat het ten opzigte van dit Werk genoeg zy te zeggen, dat onze Schriftkundige Uitlegger hierin denzelfden voet houdt. Na ene voorafgaende Inleiding, waerin de merkwaerdigste byzonderheden, die ter opheldering van dezen Brief aen de Romeinen in 't algemeen strekken, opgehelderd worden, geeft hy ons ene nieuwe Vertaling van den geheelen Brief, waer in 's Mans tael- en oordeelkunde ten kragtigste doorstraelt; en deze Vertaling gaet vervolgens vergezeld van ene Verklaring zelve van dien Brief; in welke hy zyne gedachten, over den inhoud van 's Apostels voorstellingen, met veel juistheid leerzaem ontvouwt: gaende dit eerste Deel over de vyf eerste Hoofdstukken. Tot ene proeve hier van gae men na, het geen hy ons wegens Rom. III. 23—26, onder 't oog brengt.

„ Op de vers 21 en 22 gedane melding van de vrye Goddelyke begenadiging der zondaaren door het geloof in Jezus Christus, laat de Apostel terstond het bewys dezer leere volgen, wanneer hy zegt: *Want 'er is geen onderscheid;* geen, te weten tusschen Heidenen en Jooden, in opzicht op den aart en wyze, hoe zy zalig kunnen worden, of in hunne betrekking tot God. Want 'er is geen onderscheid, *dewyl zy allen strafwaardig zyn, en allen den roem voor God missen*, dien zy hebben moesten, *en alle om niet, alleen om de verlossing, die door Jezus Christus geschied is, geregtvaardigd zullen worden, welken God tot een verzoening heeft voorgesteld, door het geloof in zyn bloed, tot een bewys van zyne geregtigheid, door de vergeving der zonden, die te voren geschied zyn, toen hy 'er geduld mede had, tot een bewys van zyne geregtigheid in deezen tegenwoordigen tyd, om zig al dengenen te openbaren, die regtvaardig is, en elk, die het geloof in Jezus heeft, regtvaardig maakt.* PAULUS zegt, tusschen Jooden en Heidenen is geen onderscheid, en bewyst

wyst dit daaruit, om dat zy allen gezondigd hebben, of allen ſtrafwaardige zondaars zyn; dat zy allen die waardigheid misſen, welke zy volgends het oordeel van God hebben moesten. *Heerlykheid* of *roem*, δόξα, heet ſomtyds zo veel als het *beeld Gods*, of de gelykheid met God, 1 Cor. XI. 7. weshalven ſommige Uitleggers deeze plaats, als een bewys van het verlies van de oorſpronglyke gelykheid met God, of, gelyk men gewoon is te zeggen, het Goddelyk evenbeeld, gebruiken. Gewoonlyker betekent het *Gods roem*, of *roem voor God*, de *goedkeuring van God*, of het welbehaagen van God in de menſchen, men zie Joh. XII. 43, en deeze betekenis is ten vollen met den zin van PAULUS overeenkomende; hy wil 'er mede zeggen, geen mensch is zo geſteld, dat hy het Goddelyk welbehagen of goedkeuring waardig is. Deswegens moeten zy allen door zyne genade *om niet*, dat is, zonder het te verdienen, geregtvaardigd worden, of, van hunne ſtraffen vrygeſproken worden, en wel *om de verlosſing door Jezus Christus geſchied.* Deezen heeft *God tot eenen genadeſtoel voorgeſteld.* Het Griekſche Ἱλαστήριον heeft, wegens zyne dubbele betekenis, tot onderſcheidene verklaringen, aanleiding gegeven. Volgens de oude verklaring beteekent het, *het dekzel van den Bondkist*, waarin de Wet van Moſes bewaard word. Dewyl God zyne byzondere tegenwoordigheid boven dezelve gewoon was te openbaaren, word 'er in den oneigenlyken zin van gezegd, *dat God boven dezelve woont*, en ze heet deswegens *de genade-ſtoel* of *de genade-troon.* De Hoogepriester moest zig tot dezelve begeven, wanneer hy op den grooten Verzoendag het Joodſche Volk met God verzoenen, of de vergeeving van deszelfs verdiende ſtraffen van Hem afbidden wilde. In deeze beteekenis word het woord, zo wel in andere plaatzen van het Nieuwe Testament, als ook door de LXX Taalsmannen gebruikt, Heb. IV. 16. Exod. XXV. 17—20. XXX. 6. en meer anderen. Dewyl dan God de menſchen door Jeſus den Mesſias, wegens de door Hem bewezen verlosſing, begenadigt, zo kan van deezen ook gezegd worden, dat hem God *tot eenen genade-troon* voor de menſchen heeft opgerigt. Daar intusſchen deeze zin eene zekere hardigheid ſchynt te hebben, zo zyn daar door nieuwe Uitleggers aangezet geworden, om eene andere betekenis van het Griekſche woord den voorrang te geeven, volgends welke het een *zoenoffer* beteekent, en volgends deeze zou PAULUS zeggen, dat God Christus den menſchen *tot een zoenoffer* gegeven heeft.

Doch

Doch deeze beteekenis komt alleen by de Grieken voor, die zuiver Grieksch schryven: ook niet in verband met het woord *voorstellen*. Een om het verklaren der Schrift byzonder verdienden *Semler* heeft daarom nog eene andere uitlegging van het Grieksche woord opgegeven, volgends welke de naam, die eenen perzoon en een zeker werk toekomt, met den naam van den perzoon, dien het toekomt, verwisseld kan worden, gelyk by voorbeeld Θειον voor Θεος, σωτηριον voor σωτηρ gesteld word, bygevolg zou ἱλαστηριον voor ἱλαστην, of ἱλαστκομενον staan. Dan zou de zin zyn, dat God *Jesus den menschen tot eenen Verzoener heeft voorgesteld* of *verordineerd*. Dan hoe zinryk ook deeze verklaaring is, zo verdient echter de oude den voorrang, dewyl geene verklaaring meer overeenkomt met het Taalgebruik van PAULUS, en zyne gewoonte, om al het geen de verlossing der menschen door Christus betreft, onder menigerleie beelden, die van den Joodschen Offerdienst ontleend zyn, voor te stellen, dan deeze; en even daarom de toeschynende hardigheid van deeze oneigenlyke benaaming van Christus niet vreemd behoeft te zyn. Voor het overige komen alle deeze onderscheiden verklaringen toch in den grond met elkanderen overeen; alle bevestigen de waarheid, dat de Messias die geen is, door wien God, wegens de door Hem overgenomen straffen onzer zonden, ons de verlossing daar van laat toekomen, en wel *door het geloof in zyn bloed*, alwaar, volgends de Hebreeuwsche wyze van spreken, ἐν τῳ ἁιματι voor ἐις το ἁιμα staat, waar het woord *bloed* den geweldigen dood beteekent, dien Hy als eene straf voor onze zonden geleden heeft. Te weten, wy worden door het geloof *in het bloed van Christus* geregtvaardigd, wanneer wy vertrouwen, dat God ons de straffen onzer zonden vergeven zal, dewyl Christus voor ons en in onze plaats eenen geweldigen dood gestorven is. Dit doet God *tot een bewys van zyne gerechtigheid*, of van het hem als onzen Rigter toekomend regt van regtvaardiging door de vryspreking of vergeving der zonden, welke geduurende den tyd gedaan werden, toen God nog geduld daar mede had, dat is, ten tyde van het Oude Testament. Het onderscheid, dat hier door sommige Uitleggers, tusschen de woorden παρεσις en αφεσις aangenomen word, heeft in het Taalgebruik geenen grond. PAULUS voegt 'er nog by, *tot bewys van zyne gerechtigheid*, of van het Hem toekomend' regt van onze regtvaardiging, *in deezen tegenwoordigen tyd*, om aan te duiden,

dat

dat deeze troostvolle leer door Christus en zyne Apostelen alleen in haar volle licht is geopenbaard geworden, met oogmerk, om aan te toonen, dat Hy *regtvaardig is, of het regt heeft, om strafwaardige zondaaren te begenadigen*, en ook den geenen, die in Jesus gelooft, *waarlyk regtvaardig maakt*, of het regt der regtvaardiging aan hun uitoefent.

„ Zo duidelyk verklaart zich de Apostel, *voor eerst*, dat de menschen de regtvaardiging noodig hebben, en wel alle menschen zonder uitzondering, dewyl zy allen, welk onderscheid ook anders onder hun plaats mogt hebben, strafwaardige zondaars zyn, die zelve niets doen kunnen, om zig van de straffen hunner zonden te verlossen, welke te ondergaan hen ongelukkig en ellendig maaken zou, die dus alleen eene vrye ontferming van God redden kan. *Ten tweeden*, dat, dewyl de menschen niets hebben noch vermogend zyn te doen, het geen de Goddelyke goedkeuring en welbehagen waardig maakt, hen God, *om niet*, en geheel *zonder hunne verdiensten*, als onschuldige schepzels aanziet, en alleen uit *onverdiende goedheid* tot hunner regtvaardiging besluit. *Ten derden*, dat God tot dit besluit alleen door de kennis van hunne behoeften, en niet door hun tegenwoordig of toekomend gedrag, maar voornaamlyk door de verlossing van Jesus Christus, of door zynen in hunne plaats geleden dood, bewogen werd, maar dien Hy zelf, om zynen afkeer van hunne zonden te openbaren, verordend en toegelaten heeft. *Ten vierden*, dat niemand deeze regtvaardiging om de verlossing van Jesus Christus, anders, dan door het geloof in zyn bloed, of door het vertrouwen op den dood van Jesus, deelagtig kan en zal worden. Dit alles is, uit de door PAULUS gebruikte uitdrukkingen, ontegenzeggelyk, indien men aan dezelve haare gewoone en natuurlyke betekenis laat. De vergeving der zonden, welke niets anders is, dan eene verlossing van hunne schuldige straffen, word geheel buiten kyf alleen als een uitwerkzel van zyne vrye ontferming voorgesteld, en als een gevolg en vrucht van den dood van Jesus Christus; maar deeze nog als eene bevestiging van zyn voornemen, om zig over hun te ontfermen, nog als een voorbeeld van het heerlykste geduld, en de standvastigheid, waarmede Christus de waarheid en Goddelykheid der leere, door Hem verkondigd, bekragtigd heeft. En wat is 'er toch in deeze leerstellingen, het geen niet met de begrippen, welke wy ons van het allervolmaaktste

We-

Wezen moeten maken, ten vollen overeenstemt? God besloot, om de menschen van de straffe hunner zonden te verlossen, alhoewel niets by hen te vinden is, het welk hen zyn welbehagen waardig maakt. Bewyst dit niet de oneindigheid van zyne goedheid? Hy besloot, om zynen eigen zoon in hunne plaats te laaten sterven, op dat hunne zonden niet zouden worden aangezien, als of zy hem onverschillig waren. Bewyst dit niet de heiligheid en aanbiddingswaardigheid van zyne vrye en onverdiende barmhartigheid jegens hen? Hy verbond het daadelyk genot daarvan, voor de menschen, met het geloof in den dood van Jesus; en dit is de door Hem zelven voorgeschreven order, in welke zy zyner begenadiging deelagtig worden, dewyl dit vertrouwen even zo wel eene belydenis van de affchuwelykheid en strafwaardigheid hunner zonden, als eene belydenis van zyne vrye genade, en tevens de kragtigste spoor is, om niet weder te zondigen. Hoe zeer worden niet daar door de heilige regten der deugd bevestigd, en hoe nadrukkelyk word niet daar door de beschuldiging voorgekomen, dat deeze leer de noodzaaklykheid van de bekeering des menschen wegneemt! Maar hoe nadrukkelyk word niet tevens ook eene andere in onze dagen beweerde gevaarlyke dwaaling tegengesproken, dat God den zondaaren de straffen hunner overtredingen niet vergeven kan, dewyl het dulden derzelven het eenigste middel is, waardoor hunne zedelyke betering bewerkt kan worden, weshalven zy dan niet als bewyzen van den Goddelyken afkeer daarvan, maar veel meer als onontbeerlyke weldaaden Gods beschouwd moeten worden! Waartoe toch kunnen menschen niet vervallen, wanneer zy eenmaal van den weg der waarheid zyn afgeweken! Het blyft dus, volgends de leer van PAULUS, buiten kyf, dat de menschen alleen, om den dood van Jesus Christus wille, zig in de genade van God hebben te verheugen."

Leerredenen van J. C. LAVATER, *eersten Leeraar te St. Pieter in Zurich, te Bremen gehouden, den tweeden, vierden en zesden July*, 1786. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, by* J. Ch. Roeder, 1787. *In gr. octavo.* 104 *bladz.*

Ter gelegenheid ener opengevallen plaetze, was de Eerwaerde *Lavater* tot Leeraer te Bremen beroepen, dan zyne betrekking, gelyk hy in de eerste dezer Leerredenen betuigt, en zyn geweten verplichtten hem, dien vriendlyken, hartlyken, dringenden roep van de hand te wyzen. ——— Echter noopte dezelve hem, naer 't schynt, om, enige weken daer na, drie Predikbeurten aldaer waer te nemen. Zyne eerste Leerreden had ten tekst, Rom. I. 11. en betrof het verlangen van Christlyke Leeraren, om hunnen Toehoorderen geestlyke gaven mede te deelen. In eene volgende Leerreden handelde hy over de Kinderlyke gezindheid, uit Matth. XVIII. 3; en de derde had tot een onderwerp, de Liefde tot Jezus, naer aenleiding van Joann. XXI. 15—19. ——— Ze zyn, naer den gewoonen leertrant van zyn Eerwaerden, opweklyk, stichtend en vol vuur, het welk, te meer, daer hy ze, zo als hy zich in de Voorreden uitdrukt, in een heet belemmerend uur zyns levens gehouden, en enige weken later grootlyks uit zyn geheugen weder opgesteld heeft, meer hartstogtlyk dan juist beredeneerd. Men oordeele hierover eenigzins uit zyn volgend opwekkend woord tot Christlyke Liefde.

„ Liefde is het leeven des harten; de ziel van alles, wat vergenoegen of zaligheid kan genoemd worden. Zonder liefde is ieder leevend weezen ellendig. Hoe hooger een weezen, ten opzigte zyner natuur, des te ellendiger is het zelve zonder liefde. Naar maate de liefde, zoo is het leeven der ziel. Kennis en gevoel van het volmaakte, schoone, en voortreflyke is liefde. Het uitmuntendste, 't welk de zigtbaare waereld het menschlyke voor liefde vatbaar konde voorstellen, is de mensch. Wie dien niet lief hebben, in hem niets beminnenswaardigs vinden kan, niet getroffen. wordt door deszelfs voorrang voor alles, door deszelfs adel, uitmuntendheid, onvergelykbaarheid met alle andere zigtbaare schepzelen, —— —— wat zal hy dan beminnen; wat zal hy dan naar waarde schatten kunnen! De leer van de liefde, en waarde der menschlyke natuur, is in den grond slechts éène leer. Kennis des

des evenbeelds Gods in den mensch, is te gelyk liefde Gods en des menfchen. Deswegen is de hoofdfom des Christendoms — liefde — in 't geloof aan de door Jezus Christus geopenbaarde en beweezene hooge Godlyke waarde der menschlyke natuur. *Al wie niet lief heeft, die kent God niet, want God is de liefde.* Wy worden, mogt ik zeggen, eerst menfchen en Gode gelykvormige menfchen door de liefde. Liefde is het weezen der menschheid en Godheid, de hemel des hemels. De hemel zoude tot een hel worden zonder liefde. — De hel zoude ophouden eene hel te zyn door liefde. God kan niets dan liefde willen, dewyl Hy niets dan zaligheid wil. Liefde maakt dat God God, dat Christus Christus, is. — Gy weet niet, wat God is, gy weet niet wat de mensch is, wanneer gy niet weet, wat liefde is. Naar maate uwe liefde, zoo is uwe menschheid. Gelyk uwe liefde is, zoo hebt gy gemeenfchap met God, zoo geniet gy God. Ontwaak in ons, menschlykfte aller gezindheden. — Godlyke liefde! Straal des hemels! Vonk des eeuwigen leevens! Affchynzel der Godheid! Liefde! Verbreid u in onze harten, Blymoedigheid des weldoens, milddaadige, goedige, vriendlyke zin! Word leevendiger en zigtbaarer in ons, lydende, zwygende, verdraagende, verfchoonende, langmoedige Liefde! Zy alle dagen onvermoeider, goedwilliger, het algemeen nuttiger, vreedzaamer, blymoediger, opgehelderer, wakkerer, vryër en onvertfaagder, ootmoediger en moediger werkzaam, gezegende en zegenende broederlyke en zusterlyke liefde! Geef, waar gy geeven, help, waar gy helpen, fterk, waar gy fterken, troost, waar gy troosten kunt. Beveel aan! geef raad! leid! beur op! waarfchuw! beftraf! bid! fmeek! *zy vrolyk met den vrolyken! ween met den weenenden!* kom voor! vergezel! volg na! wend af! verligt! verhaal! verzwyg! geniet! ontbeer! edele Christelyke liefde! uw voorbeeld zy Christus! uw voorbeeld die Liefde, welke allen alles, en zichzelve niets was! Ach Heere, Heere! wek door dit zwakke, onmagtige woord my, en allen, die my hooren, op tot deeze alleen zalige en alleen zaligmaakende liefde!"

Han-

Handelingen van het Geneeskundig Genootschap, *onder de Zinspreuk:* Servandis Civibus. *Twaalfde Deel. Eerste Stuk. Te Amsterdam*, *by* P. Conradi, 1787. *In gr.* 8*vo*. 305. *bladz.*

De bedoelingen van dit geleerd Genootschap zyn allezints zeer pryswaardig, en strekken om onze Geneeskundige Kennis langs hoe meer te verbeteren, en te bevorderen. Zeer veele wel uitgewerkte Verhandelingen zyn wy reeds aan hunne uitnoodiging en yver verschuldigd — en onder deeze mogen ook met recht geteld worden, de twee ingekoomen *Antwoorden* op de voorgestelde *Vraag:* „ Welke zyn de bekwaamste, en tevens veiligste, middelen, om de Geelzucht, wanneer zy niet te verre gevorderd is, op te lossen. Wat keuze en welke voorzorgen moet men daaromtrent in het oog houden, zo ten aanzien van de verschillende oorzaaken deezer Ziekte, als van haare onderscheiden trappen? En indien zy voor ongeneeslyk moet gehouden worden, uit welke tekenen zal men dat besluiten? Het Genootschap ziet, nopens de keuze der middelen, in het byzonder op die hachlyke omstandigheid, wanneer de Ziekte tot haare Geneezing volstrekt ontbindende middelen vereischt, terwyl ondertusschen de staat van ontbinding, waartoe reeds alle vochten gebragt zyn, byna zodanige middelen schynt te verbieden." Het Genootschap heeft aan beide deeze ingekoomen Antwoorden den gouden Gedenk-Penning *toegeweezen*; en ook beide de Schryvers hebben, onzes bedunkens, deezen Eerenprys verdiend.

De eerste Verhandeling is van den Heer A. J. S'GRAEUWEN, Pz. *Med. Doctor*, *&c. &c. te Zierikzee*; de geleerde Schryver geeft in het *eerste Hoofdstuk* eene korte Beschryving der bedoelde Ziekte, en derzelver onderscheiden verdeelingen, oorzaaken en kentekenen in het algemeen, en gaat vervolgens, in het *tweede* en *derde Hoofdstuk*, over tot de eigentlyke beantwoording van het eerste gedeelte der Vraag. —— En daar, in de Geelzucht, gelyk in andere Ziekten, de Geneezing moet ingericht zyn, naa de verschillende oorzaaken, en gevorderden staat der Ziekte, zo geeft de Schryver vooraf eene zeer naauwkeurige opgaave van de meest bekende oorzaaken der Geelzucht, derzelver onderscheiden kentekenen en onderscheiden trappen. Het *vierde Hoofdstuk* behelst eene algemeene voorzegging, en hier-

hieruit word als van zelve afgeleid, welke zoort van Geelzucht voor geneeslyk, en welke voor ongeneeslyk, moet gehouden worden. In het *vyfde Hoofdstuk* geeft de Schryver de algemeene en byzondere Geneeswyze deezer Ziekte op, die, met zeer veel oordeel, naa den byzonderen aart, en de verschillende oorzaaken, der Ziekte. is ingericht; en hierop volgt, in het daarop volgende *Hoofdstuk*, een ontleeding nopens de keuze der middelen in dat hachlyke tydstip, wanneer de Ziekte volstrekt ontbindende middelen vereischt, terwyl de staat der Vochten zodanige middelen schynt te verbieden. Hier word, met recht, de Kina als een zeer heilzaam Geneesmiddel aangepreezen. Eindelyk besluit de Schryver zyne Verhandeling, met in het *zevende Hoofddeel* nog eenige zeer nuttige voorzorgen en raadgeevingeu mede te deelen.

Deeze korte schets zy genoeg, om onzen Leezer aan te moedigen, deeze, met zeer veel oordeel en beleezenheid geschreeven, Verhandeling zelve te leezen.

De tweede Verhandeling, door de Heer J. T. VAN DE WYNPERSSE toegezonden, is niet minder wel uitgevoerd, en men ziet duidelyk, dat de kundige Schryver zyn Onderwerp wel doordacht, en de beste Schryvers daarover geraadpleegd heeft. — In de *eerste Afdeeling* handelt hy over den aart, verschillende toevallen, trappen, en oorzaaken der Geelzucht. De *tweede Afdeeling* heeft ten onderwerp, de tekenen der geneeslykheid en ongeneeslykheid deezer Ziekte. Het is zeer moeielyk, de geneeslykheid of ongeneeslykheid eener Ziekte te bepaalen, doordien de oorzaaken zig niet altoos duidelyk kentekenen, en daarenboven zomtyds zo zaamgesteld zyn, dat ze de Geneezing reeds daardoor zeer moeijelyk maaken. —— Ondertusschen heeft onze Schryver de tekenen, zo veel doenlyk, opgegeeven. De Geneeswyze der Geelzucht, in de *derde Afdeeling* aangeweezen, bevat een aantal der beproefdste Geneesmiddelen, en Raadgeevingen, waarvan men, op het voetspoor van zeer beroemde Geneesheeren, naar maate van de verschillende oorzaaken, en den gevorderden staat der Ziekte, gebruik kan maaken.

Ver-

Verhandelingen uitgegeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen, te Haarlem. XXIII Deel. Te Haarlem, by J. van Walré, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 322 *bladz. In gr. octavo.*

Een ieder, die eenige kennis heeft van den toestand onzer Helderfche Kust, en 't gevaar dat derzelver Zeeweeringen loopen, bezeft terstond het gewigt van het volgende Voorstel door de Maatschappy gedaan. „ Nadien de „ voornaamste stroomen in de *Texelsche Zeegaten*, en wel „ hoofdzaaklyk in en by het *Marsdiep*, hoe langs hoe „ meer de aldaar liggende Dyken en Zeeweeringen nade„ ren, en dezelven, door de toeneemende diepte, in „ gevaar brengen; zoo word gevraagd: *Of, en door wel„ ke middelen, de gemelde Stroomen van den Wal afge„ keerd, en het naderen der gevaarlyke diepte voorgeko„ men, of de Zeeweeringen tegen de nadeelige uitwerking „ van dien beveiligd zouden kunnen worden?*" Ter beantwoordinge van dit Voorstel heeft, onder anderen, de Heer *Jacob Otten Husly* zyne nafpooringen deswegens ingeleverd, welke hiermede gemeen gemaakt worden; als hebbende dezelven, boven andere ingekomen Stukken, de goedkeuring van de Leden der Maatschappy in zo verre weggedraagen, dat ze den Schryver eene *zilveren Medaille*, mitsgaders *honderd halve gouden Ryders* hebben toegeweezen; daar hy aangenomen had, zo veel in hem was, te voldoen aan de voorwaarden in het Programma geeischt. — By de gemeenmaaking van dit Stuk heeft de Autheur 'er nog bygevoegd een Aanhangzel, behelzende nadere opheldering en van eenige zwaarigheden, en beantwoording van tegenbedenkingen over dit zyn Project, het welk hy verder den toetze van bekwaame Mannen aanbeveelt. Ook heeft de Maatschappy, het belang der zaake overweegende, goedgevonden dit Stuk met deeze uitnoodiging vergezeld te doen gaan. „ Alle des kundige „ lieden worden, van wegens de Heeren Opgeeveren „ der Vraage, waarover deeze Prysverhandeling gaat, by „ deezen uitgenoodigd, om hunne Remarques op dit „ Plan te suppediteeren, zoo verre dezelven tot volmaa„ king van het zelve, ofte het wegneemen van de zwaa„ righeden, welken als nog in de executie der Hoofden „ in de grootste Diepte worden gevonden, zouden kun„ nen strekken, of eenige andere middelen aan de hand

„ te

„ te geeven; ——— onder uitlooving van eene convenabele belooning, in gevalle dezelve van applicatie gemaakt zouden kunnen worden."

Wyders verleent ons dit Deel nog eenige Berigten aan de Maatschappy gegeeven. Hier van behoort tot het Heelkundige, eene Waarneeming van den Heer G. *ten Haaff*, wegens eene verouderde *Darm-Net-* en *Waterbreuk* door Konstbewerking hersteld; van den Heer *J. de Vries*, wegens eenige geneezene *Polypi* van den Neus; van den Heer *W. van Lil*, wegens een *groot gezwel* op de Knieschyf; en eene Verhandeling van den Heer *P. S. Kok* over eene verbetering in het Leerstuk der Voetbaaring. De overigen zyn betrekkelyk tot de Natuurlyke Historie, als behelzende Waarneemingen van den Graaf G. *Rozoumowsky*, over het verschynzel der *Phosphorike Lichten* van de Oostzee; Bericht van den Heer *F. Verster* wegens *twee Elephants Beenderen*, naby 's Bosch gevonden, met eenige aanmerkingen over dezelven; en eindelyk eene Beschryving van de zogenaamde *Meermin* der Stad Haarlem, of eigenlyk van Edam, door den Heer *A. Vosmaer*; welke beschryving hier nog eene byzondere melding vordert. Het heeft den Heer *Vosmaer*, niet ten onregte, der moeite waardig gescheenen, om deeze over 't algemeen bekende, doch opgesmukte, en van daar by veelen verdagte, historie wat nader na te speuren. Zyne onderzoekingen hebben hem geleid, om het bericht der oude Chronykschryveren deswegens als egt aan te neemen; maar de laatere overleveringen, als of dit in 't jaar 1403 in de Purmermeer gevangen Zeewyf eene Meermin geweest ware, als volstrekt ongegrond te verwerpen. Het geen *Jan Gerbrandsen van Leiden*, die in 't jaar 1504 overleed, *Reynerus Snoyus*, die 1537 stierf; en *Ocko Scharlensis*, die in 't jaar 1566 nog schynt geleefd te hebben, is in 't weezenlyke der zaake, en de voornaame byzonderheden, volkomen eenstemmig; doch geen hunner noemt het gevangen onderwerp eene *Meermin*, maar eenpaarig een wild Wyf of Vrouwspersoon. En in dit denkbeeld worden we, gelyk de Heer *Vosmaer* verder toont, bevestigd door de oude afbeeldingen, die 'er nog van voorhanden zyn. Hy beroept zich ten deezen aanzien op eene Schildery te Haarlem, in handen der Heeren *Elouten*, welke, naar uitwyzen der kenmerken, lang vóór 1600 geschilderd, en waarschynlyk naar een nog ouder stuk gemaakt, zal zyn. Voorts op het steenen beeld, ter gedachtenis van dit voorval, te Edam, in het Frontespies

der

der Purmerpoort, volbouwd 1610, uitgehouwen. Mitsgaders op eene zeer oude Schildery hier van in het Prinſenhof te Edam, welke in eenige byzonderheden onderſcheiden is van de bovengemelde te Haarlem; ten bewyze dat het geen na elkander gemaakte Copyen zyn. Geene deezer Afbeeldingen, en zo zyn 'er, naar men berigt, te Edam meer ſtukken in onderſcheiden huizen, geeft aan dit voorwerp de gedaante van eene Meermin, maar ſtelt het ons voor oogen als een gewoon Vrouwsperſoon, met handen en voeten, naakend en met zeer lang hair afgebeeld. In de Schildery te Edam is dit Zeewyf geheel groen afgebeeld; eenſtemmig met het verhaal der Chronykſchryveren, die zeggen dat zy *begroeid en morſig bewasſen was*, waarvan men haar naderhand zuiverde; welk vuil niet anders geweest zyn zal, dan een ſlymerig groen mosch, 't welk men zeer gemeen in alle wateren vindt, en zig aan de lichaamen aanzet. 't Geen wyders de egtheid der geſchiedenisſe, en wel byzonder van haar verblyf te Haarlem, verſterkt, is eene geloofwaardige overlevering deswegens te Haarlem, met aanwyzing van de plaats van haar verblyf, en melding van eenige byzonderheden, die met het verhaal der Chronykſchryveren inſtemmen. —— Dit alles te zamen genomen ſtelt de waarheid der geſchiedenisſe, volgens den Heer *Vosmaer*, buiten twyfel; en „ vermits 'er geen het allerminst bewys, zegt hy, gevonden word, dat dit Menſchelyk Schepſel ergens uit onze Landſtreek vermist, of als weggeloopen erkend is, zoo komt my niet onwaarſchynlyk voor, dat dit ongelukkige Schepſel, van een of ander Schip, door ſtorm in de nabyheid van onze Kust gebleeven, in Zee geraakt is. Dat zy met de zeldzaame eigenſchap gebooren geweest is, om lang in en op het water te kunnen leeven, en door den tyd in die zonderlinge eigenſchap volmaakter geworden is." Om de bevreemding van dit denkbeeld te verzwakken, beroept hy zig op geloofwaardige voorbeelden van menſchen van verſcheiden aart, welken zig lang in het water konden onthouden, zonder daarin te verdrinken; en hegt 'er ten beſluite de volgende opmerking aan.

„ Wy achten dus in deezen ons oogmerk bereikt, en beweezen te hebben, naamlyk, dat de *Haarlemmer*, of liever *Edammer*, algemeen zo bekende *Meermin*, geenzints eene Meerminne, maar een weezenlyk Vrouwsperſoon geweest is, welker omſtandigheid en verwondering baa-

baarende eigenschap wel verdient, dat zy eindelyk eens gezuiverd wierd. Gezuiverd wierd, zeg ik, van alle de verdichtzelen, waarmede de oudheid haar omgeeven en onkennelyk gemaakt had. Te meerder verdienste heeft zulks, daar dergelyke omzwachtelingen, van klaarblyklyk beweezene onwaarheden, welke althans alhier in de zoogenaamde *Haarlemmer Meermin* zyn aangetoond, niet tegenstaande het waare geval, door oude geloofwaardige schryveren, waar waarheid is te boek gesteld, en daar en boven door oude overblyfzelen is aangeweezen, haare nuttigheid hebben. Niettegenstaande alle deeze voorhanden zynde bewyzen, hebben voornaame Geleerden van vroegere tyden, en zelfs nog in onze dagen, den slenter van geloofsdwaaling, zonder eenige opheldering, gevolgd. Te meer verdienste heeft zulks, herhaale ik, daar zelfs nog veele bekwaame en geleerde Mannen, vooral onder de Roomschgezinden, gelyk my, by myne Reizen door *Italien*, omtrent het bekende Huisje van *Loretto*, als anders, gebleeken is, zich aan dergelyke verdichtzelen vergaapen, daar zy hier kunnen zien, dat beschreeven en afgebeelde waarheden, door den tyd vergeeten, en met onwaarheden omzwachteld worden, niettegenstaande men de waarheden, van het in zich zelfs zonderlinge en aanmerklyke geval, zoo duidelyk beschreeven, en door Afbeeldingen opgehelderd, voor zich heeft."

Vertoog ter aanwyzinge van het seekere middel waar door de Zeeman, iederen nacht, zyne waare langte kan te weeten komen, uit den Stand en de Verschyninge der vaste Starren. Door MATHYS ADOLPH VAN IDSINGA, *Oud Secretaris der Stad Harlingen. Te Harlingen by* V. van der Plaats, 1787. *In groot 8vo. 48 bladz.*

Al over veele jaaren is men, ten nutte der Zeevaart, bedagt geweest, op het uitvinden van een middel waar door, of een weg langs welken, men, in het bevaaren van den grooten Oceaan, met zo veel zekerheid kon zeggen, hoe verre men Oost- of Westwaards gevoerd, of in Lengte gevorderd zy, als men bepaalen kan, welke vorderingen men Noord- of Zuidwaards gemaakt hebbe, of tot welk eene Breedte men gekomen zy. Herhaalde poogingen om hier toe te geraaken zyn wel niet geheel zonder vrugt geweest; doch ze hebben egter aan 't ge-

wenschte bedoelde niet voldaan; en zulks heeft nog steeds den eenen en anderen onledig gehouden, om zynen geest op het vinden hier van te scherpen. Onder deezen behoort ook in onze dagen de Heer *van Idsinga*, die thans den Zeelieden een nieuw middel aan de hand geeft, waar van hy zig een gelukkigen uitslag belooft, en 't welk hy daar om, ten algemeenen nutte, ter beoordeelinge en beproevinge openlyk aankondigt.

Zyn voorstel komt in 't hoofdzaaklyke kortlyk hier op uit. — Men trekke een eersten Meridiaan, (even als op de Aarde, by voorbeeld over *London*,) aan den starrenhemel over eene by uitstek flikkerende ster, by voorbeeld *Sirius*, (die den eersten January, 's nachts te twaalf uuren den Meridiaan van London doorloopt,) om van daar de rekening der Lengte Oost- en Westwaards te beginnen; verdeelende het van daar getrokken cirkelrond, ter wederzyde in 180 graaden. Men vervaardige voorts naauwkeurige tafels van den afstand der voornaamste starren van *Sirius*, (*) Oost- en Westwaards. En voorts schikke men een regelmaatig verdeeld Hemelsplein, naar de aanwyzing deezer tafelen; mitsgaders eene daar aan beantwoordende Waereldkaart, naar de eigenste verdeeling als het Hemelsplein ingerigt. —— De Heer *van Idsinga*, dit alles met de verder daar toe behoorende onderrigting ontvouwende, is van oordeel, dat een kundig Zeeman, in de hier toe vereischte rekening bedreeven, en altoos in agt neemende dat hy, waar hy zig ook bevinde, zyn waaren middagstond weete, langs deezen weg zo gereed zal kunnen nagaan, op welke Lengte hy zig bevinde, als hy door hoogtemeeting zyne bereikte Breedte leert kennen. Onder andere ophelderingen van zyn voorslag bedient hy zig ook van 't volgende voorbeeld, 't welk dienen kan om het beoogde van het bovengemelde beter te verstaan.

Men

(*) De Heer *van Idsinga* bedient zig, in dit Geschrift, ter opheldering zyner voorstellingen, van de gewoone opgave van de afstanden der vaste Starren; die, in dat geval, naauwkeuriger bepaald zouden moeten worden. En zo wil hy ook opgemerkt hebben, dat zyne opgave van *Sirius* in den Meridiaan van *London* veelligt niet de correcte uurtyd is: doch zo 'er, zegt hy, eenig verschil van minuten zy, zal zulks in den grond der zaake geen verandering te wege brengen: alleenlyk moeten soortgelyke verschillen aangeweezen en verbeterd worden, en alles zal vervolgens van zelve zig daar na schikken.

Men ftelle dat een bekwaam Stuurman zig met zyn fchip bevinde in de groote Zee, zuidelyker dan de Caap de Goede Hoop, alwaar van de ftraat van Magellanes af, oostwaards tot aan Nova Hollandia, wel 2000 Duitfche mylen water is, en tusfchen die plaatzen een uurverfchil van meer dan 12 uuren, om dat ze meer dan 180 Graaden van elkander gelegen zyn. Hy weet op hoe veel graaden Breedte hy zig bevindt, maar hy is onkundig van de Lengte; hy weet niet of hy zy omtrent de Straat van Magellanes, of by Nova Hollandia, en is daar door volkomen in onzekerheid, of hy Oost- of Westwaards moet zeilen om de Caap de Goede Hoop aan te doen, of om tot behoud van Schip en Volk eenig ander Land te zoeken.

,, Onderftel dat den Stuurman, in dien uitgeftrekten Oceaan, in den morgenftond als uit den flaap ontwaakt, zo zal zyn eerfte werk zyn, om aan de hoogte der Sonne gewaar te worden, op welke breedte hy mag zyn; en by de waarneeming van de culminatie der Sonne, weet hy te gelyk zyn rechten middagftond, en verwolgens de andere uuren van den dag. Men ftelle hy ontdekt te weezen op de Zuider breedte van 45 graaden, en daar mede kan hy terftond zeggen, dat hy 1447 en een halve mylen Zuidelyk af is van de paralellyn van Londons breedte, nadien London ligt op 51¼ graaden Noorder breedte, en dus zyne breedte en die van London 96¼ graaden verfchillen. Aan de Sonne kan hy niet gewaar worden, op welke langte hy is, en zulks moet alleen ontdekt worden uit den ftand der Starren, die zich des nachts voor hem vertoonen. Ware hy omtrent nova Hollandia, dan moeten noodzaakelyk geheel andere Geftarntens in zyn meridiaan komen, dan of hy was omtrend de Oostkust van het Zuidland van America. Onderfteld dat hy voorzien zy van zodaanig een Hemelsplein als gezegd is, zal hy daarop terftond kunnen zien, of de bekende Starren, die voor en omtrend hem ftaan, in het jaargetyde, en in die nacht, of op zyne uurtyd van die nacht, wel kunnen verfchynen in de meridiaan van London: indien ja, dan is hy ftraks al eenigermaate verkend, en uit zyne eerfte ongerustheid geholpen; en indien neen, dan weet hy, dat hy verre van de meridiaanlyn van London verwyderd is, en zyn uurtyd van de nacht zal hem wel ontdekken, of hy aan de Oost- of Westkant van die meridiaan moet zyn, terwyl hy deeze of geene bekende Starren voor zig heeft, waar van hy weet, of en hoe verre dezelve Oostelyk of

Westelyk van de eerste meridiaanlyn afstaan. Indien de tyd van het jaar meede bragte, dat hy de groote Hond-star Sirius geduurende de nacht in zyne Meridiaan of daar omtrend konde waarneemen, dan zoude de uurtyd van de nacht hem terstond uit alle onzeekerheid en bekommering helpen, toonende hem voor oogen op 't Hemelsplein of anders in een nette tafel, op welke uur en minuut van die nacht dezelve Star den meridiaan van London door-loopen moet. Vond hy dat de Star vroeger voor hem koomt; (dat is te zeggen wanneer hy nader aan de morgen-stond is,) dan is hy terstond volkomen zeker, dat hy is op Ooster langte van London; en zo ze laater voor hem komt, dan is hy op Wester langte; en na maate het vroe-ger of laater meer of minder verschilt, wordt hy ten eene-maal kundig, hoe verre hy van de eerste meridiaanlyn ver-wyderd is, het geene in graaden en minuuten volstrekt gelyk is aan de verwydering van de Star zelve. Genoo-men hy vond de Star Sirius, of eenige andere Star, in zyne meridiaan 5 uuren en 6 minuuten vroeger dan ze in de Londonsche meridiaan kan zyn, als dan was zyne plaats op de langte van het Eilandje St. Paulus; en ge-noomen hy vond te 8 uuren 42 minuuten een Star voor zig, welke hy op 't Hemelsplein ziet in die nacht de meridiaan van London door te loopen te 10 uuren, dan is hy zeeker op de langte van de Caap de goede Hoop; de reden is dat de Caap de goede Hoop 19 graaden 30 minuuten Ooster langte heeft van London, en het Eiland-je St. Paulus 76 graaden 30 minuuten, volgens de oude langtetafels die ik hier in volge. Ten derde genoomen, hy vond een Star in zyn meridiaan op zeker uur der Nacht, waar van hy door 't Hemelsplein of de tafels onderrecht wordt dat dezelve tot London moet culmineeren op dezel-ve uurtyd, dan weet hy wiskunstig, dat zyne plaats is regt Zuidwaards onder de meridiaan van London."

De Heer *van Idsinga*, natuurlyk met zyn voorstel inge-nomen, onthoudt zig egter van alle grootspraak; geeft het bescheiden ter toetsinge over; wydt dit zyn geschrift eerbiedig toe aan alle menschen, het zy van hoogen of minderen stand, welke belang stellen in de bevordering van de konst der groote Zeevaart; en draagt het zelve ter onderzoekinge voor aan alle Genootschappen, en by-zondere Liefhebbers van fraaje Weetenschappen, het zy in of buiten zyn Vaderland.

Be-

Beschouwing der Maatschappy en Zeden, in Poolen, Rusland, Zweeden en Deenemarken, doorvlogten met Voorvallen eenige Uitsteekende Characters betreffende, door WILLIAM COXE, *A. M. F. R. S. Lid van 's Konings Collegie te Cambridge, Kapellaan des Hertogs van Marlbourgh, Medelid van de Keizerlyke Œconomische Societeit te Petersburg, als mede van de Koninglyke Academie te Koppenhagen. Naar den derden Druk, uit het Engelsch. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema. *Behalven het Voorbericht*, 185 *bl. In gr.* 8*vo.*

Een breedvoerig Voorbericht des Vertaalers ontvouwt den aart des Oorspronglyken Werks, en welke veranderingen hy omtrent het zelve gemaakt hebbe; het komt kortlyk hier op neder. Dat de Heer COXE, die Lord HERBERT, op diens Reize, door de *Noordsche Ryken* vergezelde, van zyne Reize een doorloopend Verhaal opstelde in twee zwaare Boekdeelen, in groot 4to. Dit Werk geheel te vertaalen, was de eerste aanleg; doch verscheide redenen bewoogen hem daar van af te zien; en kon hy, egter, niet besluiten het geheel den *Nederlanderen* te onthouden. Herdenkende, met welk eene greetigheid, zyne Landsgenooten zyne Vertaaling ontvangen hadden der *Beschouwing van de Maatschappy en Zeden, in Frankryk, Zwitserland, Duitschland* en *Italie*, door Dr. MOORE (*), viel hem in, of 'er uit dit groote Werk niet iet dergelyks te vervaardigen ware, wegens de *Noordsche Ryken.* Hy onderstondt zulks, en heeft dit de geboorte gegeeven aan het Werk, welks eerste Deeltje wy thans voor ons hebben. Zyne verdeediging, wegens die Handelwyze, leeze men in het Voorberigt zelve. Alleen neemen wy 'er uit over: „ De Briefswyze inrigting vorderde nu en dan een „ Hoofd en Slot daar aan beantwoordende; deeze onder„ scheiden zich genoeg van het Werk van COXE zelve, „ aan 't welk wy, voorts, in de opgave ons zo stipt ge„ houden hebben, als, onzes inziens, de pligt eens „ Vertaalers eischt. Groot zou ons genoegen weezen, „ indien wy mogten ontdekken, dat deeze *Beschouwingen* „ onzen Landgenooten zo veel vermaaks en leerzaam on„ derhouds schenken, als die van Dr. MOORE gedaan heb„ ben,

(*) By den Drukker deezes, J. YNTEMA, onlangs uitgegeeven.

„ ben, en nog dóen: wy hebben 'er het onze aan toege-
„ bragt. Elk Reiziger heeft zyne wyze van beschouwen,
„ van denken, van schryven. Coxe is zo min een MOO-
„ RE, als MOORE een COXE, den een naar den ander te
„ willen plooijen, zou een broddelwerk uitleveren, ja
„ zulks, met waarheid en opregtheid, onbestaanbaar wee-
„ zen. — Onze Briefswyze schikking baarde eene be-
„ lemmerende ongelegenheid, om 'er zaaken in te bren-
„ gen, die COXE in zyn Werk geplaatst hadt, en van
„ laater jaartekening waren dan zyne Reize: wy hebben
„ ons uit deeze gered, met, daar het noodig was, eene
„ Aantekening te hulp te neemen, als ten tyde der Uit-
„ gave daar by geplaatst."

Volgens des Vertaalers Plan, zal het Werk op *Zes Deeltjes*, omtrent van dezelfde grootte als het tegenwoordige, uitloopen, waarby een *Zevende* zal gevoegd worden, *Leevensverhaalen* eeniger vroegere Vorsten, Vorstinnen en andere gedenkwaardige Mannen, betreffende. En maakt deeze Schikking het tot eene wederga van Dr. MOORE's Werk.

Met zeer veel voldoening hebben wy dit *Eerste Deeltje*, alleen *Poolen* betreffende, doorleezen, en haasten ons om het onzen Landgenooten te doen kennen. *Twintig Brieven* doen ons dit Ryk, in deszelfs tegenwoordigen toestand, kennen. De voornaamste Steden, de Aart der Landzaaten, hunne Werkzaamheden en Handel, de Ryksinkomsten, de Geestlykheid, den Adel-, Boeren- en Krygsstand, als mede der *Jooden* staat, wordt 'er in opengelegd. De byzondere ontmoetingen, ter welker gelegenheid berigten inkomen, veraangenaamen en vervrolyken het verslag. Ten Hove ingeleid, vinden wy eene byzondere melding van den thans Regeerenden Koning, en Aanzienlyke Ryksgrooten, van de Hofhouding en Hofvermaaklykheden. Wy zouden 'er veele Proefjes, onzen Leezeren aangenaam, uit kunnen mededeelen. Dan de Heer COXE, in zyne Voorreden, ten opzigte van *Poolen*, vermeld hebbende, „ dat hy zich vereerd vondt met de onderrigtin-
„ gen uit den mond van Lieden, die een hoogen rang
„ en gezag bekleedden, en gelukkig in 't bezit geraakte
„ van eenige Oorspronglyke Brieven, uit *Warschow* ge-
„ schreeven, vóór en geduurende de Ryksverdeeling,
„ welke hem in staat stelden, om een groot licht te ver-
„ spreiden, over dit belangryk Tydperk, en verscheide
„ byzonderheden tot nog toe niet openbaar gemaakt,

„ me-

„ mede te deelen," trok dit wel het meest onze aandagt. *Zes Brieven* zyn hier toe alleen betrekkelyk. Welker Hoofdinhoud bestaat, in de Aanleiding tot de Ryksverdeeling van *Poolen*, en ons voordraagt 't begin der Regeeringe van STANISLAUS AUGUSTUS; den staat der *Dissidenten* in *Poolen*, en de handelwyze met hun gehouden tot den Jaare MDCCLXVI (*), wat omtrent hun voorviel op den Ryksdag des gemelden Jaars; de *Confederatie* door hun gemaakt, hoe de Geschillen weldra niet alleen Godsdienstige, maar ook Staatkundige Onderwerpen betroffen, hoe eenige Tegenstanders der Dissidenten na *Rusland* gevanglyk werden weggevoerd, en Besluiten ten hunnen voordeele, uit vrees voor de *Russische* Krygsbenden. Zy vermelden ons den ongelukkigen toestand des Konings, en vertoonen *Poolen* een Tooneel van Burgerkryg tot den Jaare MDCCLXXII, en den moorddaadigen doch gelukkig ontkomen toeleg op 's Konings leeven; de Ryksverdeeling zelve, en de gevolgen van die Staatsomwenteling. Welke, in den *Vyftienden Brief*, dien wy grootendeels zullen opgeeven, in deezervoege beschreeven wordt.

„ Ik ben, in myne naarigten nu gevorderd tot die groote Gebeurtenis onder de tegenwoordige Regeering, de *Verdeeling van Poolen*, met zulk eene diepe geheimhouding beraamd, dat men ze naauwlyks vermoedde voor den tyd der volvoeringe. *Poolen* hadt zints lang de voornaamste veiligheid gevonden, door de ligging tusschen drie aanzienlyke Mogenheden, elk even zeer belang hebbende, om den ander allen aanwas van magt of vermeerdering van Grondgebied te beletten; de verééniging deezer mededingende Mogenheden werd als eene bykans onmogelyke omstandigheid aangezien; en, ingevalle zulk eene onverwagte verééniging plaats greep, oordeelde men het ongelooflyk, dat de andere Vorsten van *Europa* zulk eene weezenlyke verandering in de balans van magt, met onverschillige oogen, zouden aanzien.

„ Verdragen by Verdragen, Onderhandelingen by Onderhandelingen, hadden *Poolen* verzekerd in 't bezit des Grondgebieds; en de eigenste Mogenheden, die de Landschappen daar van afscheurden, hadden, by de Throonbeklimming des tegenwoordigen Konings, plegtig afstand gedaan van allen eisch en recht op eenig gedeelte der *Poolsche Heerschappye*. Maar Verdragen en Verzekeringen wor-

(*) Hier is, by Misstelling, gezet MDCCLXXVI.

worden in 't algemeen aangekleefd, tot men ze met veiligheid kan verbreeken. De eenige kragtdaadige wyze voor een Staat, om zyn gebied te beveiligen, is gelegen in zich onzaglyk te maaken, door zyne ſterkte en eensgezindheid, en toegerust te weezen tegen allen aanval. Wanneer een vermogend Volk Volksrampen, welke eigen voorzegt en moedbetoon zouden hebben kunnen voorkomen, aan de trouwloosheid van vreemde Mogenheden wyten, geeven zy enkel, in zagter uitdrukkingen, getuigenis van eigen traagheid, verzuim of zwakheid van Staatsbeſtuur." ——— Naa getoond te hebben, hoe 'er even min ſtaats te maaken is op het zogenaamd *Evenwigt*, vaart COXE voort.

„ De natuurlyke ſterkte van *Poolen*, welaangewend, zou een ſterker bolwerk hebben opgeleverd tegen de Staatzugt der Nabuurvorſten, dan de trouw der Verdragen, of het letten der andere Mogenheden van *Europa* op het Evenwigt van Magt. 't Is opmerkenswaardig, dat, van de drie dit Ryk verdeelende Mogenheden, *Pruisſen* voortyds een Leen was van de *Poolſche Republiek*, dat *Rusland* eens de Hoofdſtad en Throon in 't bezit zag der *Poolen*; terwyl *Oostenryk*, nauw eene Eeuw geleden, aan een Vorst deezes Ryks, de behoudenis der Hoofdſtad, en bykans van geheel zyn beſtaan, verſchuldigd was.

„ Een Ryk, nog zo korts, de Meester of Beſchermer zyner Nabuuren, zou nooit zo ras door hun vermeesterd weezen, zonder dat de ſchreeuwendſte gebreken in het Staatsbeſtuur plaats greepen. *Poolen*, met de daad, eertyds magtiger dan eenige der omliggende Staaten, is, door gebrek in de Ryksgeſteltenisſe, te midden eener algemeene verbetering, agterwaards gegaan, en, naa de Wet aan het Noorden voor te ſchryven, een prooy voor elken Aanvaller geworden.

„ De Verdeeling van *Poolen* werd eerst ontworpen door den Koning van *Pruisſen*, wien *Poolsch* of *West-Pruisſen*, (om verſcheide hier opgegeeven reden,) zeer gelegen lag. De tyd was nu gekomen, dat de geſteltenis van *Poolen* de verwerving van dit geliefde voorwerp ſcheen te beloven. Hy zette, nogthans, zyn oogmerk voort met al de voorzigtigheid van een bekwaam Staatkundigen. By den aanvang der onlusten, betoonde hy geen drift om zich in de zaaken deezes Lands te mengen; en ſchoon hy met de Keizerinne van *Rusland* medegewerkt hadt, om STANISLAUS AUGUSTUS op den *Poolſchen* Throon te heffen, weigerde

hy

hy nogthans eenig werkzaam deel te neemen ten zynen voordeele tegen de *Geconfedereerden*. Naderhand, wanneer het geheele Ryk geschokt werd door Burgertwisten, en teffens door de Pest verwoest, liet hy, (in den Jaare MDCCLXIX,) onder voorwendzel van het vormen eener linie, tot het voorkomen van het verspreiden der Besmettinge, zyne Krygsbenden in *Poolsch Pruissen* rukken, en nam het geheele Landschap in bezit.

„ Schoon nu geheel meester van het Land, en geenzins vreezende voor eenigen kragtdaadigen wederstand van de verdeelde *Poolen*, beraamde hy, nogthans, wel verzekerd dat de gerustheid zyner nieuw aangeworvene bezittinge van de genoegenneeming van *Rusland* en *Oostenryk* afhing, de Verdeeling van *Poolen*. Hy deelde het ontwerp méde aan den Keizer, by hun mondgesprek te *Neiss* in *Silesie*, in den Jaare MDCCLXIX, of in dat hy, in den volgenden Jaare, te *Neustad* in *Oostenryk* hieldt. De opening ontmoette eene gereede toestemming. —— Josephus, die voorheen de *Geconfedereerden* heimlyk aangemoedigd, en zelfs eene onderhandeling met de *Porte* tegen *Rusland* aangepreezen hadt, veranderde nu schielyk van maatregelen, en versterkte zyne Legermagt op de *Poolsche* Grenzen. De Pest schonk hem, even als den Koning van *Pruissen*, een schoonschynend voorwendzel om Volk op *Poolschen* bodem te brengen; allengskens strekte hy zyne liniën wyder uit, en besloeg, in den Jaare MDCCLXXII, het geheele grondgebied, 't geen hy zich vervolgens toeëigende. Maar, ondanks deeze verandering in zyne gevoelens, bedekte hy, in 't eerst zyn weezenlyke gevoelens omtrent *Poolen*, derwyze, dat de *Poolsche* weêrspannigen begreepen, dat het *Oostenryks* Leger aanrukte, om ten hunnen voordeele te werken; het niet mogelyk keurende, dat de mededingende Hoven van *Weenen* en *Berlyn*, met elkander, de handen in één sloegen.

„ Niets ontbrak 'er nu, om de Ryksverdeeling te voltooijen dan de toetreeding der Keizerinne van *Rusland*. Die groote Vorstin bezat te veel doorzigts in de Staatkunde, om de inrukking van vreemde Krygsmagten in *Poolen*, met geen jaloers oog, aan te zien. Een onbedwongen meerderheid van invloed op de zaaken deezes geheelen Ryks bezittende (*), kon zy zich geen weezenlyk voordeel

(*) Van deezen Invloed hadt de Heer Coxe, in een voorgaanden Brieve, een breed verslag gegeeven.

deel belooven op eene ſtaatlyke verkryging van een gedeelte, en zou ſlegts middelmaatige vermeerdering van Grondgebied bekomen hebben voor de overgave van Gezag. De Koning van *Pruisſen*, wel onderrigt van de waare belangen van *Rusland*, ten opzigte van *Poolen*, en verzekerd van de bekwaamheid der Keizerinne om die belangen te zien, ſtelde (zo men zegt) het openen eener onderhandelinge, de Verdeeling betreffende, uit, tot dat zy zich in een *Turkſchen* Oorlog vondt ingewikkeld. In dat hachlyk tydsgewricht, zondt hy zyn Broeder, Prins HENDRIK, na *Petersburg*, die de Keizerin inboezemde, dat het Huis van *Oostenryk* eene Verbintenis met de *Porte* ſtondt aan te gaan, die, ſtandgrypende, eene allerzorglykſte vereeniging tegen haar zou baaren; dat, nogthans, de Vriendſchap van dat Huis kon verworven worden, door toe te treeden tot de Ryksverdeeling van *Poolen*, dat, op deeze voorwaarde, de Keizer gereed was van zyne verbintenis met den Grooten Heer af te zien, en de *Rusſen* zou toelaaten den Oorlog onverhinderd voort te zetten. —— CATHARINA, bezorgd om haare overwinningen op de *Turken* te agtervolgen, en vreezende voor de tusſchenkomst des Keizers, en teffens bevroedende, uit de naauwe vereeniging tusſchen de Hoven van *Weenen* en *Berlyn*, dat het, in de tegenwoordige toedragt der zaaken, haar onmogelyk zou weezen, de bedoelde Verdeeling te beletten, nam genoegen in den voorſlag, en koos geen onaanzienlyk gedeelte van *Poolen* voor haar aandeel. Het Verdrag werd, in 't begin des Jaars MDCCLXXII, getekend tusſchen de *Rusſiſche*, *Oostenrykſche* en *Pruisſiſche* Gevolmagtigden.

„ Naardemaal de Krygsbenden deezer drie Hoven zich reeds in 't bezit van 't grootſte gedeelte van *Poolen* bevonden, werden de *Geconfedereerden*, van alle zyden, ingeſlooten, ſchielyk op de vlugt gedreeven en verſtrooid. *Europa* wagtte, met angſtig ongeduld, wat de uitſlag zou weezen van deeze onverwagte Vereeniging; nogthans was de diepe geheimhouding, met welke de verdeelende Mogenheden te werk gingen, zo groot, dat, gelyk, ten dien tyde geſchreevene Brieven, onder my berustende, uitwyzen, eenigen tyd, naa de bekragtiging van het Verdrag, alleen losſe gisſingen, wegens hunne weezenlyke oogmerken, zelfs te *Warſchow*, plaats greepen: de geweeze Lord CATHCART, de *Engelſche* Staatsdienaar te *Petersburg*, kon geen egt beſcheid van de tekening magtig worden, dan twee maanden naa dat dezelve geſchiedde.

„ De

„ De eerste staatswyze bekendmaaking van eenige eischen op het *Poolsche* Grondgebied, geschiedde in Herfstmaand des Jaars MDCCLXXII, door den Keizerlyken Afgezant, by den Koning en den Raad te *Warschow* vergaderd; deeze werd welhaast gevolgd, door Vertoogen van de *Russische* en *Pruissische* Hoven; elk hunne eischen inleverende. —— Ik zal u niet ophouden met een langdraadig verhaal van alle de redenen, door de drie Mogenheden voor hunne eischen ingebragt, en 't zou u niet min verveelen de antwoorden en tegenverklaaringen van den Koning en den Raad te leezen, als mede de beroepingen op andere Mogenheden, die zich borg gesteld hadden voor de Bezittingen van *Poolen*. De Hoven van *Londen*, *Parys*, *Stokholm* en *Koppenhagen*, verklaarden zich tegen deeze overweldigingen; doch tegenverklaaringen, zonder bystand, konden niets uitwerken. *Poolen* onderwierp zich aan de Ryksverdeeling, niet zonder de ernstigste tegenstribbelingen; en voelde, en beklaagde nu, voor 't eerst, de deerniswaardige uitwerkzels van Partyschap en Verdeeldheid.

„ De Ryksverdeelende Mogenheden, het beschryven van eenen Ryksdag, om den afstand der Landen te bekragtigen, verzogt hebbende, werden de Leden, door den Koning, tot denzelven opgeroepen, op de volgende wyze: —— „ Naardemaal geene hoope van eenigen kant zich „ opdoet; en alle verder uitstel alleen zou strekken, om „ de schriklykste onheilen uit te storten op het overblyf„ zel der Landen nog aan de Republiek gelaaten, wordt „ tegen den negentienden van Grasmaand MDCCLXXIII, „ de Ryksdag, overeenkomstig met de begeerte der drie „ Hoven, zamengeroepen: dan, desniettegenstaande, beroept „ zich de Koning, met toestemming van den Raad, om „ allen verwyt te voorkomen, nogmaals op de verzeke„ ringen des Verdrags van *Oliva*."

„ Op den bestemden tyd vergaderde de Ryksdag, en zo groot was de moed der Leden, dat, ondanks den elendigen toestand des Lands, ondanks de bedreigingen en omkoopingen der drie Mogenheden, het Verdeelingsverdrag niet zonder de grootste moeite doorging: want, voor eene wyl, scheen de Meerderheid der Afgevaardigden beslooten te hebben, zich tegen de Ryksverdeeling aan te kanten, en de Koning bleef bestendig by dit besluit. De Afgezanten der drie Hoven drongen hunne eischen aan, met de schrikbaarendste bedreigingen; de Koning

ning hadt, naar luid derzelven, niets anders te wagten, dan onttroond en gevangen gezet te zullen worden. Zy lieten, door hunne Zendelingen, verspreiden, dat, indien de Ryksvergaadering in de weigering bleef volharden, *Warschow* ter plunderinge zou overgeleverd worden. Dit gerugt, overal uitgestrooid, maakte eenen diepen indruk op de Inwoonderen. Door bedreigingen van deezen aart, door den Marschalk des Ryksdags, die van eene *Russische* Lyfwagt vergezeld ging, over te haalen; door omkoopingen, beloften en bedreigingen, lieten de Leden van den Ryksdag zich eindelyk beweegen, om de Ryksverdeeling te bekragtigen. In den Raad, egter, was slegts eene meerderheid van zes stemmen, en, in de Vergadering der Afgevaardigden, slegts die van één enkele stem voor de ondertekening. Men besloot daar op de zittingen des Ryksdags, tot weinig dagen, te bepaalen, en benoemde Gelastigden, met volmagt, om alle de schikkingen op de Ryksverdeeling, nevens de vreemde Afgezanten, te maaken. Deeze vingen, naa het eindigen des Ryksdags, in *Bloeimaand*, dit werk aan, en voltooiden, in Herfstmaand, het Verdeelingsverdrag, overeenkomstig met de Voorschriften der drie Hoven. —— Geduurende deeze verrigtingen, hadden verscheide Edelen moeds genoeg, om, in verscheide gedeelten des Ryks, Verklaaringen uit te geeven tegen den afstand der Landschappen, en het gedrag der Ryksverdeelende Mogenheden te wraaken; doch zodanige tegenverklaringen werden niet geteld, en mogten alleen aangemerkt worden als doodstuipen eens stervenden Volks.

Zedelyk Magazyn. Naar het Hoogduitsch. Eerste Deel. In 's Gravenhage by J. van Cleef, 1787. *Behalven het Voorbericht*, 278 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Men biedt ons, onder dezen titel, aen, ene verzameling van uitgelezene Zedekundige Verhandelingen, of beknopte Leerredenen over gewigtige zedelyke onderwerpen, die op ene recht leerzame wyze uitgevoerd, en zo ingericht zyn, dat de Leezer 'er alleszins door opgeleid worde, om redelyke denkbeelden van zynen plicht, die niet wel nalaten kunnen van invloed op zyn hart te hebben, te vormen. Het heeft den Schryveren goed gedacht de onderwerpen, by manier van Lerredenen, te behandelen; doch indiervoege dat ze niet zo zeer geheel opgemaekte, als

als wel breed uitgewerkte schetzen van Leerredenen zyn; waerdoor de opmerkzame Lezer te krachtiger genoopt word, om zyne eigen verstandlyke werkzaemheid te sterker te oefenen; het welk de behandeling der onderwerpen des te gevalliger en leerzamer maekt. De hierin overwoogene stukken zyn de volgende: „Wie is de God dien wy aenbidden? geen andere dan de Liefde zelve. De liefde tot God boven alles. De natuur en 't eigenlyk oogmerk van het Gebed. Of, in hoe verre God de gebeden der menschen verhoort? Het noodzaecklyk vereischte van een Christelyken Bidder. Twee gewigtige verkeerdheden, naemlyk schynheiligheid en ydel geklap, die het gebed van al zyn nut berooven. De plicht, als Christenen, om voor alle menschen te bidden. De plichten der dankzegging voor de weldaden van God. De invloed van het gebed op de heiliging en veredeling der menschen. De invloed van het gebed op onze gemoedsrust. De konst om te bidden —— en wel, om uit de volheid van zyn hart te bidden. En hierby komen nog negen Leerredenen over het Gebed onzes Heeren, of het *Onze Vader*, enz." —— Men oordeele enigzins over de manier van behandeling uit de volgende verklaring der *Liefde tot God boven alles.*

„ Daar zijn menschen geweest, die zich diets gemaakt hebben, dat God boven alles lief te hebben betekende, zich zoo aan God en zijne volkoomenheden toe te wijden, dat men daarbij *geheel geen acht neeme op zijne eigene gelukzaligheid.* —— —— Dat, mijne Broeders, is dweeperij. God kan zulk eene liefde niet verlangen, die zonder betrekking is op eene redelijke zelfsliefde. Ware God, het geen Hij is, niet voor mijn, niet de liefdevolle oorsprong *mijner* gelukzaligheid, ik zoude zijne volkoomenheden bewonderen, ik zoude Hem vreezen, hoogachten —— maar niet *liefhebben* kunnen.

„ Anderen hebben gemeend, dat de liefde tot God boven alles ten minste eene *sterkere opwelling van het hart* bij de gedachte aan God voorondersteldde, dan het beschouwen van het *een of ander aardsche voorwerp* immer in ons verwekken kan.

„ Beoordeelt ook daarna de echtheid uwer liefde niet. Wij zijn *zinnelijke* menschen, op welke het onzigtbaare zoo heftige indrukken niet maaken kan als het zinnelijke. Zoo heftig, b. v. als de aandoening van een moeder voor haar kind is, kan onze aandoening omtrent God nimmer zijn.

Die

,,—— Die aandoeningen der natuur brengt ons bloed, de gewoonte, en de kragt der zinnelijkheid, voort. ——— Zoekt dus het weezen der liefde tot God even zoo min in opwellende aandoeningen, als

,, In die *overdreevene Vereeniging* met God, bij welke men aan niets meer denken, in niets meer vergenoegen stellen wil dan in God, bij welke men zich, met verachting van alle aardsche bezigheden, slechts met God bezig houden, slechts in den Bijbel leezen, slechts over Hem spreeken,. slechts bidden wil.. ——— Laat u door alle deeze dwaasheden niet verbijsteren: en volgt mij met uwe Gedachten, op dat ik u de waare natuur der liefde jegens God verklaare.

1. ,, *Liefhebben* beteekent: *de aangelegenheden* van den geenen, dien men bemint, *als zijne eigene* aanzien, en daarin *zijn vergenoegen* vinden, wanneer men deeze aangelegenheden vervullen, en Hem daardoor *vreugde* verschaffen kan. Maakt nu dat uw *hoogste* genoegen uit, dan is het liefde, *boven alles*. ——— Laat ons bij de ontwikkeling van dit denkbeeld onze ervaarenis te hulp neemen. Wanneer gij iemand lief hebt, zoo ziet gij zijne aangelegenheden, zijne wenschen, als de uwen aan. Gij legt 'er u op toe, om te doen, het geen hem vreugd verschaft. ———

2. ,, Ik zeg, gij legt 'er u op toe. Want altoos kunt gij het niet doen. Dan wordt gij 'er in verhinderd, door de eigenzinnigheid van hem, dien gij lief hebt, dan door uwe eigen zwakheid en onvermoogen. Maar het doet u evenwel

3. ,, Toch leed, wanneer het een of ander deezer beletselen opkoomt. Het smart u, en gij zoekt bij eene andere gelegenheid uwen ijver te verdubbelen. Daartoe behoort dan

4. ,, Dat men de wenschen en neigingen van het geliefde voorwerp kent en wel beoeffent: waarbij zekerlijk gevorderd wordt,

5. ,, Dat het zulke wenschen zijn, die tegen uwe eigene wenschen en grondbeginselen niet aanloopen. Is dit zoo, dan vervult gij dezelve

6. ,, Gaarne en met het innigste vergenoegen, wijl het uwe eigene zijn ——— maar gij doet het echter om zijnent wille, dewijl het *Hem* vergenoegen en vreugde verschaft. ——— Past dit op God toe, zoo zult gij *de natuur* van de liefde tot God boven alles verstaan, en

tef-

teffens inzien, dat dezelve niet flechts *mogelijk* is, maar, dat het zelfs gemaklijker is, God, dan iets anders, lief te hebben.

„ *De Liefde tot God boven alles* vordert dienvolgende.,

1. „ Dat gij Gods aangelegenheden en wenfchen als uwe eigene leert aanzien. ——— Is dat mooglijk? Ja, mijne Broeders, gij moet flechts

2. „ Boven alle dingen weeten, wat Gods aangelegenheden en wenfchen zijn. En hier moet u eensklaps het noodige licht opgaan, en uw hart aanftonds met de eerfte vuurige neigingen van liefde tot uwen Schepper bezield worden, wanneer ik u zeg: Gods grootfte, Gods eenige belang (dat ik menfchelijker wijze zoo fpreeke) zijn heetfte wensch is het welzijn zijner fchepfelen, is uwe en uwer medemenfchen *waare gelukzaligheid*. Maar nu behoort tot de gelukzaligheid van u en uwe medemenfchen; dat gij vreedzaam met elkander leeft, dat gij elkander niet bedriegt, elkander het uwe mededeelt, elkander helpt, en met raad en troost bijftaat, ——— in het kort, dat gij elkander recht hartelijk lief hebt, en in de medewerking tot het welzijn van het menschdom uw grootfte vreugde vindt. Ziet, mijne Broeders, dat is Gods wensch, dat is zijn eenige onveranderlijke wil, dat gij door liefde gelukkig wordt en elkander gelukkig maakt; en wijl gij dat (wegens uwe zwakheid en onvermoogen) niet altoos kunt doen.

3. „ Dat gy u ten minfte recht ijverig daar op *toelegt*: dat gy ten minfte nooit opzettelijk en tegen beter weeten en geweeten aan een Gebod der liefde overtreedt, en met allen ernst daar naar ftreeft, om in deeze eenige bevordering van God immer volkomener te worden. ——— dat gij

4. „ Dan wanneer gij bijwijlen eenen misftap doet, toch niet onverfchillig daar bij zijt: dat het u ten minfte fmart doe, wanneer gij eens door verzuimde menfchenliefde de liefde tot God te na treedt: dat gij bij eene andere gelegenheid uwen ijver verdubbelt, om de aangerichte fchade weder goed te maaken, om het nagelaatene goed weder in te brengen. ——— ——— Dat is eigentlijk het *goede hart*, van welk wij bij Samuel leezen: *de mensch ziet aan het geen voor oogen is: maar de Heer ziet het hart aan*. Gij moet echter

5. „ Dat, wat gij voor Gods wensch doet, ik meen alles, waartoe u de liefde tot uwen naasten drijft, (vlijt, arbeidzaamheid, eerlijkheid, gerechtigheid, weldaadigheid,

het

het opvoeden uwer kinderen —— ——) gaarne en met vergenoegen doen. Het moet *u zelf vreugd verschaffen*, indien het echte liefde zijn zal. —— Maar gij moet het ook eindelijk.

6. „ Met betrekking op God, om zijnent wil doen, *wyl het Gode vreugd verschaft.* Want daar door wordt eerst uwe liefde tot de medemenschen liefde tot God: en daar door wordt zij ook teffens beloonbaar —— vruchtbaar voor de eeuwigheid. ——

„ En zoo ziet gij nu te gelijk, mijne Broeders, hoe liefde tot God boven alles met de zelfs- en menschenliefde onafscheidbaar verbonden zij: en hoe *gemakkelijk* het zij God lief te hebben. Want in den grond is liefde tot God niets anders dan de redelijkste zelfsliefde. Denkt slechts nog ééns recht daar over na. *Liefhebben* beteekent *de aangelegenheden* van den genen, dien men bemint, *als zijne eigene aanzien*, en daarin *zijn vergenoegen* vinden, wanneer men dezelve vervullen, en Hem daar door *vreugde* verschaffen kan. —— Dus God lief hebben heet, zijnen wil, zijne aangelegenheden, als zijne eigene betrachten, en in derzelver vervulling zijne hoogste zaligheid vinden. Maar nu heeft God geen belang, dan het geluk zijner menschen. Wanneer gij dus God daadelijk bemint, wanneer gij metterdaad *Gods werk bedrijft*, wanneer gij werkelijk Gods belang bevordert: zoo oeffent gij immers in den grond niets anders uit, dan *Menschenliefde*. En daar deeze eenige Euangelische deugd u zelven deels op zich zelve vreugd verschaffen, deels middelbaar uw geluk, uwe rust en te vredenheid bevorderen moet, zoo is het te gelijk *zelfsliefde*. Dus —— dat, wat gij *doet*, wanneer gij God daadelijk lief hebt, is *Menschenliefde*, —— dat gij het *met vergenoegen* doet, en dat gij daar door u zelven gelukkig maakt, is *Zelfsliefde*, —— en dat gij het om *Gods wil* doet, dewijl het Hem vreugd veroorzaakt, daar door word het *Liefde tot God.*"

Catechismus der Muzyk, *door* J. VERSCHUERE REYNVAEN, J. U. D. *Organist en Klokkenist te Vlissingen. Te Amsterdam en Rotterdam*, *by* J. de Jong *en* L. J. Burgvliet, 1787. *Behalven het Voorwerk*, 232 *bladz. In gr.* 8*vo*.

Dit Stuk behelst eene in zyne soort volledige onderwyzing in de Muzyk, als zynde geschikt, om den Leerling niet alleen de eerste beginzelen der Muzyk te ontvouwen, maar hem ook, door het openleggen der verdere kundigheden, by eene vlytige beoefening, bekwaam te maaken, om zelf te componeeren; het welk, gelyk de Autheur opmerkt, zeer hoognoodig is. „ Als iemand de „ *Compositie* verstaat, zal hy, zegt hy, niet alleen van al„ les reden kunnen geven, maar het zal hem alles veel „ gemaklyker doen speelen en uitvoeren: want met eenen „ opslag van 't oog begrypt hy terstond de meening des „ *Autheurs*; daar een ander, de *Compositie* niet verstaan„ de, het zelve van Noot tot Noot moet nagaan. Daar„ enboven is tusschen eene *Componist* en eenen, die maar „ enkel het *gecomponeerde* kan uitvoeren, zonder zelfs te „ kunnen *Componeren* een zeer groot onderscheid. GUI„ DO ARETINUS schreef reeds: *dat 'er tusschen een* Mu„ sicus en Cantor *een allergrootst onderscheid is*, *wyl* „ *de eerstgenoemde die geen is*, *die de wetenschap bezit*, „ *en de Muzyk door de reden zelve maakt*; *maar dat de* „ *ander de uitvoerder is van het geen hem is voorge*„ *schreeven*. En MATTHEZON zegt 'er van in zyn *Org*. „ *proef*, bl. 48. *Een* Musicus *en een* Cantor verscheelen „ zoo veel als licht en duisternis; want de eerstgenoemden „ zyn de Schryvers, en de tweede zyn maar lezers." Ja men mag 'er gerustelyk by doen, dat de eerste de Wetgeevers zyn en de tweede de Onderdaanen, die de voorgeschreven Wet gehoorzamen. Hierom vraagt men ook terstond in *Italien*, als 'er een Zanger of Speler word voorgestelt: *kan hy ook schryven*? dat is te zeggen *Componeeren*?"

Onze Autheur heeft zyne Onderwyzing, in eene geregelde orde, afgedeeld in een en veertig, by manier van Vraagen en Antwoorden, opgestelde Lessen; waar van de acht laatsten betrekkelyk zyn tot het accompagneeren, en het speelen en zingen der Psalmen; 't welk hem in de laatste Les nog wel byzonder stil doet staan op de bedui-

ding van 't woord *Sela*; het welk, zynes 'agtens, eene plaats aanwyst, alwaar de *Vocaal-Muzyk* ophouden moet, om plaats te vergunnen aan de *Instrumentale Muzyk*, om door dezelve een *Tusschenspel* te maaken, welk gevoelen hier in een vry gunstig licht gesteld wordt. —— Ons bestek laat niet toe de ontvouwing daar van hier geheel over te neemen, maar, indien de Opsteller ons de vryheid verleende, zouden we het deswegens voorgedraagen veelligt vervolgens, in de vorm van eene Verhandeling, in ons *Mengelwerk* kunnen plaatzen. —— Voor 't overige is deeze Catechismus zodanig ingerigt, dat dezelve gevoeglyk als een Leerboek gebruikt kunne worden, waar van zich Muzykonderwyzers met vrugt zullen mogen bedienen; vleiende zich de Opsteller van dit Werk, met het denkbeeld, dat men, met twee Lessen ter week te geeven, wel dra groote vorderingen zou maaken, naar uitwyzen van zyne ondervinding, omtrent de geenen, die in de beoefening van dit zyn onderwys volhardden.

Fanny. Een Fragment, door MR. RHYNVIS FEYTH. *Te Amsterdam, bij* J. Allart, 1787. *behalven het Voorwerk, 70 bladz. In gr.* 12*mo.*

Dit Werkje bestaat uit eenige losse Dichtstukjes; behelzende voornaamelyk de klagten van eenen minnaar, onder den naam van *Eduard*, over het gemis van zyne *Fanny*, eindigende het werkje met een Dichtstukje, getyteld *Fanny op het Graf van Eduard.* De smaak van den Heer en Mr. *Feyth* voor deeze soort van stukken is bekend uit zyne *Julia*, *Ferdinand* en *Constantia*: enz. Deeze verzameling stemt daar mede volkomen overeen, en is rykelyk voorzien van Dichterlyke schoonheden; onder anderen is 'er in het volgende stukje veel fraais; wy zullen het onzen Leezers als een staaltje mededeelen.

AAN DE SCHEMERING.

De Zon ontzinkt in 't daauwend schemeruur
Alreê het oog der sluimrende Natuur,
En zamelt aan den halven waereldkloot
De streepen in van 't gloeiend avondrood.
't Gestarnte klimt met stille majesteit,
Zo ver het oog aan d' effen hemel weidt.

De

De Zomer ligt, bij 't maanlicht teder ſchoon,
In wit gewaad voor mijn gezicht ten toon.
Niets breekt de ſtilte in bosſchen en in dalen.
Dan murmelend vocht en droeve Nachtegaalen.

Ach, eens, eens was mijne ongekrenkte Jeugd
Het ſchemeruur een uur der zoetſte vreugd;
Dan mijmerde ik op 't voorwerp mijner min
Dan dronk mijn ziel natuur met teugen in! —
Toen was mijn hart met alles harmonij,
Geen koeitje blies mij ongeſmaakt voorbij;
Geen mugje zong, geen ſpichtig grasje boog,
Waaruit mijn ziel geen droppel wellust zoog;
Dan vol genot, kon aan mijn zaalge lippen
Geen enkle klank, dan Fannij s naam ontglippen!

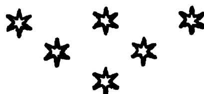
Dan ach! — voortaan is mij geen vreugd bereid!
Voor mij verloor Natuur haar heerlijkheid;
Voor mij is de uchtendſtond der Lente in pracht
Een dorre, lange, en koude winternacht,
En 't gloeijend kleed, dat de avond om zich ſlaat,
Een aaklig bleek, een treurig doodsgewaad,
Zelfs 't rookend veld, daar 't vruchtbre droppen raapt,
Een donker graf, dat hongrig voor mij gaapt! —
Geen vonkje heils is me immer weêr beſchooren...
Met Fannij ging 't Heelal voor mij verlooren!

Aan den voet van elk der Dichtſtukjes is een fraai Vignet geplaatst, betreklijk het boven behandelde onderwerp.

Het Leven van FREDERIK WAHLMAN, *of Leerboek voor Jongelieden, ter waarſchouwing voor de gevolgen van een ſlegt Levensgedrag. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* H. Gartman *en* J. de Jongh, 1786. 281 *bladz. In gr. 8vo.*

De Held van deeze Historie, wiens naam hier boven geleezen wordt, is een der rampzalige ſlachtoffers van de ver-

leiding eener Actrice; van een ryken, braaven en gelukkigen Jongeling, wordt hy arm; beroofd van alle beginzelen van eer, deugd en Godsdienst, en een deerniswaardig voorwerp van jammer en ellenden in eene akelige gevangenis. De liefde voor een der braafste meisjes heeft hy uit zyn hart geroeid, waar door zy in de droevigste kwyning vervalt. Hy heeft de vriendschap, ja de menschlykheid zelve, uitgeschud. In 't kort, *Wahlman* is een booswicht van bykans de ergste soort geworden; doch 't geen op den rug van den tytel staat (namelyk: *door deeze wordt hy verleid, en door eene andere weder te recht gebracht*) doet ons hoopen, dat wy hem in het volgend Deel te rug zullen zien keeren.——'t Kan zyn dat dit Geschrift tot een Leerboek strekt voor Jongelieden: maar de beelden, die 'er in geschilderd worden, zyn te grof om te treffen. *Schukkert* is een lompe schelm, en Mejuffrouw *Charlotte* is geene verleidster van de grootste doorsleepenheid: haare konstgreepen zyn zodanig, dat ze zeer wel voor iemand, als *Wahlman*, nu en dan te merken waren; en *Wahlman* zo dom gesteld, als hy zou hebben moeten wezen, om zich zo by den neus te laaten leiden; welk denkbeeld is 'er dan natuurlyker en gereeder in elk jongeling, die dit boek opslaat, dan - „ Zo groot een botterik als *Wahlman* is „ ben ik in lang niet; ——noch *Schukkert* noch *Charlotte* zou- „ den my zo een rad voor de oogen kunnen draaijen." Daar en boven brengt de Schryver wat veel schurken; in 't spel: om dus de jonge *Wahlman*, met kragt en geweld, zo diep te doen zinken als mogelyk is. De geheele Roman is van een te groven aart, alle de Characters bykans zyn geoutreerd, en de menschlykheid 'er te veel uit gewerkt. Gruwelen op gruwelen gestapeld vervullen de ziel met afgryzen; maar weêrhouden het jeugdig hart niet van struikelen. Wy vreezen, dat 'er monsters gevonden worden, die te veel na *Charlotta* na *Schukkert* gelyken; doch gelooven, dat dezelve zo zeldzaam zyn, dat men de jeugd grooter dienst zou doen met dezelve voor snooden van de tweede Classe, dan die van de eerste, te waarschuwen. Niettegenstaande ons deeze Roman niet smaakt, verlangen wy egter te zien op welk een wyze *Wahlman*, zo in den grond bedorven, „door eene andere, wordt te regt gebragt"; maar wy verwachten, dat, is hy door duivels verleid, 'er een Engel verschynen zal, om hem wonderdaadig te redden.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

H. VENEMA, Sermones Academici, vice Commentarii, in Librum Prophetiarum Zachariæ. Leovardiæ apud *G. Tresling*, 1787. Absque præced. 670 pp. in quarto.

Eene voor veele Jaren bestudeerde ontvouwing, en by manier van Academische Leerredenen voorgedraagen verklaring, der Godspraken van Zacharia, heeft de Eerwaerde *Venema*, (wiens nagedagtenis by alle letterminnaers in zegenig blyft,) in een negentigjarigen ouderdom nog overgezien en met goedkeuring ter drukperse geschikt. Een openbaer lettergeschenk op dien ouderdom is zeker iets zeldzaems; en, daer het laetste door zyne eigen hand afgegeeven zy, is dit Werk even daer door den Liefhebberen zyner Schriften gevallig: dan dit, schoon 't uit dat gezichtspunt beschouwd, iets zegge, is echter niet de wezenlyke rede, waer door het zich den Lezer aenpryst. 's Mans vroegere oefengeest, in alle zyne Schriften doorstralende, vertoont zich ook alomme in dit Bybelwerk; en maekt dat deze zyne ophelderingen van verscheiden duisterheden in de Godspraken van Zacharia, benevens die van andere Bybeltolken, de naspooring verdienen van allen, die zich op het recht verstand van dit Prophetisch Boek toeleggen. En den zodanigen zyn, volgens den raed des Hoogleeraers, boven al aenbevolen, dat zy zich de Geschiedenisfen der Maccabeen gansch eigen maken, als welke hun hier in vele gevallen te stade zal komen; gelyk 's Mans uitleggingen van verscheiden plaetzen dezer Godspraken ten duidelykste toonen. ——De vrees, van voor ons bestek te uitvoerig te worden, wederhoud ons om hier van een voorbeeld aen de hand te geven; en we bepalen ons te eer, om den Lezer onder het oog te brengen, de charactersch́ets, welke zyn Hoogeerwaerde ons verleent, van de Joodsche Natie, ten tyde der Prophetische predikinge van *Zacharia*, om dat dezelve tevens kan dienen ter ophelderinge der predikinge

ge van deszelfs Tydgenoot Propheet *Haggai*, en den wat later predikenden Propheet *Maleachi*.

Op de door *Cyrus* verleende vryheid was 'er naemlyk een goed aental Jooden, (waer by zich slechts weinigen uit de tien stammen gevoegd hadden,) wedergekeerd na het Land hunner Vaderen: dat der vrygebooreenen beliep 42, 360, en dat der dienstbaren 7, 337. Wanneer men deze getallen met elkander vergelykt, vertoont het laetste zich vry min; en men mag 'er uit afleiden, dat 'er onder de vrygebooreenen velen gevonden werden, die van weinig of geen vermogen waren. Uit dien hoofde mag men zig dan ook des te meer verwonderen over de grootte van den schat, welken dit Volk te zamen bragt, als brengende ten dienste van het Huis des Heeren by een, aen goud 61,000 drachmen, en aen zilver 5,000 ponden, (zie Ezra II. 64, 65, 69.) dat is, volgens de rekening van den geleerden *Phaletranus*, 122000 Ducaeten en 15000 Joachims dalers. Men ziet 'er des Volks vuurigen yver in uitblinken; welke hen ook in de eerste omstandigheden die hen natuurlyk ten sterkste moesten treffen, nog al eenigen tyd in den aenvanglyken Tempelbouw bleef bezielen. Maer, gelyk hevige hartstochten zeldzaem bestendig op den duur werken, zo ging het ook in dezen; men verflaeuwde eerlang, ja staekte zelfs het werk, onder het schynbare voorwendsel, dat het nog de rechte tyd niet was, Hagg. I. 2, te meer daer de nabuurige Catheen hen alleszins belemmerden, en 't onder *Cambyses*, (door *Ezra* geheten *Arthahsasta*,) zo ver bragten, dat ze hen geweldadig dwongen van dat werk af te zien. Veelligt bood ook het Joodsche Volk te minder tegenstand, om dat velen hunner begrepen, dat ze zich wel dra tot het uiterste gebragt zouden zien, wanneer ze, hun niet zeer aenzienlyk vermogen grootlyks aen den Tempelbouw uitgeput hebbende, dat gesticht wederom zagen verwoesten; ze oordeelden het des te beter, dit werk tot een gunstiger tyd uit te stellen. Wat hier van zy, het volk verloor niet alleen den voorigen yver, maer 't verviel zelfs tot ene trage vadzigheid ten dezen opzichte: het hield zich ganschlyk bezig met hunne landen te bebouwen, huizen voor zich te stichten, en hunne eigene byzondere zaken waer te neemen. Dan hier by bleef het niet; men sloeg wel dra min of meer over tot eene veragting van den Godsdienst: menschen naemlyk van ene averechtsche geestgesteldheid, huichelaers, die zich voor 't uiterlyke met

de

de ware aenbidders van God verenigd, en zich valschlyk volyverig getoond hadden, begonden nu openlyk voor den dag te komen, en hun godloos gedrag door te zetten. Zulks had ten gevolge, dat God zyne oordeelen over hen uitstortte; hen bezoekende, als blykt uit Hagg. I. 3—11, met verscheide plagen, inzonderheid met een misgewas in hunne veldvruchten, en een daeruit voortvloeiend gebrek aen alles.

Zodanig was de staet der zaken, toen *Haggaï* en *Zacharia* door God verwekt werden. En dezen bragten het door hunne prediking zo verre, dat het Volk, weder moed scheppende, op nieuw de hand aen den arbeid sloege; het welk ten gevolge had, dat zy, middelende de begunstiging van 't Persische Hof, onder *Darius* en *Artaxerxes*, het bouwen van Stad en Tempel voltrokken; waertoe ze door *Ezra* en *Nehemia* aengemoedigd en voorbeeldlyk opgewekt werden. Intusschen nam echter het zedebederf vervolgens dagelyks toe, tot dat het in de dagen van *Antiochus Epiphanes* den hoogsten top bereikte. Toen naemlyk de Tempeldienst geregeld, en 't Volk in 't Land gevestigd was, begonden velen weder van den rechten weg af te wyken. Zy hadden zich bovenmatige gunstige gedachten van hunnen te gemoet gezienen voorspoedigen staet gevormd, en werden door den tyd gewaer, dat ze zich te sterk gevleid hadden. Hun Staet was vervolgens ver van bloeiend, daer ze onder de overheersching der Persen moesten bukken; door hen dikwerf onderdrukt werden; en zich later bloot gesteld zagen aen de gevolgen der krygsonlusten tusschen de Lagiden en Seleuciden. In die omstandigheden niet deelende in dien luisterryken voorspoed, welke zy zich voorgesteld hadden, verlooren zy den moed, gaven de hoop op, en met een verflaeuwde hunne zucht voor den Godsdienst, hun geloof verzwakte; zy namen de Godsdienstige plechtigheden flaauwhartig waer, en schikten zich allengskens naer de zeden en levenswyze der Heidenen; waerdoor ze eerlang, den Vaderlyken Godsdienst vaerwel zeggende, tot de Ongodistery oversloegen. In de dagen van *Ezra* en *Nehemia* begon deze snoodbedorven geestgesteldheid des Volks reeds door te breken; men zag dezelve in het lauw behandelen van den Tempeldienst, in het Priesterdom te versteken van den noodigen onderstand, in de Natie; tot dus ver, zuiver gehouden, te besmetten, door verbindtenissen met Heidensche Vrouwen, in 't onheiligen van den Sabbath;

in 't smaedlyk behandelen der Joodsche Vrouwen, en haer, ten gevalle van Heidenschen, een scheidbrief te geeven. Deze en soortgelyke wanbedryven vind men, ten laste der Jooden van dien tyd, in de boeken van *Ezra* en *Nehemia* mitsgaders in de Godspraken van *Maleachi* duidelyk aengetekend: en de ongodsdienstigheid nam vervolgens nog meer de overhand. De Grooten onderdrukten de Ingezetenen; men vogt ten doode om de Hoogpriesterlyke waerdigheid, waer van men een droevig voorbeeld vind in *Josua*, ten tyde van *Artaxerxes Ochus*, door zynen broeder *Johannes* in den Tempel zelven ter dood gebragt; en eindelyk onder de Seleuciden, vooral in de dagen van *Antiochus Epiphanes*, steeg de Godloosheid en versmading van den Godsdienst, gepaard met allerleie soorten van wanbedryven en euveldaden ten hoogsten. Toen werd het Joodsche Volk ten strengste gekastyd, en gezuiverd; vervolgens nam hun Gemeenebest toe in gelukkiger stand; en 't Volk verviel, in 't verloop van tyd, tot bygeloovigheid en huichelary, terwyl velen, ook zelfs onder de Leeraers, zich aen allerleie snoodheden schuldig maekten. En zodanig was de Volksstaet, toen de Messias onder hen verscheen.

Intusschen heeft men nochtans dit bovengezegde niet in dien sterken zin te verstaen, als of 'er gansch gene godvruchtige en ware Israëlieten onder het Volk overgebleven waren. God toch heeft altoos zyn Volk, een heilig zaed, de overblyfzels van Israël, die onder het heerschend zedenbederf zugtten: die voorts, ten tyde van *Antiochus Epiphanes*, onder de Maccabeen het hoofd opstaken, en met uitgerekten halze de komst van den Messias, de hoop der Vaderen, te gemoet zagen; die, op zyne komst, zyn naem belydende, aenvanglyk die Kerk uitgemaekt hebben, welke, met het uitrooien van het Ongeloof, door de waereld verspreid, na het ondergaen veler lotgevallen, hare volkomenheid zal bereiken.

Brieven aan de Joden, waarin zy worden uitgenodigd tot eene Vriendelyke Onderhandeling over de Baarblyklykheid van 't Christendom, door J. PRIESTLEY *Leeraar in de Rechten, enz. enz. Uit het Engelsch vertaald.* 1787. *In gr. 8vo.* 59 *bl.*

In deze Brieven handelt de Heer *Priestley* aenvanglyk over „ de byzondere Voorrechten der Joodsche Natie;

en

en de oorzaaken van derzelver Vooroordeelen tegen het Christendom"; vervolgens over „ den tegenwoordigen staat van verstrooijinge en rampspoed der Joodsche Natie;" hier op brengt hy den Jooden onder het oog, „ de geschiedkundige baarblyklykheden der Godlyke Zendinge van Christus"; en tevens zyne gedachten „ over de Leer nopens den Messias;" en ten laetste voegt hy hier by nog enige „ gemengde aanmerkingen," gaende grootlyks over de verdeeldheid der Christenen en den tegenstand der Jooden, met de gevolgen daer van, mitsgaders het geen hy wenscht dat ze hieromtrent, met aflegging van alle vooroordeel, in agt nemen. —— De Heer *Priestley* tracht door dit Geschrift bekwame Mannen onder de Jooden uit te lokken, om zyne voorstellingen opmerkzaem na te gaen, en hunne tegenbedenkingen deswegens aen hem mede te deelen; zich vleiende met dat gunstige denkbeeld, van hier door enigzins den weg te banen ter bekeeringe der Joodsche Natie tot het Christendom. Zyne manier van voordragt is meerendeels wel ingericht, om nadenkende en niet te sterk vooringenomen Jooden, (zo niet terstond over te halen, dat geenszins te wachten is,) ten minsten tot staen te brengen; waer toe wel inzonderheid zyn derde Brief over *de Geschiedkundige baarblyklykheden der Godlyke zendinge van Christus*, by uitstek geschikt is. Dit onderwerp word in denzelven zeer beknopt en duidelyk behandeld; en de Autheur toont ten klaerste aen, dat alles, wat met enigen nadruk ter staving[e] der Godlyke zendinge van Mozes bygebragt kan worden, niet minder sterk pleit voor die van Christus; en dat dus een Jood, die zich, als een verstandig Man, gelykvormig wil gedragen, Christus niet kan verwerpen, als hy Mozes in dat character erkent. —— De Heer *Priestley* heeft zelfs gelyk het *Ps.* by zynen laetsten Brief uitwyst, zeer wel begrepen, dat de groote kracht van zyn Geschrift inzonderheid in dezen Brief gelegen was; en hy had veelligt wel gedaen met op dat stuk alleen aen te dringen, zonder zyne hem eigen denkwyze over de Euangelieleer hier en daer, gelyk meermaels geschied, in zyn Geschrift in te vlechten.

In hoe verre de tegenwoordige omstandigheden min of meer gunstig of ongunstig geoordeeld mogen worden, om gezetlyk op de overtuiging der Jooden te werken, willen wy ons niet ondernemen te bepalen, maer 't komt ons zeer duidelyk voor, dat men, daerop werkende, best doet,

Verhandelingen over het opgemelde Voorstel, *by gelegenheid van de uitgave der Verhandelingen uit het Stolpiaansch Legaat over dat onderwerp, Briefswyze voorgedragen door een Hollands Hervormd Predikant. Uitgegeven door* J. W. TILANUS, *Th. D'. Predikant te Harderwyck. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn. 1787. *Behalven het Voorwerk,* 148 *bladz. In gr. octavo.*

Nademael een ieder, welke gewoon is op zich zelven vry te denken, veelal ene byzondere leiding van gedachten heeft, welke hem als eigen is, zo kan het niet vreemd voorkomen, dat de Opsteller van dit Geschrift, tot die soort van denkende Lezers behoorende, op het doorbladeren der bovengemelde Verhandelingen, schoon 'er veel goeds in vindende, echter geoordeeld hebbe, dat het opgegeven Voorstel, volgens ene andere leiding van gedachten, meer voldingend beantwoord kon worden. Zulks heeft zyn Eerwaerden, die al vroeg zichzelven bepaeld had, om nimmer zyne krachten over ene prysvraeg te beproeven, of dus naer een Eerprys te dingen, genoopt, om, na de aendachtige overweging dier gemeen gemaekte Verhandelingen, de hand aen 't werk te slaen, en zyn denkbeeld over dit onderwerp duidelyk te ontwikkelen, en nadruklyk voor te dragen. ——— In een voorafgaenden Brief ontvouwt hy beknoptelyk het beloop en den inhoud der afgeleverde Verhandelingen, en in zyn Geschrift vlecht hy, by gelegenheid, zyne aenmerkingen over deze en gene byzonderheden in dezelven; met ene volkomen beantwoording aen 't oogmerk dat hy zich in 't schryven heeft voorgesteld, 't welk hy in 't slot van zynen Brief dus uitdrukt. „ Om dat ik geen roem wil behalen, en nog minder door „ bijzondere inzichten gedreven worde, zal ik, waar ik „ nuttigheid getrokken heb uit deze of gene Verhandeling, „ het edelmoedig opgeven, en alles, hoop ik, met dien „ geest van zagtmoedigheid en bescheidenheid uitwerken, „ dat men in mijn Vertoog niet den Godgeleerden, maar „ den God- en menschenlievenden waarheidsvriend zie „ doorsteken." Dit in het gansche opstel doorstralend character des geachten Schryvers is by uitstek geschikt, om een sterken invloed te hebben op het hart van elk bezadigd Lezer dezer Verhandelinge, welke daer benevens met zo veel oordeel en inzonderheid menschkunde, mitsgaders op zulk een manlyken trant, uitgevoerd is, dat ze, benevens

vens de voorgemelde Verhandelingen, aller opmerkzaemheid overwaardig zy; waerom wy ook nog beknoptlyk derzelver beloop zullen schetzen; om den Lezer onder 't oog te brengen, hoe gewigtig derzelver inhoud zy; 't welk hem te meer zal kunnen aenspooren, om dit onderwerp ter harte te nemen, of het ook aen den eigenaertigen invloed van den Christelyken Godsdienst bevorderlyk mogte zyn!

Ter nadere bepalinge van den zin der Vrage gaet zyn Eerwaerde eerst na, hoe men de benaming van den Christelyken Godsdienst hier te verstaen hebbe; en dit leid hem ter naspooringe van den characterizerenden aert van dien Godsdienst, mitsgaders tot een onderzoek, waer in de kracht van dien Godsdienst gezogt moet worden. Na deze voorbereidende aenmerkingen gaet hy over ter naspooringe van de oorzaken van 't mangel van den invloed dier kracht, op de meeste belyders van dezen Godsdienst; en de oorzaken hiervan, in de uitgegeven Verhandelingen bygebragt, beproefd hebbende, geeft hy te kennen, dat 'er, zyns oordeels, iets gewigtigs aen ontbreekt. Zommigen dier oorzaken komen hem niet voldoende voor; anderen erkent hy als medewerkende, doch als zulken, wier uitwerkingen nog uit ene vroegere oorzaek voortspruiten; en men heeft hier, volgens zyn inzien, om het bedoelde wel te treffen, na de eerste algemene oorzaek van dit mangel van invloed te zoeken, 't welk, zyns agtens, in de uitgegeven Verhandelingen niet behoorelyk gade geslagen is.

Dit doet zyn Eerwaerden, ter betere bereikinge hiervan, aenvanglyk onderzoeken, waerom de Christelyke Godsdienst in den beginne zo veel krachts deed, en naderhand verflaeuwde? Het onderzoeken nu hiervan heeft hem opgeleid, tot die verzekering, gelyk hy zich uitdrukt, „ dat de oorzaak van alles," [waer door dit mangel van invloed te wege gebragt is,] „ voornamelyk en alleen, „ moet gezogt worden in de *waereldschgezindheid*, die „ de gemoederen van alle belyders van den Christelyken „ Godsdienst beheerscht, en waartoe alles dienstbaar gemaakt wordt." En in dit denkbeeld word hy ten sterkste bevestigd uit ene beschouwing der Kerklyke geschiedenisse, welke hy beknoptlyk voorstelt. ——— Zyn Eerwaerde begrypt zeer wel, dat het, om dit nader te bewyzen, hoog noodig is vooraf te bepalen, wat hy door deze *waereldliefde* verstaet, die hy in dit geval houd voor de meest-

meestwerkende beletoorzaak, welke alle andere beletoorzaken aanvoert, versterkt, en aen haer bedoelde dienstbaer maekt, mitsgaders alle gezintheden en standen der menschen, door haren magtigen invloed weet te beheerschen. Uit dien hoofde kunnen wy ook, ten rechten verstande van 's Mans voorstelling, niet wel nalaten, deze zyne bepaling hier geheel over te nemen. Als handtastlyk ongerymd verworpen hebbende het donker en schadelyk denkbeeld, dat men zomtyds aen de *waereldliefde* hecht, door daer toe te brengen allen trek tot de genoegens van dit leven, en die den Christen te ontzeggen, om dat zyn leven een geduurig sterven zyn moet; geeft hy 'er de volgende bepaling van.

,, De *wereldliefde*, waar van wij, als de voornaame bron der zedeloosheid, hier spreken, is die trek tot het genot van dit leven, welke of in zijn eigen aart zondig is, schoon van de minsten daarvoor gehouden, om dat die smaak algemeen is; met een woord, de heerschende trek tot het zogenaamde onverschillige; of het is een trek, die zich bepaalt omtrent zulke dingen, welke op zichzelven wel onschuldig zyn, maar nochtans gevaarlijk worden voor de deugd, door de omstandigheden, die met derzelver genot vergezeld gaan. De *wereldliefde*, derhalven, die den gemelden schadelijken invloed heeft, bestaat in die zugt tot alle die genietingen, welke niet alleen de natuurlijke levenswijze, maar de zeden der tegenwoordige eeuw, ons aanbieden, en, door haare algemeenheid, als geoorloofd aanprijzen; schoon zij in zichzelven kwaad zijn, of door de omstandigheden, die 'er mede vergezeld gaan, zulks worden. —— Tot het eerste soort behooren een menigte handelingen en genietingen, welke de tegenwoordige eeuw voor onverschillig houdt, om dat ze algemeen zijn, schoon zij inderdaad den nadeeligsten invloed hebben: zoo waren, bij voorbeeld, in het beschaafde Rome, ten tijde van zijnen grootsten bloei, de wellust, de onkuisheid, niet alleen een geoorloofd genot van dit leven, maar, door de algemeenheid, wierden ze voor een onschuldig vermaak gehouden, ja wij behoeven zelfs niet eens zo ver te gaan: die kleeding, welke men thans algemeen volgt, schoon ze inderdaad de eerbaarheid kwetst, behoort onder deze klasse. Tot het andere soort moeten wij al die daden brengen, welke in zichzelven geoorloofd zijn, maar door de omstandigheden zondig worden. Laat ons wederom een voorbeeld bijbrengen: op zichzelven

mag

mag men in gezelschappen gesprekken voeren, die tot eene geoorloofde uitspanning dienen, of over gebeurtenissen, die binnen onzen kring voorvallen, lopen; van den edelen Godsdienst intusschen altoos te zwijgen, alleen om dat men zou aangezien worden voor een man, die weet te leven, is niet alleen verkeerd, maar behoort ongetwijfeld tot die wereldliefde, welke hier als de vruchtbare bron van het heerschend zedenbederf opgegeven wordt."

Op het voorstellen dezer bepalinge maekt zijn Eerwaerde 'er zijn werk van, om de baerblyklykheid zyner stellinge, dat deze onmatige waereldliefde de voorname oorzaek van het hier beoogde mangel is, onderscheidenlyk aen te toonen. Zulks ontvouwt hy, ten aanzien van (1) de Deisten, (2) de menschen van een middelmatigen stand, (3) de onderscheiden gezindheden der Christenen, (4) en zo ook de Hervormden. Tot deze laetstgenoemden, op welken zyn Eerwaerde ene byzondere betrekking heeft, als oogende met deze benaming op de heerschende Kerk hier te Lande, gekomen zynde, agt hy het noodig, niet slechts hun waereldschgezind character in 't algemeen te beschryven, maer tevens naeuwkeuriger na de oorzaken van dit kwaed te onderzoeken. Hieromtrent trekt bovenal zyne opmerking het misbruik dat vele belyders van de leerstellingen hunner belydenissen maken, inzonderheid van die, aengaende de kracht der verzoening, het onvermogen van den mensch ten goede, en het niet verdienende der goede werken. Zulks noopt hem om „ aan te wijzen, hoe deze leerstellingen genoeg„ zaam van allen misbruikt worden, om de kracht van „ den Godsdienst te stremmen; waarvan ik, zegt hy, „ de oorzaak vinde in de wereldliefde, en in de aanlei„ ding, die tot dit misbruik somtijds, door de onvoor„ zichtige voordragt dezer waarheden, in de samenstellen „ der Godgeleerden en op den predikstoel, gegeeven „ wordt:" en 't komt hem voor, dat velen ook hier te sterk bezield zyn, „ met menschenvrees, zugt tot „ rust en gemak, najaging van wereldsche eer en ach„ ting, en gunst van menschen; des wij hier wederom „ zien de wereldliefde, de kracht der waarheid verdoo„ vende, in 't hart ingeslopen."

De geagte Opsteller dezer Verhandelinge dit laetstaengeduide uitgewerkt, en daermede zyne taek in zo verre voltrokken hebbende, dat de oorzaek van het beoogde

man-

mangel, zynes oordeels, voldoende opengelegd zy, schikt zich vervolgens ter voordragte van 't middel tot herstel, het welk, even als de oorzaek van het verval algemeen is, zo ook, zegt hy, algemeen moet zyn. En dit vindt zyn Eerwaerde in de *Verloochening;* waeromtrent hy zich houd aen de bepaling van den Heer *Mosheim,* in zyne voortreflyke Zedekunde IV D. bl. 496, als bestaende, *in een heilig voornemen des harte, om de liefde tot zich zelven en de wereld zoo te matigen en te bestieren, dat ze ons, in de plichten van liefde Gods en des naasten, niet hinderlyk kunnen zyn.* —— „ Deze beschrijving, „ (zegt zyn Eerwaerde) is duidelyk, zij is redelijk, en „ verdeelt de verloochening in twee gewichtige takken, „ der zelfsverloochening en der verloochening der we- „ reld;" over welke beiden hy zich voorts nader verklaert. By de ontvouwing en verderen aendrang hiervan poogt hy te doen zien. „ (1) Dat deze verlochening niet duidelijk „ genoeg in haren eigenlijken en waren aart geleerd word: „ als mede (2.) niet algemeen genoeg in haren invloed, „ om den mensch werkdadig te maken, toegepast wordt: „ en (3.) dat men, indien dit geschiede, de verlochening „ voor het echtste en algemeenste middel zou erkennen, „ en als dan den invloed van de kracht des Godsdiensts „ overal in alle standen zou zien heerschen." Ieder dezer drie stukken draegt zyn Eerwaerde afzonderlyk voor, met zyne aenmerkingen over 't verkeerde en gebreklyke daeromtrent, en 't geen deswegens met meerder ernst standvastig gade geslagen behoorde te worden, ten einde dit middel, zo treffend, om den invloed van den Christelyken Godsdienst bestendig krachtig te doen zyn, deszelfs eigenaertige uitwerking te wege te doen te brengen; terwyl, gelyk hy zich uitdrukt „ aan het niet wel leeren „ en niet wel aanwenden van dat middel grootlijks toe „ te schrijven is, het diep verval, waarin die van den „ Hemel geopenbaarde Godsdienst zijne belijders thans „ vindt." —— Ten laetste besluit zyn Eerwaerde zyne voorstellingen wegens deze stukken, met gepaste ernstige aenspraken aen de Overheden, aen de Leeraers, aen de Godvruchtigen en aen de Opzieners der Jeugd, welken, ten deele ter nadere versterkinge van 't voorgezegde dienen, ten deele opmerkingen behelzen, die wel zo geschikt hier geplaetst, als in 't voorige ingevlochten konden worden. —— Het komt 'er nu maer op aen, gelyk hy in 't slot te kennen geeft, dat ieder belyder van den Chris-

te-

telyken Godsdienst, in zynen staet, in zyne betrekking, het zyne daertoe aenwende, en dan vleit hy zich met een strelend vooruitzigt.

„ Begon maar eens, zegt hy, de herstelling, hoe wei„ nig jaren zouden wij behoeven te wagten, om het ge„ noegen te beleven, van onze predikstoelen met recht„ schapen Leeraars, en de zitplaatsen der Regenten met „ weldenkende, edele burgervrienden, vervuld te zien! Hoe „ ras zou deze invloed zich alom verspreiden, en hoe dui„ delijk, hoe algemeen zou zich dan de kracht vertoonen, „ welke de Godsdienst bezit, om de gemoederen der men„ schen, in alle standen en leeftijden, tot deugd te vormen! „ En welk eene rijken oogst zou zulk eene wenschlijke „ verandering in de eeuwigheid niet opleveren! Voorwaar! „ hier verliest een Burger van het hemelsch Vaderland zich„ zelven, en hoe flaauw ook zijne hope zij, of hy deze „ gelukkige tijden hier op aarde beleven zal; hij streelt „ zich, ten minste, met die zielverheugende uitzichten, „ dat hij eens zulk eene volmaakte maatschappy zal leeren „ kennen in het Jerusalem dat boven is."

Eenvouwdig Specifiek Middel, tegen Kanker, Uitslag en alle Venerische Ongemakken. Uitgevonden in het Koningryk Guatimalo, in Nieuw Spanjen, in Noord-America. En beschreven door Don JOSEPH FLOREZ, *M. D. Medelid der Geneeskundige Faculteit, en Professor te Guatimalo. Uit het Spaansch Vertaald. Te Amsterdam, by* A. Borchers, 1787. 36 *bl. In gr.* 8vo.

HEt *Eenvouwdig Specifiek Middel*, 't welk hier beschreven wordt, bestaat in kleine Hagedissen, die, na gevild en van hunne Ingewanden beroofd te zyn, zo levendig en warm als mogelyk is, 't zy geheel, of in brokjes gesneden en tot pillen gemaakt, moeten ingenomen worden. De Indiaanen, die in het Vlek St. Christoval Amatitan, in het Koningryk Guatimalo woonen, hadden het zelve reeds onheugelyke Jaaren lang, tegen alle Venerische Ziekten, met een gewenscht gevolg gebezigd; en door deeze was het voor eenige Jaaren aan de Spanjaarden, onder welker heerschappye zy staan, eerst toevallig bekend geworden, die 'er vervolgens zo in Guatimalo, als te Mexico, Cadix en Mallaga, eenige proeven mede genomen hebben, welker uitslag in dit Werkje beschreven wordt.

Vol-

Volgens de alhier opgegeven verhaalen, zoude de heilzaame werking van dit hulpmiddel zo vermogend geweest zyn, dat niet slegts allerlei Venerische Ongemakken en hardnekkige Huidgebreken, maar de vreeslykste en ongeneeslykste aller kwaalen, de Kanker, vóór deszelfs onvergelyklyke krachten, had moeten zwichten. —— Dan, hoe wydluftig en grootspraakig ook de eigenschappen deezer Diertjes op den titel worden uitgemeeten, en hoe gaarne wy ook eenmaal het menschdom geluk zouden wenschen, met de uitvinding van een middel, 't welk het ontembaarste aller Gebreken, zeker en onfeilbaar, bedwingen kan, blykt het by eene opmerkzaame overweeging der aangehaalde gevallen ten allerduidlykste, dat men uit dezelve geen gevolgtrekkingen omtrent deszelfs hoedanigheden, althans, als een Kanker geneezend Hulpmiddel, met eenigen grond van zekerheid kan afleiden; daar dezelve niet alleen zeer onvolledig, oppervlakkig en onnaauwkeurig zyn ter nedergesteld, maar ook de gebreken, welke aldaar met den naam van Kanker bestempeld worden, meermaalen de duidlykste kenmerken van eenen anderen aart draagen, en dikwerf door byzondere Persoonen, welke geene de minste kennis van dergelyke Gebreken bezaten, verhaald worden, en welker verhaalen, hoe *geloofwaardig* zy ook genoemd mogen worden, geen meerder geloof verdienen, dan die der geestlyke Zusters van Rees, en meer andere dergelyke gewaande Kankergeneezers. —— Ook is de Spaansche Doctor Don FLOREZ zeer voorbaarig in het maaken van gevolgtrekkingen, en het toeschryven van Geneeskrachten *a priori*, daar zyn Wel Edele Zeer Geleerde, zonder een eenige Proeve, reeds een Specifiek tegen de Watervrees, en het *Antidotum Variolosum* van BOERHAAVE, in deeze Hagedisjes meent te zullen vinden.

Niet te min verdiende dit Middel, 't geen in Venerische Gebreken in de daad eenig vermogen schynt te bezitten, wel eens door kundige Mannen, nader ter toetze gebragt te worden, ten einde daar uit blyke, wat men omtrent deszelfs waare vermogens hebbe vast te stellen, en of het zelve ook eene plaats verdiene onder de overige nuttige Hulpmiddelen, welker heilzaame ontdekking het Menschdom aan de Inwooners der Nieuwe Waereld verschuldigd is.

Ver-

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Weetenschappen. Derde Deel. Te Rotterdam, by R. Arrenberg, *en te Amsterdam by* J. Allart, 1787. *Behalven het Voorwerk enz.* 523 *bladz. in gr.* 8vo.

Dit Deel vervat een aantal van waarneemingen, welken grootlyks dienen ter opheldering van veele byzonderheden, die de Oostindische Gewesten betreffen, zo ten opzigte van de Landkennis, de Regeering, de Leevenswyze en zeden der Inwoonderen, als ten aanzien van de Burgerlyke en Natuurlyke Historie. Het vangt aan met eene uitvoerige beschryving van het Eiland *Sumatra*, in zo verre het tot nog bekend is. Een berigt van de beroemde *Indische Vogelnestjes*, en zo ook van de Goudmynen op de kust van *Celebes*, gaat hier voorts vergezeld van een vervolg der Javaansche Historie, mitsgaders van eenige Bydragen tot de beschryving van *Japan*, behelzende een berigt van de Japansche Munten, van de toebereiding der *Sacki*, den gewoonen drank der Japanners, en der *Soya*, die men als een smaaklyk zout by gebraad gebruikt, en verder nog eene lyst van Japansche Woorden met derzelver Nederduitsche betekenis. Een volgend Stukje geeft ons verslag van eene doodlyke Watervrees; en een ander meldt ons welke Boom- Veld- en Aardvruchten *Java* oplevert, die, by een misgewas van graanen, voedzel kunnen verschaffen. Wyders komen ons hier voor, eenige onderrigtende aantekeningen, over de Spraak, Weetenschappen en Kunsten der Mallabaaren; benevens een vervolg van de Bydragen tot de Natuurlyke Historie; byvoegzels tot de voorige beschryving van *Java*, *Borneo* en *Sumatra*; en laatstlyk eene, by een voorheen gegeeven verslag te voegen Verhandeling over den Landbouw, in de Ommelanden van Batavia. —— Onder het nagaan der opgemelde byzonderheden, is 't ons voorgekomen, dat wy veelen onzer Leezeren geen ondienst zullen doen, met hun eenig berigt mede te deelen nopens die beroemde *Indische Vogelnestjes*, waar van men meermaals hoort spreeken, doch van welken men tot nog zulk eene naauwkeurige beschryving niet gemeen gemaakt heeft, als de Heer *Jan Hooyman* ons in deezen verleent. Dezelve is te uitvoerig om geheel geplaatst te wor-

worden; doch wy zullen 'er het hoofdzaaklyke van overneemen.

Deeze zo kostbaare en thans hooggeagte Vogelnestjes, die door de Chineezen byna tegen zilver opgewogen worden, en welken de milde natuur, als een byzonder voorregt, aan de Indiaansche Eilanden geschonken heeft, worden, zegt onze Autheur, gevormd door een Vogeltje, het welk de Bergjavaanen *Waled* of *Boerang Dayā* noemen, en op Java heet het *Lawit*. Hy brengt het tot de soort der Zwaluwen, geeft 'er eene naauwkeurige beschryving van, en meldt ons, dat zy, hoewel ze ook hier en daar elders nestelen, inzonderheid veelvuldig gevonden worden, in de rotzige klippen, op het landgoed *Calappa Nongal*, en *Sampia*, in de nabuurschap van Batavia, en voorts in die rei der voor- of vlotbergen daar gelegen (*). Van deeze Bergen, en de Vogelnestjes in dezelven, geeft hy ons voorts de volgende beschryving.

,, Deeze beide Vogelbergen zyn alleenstaande klippen, van binnen hol en voorzien met een zeer groot getal openingen; zommigen zo groot, dat men zeer gemakkelyk daar in kan komen, anderen moeilyker, en eenige zo klein, dat de natuur aldaar, voor de veiligheid dier diertjes, zichtbaar zorg heeft gedraagen. —— Deeze rotzen zyn uitwendig digt begroeit, met eene menigte zwaar opgaande boomen van verschillende zoorten, en bestaan inwendig uit graauwe kalksteen en wit marmer. Aan deeze wanden hechten de Vogeltjes hunne nesten in horizontaale laagen, digt by elkanderen, zoo dat de opgebogen zyde van de eene meest aanzit, tegen de vlakke van de andere. Zy plaatzen zich op onderscheiden dieptens van 50 tot 300 voeten, minder en zomtyds noch meerder, naar dat zy ruimte vinden, en laaten geene holligheden of bekwaame ruimtens open, mits die maar zuiver en droog zyn; het geen zo volstrekt noodzaaklyk is, dat, wanneer de

(*) Men vindt 'er ook, zo als de Heer *Hooyman* wat laager aantekent, nog twee of drie in de hoogere binnen landen; en onder het Gouvernement *Samacaag* zyn aan het zuiderstrand drie voornaame Vogelbergen, welker soort zeer goed is. *Banram* en *Sumatra* zyn 'er mede van voorzien; doch de tragheid der inwoonders en de gebrekkige regeeringsvorm verwaarloost dit voordeel. Wyders zyn hier en daar nog al eenigen, die door de Javaanen verzweegen worden, en maar aan zommigen bekend zyn.

de wanden nat worden, zy die ten eersten verlaaten, zoo dat eene onverwachte ontlasting of doorzypeling van water altoos ten hoogsten schadelyk is."

Het voedzel deezer Vogeltjes, waarop ze, uitvliegende, aazen, bestaat, volgens den Heer *Hooyman*, in allerhande soorten van bloedelooze diertjes boven stilstaande wateren zweevende, waartoe hun wydopgaande bek hun zeer dienstig is: en 't is van 't krachtigste en beste overblyfzel van dit door hun genooten voedzel dat zy hunne nestjes bereiden. — Het denkbeeld, dat zy zig hiertoe van zeeschuim zouden bedienen, is, gelyk hy doet zien, volstrekt van alle waarschynlykheid ontbloot: en 't geen zyne opgemelde gedagten bevestigt, is het groot verschil van derzelver voorkomen.

„ Die men vindt, zegt hy, op het landgoed *Calappa Nongal* zyn zeer graauw, en wel een derde minder waardig als die, dewelke het landgoed *Sampia* uitlevert; en deeze kunnen niet vergeleken worden, by een zeer voortreffelyke soort, die jaarlyks van *Ternaten* en *Passier* worden aangevoerd, en op de daaromtrent gelegen eilanden, vooral oostwaards *Borneo* zyn te vinden. —— De verwe en waarde hangt derhalven af, van den overvloed en hoedanigheid der Insecten, die deeze diertjes tot voedzel strekken, en mogelyk ook van de mindere of meerdere eenzaamheid des oords, alwaar zy dit aas gaan zoeken.

„ Tot het bereiden der Nestjes, vervolgt onze Autheur, bezigen zy doorgaans twee maanden, en leggen dan twee eieren, die uitkomen binnen 15 of 16 dagen. Zoo dra de jongen vlug worden, begint men de Nestjes te stooren, het welk regelmaatig gedaan word om de vier maanden, en de oogst is voor den eigenaar. —— Dit stooren of uithaalen geschied door vast volk, het welk van jongs aan gewend wordt deeze klippen te bezoeken, (na eenige voorafgaande bygeloovige plegtigheden,) op de navolgende wyze. —— Men maakt een ladder van boschrotting lang naar goedvinden, en bind aan denzelven op een behoorlyken afstand, dwars stukjes bamboes om op te treden; langs deeze daalt men, (van een Flambouw voorzien,) neder; doch, wanneer de gaten al te diep zyn, is Scheepstouw beter. Afgeklommen zynde, plaatst men, zoo de ruimte zulks toelaat, getakte bamboezen langs de wanden, om by de Nestjes te kunnen komen; doch wanneer dit dusdanig niet mogelyk is, worden die, staande op den ladder, met eenen daartoe geschikten bamboes af-

Natuurlyke en naar 't leeven naauwkeurig gekleurde afbeeldingen en beschryvingen der Cicaden en Wantzen, in alle vier Waereldsdeelen huishoudende, by een verzameld en beschreeven door CASPAR STOLL. *In 't Fransch en Nederduitsch. Te Amsterdam, by* J. Ch. Sepp, 1787. *In groot quarto.*

Met deeze afgifte, zynde de elfde Nommer van dit keurlyke Werk, brengt ons de arbeidzaame *Stoll* op nieuw onder 't oog, eene groote verscheidenheid van Cicaden en Wantzen, waaronder 'er al eilyke gevonden worden, die men voorheen zo zeer niet gadegeslaagen heeft; welken onze opmerkzaame waarneemer zo zindelyk afbeeldt, en duidelyk beschryft, dat zyn arbeid de aanhoudende goedkeuring der Liefhebberen tot zig blyve trekken.

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur-Zedekundig- en Konst- Woordenboek, Door* J. A. DE CHALMOT, *Verrykt met Kunstplaaten. Vierde Stuk. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam, by* J. Yntema, 1787. *In gr. quarto*, 367 *bladz.*

Het nuttige Werk van den opmerkzaamen *Chomel* ontvangt nog steeds, door de nasporingen van den arbeidzaamen *Chalmot*, eene aanmerkelyke Vermeerdering, welke strekt om deszelfs leerryke gebruik verder uit te breiden; wel inzonderheid met betrekking tot de Natuurlyke Historie, het Zedelyke en het Oudheidkundige vooral ook ten aanzien van ons Vaderland. Van dit laatste valt ons, ter deeze gelegenheid, onder het oog, het Artykel *Ducaat*; van welke Geldmunt ons het volgende wel weetenswaardige berigt medegedeeld wordt.

„ DUCAAT is de naam van een Gouden Muntstuk, thans doorgaands de waarde van vyf Guldens vyf stuivers bevattende; doch ook wel in waarde ryzende en daalende, naar maate de prys van het Goud hoog of laag is. Het zal, denken we, niet onaangenaam voor onze Leezers zyn, dat wy hier de oudheidkundige geschiedenis van deeze oirspronkelyke Hollandsche Munt geeven.

„ Ducaat, zegt de Heer ALKEMADE, (Zie *Munten der Graaven van Holland &c.* bl. 88.) „ is een woord, 't „ welk

„ welk door gewoonte in 't algemeen is aangenoomen, „ en niet verstaanbaar kan verduitst worden, beteekenen„ de eigenlyk de munt van een Hertog." Niet onwaarschynlyk is het, dat deeze naam afkomstig is van WILLEM VAN BEYEREN, welke, onder den naam van WILLEM DEN VYFDEN, onder de Hollandsche Graaven bekend is, en de eerste onzer Princen is geweest, die den naam van *Hertog* [*Dux*] droeg, dewyl het onder zyn bestier is geweest, dat, voor zo veel bekénd is, de eerste Penning, die den naam van *Ducaat* heeft gedragen, is gemunt (*); doch naderhand in veele andere Landen is gevolgd, en goudstukken van gelyke waarde daar mede bestempeld. ——— Zeer opmerkenswaardig is het, dat, ingevolge het getuigenis van eenige Oudheids Onderzoekers, deeze soort van Munten in gehalte en gewigt altyd dezelvde geweest en gebleeven is, zo veele eeuwen door tot nu toe; niet tegenstaande de ontelbaare omkeeringen der tyden en volken, als mede inzonderheid de menigvuldige verandering der Munten, zo in gehalte als in gewigt, by elk ryk en landschap, ieder naar hun belang en behaagen, ingevoerd. Ten aanzien van welke gouden penningen of *Ducaaten* bygevolg geene veranderlykheid dan alleen in de prys, die gesteigerd en gedaald is even als in alle andere Munten, ooit is bespeurd geworden.

„ De bovengemelde eerste *Ducaat* is van de veertiende Eeuw, en gemunt tusschen de jaaren 1349 en 1357; dewyl Hertog WILLEM VAN BEYEREN in het eerstgemelde jaar de Graavlyke waardigheid aanvaardde, en in het laatstgemelde reeds blyken van krankzinnigheid begon te geeven, die allengskens toenamen, en hem tot het einde van zyn leeven toe bybleeven, om welke reden hy ook tot zynen dood toe is opgeslooten geworden, welke waarschynlyk in 1389 voorviel. Zie WAGENAAR *Vad. Hist. III D. bl.* 275 *en* 320.

„ Deeze *Ducaat* verbeeld op deszelvs voorzyde Graav WILLEM met blooten hoofde, en geheel lyfs ten voetzoole toe in 't harnas, houdende in de eene hand het zwaard, in de andere het Wapenschild van *Beyeren*; agter of ter zyde staat de Hollandsche Leeuw: en het omschrift is.

GUILL.

(*) Men vindt 'er een, ter aangehaalder plaatse by ALKEMADE, in Plaat gebragt, en deszelfs Afbeelding is ook in dit Werk geplaatst: hoedanig 'er nog in de Penningkassen van sommigen onzer Nederlandsche Liefhebbers wordt gevonden.

GUILL. DUX. COMES. HOL.

Hertog Willem, Graav van Holland.

„ De tegenzyde bevat 's Princen Wapenschild, gevierendeeld met de Wapenen van *Beyeren* en *Holland*; en rondom.

FLORINI: DE HOLLAND: Z: ZELAN.

Guldens van Holland en van Zeeland.

„Toen in 't jaar 1672, vermids den gevaarlyken toestand des Lands, de Koop- en andere vermogende lieden hunne gelden uit de Amsteldamsche Wisselbank te rug eischten, wierden 'er genoegzaam alle de contante penningen uitgeligt, en 'er bleef weinig anders over, dan Staaven van Zilver en Goud. Dit bewoog de Regeerders dier Stad om aan de Staaten van Holland te verzoeken, om, tot geryf der eigenaaren, door den Muntmeester van *Enkhuizen*, in hunne Stad de gemelde Baaren tot geld te laaten munten, onder betuiging dat zy daar mede 't muntrecht der bevoorrechte Steden niet wilden benadeelen. Na veel tegenstribbelingen van sommige Steden, die 'er belang by hadden, wierd dit verzoek ten laatste ingewilligd (*); de oprechting van een Munthuis te Amsteldam kreeg haaren voortgang, en 'er wierd in die Stad, binnen de tien maanden, omtrent vyftig tonnen schats gemunt. Onder deeze Muntstukken werden onder anderen *Ducaaten* geslagen, die, om dat zy genoegzaam denzelvden Stempel hebben behouden, als die nog hedendaagsch worden gemunt, en inzonderheid ook om dat dezelve als loutere Noodmunten in de Penningkassen der Liefhebberen werden bewaard,, verdienen hier beschreeven te worden: de afbeelding daarvan vindt men by MR. G. VAN LOON *Nederlandsche Historiepenningen*, III D. *bl.* 81.

„De voorzyde vertoont eenen geharnasten Man, met eenen helm op 't hoofd, houdende in de eene hand een bloot

(*) Men zie een byzonderer verslag van dit voorgevallene door WAGENAAR, in zyne *Beschryving van Amsterdam* I D. *bl.* 647, 648; waaromtrent de Heer en MR. VAN DE WALL nog aantekent, dat deeze Munt te Amsterdam geen stand gehouden heeft, tot in 't jaar 1674, gelyk dat opgemelde verslag schynt aan te duiden; maar ten einde liep met den laatsten October, 1673. Zie zyne uitgave van de *Dordrechtsche Handvesten* met aantekeningen, *bl.* 1872, 1873.

bloot zwaard, en in de andere eenen bundel van zeven pylen, binnen dit randschrift.

CONCORDIA RES PAR: CRES: HOL. 1673.

Door eendragt groeijen de kleine zaaken van Holland.

„Hebbende deeze *Ducaat* somtyds ook op de dikte, tot bewys dat hy te *Amsteldam* gemunt is, dit kantschrift.

De gedachtenis v: d: munte v: Amsterdam.

Het Ruggestuk voert boven het Amsteldamsche Wapenschild, in een sierlyk vierkant, dit opschrift.

MO: AUR: PROVIN: CONFOE: BELG: AD LEG: IMP.

Goud Geldstuk der Vereenigde Gewesten van Nederland, volgens de Muntkeur des Ryks."

Om by dit Artykel nog een staal van eene andere natuur te voegen, zullen wy, uit het Artykel *Droefheid*, *Droefgeestigheid*, overneemen, des Schryvers aanmerkingen nopens de *Droefheid*, voor zo verre zy invloed heeft op onze gezondheid; in welk gezigtspunt zy zig aan ons vertoont, als de verderflykste van alle Driften.

„De uitwerkzels daar van, zegt hy, zyn standhoudend, en worden, als de Hartstogt diepe wortels geschooten heeft, gansch doodelyk. Toorn en Vrees, van eenen geweldiger aart zynde, duuren zelden langen tyd: doch *Droefheid* verandert dikwerf in eene gezette zwaargeestigheid, die de geheele gesteltenis over hoop werpt. Met moet deeze Drift geen bot vieren. Doorgaands kan dezelve, in den beginne, vermeesterd worden, maar eens post gevat hebbende en toegelaaten zynde, worden alle poogingen, om dezelve te weeren, verydeld.

„Niemand kan beletten, dat hem, in dit leeven, onheilen treffen; doch het strekt ten betoon van Grootmoedigheid, dezelve met bedaardheid te draagen. Veelen stellen verdiensten in het toegeeven aan de *Droefheid*, en weigeren, wanneer hun ongemakken overkomen, hardnekkig allen troost, tot dat de Ziel, door Droefgeestigheid overmand, onder den last bezwykt. Zulk een gedrag strekt niet alleen tot verwoesting van de Gezondheid, maar is onbestaanbaar met Reden en Godsdienst.

„De Verandering van denkbeelden is voor de Gezondheid even noodzaaklyk, als de verandering van den stand der Lighaamsleden. Wanneer de Ziel zich langen tyd met een en het zelfde voorwerp bezig houdt, strekt zulks,

 bo-

bovenal wanneer dit denkbeeld van eene onaangenaame natuur is, om alle de werkingen des Lighaams te ſtremmen. Van hier is het, dat botgevierde *Droefheid* den honger en de verteerkragt belemmert; waar door de leevensgeesten gedrukt, de zenuwen verſlapt, de ingewanden met winden opgevuld, en de vogten, door gebrek aan verſchen toevoer, bedorven worden. Dus heeft men voorbeelden, dat menig een allerbest geſtel, door een ongeluk in zyn Huisgezin, of ander ongeval, 't welk hevige ſmerte veroorzaakte, bedorven is.

„Het is volſtrekt onmogelyk, dat iemand, aan *Droefgeestigheid* overgegeeven, gezondheid geniete. Hy moge, eenige jaaren lang, een kwynend leeven omdraagen; maar wie eenen gelukkigen ouderdom wenscht te beklimmen, behoort welgemoed en vrolyk te wezen. Dit ſtaat, ik beken het, niet geheel en al in onze magt, nogthands hangt onze gemoedsgeſteltenis, zo wel als onze daaden, grootlyks van ons zelven af. Wy kunnen gezelſchap houden met vrolyke of zwaargeestige lieden; deel neemen in de werkzaamheden en vermaaken des leevens, of ſtil by ons zelven nederzitten, ſteeds op onze ongemakken peinzende. Deeze, en veele andere dingen van denzelfden aart, ſtaan zekerlyk in onze magt, en zy ſtrekken grootlyks, om onze Zielsgeſteltenis tot het een of het ander te doen overhellen.

„De verſcheidenheid van toneelen, die zich aan de zinnen opdoen, is zeker geſchikt om voor te komen, dat onze aandagt niet te lang tot een en het zelfde voorwerp bepaald blyve. De Natuur vloeit over van verſcheidenheid, en de Ziel, wanneer zy door kwaade hebbelykheid niet 't onder gehouden worde, ſchept vermaak in 't beſchouwen van nieuwe voorwerpen. Dit wyst ons met een den weg aan, om de Ziel in vlaagen van *Droefgeestigheid* op te beuren. Wend uwe aandagt dikwils tot nieuwe voorwerpen; onderzoek ze voor eenigen tyd; neem 'er het genoegen af, verander het toneel: dus doende zult gy eene beſtendige opvolging van nieuwe denkbeelden gaande houden, tot dat de treurige den wyk neemen. Zo zal reizen, het beoeffenen van deeze of geene Weetenſchappen, het leezen of ſchryven over eenig onderwerp, ſchielyker de boezemſmerte verdryven, dan de allerwoeligſte vermaakneemingen.

„Men heeft voorlang met rede aangemerkt, dat het Lighaam niet gezond kan wezen, zonder werkzaamheid.

Dus is het ook met de Ziel gelegen: werkloosheid geeft voedzel aan 't hartzeer. Wanneer de Ziel niets te doen heeft, dan op onheilen en ongemakken te denken, zal zy zich daar mede bestendig bezig houden: weinige menschen, die met opmerking en naarstigheid hunne zaaken voortzetten, worden door Zwaargeestigheid bekroopen. Wel verre, derhalven, van ons der werelt en der bezigheden te onttrekken, als onheil ons overvalt, moeten wy ons daar aan met meerder vlyt overgeeven, en met verdubbelden iever de pligten van ons beroep waarneemen, en deeze bezigheid afwisselen, met de verkeering met Vrienden van een omganglyken en vrolyken aart.

„ Onschuldige Vermaaken en Uitspanningen hebbe men, in geenen deele, te verachten of te verwaarloozen: deeze kunnen behulpzaam wezen, om de zwaargeestige bedenkingen, door rampen en ongevallen veroorzaakt, te verdryven; dewyl zy ongemerkt de Ziel tot het bespiegelen van aangenaame voorwerpen opleiden, en, behalven andere zeer nutte einden, ook den anderzins lang vallenden tyd korten.

„ Veelen, door *Droefheid* aangegreepen, geeven zich aan den drank over. Doch dit Geneesmiddel is erger dan de kwaal zelve (*): vermids het bykans nimmer mist, of dit loopt uit op 't verderf van middelen, caracter en gezondheid."

(*) Dit zeggen van onzen Schryver herinnert ons de taal van STEELE, in zyne *Boekz. der Juffers bl.* 198. *De zorgvuldigheden keeren weder met verdubbelde bitterheden, en de Drank, schoon nog zo dikwils herhaald, geneest niet langer dan hy haar verdrinkt.*

Manier om Paarden wel te behandelen. Door BENJAMIN CATTEAU, *Oud-Raad in de Vroedschap en Pensionaris Honorair der Stad Vlissingen. Te Vlissingen, by* T. Corbelyn en Zoon, 1786. *Behalven de Voorreden*, 49 *bladz. in gr. octavo.*

Liefhebbery in 't behandelen van Paarden, byzonder in 't gebruiken van dezelven voor Rytuigen, heeft den Heer *Catteau*, door ondervinding, meermaals doen opmerken, dat veele anders goede Paarden door eene slegte behandeling bedurven worden; als mede dat onagtzaamheid of eene verkeerde bestuuring het ryden met Rytuigen dik-

werf ongevallig, ja wel eens ten uiterste gevaarlyk, maakt, en doodlyke gevolgen met zig sleept. Zulks heeft hem genoopt, zyne opmerkingen by een te zamelen, in orde te brengen, en door den druk gemeen te maaken; ten einde den geenen, die met Rytuigen ryden, de noodige waarschuwingen te verleenen, en de bekwaamste middelen aan de hand te geeven, om dat vermaak regt te genieten. 'Er was, gelyk hy meldt, reeds veel geschreeven over het behandelen der Paarden, zo veel het Paardryden betreft; maar weinig over het ryden met Paarden voor Rytuigen; dat egter hier te Lande ruim zo veel plaats heeft, als het ryden onder den Man; weshalven hy oordeelde, dienst te kunnen doen, met deeze Rydkunst wat bepaalder gade te slaan. 's Mans ondervinding en opmerkzaamheid omtrent eene Kunst, waar in wy niet ervaaren zyn, mitsgaders zyne manier van voorstellen hier en daar door ons nagegaan, doen ons nog al vermoeden, dat zyne onderrigtingen denzulken, wier zaak het is dezelven in overweeging te neemen, te stade kunnen komen. ——— Na eenige voorafgaande algemeene waarneemingen over het behandelen der Paarden, zo op het Stal, als by het inspannen, afryden, enz., deelt hy hier zyne verdere byzondere waarneemingen mede, over de acht navolgende pointen.

„ 1. Om een Paard, dat hard in de mond, driftig, leunend, en niet te houden is, zagt en gedwee te krygen.

„ 2. Dat veele menschen door eigen toedoen, in het behandelen der Paarden, ongelukken krygen: en de manier om zulks, zoo veel als mogelyk is, voor te komen.

„ 3. Waarom 'er veele ongezonde en schraale Paarden gereeden worden, en de geschiktste middelen om zulks voor te komen.

„ 4. De reedenen waarom de Paarden zwaar op de leist loopen, en dikwils met zoogenaamde Poortstangen niet te regeeren zyn; en de middelen om dezelve gedwee, en met zagte of ligte Bokkebitjes, zeer tranquil, op eene slappe leist te doen loopen.

„ 5. De behandeling van de Zweep, die de meeste kwalyk gebruiken; de schadelyke gevolgen die daaruit voortkomen; waardoor de Paarden in de grond bedorven worden, en bloot gesteld aan alle kwaadaartige gebreken. Het nuttig gebruik van de gemelde Zweep; en eindelyk, waarin dezelve van een gunstig effect kan zyn.

„ 6. Om een zagt met een staf, of een lui met een drif-

drifiig Paard, heel gemakkelyk en plaizierig, naast elkanderen te ryden; dat anderfints alleronaangenaamst, moejelyk, en wel principaal op de draaijen zeer gevaarlyk is.

„ 7. Paarden die uitfchieten of op zy dringen; voorby een Rytuig pasfeerende; te rug of omme willen keeren; of, voorby een Rytuig zynde, in de gallop fpringen; of, zoo als men zulks noemt, doorfpringen: Hoe dat tegen te gaan en voor te komen is.

„ 8. Om Paarden, door middel van eene gewoonelyke klank of klak, die men met de tong maakt, eene fchoone prefentie te doen krygen; vrolyk op te loopen, en de voorbeenen wel te doen ligten."

Nederlandfche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegen gewesten des Aardkloots. Doormengd met vreemde lotgevallen en menigvuldige gevaaren, die de Nederlandfche Reizigers hebben doorgeftaan. Met Plaaten. Twaalfde Deel. Te Amfterdam, by P. Conradi *en te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1787. *In gr. octavo*, 138 *bladz.*

Een vyftal onderfcheiden Scheepstogten behelst dit Deel: te weeten, die van *Frans Jansz. van der Heiden*, van Batavia na Bengale, in de jaaren 1661, 1662 en 1663; die van *Jakob Jansz. de Roy*, van Batavia na Borneo en Achin, in de jaaren 1691—1697; die van *Francois Valentyn* na de Oostindien, in de jaaren 1685—1695; die van *Abraham Bogaart* na en door de Oostindien, geduurende de jaaren 1701—1706; en eindelyk nog eene tweede reis van *Francois Valentyn* na Oostindien, in de jaaren 1705—1714. ——— Het merkwaardigfte deezer Reistogten is hier, naar de inrigting deezer verzamelinge, beknoptlyk byeengetrokken; en daar men tevens ten oogmerk heeft, de voornaamfte handelplaatzen der Maatfchappy kortlyk te befchryven, zo is ook hierin gevoegd, een berigt wegens *Banda*, 't welk wy niet ondienftig geagt hebben over te neemen.

„ Banda, of de Eilanden van dien naam, liggen op 4 Gr. 30 M. Zuider Breedte, omtrent dertig mylen van Amboina. Hoewel de Ouden het dierbaare voortbrengzel diens gewests, Muskaat en Foely, gekend hebben, fchynt, nogthans, het Land zelve hun niet bekend geweest te zyn. De Portugeezen waren, onder de Europeaanen, de eer-

eerste, die, in 't begin der zestiende Eeuwe, dezelve ontdekt hebben. Onder het beleid van den beroemden *Albuquerque* wierd, in naame van Koning *Emmanuel*, met de landzaaten het eerste verdrag van koophandel gesloten. 't Liep aan tot in het laatste dier Eeuwe, eer de Nederlanders hier insgelyks den toegang kreegen, zonder dat zy 'er, egter, een bestendig verblyf hielden of eene vastigheid konden oprichten; dit viel eerst voor in den jaare 1609, wanneer den onzen verlof wierdt gegeeven tot het bouwen van een Fort of Kasteel, op het Eiland *Neira*. —— Dus verre in hunnen toeleg, ter vestiginge van den Koophandel, geslaagd zynde, zogten onze Landgenooten dieper in het Land door te dringen, en hadden gestadig het oog op nieuwe veroveringen. Hoewel hun dit op veel bloeds te staan kwam, zy slaagden daarin, egter, niet ongelukkig. Naa *Labatakka* te hebben bemagtigd, stelden zy 'er eenen Landvoogd aan, die eene reeks van opvolgeren heeft gehad, onder welken, met ongelyken kans, de zaaken der Maatschappy nu een voordeeliger, dan een ongunstiger, aanzien hadden; met dat gevolg, dat, zedert dien tyd tot heden toe, op die gewesten, een bykans onafgebrookene scheepvaart en koophandel is gedreeven.

„ De Eilanden van Banda zyn vyf, of, volgens anderen, zes, in getal; twee derzelver zyn genoegzaam onbewoond: de andere draagen den zo zeer beroemden Muskaatboom. Dit is het voornaamste voortbrengzel; heerschende aldaar, voor 't overige, eene zo verregaande onvrugtbaarheid, dat het overtollige niet dan ten koste van het noodzaaklyke aldaar wordt gevonden. De Natuur kant zich, als 't ware, tegen den groei van allerlei Graangewassen; gelukkig voor de Landzaaten, dat men, door eene goedertierene schikking der Voorzienigheid, ook hier den heilzaamen *Saguboom* ontmoet. —— Het beroemdste, hoewel geenzins het grootste der bewoonde Eilanden, is *Neira;* de Gouverneur en de voornaamste bedienden der Maatschappy houden hier hun verblyf: het is klein, beslaande niet meer dan eene myl in de lengte, en eene halve myl in de breedte. In het Noordlyk gedeelte deezes Eilands legt de hoofdstad, *Labatakka* genaamd; eene andere stad, meer Zuidwaarts geleegen, heet *Neira*.

„ Zomtyds zyn de inwooners van deeze beide steden onderling oneenig, en voeren eenen binnenlandschen Oorlog. Op andere tyden, egter, staan ze in onderling verbond,

en,

en, één belang hebbende, houden ze gemeenſchap met elkander. In het laatſte geval beleggen ze, van tyd tot tyd, eene vergadering van de wederzydſche ſtedelingen, om, ten blyke van eensgezindheid en vrede, zich gezamentlyk te verlustigen, of ook om over de gemeenſchappelyke belangen te raadpleegen. Al van ouds plagten deeze vergaderingen gehouden te worden in het open veld, onder of naby een zeer hoogen boom. Naar de gewoonte van krygshaftige volken, gaan de Gastmaalen, te deezer gelegenheid, verzeld van kampvegten, aangericht tusſchen twee of meer der beroemdſte krygslieden uit beide ſteden. Ten blyke van hunne vlugheid van lichaam, en van hunne bedreevenheid, in den wapenhandel, wringen deeze zich in allerlei bogten, en doen zeer vreemde ſprongen onder het vegten. Zy zyn gewapend met langwerpig vierkante ſchilden van omtrent vyf voeten, en met zeer groote en zwaare ſabels of houwers, by hen *Padang* genaamd. Hunne hoofden zyn gedekt met ſtormhoeden, op welke zeer fraaie en hooge pluimen zwieren. Dit Kampgevegt word gehouden midden in een kring dat Afgevaardigden van beide Steden, allen naar 's Lands gebruik, op hunne hurken zittende, terwyl intusſchen de ſtrydende Helden worden aangemoedigd door het ſlaan op trommen en bekkens, het aanheffen van een luidruftig krygsgeſchal, en andere vrolykheden by zulke gelegenheden gebruiklyk.

„ De Stad Neira heeft drie groote ſtraaten. Men ontmoet aldaar een Timmerwerf der Maatſchappye, eene wooning voor den Opperkoopman, eene fraaie ſteenen Kerk, eene Predikantswooning, Armenhuis, en andere bekwaame verblyfplaatzen, ten dienſte der Nederlanderen, die hier hun verblyf houden. Alle deeze en nog veele andere huizen zyn gebouwd van ſteenen, die uit de Zee opgehaald, en vervolgens met kalk zamengevoegd worden. De vloeren beſtaan veelal uit een mengzel van Kalk en Suiker, die, behoorlyk door elkander gemengd, en gedroogd zynde, naar graauw Marmer gelyken, en zeer glad en effen zyn.

„ Tweemaal 's jaars heeft men hier te Lande wit water: het eerſte of klein wit water in Zomermaand; het ander, of het grootst, in Oogst of Herfstmaand. By dag vertoont zich de Zee, even als in andere tyden des jaars; doch by nacht niet anders dan als eene Melkzee; de lucht zelf is daarvan zo wit en helder, dat men tus-

ſchen

van Adeldom en aanzienlykheid van geslagt uitmunten. Zo iemand hunner by eens anders slaavinne betrapt wierdt, en vrye lieden zulks getuigden, moest hy het met den hals boeten. Ongehuwden van beiderlei sexe houden 'er eene ongedwongene verkeering; doch op het Overspel staat de dood. Driemaalen mogten zy haare vrouwen verstooten, en wederom aanneemen, doch voor de vierde maal zulks willende doen, moesten man en vrouw het met den dood bekoopen. Zy wierden tot aan het hoofd leevende in de aarde begraaven, en alzo dood gesteenigd. Nogthans was 'er vrykoopen van deeze straffe, met toestemming des Priesters, voor den losprys, door hem daarop gesteld.

„ Van ouds plagten de Bandaneezen zich door twee gewoonten arm te maaken. De eerste was, dat de vrouwen pragtige maaltyden aanrichtten voor haare Vriendinnen en bekenden, wanneer haare mannen op eenen togt zouden uitgaan, om aldus denzelven eene behoudene reize te wenschen. Het ander verderflyk gebruik was dat der Mannen, die, by hunne behoudene wederkomst, voor den gelukkigen uitslag hunner onderneeminge, een onthaal gaven aan hunne Vrienden, die niet van daar gingen, voor dat het meerendeel van den behaalden buit verspild was.

„ En, in de daad, de Bandaneezen waren al van ouds, gelyk nog heden, zeer gesteld op uitspanningen. Op een zeker Kaatsspel, onder hen in gebruik, waren ze inzonderheid zeer verslingerd. Een getal van tien of meer perzoonen schaarde zich in eenen kring, in welks midden zich een van allen plaatste; deeze wierp eenen Bal om hoog. Die in het nedervallen denzelven wist te vangen, hadt het spel gewonnen. Doch de voornaamste kunst was, met het onderste gedeelte van den voet den Bal agterwaards om hoog te brengen; [door hem dus met den voet agterwaards op te schoppen.] Zo bedreeven waren zommigen in deeze wyze van den Bal te werpen, dat zy hem hooger in de lucht wisten te brengen; dan veelen onzer met de handen kunnen doen.

„ Voorts zyn de Eilanden van Banda, bykans het gantsche jaar door, aan Aardbeevingen onderworpen, inzonderheid, egter, van Wynmaand tot aan Grasmaand. Dikmaals volgen op deeze Aardbeevingen zeer zwaare overstroomingen. Aan de menigvuldige brandende Bergen moet dit, waarschynlyk, worden toegeschreeven. Uit den aart des gewests heeft men hier ook menigmalen zeer zwaare en schrikwekkende Donderbuijen." *Ech-*

Echte Anecdoten van Peter den Grooten, uit den mond van aanzienlyke Persoonen te Moscow en Petersburg vernomen, en der vergetelheid ontrukt, door JACOB VAN STAHLIN. *Tweede Deel. Uit het Hoogduitsch.* Non collecta libris, sed pene accepta per aures. OVID. *Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1787. *In gr. 8vo.* 225 *bladz.*

Onder alle de Vorsten, die een aanzienlyke rol op het tooneel van Europa gespeeld hebben, is 'er geene, wiens uitmuntende daaden meer verdienden te boek gesteld te worden dan die van den grooten Czaar PETER; en echter hebben wy noch in onze, noch, voor zo verre wy weeten, in eenige andere taal van Europa, een Levensbeschryving of Lofreden die deezen beroemden man waardig is. Om dit gebrek eenigermaate te vervullen, heeft de Heer STÄHLIN deeze verzameling van Anecdoten uitgegeven, die hy uit den mond van geloofwaardige oog- en oorgetuigen heeft opgetekend, en die ons deezen Vorst als Held, Staatsman, Christen, enz. doen kennen. Den aart en verdiensten deezer Anecdoten hebben wy reeds by eene voorige gelegenheid doen kennen, waarom wy thands slegts een en ander zullen uitkiezen om tot een staal te kunnen dienen, waarna men het geheel beoordeelen kan.

PETER's *Stoutheid op het water.*

„ Men kan zich niet genoeg verwonderen, hoe PETER *de Groote*, die in zyn jeugd nooit te water pleeg te vaaren, en zelf, wanneer men hem een klein plaiziertochtje, op de rivier Jausa te Moscow of elders anders, voorsloeg, een sterke bevreesdheid en afkeer voor het water liet blyken, vervolgens niet alleen een zeer groote, maar zelf overdrevene zucht voor het vaaren en zeilen getoond, en een sterke drift, om op dit Element te leeven, tot aan zyn einde heeft laaten blyken. Deeze drift wierd zelf by hem de grootste vermetelheid, waardoor hy zich dikwils in een oogenschynlyk levensgevaar te water bevond, en echter by zyn vertrouwen op de Stuurkunst geene de geringste vrees betoonde. Wanneer hy op deeze wyze door de woeste golven op en neer geslingerd wierd, en tegens een fellen storm kampen moest, waarin zyn beste Zeelieden den moed verlooren, zo bleef echter onze waare Zeeheld toch altyd gerust, en plagt hen dikwils een hart in 't lyf te spreeken, met te zeggen: „ Vreest niet! Czaar PETER kan niet verdrin„ ken. Hebt ge wel ooit gehoord dat een Russische Czaar op „ het water is omgekomen ?"

„ Eens had de Monarch de buitenlandsche Ministers aan zyn

hof

hof te Petersburg laaten noodigen, om met hem een plaizier-tochtje naar Kroonſtad te doen, waar hy hen een nieuwen aanleg, en een deel zyner Schepen, die gereed lagen om uit te loopen, wilde laaten zien. Zy begaven zich met zyn Majeſteit aan boord van een Hollandſche Boeijer, dien de Czaar zelfs ſtuurde. Toen zy nu omtrent half wegen in Zee, of in den Finlandſchen Zeeboezem, zich bevonden, ſtak een ſterke tegenwind uit het Westen op. De Czaar bemerkte ook van verre aan den Horizon een nevel en opſtygende wolken, waaruit hy zyn reisgezelſchap voorſpelde, dat 'er ſchielyk harde wind zou opkomen. De meesten wierden hierdoor des te meer bevreesd, daar zy zagen, dat de Czaar, die zulk een onvertzaagde Stuurman was, de helft der zeilen liet inhaalen, en hoorden, dat hy den Matroozen toeriep: Mannen, pas op! Eenigen van het gezelſchap, toen zy zagen, dat de Boeijer met tegenwind meer te rug naar Petersburg, dan voorwaards naar Kroonſtad gedreeven wierd, en van den Czaar, ſlegts om te laveeren, nu op deeze, dan op geene, zyde geſtuurd wierd, ſloegen zyn Majeſteit voor, of het niet raadzaamer ware, naar Petersburg te rug te keeren, of ten minſten in de nabyheid naar Peterhof te willen inloopen? Doch zy kreegen van den Czaar, wien het gevaar op verre na zo groot niet voorkwam, en het terugkeeren voor ſchande hield, niets anders ten antwoord, dan: „ Zyt niet bang". Intusſchen kwam de vervulling der voorſpelling van den bekwaamen Stuurman hoe langer hoe nader. De ſtorm, met een ſchriklyk onweder van bliksem en donder verzeld, vertoonde zich in volle hevigheid; de golven ſloegen over 't boord, en de boeijer ſcheen alle oogenblikken in den afgrond verzwolgen te worden. Het leevensgevaar was oogenſchynlyk en de doodsangst op aller gelaat, uitgenomen op dat van PETER en zyne Zeelieden, geſchilderd. Daar hy nu met het ſtuurroer in de hand druk bezig was, om de Matroozen toe te ſchreeuwen, gaf hy weinig acht op het geſtaadig ſmeeken en aandringen der buitenlandſche Gezanten, tot dat eindelyk een van hun namelyk de Hr. v. L. naar hem toeging, en met een angſtig hart, en ernſtig gelaat, tegens hem zeide: „ Ik bid uwe „ Majeſteit, om Gods wil, naar Petersburg te rug, of ten min„ ſten naar het naastbygelegen land van Peterhof, te ſtuuren, „ en in overweeging te neemen, dat ik van myn' Koning en „ Meester niet naar Rusland gezonden ben, om my daar te „ laaten verdrinken. Indien ik hier omkome, gelyk zeer waar„ ſchynlyk is, zal het uwe Majeſteit by myn Hof moeten ver„ antwoorden." De Czaar kon zich hierover, ſchoon hy in 't grootſte gevaar was, nauwelyks van lachgen onthouden, en antwoordde den Gezant, met groote gelaatenheid: „ Wees niet „ bang, myn Heer v. L.! als gy verdrinkt, moeten wy allen me„ de verdrinken, en dan zal uw Hof van niemand rekenſchap „ te vorderen hebben."

„ Daar

„ Daar ondertusschen onze ervaren Stuurman zelfs de onmogelykheid zag van het langer tegen den storm en woedende zee uit te houden, laveerde hy ter zyde af, ontdook gelukkig den storm, en liep eindelyk in de haven van zyn lustslot Peterhof binnen; hier onthaalde hy zyn Reisgezelschap op een lekker soupé en boordevolle pocaalen mét Hungarischen wyn, en liet ze daar den nacht uitrusten. Met het aanbreeken van den dag, voer hy zelf met zyn boeijer naar Kroonstad, en zond van daar een sloep met ervaren Matroozen om zyne Gasten af te haalen.

De *Equipagiemeester* VAN BRUYNS.

De gewoone Levenswyze, van Czaar PETER.

„ Van PETER's gewoone Levenswyze, heeft de Baron IWAN ANTONITZ TSCHERKASSOW, die, onder den geheimraad en Kabinetssecretaris MACAROFF, zyn eerste Schryver geweest was, my het volgende verhaald.

„ PETER *de Groote* plagt altyd vroeg op te staan. In den winter, stondt hy gemeenlyk om vier uuren des morgens op, ontbeet een weinig, en reed om zes uuren naar de Admiraliteit, Senaat, enz. 's Middags spysde hy gewoonlyk om één uur, en ging dan, na den eeten, in zyn nachtrok, een paar uuren op zyn rustbed slapen. Om vier uuren des nademiddags, liet hy zich de zaaken voordraagen, welke hy, den morgen te vooren, bevolen had, ter uitvoer te brengen. Zyn gewoon middagmaal bestond in weinige en zeer gemeene spyzen, als Zuurkoolsoep, Grutten, een koud gerecht van een Speenvarkentje, met karnemelk, een koud Gebraad, met Agurken of Limmesjes, Lampreijen, een Paterstuk, een Schinkel, Limburger Kaas, enz. Voor den eeten dronk hy een schaaltje Anys, en over tafel een soort van Russisch Bier, *Quasz* genaamd, en goeden Rooden Wyn: doch liefst een glaasje Hermitage, en dikwils ook een paar glaasjes Hungaarschen Wyn. Wanneer hy 's middags of 's avonds uitreed, moest 'er altyd wat van de koude spyze medegenomen worden; want, waar hy ook was, mocht hy gaarne dikwils, maar niet veel op éénmaal, eeten. 's Avonds hield hy geen maaltyd; doch wel de Keizerin CATHARINA, met de Keizerlyke Familie. Van Visch hieldt hy in 't geheel niet, om dat hy hem niet wel bekwam: en hierom bepaalde hy zich, by de waarneeming der groote Vasten, meest aan Vruchten, Meelspyzen, Gebak en dergelyken (*).

 „ In

(*) Zyn Neef, PETER de IIde, kon ook geen Visch verdraagen, die hem altyd kwalyk bekwam; hierom plagt ook Keizerin ELIZABETH, die mede geen Visch at, en echter de Vasten, op het strengste, hield, te zeggen, dat zy de Vasten niet kon uithouden; waarop zyn Majesteit ant-

„ In de eerste jaaren zyner Regeering, dronk hy genoegzaam geen Wyn, maar meest Kiszlatschi, Quasz, en somwylen ook een schaaltje Brandewyn; vervolgens was de roode Fransche Wyn, de Medoc of Cahors, zyn gewoone drank, en nadat hem zyn Lyfmedicus ARESKIN eens den Hermitage Wyn tegen een lang aanhoudenden buikloop geraaden had, gaf hy deezen wyn vervolgens altyd den voorrang. Toen hy, in laatere jaaren, eens by den Engelschen Koopman *Spelman* te gast was, en hy zeer goeden Hermitage Wyn te drinken kreeg, vroeg hy: „ hoe veel voorraad hy nog van deezen wyn had;" en toen hy hoorde dat 'er nog 40 flessen voorhanden waren, verzogt hy, „ dat men hem dezelven zou overlaaten, en den anderen gasten rooden wyn geeven, die ook goed was." In gezelschap was hy opgeruimd, spraakzaam, gemeenzaam, en zonder eenige ceremonie. Hy hield veel van vrolyk gezelschap, doch kon geen buitenspoorigheid verdraagen; want als 'er nu en dan een groot Festyn ten Hove was, zag hy gaarne, dat alle gasten even vrolyk waren, en een goed glas dronken; schoon het wel eens op een algemeene roes uitliep. Die by zulk een gelegenheid veinzen, of met drinken niet vol wilde houden, was zyn vriend niet, en wanneer hy hierop betrapt wierd, moest hy een grooten pocaal tot straf uitdrinken. Ongevoeglyke krakeelen, en verveelende gesprekken, wist hy op gelyke wyze schielyk te doen ophouden. Toen hy eens in een goed gezelschap zat en, onder de half beschonken gasten, een Generaal hem op een onheusche wyze toeduuwde, dat hy hem trouw gediend had, en onder andere verdiensten opgaf, dat hy ook een Stad had ingenoomen, gaf hem de Czaar niet alleen ten antwoord, dat hy hem daarvoor rykelyk betaald, en tot Generaal gemaakt had; maar beval ook, om het verder gerammel hier over, dat hem tydelyk begon te verveelen te beletten, den Generaal drie pocaalen na elkander in te schenken, die hy op de gezondheid van zyn Majesteit, de gezamenlyke Generaliteit, en van alle braave Soldaaten, moest uitdrinken; waardoor hem het verdere praaten op eens belet wierd, en de overige gasten aan 't lachen raakten.

De Baron IWAN ANTONOWITZ TSCHERKASSOW.

De Dood van PETER *den Grooten.*

„ Over den Dood van PETER *den Grooten* is zo veel, en zo verschillend, verteld, geschreven en verspreid, dat het Publiek,

antwoordde: „ Eet dan op de Vastendagen alleen, op dat gy anderen „ aan het Hof geen ergenis geeve."

bliek, zo wel in als buiten het Rusſiſche Ryk, eindelyk niet geweeten heeft, en mogelyk nog niet weet, welk van alle deeze zich zelve tegenſpreekende gerugten zy gelooven moet.

„ Dan de waare en eigenlyke omſtandigheden, zo als ik ze zelfs vernomen heb, uit den mond van den toenmaaligen Hof-chirurgyn, den Heer Hofraad PAULSON, die, onder het opzicht van den Keizerlyken Lyfmedicus, LAURENS BLUMENTROST, den Keizer, in de laatſte jaaren zynes levens, dat is, in zyn laatſte krankheid, met aderlaaten, klisteeren, enz. bediend, en met den Engelſchen wondheeler en Operateur HORN, hem, na zyn overlyden, geöpend heeft, zyn kortelyk de volgende:

„ Czaar PETER had in den winter van 't jaar 1723, een ongemak in de Pisbuis, en op de opening der Blaas, gekregen, die hem, van tyd tot tyd, een hitte, by het waterloozen, en inwendige brandende pyn, veroorzaakt had. Hiervan liet de Monarch niet het minſte blyken, zelfs niet door onthouding van heete ſterke dranken, noch door het in acht neemen van een byzonder diëet, dat hy in zulke omſtandigheden nodig had. Hy at en dronk, werkte en vermaakte zich, als naar gewoonte, zonder iets van zyne verlegenheid te laaten blyken. Intusſchen nam het ongemak en de gevoelige pyn, die hy, by het waterloozen, ondervond, zodanig de overhand, dat hy zyn toeſtand, ten minſten in ſtilte, niet meer kon verbergen. Hy ontdekte het dus eerst aan een zyner kamerbedienden, met verzoek, om hem, in ſtilte, iets tot verzagting van zyn pyn te willen bezorgen, zonder iets in 't minſte hiervan aan 't Hof te laaten blyken.

„ Om deezen last wel naar te komen, en 'er echter aan het Hof niets van te laaten uitlekken, ging deeze bediende den Keizerlyken Lyfmedicus, zo wel als den Hofchirurgyn, voorby, en wendde zich ongelukkig tot een zyner bekenden, een Brabander, die, onder de hand, zo wat in de Artzenykunst beunhaasde, en den ontweetenden kamerdienaar een veel weetende Esculaap ſcheen te zyn; van deezen, kreeg hy, van tyd tot tyd, geneesmiddelen, die de Czaar innam, en daarop ook in de daad eenige verzachting ondervond, doch in den grond niets minder, dan geneezen, was; veeleer wierd de kwaal, na eenigen tyd, erger, en brak, tegen den zomer van het volgende jaar 1724, heviger dan ooit te vooren uit, met verſtopping van de Urine en de ondraagelykſte ſmerten. In deezen hachelyken toeſtand, ontdekte de Czaar zyn ongemak, en het geen hy 'er tegen gebruikt had, aan zyn Lyfmedicus BLUMENTROST, die het gevaar der omſtandigheden zeer ſchielyk inzag, en 't zich zelfs alleen niet toevertrouwde, om de geneezing van zulk een groot Monarch op zich te neemen. Hy maakte dus, dat Doctor BIDLOO, uit Moscow, daar by geroepen wierd. Intusſchen wierden alle middelen aangewend, om de lydende deelen voor ontſteeking te bewaaren, en het water te doen loozen.

 „ Vier

„ Vier gantsche maanden moest zich de Monarch meestal te bed houden; het was eerst in September, dat 'er zich eenige beterschap en hoop op een volkomen herstelling opdeed. De pynen hielden op, en de urine ging haaren gewoonen gang. De Czaar hield zich buiten het bed, in zyn kamer, en in zyn nachtrok, op de been, en gebruikte, by aanhoudenheid, nog eenige Artzenymiddelen, om zich van zyn volkomen geneezing te verzekeren. Terwyl men dus voortging, om de gezondheid van zyn Majesteit te versterken, dacht de Czaar nu gezond genoeg, buiten allen gevaar, en in staat te zyn, de kamer te verlaaten, en de open lucht weder te mogen inademen. Zonder zyn Lyfmedicus, noch iemand anders, iets van zyn voorneemen te zeggen, gaf hy last om een Jacht gereed te maaken, en voor zyn paleis op de Neva ten anker te laaten liggen.

„ Dit geschiedde: en in de eerste week van de maand October, die met het schoonste herfstweder haaren aanvang nam, ging hy in het Jacht, en zeilde naar Schlusselburg, om den arbeid van den Generaal van MUNNICH, aan het Lodaga-kanaal, te bezigtigen. Zyn Majesteit had zyn Lyfmedicus BLUMENTROST, denzelfden morgen zeer vroeg, laaten weeten, dat hy hem op een klein reisje te water verzellen, en het geen hy van Artzenyën en anderzins tot zyne hulp nodig achtte, medeneemen moest. BLUMENTROST verschrikte over dit ontydig besluit van den Czaar, verscheen terstond ten Hove; doch kon, met al zyn bescheidenheid en ernst, zyn Majesteit van deszelfs voorneemen niet afbrengen, moest zich aan boord begeeven, en nam zyn Veld-apotheek en den Chirurgyn PAULSON, tegen alle voorkomende ongevallen, mede.

„ Van Schlusselburg begaf zich de Czaar aan het Ladoga kanaal, dat reeds zeer verre gebragt was, en, nadat hy alles bezien, en bevel gegeeven had, om dit verbaazende werk verder voort te zetten, voer hy naar oud Ladoga, van daar naar Novogrod, en aan het einde van de Ilmenzee naar Stara Russa, om de verbeteringen op te neemen van de Zoutwerken, daar hy last toe gegeeven had, en het Kanaal, dat men op zyn orde had beginnen te graaven, om het nodige brandhout tot de Zoutkeeten aan te voeren: met deezen tocht en bestendige bezigheden, verliep genoegzaam de gantsche maand October, by afwisselend goed en slegt herfstweder; doch echter niet, zonder dat hy, by herhaaling, gevoel had van zynen nog niet geheel weggenomen ziekelyken toestand.

„ Eindelyk, voer hy, in de eerste dagen van November, met zyn Jacht weder te rug naar Petersburg kwam den vyfden van dezelfde maand aldaar aan; doch ging 'er niet aan land, maar stuurde voort naar Lachta, een vlek, dat slegts eenige wersten van de Residentie, aan den Finlandschen zeeboezem, gelegen is, om zich vervolgens naar een Fabriek van Hamers

en

en Geweeren, die, eenige werften van daar, te Systerbeek was aangelegd, te begeeven.

„ Dan te Lachta deed een onverwacht geval, de tot hier zo gelukkig herstelde en bevestigde gezondheid van den Czaar, op eenmaal, weder instorten, zodat de Keizer weder in de ziekte en pynen, die hy voor eenige maanden had uitgestaan, op nieuw verviel.

„ In de maand December, werd zyn toestand andermaal gevaarlyk, en de ontsteeking van de inwendige deelen, en de blaas, zo kennelyk, dat men, van dag tot dag, het koud vuur te vreezen had. De Czaar gevoelde, by de onlydelykste smerten, zynen aannaderenden dood, gaf zich, met de standvastigste gelaatenheid, en onder geduurige gebeden, die hy, met luider stemme, ten hemel opzond, aan den Godlyken wil over, en blies, den 28sten January 1725, zynen Heldengeest uit.

„ By het openen van het lyk, vond men de deelen rondom de blaas, en den *Sphincter* derzelven, zo opgezwollen en verhard, dat men ze bezwaarlyk met het ontleedmes kon doorsnyden.

„ Toen ik den Heer PAULSON, die my de zo even gemelde omstandigheden van de laatste ziekte, van PETER *den Grooten*, verhaald heeft, uit joks verweet, dat de groote BOERHAAVE, te Leyden, zich had laaten verluiden, dat men den grooten Czaar PETER, door een Geneesmiddel, dat nog geen vyf kopekken kostte, had kunnen redden, (Zie de volgende Anecdote,) antwoordde hy my, ja, dat verstonden wy ook wel, en hadden den Vorst onfeilbaar kunnen redden, als hy het begin zyner ziekte niet zo lang verborgen gehouden, en, in November, niet in 't water gesprongen was.

De Hofraad PAULSON, *Hofchirurgyn*, die eerst in 't Jaar 1780 gestorven is, en meer dan 80 jaaren oud was.

De uitspraak van BOERHAAVE, *over de ziekte en den dood van Czaar* PETER.

„ Toen de laatste ziekte van Czaar PETER, hoe langer hoe meer, de overhand scheen te neemen, en de Lyfmedicus BLUMENTROST aan zyn opkomen begon te twyffelen, wilde hy den Keizer verder alleen niet op zich neemen, maar verzocht van Keizerin CATHARINA, dat 'er niet slegts een zogenaamd *Consilium Medicum*, van de overige Artzen, die zich te Petersburg bevonden, zou saamgeroepen worden; maar ook vooral een paar der toenmaals beroemdste Geneesheeren in Europa geraadpleegd wor-

worden, namelyk, de beroemde Doctor STAHL, te Berlyn, en de nog beroemder Profesfor BOERHAAVE, te Leyden.

„ Terstond wierden twee Stafetten, met BLUMENTROST's beschryving van de ziekte des Keizers, de eene aan den Rus-Keizerlyken Gezant naar Berlyn voor den Heer STAH , en de andere aan den Rus-Keizerlyken Ambasfadeur, den Graaf GOLOFKIN, in den Haag, voor den Profesfor BOERHAAVE, afgezonden. Aan deezen zond de Heer Ambasfadeur terstond den Brief, en kreeg van BOERHAAVE ten antwoord, dat hy den volgenden morgen, zonder gebreke, zyn advis, over de ziekte van den Czaar, en zyn voorstel ter geneezing van zyn Majesteit, zo spoedig mogelyk, zou overzenden. Intusschen kwam 'er nog een tweede Estafette in den laaten nacht, uit Petersburg, by den Graaf GOLOFKIN aan, met het droevig bericht, dat de Keizer, den 28sten January, overleden was.

„ De Graaf zond dus, met het aanbreeken van den dag, een Expresse, met een Brief aan BOERHAAVE, naar Leyden, om hem het smertelyk verlies van den Czaar te melden. Toen BOERHAAVE den Brief geleezen had, stond hy verbaasd, en brak in deeze woorden uit: „ Myn God, is het mogelyk, dat zy deezen grooten Man hebben laaten sterven, die men met medicynen voor vyf kopekken had kunnen geneezen." —— *Hy is*, voegde hy 'er by, *in 't begin verzuimd, in het midden niet naar vereisch, en te laat met behoorlyken ernst, behandeld.*"

HERMAN KAUW BOERHAAVE, de Zusterszoon van den grooten BOERHAAVE, en *Lyfmedicus* van de Keizerin ELIZABETH.

Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandsche Jeugd. Zevende en Achtste Deel. Te Amsterdam, by J. Allart, 1786. *In duodecimo*, 515 *bladz.*

Men vervolgt dit verslag van de Vaderlandsche Geschiedenissen op dezelfde wyze, en met de eigenste duidelyke keurigheid, waarmede men het zelve aangevangen heeft, brengende het, met het Achtste Deel, tot het afloopen van 't jaar 1650.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oude Joodsche Brieven, Samenspraaken en Verhaelen van sommige Tydgenooten des Zaligmaeckers, (behelzende het voornaemste der Euangelie-geschiedenissen.) Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. K. PFENNINGER, *Prediker in de Weeshuiskerk te Zurich. Tweede Deel. Te Leyden, by* L. Herdingh, 1786. *In gr. 8vo, 344 bladz.*

Het gunstige denkbeeld, dat wy ons van dit Geschrift, by de aflevering van 't eerste Deel gevormd hebben, (*) is, op het nagaen der uitvoeringe van dit tweede Deel, niet verflaeuwd, maer eer versterkt geworden; des wy, op den voorgemelden voet, te meer reden vinden, om deszelfs lezing, vooral den mingeoefenden, aen te pryzen; terwyl 't ook zelfs geoefenden gevallig kan zyn het te doorbladeren. Dit gedeelte neemt zyn aenvang met de komst der eerste Leerlingen van Jezus, en loopt af met den dood van Joannes den Dooper. 'Er word, in de ontvouwing van dit geschiedkundige beloop, by manier van Brieven, Samenspraken en Verhalen, ene groote verscheidenheid van characters voorgedragen; en 't characterkundige is 'er by uitstek wel in agt genomen; waer van de stukswyze Samenspraek, tusschen *Zebedëus, Salome, Jakobus* en *Joannes*, (Vergel. *Matth.* IV. 21, 22. en *Mark.* I. 19, 20.) hier ten voorbeelde kan strekken.

„ ZEBEDËUS. Denkt aen mynen ouderdom, en hoe veel toezicht 'er nodig is over de Huurlingen. Met myn vrouw ben ik in dit beroep weinig geholpen. Ik zou nog niets van dit alles zeggen, maer de anderen, zegt gy, moeten ook voort. Kan Simon zich zoo los maken?

„ JAKOBUS. Berust toch daerin, vader! dat, wanneer God roept, wy moeten gehoorzamen, al ging ook daerom alles te gronde; maer Hy laet niemand te gronde gaen, die op hem betrouwt.

„ ZEB.

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef. I D. bl.* 102.

„ Zeb. Wanneer God roept; dan is dit zoo.

„ Jak. Maer waerlyk het is als of God riep, wanneer deze zyn Gezalfde roept.

„ Joannes. Gy hoorde zelve, vader! dat hy gezegd heeft: „ De woorden, die ik met u spreke, zyn de my-
„ ne niet, maer van Hem, die my gezonden heeft."

„ Zeb. Wanneer gy met alle uwe redenen slechts de bekommering uit myn hart kondet verbannen.

„ Joan. Wat bekommert u, lieve vader! Hebt gy niet gezien, met wat genegenheit, en hoe minzaem hy in het weggaen tot u zeide: „ God zal u zegenen in uwe zoo-
„ nen."

„ Salome. Ja, God eert ons in onze zoonen: het zal onzen Neef Kajaphas niet weinig verheugen, wanneer hy dit vernemen zal. Dat had ik niet durven hopen, dat onze zoonen zoo naby den grooten Koning zouden komen! —— denk eens, welk eene eere! —— denk, hoe ligt zich dat alles zal laten vergoeden, wat wy nu ondertusschen te dragen hebben! Ik heb niet te vergeefsch gedroomd, toen ik van Joannes zwanger was; —— weet gy het nog, Zebedëus?

„ Zeb. Gy spreekt wel van eenen Godlyken Koning, en van hooge eerampten aen zyn Hof; —— Maer, God vergeve het my; dit alles is nog zoo verre af! —— Ydele moeder met uwe droomen! —— Wanneer onze Oversten ook dezen niet maar eens willen te keer gaen, gelyk zy Joannes den Dooper niet konden verdragen, (*) en hy zich dan, zoo als gy zegt dat hy doet, voor den Messias uitgeeft, en daerdoor oproer ontstaet, dan zullen ze onder de eerste zyn, die men by den kop vat.

„ Jak. Het geen uit God is, kan noch Keizer noch Koning verbreeken. Spreekt hy niet steeds van de nabyheit des Hemelschen Ryks? Zal dat niet alle Ryken der aerde verslinden? Zal niet de Koning alle zyne vyanden stellen tot een voetbank zyner voeten?

„ Zeb. Gy spreekt wel! maer uw Meester ziet 'er by my geheel niet uit als een zegevierend Held. Hy zou zich veeleer als een lam laten slagten; zoo zacht en geduldig komt

(*) Joannes de Dooper, naemlyk, was reeds in de gevangenis gezet, voor de roeping der zoonen van Zebedëus, en de Autheur had alvoorens een gesprek van Philippus met Nathanaël deswegens, en over het vertrek van Jezus uit Judea na Galilea, dat niet weinig bekommering baerde, geplaetst.

komt hy my voor.

„ JOAN. Niet waer, lieve vader! Hy gelykt hem, van wien de heilige Dichter zegt: „ Gy zyt de schoonste „ boven alle menschen kinderen; goedertierenheit en lief- „ lykheit zyn uitgestort op uwe lippen, terwyl God u ge- „ zegend heeft in eeuwigheit (*)!"

„ ZEB. Ja wel, dat stemme ik toe.

„ JOAN. Maer zie dan ook, vader! wat 'er wyders omtrent den zelfden persoon volgt: „ Het gae u voorspoe- „ dig in uwe toerusting! gae voort op het woord der „ waerheit, der zagtmoedigheit en gerechtigheit, en uw rechterhand zal u wonderen leeren (†)."

„ *Alle te samen.* Dit is toch waer in hem!

„ JAK: En nog verder lezen wy: „ Uwe pylen zyn „ scherp! de Volken zullen voor u nedervallen (‡)!"

„ JOAN. Niets zal 'er feilen; wy zullen eerlang verstaen, 't geen wy nu nog niet begrypen. Hy is het licht der wereld, elk, die hem navolgt, zal door hem verlicht worden.

„ ZEB. Zo gaet dan in Gods Naem; des Heeren zegen blyve by u lieden!

„ SALOME. De Heere make u als Ephraim en Manasse! en verheffe u boven de Broederen uwes Vaders.

„ ZEB. Gy moet ons nu en dan bericht doen toekomen.

„ JOANNES en JAKOBUS. Wy blyven nog hier, tot hy ons afhalen, en ook by u komen zal, om u te zegenen; gelyk hy gezegd heeft."

(*) Ps. XLV. 3. (†) 4, 5. (‡) 6.

Verklaaring van den Brief van PAULUS *aan de Romeinen, door* J. A. CRAMER, *Kancelier der Universiteit te Kiel. Uit het Hoogduitsch. Tweede Deel. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1787. *In gr. octavo*, 322 *bladz.*

Dit tweede Deel, op ene dergelyke wyze als het voorgaende, waervan wy onlangs gewag gemaekt hebben, (*) uitgevoerd, behelst ene ontvouwing van het overige des Apostolischen briefs, te weten, van het zesde Hoofdstuk tot op het einde. Om ook hier uit nog een stael te le-

(*) Zie boven bladz. 473.

leveren, zullen wy in dezen plaetzen des Kanceliers gevoelen, wegens het geen de Apostel, onder de benaming van *het schepzel*, Rom. VIII. 19-23. verstaet. — Vooraf brengt hy ons onder het oog, hoe de Hoogleeraer *Mosheim*, die 'er *de geheele schepping* door bedoeld agt, verscheiden uitleggingen dezer benaminge beoordeeld heeft. Hy schat des Hoogleeraers beoordeeling hoog, maer kan zich, met het gevoelen, waer aen dezelve den voorrang geeft, niet vereenigen. Zodanig eene persoonsverbeelding van de geheele natuur is hem in dit geval niet aanneemlyk; en hy houd het veeleer daer voor, dat *Paulus* 'er zodanige persoonen door beoogd, die daedlyk voor het verlangen, daer hy van spreekt, vatbaer zyn; en wel *de nog niet tot Christus bekeerde Joden*.

„ Het Joodsche Volk, zegt hy, het welk Jesus nog niet voor den waaren Messias erkende, verwagtte egter den Messias, en met groot verlangen. Wat belet ons dan, dit voor de Schepping of de schepzels te houden, die PAULUS eene zo verlangende hoop toeschryft? Daartoe is, zo wel in de taal van de Schrift, als ook in de Prædicaten, welke hier aan 't schepzel gegeven worden, een genoegzaamen grond. De Israëliten heeten in het byzonder, in de Profetische taal, op de uitnemendste wyze, *de schepzelen.* In zo verre God dit Volk uit de laage dienstbaarheid getrokken, en in eenen gelukkigen met byzondere voorregten verheerlykten toestand gesteld had, word van Hem gezegd: *Hy heeft hen geschapen* of *gemaakt*, *Jes.* XLIII. 1, 15. XXVII. 11. XLIV. 1, 2, 21, 24. De Apostel PAULUS gebruikt het woord *scheppen*, in gelyke betekenis, van de toebereiding der menschen tot waare Christenen, *Efes.* II. 10, 15. III. 19. IV. 24. In deezen zin stelt hy hen, als een nieuw schepzel, tegen de nog niet bekeerde Jooden, 1 *Kor.* V. 17. *Gal.* VI. 15. noemt deswegens de Jooden, in tegenstelling van de Heidenen, *iets*, *dat 'er is*, terwyl de Heidenen, om dat zy op zulk eene wyze niet van God zyn geschapen geworden, *niets* genoemd worden, of *dat 'er niet is*, 1 *Kor.* I. 28: wanneer hy zegt: *God heeft uitverkoren dat 'er niet is, op dat hy tot niet maakt het geen iets is*; het welk eene zo trotsche gedagte van zigzelven heeft, als of het *alleen* een werk en schepzel van God was. Deeze betekenis van het woord *schepzel* vooronderstéld zynde, moet nu onderzogt worden, of de Prædicaten, welke by het woord *schepzel* gevoegd worden, ook voor het Joodsche

sche Volk geschikt zyn, daar het zelve eenen Messias of Verlosser verwachtte, maar egter Jesus daarvoor nog niet erkennen wilde. Nu word van het *schepzel*, waarvan de Apostel spreekt, gezegd; *Voor eerst*, het *wacht* of hoopt *op de openbaringe der kinderen Gods; Ten tweeden*, het is der *ydelheid* of der verganglykheid *onderworpen*, en wel, *niet volgends eigen verkiezing, maar om diens wil, die het aan dezelve onderworpen heeft*, *op hoop* of de verwagting van eene gelukzalige verandering. *Ten derden*, dit zelfde schepzel zal van de *dienstbaarheid der verganglykheid*, tot deelneming aan de *heerlyke vryheid der kinderen Gods*, *verlost worden*. *Ten vierden* heet het, het *zucht* en *schreeuwt* tevens *altyd, en nu nog daar naar*. *Ten vyfden*, dit schepzel hoopt dit niet alleen, maar ook die, welke de eerstelingen des Geestes, of reeds de gaven deszelven ontfangen hadden, zuchtten daarnaa, en hoopten op het *kindschap*, dat is, op het volle genot van het kindschap, op *de verlossing van hun ligchaam*. Het is in het byzonder uit het laatste Prædicatum duidelyk, dat de Apostel die genen, welke reeds de *eerstelingen des Geestes* hebben, (*Eerstelingen* zyn de eerste vruchten, bygevolg hier de *eerste gaven van den Heiligen Geest*,) tegens het *schepzel*, of die genen, welke onder deezen collectiven naam moeten verstaan worden, stelt. En welke kunnen deeze anders zyn, indien men deeze tegenstelling niet uit het oog verliest? Die, buiten twyfel, welke de gaven des Geestes nog niet ontfangen hebben. Deeze zyn de nog niet tot Christus bekeerde Jooden, dewyl alle de overige Prædicaten volmaakt voor dezelven geschikt zyn. *Voor eerst* zyn zy de *schepping* of het *schepzel*, welks verwagting op de openbaring der kinderen Gods, of hunne gelukzaligheid gerigt is. Het Grieksche woord Ἀποκαραδοκία heeft zekerlyk niet het geen men eigenlyk nadruk noemt, en is in zyne betekenis, van het woord *hoop* of *verwagting*, in den grond niet onderscheiden, maar betekent echter, niet alleen wegens zyne afstamming, maar ook in verband met het volgende, *eenen byzonderen trap van de verwagting*, of een zuchtend verwagten, en wel naa de openbaring der kinderen Gods. Wie weet niet, dat de Jooden over het algemeen, maar byzonder de tot Christus nog niet bekeerde Jooden, eene geheel buitengewoone verheerlyking voor hun Volk, waar uit blyken zou, dat zy in eenen byzonderen zin kinderen des Allerhoogsten waren, zuchtende wagtten. Even die toenmaalige tyd was het, waarin al

 het

het Joodſche Volk hoopte, dat het geluk der kinderen, of der geliefden Gods, zigtbaar worden, en in zynen vollen glans verſchynen zou. Want de *ſchepping*, dat is het *tweede*, het geen van hun gezegd word, *het ſchepzel*, of die geenen, welke op eene uitnemende wyze de *geſchapenen* heeten, waren *der verganglykheid onderworpen*. Het Griekſche woord Ματαιότης moet niet door *ydelheid*, *verganglykheid* of *toevalligheid*, maar, gelyk het Hebreeuwſche woord חבל door *Ellende* vertaald worden. *Ellendig* kunnen eigenlyk levenlooze ſchepzels niet genaamd worden; zelfs de levenden kunnen alleen in eenen oneigenlyken zin aan ellende onderworpen heeten; Alleen van *redelyke* ſchepzels laat zig dit in eenen eigenlyken zin van het woord zeggen. De Jooden, en in het byzonder die genen, welke nog niet in den Meſſias geloofden, bevonden zig in eenen zeer ellendigen toeſtand, waartoe zelfs dit behoorde, dat zy aan de waarneming van zo veele Moſaïſche wetten als een jok onderworpen waren, het welk, gelyk PETRUS zig daarover uitdrukt, *Hand.* XV, noch zy, noch hunne Vaders konden dragen, en dus ongeern droegen, alhoewel zy het, dewyl deeze wetten toch van God haaren oorſprong hadden, uit gehoorzaamheid aan den genen, door wien zy aan dezelve onderworpen waren geworden, en in de verwagting van hunne aanſtaande verloſſing daarvan, dragen moesten. Hoe ongeerne zy het zelve droegen, het geen in het byzonder die Jooden betreft, welke buiten Palestina woonden, en dus, niet zonder groote moeilykheid, de inſtellingen van den Moſaïſchen Godsdienst konden waarnemen, blykt daar uit, dat even deeze, gelyk de geſchiedenis leert, zig van de banden deszelven in veele ſtukken zochten los te maken; waaruit dan, tusſchen hen en de Jooden in Palestina, eene geen geringe haat tegen elkanderen ontſtond. Intusſchen konden zy, zonder de voorrangen en voorregten van hunne Natie, zo lang zy nog eene byzondere Natie uitmaakten, voor de wegneming van hunne geheele Burgerlyke en Godsdienſtige inrigting, van deezen ongelukkigen en ellendigen toeſtand niet ten vollen verlost worden. Dan, en dit is het *derde*, het geen van het *ſchepzel* gezegd word, van deezen ellendigen toeſtand zouden ook zy verlost worden, of van de dienstbaarheid van het verganglyke wezen; ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς; dat is, van de *ellende*, waaraan zy onderworpen waren, of als dienstknegten dienen moesten, ἀπὸ τῆς φθορᾶς ᾗ δουλεύει of ὑποταγῆ; ook zy waren beſtemd,

ſtemd, om deel aan de zalige vryheid der kinderen Gods te nemen: Ἐλευθερωθήσεται εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Zy zullen van de ellende, die zy zo ſlaafachtig dienen moeten, tot de vryheid der heerlykheid verlost worden. Δόξα heet, volgens het voorgaande, niet zo zeer *heerlykheid* als *zaligheid*; en deeze tegen de Ματαιότητι en Φθορᾳ geſteld word, zo is ook daaruit klaar, dat de ellende, waar aan het *ſchepzel* onderworpen is, niet is de ellendige toeſtand der natuur, der dierlyke of ligchaamlyke natuur, maar de ellendige toeſtand, waarin zig thans de nog niet tot Christus bekeerde Jooden bevonden, en dat dit geheele voorſtel niet wel voor eene perſoonsverbeelding kan worden aangezien."

Wyders merkt onze Uitlegkundige, met opzicht tot het *vyfde* Prædicatum, dat het ſchepzel *zucht* en *ſchreeuwt* tevens *altyd*, *en nu nog daar naar*, het volgende aan. „De zamengeſtelde woorden, *medeverlangen* en *medezuchten*, betekenen zelfs noodwendig niet meer dan het enkelvoudige *verlangen* en *zuchten*. Dan, hier hebben zy echter, wegens den zamenhang met het volgende, de volle betekenis, die zy als zamengeſtelde woorden kunnen hebben. Het geen in het Nederduitsch door *verlangen* vertaald is, heet eigenlyk *zuchten*, het welk zy doen, die eenen zwaaren last te dragen hebben. Het *tweede* daarmede verbonden woord word, eigenlyk, van de ſmerten gebruikt, welke baarende vrouwen ondervinden, en is eene ſterker ook van EURIPIDES gebruikte uitdrukking, welke een ſterk gevoelig lyden zeer zinryk betekent. De nog niet bekeerde Jooden gevoelden den ellendigen toeſtand van hunne Natie zeer levendig, en wel byzonder *toen*; want dit is hier de betekenis van het Grieksch, gelyk veele Uitleggers hebben opgemerkt, ἄχρι τοῦ νῦν, men zie *Heb.* III. 13. En niet alleen ondervonden zy dit, maar ook die genen, *die het eerst den Geest van God ontſangen hadden.* Ook wy verlangen in ons zelven, of, dewyl ἐν ἑαυτοῖς dikwils zo veel heet als ἐν ἀλλήλοις *gemeenſchappelyk*, dat is, *met hun* en hoopen *op het kindſchap*, dat is, op de gelukzaligheid, waarin wy ons als kinderen van God zullen verheugen, *op de verlosſing van ons ligchaam. Van ons ligchaam* is alleen eene omſchryving van het pronomen *ons*, dat gebruikt word, om dat het lyden, het welk de Christenen ondergaan moeten, gewoonlyk hunnen uitwendigen en ligchaamlyken toeſtand byzonder betreft."

Historie der Verbasteringen van het Christendom, *door* JOSEPH PRIESTLEY, *Meester in de Regten*, *Lid van de Koninglijke Maatschappij te Londen*, *enz. Twee Deelen. Te Lingen*, *bij* F. A. Julicher, 1787. *Behalven het Voorwerk*, 893 *bladz. in gr. octavo.*

'Er is genoegzaem, onder alle soorten van Christen-Godgeleerden, ene zeer algemene klagt, over de verbasteringen, welken het Christendom van tyd tot tyd, nu eens minder, dan eens meer, nu hier, dan daer, sterker ondergaen heeft. De gegrondheid dezer klagte lyd geen tegenspraek: maer overmits de klagende Godgeleerden niet allen op dezelfde wyze over de Christelyke Leer denken, zo verschillen ze natuurlyk zeer veel van elkander, wanneer ze hunne klagten uiten, en by de stukken aen den dag leggen. Zulks ontdekt men in 't algemeen, wanneer men de Schriften over de *Theologia Polemica*, of strydvoerende Godgeleerdheid, doorbladerd; maer op ene byzondere manier is dit gebleken, met en zedert de afgifte van dit opgenoemde Werk van den Heer *Priestley*, en 't geen men (gelyk we vervolgens zullen zien,) daer tegen in 't licht gegeven heeft. De Heer *Priestley* geeft hier van, naer zyne denkwyze, een verslag, onder ene historische voordragt, van 't geen daeromtrent in de Christelyke Kerke stand gegrepen heeft. Het zelve gaet over de volgende onderwerpen. De gevoelens omtrent Jezus Christus, en dus verder over de Leer der Drieëenheid; het leerstuk der Genoegdoeninge; betreffende de Genade, de Erfzonde en de Voorbeschikking; aengaende de eerbied, en den eerdienst aen Heiligen en Engelen, mitsgaders aen overblyfzelen der Heiligen bewezen; nopens den Staet der Dooden, of 't geen men, wegens den al of niet afzonderlyken Staet der Ziele, te denken hebbe. Zo verre het eerste Deel. Het tweede Deel gaet over de gevoelens, betreffende des Heeren Avondmael; den Doop, en de andere Sacramenten; verder over de veranderingen, welke in de wyze van het verrichten der openbare Godsdienstoefening gemaekt zyn; de Kerklyke Tugt; de Bedienaers in de Christen-Kerk, en byzonder de Bisschoppen; de Pauslyke Magt, en by die gelegenheid over de Kerkvergaderingen, het gezag van de Waereldlyke Magten, of de Burgerlyke Overheid, in zaken van Godsdienst, en het gezag van Overleveringen van de Schriften, enz. Wy-

ders vervat dit Deel ook nog de historie van het Monnikenleven, en der Kerklyke inkomsten. Hier aen hecht de Heer *Priestley* voorts nog ene tweeërleie soort van aenmerkingen. —— De eerste raekt de ongeloovigen, en is byzonderlyk tot den Heer *Gibbon* gerigt. Het komt hem voor, dat men uit al het door hem bygebragte duidelyk kan opmaken, „ dat de verbastering van het Christendom, in alle stukken van geloof of beoefening, het „ natuurlijk gevolg was van de omstandigheden, onder „ welke het wierd openbaar gemaakt; gelijk ook, dat „ deszelfs herstelling van deeze verbasteringen het natuurlijk gevolg is van andere omstandigheden." En hy vordert van het Ongeloof, „ dat zij even goed reden „ geeven van den eersten oorsprong en instelling van het „ Christendom zelf:" waer in de Heer *Gibbon*, gelyk hy doet zien, ver te kort geschooten is. —— Ene tweede soort van aenmerkingen stelt hy voor, aen de voorstanders der tegenwoordige burgerlyke inrichtingen van het Christendom, en byzonderlyk aen den Bisschop *Hurd*. Hy beschouwt in dezelven „ de prelaaten, die wezenlijk in„ vloed in deeze zaaken bezitten, als grootlijks misdaa„ dig, in deeze verlichte eeuw, zoo zij niet onderricht „ zijn van de misbruiken, en hunne uiterste poogingen „ niet aanwenden om dezelven te hervormen;" waeromtrent de Bisschop *Hurd*, zyns oordeels, inzonderheid grootlyks te beschuldigen is. —— Ten laetste voegt de Heer *Priestley* 'er nog by een *Aenhangzel*, vervattende een kort begrip van zyne bewyzen voor zyne stelling, „ dat de eerste Christenen Christus enkel voor eenen „ mensch gehouden hebben." . . . . .

Prysverhandelingen van A. VELINGIUS, C. SEGAAR *en* C. GAVEL, *ter wederlegging, van het Eerste Deel der Historie van de Verbasteringen des Christendoms, van* J. PRIESTLEY. *In 's Hage, by* J. du Mee en Zoon, *en te Haarlem, by* C. van der Aa, 1787. *Behalven het Voorbericht*, 688 *bladz. in gr. octavo.*

Gelyk het voornoemde Geschrift van den Heer *Priestley* in Engeland veel opziens baerde, en enige Godgeleerden noopte om de pen tegen het zelve op te vatten, zo maekte de Nederduitsche vertaling van het zelve, met de afgifte van het eerste Deel, te Dordrecht, by *F. Wanner*, in

in 't jaar 1784, ook hier te Lande, een merkelyk gerugt, en zette de Synodale Vergadering te Dordrecht, in 't jaer 1785, aen, om hare maetregelen ter wederlegginge van het zelve te nemen. Het Voorbericht voor deze Prysverhandelingen geeft hiervan, en 't geen daeruit verder is voortgevloeid, een juist verslag; waer uit wy in dezen alleen kortlyk te melden hebben, dat zulks aenleiding heeft gegeven tot het oprichten van een Genootschap in 's Hage, *ter verdediging der voornaamste Waarheden van den Christelyken Godsdienst, inzonderheid tegen derzelver hedendaagsche Bestryders.* En dit Genootschap beloofde eerlang ene premie van 50 Ducaten aen den Schryver der beste Verhandelinge, ter wederlegginge van dit Geschrift, op zodanig ene wyze als in het Programma nader aengeduid werd; met toezegging van ene tweede en derde premie van dertig en twintig ducaten, voor de twee daeraen naestkomende Verhandelingen. Op deze aenbieding heeft het Genootschap verscheiden Verhandelingen ontvangen, en, uit dezelven, de drie bovengenoemden, aen welken de uitgeloofde Eerpryzen waren toegewezen, door den druk gemeen gemaekt.

De eerste plaets bekleed die van den Hooggeleerden *Abdias Velingius W. Z.*, die, in beantwoording aen 't Programma, de hoofdleerstellingen, door den Heer *Priestley* bestreden, achtervolgende nagaet, om het door hem deswegens bygebragte te wederleggen; waertoe hy zich voorstelt, eerst 's Mans stellingen en verzekeringen, en dan zyne historische bewyzen, by elk Leerstuk, te beantwoorden. Op zodanig ene wyze behandelt zyn Hoogeerwaerde afzonderlyk de leerstellingen, nopens de Godheid van Jesus, den Heiligen Geest, de Heilige Drieëenheid, de genoegdoening van Christus, de Genade, de Erfzonde, de Voorbeschikking, en eindelyk den Staat der Dooden.

In de hierop volgende Verhandeling toont de Hoogleeraer *Carolus Segaar*, vooraf, dat de Heer *Priestley* zeer los te werk gaet, in het aenhalen van plaetzen uit de schriften der Oudvaderen; dikwils geheel en al van het spoor afwykt, in het verklaren van den zin der bygebragte gezegden; als mede, dat hy wat te veel anderen gevolgd, en zich op hen verlaten heeft, zo dat men waerlyk in dezen geen staet op hem maken kunne. Hierop gaet zyn Hooggeleerde over tot den inhoud van het Boek zelven: en daer de Heer *Priestley* beweert, dat de thans algemeen aengenomen leer der Christenen, nopens de Godheid van den Heer Jesus, den

den Heiligen Geest, de Verzoening, de Genade, de Erfzonde en de Voorbeschikking, ene verbastering van de eenvoudige leer der Christenheid is; zo bevlytigt zich de tael- en uitlegkundige *Segaar*, om te doen zien, dat de leer der Christenen, nopens deze hoofdstukken, thans, wat het wezenlyke betreft, over 't geheel dezelfde is, als die van de eerste Christenheid.

De derde Verhandeling, opgesteld door den Eerwaerden *Cornelius Gavél*, is vierledig. Het eerste gedeelte betreft de Leer der Godheid van den Heer Jezus, en van den Heiligen Geest. By den aenvang, de Leer, Jezus is God, beweerd hebbende, gaet zyn Eerwaerde na, het gevoelen der oude Christenkerk deswegens; verledigt zich om te toonen, dat de *Logos* den Kerkvaderen, niet uit *Plato*, maer uit *Moses*, bekend geweest is; handelt voorts over de meerderheid des Vaders; en over de Leer omtrent den Heiligen Geest. —— In het volgende gedeelte bepaelt hy zich tot het Leerstuk der Genoegdoeninge; benaerstigt zich om te bewyzen, dat Christus gestorven zy, om voor de zonden der menschen te betalen; maekt 'er voorts zyn werk van, om het ware einde der Verzoening door feiten te versterken, de tegenwerpingen tegen den zoendood van Christus te beantwoorden, en verscheiden soorten van spreekwyzen, betreffende den dood van Christus, te verklaren: waer nevens hy ten laetste nog voegt, ene ontvouwing van het gevoelen der Vaderen, nopens dit Leerstuk, tot nae den tyd van *Augustinus*. —— Het derde gedeelte gaet over de Leer der Genade, der Erfzonde en der Voorbeschikkinge; en behelst ene bevestigende verklaring van het thans gewoone Leerstelzel, met ene voordragt van het algemene leerbegrip der Kerke, wegens deze Leerstukken, voor het Pelagiaensche geschil. —— En eindelyk behandelt zyn Eerwaerde, in het laetste gedeelte, nog de leer rakende den Staet der Dooden, ter staving van het algemeen aengenomen gevoelen, ter wederlegginge der bedenkingen van den Heer *Priestley*: ontvouwende tevens de vroegere gevoelens deswegens, tot den tyd van *Augustinus*: waeruit hy afleid, dat de tegenwoordige erkende Kerkleer, ook ten aenzien van dit Leerstelzel, niet verbasterd is. Uit dien hoofde agt hy zich ook geregtigd, om, nae het voorstellen van dit alles, te betuigen: „ Ik meen, „ Goedgunstige Lezer! eenigzins te hebben aangetoond, „ dat de door den Doctor betwiste leerstelsels, in de vier „ eerste eeuwen, door de Kerkvaders erkend zyn, en wy

„ den

„ denken het daar voor te mogen houden, dat de leer,
„ eenmaal den heiligen overgeleverd, zuiver by de Kerk
„ bewaard is, tot op dezen dag, en het woord des Hee-
„ ren blyft in der eeuwigheid."

Met opzicht tot het Leerstellige, vind men, en by *Priestley* en by de Schryvers dezer Verhandelingen, de gewoone plaetzen uit de Heilige Schrift, en den gewoonen redeneertrant, in 't behandelen dezer geschillen, ter wederzyde gebezigd; zo dat de beoefenaers der wederleggende Godgeleerdheid 'er juist, ten dezen aenzien, geen merkelyk nieuws in zullen ontmoeten, dat ook naeuwlyks over verschilstukken, zo veelvuldigmalen behandeld, te wachten was. Dan, daer de Heer *Priestley* goedgevonden heeft deze stukken ook geschiedkundig te overwegen, zo is daer uit ter wederzyde ontstaen ene nasporing van de gevoelens der Oudvaderen, die voor velen meer byzonders zal behelzen. Ook werd een onderzoek en wederlegging van dien aert bovenal door 't Programma geëischt; als vorderende, „ dat de wederleggende Betoogen, inzonheid uit de bron der Kerkgeschiedenis, zullen worden „ afgeleid." En men oordeelde, gelyk ons in 't Voorbericht gemeld word, deze bepaling te meer noodzaeklyk, „ om dat *Priestley* zyne voornaame sterkte, ter bestryding „ van de Waarheeden des Geloofs, in die zelfde bron „ gezocht had, en het dus, by nader onderzoek, zoude „ moeten blyken, hoe onbezonnen hy daaromtrent ware „ te werk gegaan; en om dat een uitvoerig en van elders „ ontleend betoog dier Leerstukken, welker zekerheid en „ gezach op de Godlyke Openbaring rust en steunt, niet „ wel in eene enkele Prysverhandeling zoude konnen be- „ greepen werden."

Zaak-

Zaaklyke inhoud en verdeediging eener Kerkelyke Redenvoering over Heb. II. 14, 15. op Zondag den 8 sten July 1787 gehouden in de Luthersche oude Kerk te Amsteldam. Als ook Aanmerkingen op het antwoord van eenige zich noemende Echte Lutheraanen, ter verdeediging van hunne beschuldiging tegen deze Redevoering van CARL PHILIP SANDER, *Leeraar der Luthersche Gemeente te Groningen, Honorair Medelid van het Hertoglyk Brunswyk Lunenburgsch Genootschap te Helmstadt, enz. Te Amsteldam, by* A. Mens, Jansz. 1787. *Behalven het Voorwerk, 91 bladz. in gr. 8vo.*

Herhaelde in openbaren druk zeer onheusche en veroordeelende mishandelingen hebben den Eerwaerden *Sander* enigzins genoodzaekt, om deze zyne Redenvoering, niet voor de drukpers geschikt, en in zo verre niet beschaefd, het licht te doen zien; ten einde de ongegrondheid der verdenkingen en beschuldigingen, ten zynen laste, daer uit ontleend, ten duidelykste te toonen: waer toe zyne nevensgaende Verdeediging strekt. — Hy zou, volgens het tegen hem ingebragte, „ 1. zynen Text op „ eene geweldige wyze gemarteld en verdraayd hebben, „ om dat hy door den *Duivel* die het geweld des doods „ had, den *Joodschen Engel des Doods* verstondt. 2. Hy „ zou de Eer van den Godlyken Verlosser verduisterd „ hebben, door te zeggen, dat Jesus ook als *Martelaar* „ stierf, en zyne Leer met zynen Dood bevestigde. 3. Hy „ zou Jesus volwigtig en eeuwig geldend Verdienst, voor „ doemwaardige Zondaars, den Christenen ontroofd heb„ ben, om dat hy *gezegd zou hebben*, Hem als *Verlosser* „ beschouwende, dat Hy ons *maar* had *verlosd van den* „ *Engel des Doods.*" Men heeft 's Mans Leerreden slechts te doorbladeren, en den aert dezer beschuldigingen na te gaen, om te zien dat onkunde en kwaedaertigheid zich hier verenigen; van waer het zyn Eerwaerden, schoon 't ene verdrietelyke taek zy, niet moeilyk valle zich daer tegen te verdeedigen.

Ten aenzien der eerste beschuldiginge toont hy, in 't gevoelen der Jooden, wegens den *Engel des Doods*, grond te hebben, om zynen Text als daer toe betrekkelyk te verklaren; en wyders, dat deze verklaring zo vreemd niet is, als dezelve hun voorkomt, daer vele beroemde Uitleggers, en onder deze ook Luthersche Godgeleerden, dit

voor-

voorstel mede in dien zin verstaen: en hierbenevens brengt hy hun onder 't oog, dat men hem, uit dien hoofde, geenszins van onrechtzinnigheid kan verdenken. —— Het is zonderling, dat deze beschuldigers, ten opzichte dier verklaringe van *Heb.* II. 14, 15, betuigen: *Het schynt als of de Verstandige alleen maar met uwe Verklaaring te vreede geweest zyn. De Geleerden schynen het daarentegen niet te weezen.* Hoe ze dit onderscheid van *Verstandigen* en *Geleerden* begrypen is onzeker; doch 'er schynt uit te volgen, dat zy niet onder de *Verstandigen* maer onder de *Geleerden* behooren: wat het laetste, de *Geleerdheid* betreft, hier van vinden wy geen spoor; maer dat ze niet onder de *Verstandigen* behooren, is, gelyk uit hunne eerste, ten duidelykste uit hunne tweede, beschuldiging op te maken. —— Het onverstandige dier beschuldiginge ontvouwt zyn Eerwaerde, die, gelyk uit zyne Redevoering ontegenzeggelyk af te nemen is, wel verre is van te ontkennen, *dat Jesus ook voor ons gestorven is, om ons met God te verzoenen*, uit de bekende betekenis van 't woord *Martelaer* afkomstig van 't Grieksche woord Μαρτυρ, in welke ook Christus, *Openb.* I. 5, de *getrouwe Getuige* of *Martelaer* genoemd word; en wyst hun tevens aen, dat hy in dezen niets anders gezegd heeft, dan het geen meer beroemde, en van geen onrechtzinnigheid verdachte, Luthersche Godgeleerden meermaels geschreven hebben. —— Wat eindelyk de derde beschuldiging aengaet, hierin vertoont zich de kwaedaertigheid zo handtastelyk, dat hy 't niet noodig agte, dezelve opzetlyk tegen te gaen, daer ze, door den inhoud zyner thans uitgegeven Redevoering, voor een ieder die dezelve leest, openlyk wederlegd word: waer nevens hy deze plechtige betuiging voegt; „Ik eindige met plechtig voor God en de Waereld te betuigen, dat ik, zo lang ik leeve, voor de eer van den Godlyken Verlosser zal stryden, en dezelve op geenerly wyze zoeken te verduisteren; dat ik nooit zyn volwigtig en eeuwig geldend Verdienst, voor doemwaardige Zondaars, den Christen zal ontrooven; en als Leeraar zyner Gemeente nooit het Heilig Woord van God zal martelen noch verdraaien, maar, naar myn beste inzicht en overtuiging, en naar de Regels eener gezonde Uitlegkunde, zodanig verklaaren, dat de verklaaring van het eene gedeelte der Heilige Schrift in een ander gedeelte van dezelve zal gegrond zyn, en nooit daar tegen stryden. —— Voor het overige mogen deze myne vyanden voortgaan met my te lasteren,

ren, te beschuldigen, en andere eenvoudige en misschien nog Christelyk denkende Geloofsgenooten, tegen my op te zetten; 'k zal alles grootmoedig verdraagen, my niet weer verdeedigen, maar, in het bezit van een zuiver Geweeten gelukkig, myne zaak ook aan dien God overgeeven, die recht oordeelt, die myn Hart en Gevoelens, in den Godsdienst, het best kent, en een Verdeediger is van de vertrapte Onschuld."

Alleenlyk heeft hy, by deze zyne Verdeediging, nog gevoegd, *enige Aanmerkingen op een Antwoord zyner beschuldigers, gedrukt by* J. C. Roeder, *te Amsteldam, op zynen gedrukten Brief uitgegeeven by* A. Mens, *te Amsteldam*, waerin het haetlyke en belachlyke van dat Antwoord beknopt ten toon gesteld word.

Aphorismi de Cognoscendis & Curandis Febribus. Edidit M. STOLL. S. C. R. M. Majest. Consil. Med. Clinicæ Professor P. O. Lugduni, apud. *J. et A. Honcoop*. 1788. In 8vo. f. m. 222. pp.

De Hoogleeraar STOLL, welke zich, door zyne uitmuntende Schriften, eene zo welverdiende beroemdheid verkreegen heeft, vervaardigde dit Geschrift, voorhanden, (waar van de oorspronglyke uitgaave, in het Jaar 1786, te Weenen in het licht kwam,) met oogmerk, om het zelve tot een leiddraad zyner voorlezingen te doen dienen, en daar door zynen Leerlingen eenen gemaklyken weg te baanen, tot de kennis en geneezing der Koortzen en Koorts-Ziekten, welke een zo aanmerklyk gedeelte der inwendige ongesteldheid van het menschlyk ligchaam uitmaaken. ——— Warsch van die winderige woordenpraal, welke, (gelyk hy te regt aanmerkt,) onder eenen grooter hoop van woorden, niets wezenlyks voortbrengt, en afkeerig van dien maalstroom van telkens afwisselende gevoelens, en die opéénhooping van steeds veranderende veronderstellingen, die hedendaags zo zeer in zwang gaat, en de Geneeskunde zo jammerlyk ontluistert, — maar integendeel met bewondering ingenomen voor den uitmuntenden Leertrant, door den onsterflyken BOERHAAVE, in zyne *Aphorismi*, gevolgd; alwaar getrouwe waarneming en beproefde ervaring en de daaruit, door eenen gezonden redeneertrant, afgeleide gevolgtrekkingen, tot de eenigste grondslagen gelegd worden van die voortreflyke Leerstellin-

lingen, welke door den zo Manlyken en Keurigen Styl, waarin dezelve zyn ter nedergesteld, nog eene veel grootere waarde verkrygen, heeft de Hoogleeraar dit Handboek niet alleen op denzelfden trant en in eenen zoortgelyken Styl zaamgesteld, maar zelf dat gedeelte der *Aphorismi* van BOERHAEVE, waarin de Koorts-Ziekten behandeld worden, tot een grondslag daar van genomen, en dezelve op zulk eene wyze veranderd, verbeterd, gezuiverd, en met zo veele aanmerklyke invulzels en byvoegzels verrykt, als de veelvuldige verbeteringen, nadere ontdekkingen en naauwkeuriger naarspeuringen, welken in laater tyden, door zo veele uitmuntende Mannen, die na den dood van BOERHAEVE gebloeid hebben, ook omtrent deeze Ziekten, gedaan zyn, zulks noodzaaklyk maakten, en daar toe een zeer ruimen voorraad opleverden. —— De Hoogleeraar is in deeze indedaad moeilyke onderneeming zo gelukkig geslaagd, als men van zyne groote Geleerdheid, doordringend Oordeel en diep Inzicht, in de beoeffenende Geneeskunde, had kunnen verwachten; —— de Tafereelen, waarin hy het beloop der Ziekten en hunne verschillende verschynzelen afmaalt, zyn zo treffend en levendig geschilderd, dat men, by elken trek, de meesterlyke hand, welke hy van de Natuur zelve ontleende, duidelyk erkennen kan; —— de kentekenen der onderscheiden Koortzen zyn met die klaarheid en naauwkeurigheid voorgesteld, welke tot derzelver onderscheiding van zoortgelyke maar immer mogelyk was; —— de verschillende oorzaaken, waar door zy worden voortgebragt; —— de zamenstellingen, welke zy met andere ondergaan; —— de gevolgen, die uit dezelve voortvloeijen; —— de voortekenen, die de hoop op een gelukkig gevolg, of de vrees voor eene ongelukkige uitkomst, behaalen moeten; —— de hulpmiddelen, waar door zy of voorgekomen of geneezen moeten worden; —— met één woord, alles, wat tot het kennen en geneezen der Koortzen en Koorts-Ziekten hoofdzaaklyk is, vindt men in dit Werk, in eenen *Aphoristischen* Styl, welke naar dien van BOERHAEVE zeer wel gevolgd is, op de volledigste en klaarste wyze voorgesteld, en daar door by uitneemendheid geschikt, om als het beste Handboek, 't welk men tot hier toe bezeten heeft, met ongemeen veel nut, zo tot Akademische voorlezingen, als tot het onderwys aan het Ziekenbed zelve, gebezigd te worden. —— Wat nu de orde van deze *Aphorismi* aanbelangt, hier in gaat de Hoog-

Hoogleeraar zodanig te werk, dat hy, na alvoorens over de Koorts in het algemeen, en derzelver byzondere verdeelingen, vooral met opzicht der heerschende Koortzen, en inzonderheid der *Febres Stationariae* & *annuae*, naauwkeurig gehandeld te hebben, vervolgens overgaat, om de hoofdzoorten der *Febres annuae*, als de *Febres inflammatoriae*, 't zy eenvoudig, of met verschillende plaatslyke ontsteekingen verzeld, de *Febres Biliosae*, *pituitosae* & *intermittentes* byzonder te verklaaren, en wyders de zodanige Koortzen, welke uit eene der drie eerstgenoemde en de laatstgemelde worden zaamgesteld, eerst in het algemeen, en daarna de *causus* of *Febris ardens* afzonderlyk behandelt. Als dan volgt de *Febris putrida*, als zynde eene byzondere modificatie van aanhoudende of zaamgestelde Koortzen. Verders komen de *Febres epidemicæ intercurrentes* in aanmerking, waartoe de *Variolae*, *morbilli* & *Scarlatina* gebragt worden. Onder het Hoofdstuk van *Febris indeterminata*, *incognita*, *nova*, worden alle *Symptomata Febrilia*, afzonderlyk nagegaan en behandeld. Wyders volgt de verklaaring der *Febres Sporadicae* & *singulares*; tot een staal, van welke de *Febris lactea* & *puerperalis* in aanmerking genomen worden: terwyl de laatste afdeeling ter ontvouwing der *Febris lenta*, *hectica*, & *phthisis pulmonalis*, is afgezonderd. Onder de menigvuldige byvoegzels, welke door den Hr. STOLL zyn ingelascht, munten het Hoofdstuk over de *Galkoorts*, *Slymkoorts*, *Inenting der Kinderpokjes*, over de *Mazelen* en *Scharlakenkoorts*, voornaamlyk uit: gelyk ook onder de hoofdafdeelingen, de *Febres sporalicae* & *Febris lenta hectica*, en onder de leer der *Symptomata Febrium*, de hoofdstukken over den *Status nervosus* & *malignitas Febrilis*, van de grootste aangelegendheid zyn. Eindelyk is ook het laatste Hoofdstuk, onder den titel: *Monita & Praecepta*, waarmede de Hoogleeraar dit Werk besluit, vol van zodanige verstandige Aanmerkingen en wyze Lessen, tot de behandeling der Koortzen in het algemeen betreklyk, welke, terwyl zy de blykbaarste kenmerken draagen, van die uitmuntende gaaven in de kunst van waar te neemen, en dat verheven oordeel in het onderkennen en behandelen der meest zaamgestelde Koorts-ziekten, welke wy in alle 's Mans overige Schriften zo zeer bewonderen, tevens den Geneeskundigen tot een onfaalbaaren baak verstrekken, naar welke zy hunne handelingen, zelfs in de moeilykste gevallen, tot behoud hunner Lyders, behooren in te richten.

Wijsgeerige Verhandelingen, Brieven en Gesprekken van MOSES MENDELSZOON. *Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aantekeningen, en het Leeven van den Autheur, verrijkt, door* G. BRENDER A BRANDIS, *Leermeester in de Wis- en Sterrekunde; Examinator van alle Stads Maaten en Gewigten, en Wynroeijer te Amsterdam; en Lid van verscheiden Genootschappen. Eerste Deel. Te Leyden bij* P. Pluygers; 1786. *Behalven het Voorbericht* 248 *bladz. in gr.* 8vo.

Naer uitwyzen der Levensbeschryvinge van *Moses Mendelszoon*, voor deze Verzameling van enige zyner Schriften geplaetst, blykt het, dat hy onder die soort van beroemde Mannen behoort, welken, schoon in hunne jeugd in gene gunstige omstandigheden geplaetst, echter, door ene aenhoudende werkzaemheid, hunne verstandlyke vermogens tot ene zeer aenmerkelyke hoogte opgevoerd hebben. Van dit laetste geven 's Mans Schriften doorslaende blyken, als waerin alomme een diepdenkende geest, een doordringend oordeel, en juiste manier in 't voorstellen en ontvouwen van zyne denkbeelden heerscht; des het den Nederduitschen Lezer niet anders dan gevallig zyn kan, dat, by de reeds vertaalde Stukken van dien Schryver, ook de overigen in onze Moederspraek hun aengebooden worden.

Het thans afgegeven eerste Deel vangt aen met zyne overwegingen nopens *de onstoflykheid der Menschlyke Ziele*, waeromtrent hy zich de volgende Vragen ter beantwoordinge voorstelt. (1.) „ Kan de Stof, in zich zelve, „ de kracht om te denken hebben?" Op de bewering der onmogelykheid hier van, uit hoofde dat de Stof, hoe ook beschouwd, nooit ophoud uit deelen te bestaen, zo valt het antwoord van zelve in het ontkennende op de 2de Vraeg: „ Wanneer de Stof, volgens haare natuur, onbe„ kwaam is om te denken; kan dan de Almachtige haer „ deeze eigenschap niet mededeelen?" De Heer *Mendelszoon* erkent dat de leerwyze der Cartesianen enige aenleiding tot dat bekende voorstel van *Locke* kan geven; dan hy tracht tevens te doen zien, dat men, zelfs volgens de Cartesiaensche leerwyze, kan toonen, hoe 't in de natuur der zake onmogelyk zy, dat de Almachtige aen de Stof de eigenschap om te denken mededeele; maer dat God, gelyk hy ook wezenlyk gedaen heeft, wel ene kracht tot den-

denken scheppen, en die met de Stof verbinden kan; verbindende die byzondere geschapen kracht, met zekere gedeelten van werktuiglyke stoffe, zo dat ze beide te zamen het levend Dierlyke uitmaken. — Hier op vraegt men wyders (3.) „ Zal de Ziel niet met het Lichaam ver„ gaan? — Zy wast met het zelve; lydt met het zelve; „ richt zich in alle haare veranderingen naar het zelve; „ en word in den ouderdom zwakker naar maate het „ Lichaam telkens afneemt. Een ongelukkige slag op de „ hersfenpan verandert het grootste Genie in een Weet„ niet. — Zal de kragt van denken niet geheel ophouden, „ wanneer het Lichaam niet meer is?" Onze Wysgeer verledigt zich om de hier aenvoerde verschynzelen, uit de vereniging van de Ziel met het Lichaem, of wel byzonder het Brein, ontstaende, op te helderen; en beweert dat men, ter dezer oorzake, uit de onthinding van het Brein niet kunne besluiten, tot de ontbinding der Ziele. „ Zij „ toch, zegt hy, bestaat niet gelijk het Brein, uit kleinde„ re deelen, welke, volgens de Wetten der lichaemlijke „ Natuur, te zamen hangen: zy is eene onscheidbaare „ Eenheid, die de Wetten der Werktuigkunde niet onder„ worpen kan zyn." Hy is niet vreemd van te denken, dat de Ziel, na de ontbinding van het Brein, zich in een fyn werktuig onthoud, dat met het Brein niet te gelyk ontbonden kan worden, en dat, mogelyk, gelyk in de Natuur veelal geschied, met het bederven van het Brein, ene nieuwe *Organisatie* aenneemt. Wraekt men, vervolgt hy, zodanig een denkbeeld van haer blyvend bestaen, dan moet men, (want op de ontbinding van een enkelvoudig wezen kan men niet denken,) de ziel vernietigen; en dus iets stellen, 't geen in de gansche Natuur niet gevonden word, ja niet gevonden kan worden. „ Tusschen *zijn* en *niet* „ *zijn* is eene graft, welke de Natuur niet overtreden kan. „ Zij is zo min in staat om *Iets* in *Niets* te veranderen, „ als om, uit *Niets*, *Iets* voort te brengen." —— Voorts hecht hy hieraen nog een onderzoek van enige zwarigheden, die, volgens den Heer *d'Alembert*, den Wysgeren in den weg zouden liggen, om, zonder hulp van den Godsdienst, of wel van ene beslissende Kerk, zich van de Onstoflykheid der Ziele te verzekeren. Dan, hy bevlytigt zich om te toonen, dat wy het aenzien van een Paus of Kerk niet behoeven, om die knoopen los te maken.

In ene hierop volgende Verhandeling ontvouwt hy ons zyne gedachten over *de voornaemste grondbeginselen der schoo-*

schoone Kunsten en Wetenschappen; en deze gaet verzeld van zyne bedenkingen over *de Waerschynlykheid;* waer by ten laetste nog komt, zyne Verhandeling, door de Koninglyke Academie der Wetenschappen te Berlyn bekroond, over *de Klaarblykbaarheid in de Bovennatuurkundige Wetenschappen.* In deze Verhandeling beweert hy, ter beantwoordinge ener deswegens voorgestelde Prysvrage, „ dat „ de Bovennatuurkundige Waarheden, zekerlijk, voor de- „ zelfde Zekerheid, maar niet voor dezelfde Bevatbaarheid, „ bekwaam zijn, als de Meetkunstige Waarheden. Dat is: „ men kan de Voornaamste Waarheden der Bovennatuur- „ kunde, door te zamenhangende Besluiten, tot op zulke „ Grondstellingen te rug brengen, die, volgens hunne na- „ tuur, even zo onloogchenbaar zijn, als de eerste Grond- „ en vereischte stellingen der Meetkunst; maar men kan „ deeze keten van Besluiten niet zo blijkbaar, niet zo bevat- „ telijk, maaken als de Meetkunstige Waarheden." Ter staving hiervan, handelt hy, eerst over de klaerblykbaerheid in de grondbeginzelen der Wiskunde, en vervolgens over de klaerblykbaerheid in de grondbeginzelen der Bovennatuurkunde, met eene aenwyzing der oorzaken, waeruit het voortspruite, dat de grondbeginzelen der Bovennatuurkunde zo bevattelyk niet voorgedragen kunnen worden, als die der Wiskunde: welken ten deele in de zaek zelve liggen; doch daerbenevens vergezeld gaen van zulken, die in de menschen, welke men overtuigen wil, gevonden worden. De Wiskunde, naemlyk, heeft alleen te doen met de Onweetendheid, maer de Bovennatuurkunde moet stryden met het Vooroordeel en de Verbeelding, dat men bekwaem genoeg is om party te kiezen. „ Deeze Struikelblokken, „ zegt hy, liggen de Wijsgeerige Klaarblijkbaarheid nog op „ den weg; en van daar komt het, dat de Zekerheid, die „ in de Grondbeginselen der Wijsgeerte ligt opgesloten, „ nog geene algemeene overtuiging heeft te wege gebragt. „ —— Het grootste gedeelte der menschen gaat met Waan- „ en Bygeloof te scheep, in een vast voorneemen, om met „ hen de Vaart des Leevens te besluiten." —— Eindelyk brengt de Heer *Mendelszoon* dit alles wel byzonder over op de Klaerblykbaerheid in de Grondbeginzelen der Godgeleerdheid en Zedekunde; waerin hy ons, onder anderen, ook doet gadeslaen, het onderscheid der bewyzen, die ene *beschouwende*, en die ene *werkdadige*, overtuiging te wege brengen; waer uit wy de volgende opmerking hier nog ten besluite zullen overnemen.

„ Al-

„ Alle demonstrative Waarheden werken niet even sterk op het vermoogen onzer begeerte. Veele overtuigen het Verstand, zonder het gemoed te beweegen; baaren duidelijke erkentenisse, maar zonder kragt, leven en werkzaamheid; daar, integendeel, andere Waarheden, met minder zekerheid, het gemoed meer beweegen, en eene werkzaame en levendiger erkentenisse voortbrengen, die in het vermoogen onzer begeerte overgaan, en tot werkdaadige besluiten aandrijven. De Oorzaak hiervan is bekend. Wij menschen bezitten, buiten het Verstand, ook Zinnen en een Verbeeldingskragt, Neigingen en Hartstogten, die in de bepaaling van ons doen en laaten van het uiterste gewigt zijn. Het oordeel van ons Verstand komt niet altijd met het oordeel van onze mindere Zielvermoogens overeen; en wanneer zij met elkander strijden, dan moeten zij noodzaaklijk de een des anders werkzaamheid, in den wil, verzwakken. Dan alleen wordt de toestemming eener Waarheid praktikaal of daadelyk, wanneer de gronden van het Verstand de mindere Zielvermoogens overwinnen, of geheel tot hun Voordeel inneemen. In het laatste geval moet het gemoed, gelijk men ligtelijk begrijpen kan, veel meer ontslooten zijn; want dan stemmen het Verstand en de Verbeelding, de Geest en het Harte zamen, om ons tot Daaden aan te drijven, maar ook in elk geval, namenlijk, wanneer de gronden van ons Verstand alle de tegenvoorstellingen der Verbeelding onderdrukken, dan wordt de erkentenis leevendig, en gaat tot Daadlykheden over.”

Beschouwing der Maatschappy en Zeden in Poolen, Rusland, Zweeden en Deenemarken. Doorvlogten met Voorvallen, eenige uitsteekende Characters betreffende. Door WILLIAM COXE, *A. M. F. R. S. Lid van 's Konings Collegie te Cambridge, Kapellaan des Hertogs van Marlborough, Medelid van de Keizerlyke Oeconomische Societeit te Petersburg, als mede van de Koninglyke Academie te Koppenhagen. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1787. *In gr.* 8vo. *167 bladz.*

Breedspraakig hebben wy, het Eerste Gedeelte van dit Werk aankondigende, den aart des Oorspronglyken Werks, als het geen de *Nederduitsche* Vertaaler daar aan gedaan heeft, opgegeeven, en wyzen wy onzen Leezer der-

derwaards (*). Beloofde de Uitgeever, in de Nieuwspapieren de Uitgave van het Eerste Deel bekend maakende, dat de Stukjes elkander spoedig zouden volgen, hy houdt daar in zyn woord getrouwlyk; één maand slegts is 'er tusschen beide verloopen; en die spoed heeft iets aanpryzens in zich, dewyl de graagte der Leezeren, opgewekt, nader voldoening verlangt, en node een lang verwyl duldt.

Met dit Deel stapt de Heer COXE, nevens zyne Reisgenooten, uit *Poolen* in *Rusland* over, en beschryft de streeken van *Smolensko* na *Moscow:* verscheide Brieven betreffen die voormaalige Hoofdstad des *Russischen* Gebieds; de voornaamste byzonderheden vermeldende, met een verslag van verscheide Bezoeken, by de voornaamsten des Ryks aldaar afgelegd, die een denkbeeld opleveren van de Leefwyze des grooten Adels; gelyk hy ook niet in gebreke bleef, om, onder den weg, de daar van zeer verschillende Leevenswyze der arme Russische Boeren in 't breede op te tekenen. Wat Geleerdheid, Koophandel, en Scheepvaart, te *Moscow*, betreft, blyft niet onopgemerkt; en diezelfde voorwerpen worden te *Vischnei Voloshok*, een bloeiende Keizerlyke Rykstad, en te *Tver*, gade geslaagen. Des Reizigers aandagt wordt, op den weg van *Moscow* na *Petersburg*, byzonder getrokken door *Novogorod*, eene oude vermaarde, doch zeer vervallen, Stad; voorheen door eigen Hertogen geregeerd, en zeer ontzaglyk; doch door IVAN VASSILIEVITCH DEN I en DEN II van Vryheid beroofd, en op 't wreedst te onder gebragt; in diervoege, dat eene Stad, van welke men ten spreekwoord zeide, *Quis contra Deos & Magnam Novogorodiam?* „ Wie kan de „ Goden en het Groot *Novogorod* wederstaan?" thans het nadenkend verstand met de droefgeestigste denkbeelden van vervallene grootheid vervult.

Gaarne zouden wy geheel, wat hier toe behoort, overneemen; doch reeds in het eerste doorbladeren op iet anders het oog gevestigd hebbende, zullen wy 'er alleen dit van optekenen. ——— *Novogorod*, door den Czaar van *Rusland* te onder gebragt, stondt onder een' Landvoogd, van deezen aangesteld: de Burgers bleeven in het volste bezit hunner dierbaarste Voorregten, zy behielden hunne eigene Wetten, koozen hunne eigene Overheidspersoonen, en de Landvoogd mengde zich niet in Staatszaaken, of men moest zich op hem beroepen. IVAN, geenzins te

(*) Zie hier boven bl. 489, enz.

vrede met deeze bepaalde wyze van Bewind, wagtte eene gunstige gelegenheid af, om zyn Gezagsbetoon uit te zetten, en, daar het eenen magtigen Aanvaller nooit aan een voorwendzel ontbreekt, belegerde hy *Novogorod*. —— De inwendige Partyschappen en verdeeldheden, die langen tyd in dit Onafhangelyke Gemeenebest gewoeld hadden, ondersteunden zyne oogmerken, en de Inwoonders waren genoodzaakt, alle de voorwaarden, door den magtigen Overheerscher ontworpen, te onderschryven. De Poorten werden geopend, de Groothertog trok als Souverain de Stad in, en alle de Ingezetenen, den eed van onderdanigheid en trouwe zweerende, leverden aan hem over de Handvesten hunner Vryheid, die zy, door eensgezindheid, ongeschonden zouden hebben kunnen bewaaren. —— Eene byzonderheid, door de Geschiedschryvers opgetekend, als een bewys van de onvoorwaardelyke overgave van de Stad, is de overvoering eener groote *Klok*, van *Novogorod* na *Moscow*, door de Inwoonders de *Eeuwige* geheeten, en geëerbiedigd als het teken hunner Vryheid, en het Paladium hunner Voorregten. Dezelve hing op het Marktveld; het heilig gelui deedt terstond het Volk uit de verst afgelegene deelen zamenkomen, en diende ten teken, dat 'er gevaar van buiten, of opstand van binnen, was. De Groothertog eischte volstrekt dit Voorwerp van openbaare Hoogagting, door hem de *Alarmklok des Opstands* geheeten; en de Inwoonders merkten de overgave aan als het zeker voorteken van hunne verdwynende Vryheid. „ *Novogorod*, schryft L'EVESQUE met veel regts, „ onderworpen geworden, verloor, van dag tot dag, van „ zyne heerschappy, volkrykheid, handel en schatten, „ en, in minder dan eene Eeuw, zal het nauwlyks eene „ Stad van eenig aanbelang zyn, zo verteerend en ver„ woestend is de adem van den willekeurigen Mensch (†)." Hoe dezelve, eerst door het vervoeren van duizend der voornaamste Burgeren na *Moscow*, en vervolgens door de gruwzaame slachting van ettelyke duizenden, op 't wreedst omgebragt, ontvolkt werd, leeze men in de Brieven zelve.

Op iets anders hadden wy, gelyk gezegd is, in het doorbladeren, ons oog gevestigd, dit moeten wy thans verschaffen. In den loop van dit Deel der Reize, kwam ons niet weinig voor van den *Russischen Adel* en *Ryksgrooten*; doch, daar wy, te *Petersburg* komende, deezen we-

(†) L'EVESQUE, *Hist. de Russie*, Tom. II. p. 327.

weder zullen aantreffen, en de Heer COXE ook de mindere Standen, en, bovenal, onder den weg, den Boerenſtand gade ſloeg, bepaalden wy ons, om 'er eenige Hoofdtrekken van op te geeven; eenige zyn hier en daar in 't Reisverhaal verſpreid, doch de meeste in den XXXVI *Brief* byeen gezameld, waar van wy de voornaamſte zullen afſchryven.

„ De Dorpen, die men nu en dan langs den hobbeligen weg, van *Moscow* na *Petersburg*, aantreft, gelyken zeer naar elkander, doorgaans beſtaan dezelve uit een enkele ſtraat van houten Hutten, in eenige ziet men Steenen Huizen; de Hutten zyn veel beter, dan die wy tusſchen *Tolitzin* en *Moscow* zagen, (deeze armhartige verblyfplaatzen worden in den XXII *Brief*, in dit Deeltje, beſchreeven,) zy ſcheenen, in de daad, zeer geſchikt voor een Gewest, waar in eene ſtrenge Koude heerscht, en zyn, ſchoon op de ruwſte en kunstlooste wyze aangelegd, vry gemaklyke wooningen. Elk Gebouw is een langwerpig vierkant, 't welk een open Plein inſluit, en omringd zynde met een hooge houten Wand en een afhangend Dak, vertoont het zich van buiten als een groote Stulp. Het Woonhuis ziet na de ſtraat van het Dorp, de trap komt aan de buitenzyde, en de opening der deure beneden het afhellend dak. Men vindt 'er één, of ten hoogſten twee, vertrekken, een derzelver wordt door 't geheele Gezin bewoond.

„ De bedden zyn zo weinig gebruiklyk in dit Land, dat ik in alle de Hutten, door my in *Rusland* bezogt, 'er alleen twee zag, waarin twee Vrouwen lagen, met de kleederen aan. Het Gezin ſlaapt doorgaans op banken, op den grond, of op de kachel (§). Mannen, Vrouwen, Kinderen, liggen, zonder eenig onderſcheid van ſtaat of ſexe, en meestal geheel naakt, door elkander. In eenige Hutten zag ik eene ſoort van afſchutzel, omtrent zes of zeven voeten boven den grond, van het eene einde des vertreks tot het ander, aan 't zelve waren verſcheide dwarsplanken vast gemaakt, op deeze ſliepen eenige van het Gezin, de een met het hoofd, de ander met de voeten na beneden, in dier voegen, dat zy aan ons, aan zulke rustplaatzen niet gewoon, voorkwamen, alle oogenblikken in gevaar van vallen te weezen.

„ Het

(§) De Kachel is eene ſoort van Steenen Oven, beſlaat omtrent een vierde gedeelte van 't vertrek, en is van boven plat.

„ Het getal der Perſoonen, dus in eene kleine ruimte zamengehoopt, en 't welk zomtyds twintig beliep, gevoegd by de hette des kachels, maakte het vertrek onverdraagelyk warm, en veroorzaakte een ademhaaling belemmerenden ſtank, door de gewoonte alleen voor ons draaglyk. Dit ongemak was nog grooter in de Hutten, die geen Schoorſteenen hadden, als wanneer de rook, in 't vertrek beſlooten, de lugt met nog meer onzuiverheden bezwangerde. Indien wy 's nagts de ſchuiven open deeden, om, door het inlaaten van friſſe lugt, dien verveelenden dampkring te verbeteren, kwam 'er zulk een vloed koude lugt ter kamer indringen, dat wy de hette en den ſtank liever leeden, dan de ſnerpende ſcherpheid deezer Noorde Winden.

„ In 't midden van elk vertrek hangt aan den zolder een Kruik met heilig Water, en een Lamp, die alleen by byzondere gelegenheden wordt aangeſtooken. Ieder Huis is voorzien met de Schildery van eenigen Heilig, ruw op hout geklad, veelal meer gelykende naar een *Calmukſchen* Afgod, dan de afbeelding van een Menſchen Hoofd; aan deeze Schildery bewyst het Volk de tekens van de diepſte eerbiedeniſſe. Alle de Leden des Gezins misten niet, 's morgens, als zy opſtonden, en 's avonds, als zy ter ruste gingen, zich voor den Heilig te vervoegen; zy kruisten zich eenige minuuten lang op de zyden en het voorhoofd, boogen zich zeer laag, zomtyds zelfs wierpen zy zich op den grond neder. Ieder Boer ook, het vertrek intreedende, deedt zyne hulde aan dit voorwerp van eerdienst, eer hy het Gezin aanſprak.

„ De Boeren zyn, in hunnen doorgaanden ommegang met elkander, zeer beleefd, zy neemen de muts af, als zy elkander ontmoeten, buigen zich diep en veelvuldig in hunne begroetingen. Hunne geſprekken vergezellen zy met veel gebaaren, en zyn zeer ſlaafsch in hunne uitdrukkingen van beleefdheid, voor hunne meerderen; iemand van rang aanſpreekende, buigen zy zich neder, en raaken den grond met hunne hoofden. Dikwyls ſtonden wy getroffen, als wy deeze ſoort van Oosterſche hulde ontvingen, niet alleen van Bedelaars en Kinderen, maar ook zomtyds van de Boeren zelve.

„ In het voorkomen des gemeenen volks, verwonderden wy ons meest over de verbaazende dikte hunner Beenen; welke wy, in 't eerst, voor de weezenlyke hielden; doch wy werden welhaast van het tegendeel overtuigd, door het veelvuldige aanſchouwen hunner ontblootе Beenen.

nen. De dikte, die onze verwondering veroorzaakte, ontstondt uit de groote menigte van bekleedzelen, waar mede zy hun Beenen, in den Zomer zo wel als in den Winter, omzwagtelen. Behalven een of twee paar dikke Kousſen, ſlaan zy om hunne Beenen windzels van ruw Flenel of Laken, verſcheide voeten lang, hier over trekken zy een paar Laarzen, wyd genoeg, om deeze overſtallige dikte, zeer gemaklyk, te omvatten.

„ De Boeren zyn wel gekleed, wel gehuisvest, en ſchynen een overvloed van gezonde Spyzen te genieten. Hun Roggebrood, welks zwartheid eerst het oog mishaagt, en welks zuurheid den ſmaak van den kieſchen Reiziger ſtoot, is zeer geſchikt voor hunne hongerige maagen; door gewoonte 'er mede vereenigd, vond ik het ſteeds geen onſmaaklyke beete, en, als de honger de ſaus bereid hadt, 't zelve zeer lekker; zy maaken dit brood aangenaamer, door de byvoeging van uijen, look, groen koorn, en het te beſmeeren met zoete olie. Voorts beſtaat hunne Spyze, uit dezelfde ſoorten van Voedzel, als ik reeds op myne Reis na *Moscow*, van de Boeren gewaagende, beſchreeven heb [naamlyk, Tarwenbrood, Eijeren, gezoute Visch en Spek, de meest geliefde ſchotel is een Soep van zout of versch Vleesch, Meel met Zemelen, ſterk aangezet met Uijen en Look; deeze beide gebruiken de *Rusſen* zeer veel (‡)]. Alleen moet ik hier aanmerken, dat de Champignons zo algemeen zyn in deeze ſtreeken, dat ze een weezenlyk deel van den leevensvoorraad uitmaaken. Zelden trad ik een Hut in, of ik zag ze in grooten overvloed; en over de markten gaande, ſtond ik verſteld, van wegen de menigvuldigheid der te koop gebragte Champignons, derzelver verſcheidenheid was niet min aanmerkelyk dan de menigte, zy waren 'er van veelerlei kleuren, inzonderheid liepen de witte, zwarte, bruine, geele en groene my in 't oog. De gewoone Drank der Boeren is *Quas*, een gegest hebbend vogt, eenigzins gelykende naar zoet Bier, gemaakt door warm water op rogge of garſte meel te gieten; zy houden het voor een heerlyk middel tegen de Scorbut. Zeer zyn ze geſteld op *Whisky*, een geestryke drank, van Mout geſtookt, 't geen de armſte zich van tyd tot tyd kan verſchaffen, en waarin zy zich menigmaal verloopen.

„ De agterlykheid der *Rusſiſche* Boeren in alle Handwerkly-

(‡) Zie den XXII Brief.

lyke Kunsten, in vergelyking met de Boeren van andere volken in *Europa*, loopt den oppervlakkigsten beschouwer in 't oog. 't Is waar, toen wy digter by *Petersburg* kwamen, en nader aan de beschaafde deelen van *Europa*, konden wy niet naalaaten op te merken, dat de Dorpelingen iets meer van de geryflykheden des leevens bezaten, en eenigzins verder gevorderd waren, in de kennis der noodzaaklyke Kunsten, dan zy die tusschen *Tolitzin* en *Moscow* onze opmerking trokken. De planken werden minder met de byl gehakt, het hout zaagen werd een min vreemd verschynzel: de Hutten werden ruimer, gemaklyker, waren met grooter openingen, en doorgaans met Schoorsteenen, voorzien, ook was 'er meer Huisraads in, als mede houten en aarden Keukengereedschap.

„ Hunne vordering in beschaafdheid is, nogthans, gering, en verscheide blyken van verregaande barbaarschheid vielen onder onze opmerking, geduurende den dagelykschen ommegang, dien wy met de Boeren hadden. Eén voorbeeld zal ik 'er van ophaalen, 't geen zal kunnen dienen, om te toonen, in welk een jammerlyken staat van onkunde het gemeene volk als nog gedompeld ligt. In veele Gezinnen trouwt een Vader zyn Zoon, terwyl deeze een Jongetje van zeven, acht of negen jaaren is, uit, aan een Meisje, veel verder in jaaren gevorderd, om, gelyk hy voorgeeft, een bekwaam Vrouwspersoon, tot het doen van Huiswerk, te krygen: hy houdt gemeenschap met deeze zyne Schoondogter, by welke hy niet zelden verscheide Kinderen verwekt. Op myne reis zag ik, in zommige Hutten, als 't ware, twee Moeders des Huisgezins, de een des Boers eigen Vrouw, oud genoeg, om diens Moeder te weezen, de andere, in naam, zyns Zoons Egtgenoot; doch met de daad Vaders Byzit. Deeze Bloedschendige Egtverbintenissen, door ingeworteld gebruik gewettigd, en toegestaan door de Parochie Priesters, greepen voorheen meer plaats dan tegenwoordig; want, daar het volk eenigzins beschaafder geworden is, en de Priester wat meer verlicht, terwyl ook het Staatsbestuur die Egtverbintenissen niet aanmoedigt, verminderen zy van tyd tot tyd, en 't is te hoopen, dat zy, eerlang, in 't geheel niet zullen geduld worden.

„ De Boeren, die Postpaarden bezorgen, draagen den naam van *Tamshics*, en genieten eenige byzondere voorregten. Zy zyn verpligt, de Postbooden en Reizigers, voor eenen zeer geringen prys, aan Paarden te helpen; in ver-

vergoeding hier voor, zyn ze ontslaagen van het Hoofdgeld, en loopen geen gevaar, om als Soldaat aangeschreeven te worden: dan, niettegenstaande deeze vrydommen, is de prys, welke zy voor 't gebruik hunner Paarden ontvangen, zo gering, dat zy ze altoos met den grootsten wederzin leveren. — 't Is voor eenen Vreemdeling, die met spoed begeert te reizen, volstrekt noodig, dat hy niet alleen een Paspoort, maar ook een *Russisch* Soldaat tot Reisgenoot, hebbe. Deeze, in stede van na het twisten der Boeren te luisteren, of na het traaglyk overleg des Postmeesters te wagten, treedt terstond, naa het aankomen, in het Posthuis, en beslist de zaak door de kragtige tusschenkomst van zyn stok. De Boeren, wel ras tot zwygen gebragt door deeze stomme taal, maaken geen zwaarigheid, om terstond voor den bepaalden prys te ryden, en de Paarden komen ras te voorschyn.

„ Op onze Reis door *Rusland* stond ik grootlyks versteld, over de geneigdheid der Inboorlingen tot zingen: zelfs de Boeren, die Voerlieden en Voorryders waren, zaten niet op, of zy begonnen een Deuntje te zingen, en hielden daar mede, zonder ophouden, verscheide uuren aan. Doch, 't geen my 't meest verwonderde, was, dat zy nu en dan in Party zongen: dikwyls ontdekte ik, dat zy eene soort van zamenspraak al zingende hielden, vraagen deeden, en antwoorden gaven, even of zy (als ik het zo mag uitdrukken) zingend spraken.

„ De Voerlieden zingen van het begin tot het einde van den Postweg; de Soldaaten zingen zo lang zy op marsch zyn; de Landlieden zingen onder het verrigten van den zwaarsten arbeid; de Herbergen weergalmden van de stemmen der Zangeren; en, by stille avonden, hoorde ik dikwyls de zingende Stemmen opgaan, uit de omliggende Dorpen."

Wy hoopen eerlang weder in staat gesteld te worden, om van dit aangenaam en leerzaam Werk te spreeken. Heeft de Vertaaler met rede gezegd, dat MOORE geen COXE, en COXE geen MOORE is; wy moeten bekennen, by het leezen van dit tweede Deeltje, eene meerdere gelykheid tusschen deeze twee gevonden te hebben, dan wy ons verbeeld hadden.

Ge-

Gebedeboek van een Hoogduitschen Roomsch Catholyken Boer, onder het gebied van Keizer JOSEPH. *In 8vo, 41 bladz. Alom te bekomen.*

In navolging van het onlangs afgegeven *Gebedeboek van den Keizer* (*), heeft men een soortgelyk, doch vermoedelyk van wat sterker Catholyke hand, *Gebedeboek van een Boer onder zyn Gebied*, voor den dag gebragt. Wy kunnen, onzes agtens, niet beter doen, dan de Gebeden over dezelfde onderwerpen, die wy uit het eerste verkoozen, ook in dezen uit het laetste over te neemen. Dat by het intrekken en vernietigen van sommige Kloosters luid aldus.

„ Onze Keizer wordt ons, als spreekende over zyne Ordonnantie wegens zommige Kloosters, voorgesteld, op deze wyze: „ Ik doe nu eenen stap, die my eene menig- „ te van vyanden op den hals haalen, en die zelfs van „ veele anders goede Onderdaanen niet onberispt zal bly- „ ven."

„ O eeuwig alwys wezen, alweetend God! —— Gy ziet zyn hart, en weet of hy alleenlyk het welzyn der Menschen, alleenlyk den voorspoed zyner landen, tot oogmerk heeft.

„ Jesus, uw eeuwig medewezenlyke en mensch geworden Zoon leerde *daadelyke broederliefde*, en raadde, ter bekooming der volmaaktheid, den ryken Jongeling alle zyne goederen te verkoopen, en het geld daar van den Armen te geeven.

„ Is het getal der geenen, welken in de Kloosters, ter betrachting dier Goddelyke Raaden, zich begeeven hebben, voor de tegenwoordige dagen, te zeer vermenigvuldigd? —— Of hebben vleiers, die den Keizer omringen, en alle Geestelyken haaten, Monniken en Nonnen, door hunne lasteringen, by den Keizer onverdraagelyk gemaakt? —— Zyn de beste Geestelyken thans de vyanden der Hovelingen, om dat zy hen de waarheid zeggen? —— Noemen zy de beschaaming der Godsdiensthaaters het prediken van Broederhaat? ————

„ Ai! doe den Keizer toch de snoode inzichten zyner valsche vrienden, by tyds, gewaar worden; op dat Hy de magt, welke Hem, naar Uw eeuwig wys plan, in handen

(*) Zie boven bladz. 400.

den gegeeven is, niet misbruike, met de Kloosters, het eene na het andere, te vernietigen; en in die plaatzen, in welken, om de omstandigheid des tyds, de vermindering der Kloosters noodig geacht wordt, het goede niet ten halve verrichte, door enkel af te breeken; maar zorg draage, dat de overige Kloosterlingen, zoo veel mogelyk, naar haare eerste en zuivere grondbeginzelen, waardige Navolgers van Uwen Zoon, onzen Goddelyken Leeraar, worden.

„ Sterk Hem derhalven, eeuwig almachtig Wezen! tegen alle tegenstreevingen en spotternyen der gedoopte Ongeloovigen, die misschien in het Keizerlyk Hof te veel ingang hebben; tegen alle afkeurende voorstellingen van partydige Ministers en Ongodsdienstige Raaden; tegen de schoonschynende reden der menschelyke wysheid van zommige Bisschoppen, die den naam hebben dat zy leven, en echter dood zyn; tegen het morren derzulken van zyn volk, die jeukerig van ooren zyn naar nieuwigheden; die ongeregeld wandelen, en niet naar de overlevering, welke zy van Uwe Apostelen ontvangen hebben; op dat Hy alle goed werk door U ondernomen, ter bevordering van Uwe alléénwaare Leering ter zaligheid, en het welzyn zyner Landen, gelukkig en standvastig voleinde. Amen."

De daer aen volgende gedachten, over de invoering van de Tolerantie, zyn van dezen inhoud.

„ Eeuwig, onbegrypelyk wezen! Gy, en onze Keizer gedenkt hier aan met blydschap, zyt geheel liefde, en ryk in Barmhartigheid. —— Uwe zonne gaat zoo wel op over den Godloogenaar, als over den Christen. — Uw regen maakt zoo wel de velden der dwaalenden, als die der waare Geloovigen, vruchtbaar. —— Gy geeft den Ootmoedigen genade, en zyt machtig, uit steenen zelfs, Kinderen van Abraham te verwekken.

„ Schoon uw Goddelyke Zoon verzekerd heeft, dat al, wie met Hem niet vergadert, verstrooit; —— Wie zyne Kerk niet en hoort, als een Heiden en Publikaan te houden, en wie niet gelooft, reeds veroordeeld is, heeft Hy echter ook geleerd, het onkruid, als het zonder gevaar der Tarwe niet uitgerooid zou worden, te laaten wassen tot den Oogst.

„ Uwe liefde en barmhartigheid, eeuwig wezen, spooren ook onzen menschlievenden Keizer tot liefde en zachtmoedigheid jegens alle menschen aan. „ Zou ik, Uw

„ Schep-

„ Schepzel, „ zegt Hy in zyn gebed tot U, „ ook niet
„ verdraagzaam zyn! — Zou ik niet toestaan dat ieder van
„ myne Onderdaanen U, op zyne wyze, aanbidde! Zou
„ ik hen vervolgen, die anders dachten dan ik, en den
„ dwaalenden door het zwaard bekeeren! —— Neen,
„ Almachtig Wezen! wiens liefde alles in zich bevat,
„ zulks (vervolgt Hy,) zy verre van my! —— Ik wil
„ U gelyk zyn, zo verre een schepzel zulks weezen kan.
„ Ik wil verdraagzaam zyn als Gy!"

„ Welk eene Godsdienstige pooging! —— Gy, eeuwige waarheid! haat alle valschheid en dwaaling; doch bemint de menschen; wilt, dat zy alle zalig worden, en tot de kennisse der waarheid komen. —— Ook zyn de byzondere gedachten des Keizers, (gelyk die des Paus zelfs,) hoe verlicht en verheeven, nog altoos als menschelyke, aan dwaalingen onderhevig, en kunnen de onfeilbaare regel van het Geloof zyner Onderdaanen niet genoemd worden. „ Een wreede geweetensdwang zal dan nooit," (schynt hy te willen zeggen,) „ in myne Staaten heerschen. De
„ waare Godsdienst leert de waarheid en de deugd be-
„ minnen: van de valschheid en de ondeugd een afkeer
„ hebben, doch niemand, die U, eeuwig Wezen! naar
„ de Godsdienstige begrippen, in myn Ryk toegestaan,
„ op die wyze, welke Hem het beste dunkt, aanbidt,
„ zal ik hierom van zyne goederen of van het leven be-
„ rooven. —— Dat dan voortaan alle schandelyke ke-
„ tenen der boosheid verbrooken zyn; en daarentegen de
„ zoete band der Christelyke liefde, welke zich met zacht-
„ moedigheid beyvert, om een ieder, die van de waar-
„ heid afdwaalt, op den weg der zaligheid te brengen,
„ myne Onderdaanen voor altoos vereenige!"

„ Zommige woorden zyn in het door den druk verspreid Gebed des Keizers wel eenigzins anders; doch waarschynlyk, door een dwaalend gerucht, niet naar waarheid opgegeeven: want onze Keizer, oprecht menschlievend, wil niet de dwaalingen, die den misleiden rampzalig maaken; maar wel die ongelukkigen begunstigen, op dat zy beter onderweezen worden, gelyk Gy, ô God! die geen behaagen hebt, in den dood des geenen, die verlooren gaat, hen door goedertierenheid tot boetvaardigheid aanleidt.

„ Men doet daarenboven den Keizer, in het voornoemd Gebed, zeggen: „ Ik weet, dat ik veele zwaarigheden
„ zal moeten te boven koomen, en dat de meeste zullen

„ koomen van hun, die zich Uwe Priesters noemen;" maar overhaasting heeft in het slot van dat gezegde een woordje bygevoegd, een woordje uitgelaaten, en het laatste kwaalyk uitgedrukt (†); dewyl men behoort te leezen: „ dat de meeste zwaarigheden, (tegen de zachtmoedige „ uitroeijingen der valsche Godsdiensten,) zullen koomen „ van hun, die *de Haaters uwer Priesters zyn.*"

„ Keer derhalven uwe magt niet van onzen *Keizer* af: ondersteun Hem, met Uwe liefde, eeuwig onnaspeurlyk Wezen! op dat Hy alle hindernissen der waare Godsdiensthaaters gelukkiglyk moge overwinnen, en de wet van uwen eeuwig medewezenlyken en menschgeworden Zoon, onzen Goddelyken Leeraar, wegens 't hooren Zyner Kerk, met verdraagzaamheid en liefde door Hem vervuld worde. Amen."

(†) Deze soort van aenmerkingen komt wat vreemd voor in een Gebed; of men moet het op het character van een Hoogduitschen Boer asschryven.

De Advocaat der Vrouwlijke Kunne; en wel voornaamenlijk der jonge Dochteren en Weduwvrouwen: met artikelen van bezwaar, tegen de grillen van Madame de verouderde Gewoonte, die de Vrouwlijke Kunne daar door lange in haar aangebooren Recht en Vryheid heeft verkort. In groot octavo, 44 bladz.

Het hoofdbezwaar door deezen Advocaat, tegen Madame de Verouderde Gewoonte, ingebragt, is tweeledig.

„ 1. Dat de Vrouwelijke Kunne meer toegestaan worden de zinnelijke, dan de nuttige en leerzaame vermaaken." Men laat de Vrouwen gereedlyk toe, het komen in den Schouwburg, het vermaak neemen in de Operas, het bywoonen van Concerten, Balletten, Danspartyen, Bruiloften, Speelreisjes, en dergelyken, die de zinnen streelen: maar men vergunt haar niet te verkeeren in de openbaare Oefenschoolen der Weetenschappen, of te verschynen in de byeenkomsten der Maatschappyen, daar de schoone Natuurkunde, Wysbegeerte of andere fraaie Weetenschappen, ter verrykinge van den geest met nutte kundigheden, behandeld worden.

„ 2. Dat de Vrouwelijke Sexe alle de onredelijke neigingen, aandoeningen en hartstochten zo zeer tot geen

„ schan-

„ schande gereekent worden; dan de redelijke neigingen, „ aandoeningen en hartstochten: in welke beide Artikelen „ de Mannelijke Kunne zeer veel boven die der Vrouwe- „ lijke bevoordeelt is." Men ziet in de Vrouwen veel onredelyks, in haare driftige werkzaamheden, ligtlyk over 't hoofd; men verschoont haar als de zwakke Kunne, ter oorzaake haarer tedergevoeligheid: maar als die tedergevoeligheid eene jonge Dogter of Weduwvrouw in 't stuk der Huwelyksliefde, ter verkryginge van een Egtgenoot, dien zy aan zig wenscht te verbinden, op eene redelyke wyze doet werkzaam zyn, dan stelt zy zig bloot aan spot en smaad. Een Jongeling mag in dit alles, onbesprooken, openbaar handelen, en eerlyke maatregels neemen: maar zy, zy mag hier niets openbaaren; zy mag niets doen; zy moet alles smooren, en alles nalaaten; schoon zy veel tederder, veel gevoeliger van hart is dan een Jongeling."

Na deeze bezwaaren uitgebreid en in hunne kragt voorgesteld te hebben, brengt de Advocaat de volgende drangredenen, ter begunstiginge zyner Clienten te berde.

„ 1. Dewijl zij, uit kragt van haare aangebooreue aandoenlijkheden, meerder smerten gevoelen, dan de Mannen gevoelen zouden, indien die daartoe eens gecondemneert wierden.

„ 2. Om dat zij die middelen niet hebben als de Mannen, om haare neigingen vrijelijk te mogen uitoeffenen; het geen haar des te meer het zelfde recht geeft als de Mannen, om dat zij, met eene aandoenlijkheid boven de Mannen, gebooren worden.

„ 3. Om dat zij eeven vrij gebooren zijn als de Mannen.

„ 4. Om dat zij daardoor gelukkiger en verstandiger zouden kunnen worden als nu.

„ 5. Om dat het redelijke zaaken zijn, die ik verge, en geen onredelijken of slechts zinnelijken.

„ 6. Om dat het natuurlijk recht zelfs voor haar pleit.

„ 7. Om dat het geen schade, maar wel voordeel aan de Maatschappij der Menschen kan toebrengen.

„ 8. Om dat zij, zo dra zij in 't Huwelijk koomen, meer smerten moeten doorstaan, en als Slaaven verbonden zijn aan de Kinderen en huiszelijke zaaken: ja daarbij onder haaren Man moeten staan: daar hij, in tegendeel, de gelegenheid tot alle geoorloofde uitspanningen dagelijks blijft genieten."

Op het eerste inzien beschouwden wy dit Stukje als ee-

ne soort van Spotschrift, dat egter niet geestig uitgevoerd was; dan 't verder doorbladeren deed ons eenigzins geloof slaan aan de betuigingen van den Autheur in zyn Voorberigt, en vermoeden dat het hem ernst ware. Dit laatste waar zynde, dan komt het ons, alle andere bedenkingen hier tegen daar laatende, voor, dat de Advocaat zig een verdigt *Utopia* voor den geest stelt: de tegenwoordige eeuw, in welke de *Galanterie* en de zogenaamde smaak *du bon Ton* dermaate heerscht, is althans voor zodanig eene inrigting geheel niet geschikt; en 't zou volstrekt ondoenlyk zyn, dit door eenigerleie schifting te gemoet te willen komen.

Nieuwe Zedelyke Verhaalen, gevolgd naar het Hoogduitsch van SOPHIE VON LA ROCHE, *door* J. W. CURTEN. *In 's Gravenhage, by* L. Gautier Junior, 1786. *In octavo,* 224 *bladz.*

In het opstellen deezer Verhaalen is de natuur gemeenlyk zeer wel in agt genomen; hebbende Mejuffrouw *Sophie* zig niet zo zeer toegelegd op het wonderbaarlyke, of by uitstek zeldzaame ontmoetingen; als wel op het geen in het gewoone beloop des menschlyken leevens voorvalt; om de beschouwing daarvan, op eene uitlokkende wyze, onder het verhaal van treffende gebeurtenissen, te doen dienen, ter aanwyzinge van den heilzaamen invloed van den Godsdienst, en hoe de ernstige betragting onzer pligten eigenaartig ter bevorderinge van ons welzyn strekt. Elk der vyf Verhaalen, hier byeen gebragt, loopt op dit hoofdbedoelde uit. —— In de geschiedenis van *Adelinde* en *Laura*, mag *Adelinde* ongelukkig het voorwerp van den onnatuurlyken afkeer haares Vaders zyn, het teder hart van *Laura*, den jammerenswaardigen toestand haares Zusters verneemende, en tevens haare standvastige aankleeving aan haaren pligt verstaande, brengt wel dra een gunstigen keer te wege, die eerlang de heilzaamste gevolgen, ook het Vaderlyk berouw, met zig voert. —— Een ander Verhaal, getyteld de *noodlottige Liefde*, schetst ons in *Elize* de kragt der kuische Min; en in *Weisbach*, derzelver voorwerp, het character van een mensch, die, hoewel niet ontbloot van goede beginzelen, eene kuische Min niet naar verdienste gadeslaat, en gehoor geeft aan de verleidingen der Wellust. *Elize* vindt eerlang eene stille kalmte, en leeft gelukkig; maar *Weisbach*, in onrust leevende, nadert den oever des verderfs. Tot inkeer gekomen zynde, neemt hy zyne toevlugt tot *Elize*; deeze, van eene liefde-verbindtenis met hem afkeerig, weigert hem egter geen betoon van vriendschap; ze bewerkt zyn gelukstaat, en hy vindt, in het genot

der reine vriendschap alleen alles wat hem het leeven aangenaam en lieflyk kan maaken. —— Het voorval van *Ferdinand* en *Meline* toont ons welk een kragtigen invloed de Godvrugtige betragting van den kinderpligt eener Dogter hebbe, op het hart van eenen Godsdienstigen Jongeling; en doet ons met een gevoelig vermaak zien, hoe de Vader van *Ferdinand*, door alles ten sterkste aangedaan, gereedlyk besluite, om zyne toestemming te geeven tot deszelfs egtverbintenis met *Meline*, welker Moeder, met haar, uit de ongelukkigste omstandigheden gered word; waarop het gansche huisgezin de overige leevensdagen in een Godvruchtig geniot van den overvloed mag slyten. —— De geschiedenis van *Elma*, met de uitwerking van haar character op *Edwald*, niet oneigen genoemd *de belooning der Deugd*, heeft insgelyks haare leerzaame bevalligheid. *Edwald*, verstandig Godsdienstig opgevoed, geraakt ongelukkig in de handen van een Oom, van allen Godsdienst vervreemd, die hem, op eene buitenlandsche reis, tot eene ongebonden leevensmanier vervoert; en by zyn overlyden, door zyne nalaatenschap, in staat gesteld had, om op dien voet te kunnen voortgaan.; 't welk ook *Edwald* indiervoege agtervolgde, dat weelde en wellust zyne jeugdige kragten ondermynden. In deeze omstandigheden trof zyne Moeder, Lady *Gurden*, die, met haaren Hofmeester, den deugdzaamen opkweeker van *Edwald*, op reis gegaan was, om haaren Zoon na te speuren, hem te Parys aan; en zy ondervond, tot overmaat haarer droefheid, hem dermaate afkeerig van haar, dat zy, haares ondanks, als genoodzaakt ware, hem aan zigzelven over te laaten. In haare te rugreize met den Hofmeester, na Engeland, hadden zy het geluk van eene jonge Juffrouw, met naame *Elma*, uit het dreigendste gevaar te redden, en de onderneeming van derzelver schaaker te verydelen. Deeze *Elma* voldeed voorts zo uitmeemend wel aan Lady *Gurden*, dat zy eerlang besloten dezelve (terwyl haar Zoon volkomen afstand van alle zyne regten gedaan had,) tot haare Dogter aan te neemen. Intusschen was ook *Edwald* in Engeland gekomen; en een zamenloop van omstandigheden, die de Hofmeester, met de toestemming van Lady *Gurden*, begunstigde, had ten gevolge, dat *Edwald*, tot een inzigt van zyn verkeerd gehouden gedrag gekomen, door 't braaf character van *Elma* getroffen, tot de Deugd wedergekeerd, met zyne Moeder verzoend, eene gelukkige egtverbintenis met *Elma* sloot; die aller harten met de uiterste vreugde vervulde. —— Ten laatsten ontmoeten we hier nog het wedervaaren van *Miss Kerv* en *Sophia Gallen*, dat ons mede de gelukkige uitwerking der Deugd kenschetst. *Sophia Gallen*, beschaafd en deugdzaam opgevoed, had haaren braaven doch ongelukkigen Vader, zynde haare Moeder al vroeger overleeden, door den dood verlooren. Deeze Man, die zyn jammerlyk lot met eene gelaatene onderwerping aan de Godly-

ke Voorzienigheid droeg, had, voor zyn overlyden, zyne Dogter, op den voorflag van den Predikant *Watzon* en deszelfs Zuster *Eufrozine*, aan de befcherming dier Godvrugtigen en Menschlievenden aanbevolen, en haar tot een erkentelyk gedrag aan deeze haare Weldoeners vermaand. Zy hadden diestyds ook onder haar opzigt *Misf Kery*, geduurende de uitlandigheid haares Vaders. Deeze jonge Juffer was zeer eigenzinnig, en van daar moeilyk te beftuuren geweest; maar de nu volgende verkeering met *Sophia*, het voorbeeldig en inneemend gedrag, dat zy beftendig met een hartlyke vriendlykheid hield, had die gewenschte uitwerking op het hart van *Misf Kery*, dat zy daadlyk ten beste veranderde, en genoegzaam eene tweede *Sophia* wierd. Terwyl dit *Watzon* en *Eufrozine* verheugde, keerde, na verloop van eenigen tyd, de Heer *Kery* weder; begaf zig aan 't huis van *Watzon*, en ontmoette voorts zyne Dogter; die, na de eerfte ontmoeting, die *Sophia* aan haaren Vader aanbood, onder de fterkfte betuiging, hoe veel zy aan *Sophia* verfchuldigd ware; terwyl zy tevens haare dankbaare erkentenis aan *Watzon* ten vuurigfte uitboezemde. De Heer *Kery* had by zig twee Jongelingen, Zoonen van eenen overleeden Vriend, die hem in Oostindiën veel dienst gedaan had; en welke Jongelingen ook ten naauwfte aan hem verbonden waren, doordien hy hen, daar zy, weggevoerd zynde, zig in leevensgevaar bevonden, gered had. De Jongelingen agtten hem deswegens als hunnen Vader; en *Misf Kery*, zo teder aan *Sophia* verknogt, begeerde niets kragtiger, dan dat haar Vader ook *Sophia* als zyne Dogter, en haar dus als twee Zusters, zouden aanmerken. En 't leed niet lang, of 'er werd, tot aller volkomen genoegen, een dubbeld huwelyk voltrokken, tusfchen deeze zogenaamde Zusters en Broeders, welken eenpaarig den Heer *Kery* hartlyk met den eerbiedwaardigen naam van Vader benoemden. Hierbenevens genooten *Watzon* en *Eufrozine* het onfchatbaar voorregt, van als weldoeners bemind en geagt te worden; terwyl zy, in het byzyn hunner geliefde Vrienden en Vriendinnen, al het genoegen fmaakten, het welk ons leeven op deeze waereld kan veraangenaamen, en dat ons, met een gerust en onbevlekt geweeten, de eeuwigheid kan doen inftappen.

Tri-

Triumphzaal van Astrologische Voorzeggingen, of de nieuwe Spiegel der Waereld, van den roemverdienende Philosophische, Geneers- en Planeetkundige Doctor J. CH. LUDEMAN. *Een echte en merkwaardige Gedenkzuil van 's Mans kundigheden in de Astrologie en het trekken van den Horoscoop; ontwikkelende alle de geheime en verbazende gebeurtenisfen, byzonder dezulke, welke tot de Lotgevallen van het beroert Vaderland betrekking hebben, die by den aanvang van het Wonderjaar* 1788, *tot het midden van den Jaare* 1835 *staan voor te vallen, en die elders niet te vinden zyn. Op last van den Astrologist* LUDEMAN *tot nog toe verzegelt en begraven gebleven, om eerst* 30 *Jaren na zynen dood waereldkundig gemaakt te worden.* 1787. *Twee Stukken,* 344 *bladz, in quarto. Alom te bekomen.*

Aanmerkingen op de bovengemelde Triumphzaal, dienende tot opheldering van veele onwaarheden, daarin voorkomende. In quarto, 15 *bladz. Alom te bekomen.*

Naar luid der *Inleidinge* deezer Triumphzaale, moest Dr. *Ludeman*, „ op order der Planeeten, dit zyn geschrift verzegelen, en vervolgens begraaven in eene daar toe uitgezogte „ onderschepbaare, [vermoedelyk moet men leezen *ondoorschepbaare*] plaats, op eene wyze, dat deeze zyne Papieren Triumphzaal van Astrologische Voorzeggingen eerst 30 Jaaren „ na zynen dood te voorschyn kwame." Dit bevel der Planeeten slaat, volgens dat berigt, inzonderheid op zyne Astrologische Voorzeggingen nopens Staats- en Oorlogsgevallen; maar de Autheur heeft goedgevonden dezelven vergezeld te doen gaan van andere Astrologische bevindingen, die meer het huishoudelyke leeven en byzondere ontmoetingen betreffen, om door die verscheidenheid het leezen van dit zyn Geschrift voor 't meerendeel der Leezeren te veraangenaamen. ——— En in een *Naberichte*, ågter het eerste Stuk geplaatst, meldt ons de Uitgeever, dat het eerste Stuk, 't welk de Voorzeggingen deezer Eeuwe behelst, (terwyl het tweede gaat over de voorvallen der negentiende Eeuwe, tot het midden van 't jaar 1835.) volgens de bepaaling van Dr. *Ludeman* voor den eersten Augustus 1787, Waereldkundig gemaakt moest worden. „ Om dat, zegt hy, „ uit de aaneenschakeling der gedenkwaardige gebeurtenissen, „ die als dan, na zyn begrip, hier te Lande plaats zouden hebben, by voorraad best te besluiten zou vallen, op hoedanige „ gronden van waarschynlykheid of onwaarschynlykheid hy het „ zevental zyner uitgekipte Voorzeggingen voor het opvolgende „ Wonderjaar 1788 gebouwd had."

De Schryver der *Aanmerkingen* op deeze Triumphzaal beweert, dat

dat dezelve niet door Dr. *Ludeman* geschreeven, maar door een Autheur van den tegenwoordigen tyd opgesteld is: en toont verder, dat dit Geschrift niet alleen zeer veele ongerymdheden vervat, maar ook tevens vervuld is met eene menigte van voorstellingen, die een schadelyken invloed, zo op de zeden in 't algemeen, als op den Burgerstaat in 't byzonder, kunnen hebben: uit welken hoofde hy deeze Triumphzaal, die daarbenevens veele onwaarheden vermeldt, ten hoogsten laakbaar agt. —— Wy kunnen 'er, na deeze Triumphzaal doorbladerd te hebben, over 't geheel geen gunstiger getuigenis van geeven; en mogen niet wel nalaaten, den Leezer, dien dat Geschrift in handen valt, en onze raad misschien nog noodig zou hebben, ten ernstigste te waarschuwen, tegen een Leerstelsel, als dat der Astrologische Voorzeggingen, 't welk eene soort van Noodlot invoert, en het vertrouwen op Gods werkdaadige goede, wyze en magtige Voorzienigheid grootlyks verzwakt, zo niet geheel verydelt. Inzonderheid dagten wy, dat 'er maar al te veel reden zyn, om een aantal Leezers aan te maanen, dat ze, in 't leezen van dit Geschrift, zig zorgvuldig hoeden, tegen eene bygeloovige omhelzing der daar in overgeleverde zogenoemde voorspellingen, nopens Staats- en Oorlogsgevallen; als waardoor ze ligtlyk, zo aan de eene als aan de andere zyde, tot gansch verkeerde, en voor de Maatschappy ten hoogst verdervelyke, wanbedryven vervoerd zouden kunnen worden. Om deeze onze waarschouwing te meerder kragt by te zetten, willen wy hier nog plaats geeven, aan eene dubbele voorzegging, die zich zelve tegenspreekt

Onder de zeven bovengemelde uitgekipte Voorzeggingen voor het opvolgende Wonderjaar 1788, komt ten zevende als eene der gewigtigste voor, *dat 'er een nieuw Koningryk in* EUROPA *opgerecht zal worden*. Met betrekking nu tot dit Koningryk leezen wy, *bladz.* 30, het volgende. „ Het jaar 1790 zal be„ rucht zyn, *door het sterfgeval van de eerste Kroondrager* van „ het onlangs Nieuw opgerechte Koningryk, waarvan ik onder „ Articul VII. van myne *Astrologische Voorzeggingen*, met belang „ tot het Wonderjaar 1788, gesproken heb, het geen wederom „ aanleiding tot hernieuwde gistingen en vergruizende onlusten, „ onder de Bewoonderen van dat Landschap, zal geven. Ook „ behoort men daarby als iets zonderlings aan te merken, dat „ die Vorst, zoo als by de opening van zyn Lyk oogschynlyk „ blyken zal, door middel van een kragtwerkend dog langzaam „ vergift van kant geholpen zal zyn." —— En bl. 101. meldt men ons het volgende. „ Het nieuw Koningryk, het welk overeenkomstig myne Aantekeningen in den jaare 1788 ergens in „ Europa opgerecht zal zyn, zal geduurende het Wonderjaar „ 1792 weder vernietigd en afgeschaft, en tot zyne oorspronke„ lyke Regeringswyze, dat is, tot de *Democratie* weder te rug

„ ke-

„ keren, niet zonder voorgaande Bloedstortingen tusschen twee „ elkander hatende Partyschappen, welkers verdeeltheden dat „ anders gelukkig Gemeenebest meermalen op den rand van ha„ren ondergang heeft gebragt, hoedanige gewichtige Gebeur„tenis tot zyn kenmerk zal hebben *het ontydig sterfgeval van* „ *den Monarch, die het eerst de Eenhoofdige Regeering aldaar* „ *bekleet heeft gehad.*" Volgens dit laatste moet *de eerste Kroondrager*, die, volgens de eerste voorspelling, *in 't jaar* 1790 zou sterven, door een *ontydig sterfgeval in 't jaar* 1792, weggerukt worden, en dat wel voor de maand September. Want dus vervolgt de Autheur, met eene zeer duistere voorspelling, waarmede wy ons verder niet zullen ophouden: „ Men zal korte „ weken daarna, namelyk in het midden van de Maand Sep„tember deszelven jaars, de zes en dertig Urige Sonsverduis„tering in het Europisch Waerelddeel gewaar worden enz."—— Welk eene tegenzeglykheid! en tot welke euveldaaden kunnen soortgelyke voorspellingen, hoedanigen 'er meer in dit Geschrift voorkomen, aanleiding geeven!

Eduard de Derde, *door* P. J. KASTELEIJN. *Te Amsterdam*, *by* W. Holtrop, 1786. *Behalven het Voorbericht 75 bladz. in 8vo.*

Meer lof, dan met zyn *Orestes* en *Lucinde* (*), legt de Heer *Kasteleijn* in, by het thans voor ons liggende Stukje, dat zyn Ed. ook meêr arbeids zal gekóst hebben. —— Schoon het Stuk oorspronglyk aan den Heer *Weisze* behoort, heeft de Heer *Kasteleijn* zo veele veranderingen in het zelve gemaakt, dat hy het zich bykans als een oorspronglyk Stuk mag toeëigenen. —— *Izabella*, de Moeder van *Eduard de III*, en Vrouw van *Eduard de II*, Koning van *Engeland*, omzwervende, en van zyn throon verstooten, is, door de schandlykste verknochtheid, aan *Mortimer*, haaren Staatsdienaar, verbonden; deeze *Mortimer* zoekt zyne grootheid te bouwen op den val van *Eduard de II*, en zynen Zoon. Des eersten dood bewerkt hy, door de genegenheid van *Izabella* te dwingen, en, door de zamenspanning met die Vorstin, *Eduard de II*, in de verbaazendste verwarring gedompeld, het vonnis van zynen Vader te doen tekenen. De tydige komst van *Nordfolk* verhindert den ondergang van *Eduard de III*, en veroorzaakt, dat *Izabella* de oogen voor haare dwaaling ontsluit, terwyl haar lieveling *Mortimer* zyn ontwerp niet alleen verydelt, maar de gerechte straf voor zyne gruwlyke aanslagen ziet naderen De vertwyfeling, trotschheid, wanhoop, en woede, zyn met de sterkste kleuren in dit Treurspel geschilderd, en, op zeer veele plaatzen, bewonderen wy de verbeeldingskragt en de treffen-

(*) Zie boven, bl. 462.

fende uitvoering van den Dichter. 't Komt ons ondertusschen voor, dat 'er, met al de schoonheden, toch vry wat onbeschaafds in overgebleeven is; doch wy zullen dat soort van fouten in dit stuk alleen aanmerken, als eenige sproetjes in een fraai aangezigt, die wel deszelfs schoonheid ontluisteren, maar op verre naa niet wegneemen. Op het vyfde Bedryf valt egter eene wezenlyke critique, naamelyk, omtrent den langen duur der woede van *Izabella*. Hoe kunstig de Dichter de klimming in agt genomen hebbe; die woede overtreft de natuur te zeer in haaren duur. Men moet zich zelven te veel geweld aandoen, om te gelooven, dat in de natuur zodanig eene woede zou kunnen vallen. En eens gesteld, dat de paalen der natuur hier niet overschreeden waren; het schouwspel van eenen woedenden geeft de ziel voor een poos eenen zeer sterken schok, maar, indien hetzelve eenigen tyd aanhoudt, gewent de mensch aan die vertooning. Onze aandoeningen kunnen maar tot zekere hoogte gespannen worden, en, deeze eens bereikt zynde, neemen dezelve of allengskens af, of gaan tot recht tegen overgestelde uitersten over. —— Intusschen zouden wy den Dichter van dit voortreffelyk Treurspel te kort doen, zo wy niet erkenden, in diezelfde woede van *Izabella*, die ons te lang duurt, eene zo ongekunstelde taal en verheven Poëzy aan te treffen, als maar zelden het geval is van onze Nederduitsche Dichters, wier zwak schynt te wezen, dat zy een zwellenden spreektrant, de helden hunner Treurspelen, in de oogenblikken van drift, in den mond leggen, en hier door het natuurlyke vernietigen.

R E G I S T E R

V A N

BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in het Tweede Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

B.

G.

der

Men-

Swin-

Ver-

W.

Z.

✡ ✡

✡

BLAD-

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het Eerste Stuk des Isten en IIden Deels.

(I en II dienen ter aanduiding van het Iste en IIde Deel.)

Be-

TAAK,